

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Adalet ve özgürlük idealleri olmaksızın... insanlık yaşayabilir mi? Hatta 20. yüzyılda bu yola kendini adayanların anıları olmadan...

ERIC HOBBSBAWM

Eric Hobsbawm

TUHAF ZAMANLAR

İletişim | otobiyografi

ERIC HOBSBAWM • Tuhaf Zamanlar

Interesting Times. A Twentieth-Century Life

© 2002 Eric Hobsbawm

Bu kitabın yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı'nın aracılığıyla
c/o David Higham Associates Ltd.'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 1147 • Biyografi Dizisi 3

ISBN 975-05-0401-1

© 2006 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2006, İstanbul (1000 adet)

EDITOR Kerem Ünüvar

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FILMİ Mat Yapım

UYGULAMA Hüsnü Abbas - Hasan Deniz

DÜZELTİ Siyami Civelek

MONTAJ Şahin Eyilmez

BASKI ve CİLT Sena Ofset

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr www.iletisim.com.tr

ERIC HOBSBAWM

Tuhaf Zamanlar

Bir 20. yüzyıl hayatı

Interesting Times
A Twentieth-Century Life

ÇEVİREN *Saliha Nilüfer*

ERIC J. HOBBSBAWM 1917'de Viyana'da doğdu. Çocukluğunu Viyana, Berlin ve Londra'da geçirdi. Üniversite eğitimini Cambridge Üniversitesi'nde tamamladı. İtalya, Amerika, İngiltere ve Güney Amerika'da çeşitli üniversitelerde dersler verdi. İngiltere Komünist Partisi Tarihçiler Grubu üyesiydi. 1956'da partiden ayrılan diğer üyelerden farklı olarak 1991 yılına kadar parti üyeliği devam etti. Kitapları İngilizce, İtalyanca, İspanyolca, Almanca, Çekçe, Macarca ve Arapça olarak yayınlandı. E.J. Hobsbawm'ın Türkçe'ye çevrilmiş eserleri şunlardır: *Bandits*, Harmondsworth: Penguin Books, 1972 [*Sosyal İsyanclar*, çev. Necati Doğru, Sarmal Yayınları, 1995]; *The Age of Revolution 1789-1848*, New York: New American Library, 1962 [*Devrim Çağı 1789-1848*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Yayınları, 1998]; *The Age of Capital, 1848-1875*, New York: A Meridian Book, 1979 [*Sermaye Çağı 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Yayınları, 1998]; *The Age of Empire 1875-1914*, Londra: Abacus, 1995 [*İmparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Vedat Aslan, Dost Yayınları, 1999]; *Industry and Empire: From 1750 to The Present Day*, Harmondsworth, England: Penguin, 1969 [*Sanayi ve İmparatorluk*, çev. Abdullah Ersoy, Dost Yayınları, 1998]; *Uncommon People: Resistance, Rebellion and Jazz*, New York: New Press - Norton, 1998 [*Sıradışı İnsan: Direniş, İsyan ve Caz*, çev. Işık Gündüz, Bulut Yayınları, 2002]; *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge University Press, 1992 [*1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 1995]; *Revolutionaries: Contemporary Essays*, New York: Pantheon Books, 1973 [*Devrimciler*, çev. Hatice Pınar Şenoğuz, Agora Kitaplığı, 2006]; *On History*, New York: New Press - Norton, 1997 [*Tarih Üzerine*, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999]; *Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991*, London: Abacus, 1995 [*Aşırılık Çağı: Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991*, Yavuz Alogan, Sarmal Yayınları, 1996].

Torunlarıma

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	9
1. Uvertür.....	15
2. Viyana'da Bir Çocuk.....	24
3. Zor Zamanlar.....	46
4. Berlin: Weimar Ölüyor.....	66
5. Kızıl ve Kahverengi.....	89
6. Adada.....	108
7. Cambridge.....	135
8. Faşizme ve Savaşa Karşı.....	154
9. Komünist Olmak.....	170
10. Savaş.....	209
11. Soğuk Savaş.....	237
12. Stalin ve Sonrası.....	268
13. Sınır Çizgisi.....	296
14. Cnicht'in Himayesinde.....	313
15. Altmışlar.....	330
16. Politikada Bir Bekçi.....	351

17. Tarihçilerin Arasında	373
18. Küresel Köy	401
19. Marseillaise	421
20. Franco'dan Berlusconi'ye.....	450
21. Üçüncü Dünya	480
22. Roosevelt'ten (FDR) BUSH'a	509
23. Koda.....	540

ÖNSÖZ

Otobiyografi yazarları aynı zamanda otobiyografi okurları da olmalı. Bu kitabı kaleme alırken, tanıdığım insanlardan ne kadar çoğunun kendi hayatı hakkında kitap yayınladığını fark etmek beni şaşırttı, üstelik başkaları tarafından kaleme alınan ve (genellikle) pek meşhurlar ve skandal yaratanlar hakkında yazılanlar da cabası. Bir de modernlerin roman kılıfına soktuğu hatırı sayılır miktarda otobiyografi var ki onları saymıyorum bile. Belki de şaşırmak yersiz. İşleri iletişim kurmak ve yazmakla ilişkili insanlar bunu yapan diğer insanların arasında bulunma eğilimindedir. Bu minvalde makaleler, röportajlar, matbu malzeme, bantlar hatta video bantlar mevcuttur ve şaşırtıcı ama bunlar ekseriyetle meslek hayatını üniversitelerde geçiren insanlar tarafından ortaya konmuştur. Yani, yalnız değilim.

Ancak benim gibi birinin neden otobiyografi yazmak isteyeceği, daha doğrusu benimle özel hiçbir bağı olmayan, kitapçının birinde gördüğü kitap kapağından önce varlığımdan bihaber olan başkalarının kitabı nasıl olup da okumaya değer bulabileceği sorusu akla geliyor. Londra'nın en azından bir kitapçılar zincirindeki "Kişilikler" –veya günümüzün tabiriyle "ünlüler"– başlıklı serisinde yer alan, biyografi bölümüne ait özel alt türlerden olmadığım aşikâr. Su ya da bu nedenden dolayı epey

bir kitle tarafından tanınan, isimleri bir merak odağı haline gelen insanlardan söz ediyorum. Hayatları sayesinde otobiyografilerine “Anılar” adını vermeye hak kazanmış, genellikle daha geniş kesimlere yönelik bir platformda savunacağı ya da yazacağı eylemleri olan, ya da büyük olaylara tanık olmuş, onlara etki eden kararları alanlar sınıfına da dahil değilim. Onlardan biri değilim. Muhtemelen benim adım, tarihyazımı ve 20. yüzyıl Marksizmi gibi bir iki uzmanlık alanının tarihçesine dahil olacak ve belki de 20. yüzyıl İngiliz aydın kültürüne ilişkin bir iki kitapta belirecektir. Beş yıl önce nafile yere aradığım ailemin mezar taşının Viyana Merkezi Mezarlığı'nda kaybolması gibi, bunun ötesinde adım tamamen silinse bile 20. yüzyıl tarihinin anlatımıyla ilgili ne İngiltere'de ne bir başka yerde gözle görülür bir boşluk ortaya çıkacaktır. .

Yine, bu kitap, günümüzde çok satarlık sağlayan günah çıkarma tarzında kaleme alınmadı. Çünkü böyle kendi kendine hava basmanın tek mazereti dehadır ve ben de ne San Augustine ne de Rousseau'yum. Ayrıca hiçbir yaşayan otobiyografi yazarı, hayattaki diğer insanları da ilgilendiren meselelerle ilgili mahrem gerçekleri birilerini incitmeden ortaya koyamaz. Bunu yapmak için yeterli sebep göremedim. Bunlar yazarın ölümünden sonra kaleme alınan biyografi alanına aittir, otobiyografiye değil. Bu meselelere düşkünlüğümüz ne olursa olsun tarihçiler dedikodu köşesi yazarı değildir. Generallerin askerî maharetleri, yatakta nasıl oldukları ya da olmadıklarıyla ölçülemez. Keynes'in ya da Schumpeter'in iktisadını hayli dolu ve fakat değişik cinsel hayatlarında arayan çabalar mahkum edildi. Ayrıca yatak odası hikâyelerine dayanan biyografi tadını arayan okurlar için hayatının hayal kırıklığı yaratacağı kanısındayım.

Bu kitap, yazarının bir resmi savunması niteliğinde de değil. 20. yüzyılı anlamak istemiyorsanız, kendi kendini aklayanların, kendisinin avukatlığına soyunanların ya da tam tersi nedamet getiren günahkârların otobiyografilerini okuyun. Bunların hepsi de ölüm nedenini bizzat cesedin araştırdığı otopsi-lerdir. Bir aydının otobiyografisi düşüncelerini, eylemlerini,

duruşunu içermeli ama bir savunma dosyası olmamalıdır. Ömür boyu komünizme bağlı kalan, sıradışı “Marksist teorisyen Hobsbawm”la ilgilenenler ve gazetecilerin sıklıkla sorduğu sorular için sanırım bu kitap yanıtlar içeriyor. Gerçi hedefim bunları yanıtlamak değildi. Tarih, siyasî hayatımı yargılayacaktır –ki zaten bunu doyurucu bir şekilde yerine getirmiştir– ve okurlar da kitaplarımı değerlendirecektir. Peşinde olduğum tarihsel idraktır, onaylanmak, hemfikirlik ya da duygudaşlık değil.

Yine de, insanın kendi türüne duyduğu merakın ötesinde kitabı okunmaya değer kılan başka nedenler de var. İnsanlık tarihinin en sıradışı ve korkunç yüzyılına neredeyse başından sonuna tanık oldum. Hayatımı birkaç ülkede geçirdim ve üç ayrı kıtadaki bir takım başka ülkeleri de gördüm. Kağıt üzerinde hatırı sayılır miktarda iz bıraksam da bu uzun hayatın sonunda dünyaya bir iz bırakmayabilirdim. Ancak on altı yaşında tarihçi olmaya karar verdikten sonra hayatının çoğunu dinleyerek, izleyerek geçirdim ve tanık olduğum tarihi anlamaya çalıştım.

18. yüzyılın sonuyla 1914 arasındaki döneme ilişkin dünya tarihini yazdıktan sonra nihayet *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century* adını verdiğim tarihe el attım. Yazdığım kitap sanırım hem bir bilim adamı hem de antropologların deyişiyle “katılımcı gözlemci” oluşumdan yarar gördü. Bunu iki yolla gerçekleştirdim. Kişisel anılarım 20. yüzyılın uzakta kalan tarihini genç okurlara yakınlaştırırken yaşlıların da kendi anılarını canlandırdı. Ve tarihsel bilim adamlığının yükümlülüklerine bağlı kalma zorunluluğuna rağmen, diğerlerine nazaran daha temkinli biçimde, bu kitap aşırılıklar çağına özgü tutkuyla yazıldı. Her iki gruba mensup okurlar da aynı şeyi söyledi. Ancak bunun ötesinde kişinin kendi hayatıyla yaşadığı zamanı bağdaştırmasının ve her ikisini gözlemlemesinin daha derin bir yolu var. Bu yol, umarım, kendini her ikisinden de bağımsız kılabilen tarihsel tahlile şekil vermeye yaradı.

Bir otobiyografinin yapabilecekleri bunlar. Bir bakıma bu kitap *The Age of Extremes*’in daha az popüler olan diğer yüzü:

Bu bireyin deneyimlerinden yola çıkılarak dünya tarihinin resimlenmesi değil, bu, deneyimi şekillendiren dünya tarihi, ya da daha ziyade, sunduğu seçenekler yer değiştiren ama daima sınırlı olan bir dünya tarihi – Marx'ın sözlerine başvurursak, bu “insanoğlunun hayatını kurduğu ancak bunu istediği gibi, kendi seçtiği koşullar altında değil, doğrudan geçmişten (ya da eklemek gerekirse çevremizdeki dünyadan) aktarılan, verilen ve karşısına çıkan koşullar altında yaptığı” tarih.

Bir diğer açıdansa bir tarihçinin otobiyografisi çalışmalarının yapısının önemli bir kısmını teşkil eder. Kurguyla gerçek arasındaki farka ve akla beslenen inancın yanında farkındalık –yani kişinin hem bedeninin içinde hem dışında durabilmesi– gerek tarih gerek sosyal bilimlerdeki oyunu sürdürenler için gerekli bir yetenektir. Bilhassa da söz konusu olan kişi benim gibi konularını sezgisel ve rastlantısal olarak seçen ve fakat onları nihayetinde tutarlı bir bütün haline getirmiş bir tarihçiye. Kitabımın bu türdeki mesleğe değin yanları diğer tarihçilerin dikkatini celbedebilir. Bununla birlikte, umarım diğerleri, kitabı dünya tarihinin en sıradışı yüzyılına, bir insanın hayatının –başka türlü gerçekleşmesi olanaksız bir hayatın– izlediği güzergâh vasıtasıyla bir giriş yapmak olarak görür.

Meslektaşım filozof Agnes Heller'in ortaya koyduğu gibi tarih “dışarıdan bakıldığında vakıalar hakkında, içeriden bakıldığında vakıalara dair anılar hakkındadır”. Bu kitap bilgilerle ilgili itiraflar için değil yalnızca teşekkür ve özürleri belirtmek içindir. Teşekkürlerim herkesten çok yarı ömrümü birlikte geçirdiğim; bütün bölümleri okuyup iyi niyetle eleştiren ve sıklıkla akli başka yerlere giden, huysuz ve ara sıra bezgin kocası, şimdiki zamandan ziyade kağıda dökmek için boğuştuğu bir geçmiş zamanda yaşarken ona tahammül eden eşim Marlene'e... Aynı zamanda editörler arasında bir prens olan Stuart Proffitt'e. Bu otobiyografiyle bağlantılı olarak yıllar içinde kendilerine danıştığım insanların sayısı, içlerinden bir kısmı yazmaya başlamamdan bugüne hayatta kalamadığı halde, anamayacağım kadar fazla. Onlar kendilerine neden müteşekkîr olduğumu bilmiyorlar.

Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Özürlerim de yine aileme ve Marlene'e. Bu, onların tercih edeceği türde bir otobiyografi değil. Gerçi onlar benimkine, ben de onların hayatına girdiğimden itibaren kitabın içinde yer aldılar, ancak bu kitap özel hayattan daha ziyade kamusal olanla ilgili. Aynı zamanda bu sayfalarda yer almamış, burada anımsanmayı umut etmiş ya da daha uzun anılmayı beklemiş olan arkadaşlarımdan, meslektaş ve öğrencilerimden de özür diliyorum.

Son olarak, kitabı üç bölüm halinde düzenledim. Kısa bir uvertürün ardından, kabaca kronolojik sıra takip eden 1-16 arasındaki kişisel – siyasi bölümler 1920'lerin başından anılamamın başladığı tarihten 1990'ların başına kadarki zamanı konu alıyor. Bununla birlikte, dümdüz bir tarihçe olarak yazılmadılar. 17 ve 18. bölümler bir tarihçi olarak meslek hayatımı konu alıyor. 19-22 bölümler hayatım boyunca uzun zaman dilimleri için ilişkide olduğum (anavatanım olan Orta Avrupa ve İngiltere dışındaki) ülke ya da bölgelere ilişkin; Fransa, İspanya, İtalya, Latin Amerika ve Üçüncü Dünya'nın diğer ülkeleriyle Amerika hakkında. Bu ülkelerle ilgili yaşadıklarımın tamamını kapsadığı için ana tarihsel anlatıyla çakışsa da ona sığmıyor. Bundan ötürü en iyisinin onları ayrı tutmak olacağını düşündüm.

ERIC HOBBSBAWM
Londra, Nisan 2002

1

Uvertür

New York New School'da ders verdiğim sırada Londra mektuplaşmalarımı takip eden karım Marlene, 1994 sonbaharında birgün telefon ederek Hamburg'tan, Almanca yazıldığı için okuyamadığı bir mektup geldiğini söyledi. Melitta diye birinden geliyordu mektup. Bana göndermesine gerek var mıydı? Hamburg'ta tanıdığım kimse olmamasına rağmen hiç tereddütsüz mektubun kimden geldiğini anlamıştım. Üstelik de söz konusu imzayı en son gördüğümünden bu yana üç çeyrek yüzyıl geçmişti, imzanın sahibi, Viyana, Seuter Villa'dayken benden bir iki sınıf daha büyük olan küçük Litta'nın ta kendisiydi. Yanılmıyordum. Yazdıklarına bakırsa adımlı liberal aydınların haftalık dergisi *Die Zeit*'la ilgili bir yerde görmüştü. Benim, çok uzun yıllar önce kızkardeşleriyle birlikte oynayan Eric olduğumu hemencecik anımsayarak

bümleri alt üst ederek mektuba iliştiirdiği fotoğrafı bulmuş. Fotoğrafta, yazlık köşkün terasında beş küçük çocuk, kendi *Fräulein*larımızla (bakıcı ablalarımızla), –küçük kızların ve belki benim de etrafımız çiçeklerle çevrili– hep beraber poz vermişiz. Litta, küçük kardeşleri Eva ve Ruth'la, (Daima Peter olarak tanınan Susie henüz doğmamış) ben de kardeşim Nancy'le birlikteyim. Litta'nın babası fotoğrafın arkasına tarihi kaydetmiş: 1922. Melitta mektubunda Nancy'i soruyordu. Benden üç buçuk yaş küçük kardeşimin birkaç yıl önce öldüğünü bilmesine olanak yok. Viyana'ya son gidişimde, yaşadığımız evleri ziyaret etmiş ve Nancy'ye buralardan fotoğraf göndermiştim. Seutter Villa'daki anılarıma ortak olan tek kişinin kızkardeşim olduğunu sanıyordum. Şimdiyse anılarım yeniden canlanıyor.

Aynı fotoğraf bende de var. Annem, babam ve akrabalarım-dan geriye kalan tek yadigar olan aile albümünde duruyor. Seutter Villa'nın terasında çekilen şipşak fotoğraflar, benim yaşamımın ikinci, 1920'de Viyana'da doğan kız kardeşim Nancy'ninse ilk kayıtları. Benim ilk fotoğrafım, hasır bir bebek arabasında tek başımayken çekilmiş. Yanımda ne yetişkinlerden biri ne de herhangi başka bir şey olmadığına göre sanırım fotoğraf, Haziran 1917'de doğum yerim olan Iskenderiye'de, İngiliz Konsolosluğu'nun memuruna (tarihi ve soyadımı yanlış yazan) nüfus kaydı yaptırmak için çekilmiş olmalı. Annemin hamileliği sırasında ve ben doğduktan sonra diplomatik olarak Büyük Britanya kurumlarının gözetimi altındaydık. Zira annemle babam, Zürih'teki bir diğer İngiliz Konsolosluğu'nda, bizzat Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in imzaladığı bir defaya mahsus resmî izin sayesinde evlenmişti. Böylelikle, iki krallığın savaştığı bir dönemde, Kral V. George'un uyruğu Leopold Percy Hobsbaum'un, Kral Franz Josef'in uyruğu Nelly Grün'le evlenmesine olanak tanınmıştı. O sıralar bu ihtilafa babam kalını İngiliz vatanseverliğine yakışan bir tepki verirken, annem savaş karşıtı bir tutum benimsiyormuş. 1915'te İngiltere'de mecburi askere alınma söz konusu değildi ancak böyle bir durum söz konusu olursa annem babamın Vicdani

Retçi' olarak yazılması gerektiğini söylüyormuş. Onları Tom Stoppard'ın *Travesties** adlı oyunundaki baş kişi olan konsolosun evlendirmiş olduğunu düşünmek isterdim ve Zürih'te, Sir Edward Grey'in daha önemli meselelerden kafasını kaldırıp izdivaçlarına zaman ayırmasını bekledikleri esnada, kentte onlarla aynı zamanda bulunan diğer sürgünlerden –Lenin, James Joyce ve Dadaistlerden– haberdar olmalarını da... Ancak belli ki onlardan bihaberlerdi ve öyle bir zamanda bu durum katıyen ilgilerini çekmeyecekti. Lugano'da yapmayı planladıkları balayı belli ki her şeyden önde geliyordu.

Viyanalı orta halli bir mücevhercinin üç kızından biri olan Fräulein Grün, 1913'te on sekiz yaşındayken, Yahudi göçmeni Londralı bir marangozun sekiz çocuğundan dördüncüsü olan ve kendisinden daha yaşlı bir İngiliz erkeğine Iskenderiye'de aşık olmasaydı hayatını acaba nasıl olurdu? Grün, muhtemelen Orta Avrupa'nın Yahudi cemaatine mensup orta sınıftan bir delikanlıyla evlenecek ve çocuklarını birer Avusturyalı gibi yetiştirecekti. Genç Avusturyalı Yahudilerin neredeyse tamamı eninde sonunda birer göçmen ya da mülteci olduklarına göre –bunların içinden bir çoğu İngiltere'ye gelerek burada okudu ve akademisyenlik yaptı– hayatının akışı her halükârda farklı görünmüyor. Ancak o takdirde İngiliz pasaportuyla büyüme-yecek ve İngiltere'ye bu pasaportla gelmeyecektim.

Savaş halindeki bu iki ülkede barınamayan annemle babam Roma ve Napoli üzerinden, savaş öncesi tanışıp nişanlandıkları Iskenderiye kentine döndü. Her ikisinin de akrabaları vardı orada: Personeliyle çekilmiş bir fotoğrafını hâlâ sakladığım *Nouveautes* mağazasının sahibi, annemin amcası Albert ve adını taşıdığım, Mısır Telgraf ve Posta Hizmetleri'nde çalışan babamın ağabeyi Ernest. (Bütün özel hayatlar romancılar için ol-

1 Bu ve daha sonraki paragraflar annemin Mayıs 1915 sırasında kızkardeşine yazdığı mektuplara dayanıyor.

(*) *Travesties* adlı oyun 1917'de İsviçre-Zürih'teki İngiltere Konsolosluğu'nda bir-biriyle hiç ortak noktası olmayan ve yolları kesişen üç insanı konu alır. Bunlar, James Joyce, Lenin ve Dada hareketinin önde gelenlerinden Tristan Tzara'dır. Aralarındaki tek ortak nokta konsoloslukta ilişkiye geçtikleri sıradan memur Henry Garsin'dir. Henry Garsin, bir Yahudi pasaportu verir. – ç. n.

duğu kadar tarihçiler için de birer hammaddedir. Bu nedenle, *The Age Of Empires*'la (İmparatorluklar Çağı) ilgili tarihçeme girmek için onların tanıştığı dönemin koşullarından yararlandım.) Savaş biter bitmez iki yaşındaki oğullarıyla Viyana'ya taşındılar. Resmi belgelere göre dünyaya geldiğim Mısır'ın işte bu sebeple hayatımda bir yeri yok. Nouzha'daki bir hayvanat bahçesinde gördüğüm bir kafes dolusu küçük kuşu ve muhtemelen Yunanlı bir bakıcının Yunanca bir çocuk şarkısından bozarak söylediği bir bölümü saymazsak, bu kente dair neredeyse hiçbir şey kalmamış aklımda. Iskenderiye'den Ramleh'e giden tramvay yolu üzerindeki Sporting Club olarak bilinen doğduğum mahalle de bana bir şey ifade etmiyor. Annemlerle aşağı yukarı aynı dönemde Iskenderiye'de bulunan E.M. Forster'a bakılırsa o tarihlerde buralara ilişkin söylenecek pek fazla bir şey de yok zaten. *Alexandria, A History and Guide* adlı eserinde Sporting Club tramvay istasyonu hakkında tüm söylediği "Koşu Parkuru'nun Grand Stand'i yanında. Solda denize girilen kumsal yer alıyor." cümlesinden ibaret.

Dolayısıyla Mısır'ın hayatımda bir yeri yok. İnsan anılarını kaydetmeye ne zaman başlar bilmiyorum ancak bu, iki yaşından daha geriye uzanıyor olamaz. O tarihte Avusturya'dan İtalya'ya yeni devredilmiş olan *Helouan* gemisi Trieste'ye gitmek için limanı terk ettikten sonra Iskenderiye'ye bir daha hiç gitmedim. Dillerin ve ırkların buluşma noktası olan, çok sayıda kahvehanesiyle, kaptanları ve *Mitteleuropa* (Orta Avrupa) melhumunu belki de en iyi temsil eden dev sigorta şirketi *Assicurizioni Generali*'nin* karargâhlarıyla Trieste kentine nasıl vardığımızı da anımsamıyorum. Alman, İtalyan, Slav ve Macar kültürlerinin buluştuğu o Adriyatik köşesini ve Orta Avrupa'yı anılaştıran bu muhteşem yeri keşfetme fırsatını ancak bu tarihten seksen yıl sonra Triesteli arkadaşlar ve bilhassa da Claudio Magris sayesinde buldum. Bizi karşılayan büyükbabam, Southern Railway'le Viyana'ya yaptığımız yolculuğa eşlik et-

(*) *Assicurizioni Generali*: 1831'de kurulan ve Habsburg İmparatorluğu'yla başlayıp, Fransa, Almanya, İsviçre, Varşova, Petersburg, Afrika ve Asya'ya açılan dev sigorta şirkettir. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

mişti. Bu noktadan itibaren hayatımın akışını anımsıyorum. Annemle babam uygun bir daire ararken, birkaç ay dedemlerin yanında kalmıştık.

Paranın çöküşe doğru gitgide değer kaybettiği yoksullaşmış bir ülkeye sağlam tasarruflarla gelen babam –o zamanlar sterlinden daha sağlam para yoktu– kendini güvende ve nispeten de varlıklı hissediyordu. Seutter Villa bizim için biçilmiş bir kaftan gibiydi. Hayatımda “bizim” olarak algıladığım ilk yerdi.

Batıdan Viyana'ya tren yoluyla gelirken hâlâ onun önünden geçilir. Tren Hütteldorf-Hacking istasyonundan geçip Viyana'nın batısındaki varoşlara geldiğinde, sağdaki pencereden bakarsanız, İmparator Franz Josef'in (1848-1916) son günlerinde, başarılı bir sanayici tarafından yapılan, bodur kulesinin üstündeki dört köşe kubbesiyle yamaçta yer alan o geniş, vakur binayı gözden kaçırmanız imkânsızdır. Binanın arazisi, imparatorluğa ait eski avlanma bölgesi Lainzer Tiergarten'in duvarları boyunca batıya giden Auhofstrasse'ye kadar uzanırdı. Auhofstrasse'den eve ulaşmak için de, bitiminde o zamanlar hâlâ damları sazlarla örülü sayfiye evleri bulunan dar bir yokuşu (artık Seuttergasse olan Vinzenz-Hessgasse'yi) çıkardınız.

Seutter Villa'ya ait çocukluk anılarım daha ziyade, villanın birinci katından bir daire kiralayan genç ve yaşlı Hobsbaum'larla (İskenderiyeli konsolosluk memuruna rağmen isim doğru yazılmış), altımızdaki zemin katı kiralayan Gold'ların paylaştıkları anıların bir parçası. Aslında anılar, her iki aileden bütün fertlerin sosyal yaşamını ekseriyetle sürdürdüğü evin yanındaki terasta toplanıyor. Anımsadığım kadarıyla bu terastan dik bir yaya yolu günümüzde yeniden yapılan alttaki tenis kortlarına iniyordu. Kortlar, küçük bir oğlan çocuğuna dev gibi görünen ama yine de tırmanmaya müsait alçak dalları olan bir ağacın ilerisindeydi. Almanya Recklinghausen diye bir yerden bizim okula nakil gelen bir çocuğa bu ağacın gizemini gösterdiğimi anımsıyorum. Geldiği yerde zor günler geçirdiği için bizden ona göz kulak olmamız istenmişti. Onunla ilgili anımsadığım tek şey bu ağaç ve günümüzde artık Nordrhein-Westfalen Toprakları olarak bilinen memleketi. Kısa süre son-

ra geldiği yere geri dönmüştü. O zamanlar bunun farkında olmasam da galiba bu, 20. yüzyılın önemli olaylarıyla ilk tanışmamdı. Şöyle ki; emin ellerde olsun diye geçici bir süre için Avusturya'daki iyiliksever dostlara gönderilen bir çocuk vesilesiyle Fransa'nın 1923'te Ruhr'u işgal ettiğini öğreniyordum. (O tarihte Avusturyalıların tamamı kendini Alman sayıyordu ve arabulucuların Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki vetoları olmasa, Almanya'ya katılma lehine oy verirlerdi.) Arsaların içinde saman dolu bir ahırda oynadığımızı da gayet iyi anımsıyorum. Oysa, Viyana'ya en son gidişimizde Marlene'le Villa'ya bakmamıza karşın ahırın yerini bulamamıştık. Bu mekânın iç kısmıyla ilgili, sadece bende bıraktığı belli belirsiz izlenimi, pek aydınlık ve ferah olmayışını anımsıyor olmam tuhaf. Yine gerek bizim gerek Gold'ların dairelerine ilişkin de yalnızca yüksek tavanlar kalmış aklımda.

Beşinci, derken altıncı yaşlar, okul öncesi çağlar ve nihayet aynı bahçenin içinde geçirdiğimiz ilkokulun ilk yılları, iki aile arasındaki ilişkiyi kaynaştırıcı rol oynamıştı. Son derece farklı geçmişlerine rağmen Hobsbaum'larla Gold'lar iyi anlaşıyorlardı, zira Gold'lar (isimlerine rağmen) bir Yahudi ailesine benzeriyordu. Her halükârda, Avusturya'da, yani Anschluss'tan sonraki Hitler'in Büyük Almanya döneminde de ülkede kalıp gelişimlerini sürdürecektlerdi. Bay ve bayan Gold, Sieghartskirchen denen, Aşağı Avusturya bölgesinde ne idüğü belirsiz bir yerde doğmuştu. Adamın babası köydeki tek hancı ve kadının babası da köydeki tek esnafı (çoraptan tarım aletlerine kadar her şeyin satıldığı bir dükkânı vardı). Her ikisinin de orada güçlü aile bağları vardı. Daha 1920'lerde portrelerini yaptırıldıklarına göre yeterince varlıklı olmalılar. Halen hayatta olan Gold kızlarından birinin, birkaç yıl önce gönderdiği ikisine ait resmin siyah beyaz kopyası karşımda duruyor. Koyu renk takım elbisesi, kolalı yakasıyla ciddi görünümlü bu adam bana hiçbir şey çağrıştırmıyor. Aslına bakarsanız küçük bir çocukken onunla hiç yakın temasım olmamıştı. Gerçi, henüz İmparatorluk dönemi sürerken bana bir seferinde subay kepi-ni gösterdiğini ve ABD'ye gerçekten gittiğini bildiğim ilk kişi

olduğunu anımsıyorum. İş icabı yapığı bu yolculuktan getirdiğı gramofon plağının melodisi “The Peanut Vendor”du ve orada üretilen “Buick” marka motorlu araçlardan söz ettiğinde neden bilmem bu adı pek güvenilir bulmamıştım. Öte yandan, iki yanında dalgalı kısa saçlarıyla, *décolleté* omuzlu, uzun ve güzel boyunlu hanımın, dünyaya ciddi ama biraz güvensiz bakışı onu zihnimde canlandırmaya yetiyor. Zira anneler küçük çocukların hayatında daha kalıcı bir yere sahip oluyor. Aydın, kozmopolit ve eğitimli annem Nelly, pek eğitim almamış ve geldiğı taşra kültürünün daima bilincinde olan Anna Gold’la (“Antschi”) kısa sürede iyi arkadaş olmuş ve daima da arkadaş kalmıştı. Anna’nın kızı Melitta’ya bakılırsa Nelly, annesinin *tek* samimi arkadaşıydı. Belki böylelikle, kimliğı belirsiz ve kimse-lerin tanımadığı Hobsbaum’lara ait bazı fotoğrafların, Viyana’da kalan Gold ailesinin torunlarının albümlerinden hâlâ nasıl olup da çıktığı açıklanabilir. Gold kızlarından biri, annemi son günlerinde ziyaret ettiğini (annesiyile birlikte) ve Antschi’nin gözyaşları içinde, “Bir daha asla Nelly’i göremeyeceğiz,” dediğini de en az benim kadar iyi anımsıyor.

“Kısa süren 20. yüzyıl” kadar yaşlı olan bu iki insan, işte hayata bu noktadan birlikte atıldılar ve artık geride bıraktığımız yüzyılın korkunç ve sıradışı dünyasında kendi kaderlerini çizdiler. Bu yüzden, bu uzun ömrü anlatmaya, 1920’lerde Viyana’da kesişen hayatları haricinde hiç ortak noktası olmayan bu iki ailenin albümlerindeki beklenmedik bir fotoğrafın çağrışımlarıyla başladım. Emekli bir üniversite profesörü ve gezgin bir tarihçiyle, ara sıra tercümanlık yapan (“ıpkı anneniz gibi!”) emekli bir eski akrist ve televizyon sunucusunun paylaştığı birkaç yıllık çocukluk anısı, o insanlar için özel bir ilgi alanı olmaktan öte bir anlam ifade etmiyor. Onlar için bile söz konusu anılar, birbirinden bütünüyle kopuk, birbirini bir an olsun anmadan geçen iki hayatın ve yetmiş yıllık devasa uçurumun arasına ipincecik bir örümcek ağından köprü kurmaya benziyor. Bu hayatları kesiştirense, 20. yüzyıldan sağ kurtulmayı başaran Avrupalıların sıradışı tecrübesi. Birlikte geçen çocukluk döneminden yeniden keşfedilmesi, yaşlılıkta ilişkinin

yeniden kurulması, yaşadığımız zamanın absürd, ironik, gerçeküstü ve kanlı imgesini canlandırıyor. Bunları yaratan onlar değil. O beş çocuk objektife poz verdikten on yıl sonra artık annemle babam hayatta değildi ve ekonomik tufanın mağdurlarından Bay Gold –1931’de Avrupa’daki bankaların neredeyse tamamı ödeme aczi içindeydi– İran’daki banka sistemine hizmet etmek için ailesiyle yola düşmüştü. İran Şahı, bankerlerini tehlikeli komşu ülkelerden değil, yenik ücra imparatorluklardan topluyordu. Aradan on beş yıl geçtikten sonra ben İngiliz Üniversitesi’ne girmiştım ve Şiraz’ın saraylarından dönen Gold kızlarının hepsi de meslek hayatlarına, yakında Hitler’in Büyük Almanya’sının bir parçası haline gelecek yerde aktristlik yaparak başlamıştı. Yirmi yıl sonra ben İngiliz ordusunun üniformasını giyerken, kızkardeşim Nancy, Trinidad’daki İngiliz makamları için mektupları sansürlüyor, Litta da savaş zamanının Berlin’inde, Kabarett der Komiker’de, bizim bombalarımızın altında gösteri yapıyordu. Seyircilerinin arasında, bir zamanlar Seutter Villa’da Gold kızlarının başını okşayan akrabalarımı toplama kamplarına gönderen birileri mutlaka vardı. Beş yıl sonra ben bombalanmış Londra’nın harabeleri arasında ders vermeye başladığımda bay ve bayan Gold ölmüştü; adam muhtemelen yenilgi ve işgalin ertesinde gelen korkunç açlıktan, savaş daha sona ermeden batı Alp’lere bağırsakları boşalan kadınsa hastalıktan ötürü...

Geçmiş, bambaşka bir ülke ama bir zamanlar orada yaşayanların üzerinde izler bırakıyor. Ama aynı zamanda, kulaktan dolma bilgiler dışında geçmişin ayırdına varamayacak olanların ve hatta tarih dışı yapıya sahip bir uygarlıkta, geçmişi 20. yüzyılın sonlarına doğru popüler olan “Trivial Pursuit”* oyununu gibi algılayamayacak kadar küçük olanların üzerinde de iz bırakıyor. Ancak otobiyografisini kaleme alan tarihçinin yapması gereken çocukluğa yeniden bir yolculuk değildir sadece, aynı zamanda onu haritalandırmaktır da. Çünkü böylesi bir harita olmaksızın muhtelif coğrafyalardan geçen bir ömrün

(*) Trivial Pursuit: Bu oyun, katılımcıların bilinmesi zor ve genellikle fazlasıyla detaylı bilgilere dayanarak sorulara yanıtlar vermesi üzerine kuruludur – ç.n.

izini sürmek mümkün müdür? Ne zaman ve niçin tereddüt edip yalpaladığımızı, yaşantılarımızın iç içe geçtiği ve bağımlı olduğu kişilerin arasında nasıl yaşadığımızı anlamak mümkün mü? Zira bunlar sadece tekil yaşanmışlıklara değil dünyaya da ışık tutar.

Öyleyse, 20. yüzyılın sarp mıntıkasında geriye doğru yol izlemek isteyen tarihçi için seksen yıl önce Viyana'da yetişkinlerin çektiği beş çocuğa ait fotoğrafın bir başlangıç noktası olduğunu farz edin. Kendilerini yenilginin, yıkılmış imparatorlukların ve ekonomik iflasın çevrelediğinden de (büyüklerinden farklı olarak), tarihteki en kanlı, bir o kadar da devrimci çağın içinde kaderlerini çizmek zorunda kalacaklarından da (tıpkı büyükleri gibi) bihaberler.

Viyana'da Bir Çocuk

Çocukluğum büyük bir imparatorluğun yoksul başkentinde geçti. İmparatorluk çöktükten sonra kent, son derece güzel, aynı zamanda kendi varoluşuna inanç beslemeyen bir taşra cumhuriyetine bağlanmıştı. 1918 sonrası Avusturyalıların çoğunluğu birkaç istisna haricinde Almanya'ya katılma yanlısıydı ve onları bundan alıkoyan yegâne gerekçe Orta Avrupa'da barış anlaşması dayatan güçlerdi. Çocukluk yıllarımda hüküm süren ekonomik sorunlar nedeniyle; birinci Avusturya Federal Cumhuriyeti'nin kendi ayakları üzerinde duracağı beklentisi kuvvetlenmedi. Bir devrimin içinden geçen Cumhuriyet, bir Monsenyör önderliğindeki ruhban sınıf gericileri tarafından geçici bir hükümetle kurulmuştu. Dindar –ya da en azından aşırı muhafazakâr– kırsal kesimin oylarına dayanan yönetim, devrimci Marksist sosyalistlerin nefret edilen muhalefetiyle karşılaşılıyordu. Marksistler hem Viyana'da (başkent olmasının yanı sıra Federal Cumhuriyet'in otonom bir eyaletiydi) kitlesel destek görüyor, hem de kendisini “işçiler” olarak tanımlayan kesimlerce oy birliğiyle destekleniyorlardı. Hükümet kontrolündeki polis ve ordunun yanı sıra her iki tarafın da gizli askerî kuvveti vardı ve iç savaş bir süreliğine askıya alınmıştı. Avusturya sadece varolmak istemeyen bir devlet değildi, devam etmesi imkânsız bir belalı durumdu da.

Zaten devam etmedi. Avusturya Cumhuriyeti'nin son çırpınışları, kısa bir iç savaşın ardından sosyal demokratların yıkıma uğraması, Nazi asilerinin Katolik başbakana suikast düzenlemesi ve Hitler'in Viyana'ya muzaffer bir şekilde alkışlanarak girmesi, benim 1931'de Viyana'yı terk etmemin ardından gerçekleşti. Aynı ülke, 1960 yılında yine Katoliklerle Sosyalistlerden oluşan aynı iki partili sistemin yönetiminde, son derece refah dolu, istikrarlı ve tarafsız, kendi kimliğinden hoşnut –hatta denebilir ki gereğinden fazla hoşnut– bir küçük cumhuriyet haline gelene kadar oraya bir daha gitmeyecektim.

Ancak bu, bir tarihçinin gözünden geçmişe bakış. 1920'lerin Viyana'sında orta sınıfa mensup bir ailenin çocuğu olmak acaba nasıl bir şeydi? O tarihten itibaren öğrendiklerinizle yaşıtlarınızın bildiklerini ve o tarihteki çocukların tecrübe ve tepkileriyle yetişkinlerinkini birbirinden nasıl ayırdedeceğiz sorunu var. Ebeveynin ve büyük babaların zihinlerinde son derece canlı bir yer tutan, 20. yüzyılın başlarına özgü savaş, çöküş, devrim, enflasyon gibi olgular hakkında 1917'de doğan çocukların bütün bilgisi, yetişkinlerin anlattıklarına dayanıyordu, daha doğrusu onlar aralarında konuşurken kulak misafiri olduklarımıza. Bu konular hakkındaki elimizdeki tek doğrudan kanıt posta pullarının üzerindeki resmin habire değişmesiydi. Şüphesiz tek başına hiçbir şeyi açıklamasa da pul koleksiyonculuğu, Avrupa'nın 1914 sonrası siyasî tarihiyle tanışmak için 1920'li yıllarda iyi bir araçtı. Kendi vatanından ayrılmak zorunda kalmış bir İngiliz çocuğu açısından bu durum, V. George'un İngiliz pullarının üzerinde sabit kalan kafasına karşılık, diğer bütün yerlerdeki yenilenen isimler, tedavüller ve üstüste yapılan baskılar kaosu arasındaki karşıtlığı simgeliyordu. Ekonomik parçalanma çağında, tarihle kurulan diğer bir doğrudan bağ da habire değişen banknotlar ve bozuk paralardı. Kuron'dan, Şiline* ve Groschen'e** çok sıfırlı kağıt paralardan kağıt paraya, sonra da bozuk paralara geçişi fark edecek

(*) Eski Macaristan-Avusturya parası – ç.n.

(**) On fenik kağıtlı ve on fenik - <https://rantey.org>

kadar aklım eriyordu. Kuron'dan önce Gulden olduğunu da biliyordum.

Habsburg İmparatorluğu sona ermiş olsa da, hâlâ onun kurduğu altyapının ve şaşırtıcı bir boyutta 1914 - öncesi Orta Avrupa kanılarının etkisinde yaşıyorduk. Annemin en iyi arkadaşlarından birinin kocası Dr. Alexander Szana, Viyana'da yaşıyordu ve sırf karısının gönlü olsun diye istemeye istemeye Tuna'dan otuz mil aşağıda Almanca yayımlanan bir gazetede çalışmaya gidiyordu. Biz oraya Pressburg diyorduk, Macarlarsa Pozsony. Sonrasında, yeni Çekoslavak Cumhuriyeti'nde belli başlı Slav kentlerinden biri olduğunda Bratislava adını alacaktı. (Şimdiyse uluslararası özerk Slovakya'nın başkenti.) Eski Macar memurların kentten kovuluşu sayılmazsa, iki savaşın arasında, çok-kültürlü ve çok-lisanlı diğer nüfusa yani Alman, Macar, Çek ve Slovaklara, asimile olup batılılaşmış sofu Karpát Yahudileri'ne, Çingenelere ya da diğerlerine yönelik bir etnik temizlik yaşanmamıştı. İkinci Dünya Savaşı'na kadarki haliyle avunanlar kendilerini hâlâ "Pressburaklar" diye niteleyip "Bratislavaklar"dan ayrı tutuyordu ve kent "Bratislavaklar"a ait gerçek anlamda bir Slovak kenti haline de gelemeyecekti. Alexander oraya gidiyor ve Viyana'da merkezi bir caddeden kalkıp Pressburg'un merkezi caddelerini dolaşan Pressburger Bahn tramvayıyla geri dönüyordu. Tramvay hattı, resmen 1914 baharında, henüz her iki kent de aynı imparatorluk çatısı altındayken, çağdaş teknolojinin zaferi olarak işlemeye başlamıştı. Tıpkı Moravia Brunn/Bruno'daki kültürlü kesimi birkaç saat uzaklıktaki Viyana Operası'na, gece gezmesine taşıyan meşhur "opera treni" gibi bu tramvay da işlemeye devam etti. Richard amcam hem Viyana'da, hem de lüks tüketim malları satan bir dükkan işlettiği Marienbad'da yaşıyordu. Savaş, Pressburg tramvayının geçtiği Tuna Nehri'nin üstündeki köprüyü yıkalı beri sınırların delinmezliği kalkmıştı. 1996'de konuyla ilgili bir televizyon programı için yardım ettiğimde köprü'nün kalıntıları hâlâ görülebiliyordu.

Viyana orta sınıfının ve kuşkusuz onun büyük bir kısmını teşkil eden Yahudilerin dünyası hâlâ o çok-dilli (polyglot) ge-

niş bölgeydi. Bölgeye gelen göçmenler bir önceki seksen yıllık zaman dilimi içinde başkenti iki milyon nüfuslu bir kent haline getirmişti. Avrupa kıtasında Paris ve Leningrad arasında kalan hatırı sayılır büyüklükteki Berlin'i saymazsak tabii. Akrabalarımızın geldiği ya da hâlâ yaşadığı yerler Bielitz (artık Polonya sınırları içinde), Kaschau (artık Çekoslovakya'ya dahil) ya da Grosswardein (artık Romanya içinde)¹ gibi yerlerdi. Manavların ve apartman kapıcılarının neredeyse tamamı Çek'ti, hizmetçi kızlar ve çocuk bakıcıları Viyana doğumlu değildi: Slovak birinin bana anlattığı kurt adam hikâyesini hâlâ anımsıyorum. ABD'ye göç eden Avrupalıların tersine, onların hiçbiri kendilerini köklerinden koparılmış ya da "ana vatanlarından" ayrılıp akıntıya kapılmış gibi hissetmiyordu. Çünkü Avrupa kıtasının sakinleri için deniz bir ölüm kalım çizgisine benzerken, trenle yapılan en uzun yolculuklara bile herkes alışkındı. Asabi büyükannem için bile Berlin'de oturan kızını ziyaret etmek sıradan bir işti.

Çok uluslu fakat çok-kültürlü olmayan bir toplumdur. Dili Almanca'ydı (hafif bir yerel tonlamayla karışık) ve gerek kültürü, gerek eski ve modern dünya kültürüne yaklaşımı Alman izleri taşıyordu (yerel bir tarzda). 20. yüzyılın sonlarındaki moda gereği, geldiği Viyanalı kültürünü Yahudi olarak tanımlaması istendiğinde büyük sanat tarihçisi Ernst Gombrich'in kapıldığı aşırı hiddetin aynını akrabalarım da paylaşmış olmalı. Önde gelen pratisyenleri Yahudi olsa da bu yalın bir Viyana orta sınıf kültürüydü. Üstelik de bu pratisyenlerden bazıları Moravia'dan (Freud ve Mahler), bazıları Galiçya ya da Bukovina'dan (Joseph Roth) hatta Bulgar Tuna'sındaki Russe'den (Elias Canetti) geldiğinden Yahudiliklerinin bilinceydiler (bölgeye özgü anti-semitizmle yüz yüze kalmışlardı). Bunu yapmaya çalışmak ıpkı, büyük film stüdyolarının çağına gelindiğinde Irving Berlin'de ya da Hollywood film müziklerinin içinde kasti olarak Yahudi öğeler aramak kadar anlamsız bir iş olurdu. Neredeyse tamamı Yahudi göçmelerin idaresinde olan bu

1 İmparatorlugun pek çok yerinde küçük büyük bütün kenilerin iki ya da üç adı olmasına karşın, ben bilhassa kullandığınız Alman adlarını kullandım.

büyük stüdyoların amacı, gerek şarkı gerek filmlerde katıksız Amerikalılığa hizmet eden bir söylem yakalamaktı ki, bunda da başarı kaydettiler.

Bu eski imparatorluk başkentinde çocuklar, *Kultursprache*-nin sözcüleri olarak siyasî değilse de kültürel üstünlük duygusuna içgüdüsel anlamda ortaklı. Çeklerin konuştuğu Almanca (*böhmakeln*) bizlerde bayağı, dolayısıyla gülünç bir izlenim uyandırıyordu. Sessiz harflerin bariz bir şekilde biriktiği anlaşılmaz Çek dili de öyle. Haklarında hiçbir şey bilmediğimiz İtalyanlar'dan, onları hâkir gören bir yaklaşımla *Katzelmacher* diye söz ediyorduk. Özgür ve asimile olmuş Viyanalı Yahudiler, Doğu Yahudileri'nden adeta başka bir tür gibi bahsediyordu. (Ailenin sıkılğan yaşlı üyelerinden birine bu Doğu Yahudilerinin bizim gibi soyadı kullanıp kullanmadıklarını, eğer öyleyse, bu kimseler bizden bariz farklı olduklarına göre ne tür isimler aldıklarını sorduğumu hayal meyal anımsıyorum.) Bana kalırsa bu durum Avusturyalıların, Hitler Almanya'sının ilhakını neden coşkuyla kutladığını büyük oranda açıklıyor; böylelikle politik üstünlük egoları iade ediliyordu. O sıralar ortaokul arkadaşlarımdan yalnız bir ikisinin *Hakenkreuzler* (gamalı haç) olduğunu anımsıyorum. Kültürel olarak Avusturyalılardan farkım anlaşılmamasına karşın, zaten bir İngiliz çocuğu olduğumdan bu durum beni doğrudan ilgilendirmiyordu. Yine de politik meselelerle ilgili kafamda soru işaretleri oluşmasına yol açıyordu.

Tipik 20. yüzyıl tutkusu olan politika beni hayatımın çok erken bir evresinde ve uzun sürecek bir dönem için yakaladığından, bunun 1920'lerde Viyana'da geçen çocukluğumla ne derece ilişkili olduğu sorusunu sormak yerinde olur. Bu konuda bir çıkarsama yapmaksa kolay değil. Tamamen siyasete gömülmüş bir çağdı yaşadığımız. Gerçi daha önce de söylediğim gibi, önemli dünya meselelerinden, ancak yetişkinlerin tam anlamadığımız konuşmalarını dinleyerek haberdar oluyorduk. 1925 civarına ait bu tür konuşmalardan ikisini anımsıyorum. Biri, hastalığının geçmesi için (biz çocukların sürekli şu ya da bu hastalığı çıkardı) İyzen Grell gözleminde kaldığım Alplerde-

ki bir sanatoryumda gerçekleşmişti. Kendisi de orada nekahet dönemindeydi. Bir anne ya da orta yaşlı bir kadın gibi göründüğünü belli belirsiz anımsadığım, ama bende hoş izlenimler bırakan bir kadın ‘Troçki kim?’ diye sormuştu, “Sadece Bröns-tein denilen bir Yahudi çocuğu.” Rus Devrimi hakkında bilgi sahibiydik ama acaba tam olarak neydi? Diğer konuşma da amcamın (muhtemelen babamın da) götürdüğü bir atletizm toplantısında gerçekleşmişti. Söylenenler hayatımda ilk kez gördüğüm siyah sürat koşucusu Cator sayesinde aklımda kalmıştı. Birisi, “Şu anda hiçbir yerde savaş olmadığını söylüyorsunuz, iyi ama Suriye’de bir ayaklanma yok mu?” diye sormuştu. Bu bizim için ne anlam ifade edebilirdi? Bir dünya savaşı olmuştu, bundan haberdardık; 1944 doğumlu bütün İngiliz çocukları da büyürken bunun bilincindeydi. İngiliz amcalarımın ikisi savaşa katılmıştı, komşumuz bay Gold bana uzun subay şapkasını göstermişti ve en yakın arkadaşım bir savaş yetimiydi – annesi kocasının kılıcını duvarda asılı tutuyordu. Ancak Avusturyalı olsun İngiliz olsun, tanıdığım hiçkimse Birinci Dünya Savaşı’nı bir kahramanlık destanı olarak görmüyordu. Kısmen savaş başka bir zamana ait başka bir ülkeyi –eski Habsburg İmparatorluğu’nu– ilgilendirdiğinden, belki de kısmen Avusturya orduları savaştan büyük bir zaferle çıkmadığından Avusturya okulları konu hakkında sessizliğini koruyordu. Eskiden subaylık yapmış bir okul müdürünün ön cephedeki hizmetlerinden ötürü övündüğüne ancak Berlin’e gittikten sonra tanık olacaktım. Bundan evvelse Birinci Dünya Savaşı’na ilişkin zihnimdeki en güçlü imge Karl Kraus’un harikulade belgesel oyunu *The Last Days Of Humanity*’e dayanıyordu. Hem annem hem de Gretl teyzem, kitabı 1922’de yayımlanır yayımlanmaz satın almıştı. Hâlâ annemin kitabı bende ve ara sıra ona dönüp dönüp bakarım.

Yaşadığımız zamana ilişkin daha başka neler biliyorduk? Viyana’daki okul çocukları için, halkın iki parti –Hristiyan sosyal- lar ve sosyal demokratlar ya da Kızılar– arasında seçim yapması tartışmasız kabullenilen bir olguydu. Basit maddeci varsayımımıza göre toprak sahibiyse birincisine, kiracıysa-

nız ikincisine oy verirdiniz. Viyanalıların çoğu kiracı olduğundan haliyle bu durum Viyana'yı bir Kızıl kent yapıyordu. 1934 iç savaşının sonrasına kadar komünistler o kadar sıradandı ki, en hararetli üyelerin bir kısmı, daha çok fırsat barındıran farklı ülkelerde, asıl olarak Almanya'da faaliyet sürdürmeyi tercih etti: Sözelimi besteci Hanns, Komintern temsilcisi Gerhart ve Alman Komünist Partisi'nin liderliğine gelen onun kızkardeşi zorlu Elfriede – daha iyi bilinen adıyla Ruth Fischer gibi ünlü Eisler'lar... Bunun yanı sıra Egon Erwin Kisch gibi Çekoslovakya'yı seçenler de olmuştu. (Uzun yıllar sonra Hanns'ın oğlu Georg Eisler en yakın arkadaşım olacaktı.) Leo Lania takma adıyla yazan, sonrasında delikanlılığında, en sevdiği kitabın Zola'nın *L'Oeuvre'u* ve edebiyatla tarihte en sevdiği kahramanların da Eugene Onegin ve Spartaküs olduğunu açıklayan, eski Grün kardeşlerin muhitindeki tek komünistin ilgimi çektiğini anımsamıyorum. Kuşkusuz ailemiz ne Siyah'tı ne de Kızıl. Zira Siyahlar anti-semitistlerdi ve Kızıllar da bize değil işçi sınıfına hitap ediyordu. Ayrıca İngiliz olduğumuz için mesele bizi ilgilendirmiyordu.

Bununla beraber, çocukluktan buluşa ve ilkokuldan ortaokula geçiş dönemini 1920'lerin sonunda Viyana'da yaşayan biri için politik bilinç edinmek, cinsel dürtülerin uyanması kadar doğaldı. 1930 yazında doktorların, annemin akciğerlerini iyileştirmek için nafile yere uğraşukları Yukarı Avusturya'da kalırken, tatil evini kiraladığımız ailenin çocuğu Haller Peter'la beraber arkadaşlar edinmiştik. (Bürokratik devletlerin gelenekleri gereğince isimlerden önce soyadı telaffuz edilirdi.) Balığa çıkıp meyve bahçelerine hırsızlığa giderdik. Bu deneyimin kızkardeşimin de hoşuna gideceğini sanırdım oysa uzun yıllar sonra bunların aslında kendisini korkuttuğundan söz etmişti. Peter'ın babası demiryolu işçisi olduğundan aile Kızıldı: Avusturya'da özellikle de kırsal alanda, tarım alanı dışında çalışan kesimlerin başka bir şansı yoktu. Peter, halkı ilgilendiren meselelere pek duyarlı değilse de kendisini tartışmasız Kızılardan sayıyordu. Elma hırsızlığı, taş atma oyunları ve alabalık avı sonrasında ben de bunun iyi bir şey olduğuna karar vermiştim.

Bu tarihten üç yıl önce de aşağı Avusturya'da, Rettenegg köyünde geçirdiğimiz bir başka yaz tatilini anımsıyorum. Zamanlama olarak hayatımda belli belirsiz bir yer tutmasına rağmen tarihsel bakımdan önemli bir döneme denk gelmişti. Her zamanki gibi babam bizimle gelmemiş ve Viyana'da çalışmaya devam etmişti. Ancak 1927, Viyanalı işçilerin kitleler halinde sokaklara döküldüğü yıldı. Bir arbede sırasında sosyalistleri öldürmekle sorumlu sağcılar beraat etmiş, bunun karşısında öfkeye kapılan topluluk, Ringstrasse (Viyana'nın eski kent merkezini çevreleyen büyük yuvarlak bulvar) üzerindeki Adalet Sarayı'nı küle çevirmiş, bu arada da içlerinden seksen beş kişi katledilmişti. Görünüşe bakılırsa ayaklanmanın ortasında kalan babam güvenli bir şekilde uzaklaşmıştı. Yetişkinlerin (kısmen annemin de) bu konu hakkında uzun uzun konuştuklarına eminim. Öte yandan, bu beni zerre kadar etkilememişti. Oysa 1908'de yine babamın başından geçen bir hikâye öyle miydi ya; o tarihte Mısır'a giderken bindiği gemi büyük Messina depremi sırasında Sicilya yakınlarından geçmişti. Söz konusu tatilden aklımda kalan tek şey kulübelerimizin önünde tekne inşa eden zanaatçılar ve tek başıma keşfe çıktığım çam ormanlarıydı. Sonunda ormanda oduncuların yerini bulmuştum. Bana ormanda kalırken beslendikleri koyu tahıl lapası *Sterz*'den ikram etmişlerdi. Yolun üzerinde hayatımda ilk kez, vücudunun 45 santimlik kısmı, canlı kırmızı bir başlığın altında duran büyük siyah ağaçkakanla karşılaşmıştım. Ağaçların dinginliği altında yalnızbaşına, ıpkı çılgın bir minyatür münzevi gibi açıklıktaki bir ağaç gövdesini gagalıyordu.

Yine de Weyer'de geçirdiğim yaz aylarının beni politikleştirdiğini söylemek çok zor. Ancak bugünden dönüp baktığımda çocukluğumu bir politikleşme süreci olarak addetmek mümkün. Tıpkı 1920'lerde tüm diğer Viyanalı çocuklarınkini olduğu gibi, oyun oynama ve öğrenme çağındayken hayatımı aile ve okul tayin ediyordu. Neredeyse yaşadığımız her şey bize bu yolla ya da bu çerçevenin sınırları içinde ulaşıyordu.

Hayatının büyük kısmını teşkil eden iki iletişim ortamından aile, hatırı sayılır derecede daha kalıcı yere sahipti. Aile-

miz, büyükbabamın akrabalarına ait geniş bir Viyanalı klandan, nispeten daha küçük bir Anglo-Avusturya kesiminden ve iki Grün kardeşten – annemle küçük kızkardeşinden oluşuyordu. Kızkardeşlerin ikisi de Hobsbaum kardeşlerle –annem babamla, Gretl de 1920'lerin büyük bölümünü yine Viyana'da geçiren amcam Sidney'le– evlenmişti. Çocukların okula başlama yaşı altıydı. Altı yaşından sonra adres değişikliğine bağlı olarak iki ilkokul ve üç *Gymnasia* değiştirdim. Viyana'dan ayrıldığımızda on yaşından küçük olan kız kardeşimse iki ilkokul değiştirmişti. Bu koşullar altında okulda kurulan arkadaşlıklar da geçici oluyordu. Viyana'da gittiğim beş değişik okulda edindiğim tanıdıkların içinden yalnız biriyle daha sonra da ilişkim devam edecekti.

Öte yandan aile, sıkı bir şebeke gibiydi. Sadece anne, çocuklar, torun ve kardeşler arasındaki duygusal bağlardan ötürü değil, ekonomik zorunluluk nedeniyle de birbirine bağlıydı. 1920'lerdeki çağdaş refah devletinin orta sınıf ailelere pek az hayrı dokunuyordu. Zira içlerinden pek azının düzenli geliri vardı. Bu durumda başka kimden yardım istenebilirdi? Müşkül durumdaki akrabalarınıza onları sevmeseniz bile yardım etmemek elden gelir miydi? Bunun bilhassa Yahudi ailelerine has bir özellik olduğunu sanmam. Gerçi annemin Viyanalı ailesine göre, hiç kuşkusuz *mishpokhe* ya da en azından Viyana'da yaşayan akrabalar, ailevi kararlar almak ya da sadece dedikodu yapmak için ara sıra bir araya gelinecek bir grup oluşturuyordu. Bu, açık hava kahvelerinde birleştirilen yuvarlak masaların etrafında düzenlenen uzun ve sıkıcı toplantılardan aklımda kalmış. Bize de dondurma alırlardı oysa kısa zevkler uzun süren sıkıcı dakikaları telafi etmeye yetmiyordu. Bununla ilgili bilhassa Yahudilere özgü bir şey aranacaksa, o da hepsinde hakim olan ortak kanıydı: Aile, ülke ve okyanus sınırı tanımayan yaygın bir şebekeydi; o ülke senin bu ülke benim yer değiştirmek hayatın olağan akışına dahildi ve alım satım işiyle uğraşan insanlar açısından –ki pek çok Yahudi ailesinin ferdi bu işle uğraşıyordu– geçimini temin etmek, özellikle de Ağustos 1914'te uygarlığın çöküşünden sonra Orta Avrupa'yı

etkisi altına alan felaket çağıyla birlikte, büsbütün belirsiz ve öngörülemeyen bir mesele haline gelmişti. Görünüşe göre, bil-hassa da babamın ölümünden sonra, yaşanan sürekli kriz bir felakete dönüşünce Grün ve Hobsbaum'lardan hiç kimse aile sisteminin koruyuculuğuna annem ve babam kadar muhtaç olmamıştır. Ancak o zamana kadar –benim açımdan on bir kûsur yaşına kadar– biz çocuklar bu durumun güçbela ayırdındaydık.

Makul bir gerekçe olmadığı sürece taksiyle yolculuk etmenin nispeten hali vakti yerinde olan insanlar için bile savurganlık sayıldığı zamanlardı. Arkadaşlarımın sahip olduğu her şey görünüşe göre bizde, en azından bende, vardı ve onların yaptıklarını yapabiliyorduk. Durumun vehametini sezmeme sadece bir olayın vesile olduğunu anımsıyorum. Ortaokula yeni başlamıştım. (Bundesgymnasium XIII, Fichtnergasse). Yeni sınıf öğretmeni satın almamız gereken kitapların bir listesini vermişti. *Gymnasium*'daki bütün öğretmenler otomatik olarak *Herr Professor*'du, bize de çocuklar gibi *Du* diye değil yetişkinler gibi *Sie* diye hitap ediliyordu. Coğrafya dersi için hayli geniş ve besbelli pahalı olan *Kozen-Atlas* adlı kitabı almamız istenmişti. "Bu çok pahalı. Bunu mutlaka almamız şart mı?" diye sormuştu annem. Sorunun yanıtı bariz olduğu için ses tonunda bir krizin varlığı seziliyordu. Elbette şartı. Annem bunu nasıl göremezdi? Kitap alındı. Ancak, en azından bu olayda, büyük bir fedakârlık yapıldığını daima hissedecektim. Belki de bu nedenden ötürü söz konusu atlas hâlâ kitap raflarımda durur. Biraz lime lime hale gelmiş ve kenarları ortaokul çocuğunun yazı ve karalamalarıyla dolmuş olmasına karşın hâlâ ara sıra başvurduğum iyi bir atlasır.

Kimbilir belki de yaşlılarım maddi sorunlarımız hakkında benden daha bilinçliydi. Bir oğlan çocuğu olarak günlük hayatın gerçeklerine pek duyarlı değildim ve benimkilerle örtüşmediği sürece yetişkinlerin faaliyetleri ve ilgi alanları günlük hayatının bir parçasını oluşturmuyordu. Her halükârda, ben çoğunlukla gerçeklikle hayal dünyasının –okuma yoluyla yaptığım keşiflerle beslenen– birbirinden net çizgilerle ayrılmayan

dünyasında yaşıyordum. Gerçekler hakkında daha katı bir kafa yapısına sahip olan kız kardeşimin bile durumumuz hakkında somut bir fikri yoktu. Böylesi bir bilinç, çocukluğumuza şekillendiren dünyanın bir parçası olmak zorunda değildi. Söz gelişi babamın işi hakkında zerrece fikrim yoktu. Kimse çocuklara bu tür şeylerden bahsetme zahmetine katlanmıyordu, kaldı ki babamla amcam gibilerinin geçimlerini ne yolla temin ettikleri de hiç mi hiç açık değildi. “Mutlu Aile”li tebrik kartlarındaki kişiler gibi, doktorluk, mimarlık, avukatlık, polislik, esnaflık gibi kati olarak tarif edilebilen cinsten bir meslekleri yoktu. Babamın ne iş yaptığı sorulduğunda hayal meyal, bunun anlamsız hatta neredeyse bütünüyle yanlış olduğunu bile bile *Kaufmann* (tüccar) der veya yazardım. Elimden başka ne gelirdi?

Mali durumdan bu denli bihaber olmamız –en azından benim cehaletim– Viyanalı ailemin bu durumu kabullenmekteki gönülsüzlüğüne, daha doğrusu kabullenmeyi reddetmesine bağlıydı. Zügürtleşen orta sınıfın başvurduğu son çarede ayak direyerek “görüntüyü kurtarmaya çalışmaları” değildi bunun nedeni. Ne kadar yoksullaştıklarının bilinceydiler. Büyükanem, yeğenlerden birinin düğünündeki rahatlık ve zenginliğe hayret ederek kızına, “Bu fakirleşmiş ve proleterleşmiş günlerimizde bunu görmek gerçekten insanın yüreğine su serpiyor,” diye yazıyor ve damadın geline taktığı değerli ve güzel yüzüğün varlıklı zamanlarda “bizim tarafımızdan takıldığını”, acı dolu bir ifadeyle belirtiyordu. Bu, yirmilerin başındaki muazzam enflasyon sonucu Grün dedemin tasarruflarının, Ilion Kafe’de ısmarlanan bir kek ve kahve değerine düşmesinden önceydi. Beriki gençliğindeki uğraşına geri dönerek taşra kasabalarına ve Alp köylerine biblo satan gezgin bir tüccar olmuştu. Avusturya orta sınıfının büyük çoğunluğu aynı durumdaydı. Savaşa ve savaş sonrası koşullara bağlı olarak yoksullaşan bu kesim, kemer sıkmaya ve “barış zamanı” –yani 1914 öncesi– (1918 sonrası hiçbir şeyin barışla alakası yoktu) sürdürdükleri hayattan çok daha mütevazı bir hayata alışmıştı. Parasızlık onlar için güç bir durumdu –öyle ki buna zaten alışkın

olan işçilerden daha zor durumda görüyorlardı kendilerini. (Sonraları, ateşli bir komünist delikanlı olduğumda Gretl teyzem, kendisine son derece makul gelen bu önermeyi reddettiğim için kafasını sallamıştı.) Grün kızlarının İngiliz kocalarının durumunun da daha parlak olduğunu söyleyecek değilim. İçlerinden ikisi –gerek babam gerekse de en büyük kardeş Mimi’yle evlenen yakışıklı savaş esiri Wilfred Brown– pazar ekonomisinin cangılına ayak uydurmakta son derece beceriksizdi. Ticaretten geçimini sağlayabilen Hobsbaum’ların tek çocuğu Sidney amcam bile on yılın çoğunu, fiyaskoyla sonuçlanan bir proje enkazından çıkıp aynı feci sonla biten bir başka girişime savrularak geçirmişti.

Aslında Viyanalı ailem, 1914’ten önce sürdürdükleri yaşam dışında bir olasılığı tasavvur edemiyordu ve durumları buna uysun uymasın hayatlarını o şekilde sürdürdüler. Öyle ki annem bırakın kirayı ve genel ihtiyaçları, bakkal faturalarını ödeyemez haldeyken bile, evde daima hizmetçi çalıştırıyordu. Bunlar Highgate Mezarlığı’na, Karl Marx’larla aynı yere gömülü olan Helene Demuth gibi gedikli uşaklar filan değil, orta sınıfa mensup hanımların su katılmamış, hiç bitmeyen “hizmetçi sorunu”na neden olan tiplerdi. Zira ajanslardan bir iki aylığına kiralanan, gittikleri yerde taş çatlasa bir iki ay kalan, sırayla gelen genç kadınların arasında, nadiren rastlanan “eine perle” (bir inci)’nin yanı sıra, hayatında bırakın telefonu, gaz sobası görmemiş, doğrudan kırsal alandan gelen beceriksiz hizmetçiler de vardı. Annem 1925 yılında Barrow in Furness’te hasta olan kızkardeşi Mimi’ye bakmak için İngiltere’ye ilk kez gittiğinde diğer kardeşine yazdığı mektupta, ev işlerinin itidalle, verimli bir tarzda, patırtısız (Viyanalı Yahudi ailelerinden hayli farklı bir biçimde...) halledilmesi ve hem de bunun *hizmetçiler olmadan* başarılması karşısında uğradığı şaşkınlığı dile getiriyordu. “Buranın hanımları her şeyin üstesinden tek başına geliyor ve çocuk da doğuruyorlar. Çamaşırları bile kendi başlarına yıkayıp hanımlıklarını koruyabiliyorlar.”²

2 23 Mart 1925 tarihli Mimi’ye yazdığı mektup.

Yine de annem İngilizlerin sunduğu seçeneği hiçbir zaman ciddiye almadı. “Yıllardır parasızlık çeken biri olarak”, parasal sorunlardan şikâyetlenen Berlin'deki kız kardeşine yazdığı mektupta şöyle diyordu:

Sana benden ciddiye alman gereken bir tavsiye; Hizmetçisiz yapmayı sakın deneme!! Uzun vadede onsuz yapamayacağına göre en iyisi ta baştan bir hizmetçinin, beslenme ya da kafanı sokacağın çatı kadar elzem olduğnu kabullenmek. Sağlığın-
dan, rahatından ve sinirlerinden kaybedeceklerinle kıyaslan-
dığında yapacağın tasarrufun bir önemi yok. Üstelik işler kö-
tüye gittikçe onlara daha çok ihtiyaç duyuyorsun. Doğrusu
son zamanlarda Marianne'e kendisini işten çıkaracağımı ha-
ber versem mi diye düşünüyordum. Bunu Noel öncesi yap-
cak degildim elbette, geç kalmıştım, üstelik bize daima iyi
hizmet etmişti. Beni bunu düşünmeye iten tek neden, bakka-
la ödeme yapamadığımı öğrendiğinde yaşayacağım utançtı.
Şimdiyse çok iyi biliyorum ki, iyisi mi deriyi kalınlaştırıp onu
yanımda tutmak.³

Bütün bunlardan bizim anladığımız tek şey anne babaları-
mızın muhtemelen artan sıklıkta kavga ettikleri –ama kavgasız
anne babası olan var mıydı ki?– ve Orta Avrupa'da kış günleri
odaların buz gibi soğuk olduğuydu. (Şayet kömür yakılan şö-
minelerin zamanında İngiltere'de yaşamış olsaydık, ki bu gel-
miş geçmiş en verimsiz ısınma aracıydı, ısınma sorunu sadece
parasızlığa bağlı olmayacaktı.)

Kısmen son derece istikrarsız maddi durumdan ötürü birbi-
rine sıkıca kenetlenen aile yapısı dünyayı ve dolayısıyla haya-
tını dışarısı ve içerisi olarak ikiye bölüyordu. Aslında biz ço-
cuklar için aile ve ailenin yakın çevresi, *insanlar* olarak tanıdı-
ğimiz yetişkinlerin dünyasını tanımlıyordu ve bunlar sadece
ihtiyaçlarımızı karşılayan insanlar ya da hayatımızın film se-
tindeki figüranlar değildi. (Bu durum aynı zamanda, Gold ve
Szana'ların kızlarıyla olduğu gibi sonrasında kimlerle hayat

3 5 Aralık 1928 tarihli Melba Fleckenstein'in kızı Gertrude'ye yazdığı mektup.

boyu kalıcı ilişkiler kuracağımızı da tayin ediyordu.) Tanıdığım yetişkinlerin neredeyse tamamı akrabalarından ya da annemle babamın arkadaşları ve onların akrabalarından oluşuyordu. Dolayısıyla annemin beni götürdüğü –üstelik oraya gidişim unutulacak türden bir anı da sayılmazdı– dışçıyi annem kişisel olarak “tanımadığından” ben de hiç anımsamıyorum. Öte yandan, herhalde ailesi ve kendisi aile dostumuz olduğundan Doktor Strasser sahici bir kişi olarak kalmış aklımda. Viyana’da geçirdiğim son yıla kadar öğretmenlerin benim açımdan yetişkin bireylerin dünyasına ait olmaması ve onlarla kişisel ilişkileri ancak Berlin’de kurmuş olmam da hayli şaşırtıcı.

Okul, kelimenin tam manasıyla dışarıydı. Ve “dışarı” da içinde gerçek insanlar olarak yetişkinleri barındırmayan, asıl olarak öteki çocuklardan menkul bir dünyaydı. “İçerisi” olsun “dışarı” olsun yetişkinler çocukların dünyasına akıl erdiremiyordu, tıpkı bizim de onlarınkine erdiremediğimiz gibi. En iyi ihtimalle, iki farklı kuşak, aradaki uçurumu “çocukluk işte” veya “yetişkinler işte” diye kabulleniyordu. Bu iki apayrı dünyanın arasındaki duvarların altını oyan tek etmen Viyana’daki son yılımda gelip çatan yoksulluk oldu.

Kuşkusuz bu iki dünya üstüste bindi. Okuma faaliyetim özellikle de İngilizce kitaplarım yetişkinler tarafından karşılanıyordu. Ama ne yazık ki iyi niyetli akrabaların Londra’dan gönderdikleri Arthur Mee’nin *Children’s Newspaper*’ını anlaşılmaz ve sıkıcı bulmuştum. Öte yandan, kuşların hayatı ve hayvanlarla ilgili Almanca kitapları küçük yaşlardan itibaren yutarcasına okumuştum. İlkokul bittikten sonra da doğa bilimlerini –asıl olarak evrimsel ve biyolojik konuları– popülerleştirmek isteyen bir topluluk olan ve akrabaların benim adıma abone oldukları *Kosmos*, *Gesellschaft der Naturfreunde*’nin yayınlarına dalmıştım. Küçüklükten itibaren hem bizim hoşumuza gidecek türde hem de yetişkinlerin hayranlık beslediği tiyatro oyunlarına götürülürdük. Sözgelisi, Schiller’in *William Tell*’i (ama Goethe’nin *Faust*’u değil) ya da 19. yüzyılın başlarına ait popüler Viyanalı oyun yazarlarının eserleri; Raimund’un duygulu sevimli, büyülü oyunları; kara mizahını o zamanlar

tam olarak anlayamadığımız büyük Johann Nestroy'un acımasız komedileri gibi oyunlardı bunlar. Öte yandan diğer çocuklarla, mahalli sinemada gösterilen matinelere, uzun süre önce ölen Maxim-Bio'ya, Chaplin'in ve Jackie Coogan'ın kısa filmlerine ve şaşırtıcı ama, Fritz Lang'ın oldukça uzun *Nibelungen* destanına gönderilirdik. Viyana yaşamında çocuklar ve yetişkinler birlikte sinemaya gitmezdi. Okumaya meraklı çocuklar, belki evde duyduklarının etkisi altında belki de değil, seçimlerini haliyle anne babalarının ya da akrabalarının kitap raflarından yapardı. Bu bağlamda kuşakların bazı ortak zevkleri vardı. Öte yandan büyüklerin biz çocuklar okuyalım diye seçtiği materyaller genelde ciddi anlamda yetişkinlerin ilgi alanına girmiyordu. Tam aksine, bizimle herhangi bir ilişkisi olan yetişkinlerden yalnızca öğretmenler, (onlar da onaylamıyordu) on üç yaşındaki çocukların muhtelif İngiliz adlarına sahip polisiye cep serilerine düşkünlüğünü biliyordu. Aslıyla ilgisi olmayan *The World Detective Sherlock Holmes* (Dünya Dedektifi Sherlock Holmes), *Sexton Blake*, *Frank Allen*, *The Avenger of the Disinherited* sınıfta elden ele gezen kitapların bazılarıydı. Bunların içinde en popülerleri, adamı Pitt Strong'la birlikte Motzstrasse'de çalışan Berlinli dedektif Tom Shark'tı. Adı geçen yer Chirstopher Isherwood okurları için bildik ama Viyanalı çocuklar için en az Holmes'in Baker Caddesi kadar ücra bir yerdi.

Yirmili yılların ortasında Viyana'daki çocuklar hâlâ tahta çerçeveli arduvaz levhalara gotik el yazısıyla harf kazımayı ve yazıyı küçük süngerler yardımıyla silmeyi öğreniyordu. 1918 sonrasına ait okul metinlerinin çoğu yeni Latin harfleriyle yazıldığına göre demek ki onu da okuyup yazmayı öğrenmiştik ama bunun nasıl gerçekleştiğini anımsamıyorum. Onbir yaşında ortaokula başlayan çocukların mutlaka okuma-yazma ve aritmetiği sökmüş olduğu varsayılıyordu, ancak ilkokulda daha başka neler öğrendiğimizi pek anımsamıyorum. Açıkçası bu bana ilginç geliyor. Zira ilkokul günlerimi, Viyana hakkında türlü türlü hikâyeye ve ağaçları, bitkilerle hayvanları incelemek için yarı kırsal mahallelere yaptığımız gezintilerle yad

elmekten keyif alıyorum. Galiba bunların hepsini *Heimatkunde* pedagojik başlığının altında toplamak mümkün. *Heimat* sözcüğünün maalesef İngilizce'de tam karşılığı olmadığından bunu en iyi "geldiğimiz yere dair bilgi" şeklinde çevirebiliriz. Şimdi bakıyorum da bunlar tarihçi için fena bir hazırlık süreci değil, zira Viyana'nın içindeki ve etrafındaki geleneksel tarihe ait büyük olaylar, Viyanalı çocukların yaşadıkları yer hakkında öğrendiklerinin rastlantısal bir kısmını oluşturunuyordu. Aspern, sadece Avusturyalıların Napolyon (tartışmasız kaybettikleri ve halkın hafızasında yer almayan Wagram'ın komşusuydu) karşısında kazandıkları zaferin adı değildi. Aynı zamanda Tuna'nın gerilerinde ücra bir bölgede, insanların eski nehir yatağından kalma lagünlerde yüzmek ve sokuşlarıyla zerdevaların el değmemiş bölgelerini keşfetmek için gittiği henüz kente dahil olmayan bir yerdi. Türklerin Viyana kuşatması da önemliydi, zira Türk yağmasının sonucunda kente kahve, dolayısıyla da *Kaffeehäuser* gelmişti. Elbette binalar ve anıtlar haricinde eski imparatorluk Avusturya'sına ait resmi tarihin kaybolması büyük bir avantajdı. 1918'lerin Yeni Avusturya'sının henüz bir tarihi yoktu. Okulda verilen tarih eğitimini, kronolojik bir sıra izleyen kuru tarihlere, krallık ve savaşlara indirgemek politik süreklilik kaygısına özgü bir eğilimdi. Çocukluğunun Viyana'sında okulda kutlandığını anımsadığım tek tarihi olay Beethoven'in ölümünün yüzüncü yıldönümüydü. Öğretmenler de bizzat, yeni dönemde okulların da farklılaşması gerektiğini biliyor ancak bunu ne şekilde yapacaklarını tam kestiremiyorlardı. (Okuldaki şarkı kitabının da o zaman -1925'te- belirttiği gibi "yeni öğretim yöntemleri henüz tam olarak aydınlatılmamıştı".) Ortaokul *Gymnasium*'unda, henüz geleneksel pedagojiden yakasını kurtaramamış, "1066 ve sonrası"* türü tarih bilgisini keşfedecektim. Haliyle bunun heyecan veren bir yanı yoktu. Almanca, coğrafya, Latince ve nihayet (İngiltere'ye gel-

(*) 1066 and All That; 1930'da basılan İngiltere tarihini "103 iyi Olay, 5 kötü kral ve 2 Gerçek Tarih" altbaşlığına yakışır bir ironiyle ele alan, W.C. Sellar ve R.J. Yeatman tarafından yazılmış, çocuklar için "bu iyi", "bu kötü" yöntemini kullanan "tarih" kitabıdır. PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

dikten sonra bırakmak sorunda kaldığım) Yunanca benim zevklerime daha çok hitap ediyordu, ama ne yazık ki matematik ve fizik bilimleri için aynı şeyi söyleyemeyeceğim.

Din dersleri de ona keza. Bunun ilkokulda olduğunu hiç sanmıyorum ama ortaokula geldiğimizde anımsadığım kadarıyla Evanjelistler, Katolik olmayanlar, Lutherciler, tek tük Yunan Ortodoksları ve asıl olarak da Yahudiler, tahminen söz konusu konularla ilgili derslerden muaf tutuluyordu. Bayan Miriam Morgenstern ve muhtelif haleflerinin kentin başka bir yakasında yürüttükleri azınlıklar için alternatif dersler –Yahudiler için akşamüstü sınıfları da– insanda katılma hevesi uyandırınıyordu. Tevrat'ın İlk Beş Kitabında yer alan hikâyeler üzerine habire sorguya çekiliyorduk. Yakup'un en önemli oğlu sorulduğunda verdiğim yanıt nedeniyle yarattığım şaşkınlığı unutmam mümkün değil. Bıkıp usanmadan Yusuf'tan söz ettiklerinden habersiz “Yahuda” demiştim. Her şeyden önce bütün Yahudilerin (Yahudalar) ismi ondan gelmiyor muydu? diye gerekçelendiriyordum. Yanlış yanıttı. Ayrıca o sıralar öğrendiğim lbranice harf karakterlerine ilişkin bilgiyi de sonrasında unuttum. Bir de Yahudilerin ana duası “Şema Yisraeli” ve (Siyonistlerin kabul ettirmeye çalıştığı Sefardim dilinde değil Aşkenazi telaffuzuyla okunuyordu), “Ma Niştana”dan kısa bir bölümü –Fısıh bayramında en genç erkek tarafından sorulması ve yanıtlanması gereken ritüel sorularını– ezberlemiştim. Ailede kimse Fısıh'ı kutlamadığı, Şabat'a ya da diğer Yahudi tatillerine itibar etmediği ve Yahudi perhiz kurallarına uymadığı için bilgilerimi kullanacak fırsatım olmadı. Sinagog'a giden birinin başını kapaması gerektiğini biliyordum ama oraya yolum ancak düğün ya da cenazeler vesilesiyle düşüyordu. Okul arkadaşlarımdan birinin Tanrı'ya dua ederken takip ettiği ritüelin tamamını –tallitini ve Yahudi muskasını ve diğerlerini– kayıtsız bir hayretle izlemiştim. Zaten bu tür şeyleri uygulayan bir ailem olsaydı, onları öğrenmek için okulda geçirilen haftalık bir saatlik zaman ne yeterli ne de lüzumlu olurdu.

Dini kurallar konusundaki tüm itaatsizliğimize rağmen Yahudi olmak dışında bir çaremiz olmadığını biliyorduk. Her

şeyden önce Viyana'da bizim gibi 200.000 kişi vardı, kent nüfusunun yüzde onu demekti bu. Viyanalı Yahudilerin çoğu asimile olmuş isimler taşıyordu. Ancak Yahudiliği kolayca ayırdedilir kılan soyadlarını –Anglo-Sakson dünyasındakilerden farklı olarak– nadiren değiştirmişlerdi. Çocukken tanıdıklarımın hiçbiri din değiştirmemişti. Hohenzollern'lerin yönetiminde olduğu kadar Habsburg'ların yönetiminde de bir dini ibadet sistemini terk edip diğerine geçmek, teorik olarak pek çok başarılı Yahudi ailenin sosyal ve resmî statü adına memnuniyetle ödediği bir bedeldi. Ancak toplumdaki çöküşün ardından, bu tür aileler için bile din değiştirme avantajı ortadan kalktı. Ayrıca Grün'lerin hiçbir zaman gözü bu denli yüksekte olmamıştı. Viyanalı Yahudiler kendilerini özel bir şekilde ibadet eden (ya da hiç etmeyen) Almanlar olarak da tasavvur edemezlerdi. Pek çok etnik köken arasında parmakla gösterilen olmak, kaçınayı düşünemeyecekleri bir kaderdi. Kimse Yahudilere “milletle” bütünleşme seçeneğini de sunmuyordu, zira ortada böyle bir millet mevcut değildi. İmparator Franz Josef'in egemenliği altındaki toprakların Avusturya'ya ait yarısında, Macaristan yarısının aksine, teorik olarak tek bir “ülkeyle” özdeşleşen tek bir “halk” değildi söz konusu olan. Bu koşullar altında Yahudiler için “Alman” olmak politik ya da ulusal değil daha ziyade kültürel bir projeydi. Bu, modern dünyaya katılmak adına *Shtetls** ve *Shuls*'un** tecritini ve gericiliğini geride bırakmak anlamına geliyordu. Nüfusun yüzde seksenini Yahudilerin oluşturduğu Galiçya'daki Brody kentinin yöneticileri, uzun zaman önce imparatorundan okuldaki eğitim dilinin Almanca olmasını talep etmişlerdi. Bunun nedeni Brody'nin özgür vatandaşlarının bira düşkünü Germenlere özenmesi değildi. Bilakis, *wunderrabbis* ya da *yeshiva-bokhers* gibi mucizelerle uğraşan gelenekleriyle Yidiş dilinde Talmud'u açıklayan Hasidim'lere*** benzemek istemiyorlardı. Bundan

(*) Rusya'daki eski yahudi köy toplulukları – ç.n.

(**) Sinagog – ç.n.

(***) Hasidim: 18. yüzyıl Polonya'sında ortaya çıkan ve Yahudilere özgü mistik bir mezheptir.

ötürü anne babaları ve büyük babaları Leh, Çek ya da Macar topraklarından göç etmiş olan Yahudiler kendilerini Doğu Yahudileri'nden kalın çizgilerle ayırırdı.

Çağdaş Siyonizmin Viyanalı bir gazeteci tarafından icat edilmiş olması tesadüf değil. Viyanalı Yahudilerin hepsi, en azından 1890'lardan itibaren anti-semitlerin ve hatta potansiyel tehlike barındıran sokak anti-semitizminin dünyasında yaşadıklarının bilincindeydi. Karl Kraus'un *The Last Days of Humanity* (İnsanlığın son günleri) adlı oyunundaki giriş sahnesinde, yoldan geçenlerin (Yahudilerin), Arşidük Franz Ferdinand'ın suikastini duyuran Viyana Ring'deki gazete satıcılarına verdiği tepki aynen şu şekildeydi: "*Gottlob kein jud*" (Neyse ki Yahudi değildi). 1920'lerde iyimserlik beslemek için pek az neden vardı. Hükümetteki Hristiyan-Sosyal Parti'nin, en az kurucusu ve Viyana'nın ünlü belediye başkanı Karl Lueger kadar anti-semitik bir çizgi izlediği pek çok kişi açısından aşîkârı. Ve Hitler'in Nasyonal Sosyalistlerini ikinci parti haline getiren 1930 Alman Reichstag seçimleriyle ilgili haberi duyduklarında büyüklerimin yaşadığı şoku –taş çatlasa on üç yaşındaydım– hâlâ anımsıyorum. Bunun ne anlama geldiğini biliyorlardı. Kısacası, insanın Yahudiliğini unutmamasının hiçbir yolu yoktu. Gerçi doğrudan kendime yönelik anti-semit tavırlar anımsamıyorum zira, İngiliz oluşum bana en azından okulda Yahudiliği arka planda bırakan bir kimlik sağlıyordu. Orta Avrupa'nın gençleri arasında Siyonizm, ılımlı ya da devrimci sosyalist düşüncelerle iç içeydi gerçi –Jabotinsky'nin,* Mussolini'den esinlenen ve şimdi Likud partisi olarak İsrail'i yöneten müritlerini saymazsak– ama İngiliz olmak muhtemelen beni bu Yahudi milliyetçiliğinin cazibesine karşı da koruyordu. Kuşkusuz Siyonizm yerli Yahudilerden ziyade Herzl'in** ken-

(*) Jabotinsky: 1880'de Odessa'da doğdu. 1940'ta Kuzey Amerika Siyonizmini kurmaya çalışırken öldü. Yahudilerin her iki dünya savaşında İngiltere saflarında savaşmalarını sağladı. Siyonizmin revizyonist lideri olarak bilinir – ç.n.

(**) Herzl: 1894'te gazetesi aracılığıyla Fransa'ya gönderildi. Dreyfus davasında karşılaştığı anti-semitizm nedeniyle öfkeye kapıldı ve bir Yahudi devleti kurma fikri de Üçüncü Reich Kütüphane Arşivi - <https://rantey.org>

inde daha çok varlık buldu. Sözgeşi, Almanya'da, Hitler dönemine kadar, farklı özellikler gösteren aşırı bir ucu temsil etti. Ne anti-semitleri ne de mavi-beyaz üniformasıyla futbol kulübü Hakoah'ı göz ardı etmenin imkânı vardı. Hakoah, İngiltere'den gelen misafir takım Bolton Wanderers'la oynadığında amcam Sidney ve babam hangi birini tutacaklarını şaşırmıştı. Yine de orta sınıfa mensup Viyanalıların ya da özgür Yahudilerin büyük çoğunluğu Hitler'e kadar hiçbir zaman Siyonist olmamıştı.

Yahudileri bekleyen tehlikenin ne olduğuna dair zerrece fikir sahibi değildik. Hiç kimsenin bunu bilmesine olanak yoktu. Yahudi soykırımının gerçekleştiği Avrupa Karpatlarının karanlık köşe bucakları ve ilk göçmen nesillerin Viyana'ya geldiği Leh-Ukrayna'nın düzlükleri düşünülürken bile sistematik bir jenosid olgusu akla gelmiyordu. Yaşlı ve deneyimli olanlar, ciddi tehlikeler baş gösterdiğinde fazla göze batmadan hayata devam etme; kaçamak bir tavır benimseme; onları koruyabilecek ya da korumaktan çıkar sağlayacak, en azından kendi topraklarında –ne denli adaletsiz olursa olsun– hukuku ve düzeni tesis etmeyi tercih edecek otoritelerin yanında olma taraftarıydı. Genç ve devrimci olanlar direniş ve aktif savunma çağrısında bulunuyordu. Onlar nihai zaferi (örneğin dünya devrimini) düşleye dursunlar yaşlılar her şeyin er ya da geç yeniden rayına oturacağını biliyordu. Ancak bir toplu imha kimin aklına gelirdi ki? Her iki kesim de, herhangi bir modern ülkenin, topraklarındaki Yahudi nüfusu daimi olarak uzaklaştırabileceğini aklının ucuna bile getirmiyordu. Bu tür bir olay 1492 İspanya'sından beri gerçekleşmemişti. Bir fiziksel imhayı tasavvur etmekse daha imkânsızdı. Bunun dışında, Yahudilerin eski yuvalarını terk edip tek bir etnik kökene dayalı ulus devlet kurma hayaliyle sistematik olarak göç etmelerini, Nazi deyimiyle 'judenrein'ı– öneren de sadece Siyonistlerdi. Hitler'den önceki yıllarda, hatta onun ilk yıllarında bile, anti-semitizmin tehlikelerinden söz edildiğinde, Yahudilerin zaten sürekli maruz kaldıkları ayrımcılık, adaletsizlik, zulüm, aşağılama, hor görme ve ikinci sınıf zayıf azınlığa uygulanan zulüm

dan) gücünü alan Yahudilerin, zulüm kurbanı olarak emsalsiz taleplerle dünyanın vicdanına seslendiği ve “kurban” olarak görüldüğü son moda duruşa da ayak uyduracak değilim. Haklıyla haksız, adaletliyle adaletsiz ne etnik rozet takar ne de milli bayrak taşır. Bir tarihçi olarak, şunu görebiliyorum: 2000 yılına gelindiğinde dünya nüfusunun dörtte birini oluşturan, mensubu olduğum soyun “seçilmiş” ya da özel insanlar olduğu savını meşrulaştıracak bir gerekçe varsa, o da, Yahudilerin dün, bugün ya da yarın –kendi tercihleriyle ya da başkalarının dayatmasıyla– gettolarda ya da özel topraklarda yaptıkları değildir. Bilakis, bu sav asıl olarak Yahudilerin gettolarından çıkmalarına izin verildikten ve onlar da bunu seçtikten sonra, bu soyun geçen iki yüzyıl içinde daha geniş dünyada, insanlığa yaptığı çarpıcı ve sayılarıyla oranulandığında büyük katkıya dayanır. Leh Yahudisi, Fransız Direnişçisi, Yidiş kültürünün savunucusu ve ülkesinin önde gelen Shakespeare uzmanı arkadaşım Richard Marienstras’ın kitabının başlığındaki ifadeyle, bizler “*un peuple en diaspora*”yız (diaspora halkı). Diaspora büyük ihtimalle devam edecek. Herzl’in rüyalarının gerçek olduğunu varsayıp, Yahudilerin, Yahudi anneden doğanlar dışında herkesin dışlandığı küçük bağımsız bir toprak parçasında toplandığını düşünürsek, bu insanlığın geri kalanı için vahim bir sonuç olurdu– ve kuşkusuz Yahudiler için de...

Zor Zamanlar

8 Şubat 1929 Cuma günü, babam, borç para bulmak ya da kazanmak için kente yaptığı umutsuz bir başka ziyaretin ertesinde, akşamın geç bir saatında eve döndüğünde kapının önüne yığılmıştı. İniltilerini üst katın penceresinden işiten annem, son derece şiddetli Alp kışının dondurucu soğuğuna karşı camı açığında babamın kendisine seslendiğini işitmişti. Herhalde kalp krizi nedeniyle birkaç dakika içinde hayatını kaybetmişti. Kırk sekiz yaşındaydı. Korkunç geçen bu son aylarda, yani kocasının ömrünün son günlerinde ona karşı izlediği tutumdan ötürü kendini affetmeyen annem de onun ölümüyle ölüme mahkum oldu.

Onun ölümünden sonra kız kardeşine yazdığı ilk mektubunda “içimde bir şey paramparça oldu,” diyordu.

Bu konu hakkında henüz yazamıyorum. Her bir ters sözün ya da kırıcı fikrin beni nasıl hançerlediğini tahmin edebilirsin. Şu “bir daha asla” meselesi yok mu Gretl! Bunun olacağını bilseydim daha önce birşeyler yapardım, şimdi böyle olmazdı... Hiç değilse hastalığını bir gün olsun fark etmiş olsaydım, ona göz kulak olur, sevecen davranırdım... Hiç değilse yanındaydım, yalnız ölmedi.

İki buçuk yıl sonra, o da otuz altı yaşında öldü. Babamın ölümünden sonraki soğuk kış günlerinde, adamakıllı giyinmeden mezarlığa yaptığı yürek paralayan ziyaretlerin hep o ölümüne neden olan akciğer hastalığına katkısı olduğunu düşünmüşümdür.

Bu dehşet dolu aylarda annemin kontrollü halinin yıpranıp kopması doğaldı – bilakis insanüstü çabalar sarf ederek durumu çocuklarından gizlemeyi başarması asıl şaşırtıcı olardı. Sağlam, istikrarlı ve mütevazı bir sterlin birikimiyle Mısır'dan gelip kendilerini Avusturya'nın yüksek enflasyon koşullarının içinde buluveren genç çift için hayat, ilk günlerinden itibaren kolay olmamıştı. Kaç çocuğun babası, lisanını bir türlü tam olarak öğrenemediği bir ülkede geçim mücadelesi vermiştir ki. Gerçi babamın Mısır'a gitmeden önce de geçimini ne yolla temin ettiğine dair hiç fikrim yoktu. Çok sayıda İngiliz sürgünün yaşadığı bu geniş sömürge, aksanı iyi, düzgün görünümlü, akıllı ama fazla tahsilli olmayan, yirmi yaşlarındaki bir erkeğin, sahip olduğu hayli etkileyici sporcu siciliyle nakliyecilik ya da ticaret dallarında iş bulmakta zorlanmamış olması gerekir. Viyana'daki İngiliz sürgünlerin sayısı daha az olmasına rağmen babam muhtemelen buraya geldiğinde de benzer bir yardım ummuştu. (Gerçi bu sürgündekiler topluluğu Viyana'nın birkaç futbol takımının kuruluşuna vesile olmuştu). Kesin olarak tek bildiğim "L. Percy Hobsbawn, Viyana. Tel. Ad. 'Hobby'. Tel. Nr:...." antetli mektup kağıtları ısmarladığıydı. 1920 yılında kısa bir süre için –annemin kızkardeşine anlattığı kadarıyla– birden fazla hizmetçileri, hem ahçıları hem hizmetçileri vardı (ikisi de neredeyse birdenbire ortadan yok olacaktı).

Buradan itibaren yolumuz hep yokuş aşağı gidecekti. Seuer Villa'dan, Ober St Veit adlı komşu banliyöye, gözle görülür derecede daha mütevazı bir daireye taşınmıştık. Yirmili yılların ortalarından itibaren aile, günlük harcamalar için gerekli olan parayı nereden temin edeceğini bilemeden kıt kanaat bir hayat sürdürmüşse benziyor. Galiba annemi, yazdıklarından para kazanmaya ve gittikçe artan saatlerini bu yönde çaba harcamaya ciddi olarak yönelten neden de buydu. Edebi çalışma-

larıyla aile bütçesine ne kadar katkıda bulunursa bulunsun, durum 1928 yılında artık gittikçe artan bir vehamet arz ediyordu. 1928'in sonuna doğru evsahibinden bir ihtarname almış; havagazını kesmesinler diye görüşme yapmak zorunda kalmıştık. Annem Noel'den iki gün önce kızkardeşine, "Bugün Cuma ve daha tek bir hediye almadım. Percy yarın para getirmezse ne yaparım bilmem." diye yazıyordu.

Yeni yılda da rahat bir nefes alamamıştık. Babamın ölümünden üç gün önce kız kardeşine gün be gün her şeyin kötüye gittiğini, kira ve telefon faturasının ödenemediğini, "genellikle evde tek bir şilin bile bulunmadığını" ve evi terk etmeleri için çekilen ihtarnamenin günü dolduğunda ailenin nerede kalacağına ilişkin hiçbir fikri olmadığını yazıyordu. Babam son kez evden çıktığında durum buydu ve artık hayatta değildi. Ölümünden birkaç gün sonra Viyana Merkez Mezarlığı'nın Yahudi bölümüne gömülmüştü. Ölümüyle ilgili aklımda kalan tek şey, yarı uykulu vaziyette kız kardeşimle birlikte yataklarımızdan kaldırılıp korkunç olaydan haberdar edilmek üzere anemle babamın odasına götürülüşümüz ve mezarlıkta üzerimizi yalayan dondurucu rüzgârdı.

Belki de bir çocuğun babası hakkında yazma göreviyle karşı karşıya kaldığı an budur.

Bu, normalde olduğundan da zor bir görev benim için. Çünkü onun hakkında neredeyse hiçbir şey anımsamıyorum. Yani anımsama ihtimalim olan şeyleri de besbelli unutmayı seçmişim. Görünüşü aklımda; adaleli, kelebek gözlükler takan, siyah saçları ortadan ayırık, alnı yatay kırışıklarla kaplı orta boylu bir adam. Ama bu izlenim bile kendi belleğimden ziyade bir fotoğraf makinesinin ürünüymüş gibi. Belleğimdeki çocukluk albümünde on iki, on üç fotoğraflık bir yeri var babamın. Sanırım hepsi de Ober Seitz'teki günlerimize ait bu resimlerin: Viyana'da pek rastlanmayan türde tuvit takım elbiseler giyen baba; beni amatör bir futbol maçına götüren baba; kraliyete ait eski avlanma bölgesi Lainzer Tiergarten'la evimiz arasındaki yolda, karına çiftlerin oynadığı tenis maçlarında toplanıp topladığım ba-

ba; İngiliz müzikhollerinden şarkılar söyleyen baba. Bunlardan başka, civardaki tepeliklere birlikte yaptığımız yürüyüşün kısa süren neşeli anısı ve bir iki de nahoş anı var: Bana boks yapmayı öğretmeye çalışan –bunda bariz biçimde başarısız olan– (ısrar etmemişti) baba ve Einsiedeleigasse'nin bahçesinde ölkeden köpüren bir baba. O tarihte ilkokulun son yıllarında, dokuz on yaşlarında olmalıyım. Bir çiviye –muhtemelen şezlonglardan birinin gevşeyen çivisini– çakmak için benden çekiç istemişti. O sıralar, herhalde Sonnleitner'in *Die Höhlenkinder* (Mağara Çocukları) adlı üçlemesinin ilk cildini yaralamış olduğumdan, haretle tarih öncesi döneme dalmıştım. Kitapta, Robinson Crusoe'vari birkaç (birbiriyle ilgisiz) yetim çocuk Alplerin erişilmez bir vadisinde, yontma taş devrinden başlayıp Avusturya köylüsüne gelene kadar insanlığın tarih öncesi çağlarını yeniden yaşıyordu. Taş devrini yeniden yaşadıkları için ben de bir taş devri çekici yapmış, taşı tahta sapa uygun biçimde tutturmuştum. Çekicimi babama götürdüğümde aldığım öfke dolu karşılık beni hayrete düşürmüştü. Bana karşı tahammülsüz olduğu anlatılırdı, ama öyle idiyse –ki muhtemelen öyleydi– ben bunu anılarımdan silmiş olmalıyım. Onu yalnız tek bir sefer iş üstünde görmüştüm. Birgün, satınayı başaramadığı (sık sık olduğu gibi) bir aygıtı eve getirmişti. Aygıt, üzerindeki parlak sözcük – bir ürünün ya da perakendecinin adı olabilirdi – upkı aynada yansıtılmış gibi sokakta görülebilen bir dükkan tabelasıydı. Muhtemelen bunun başarı şansını bir ziyaretçiyle tanışmak niyetindeydi. Bu ziyaretçi de genellikle ağabeyi olurdu, çünkü Viyana'da arkadaşları varsa bile onları anımsamıyorum.

Babam diğerleriyle olan anıların içinde de değil adeta. Londra'daki gençlik yıllarına ilişkin, fiziksel becerisinden ve kadınları cezbetmesinden dem vuran anekdotlar anlatılırdı (yine de karısına sadakatsizlik yapığına ilişkin en ufak bir ima anımsamıyorum.). Her East Endli Yahudi aile, erkek evlatların içinde o zamanın deyimiyle “kendi kendini idare edebilen” ve İrlandalılara cesaretle karşı duracak en az bir tanesine ihtiyaç duyardı. Hobsbaum ailesinde bu rol babamındı; gelişmiş adalelere ve hızlı reflekslere sahip Yahudiler de dahil olmak üzere genç ve

yoksul East Endliler için ring iyi bir seçenek olduğundan babam da ziyadesiyle iyi bir boksör olmuştu. Bir amatör olarak kalmasına karşın, 1907 yılında Mısır'da ve yine 1908 civarında, muhtemelen asıl olarak İngiliz işgalci güçlerine karşı düzenlenen hafif siklet müsabakalarında amatör olarak kazandığı iki şampiyonluk kupası, başarısının elle tutulur simgeleri idi. Bu kupalar, bir şöminesi ve dolayısıyla şömine rafı olmayan evimizin Avusturya tarzı odalarında bir rafın üzerinde dururdu. Babam öldüğünde henüz sekiz yaşında olmasına rağmen onu şefkatle yadeden kızkardeşim sonrasında bu kupaları evine almıştı. Söylendiğine göre babam, bir seferinde yüzerken başı derde giren ağabeyi Ernest'i kurtarmış. 1914 öncesi dönemde Mısır'da yaşayan bir kadını konu alan annemin romanında da çok yönlü, yarı tanrı davranışları gösteren bir adam portresi vardır, ki bu karakterin kaynağını babamdan aldığı şüphe götürmez.

Buna rağmen babam, Viyana'da geçen yıllarımıza ait aile anekdotlarının ya da şakalarının içinde yok. Anlaşılan o ki kayınpederiyle arası iyi değildi, kuşkusuz büyükanne Grün'le de. Bunun ötesinde, annemin kızkardeşine uzun uzun yazdığı mektuplarda da ondan pek az bahis var, hatta kayınbiraderi Sidney'den bile daha az. Onun başarıları, planları, başarısızlıkları, ikisinin birlikte gittiği yerler ya da yapıldığı şeyler hakkında hiçbir şey yok. Annemle babamın ölümünden sonra babamın adı –özellikle de Viyana yılları– ne Sidney'in ne de Gretl'in çatısı altında neredeyse hiç zikredilmedi. Gözden ırak, gönülden ırak gibiydi sanki.

Aslına bakılırsa Viyana yılları babam için tam bir kabustu. Annemin deyiimiyle: “O denli kaygı, o denli sefalet, o denli hayalkırıklığı ve derken böyle bir son.” Pek zahmet gerektirmeyen düzenli bir işten gelecek düzenli bir gelirle mutlu bir adam, çekici bir arkadaş olabilir ve spora, biraz müzik ve eğlenceye değer verilen herhangi bir ortamda pekala öne çıkabilirdi. Bunlar, İngiltere İmparatorluğu'nun resmi ve gayri resmi sınır bölgelerinde yaşayan meteliksiz ve mesleki anlamda vasıfsız adamlar için ulaşılabilir türden şeylerdi ancak ne yazık ki savaş sonrası Viyana'sı için aynısını söylemek imkânsız. Bel-

ki de 1914 öncesinin uzaklarda kalan ve bir daha geri gelmeyecek olan dünyasında, o tarihte henüz varlıklı bir ilişkiler ağına sahip olan büyükbabamın ailesinde ya da onlar aracılığıyla iş bulabilirdi. Her şeyden önce insan kızının kocası için birşeyler yapmalıdır, bu kişi biraz *schlemiel* [enayi] olsa bile. 1920'lere gelindiğinde zaten bu artık istense de olmazdı. Babam yapayalnızdı. Acımasız bir dünyada geçim mücadelesi veren tanıdığım insanlar arasında pek azı babam kadar elverişsiz koşullara sahip olmuştur. Sonlara doğru kendine güveni iyiden iyiye azalmış olmalı, çünkü kimse artık ona inanç beslemiyordu. Ölümünden sonra karısı bile "Gelecekte işler daha iyiye gitmeyecek, kötüleseycekti. Bunu görmekten kurtuldu," diye düşünerek kendisini avutuyordu.

Boks eldivenleri, Viyana ulaşım sistemi için fotoğraflı mevsimlik pasosu ve Alman firması Tauchnitz'in ürettiği, İngiltere dışında yaşayan seçkinlere satılmak üzere hazırlanmış, dolayısıyla, muhtemelen Mısır'dan alınan, karton kapaklı esaslı bir İngiliz kitapları koleksiyonu hariç ardında pek fazla bir şey bırakmadı. Viyana'daki evimize yeni Tauchnitz'lerin geldiğini hiç anımsamıyorum ama bunun nedeni herhalde onlara ayıracak paranın olmayıştıydı. Sanırım kitapların çoğu Viktorya ve Edward döneminin son zamanlarına has adlar taşıyordu. Hepsini hevesle ve fakat anlamadan okuduğum bir yığın Kipling hikâyesi (Kim hariç) vardı. 1918 öncesi yazarların seyahat ve macera üzerine kaleme aldıkları eserleri daha az sayıdaydı. Bunların içinden, eski zaman balina avını anlatan, artık unutulmuş bir destan olan *The Cruise of the Cachalot*'u (Kaşalot Avı) hâlâ anımsarım. Kalın kapaklıların içinden de aklımda Wells'e ait *Mr. Britling Sees it Through* adlı eser kalmış. Kapağını bile açmamıştım. Tennyson'un şiirlerinden oluşan, bir hediyeye ya da okulda verilen bir ödülle benzeyen kalın bir kitap vardı. Babamın bana verdiği şey kendisinin seçtiği ya da sakladığı (annemle birlikte ya da değil) bu kitaplardan geliyordu. Tennyson'un kitabından 'The Revenge' ("In flores on the Azores Sir Richard Grenville Lay") bana okuyan o değil miydi? "The Charge of the Light Brigade", "Sunset and Evening Star" ve kuşkusuz 'The

Lady Shalott' da o kitaptan aklımda kalanlar. Eğer öyleyse bu, babamla aramdaki yegâne entelektüel ilişkiyi simgeliyor.

Yine de, onun yaşamına ait bir iki belge var elimde. Baldızının anket defterindeki kayıtlar, kişisel özelliklerle ilgili o türde bir soru cevap yönteminin en azından Orta Avrupa'da hâlâ popüler olduğu bir döneme, 1921 yılına ait. Sorularla yanıtları aktarıyorum. Babamın mezar kitabesi olarak görülebilirler.

BİR ERKEĞİN SİZE GÖRE EN ÖNEMLİ ÖZELLİĞİ: Fiziksel kuvvet

BİR KADININ SİZE GÖRE EN ÖNEMLİ ÖZELLİĞİ: İffet

SİZİN İÇİN MUTLULUK: Tüm isteklerin gerçekleşmesi

MUTSUZLUK: Şanssızlık

EN İYİ VE EN KÖTÜ TARAFLARINIZ: Fırsatları kaçırmak. Fırsatları yakalamak.

EN SEVDİĞİNİZ BİLİM: Yok

SANATTAKİ EĞİLİMINİZ: Modern

TERCİH ETTİĞİNİZ SOSYAL HAYAT: Ailem

EN ÇOK NEFRET ETTİĞİNİZ ŞEY: Modern toplum

EN SEVDİĞİNİZ YAZAR/BESTECİ: —

EN SEVDİĞİNİZ KİTAP VE MÜZİK ALETİ: Piyano

EN SEVDİĞİNİZ ROMAN YA DA TARİH KAHRAMANI: Warwick kontu

EN SEVDİĞİNİZ RENK VE ÇİÇEK: Gül

EN SEVDİĞİNİZ İÇKİ VE YEMEK: —

EN SEVDİĞİNİZ İSİM: —

EN SEVDİĞİNİZ SPOR: Boks

EN SEVDİĞİNİZ OYUN: Briç

NASIL YAŞARSINIZ? Sessizce

MİZACINIZ VE EN ÖNEMLİ ÖZELLİĞİNİZ: Sahte idealist. Düşlere meyilli.

Düsturunuz: Günü geçirmek ve belki biraz daha fazlası.

Bu alçakgönüllü hırsın bile farkında değildi.

Babamın ölümü aileyi geçici bir süre için müşkül durumda bıraktı. Hiçbir gelir güvencesi yokmuş gibi görünüyor. Birkaç

gün sonra yeni bir pabuca ihtiyaç duyduğumda, varolanlar kışın dondurucu soğuşunu önlemediği için, Ringstrasse'de acıdan ağladığımı anımsıyorum. Annem ihtiyacım olan yeni pabuçları Yahudi hayırsever cemiyetinden almıştı. Aile elinden geleni yapıyordu ama bir kenara koyacak tek kuruş yoktu. Zaten annemin kabul ettiği tek nakit hediye, Harry amcanın Londra'dan yolladığı 10 sterlindi. Bu hiç de yabana atılacak bir meblağ değildi. Yayıncının verdiği avans ve son kitap eleştirilerinden kalanla iki ay idare edebileceğimizi varsayıyordu.

Annemin haklı vesveselerine rağmen büyükbabamın daire-sine taşınmak zorunda kaldık. Gidecek başka bir yer yoktu. Üç odalı dairenin yan tarafındaki küçük odada kalıyorduk ve annem geçimini kazanmak için kolları sıvamıştı. Bu arada daha varlıklı arkadaşları, onu incitmemek için yardımlarını İngilizce dersleri karşılığında ödedikleri ücretler kılığında gizliyordu. (Bu süre içinde annemin yakın arkadaşlarından birinin kızına ortaokula giriş sınavı öncesi verdiğim İngilizce dersi sayesinde kazandığım ilk para, annemi harçlık verme derdinden kurtarmanın sanırım en nazik yoluydu.) Yaptığı ödemelerle gelirimize bir hayli katkıda bulunan, Ermeni bir işadaminin Papazyan adlı kızını özellikle unutamam.

Neyse ki annem edebi bağlantılarını kurmuştu. 1924'ten itibaren Rikola-Verlag adlı (sonrasında Speidelsche Verlagsbuch-handlung olan) küçük bir Viyana yayıneviyle ilişkiye geçti ve görünüşe göre annemin yazdığı tek romanı bu yayınevi yayınladı. Bay Scheuermann adlı bir yayıncı anneme elinden gelen yardımı yaptı. Her şeyden önce anneme çevirmen olarak değer veriyordu. Halihazırda, artık anımsanmayan orta batıya ait bir İskandinav – Amerikalı yazarın romanını çevirmişti ve Scheuermann kendisiyle başka bir kitap için kontrat imzalamış, firmasıyla daha kalıcı bir ilişki teklif etmişti. Kambur, uzun boyluca o adamı hayal meyal anımsıyorum. Annem, gerek İngiltere gerek Almanya'nın süreli yayınlar dünyasında da kendi yazdığı ya da tercüme ettiği kısa hikâyelerini yayımlatıyordu. Bunların da gelire belli bir katkısı oluyordu ama kuşkusuz geçimi sağlayacak denli değil. (Annemin ölümünden sonra,

maddi sıkıntılara bağlı sayısız nöbetlerinden birinde Mimi teyzemin aklına annemin yazılarını satmak gelmişti.)

Sonunda İngiliz tekstil üreticilerinin Viyana ve Budapeşte temsilciliğinde, Alexander Rosenberg'in şirketinde işe girmek zorunda kaldı. Muhtemelen bunu gcl İngilizcesine boręlıydı. Evde geçen uzun süreli münzevi ęalıřma yıllarının ardından iş hayatı hoşuna gitmişti. İnsanlarla iyi geğiniyordu, ayrıca aşırı nüfuslu bir evde dört duvar arasında yaşamanın getirdiği sürekli gerilimden bu vesileyle uzaklaşma şansı da yakalıyordu. Işe girmeden önce ara sıra kahveye kağarak kendine zaman ayırıyordu. Beni iş yerine götürüp mesai arkadaşlarına gururla tanıştırdığı gün hâlâ hatırımda.

Derken 1929'un sonunda kan tükürmeye başladı. Nisanın başı gibi doktorlar akciğerlerin birini yamyassı ettiler. Ömrünün son bir buçuk yılını hastane ve sanatoryumlarda geçirerek ağır ağır öldü. Geğirdiği akciğer hastalığının mahiyeti tam olarak belli değildi. Zira anladığım kadarıyla o günlerde ęok sık rastlanan ve ölümcül risk taşıyan tüberküloz hastalığının belirtilerine tam olarak uymuyordu. Hastalık her neyse, tıbbi ęarelerle hızı kesilmedi. Maaşlı işi sayesinde "Kızıl Viyana"nın sosyal sigorta sistemine dahil olmuştu ve bunun yararını şimdi görüyordu. Aksi takdirde tedavisi nereden karşılanırdı düşünmek bile istemiyorum.

Annemin hastalığı durumumuzda değişikliğe yol açtı. Artık on iki yaşında bir erkek ve dokuz yaşında bir kız ęocuęuna bakması bütünüyle imkânsızdı. ęocukların şansına, 1929'un bahar aylarında, en azından Hobsbaum ve Grün ailelerinin 1920'lerdeki mütevazi hayat standartları düşünülürse, Sidney amca beklenmedik bir gelire sahip oldu. Berlin'de Universal Films'de güvenilir olmayan, muğlak ve fakat maaşlı, fırsat dolu bir işe girmişti. Oldum olası sanatsal yaratıyla ilgili bir işe ęalıřmak istemişti. Böylelikle hem bu hevesi tatmin olmuş hem de kardeşlerinin yarı yetim ęocuklarının sorumluluğunu Gretl'le birlikte üstlenmelerine yetecek parayı sağlamıştı. Bu tarihten itibaren hayatımızın seyrini, Hollywood yıldız sisteminin ve Universal Films'in kurucusu Carl Laemmle'ye borę-

luyduk. Artık ayırdık; Nancy hemen Berlin'e gitti. Bense Temmuz 1931'de annem ölene kadar Viyana'da kaldım.

Neden bilmiyorum. Belki de Sidney ve Gretl iki yeni çocukla birden başa çıkamayacaklarını düşünmüştü. Belki de Viyana'da ortaokul üçüncü sınıfa giden bir oğlan çocuğu için, dönem ortasında uygun bir okul ilk anda bulunamamıştı. Annemin bana kızkardeşimden daha fazla düşkün olduğu da doğruduydu. Yine de iki çocukla birden sürekli başa çıkması olanaksız olduğundan onları kaybetme düşüncesine alışmıştı. Her halükârda uzun süredir kafasındaki düşünce benim er ya da geç eğitim için İngiltere'ye gidip gerçek bir İngiliz erkeği gibi meslek sahibi olmamdı. Orta Avrupa'nın orta sınıfa mensup Yahudilerinin çoğunda, istikrarlı, güçlü, sıkıcı ve nevrozlardan azade İngiltere'yi idealize etme eğilimi vardı. Hepsi de İngiliz erkekleriyle evli olan Grün kızları da belli ki kısmen bu genellemeye dahildi. Bununla birlikte evliliği bir kenara bırakılırsa, annem istisnai derecede tutkulu bir İngiliz hayranıydı. Kızkardeşine söz ettiği kadarıyla, sadece Bay Rosenberg'e yazacağı mektubun müsveddesini hazırlarken bile, onu Huddersfield'e postalayacağını düşünüp İngiltere'yle ilgili mahzunlaşıyordu. Evde yalnız babamla değil kendisiyle de İngilizce konuşmaya bizi zorlayan oydu. Kullandığım İngilizce'yi düzeltir ve kelime haznemi günlük dil dağarcığının dışına çıkarmak için uğraşırdı. Hindistan Gizli Servisi'nde ya da kuşlarla çok ilgilendiğim için Hindistan Orman Hizmetleri'nde işe gireceğim günleri hayal ederdi. Öyle bir hayat beni (ve onu) beğenilen kitabı *Jungle Book*'taki dünyaya daha da yakınlaştıracaktı.

Babam ölene kadar bunlar uzak geleceğe yönelik hayallerdi. Şimdi beni İngiltere'ye göndermek için eline aniden bir fırsat geçmişti. Kızkardeşi Mimi, Southport'un uç kısmında, Lancashire'da, Birkdale golf sahalarının yanında, kocasıyla birlikte açtığı pansiyona beni davet ediyordu. 1928-1929 okul yılının bitiminde oraya gittim. İngiltere'ye ilk ziyaretim ve tek başıma çıktığım ilk yolculuktu. (Oraya vardığımda Mimi'nin ilk yaptığı üzerimdeki parayı almak oldu, zira nakit para akışında duraklama dönemlerinden biriydi.) Annem bir müddet, orada

sürekli kalabileceğimi sanmış olmalı. Bana okulun ne zaman başladığını ve “yaşıtlarıma yetişmek için çok çalışıp çalışmam gerektiğini”, soruyordu. Başka bir mektubunda “Sonbahar için planlarını öğrenmeyi çok istiyorum ya da teyzen Mimi’nin senin için yaptığı planları”, diye yazmıştı. “Umarım orada kalabilirsin, bu senin iyiliğine olur, umarım sen de aynı fikirdesindir.” Bu olasılık üzerine ne denli ciddi düşündü bilmek imkânsız, ancak somut bir plan yapılmadığı ortadaydı. Her halükârda, başıboş ve her daim meteliksiz Mimi’nin, yakışıklı ve fakat maddi konularda işe yaramaz kocasıyla –veya onsuz– bana kalıcı bir yer temin etmesi zerrece mümkün değildi. Okul tatili biter bitmez Viyana’ya geri dönecektim.

İngiltere’de kalmak istiyor muydum ya da bu fikir üzerine düşünmüş müydüm, bunu şu an anımsamıyorum. Her ne kadar Southport’un beş para etmeyen bir yer ve Wintersgarth’da pansiyonerlerin arasında geçen bir hayatın da hiç cazip olmadığını düşünsem de, İngiltere’ye gitmek, Londra’da gezdirilmek, Harry amca ve Bella teyzeyle, fakat özellikle de benden beş yaş küçük kuzenim Ronnie’yle tanışmak heyecan vericiydi. Londra yolu üzerindeki sarımtırak gri tuğla evlerle dolu hiç bitmeyen sokaklar ve Lancashire sakinlerinin İngilizce heceleri bizden hayli farklı telaffuz etmelerinin şaşırtıcı keşfi sayılmazsa İngiltere’den iki ana keşifle geri dönmüştüm. Birincisi İngiliz işçi sınıfı çocuklarının takip ettiği *The Wizard, Adventure* gibi haftalık dergilerdi. Bunlar İngiliz akrabalarımızın Viyana’ya gönderdiği *bien-peasant** dergilere benzemiyordu. Onları büyük bir açlıkla okumuş ve safiyane bir keyifle bütün harçlığımı dergilere yatırıp Viyana’ya elimde bir koleksiyonla dönmüştüm. (Çok pahalı değillerdi. Aklımda doğru kaldıysa tanesi 2 peni olmalı) O zamanlar bunun farkında değildim ancak fantezi maceralarını ve düşleri bu gri kolonlardan okumak beni hayatımda ilk kez gerçek bir Britanyalı yapıyordu, yaşıtım olan oğlan çocuklarıyla hiç değilse kısa bir süreliğine aynı frekansta salındım.

(*) Akli başında – ç.n.

İkinci keşfimse Erkek İzcilerdi. Beni, Southport'tan çok uzak olmayan bir yerde düzenlenen uluslararası bir izci kampına götürmüşlerdi. Hevesli bir yeniyetme olarak, elimde Baden-Powell'in *Scouting for Boys* (Çocuklar için İzcilik) adlı kitabıyla geri döndüğümde onlara katılmaya kararlıyım. *Pfadfinder*'in (İzciler), işçi kesimine mensup sosyal demokrat "Kızıl Şahinler"le rekabet ettiği Viyana'da bir sonraki sene öyle de yaptım. Annem, kamp ateşlerinin hayranlık uyandırdığını fakat Marksizm'in izinde giden bu harekete kendimi adanmak için yaşımın henüz çok küçük olduğunu söyleyerek beni "Kızıl Şahinler"e katılmaktan caydırmıştı. Böylelikle sosyal hayata ilk olarak on dört yaşında, devrimcilerin değil de bir izci alayının himayesinde katılmış oldum. İzci Alayı esas olarak Viyanalı orta sınıf Yahudi ailelerin çocuklarından oluşuyordu ve anti-semitliği şüphe götürmez, vasat bir Katolik politikacı olan, o zamanın Avusturya Cumhurbaşkanı Miklas'ın resmi denetimi altındaydı.

Ne arazi işlerine ne de toplu yaşamaya dair bir becerim olmamasına rağmen o kadar tutkulu ve coşkulu bir izciydim ki, sınıf arkadaşlarımı bile kaydolmaya ikna etmiştim. En iyi arkadaşımı babamla annemin ölümleri arasındaki dönemde İzci Alayı'nda tanıdım. Onunla arkadaşlığımız ömür boyu sürecekti. Hitler Avusturya'yı işgal ettikten sonra İngiltere'ye kaçmış ve Londra'da Afgan orta elçiliğinde kapıcı olarak işe girdikten sonra ve tıbbi teknikerlik eğitimine devam etmişti. (Oymak başımın yolu sonunda Avusturya'ya düşecekti.) Almanya'da da Baden-Powell izci takımı olsaydı annemin ölümünden sonra onlara da katılırdım, ama yoktu, hatta —şu an inanmak zor gelse de— dünya çapında önemli sayılan bir Alman futbol takımı da o zaman yoktu. Avusturya'nın "Kızıl Şahinler"ine eşdeğer bir parti varsa da, bunlar çok daha az heyecan verici nitelikte ve hiç de devrimci olmayan Sosyal Demokrat Parti'ye aitti. Dolayısıyla Marksizm'in rakibi yoktu.

İngiltere'den döndükten sonraki iki yıl boyunca garip bir şekilde eğreti ve yarı bağımsız bir hayat sürdürdüm. Annem hastaneye yattıktan sonra benim artık, yarı yatalak ve nevrotik bü-

yükannemle kalmam söz konusu bile değildi. Birkaç aylığına büyük amcam Viktor Friedmann'la Else yengemin yanına gittim. Evde benim dışımda bir çocuk daha vardı; benden yedi yaş küçük kuzenim Herta. (Ağabeyi Otto, Berlin'de Gretl ve Sidney'in yanında kaldığından bunun karşılığını ödemek gibi bir yükümlülük söz konusuydu.) Okul döneminin geri kalanı boyunca her sabah Yedinci Bölge'deki daireden, Old Town'un diğer yakasına, Üçüncü Bölge'deki *Gymnasium*'a gittim. Okulun hemen karşısında filozof Wittengstein'in kendisi için yaptırdığı ev vardı – bunu o zaman bilmiyordum. 1930 yazında, anneme yakın olmak için, Gretl, Nancy ve Peter'la birlikte, hastane/sanatoryum için onu gönderdikleri Yukarı Avusturya'daki Weyer-an-der Enns adlı bir Alpler köyüne gittim. Thomas Mann'ın *Büyülü Dağ* adlı kitabını okuyan herkesin bildiği gibi, tüberküloz hastalarına dağ havası tavsiye ediliyordu. Ancak anneme iyi gelmemişti.

Viyana'da okulun son yılını yalnız, daha doğrusu bir nevi erkek inürebbye gibi geçirdim. Birileri Bayan Effenberger adında dul bir albay karısı bulmuştu. İyi Viyanalıların çoğu gibi Güney Bohemya, Pisekli olan bu kadının benden iki üç yaş küçük oğlu Bertl, İngilizce dersi almak istiyordu. Bunların karşılığında muhtemelen cüzi bir ödeme yapacak ve bana göz kulak olacaktı. Evleri Währing'in dış banliyölerinde olduğundan, okulunu yine değiştirmek zorunda kaldım ve üç yıl içinde üçüncü okuluma, Klostergasse'deki XVIII. Federal *Gymnasium*'a girdim. Bu arada annem Weyer'den ayrılmış ve Währing'e çok uzak olmayan bir hastaneye taşınmıştı. Onu her hafta ziyaret ediyordum. Sidney ve Gretl, Noel'i onlarla ve kızkardeşimle birlikte Berlin'de geçirmem için beni yanlarına çağırmışlardı ancak aileyle kurduğum tek temas annemin başucunda oturmaktan ibaretti. Öte yandan annem açısından ben de, ömür boyu beslediği umutlardan ve verdiği çabalardan arta kalan, elinin uzanabileceği mesafede duran tek gerçeklik anlamına geliyordum.

1931'in yaz aylarının başında yetişkinler annem açısından sonun yaklaşmakta olduğunu açıkça görüyordu. Gretl, Viya-

na'ya gelip orada kalmıştı herhalde. Annem Viyana'nın batısındaki Purkersdorf'ta bahçeli bir sanatoryuma transfer edilmişti. İzcilerle kampa gitmeden onu son bir kez kısa süreliğine görecektim. O ana dair anımsayabildiğim tek şey bir deri bir kemik kaldığı ve ne yapacağımı, ne söyleyeceğimi bilememem. Yanımızda başkaları da vardı. Pencereden dışarı baktığımda bir alıç ispinozu görmüştüm; kiraz çekirdeklerini kırabilecek kadar sert bir gagaya sahip minicik bir kuştı. Daha önceleri uzunca süre aramış olduğum bu kuşa ilk kez rastlıyordum. Diyebilirim ki, anneme ilişkin aklımda kalan en son şey, büyük bir kederden ziyade kuşbilimine dair yaptığım keşfin tatıldığı zevkti.

12 Temmuz 1931'de öldü. Beni kamptan almışlardı. Cenazeden kısa bir süre sonra yaz sıcaklığında babamla aynı mezarlığa gömüldü. Bir daha dönmek üzere Viyana'dan ayrıldım ve Berlin'e gittim. Bu tarihten itibaren Nancy'le tekrar bir araya geldik ve Sidney, Gretl ve oğulları Peter (o zaman henüz altı yaşındaydı) ailemiz oldu. Annemin ölümü o on yıllık zaman diliminde gerçekleşen sonuncu ölüm olmayacaktı.

Belki de şimdi biraz annemden söz etmenin tam sırası.

Üç Grün kardeşlerin en küçüğü ve en zekisiydi. *Joie de vivre** becerisi sayılmazsa, aralarında en yeteneklisi oydu. Ailenin güzel kızı ve küçük kardeşi Gretl'e nazaran daha az çekici ve daha az tepkisel, ablası Mimi'ye nazaran daha az maceracı ve daha az asiydi. Üç kardeşin içinde belki de pek çok açıdan en geleneksel olanı annemdi. On sekiz yaşında Percy'le nişanlanıp diğer ikisinden daha önce evlenmişti. Mektuplarına bakılırsa evlendiğinde hâlâ bakireydi ve savaştan sonra Viyana'ya evli ve bir çocuklu kadın olarak döndüğünde ikinci çocuğun doğması da an meselesiymiş. Bu arada, kızkardeşleriyle arkadaşlarının çoğu özgürleşmenin ve değişimin, savaşın ve sonu devrimle biten çöküş çağının baskılı ortamında pişerken bekâr ve bağımsızlardı. Yine de bu, annemin savaşın tamamen dışın-

(*) Yaşamdan zevk alma – ç.n.

da kaldığı anlamına gelmiyordu. Zürih'teki İngiliz Konsolosluğu'nda evlenmek için İsviçre'ye gitmeyi beklerken birkaç aylığına askerî bir hastanede gönüllü hemşirelik yapmıştı. Orada yaralı erkeklerin son derece gergin yayılmış çarşafı olmadığı takdirde yatağa uzanmaya tahammüllerinin olmadığını öğrenmişti. Yatağı bu şekilde yapmanın hileli yolunu öğrenmiştim ondan. Grimm Kardeşler'e ait peri masallarının, bulduğu bir çevirisinden –rahatlıkla başvurabileceği Almanca metninden– cümleler seçerek ölmek üzere olan Ruthenyalı bir askerle iletişim kurmaya çalışmıştı. Yine de, 1914'ten önce, İskenderiye'nin sömürge toplumunda süren hayat Avrupa'daki hayatın egzotik ama tanıdık bir türevi gibiydi. Dört yıllık bir aradan sonra geri döndüğü Viyana ise bambaşkaydı.

Annem belli bakımlardan Viyanalı orta sınıfın 1914 öncesine ait geleneksel anlayışını koruyordu. Söylediğim gibi, hizmetçisiz bir hayatı tahayyül edemiyordu ve İngiliz hanımefendilerinin hem ev işi yapıp, hem yemek pişirip, hem de hanımlıklarından nasıl olup da bir şey kaybetmediklerini görmek onu şaşırtıyordu. Annem için evli bir kadın, kocasıyla çocuklarının isteklerini, tartışmasız kendisinininkilerden önde tutmalıydı. Buna riayet etmeyen kızkardeşi Mimi'ye şaşırp öfkeleniyordu. Mamafih böyle düşünmenin onu özel olarak başarılı bir anne haline getirdiğini de söyleyecek değilim. Ama zaten, uzun yıllar sonra kızkardeşimle notlarımızı karşılaştırırken hemfikir olduğumuz üzere, anne babalık görevini üstlenen insanların hiçbirisi ne yetenek ne eğitim açısından bu işi yapmaya müsaitti. Ne bunun üstesinden layıkıyla gelebilen vardı ne de onlardan bunu beklemek için bizim geçerli bir nedenimiz. Nitekim onların anne babaları da farklı değildi. Annem, dünyada değişen alışkanlıklara er geç ayak uyduracaktı ama kendini paldır küldür bunların içine bırakmadı. 1924 ya da 1925'e kadar saçlarını kesmedi ve kestikten sonra da bunu kimse fark etmediği için hayal kırıklığına uğradı.

Mutluluk tanımı, “yanan bir şömineyi seyretmek ve bununla yetinmek” (anket defterine yazdığı kadarıyla) ve en sevdiği kitap da *Andersen'den Masallar* olan birisine Viyana hayatı pek

az imtiyaz tanıyordu. Hevesli ya da maharetli bir evhanımı olduğunu sanmıyorum, ne de iyi bir idareciydi. Buna karşın terzilikten ve hatta kısıtlı bütçelerin gereği, durmadan o eski giysileri büyüyen çocuklara göre ayarlama işinden bile zevk alırdı. İki yakamızı bir araya getirmek için verdiği sonu gelmeyen uğraştan ara sıra yıldığı olur ve greve giderdi. Çamaşırların teslim edileceği birgün, "Kente indim ve bir cafe'ye gittim ve düşündüm 'apres moi'" diye yazıyordu. Evde çamaşırlar için ödenecek para yoktu ve borç almaya gittiği iki arkadaşını da bulamamıştı. Bazen de unutmak için sinemaya giderdi. Bir de gitgide artan bir yoğunlukla kendini yazmaya vermişti. En azından eve para getirdiğinden bu faaliyetin maddi bir gereksesi de vardı. Bir de bir avuç yakın arkadaşı (küçük kızkardeşi de bunlara dahildi) zamanla onu ayakta tutan başlıca moral destek haline gelmişti. Buna karşılık arkadaşları da ona hayranlık besliyor, güveniyor ve onu seviyordu.

İşin garip yanı iyi bir modern edebiyat okuru değildi. Yirmilerin ortalarında, kız kardeşi kendisinden nekahet döneminde okumak için kitap tavsiye etmesini istediğinde, beriki son zamanlarda Shakespeare dışında bir şey okumadığını ve asırlardır bir kitapçı dükkanına uğramadığını söylemişti.

Kendisini bir yazar olarak ne zaman görmeye başlamıştı? O tarihte İngiliz kurmaca edebiyatının aşırı derecede feminize olmuş mevcut tablosuna karşılık, Orta Avrupa kadınları için yazarlık ender rastlanan bir uğraştı. 'Nelly Holden' takma adını ne zaman seçmişti? 1924 civarı el yazmalarını Rikola-Verlag'a göndermiş ya da en azından bir roman taslağı kaleme almış olmalı; bu, sanırım 1926'da Rikola'nın *Elisabeth Chrissant* başlığıyla yayınladığı ve muhtemelen İskenderiye'deki hayatını –bir genç kızın hayatını– konu alan romandı. Babanı öldüğünde kaleme aldığı başka bir roman daha vardı. Ancak korktuğu gibi söz konusu kitabı basmaya pek yanaşmayan yayıncı onu yeni baştan yazmasını istemiş ve sonuçta kitap yayınlanmadan kalmıştı. Sanırım annem çalışmaya devam edebilseydi yayımlanırdı. El yazması ortalıkta yok. Dergiler için yazdığı kısa öykülerin onun için anlamı çok büyüktü. Öte

yandan çevirilerindeki ustalık ve edebi nitelikle de haklı olarak büyük gurur duyuyordu.

Ne kadar iyi bir yazardı? Romanını uzun yıllar önce okudum. Bunu gençliğimde neden yapmamışım bilmiyorum. Zarif, lirik, ahenkli bir üslupta ve itinalı bir Almancayla yazıyordu. Bir zamanlar büyük Karl Kraus'un resitallerine giden Viyana'lı bir aydın açısından bunun belki de yadırganacak bir tarafı yoktu. Öte yandan dürüst olmak gerekirse birinci sınıf bir yazar olduğunu söyleyemeyeceğim. Sonrasında ortadan kaybolan şiirler de yazmıştı. Şiirleri genç bir delikanlıyken okuyup Gretl'e onlar hakkında olumsuz fikir belirttiğimde, beriki bu tavrım karşısında şaşkına dönmüştü: Henüz o yaşta bile kişinin hayatında büyük önem atfettiği şeyler ya da insanlar konusunda dahi kendini kandırmaması gerektiği kanısındaydım.

Bütün bunlar, gerek mesleki gerek özel tutkularında hâlâ bu ilkeye sadık kalmaya çalışan yaşlı bir adamın geçmişten bugüne ışık tutma çabası. Ve her halükârda bunların, hayatımda en büyük role sahip o insanla aramdaki ilişkiyle bir ilgisi yok. Otuz altı yaşında ölen bu kadının artık büyükbabası olacak yaştayım. Styx'in* orada karşılaştığımızda, kendisine genç bir kadın gibi davranınam herhalde abesle iştigal olurdu. O daima benim anem. Bana hayatımı nasıl geçirdiğimi sormasını beklerdim. Bundan memnün olacağını bildiğim için bana ilişkin umutlarının en azından bir kısmını gerçekleştirdiğimi, halkın takdir ettiği biri olduğumu söylerdim. Ve sanırım şövalyelik ünvanını sadece annesini memnün etmek için kabul ettiğini söyleyen Sir Isaiah Berlin'den ne daha az ne daha çok dürüst davranırdım. Düzgün bir İngiliz erkeği gibi yetiştirmeye çalıştığı oğlunun sonunda, İngiliz resmi kültür kurumlarının hatırı sayılır bir üyesi olduğunu somut olarak görmek, onu kısa yaşamının son on yılında hiç şüphesiz her şeyden fazla memnün ederdi.

Her ne kadar hastalık döneminde onu incitmemek ve isteklerinin dışına çıkmamak için çaba sarf ettiysem de, sanırım benim üzerimdeki tesiri daha ziyade ahlakîydi. Davranışlarımı

(*) Hades'te, ölümler ülkesindeki nehir – ç.n.

tenkit ettiğinde bile onu dikkate alıp ciddiyetle dinliyordum. Sanırım onu inandırıcı kılan mağrur ve dürüst oluşuydu. Annesini memnun etmek için, evlenirken resmi nikahın yanı sıra dini bir tören düzenlenmesini kabul etmiş olmasına karşın dini inançlar ya da Yahudi olmak onu ilgilendirmiyordu. Öte yandan, daha önce aktardığım gibi Yahudi olmakla ilgili edindiğim kalıcı bakış açısının temelini de ona borçluydum – kimlik duygusu için sırf bir yadsımanın yeterli temel olabileceğine inanmayanların duyacağı rahatsızlığa ve şaşkınlığa rağmen... Zeki çocukların bile düşünsel anlamda olgunlaşıp fikir edinmek için zamana ihtiyaç duyduğunu söyleyerek muhtemelen siyasî taahhütler altına girmeme engel olmuştu. Tıpkı, kişinin ancak belli bir yaştan sonra anlayabileceği büyük yazarlar olduğunu öğrettiği gibi. Ve daima benim seviyeme indiği için kendisine inanmamı sağlıyordu.

Mamafih yaşı bir kenara bıraksak bile, düşünsel olarak aynı frekansta olduğumuzu da söylemiyorum. Kont Coudenhove-Kalergi adında Avusturyalı bir aristokratın başını çektiği, Avrupa'nın tek çatı altında yönetimini (Rusya'yı dışta bırakarak) öngören, bir tür muhafazakâr hareket olan Pan-Avrupa'ya beslediği coşku bana hiç bulaşmadı. Liberal fakat özünde apolitik bir zihnin politika dünyasına yaptığı bir gezintiydi onunkisi. Diğer taraftan, arkadaşı Greta Szana'nın gezgin kocası Alexander Szana'nın, Rusya'ya, Kuzey Afrika'ya ya da başka yerlere yaptığı sosyo-politik gezileri hakkında rapor verdiği yazılarını sıkıcı bulduğunu açık açık söylüyordu. Bense onu dinlemek için can atardım. Kuşkusuz dünyanın her yerinden gazete bürosuna gelen pulları bana cömertçe hediye etmesi de yüreklen-dirici etki yapmış olmalı. Szana'dan dinlediğim anılar sayesinde, 1938 yılında Cambridge'in üniversite öğrencilerine tanıdığı burslu seyahat hakkını kullanmak için Kuzey Afrika'yı tercih edecektim. Karl Kraus'a olan hayranlığımı anneme borçluyum. Ancak Saint-Saëns'in *Samson and Delilah*'sını büyükbabamın radyosundan –kendimizin yoktu sanırım– baştan sona dinlemem için yaptığı aşırı ısrar nedeniyle birkaç yıl boyunca klasik müzikten uzak duracaktım.

Hastanede yatağının ucunda oturmuş birbirimizi dinlerkenki halimiz hâlâ gözümün önünde. Ben büyümeye o ise ölmeye hazırlanıyordu. Yaşamak istiyordu. Bir ziyaretçinin kendisine bıraktığı Mary Baker Eddy'nin *Christian Science Scripture* adlı eserini göstererek "Keşke inanabilsem", demişti bana. "Ama inanamıyorum", deyişini anımsıyorum, "Belki de inancım olsaydı, bunun bana doktorlardan daha fazla yararı dokunurdu". Ancak ölümünden kısa bir süre önce daha iyiye gittiğini zannediyor, tedavi bile olabileceğine inanıyordu. Bunun, sonun yaklaşmakta olduğuna gösteren kesinlikle şaşmaz bir işaret olduğunu söyleyeceklerdi.

Geçmişe baktığımda annemle babamın ölümü arasında geçen yıllar trajedi, travma, kayıp ve güvensizlik barındıran, o dönemi yaşayan iki çocuğun hayatında derin izler bırakan bir dönem olarak beliriyor. Bu harfiyen doğru. Şüphesiz kızkardeşim, babamın ölümünü atlatmak ve derken onu takip eden anlaşılamaz bir çocukluk çağının ve durmadan aksamalara uğrayan, duygusal boşluklarla dolu küskün bir gençliğin etkilerini üzerinden atmak için uzun yıllar uğraştı. Eminim bu kasvet yüklü yılların yarattığı duygusal yaraları ben de bir yerlerde taşıyorum. Yine de onların tam anlamıyla farkında olduğumu sanmıyorum. Bu tıpkı, hoşla gitmeyen ya da kabul edilemeyecek verileri bilgisayar gibi "çöp kutusu"na atıp orada tutabileceğini zanneden ve başkalarının onları günün birinde oradan çekip çıkarabileceğini aklına getirmeyen birinin düştüğü yanılsamaya benziyor. Yine de, söz konusu yılların benim için mutlu denemezse bile neden bilhassa da acıklı olmadığını bu tek başına açıklamıyor. Belki de koşullara has gerçekliklerin beni sıyrıp geçmesinin nedeni, gerçek dünyaya daima mesafeli yaklaşmam, yani tamamıyla hayal dünyasında değilse de merak, araştırma, tek başına okuma, gözlem yapma, karşılaştırma ve deneycilik dünyasında yaşıyor olmamdı. Hayatımda ilk kez kendime bir radyo yapmışım (sigara kutularından kristalle çalışan radyo alıcısı yapmak mümkündü). İzcilik yaptığım yıl en azından bir kişiyle kalıcı arkadaşlık kurmama rağ-

men, hayatımda sıkı dostluklar olmadı. Annemin ölümünden önceki yılı düşündüğümde gözümün önüne üç anı geliyor; biri Bayan Effenberger'in bahçesinde yalnız başıma bir salıncakta oturmuş aralarındaki farklara dikkat ederek karatavuklarla ilgili şarkıyı ezberlemeye çalışmam; diğeri annemin doğumgünü hediyesi olarak aldığı bisiklet nedeniyle –son derece ucuz bir ikinci el bisiklet– iskeleti hem boyasız hem de eğri büğrü olduğu için sadece okul çağındaki çocuklara has o utanma duygusuna tutulmam ve üçüncüsü de aynalarla kaplı bir dükkan penceresinin önünde durup yüzümün yandan nasıl göründüğüne bakmam. Bu kadar mı iticiydim? Kretzschmer'in üç psikosomatik tipinden zayıf olana dahil olduğum gerçeği (*Gesellschaft der Naturfreunde*, *Kosmos*'un büyüleyici popüler bilim dergilerinden öğrendiğim kadarıyla) ve bundan ötürü (Prusya kralı) Büyük Fredrick gibi büyüyünce daha yakışıklı olacağım fikri hiç teselli etmiyordu. Başka pek çok şey gibi bu konuda da sonrasında duygularımı kendime sakladım.

İlerleyen yıllarda da bu dönemler üzerine fazlaca kafa yormadım. 1931'de Viyana'dan ayrıldıktan sonra mezarlığı bir daha görmedim. Orta Avrupa'nın, iki savaş arasındaki tarihsel dönemi için benim tanıklığıma başvuran bir televizyon programı için oraya 1996 yılında gittim. Ancak dünya tarihinde altmış yıl geride kalmıştı ve annemin o tarihte ısmarladığı (400 şiline mal olan) taş plakalı mezarı artık bulmak olanaksızdı. Kameramanlar beni mezartaşını ararken çekmişti. Amerikan turizm sektörünün bilincinde olan Viyana Merkez Mezarlığı Yahudi Bölmesi'nin yöneticileri bir derleme yapacak kadar öngörülü davranmıştı. 8 Şubat 1929'da ölen Leopold Percy Hobsbaunı'nın, 12 Temmuz 1931'de ölen Nelly Hobsbaum'un ve –şaşırtıcı ama– 1934'te ölen Büyükannem Ernestine Grün'ün mezarlıkta yatığı elektronik veritabanına kayıtlıydı.

Berlin: Weimar Ölüyor

Aşağı yukarı otuz yıl aradan sonra Viyana'ya ilk kez 1960'ta gittiğimde hiçbir şey değişmemiş gibiydi. Yaşadığımız ev ve gittiğimiz okul hâlâ oradaydı. Eskisine nazaran daha küçük görünmelerine rağmen sokaklar tanınır durumdaydı, hatta tramvaylar bile aynı rakam ve harflerle eski güzergâhlarında işliyordu. Fiziksel olarak geçmiş hâlâ canlıydı. Berlin ise öyle değildi. Oraya ilk kez geri döndüğümde bir zamanlar Wilmersdorf Aschaffenburgstrasse'de oturduğumuz evin bulunduğu yerde dikilmiştim. Haritaya göre sokak hâlâ Bayrischer Platz'dan Prager Platz'a doğru uzanıyordu. Barbarosstaresse, eski apartmanımızın ön kapısının tam karşısından geçer, oradan da dosdoğru kızkardeşimin okuluna devam ederdi. Ancak artık orada böyle bir şey yoktu. Evler vardı ama hiçbirini tanı-mıyordum. İnsanın yerini yurdunu kaybedip yönünü tayin edemediği kabuslarında olduğu gibi, oraya ait ne bir şeyi teş-his edebiliyor ne de eski rotamı bulmak için bakınam gereken yönü kestirebiliyordum. Eski okulumun harabeye dönen bina-sı hâlâ Grunewaldstrasse'deydi, gelgelelim okul savaştan sağ-lam çıkamamıştı. Amcamın kent merkezindeki bürosu harita-da bile yoktu, zira Doğu'yla Batı arasında, bombalarla harap olan, Leipziger Platz'la Potsdamer Platz'ı çevreleyen tampon

bölge savaştan sonra hiçbir anlamda ıslah edilmemişti. İkinci Dünya Savaşı'nın bombaları Berlin'in geçmişini fiziksel olarak silip götürmüştü. İdeolojik bahanelerle, ne Soğuk Savaş yıllarının iki ayrı Almanya'sı, ne de 1990'lardan sonraki Birleşik Almanya onu geri getirmekle ilgilenmişti. Servet ve bağımsızlık değerleri adına para yardımı yapılan bir vitrin olan Soğuk Savaş'ın Batı Berlin'i gibi, yeni "Berlin Cumhuriyeti"nin başkenti de mimari bir aldatmacadır. Demokratik Alman Cumhuriyeti iyi bir mimar değildi – Stalinalee sayılmazsa yaptıkları en hararetli inşaat Berlin Duvarı'ydı. Restorasyon konusunda da iyi değillerdi. Gerçi, kendi sınırlarında kalan, son derece güzel bir mimariye sahip olan eski Prusya zamanına has kent merkezini restore etmek için elinden geleni yapmıştı. Kısacası, hayatımın en can alıcı yıllarını geçirdiğim kent artık sadece anılarımda yaşıyordu.

Mamafih Weimar'ın son yıllarındaki Berlin'in mimari yapısından söz etmeye de çok değmez... 19. yüzyılda ani gelişme gösteren kentlerden biriydi. Yani esas olarak Viktorya dönemi üslubunun (Almanca terimlerle: Wilhelm'ci üslubun) son dönem ağır özelliklerini barındırıyordu. Öte yandan, Viyana Ringstrasse'de olduğu gibi, imparatorluk mimarisiyle kentin özgün mimarisinin uyumundan ya da Budapeşte'nin planlı yapısından yoksundu. Kentin devraldığı neo-klasik uzam da yabana atılır gibi değildi. Ancak bir sanayi kenti olan Berlin, proletar ağırlıklı Doğu'da büyük oranda ağaçsız sokaklardaki dev "kiralık barakaların" (*Mietkasernen*) koskocaman avlularından ve orta sınıfın yaşadığı, yeşilligi daha bol Batı'daysa daha süslü ve (kesinlikle) daha rahat apartman bloklarından oluşuyordu. Weimar'ın Berlin'i hâlâ esas olarak II. William'ın Berlin'i idi. Büyüklüğü sayılmazsa, Avrupa'nın Balkanlar dışında kalan kısmında, muhtemelen Madrid'den sonra en silik başkentti. Öyle ya da böyle, Reichstag ya da Reichstag'ın bitişiğinde yer alan gülünç Siegesallee bulvarı gibi, imparatorluğun hafızalarında kalıcı olma çabalarının ergenlik çağındaki genç aydınları etkilemesi beklenemezdi. Bulvardaki bir ayağı önde diğeri arkada uygun adım duran heykeller, askerî zaferi temsil eden

otuz iki Hohenzollern hükümdarını ölümsüzleştirir ve sonu gelmeyen Berlin fıkralarına esin kaynağı olurdu. Savaştan sonra burası muzaffer ve fakat mizah anlayışından yoksun Müttefik kuvvetler tarafından yıkılmıştı. Muhtemelen bu, 1945 sonrası döneminin belleğinden Prusya'nın ve Almanlara Prusya'yı anımsatacak her şeyin silinmesi hareketinin bir parçasıydı. Ondan geriye kalan tek edebi anıt da bir o kadar acayipti. 1953'te Sosyalist Birlik Partisi liderliğinden tasfiye edilen ve Beria'nın – Sovyet Gizli Servisi'nin (infaz edilen) şefinin – yan- daşı olmakla itham edilen Doğu Alman Hükümeti'nin resmi günlük gazetesinin eski editörü Rudolf Herrnstadt, Prusya Devlet Arşivleri'ne sürülmüştü. (Malum nedenlerden ötürü kötü bir basına sahip olan bir rejimin hakkını yemeyelim; görevini kötüye kullanıp ihanetle suçlanan hiç kimsenin Stalinist dönemde bile infaz edilmediğini belirtmekte yarar var.) Rudolf, orada keşfettiği bir dosyadan esinlenerek kaleme aldığı *Die Beine der Hohenzollern* (Hohenzollern'in Bacakları) başlıklı zekice ve komik taşlamayla kendini avutmuştu. Söz konusu dosya, ortaokul çocuklarına zorla yazdırılan denemelerden oluşuyordu. Gözü dönmüş bir öğretmen, Prusya vatanseverliğini simgeleyen (o zaman yeni olan) bir anıta yapılan sınıf gezisinden eğitsel bir sonuç çıkarınaya uğraşmıştı. Acaba heykellerin duruşu kişilerin özelliğini ne derece yansıtıyordu? Sınıftaki çocuklar bu kompozisyonları kimbilir ne esaslı bir sadakatle kaleme almıştı ki bizzat Kaiser'in kendisi denemeleri görmek istemiş ve zat-ı muhteremleri bu konuda yorumlarını iletmmişti. Weimar dönemi Berlin'inin ruhuna oldukça yakışan bir çalışmaydı bu.

1931-1933'lerde orta sınıfa mensup genç kuşağın yaşadığı Berlin, binalardan ziyade sokaklarıyla öne çıkan, gezilecek bir kentti; öyle durup bakılacak bir tarafı yoktu. Söz gelişi, Isherwood'la Erich Kästner'in ve gençlik dönemlerimin Motzstrasse ve Kaiseralle'si gibi. Ancak çoğumuz için bu sokaklar, kentin sahiden yadedilmeye değer köşelerine, eskiden olduğu gibi günümüzde de kenti çevreleyen göller ve ormanlar halkasına gittiği için önemliydi: Grunewald'a ve onun dar ağacına, etrafı

çalılıklarla kaplı göllere, kışın üzerinde buz pateni yaptığımız –Berlin bariz soğuk bir kentti– Schlachtense ve Krumme Lanke Gölleri'ne, Zehlendorf'a batıdaki muhteşem Wannsee göller bölgesine buralardan gidiliyordu. Doğu gölleri bunlar kadar hayatımızın bir parçası değildi. Batı, zenginlerin ve çok zenginlerin, ağaçlarla çevrili gri taş malikanelerde yaşadığı bir yerdi. "Grunewalderviertel"ın ilk başta Berlinli bir Yahudi ailenin milyoner bir ferdi tarafından kurulmuş olması bu kent için hiç de yadırganacak bir çelişki sayılmaz. Uzun bir sol kanat geleneğe sahip olmakla övünen ailenin atalarında, 1848 Paris'inde devrimcilere katılan, coşkulu bir kitap koleksiyoncusu vardı. Beriki Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto'sunu* ilk kez orada satın almıştı. Bu aile benim hayatıma, 1933'ten sonra LSE'ye iltica olanağı bulan son derece saygıdeğer bir nüfusbilimci olan R.R. Kuczynski'nin oğulları ve kızları aracılığıyla girdi. Hepsi de ömür boyu komünist olarak kalmıştı. İçlerinde en çok tanınan iki kişiden Ruth, Sovyet istihbaratında sürdürdüğü uzun ve macera dolu bir meslek hayatının yanı sıra İngiltere'de Klaus Fuchs'la da irtibatı sağlıyordu. Diğeriyse daima umut dolu ve sevimli ekonomi tarihçisi Jürgen'di. Marx'ın proletaryanın mülksüzleştirilmesi tezinin hünerli bir savunucusu olacaktı. Jürgen dev aile kütüphanesini Doğu Almanya'ya götürdü. Orada doksan üç yaşında öldüğünde, konusunun duayenydi ve o güne kadar tanıdığım bütün bilim adamlarından muhtemelen daha fazla yazı kaleme almıştı. Üstelik kırk iki ciltlik *History of Conditions of the Working Class* adlı eserini saymıyorum bile. Kendini okumaktan ve yazmaktan alamıyordu. Ailesi hâlâ Grunewaldviertel'in sahibi olduğundan muhtemelen Doğu Almanya'nın en zengin yurttaşıydı. Zaten bu sayede kütüphanesini genişletmiş ve genç bilim adamlarının ekonomi tarihinde umut vadeden çalışmalarına yılda 100.000 Alman Markı (Doğu) ödül verileceğini açıklamıştı. Onun desteği sayesinde Doğu Almanya'da ekonomi tarihi gelişip büyüdü. Jürgen, Doğu Alman Cumhuriyeti'nden daha uzun yaşadı ve bu süre içinde muhalif görüşlerini ılımlı bir üslupla dile getirdi. Candan sadakati son derece aşikâr oldu-

ğundan yaptığı eleştiriler hoşgörüyü karşılandı. Her şey bir yana, Komünist Parti içinde yer aldığı süre devlet kademele-
rindeki yöneticilere kıyasla daha uzundu.

Zira Berlin de, Manhattan gibi (Weimarlı yıllarda kent Man-
hattan'la karşılaştırılmaktan hoşlanırdı) politik anlamda sol
merkezli bir kentti. Tarihsel olarak köklü, becerikli bir aristokrat burjuva sınıfından yoksundu ve bu yüzden de Yahudilere kapısı daha fazla açıktı. (Prusya saray maiyetinin, ordu ve devletin aristokrat geleneği, her türden burjuvayı hor görürdü.) Zırvalıkları nerede görürse bulup çıkaran, sosyal üstünlük iddialarına, milliyetçi retorik ve aşırı duygusallığa şüpheli yaklaşan bir kentti. Kenti Hitler adına Kızılların elinden çekip almak isteyen işgüzar Dr. Goebbels sayılmazsa, hiçbir zaman canı gönülden bir Nazi kenti olmadı. Kuzey Almanya'nın düzlüklerinde konuşulan *plattdeutsch* dilinin hızlandırılmış, nükte dolu ve kentli bir uyarlaması olan Berlin lehçesi, imparatorun sokaktaki çöpçüye kadar, herkesin şu veya bu şekilde konuştuğu Viyana lehçesinden farklı olarak, herkes tarafından gayet iyi anlaşılmasına rağmen züppelerle halkı birbirinden ayıran bir halk lisanıydı. Kendi içinde doğru ve fakat okulda öğretilen Almanca dilbilgisine göre yanlış olan Berlin lehçesinin belli başlı dilsel kalıplarında gösterilen inat bile, Berlineyi eğitilmiş konuşmadan ayırmak için yeterliydi. Benim gittiğim klasik *Gymnasium*'daki orta sınıfa mensup öğrenciler haliyle bu lehçeye pek meraklıydı. Tıpkı saygın Paris *lycées*deki öğrencilerin kentin avam tabakasının argosuna merak sarmaları gibi. Doğu Almanya'nın yıkılmasından sonra da, eski Doğu Berlin'in "Berlinlilik"te ayak direyen küskün fakat mağrur sakinleri, Almanya'nın kendi taraflarındaki Batılı yöneticilerinden kendilerini ayrı tutmaktan hoşlandılar, yani aksanlı konuşmaktan vazgeçmediler. Bu, benim de merakla dalıverdiğim kendine güvenli, çatışmacı bir dildi. Öte yandan Almancamdaki tonlamalar bugün bile Viyana lehçesinin izlerini taşır. Artık sokaklarda pek rastlanmayan saf Berlinli ağzını ne zaman duy-
sam, hayatıma ve 20. yüzyıla şekil veren o tarihî ana bir kez daha geri dönerim.

Berlin'e 1931 yazının sonunda, dünya ekonomisinin çöktüğü sırada gelmiştim. Geldikten bir iki hafta sonra, bir önceki yüzyılda kentin eksenini olan Britanya, altına dayalı para sistemiyle serbest ticareti terk etti. Amerikalılar borçların ödenmesini istediğinden beri Orta Avrupa'da zaten bir felaket beklentisi mevcuttu ve iki büyük bankanın iflas etmesiyle bu beklenti tahmin edilenden çabuk gerçekleşti. Anavatanından ayrı düşen genç bir delikanlıya ekonomik felaketlerin doğrudan bir etkisi söz konusu değildi. Öte yandan epeydir hızlı bir yükselişe geçen ve 1932'de Alman çalışan kesiminin yüzde 44'ünü derinden etkileyen işsizlikten ailemiz de nasibini alacaktı. Sidney ve Gretl'le birlikte yaşayan ve arasıra hâlâ onları görmeye gelen kuzenim Otto işsiz kalmış ve buna tepki olarak komünist olmuştu. Otto istisnaî bir örnek değildi: 1932 yılında KPD (Alman Komünist Partisi) üyelerinin yüzde 85'ini işsizler oluşturuyordu. Otto'dan daha genç biri olarak, o kadar uzun boylu, yakışıklı, kadınlar konusunda becerikli ve yakasına yeni yeni Rusya'nın Uluslararası Genç Komünistler rozetini takmaya başlamış birine haliyle gıptayla bakıyordum. Galiba tanıdıklarının arasında komünist olan ilk kişi oydu. Avusturya'da neredeyse hiç komünist tanıdığım yoktu ve 1934 iç savaşı sosyal demokrat liderlerin itibarını zedeleyene kadar Komünist Parti'ye katılmak genç delikanlıların aklına gelmiyordu.

Dünya ekonomisinin çöküşü, orta sınıfa mensup gençlerin doğrudan maruz kaldığı bir gerçeklik değil, daha ziyade hakkında okudukları bir olguydu. Ancak dünya çapındaki iktisadî kriz, siyasî patlamalar meydana getiren bir volkan gibiydi. İşte bizim kaçamadığımız da buydu; ıpıkı gerçek volkanların sıra püskürttüğü dumanın Vezüv, Etna, Mont Pelée kentlerinin göğünü kaplaması gibi, kentimizin ufkuna bu manzara hakimdi. Nefes alıp verdiğimiz hava patlamanın kokusunu taşıyordu. 1930'dan başlayarak patlamanın sembolü de yaygınlaşacaktı: Kırmızı zemin üzerine beyaz çembere alınmış gamalı haçı bu.

20. yüzyılın "Felaket Çağı"nı Orta Avrupa'da yaşamayanların, hiç sonu gelmeyecekmiş gibi görünen bir dünyada; hatta

bir dünya olarak tariflenmesi bile imkânsız koşullarda; belki Rusya'nın devrimci derinlikleri de olmasa, ölü bir geçmişle henüz doğmamış bir gelecek arasında sıkışan ve ancak eğreti bir ara durağa benzetilebilecek bir dünyada yaşamının ne demek olduğunu tahayyül etmesi kolay değil. Weimar Cumhuriyeti'nin son nefesini verdiği günlerde bunun daha yakıcı hissedildiği başka bir yer yoktu.

Daha 1918'de bile Weimar'ı gerçek anlamda isteyen yoktu. Onu kabullenen ya da etkin olarak destekleyenler dahi, olsa olsa daha kötü seçenekler karşısında ona razı gelmişti: Sosyal devrime, bolşevizme ya da anarşiye yeğdi (ılımlı sağ kanat açısından) ve Prusya İmparatorluğu'ndan da iyiydi (ılımlı sol kanat açısından). İlk beş yıl yaşanan felaketlere hükümetin ne kadar dayanacağını kimse kestiremiyordu. Bunlar; siyasî yelpazenin her cephesinden Almanların neredeyse ağız birliği ederek esefle karşıladığı son derece tatsız bir barış anlaşması; aşırı sağın tertiplelediği başarısızlıkla sonuçlanan askerî darbeler ve sağcı terörist suikastçiler; aşırı solun ve Sovyet Yerel cumhuriyetlerinin başarısızlıkla sonuçlanan ayaklanması; Fransızların, Alman sanayiinin kalbinin attığı toprakları işgal etmesi ve hepsinden öte (pek çok insan için).akıl sır erdirilemeyen, bugüne değin emsali görülmemiş, dörtmala giden 1923'teki Büyük Enflasyon olgusuydu. 1920'lerin ortalarında birkaç yıl, Weimar'ın işlevli olabileceği sanılmıştı. Mark stabilize edilmiş ve savaşa kadar, derken 1948'den sonra bir kez daha sonu gelene kadar istikrarını korumuştı. Savaşı atlatan Avrupa'nın en güçlü ekonomisi, eski canlılığına yeniden kavuşmuştu ve ilk kez ufukta siyasî istikrar görünüyordu. Wall Street Borsası'nın Çöküşü'nden ve Büyük Buhran'dan sağ çıkamadı, buna olanak da yoktu. 1928'de çılgın aşırı sağcıların neredeyse nesli tükenmiş gibiydi. O yılın seçimlerinde Hitler'in Nazi Partisi yüzde 2,5 oranına ve Reichstag'da on iki koltuğa kadar geriledi. Aslına bakılırsa bu rakam, Weimar'ın en sadık destekçileri olan ve gitgide azalan Demokrat Parti'nin oranlarından bile düşüktü. İki yıl sonra Naziler, sosyal demokratların karşısındaki tek rakip olarak, 107 koltukla geri geldiler. Weimar'dan arta kalan

ne varsa geçici yasaya tâbiydi. 1930 yaz aylarıyla Şubat 1932 arasında Reichstag'da topu topu on hafta oturum düzenlenmişti. Yükselen işsizlik oranını kaçınılmaz biçimde radikal devrimci çözümler takip etti. Bunlar, sağda Nasyonal Sosyalizm ve solda komünizmdi. 1931 yazında Berlin'e geldiğimde kentin içinde bulunduğu durum buydu.

Sidney'le Gretl'in Aschaffenburgstrasse'de kiraladıkları dairede Nancy ve yedi yaşındaki Peter'le beraber yaşamaya başladım. İyi bir aileden gelen ev sahibesi, maddi zorluklar çeken yaşlıca dullardandı. Bu daireye ilişkin hatırımda, aydınlık oluşu ve akşam yemeğine gelen misafirlerin yattığım odadan kulak misafiri olduğum sohbetleri dışında pek az şey kalmış. Sidney ve Gretl'in, Berlin'de yaşayan ya da kente gelen Viyanalı dostlarından, akraba ve iş arkadaşlarından oluşan orta halli bir sosyal çevresi vardı. Zira iki savaş arasındaki dönemin yoksullaşmış küçük Avusturyalı Viyanalı yetenekler için çok küçük bir faaliyet alanıydı. Bu tabloda yer almak için henüz çok gençtik. Teyzemin özellikle kültür sayfalarını beğenip kestiği *Vossische Zeitung* gazetesini alırdık. Muazzam sinemalarla dışarı park eden gösterişli lüks otomobilleri – Maybachları, Hispano-Suizaları, Isotta – Fraschinisleri, Cordları – gayet iyi anımsıyorum.

Berlin'e geldikten birkaç gün sonra Sidney Amca, Nancy'nin okulu Barbarossaschule'ye komşu olan ve eve yürüme mesafesindeki Schöneberg semtinde Prinz-Heinrichs-Gymnasium'unda, Obertertia'da (yüksek üçüncü sınıf) bana tam zamanında yer buldu. Avusturya ve İngiltere'deki ortaokullardan farklı olarak Almanya'da sınıflar yukarıdan aşağı numaralandırılıyordu. Okula, altıncı sınıftan yani Sexta'dan başlanıp Oberprima'dan (yüksek birinci sınıf) (Abitur) alınan diploma ile mezun olunuyordu. Üniversite için Cambridge'e gitmeden önce yedi farklı eğitim kurumunda geçirdiğim on üç yıl süresince, yaşamımda en derin izleri PHG'deki on dokuz aylık zaman dilimi bırakmıştı. 20. yüzyılın tarihinde belirleyici olduğunu daha o zamanlar bildiğim ne varsa, bu ortam vesilesiyle yaşamıştım. Üstelik bunları artık Avusturyalı bir çocuk

olarak değil, (gerçi Viyana'daki son yılımda ergenlik çağına girmiştım) yeni dünyalar keşfetmeye çıkan bir ergenin tutku ve zekasıyla dünyayı ilk kez tanıdığı ve deneyimlerinin unutulmaz olduğu bir dönemde yaşıyordum. Bundan uzun yıllar sonra, eski bir arkadaşım beni Almanya'nın o zamanki İngiltere Büyükelçilisi Günther von Hase'yle buluşturmuştu. Büyükelçi konuşma sırasında adımlı duyunca birden ikimizin aynı sınıfta olduğumuzu anımsamıştı. Sonra ben de, bu ismin, aynı sıraları paylaştığımız sınıftan hatırıma gelen o simaya ait olduğunu çıkardım. Ömrümüzün 1933'ten sonraki kısmında o birkaç ayla sınırlı kalan paylaşım üzerine eminim ikimiz de hiç düşünmemiştik. Aynı sıraları paylaşmak dışında bir arkadaşlığımız olmamıştı. Öte yandan birlikte geçirdiğimiz o dönem, gerek kişisel gerek tarihi açıdan unutulmayacak bir dönemdi. İsimlerimizi zikretmek o günleri yeniden canlandırıyor. Okul yıllarının tekdüze manzarasında PHG dimdik bir dağ gibi yükseliyor. Zira Berlin'de geçen ilk yılların ardından İngiltere'deki hayatın gerçekten bir cazibesi yoktu.

Bugünden baktığımda bana önemli görünen Berlin'deki okulum, acaba o gün de bu kadar önemli miydi? Weimar'ın topları, on dört yaşında ve beklentilerle dolu bir genci dört bir yandan bombardımana tutuyordu. Brecht – Weill *Dreigroschenoper*'den, Erich Weinert'ın *Stempellied*'ini ("Song of Dole") söyleyen Ernst Busch'un bronz sesine kadar, Berlin denince hâlâ ilk aklıma gelen şarkıları okulda öğrenmemiştim. Dönemin önemli olaylarından haberdar olmam da okul sayesinde gerçekleşmiyordu. Sözgeşi, Brüning hükümetinin düştüğünü; 1932'deki üç ulusal seçimi; Papen ve Schleicher hükümetlerini; Hitler'in iktidara gelişini ve Reichstag yangını, sokak afişlerinden, günlük gazete ve eve alınan süreli yayınlardan öğrenmişim (öte yandan, garip ama, Berlin'de radyo haberlerini dinlediğimi Viyana'ya nazaran daha az anımsıyorum). Weimar tasarımı ve içeriğine sahip o anıt yapıtları, Malik Verlag'ın kitaplarını KaDeWe'nin kitap reyonundaki tezgahlarda görmüştüm. Gençliğimden bugüne Berlin'de varlığını sürdüren ender yerlerden biri olan, Tauentzienstrasse'deki bu büyük

kitapçı, B. Traven, Ilya Ehrenburg, Arnold Zweig gibi yazarların ve farklı bir tarz olarak Thomas Mann ve Lion Feuchtwanger'in kitaplarıyla doluydu.

Bunların çoğunu kesinlikle evde bulmuş olmalıyım. Sidney amca Universal Films'teki işinde arasına yakaladığı maddi refahlardan birinin keyfini sürüyordu. Universal Films, Erich Remarque'ın ünlü savaş karşıtı romanından sinemaya uyarlanan, Lewis Milestone'un *All Quiet on the Western Front* (Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok) adlı filmin yapımcısı olarak Weimar'ın kültürel politikasının can alıcı noktasındaydı. Naziler filmin aleyhine gösteri düzenleyip yasaklanmasını talep etmişlerdi. Bu kadar da değil; asıl patron "dayı" Carl Laemmle, Alman kökene sahip tek Hollywood zenginiydi ve orada neler olup bittiğinden haberi vardı, zira teması koparınamak için her yıl ülkesini ziyaret ediyordu. Gerçekten de teması koparmadı. Aydın biri değildi. Zaten bilen bilir, *All Quiet* sayılmazsa, Universal'in en tanınan filmleri *Frankenstein* ve *Dracula* gibi bariz şekilde Alman dışavurumcu avangardın etkilerini yansıtan korku filmleriydi.

Sidney'in sinemacılık işine nasıl girdiği meçhul. 1930 civarı döktüğü diller sonucu Universal'de bir işe girmeyi başarmıştı. Belirsiz ve rizikolu bir işti. Ancak değeri peyderpey anlaşıldı – yoksa bizzat Carl Dayı ona biyografisini neden hediye etsindi. Biyografiyi George dönemi* stiliyle şiir yazar önemsiz bir İngiliz bir yazar olan John Drinkwater kaleme almıştı. (Laemmle, H.G. Wells tarafından reddedildikten sonra onu bulmuştu. Haliyle hakkında hiçbir şey duymadığı bu yazar, söylendiği kadarıyla Abraham Lincoln'un biyografisini de kaleme almıştı.) İngiltere'de kitap 164 adet satmıştı.¹ Bizdeki kitap 20. yüzyılda Hobsbaum ailesinin başına gelen dramatik olaylar sırasında yok oldu.

(*) 1714-1830 yılları arasındaki İngiliz sanat üslubu – ç.n.

¹ James Bryson, *My Life with Laemmle* (Facto Books, Londra, 1980) s. 56-57. Drinkwater'ın Hollywood hakkında o denli az fikri vardı ki, Laemmle'nin ajansının teklif etmekle yükümlü olduğu meblağın yarısını bile almadı bu işi yapmak için.

Amcamın şirkette üstlendiği işlevin *tam* ne olduğuna dair bir fikrim yok. Büyükanneimin bir mektubunda aktardığı kadarıyla, 1931 sonbaharında kendisine Paris bürosunda bir iş teklif edilmiş. Ancak Gretl, çocukların (benim ve kızkardeşimin) Berlin'deki okullarına yeni yeni alışmaya başladıklarını belirttiği için beriki işi geri çevirmiş. Kaderimizi böyle kısa vadeli aile kararları çiziyordu işte. 1931'de Paris'e gitmiş olsaydık hayatımızın akışı nasıl olurdu kimbilir? Galiba amcamın yaptığı bilinen işlerden bir diğeri de *S.O.S. Eisberg* adlı filmin çekimleri için yapılan uzun yolculukta kullanılacak alet edevatı tedarik etmektir. Bir kutup macerasını konu alan filmde, karlı ve kayalı sahnelerin duayeni Luis Trenker'le as pilot Ernst Udet rol almıştı. Almanların yeniden silahlanması o zamana kadar geçimini filmlerde pilot dublörlüğü yaparak kazanan Ernst'e Hitler'in hava kuvvetlerinde ayrıcalıklı bir konum sağlayacaktı. Teknik tavsiyeler, Alfred Wegener* keşif heyetinden gelmişti. Onların arasından bizim eve gelen biri bana kıtasal kayma teorisinden ve Grönland kışında bütün ayak parmaklarının nasıl donduğundan söz etmişti. Amcam hiç yoksa bir sefer daha Avrupa'da dağıtılan Hollywood ürünlerine katkıda bulunmuştu. Polonya piyasasına verilen *Frankenstein* filmiydi bu. Gurur duyduğu kampanyasına kulaktan kulağa yayılan bir dedikodu da dahildi: Adı hafiften Hristiyanlaştırılarak (o zamanlar hayli geniş olan Yahudi halkının çıkarları uğruna) Boris Karloff haline getirilen Boruch Karloff'un esas adı hiç de etkileyici olmayan Pratt gibi bir isimdi. Sidney'in Polonya'yla bir bağlantısı vardı ve 1932 yazında bir ara kalıcı olarak Polonya'ya tayin edilmesi gündemdeydi ve beriki bizi Polonya'daki son derece farklı yaşama hazırlamaya çalışmıştı. Varşova'da oturacaktık. Bana Lehlerin düello merakından ve onurlarına son derece düşkün, alıngan insanlar olduklarından söz etmişti. Bu bilginin doğruluğunu teyit etme fırsatım hiç olmadı.

Her neyse, düşünüyorum da evimizin Berlin'le, okul kadar

(*) 1904'te astronomi doktorasını tamamladı. Meteorolojik araştırmalar yaptı. Kıtaların bir zamanlar tek parça olduğuna dair pek çok alanda kanıt buldu. Wegener'e tepki çoktu - ç.n.

sıkı bağları yoktu. Şimdiye değin anlaşıldığı kadarıyla Hobsbawm ailesi olarak Berlin'de değil de uluslarüstü bir dünyada yaşıyorduk. Bu, bizim gibi insanların yaşamlarını idame ettirmek için –1930'ların koşullarında gitgide zorlaşsa bile– o ülke senin bu ülke benim gezdikleri bir dünyaydı. İngiltere'de ya da Viyana'da köklerimiz olabilirdi. Ancak Berlin, Avrupa'nın SSCB'nin batısında kalan herhangi bir yerine bizi taşıması muhtemel karmaşık rotada yalnızca bir duraktı. On sekiz ay içinde üç değişik adres ve iki farklı aile çatısı anlamına gelen Berlin'deki aile ortamı da okul kadar süreklilik arzetmiyordu. Dünyanın o anki kargaşasına açılan pencere Prinzi-Heinrichs-Gymnasium'uydu.²

Burası, 1890'da hızla gelişen orta sınıfa hitap etmek üzere kurulmuş, muhafazakâr Prusya gelenekleri uyarınca kati derecede geleneksel bir okuldu. Adını borçlu olduğu İmparator II. William'ın kardeşlerinden Prens Henry'nin donanında görev yapmış bir şahsiyet olması, okulun Little Wannsee üzerindeki yelken kulübüyle övünmekte neden haklı olduğunu açıklıyor. (Buraya ait kayıkhanenin "Spreewald tarzında" bir modeli 1908 yılının Brüksel Dünya Fuarı'nda altın madalya kazanmıştı.) Zira kulüp verdiği esaslı eğitimin yanı sıra, İngiliz muadilleri gibi yalnızca yarışlarla ilgilenmiyor, yaşça küçük ve büyük çocukların eşit koşullarda karşılaşma düzenlemelerine de olanak tanıyordu. Kulüp, balık avlama yasağı olan küçük Sakrower See'nin dalyanında nasıl olduysa "unser Gut" (Bizim Malikane) adıyla bilinen ve ancak dar bir su yolundan özel izinle ulaşılabilen bir çayırılık ele geçirmişti. Arkadaş grupları hafta sonları orada buluşup kürek çekerdi. Sohbet edilir, yaz göğü izlenir, yeşil sularda yüzülür ve gece çökerken kente dönülürdü. Hayatımda ilk ve son kez bir spor kulübünün ne işe yaradığını görme fırsatını olmuştu. Spandau Hastanesi'nde hekimlik yapan, okulun eski mezunlarından Dr. Wolfgang Unger,

2 Herleyen sayfalarındaki okul hakkındaki bilgilerin çoğu Heinz Stallmann'a (ed.), *Das Prinz-Heinrichs-Gymnasium zu Schöneberg, 1890-1945. Gestichte einer Schule* (Berlin'de özel olarak basılmış, 1965?), benim şahsi anılarıma ve Fritz Lustig'e dayanmaktadır.

yeni katılan çocukların eğitimine göz kulak oluyordu. Anladığım kadarıyla 1934 yılında hastanedeki görevi ırkçı gerekçelerle elinden alınınca ülkesi Almanya'yı terk etmeye gönüllü razı olmadığından intihar etmişti.

Askerî bağlantılara sahip bir Prusya okulu olarak özünde Protestanlığa bağlıydı ve son derece vatanperver ve muhafazakâr bir anlayışa sahipti. Bu kalıba uymayan bizim gibiler; sözgelimi Katolikler, Yahudiler, yabancılar, barışçılar ya da solcular, herhangi bir şekilde dışlanan bir azınlık olmasak da, kendimizi kolektif bir azınlık gibi hissediyorduk.³ Bununla beraber bir Nazi okulu değildi. (Hitler'in Brandenburg Gauleiter'i* olan adamın son derece ahmak oğlu Kube'yi saymazsak, tanıdığım çocukların içinde pek azı Hitler'e ve Kahverengi gömleklilere sempati besliyordu. Kube, güya Yahudi öğrencilerin "tarafını" tuttuğu ve Weimar Cumhuriyeti'nin seviyesiz edebiyatını öğrettiği için, bir edebiyat öğretmenini kovdurmaya kendine vazife edinmişti. Savaş sırasında, işgal altındaki Belarus'un kötü nam salan amiri olacak ve sonunda orada bulduğu vatansever bir metres tarafından öldürülecekti.) Hatta tam tersiydi. Okulun, Hitler'in vaadettiği ulusal uyanışa sempati besleme olasılığı vardysa bile, son derece sevilip sayılan ve fakat yeni rejime göre istenmeyen bir şahsiyet haline gelen okul müdürü *Oberstudiendirektor* Dr. Walter Schönbrunn'un zorla görevinden uzaklaştırılması karşısında, bu sempati dağıldı. Bu olay, ben İngiltere'ye gittikten kısa bir süre sonra gerçekleşmişti. Onun yerine, zorla kabul ettirilmeye çalışılan ve herkesin içerlediği *Kommissaricher Leiter* geçirilmişti. 1930'ların PHG'sini bir muhalefet odağı olarak adlandırmak zor ama şu olay da oldukça tipiktir: Yeni makamların "dejenere sanat" olduğu gerekçesiyle yasakladığı Franz Marc'ın "Tower of Blue Horses" adlı tablosu, bir sınıf tarafından atıldığı depodan çıkarılıp sınıfa asılmıştı. Onu okul koridorundan gayet iyi anımsıyorum. Öğrenciler sevilen matematikçi ve fen öğretmeni Pro-

3 1929'de okulun 388 Protestan, 48 Katolik, 35 Yahudi ve 6 diğer dinlerden öğrencisi vardı. A.g.e., s. 47.

(*) Nazilerde bir bölgenin ya da eyaletin valisi – ç.n.

fesör "Sally" Birnbaum'un kovuluşunu protesto etmiş ve geri alınması talebiyle imza toplanmıştı. 1936-1937 kışında, alt sınıfın tamamı profesörün Rosenheimerstrasse'deki evine toplu bir ziyarette bulunmuştu. (1943'e kadar Berlin'de yaşadı, o yıl karısıyla birlikte 36. Osttransport'a bindirilerek muhtemelen Auschwitz'e gönderildi) Aslında, hiç değilse çatısı altında kaldıkları süre boyunca okulun Yahudi öğretmen ve öğrencilerine iyi davranma zahmetine katlandığına dair karineler mevcut. Okulun siperlikli kepini (yumuşak tepesiyle daha çok yatçıların taktıklarından) takınayı aklından bile geçirmeyen özentili bir devrimci delikanlı için politik çizgisi kabul edilir olmasa da nezih bir okuldu.

Şüphesiz bu durum kaynağını, Weimar'ın sosyal anlamda zan altındaki ve anti-hiyerarşik ruhu adına Hitler'in, Schönbrunn'da (genellikle "*der Chef*" ya da "patron" diye tanınan) bulunduğu ne varsa ondan alıyordu. Yelken kulübü bunun bir ifadesiydi. Öğrencilerin özerkliğine atfedilen önem ve eğitimle ilgili meselelere katılımın sağlanması bir başka ifadesiydi. Unutulmaz kamp etkinliği ve Mark Brandenburg ve Mecklenburg'e yapılan gençlik gezileri bir diğer ifadesiydi. (Tevekkeli değil, Almanca, Latince, Yunanca ve matematik öğretme yeteneğine sahip Dr. Schönbrun, *Jugendwandern als Reifung zur Kultur* (Uzun yürüyüşlerle Kültürel Olgunlaşmasını Yaşayan Gençlik) adında, Almanca'dan başka bir dile çevrilmesi imkânsız bir başlığa sahip bir kitap yayınlamıştı.) Taktığı kenarlıksız gözlüklerin arkasından bakan keskin gözlü, ufak tefek, alını açık adama şahsen pek kanım ısınmamıştı. *Wandertag* ya da okul gezileri için görevlendirildiğinde golf pantolon giyerdi. (Gerçi Tenten kitaplarının okurlarının bileceği gibi o zaman Avrupa'da golf-pantolon çağı yaşanıyordu.) "*Der Fackelkraus, ein eitler Schwatzer*" ("kibirli ve geveze") tabiriyle Karl Kraus'a ve Kraus'un gazetesi *Die Fackel*'e olan hayranlığını silip atmıştı. Şimdi geri dönüp baktığımda bunun yüzde yüz hedefi ıskaladığını söyleyemem. Aşırı yapmacık bulunduğu düzyazı üslubumu eleştiriyordu.

Şayet "*neue Sachlichkeit*" [Weimar dönemi modern Alman mimarisi] tarzı mimarinin bir hayranı olduğunu ve hem bu

mimari üslubun karmaşık olmayan çizgilerini hem de “modern yaratıcı edebiyata özgü bilinçli ketumlugu... yeni klasisizme dönüş” olarak, bir kadim Yunan öğretmenin sıcak karşılayacağı Apolloncu bir ruh olarak değerlendirdiğini bilseydim belki de onu affetmem mümkün olabilirdi. Söz konusu yeni klasisizmin bir örneği olarak komünist Ludwig Renn’in *Krieg* (Savaş) adlı romanını seçmişti. (Kendisi de diğer pek çok öğretmen gibi 1914 savaşına katılmıştı.) Ondan tam anlamıyla hoşlanmamakla birlikte kendisine saygı duyuyordum. “Okul kütüphanesine gerçekten modern eserler” getirtmek için verdiği çabaların, Grunewaldstrasse’ye gelişimden bir yıl evvel nihayet başarıya ulaşması da şüphesiz bana çok faydalı olacaktı.

Bu eserlerin içinden birkaçı hayatıma yön verdi. Alman çağdaş yazını hakkında geniş bir ansiklopedik rehber sayesinde Bertolt Brecht’in (oyunlardan ve şarkılardan farklı olan) şiirlerini keşfetmiştim. Bunun yanı sıra, kendisine komünizme olan bağlılığımdan söz ettiğimde çileden çıkan bir öğretmen de –adı Willi Bodsch’tu ve onun hakkında hiçbir şey anımsamıyorum– beni yine okul kütüphanesine yönlendirmişti. Bana sert bir dille (ve de haklı olarak) “Neden bahsettiğinden haberin yok senin. Kütüphaneye git ve konuyu araştır.” demişti. Ben de dediğini yapmış ve *Komünist Manifesto*’yu keşfetmiştim...

Resmi okul sıralarında ne öğrendiğimse daha muğlak. İyi anlaşılmayan bir grup yetişkinin otoritesine riayet ettiğimiz, onları ustaca idare ettiğimiz ve bazen de sinirlerini denediğimiz fırsatlar da olmasa sanırım dersleri okul yaşantımın odağında göremem. Çoğu, Alman öğretmen tipolojisinin birer karikatürü gibiydi; geri kafalı, gözlüklü, (kel değilse) alabros traşlı ve hayli geçkince – ekseri kırk elli yaşlarındaydı. Hepsi de coşkulu muhafazakâr Alman vatanseverleri gibiydi. Şüphesiz içlerinde öyle olmayanlar sivriliip göze batmamaya çalışırdı ama muhtemelen çoğu öyleydi. Ancak hiçbiri, George Grosz’un* kaleminden fırlamış bir karakteri andıran Profesör Emil Simon’la boy ölçüşemezdi. Okuduğumuz parçayı Wila-

(*) George Grosz: Açgözlü zengin burjuva tiplerleriyle tanınan ressam, çizer – ç.n.

mowitz'in nasıl yorumlayacağını sorarak (Alman klasik bilimadamlarının en büyüğü üzerine hiç yoksa on dakikalık bir methiye dinlemek anlamına gelirdi bu) ya da daha iyisi, dünya savaşıyla ilgili anılarını anlatması için onu pohpohlayarak Yunanca derslerini kaynatmakta uzman olmuştuk. Böylelikle istisnasız her seferinde Homeros'un *Odyseia* üzerine yorumlar yapmaktan uzaklaşır; bir askerin cephede başından geçenler, subayların görevleri, savaş sonrası dünyanın ihtiyaç duyduğu düzen, Rus barbarlığı, Ekim Devrimi ve Lenin'in Letonyalı silahlı muhafız kuvveti Çeka'nın dehşeti ve benzeri konular üzerine bir monolog dinlerdik. Bir de parantez açıp anımsatma yapardı; cahil işçilerin sandığı gibi Spartaküs katiyen proletar kökenden gelmediği gibi köleleştirilmeden önce yüksek sosyal sınıfa mensup bir kişiydi. Şimdi uzun yıllar sonra anlıyorum ki, bu tez 1980'lerde Üçüncü Reich'i daha ılımlı hale getirmek üzere kullanılan tezin ilk yorumuydu. Buna göre, nizami bir toplumu bolşevizme karşı savunmak şartı ve her halükârda Kızıl Rusya'nın dehşeti Hitler döneminin dehşetini haber vermiş ve onu tetiklemişti. Bildiğim kadarıyla Emil Simon bir Nazi değildi, orta sınıfın gittiği, *Stanimisch* civarındaki barlarda (devamlı müşteriler masasında) tanık olacağınız türden konuşmalarla, eski günleri yadeden bir Alman muhafazakâriydi sadece. Politik düşüncelerimiz ne olursa olsun onunla dalga geçer ve sınıfın ön sırasında oturan solgun, kırılğan çocuğuna acırdık. Emil'in oğlu olduğu için yükü üç kat ağırdı. Onun hem oğlu, hem öğrencisiydi hem de alaylarımıza katlanıyordu.

Öyle ya da böyle hayat yalnız derslerden ibaret olmayacak kadar ilginçti. O dönem notlarım pek parlak değildi. Gerçek şu ki öğretmenlerin birbirini anladığı yoktu ya da en azından kendi adıma ben onları anlamıyordum. "*Tönnchen*" (fıçı) dediğimiz Rubensohn adındaki şişman yaşlı adamın tarih derslerinde, hepsini çoktan unuttuğum Alman imparatorlarının isimleriyle göreve geliş tarihleri haricinde hiçbir şey öğrenmemiştim. Bunları öğretirken sınıfıniçinde sağa sola hızla hareket eder ve elindeki cetveli içimizden birine yönelterek, "Ça-

buk Henry The Fowler* –tarihler” derdi. Onun da bu alıştırmadan en az bizim kadar sıkıldığını artık biliyorum. Aslına bakılırsa okuldaki en seçkin bilim adamlarından biriydi. Eleusis ve Semadirek’in gizemli tarikatlarına ilişkin bir monografi kaleme almıştı, büyük klasik ilkçağ ansiklopedisi Pauly-Wissowa’ya katkılarda bulunmuştu ve savaştan çok önce Ege’de tanınmış bir klasik arkeolog ve bir papirüs uzmanıydı. Belki de onun bu özelliklerini eğitimin artık zorunlu ezberciliğe dayanmadığı altıncı sınıfa geldiğimde keşfetmem gerekirdi. O zamana kadarki öğretime yönteminin, gelecekte tarihçi olması muhtemel birini konudan uzaklaştırıp soğutmak dışında bir etkisi yoktu. Berlin’de verilen eğitim aracılığıyla değil de kendi ilgi alanlarıma dalarak birşeyler öğrenmem şaşırtıcı değil. Öyle ya da böyle sonuçta öğrenmiştim.

Berlin’de geçirdiğim aylar, ömür boyu komünist olmama neden oldu – ya da en azından, okul günlerinde bağlandığı siyasi proje olmasa, hayatına anlamını ve özünü veren şeye sahip olamayacak bir adam haline gelmeme neden oldu. Üstelik bu proje bariz bir şekilde başarısızlıkla sonuçlanmasına ve artık bildiğimiz kadarıyla bu son kaçınılmaz olmasına rağmen... Tıpkı yok edilen metinlerin, bilgisayar hafızalarının bir yerlerinden uzmanlar tarafından yeniden çıkarılmayı beklemesi gibi, Ekim Devrimi hayali de içimde bir yerlerde duruyor hâlâ. Onu terk etmeme, hatta reddetmeme karşın yine de silinip yok olmadı. Bugün bile SSCB’nin hatırasına ve geleneğine, Komünist Çin’e karşı beslemediğim türde bir hoşgörü ve şefkat beslediğimi fark ediyorum. Ne de olsa mensubu olduğum kuşak için Ekim Devrimi, Çin’in hiç olmadığı şekilde dünyanın umudunu temsil ediyordu. Bu umudu sembolize eden Sovyetler Birliği’nin orak ve çekiciydi. Peki ama Berlinli bir okul çocuğunu komünist yapan tam olarak neydi?

Otobiyografi yazmak, kişinin kendisi hakkında daha önce hiç yapmadığı biçimde düşünmesi anlamına geliyor. Benim açımdansa bu, bir yüzyılın üç çeyreğine ait jeolojik tortuları sı-

(*) Kral I. Henry Saksonya dükü – ç.n.

yırarak, bir yabancıyı, gömüldüğü yerden çıkarmak ya da keşfetmek ve ayrıntılarına varıncaya değin yeniden incelemek anlamına geliyor. Tanıdık olmadığım bu yabancı çocuğu anlamaya çalışırken şöyle bir sonuca ulaşıyorum: Şayet farklı tarihsel koşullarda yaşamış olsaydı, dışarıdan bakan hemen herkes onun için öyle ya da böyle entelektüel bir hayat öngörecekti. Ne tek tek bireyler olarak, ne de topluca insanlar onun fazlaca ilgisini çekmiyordu – kesinlikle kuşlar bile onda kat be kat daha fazla merak uyandırıyor. Aslına bakılırsa dünya işlerine karşı yadırganacak denli mesafeli duruyordu. Toplumsal düzene isyan etmek için hiçbir kişisel nedeni yoktu. Sarışın ve mavi gözlü olduğundan “*Der Jude*” olarak değil “*der Engländer*” olarak tanınıyordu ve Orta Avrupa’nın alışıldık anti-semitizmine bile maruz kaldığını düşünmüyordu. Bir Alman okulunda Versay anlaşmasından sorumlu tutulmak kuşkusuz insanı müşkül duruma sokabilirdi, ancak bunun alçaltıcı bir yanı yoktu. Kendimi hiç şüphesiz mutlu hissettiğim bir okulda, hiç düşünmeden beni cezbeden etkinliklerin siyasetle bir alakası yoktu: Edebiyat kolu ve yelken kulübü, doğa tarihi, Mark Brandenburg ve Mecklenburg’a yapılan muhteşem okul gezileri, gençlik yurtlarında saman döşeklerin üzerinde gecelediğimiz, neşe ve tutku içinde gecenin yarısını konuşarak geçirdiğimiz kamplar bunların bazılarıydı. Neler hakkında konuşurduk? Kim olduğumuzdan eşyanın doğasına, seksten seks ötesine, edebiyat ve sanattan, şakalardan kadere kadar her şey hakkında... Bir tek güncel politika konuşulmazdı. En azından bu unutulmaz akşamlar benim aklımda böyle kalmış. İki yakın arkadaşım Ernst Wiemer ve Hans-Heinz Schroeder’le ihtilafa düşmek şöyle dursun, siyasi tartışmalara teşebbüs ettiğimizi bile kesinlikle anımsamıyorum. Heinz sınıfın şairiydi ve daha sonra savaş sırasında Rusya’da öldü. Onlarla ortak yönlerimin ne olduğu da belli değil. Anımsadığım tek şey, 1936’da iki öğretmen ve yirmi üç delikanlıyla çekilen mezuniyet fotoğrafında oldukları: Yakası açık gömlekleriyle poz vermişler ve *Abitur* derecesi alan dört kişiden ikisi onlar. Ortak noktamızın politi-

ka olmadığı kesindi. İçlerinden biri milliyetçi olamayacağına göre ortak konumuz Christian Morgenstern'in saçma şiirleri ve en geneldeki dünyaydı. Diğerinin Büyük Fredrick'e beslediği Prusyalılara özgü geleneksel hayranlığı yadırgamıyordum. Ancak onu, başka açılardan hayranlık beslenebilecek bu şahsiyetin ordusundaki askerlerin maketlerini biriktirmeye sevk eden görüşlere kuşkusuz kaılmıyordum.

Kısacası, bir çocuk olarak o tarihteki halimi şayet başka bir zaman ve mekâna –sözgelimi 1950'lerin İngiltere'sine ya da 1980'lerin ABD'sine– taşımayı deneseydik, o çocuğun da benim gibi, ateşli bir bağlılıkla dünya devrimi davasına atılması pek muhtemel görünmüyor.

Ancak bu varsayımın ortaya çıkardığı gerçek, 1931-1933'lerin Berlin'inde bunun aksinin tasavvur edilemez olduğunu gösteriyor. Gerçi bunu düşünenler de çıkıyordu. Almanya'yı terk ettiğinde benden birkaç yaş büyük olan Fred Uhlman, kendini Galler yöresinin kasvetli resimlerini yapmaya adanmış mülteci bir avukat olarak sonrasında filme de çekilecek (*Reunion*) sözümona otobiyografik bir roman yazmıştı. Romanda bir Yahudi çocuğun, Güney Almanya "Ari"lerinden aristokrat bir Alman'la, benimki gibi bir Gymnasium'da, yeni Hitler rejiminin yaklaşan felaketinden bihaber kurdukları arkadaşlığın gelişmeler karşısında nasıl etkilendiği anlatılıyordu. Kimbilir, bu belki Stuttgart'ta gerçekleşmesi muhtemel bir senaryoydu da, 1931-1933'lerdeki Berlin'in krize meşbu atmosferi açısından böylesi bir siyasî safdillik akıl alır gibi değildi. *Titanik*'e binmiş gidiyorduk ve buzdağına çarpacağımızı herkes de biliyordu. Meçhul olan tek şey çarpıktan sonra ne olacığıydı. Yeni gemiyi kim tedarik edecekti? Siyasetin dışında kalmak imkânsızdı. Peki ama cankurtaran sandallarını bile yüklemekten aciz durumdaki Weimar Cumhuriyeti'ni desteklemek mümkün müydü? 1932 başkanlık seçimlerinin tamamen dışında kalmışlardı. Bütün rekabet Hitler, komünist aday Ernst Thälmann ve eski imparatorluk yanlısı Field Marshal Hindenburg arasında cereyan etmişti. Field Marshal, Hitler'in yükselişini durdurmanın tek yolu olarak tüm anti-komünistlerin desteğini

almıştı. (Birkaç ay içinde Hitler'i iktidara davet edecekti.) Öte yandan benim gibi biri için tek seçenek mevcuttu. Yahudi ve *Engländer* bir çocuk için, ne PHG'nin geleneksel tarzında ne de Hitler'in nasyonal sosyalizmi tarzında Alman milliyetçiliği seçenek dahilinde değildi. Yine de, benim gibi olmayanlara bunun neden cazip geldiğini anlayabiliyordum. Hele de Almanya'ya geldiğinde zaten sol eğilimlere sahip bir genç için solda komünistlerden başka bir seçenek kalıyor muydu geriye?

1932-1933 yılında okula girdiğimde, geri dönüşü olmayan ya da felaketle sonuçlanmaya yazgılı bir tür maddi kriz yaşadığımızı giderek daha ezici hissederek oldum. O meşum yıl içinde yinelenen birkaç seçimden ilki olan 1932 başkanlık seçimleri, Weimar Cumhuriyeti'nin partilerini zaten bertaraf etmişti. Weimar'ın Brüning yönetimindeki sonuncu hükümeti de çok geçmeden düştü ve onun yerine tamamen başkanlığın resmi emriyle yöneten aristokrat gericiler kligi geçti. Franz von Papen'in çoğunluğun gerektirdiği niteliği yakalaması şöyle dursun, Reichstag'ta hemen hemen hiç destekçisi yoktu. Sosyal-demokrat ve Merkezîyetçi Parti koalisyonunun, demokrasi tarzı bir idari yapı kurduğu en geniş Alman eyaleti Prusya'ya, halihazırdaki yönetimi devirmek için yeni hükümet, derhal bir müfreze yolladı. Hitler'i iktidara taşımaya çalışan Papen, Nazi parti militanlarının üniforma giymesine yönelik yeni konan bir yasağı feshettiğinde bakanlar da bunu kuzu kuzu kabul ettiler. Artık kasti olarak kışkırtıcı nitelik taşıyan yürüyüşler olan sokak manzaraları haline gelmişti. Sokaklar her gün muhtelif kesimlere mensup uniformalı mangaların çatışmalarına sahne oluyordu. Esas olarak Nazilerle komünistler arasında cereyan eden çatışmalarda, sadece temmuz ayında seksen altı kişi ölmüş ve yüzlerce kişi ağır yaralanmıştı. Gözünü daha yükseklerle diken Hitler, temmuzda genel seçimlerin yapılmasını zorladı. Seçimin sonunda Naziler 14 milyon oy alarak (yüzde 37.5) 230 koltuk sahibi oldu. Weimar partileriyle (Sosyal Demokratlar, Katolikler ve artık neredeyse görünmez olan Demokratlar) beş milyonun üzerinde oy alarak seksen dokuz koltuk sahibi olan Komünistlerin toplam gücü, bu rakamı

güçbela solluyordu. Pratikte Weimar Cumhuriyeti'nin sonu gelmişti. Verilecek olan karar cenazenin ne şekilde kaldırılacığıydı. Öte yandan Başkan, ordu, gericiler ve Hitler (ya şansölyelik ya hiç diye diretiyordu) arasında bir mutabakat sağlanana kadar ceset gömülemeyecekti.

Yeni okul dönemi işte bu koşullar altında başladı. Berlin'deki ilk yılımı renkli anımsayacak olsam, son altı aylık anılarım kırmızı ayrıntılara sahip koyulaşan gri gölgelerden ibaret olurdu. Yaşanan değişim sadece siyasî değil aynı zamanda kişiseldi de.

Zira 1932 yılı ilerledikçe Berlin'de geleceğe dönük umutlarımız da kararıyordu. Hitler'den ziyade "Büyük Buhran"ın kurbanlarıydık, daha da açıkçası, yükselen işsizlik dalgasını nafîle yere durdurmaya çalışan ve yabancı film şirketlerini (ve kuşkusuz başka şirketleri de) yüzde 75 oranında Alman vatandaşı çalıştırmaya mecbur kılan yeni bir yasanın... Sidney gözden çıkarılabildi. En azından olan bitenlerin en akla yatkın açıklaması buydu. Polonya teklifinden bir şey çıkmadı ancak 1932 yılının sonbahar aylarında Berlin işinin sona erdiği anlaşılmınca Sidney, o zamanlar yedi yaşında olan Peter'ı ve Gretl'i alarak Barcelona'ya gitti. Universal'la ilgili bir iş vesilesiyle mi gitmişti, yoksa kafasında oraya ilişkin birtakım planlar mı vardı, bunu bilmiyorum. Bana kalırsa, orada bir gelecek kurmaya yönelik sağlam fikirleri yoktu. Olsaydı ailenin tamamı taşınırdı. Nancy'le ben okulumuza devam etmek üzere, olaylar genel hatlarıyla belirene kadar tabiri caizse Berlin'de bırakılmıştık. Aschaffenburgstrasse'den taşındıktan sonra yerleştiğimiz, lüks bir banliyö olan Lichterfelde'deki yeni bahçeli evin –bitişliğimizde oturan müzik dünyasından birinin küçük de olsa gerçekten kendisine ait bir yüzme havuzu vardı– miadı dolmuştu. Nancy'yle birlikte Grün kardeşlerin üçüncüsü olan gezgin Mimi teyzemizin yanına taşındık. İngiltere'nin taşra kentlerinde giriştiği işlerin fiyaskoyla sonuçlanmasının ardından ("henüz iflas edecek kadar borcumuz yok ve devam etmek

4 3 Aralık 1931 tarihinde Mimi Brown'un Ernestine Grün'e yazdığı ve Ragusa'dan (Dubrovnik?) Berlin'e gitmek üzere İngiltere'yi terk etme planlarını açıkladığı mektup.

zorundayız”)4 hayat teyzemi Kurfürstendamm’ın uzak bir yakasında, demiryolu civarında bir Berlin mahallesine, kiracıları tarafından bölünüp kiraya verilen bir daireye savurmuştu. Her zamanki gibi orada da pansiyonerler ağırıyor, İngilizlere Almanca dersleri veriyordu. Berlin’deki son aylarımızı geçirdiğimiz ve Üçüncü Reich’a tanık olduğumuz yer işte orasıydı.

Nancy’le benim hayatımız boyunca, bir aile düzeni olmaksızın geçirdiğimiz tek dönem herhalde buydu. Zira günü gününe yaşayan ve hiçbir şekilde çocuklara alışkın olmayan Mimi’yi –kendisinin hiç çocuğu olmamıştı– bu anlamda pek hesaba katmamak gerek. Berlin’de, etkili bir ebeveynin otoritesinden yoksun geçen bu son aylarımızın Nancy’yi ne şekilde etkilediğini sadece tahmin edebilirim. Öte yandan Sidney ve Gretl, Berlin’de kalmış olsaydı, adım gibi eminim benim siyasî etkinliklerim daha fazla sınırlanacaktı. Kızkardeşimden üç buçuk yaş büyük olduğumdan kendimi ondan mesul hissediyordum. Artık birbirimizden başka kimsemiz yoktu. Önceleri okula nasıl gidip geldiğiyle ilgilendiğim vaki değildi. Sadece, Lichterfelde’den *Gymnasium*’a, bana ergenlik çağındaki gençlere özgü o mahcubiyeti yaşatan bir araçla gitmek zorunda olduğum için yaşadığım günlük travmayı anımsıyorum; merhum annemin doğum günü hediyesi olan siyaha boyanmış, iskeleti eğrilmiş o ikinci el bisikleti kastediyorum. (Onu kullanırken kimselere görünmemek için bisiklet kulübesine yarım saat önce gelip, gizlice sonuncu olarak çıkardım.) Artık kardeşimle birlikte gidip geliyorduk, zira Halensee’yle, Wilmersdorf arası epey uzun bir mesafeydi. (PHG ve Barbarossaschule’yse neredeyse komşuydu.) Herhalde gidip gelirken tramvaya biniyorduk ancak bugün aklımda kalan tek şey, kasım başlarında Berlin ulaştırma grevi nedeniyle dört gün boyunca çamura bata çıka yaptığımız uzun yürüyüş. Yapayalnız kalmış iki çocuktuk. Kardeşim on iki yaşına bastığında onu “aydınlatmanın” (Alman tabiriyle söylersem) benim vazifem olduğunu düşünmüştüm. Yani ona, henüz bilmediğini öne sürdüğü hayatın gerçeklerinden söz edecektim. Anlattıklarını ya da hiç değilse ergenlik çağına gelen bir kızı yakinen ilgilendiren ay hallerini zaten bildiğini

söylemeyecek kadar nazikti galiba. Söz konusu dönemin bizi birbirimize aynı travmatik tecrübeleri yaşayan iki yetimden daha fazla yakınlaştırdığını söyleyemem. Bu travmaları saymazsak ortak çok az yönümüz vardı ve aydın yanımla insanların dünyasına karşı beslediğim ilgisizlik, bana Nancy'de olmayan bir zırh sağlıyordu. O zaman bunun farkında değildim. Gitgide daha çok siyasetin ağır basııı ilgi alanımı da hayat tarzımı da paylaşmıyordu. Benim de onun okul yaşantısına ya da –varsa– arkadaşlarının kim olduğuna ilişkin en ufak fikrim yoktu. Galiba birlikte Mimi'nin ve pansiyonerlerin dedikodusunu yapar, akşamları kağıt oynar ve İspanya'ya kart yollardık. Genç Peter için Hugh Lofting'in *Doctor Dolittle* hikâyesiyle Christian Morgenstern'in şiirindeki burun üstü yürüyen hayvan "Nasobem"i birleştirerek öyküler yazıyordum.

Muhtelemelen o aylarda günün büyük kısmını evden uzak geçirdiğimizden Friedrichsruher Strasse'yi sadece yapay ıııklı ya da gri anımsıyorum. Geceleri, asıl kiracıya ait kütüphanenin bulunduğu oturma odasında toplanırdık. Bu kütüphane sayesinde ilk kez Thomas Mann'ın (*Tristan*) ve Colette'in kısa bir romanıyla tanışma fırsatı bulmuştum. Bu durumlara alışkın olan Mimi'yse pansiyonerlerinin yaşamlarına içten bir ilgi gösterir, el falı, karakter falı ve diğır falcılık türlerinden ve psişik olgunun gerçekliğı üzerine örneklerle dolu sohbetlerinden ibaret mutâat sosyal maharetlerini eksiksiz sergilerdi. Halensee'deki yaşantımıza ilişkin aklımdan çıkmayan birkaç somut ayrıntıdan biri de Mimi'nin tasarruf olsun diye çuvallar dolusu patates satın almasıydı. Arasına gerekli miktarı getirmem için beni kilere yollardı. Her zamanki gibi, maddi olarak kıt kanaat bir hayat sürerdi. Zamanla patatesler filizlenmiş ve bunu örtbas etmek için çok dikkatle soyulmaları gerekmişti.

Kızıl Ve Kahverengi

Bu arada devrimci eğilimlerim teoriden pratiğe doğru evriliyordu. Onlara daha fazla kesinlik kazandırmaya ilk yeltenen kişi benden daha büyük bir sosyal demokrat çocuk olan Gerhard Wittenberg'di. 20. yüzyılın bütün tipik sosyalist aydınlarının geçirdiği başlangıç ritüelini yani, birinci sayfadan başlayıp Karl Marx'ın *Kapital*'ini okuyup anlamaya yönelik kısa ömürlü teşebbüsü onunla beraber yaşamıştım. Hayatımın bu evresinde bu çabam çok uzun sürmedi. Arkadaşlık ettiğimiz dönem süresince ne Alman sosyal demokrasisi (Avusturya sosyal demokrasisinden farklı olan) ne de Gerhard'ın Siyonizmi bana çekici gelmişti. Bu düşüncesi, onun Hitler iktidara geldikten sonra Filistin'de bir kibbutz'a (kolektif topluluğa) göç etmesine ve –anladığım kadarıyla– en sonunda da Yahudileri kurtarmayı hedefleyen bir misyon vesilesiyle Almanya'ya dönerken öldürülmesine sebebiyet vermişti. (O günlerin Siyonist militanlarının ezici çoğunluğu, elbette ekseriyetle Marksist düşünceye sahip sosyalistlerdi.)

Beni komünist örgüte kaydeden kişi de benden büyüktü. Nasıl ilişkiye geçtiğimizi anımsamıyorum ama Untersekunda'da (alt ikinci sınıf) kızılara bağlı olduğunu açıklayan İngiliz çocuk hakkında konuşmuş olmamız pekala muhtemel.

Yanlış anımsamıyorsa Rudolf (Rolf) Leder esmer, asık suratlı, deri ceket giymeyi seven biriydi ve belli ki Parti'nin idealize ettiği Sovyet bolşevik kadro anlayışını model alıyordu. Friede-nau'da ailesiyle birlikte yaşıyordu. Küçük odasının dar bir köşesindeki komünizm ve Sovyetler Birliği hakkında kitaplar bulunan iki üç raflık kitaplığı hâlâ gözümün önünde. 1920'lere ait bir takım Sovyet romanları okuduğuma göre bana kitap ödünç vermiş olmalı, zira onları başka alabileceğim kimse yoktu. Kitapların hiçbiri devrimci Rusya'daki ütöpik hayat görüşüne ilişkin özel bir vurgu içermiyordu. Bu anlamda Stalin döneminden önce yazılan Sovyet romanına benziyorlardı. Yine de Rusya'nın geri kalmışlığından ötürü komünizmin sorunlar yaşayabileceğini söylediğimde –ki konuşmayı hâlâ anımsıyorum– Rolf çok sinirlenmişti; SSCB bütün eleştirilerden muaftı. Onun yüzünden Ekim Devrimi'nin 15. yıldönümü şerefine hazırlanmış *Fünfzehn Eiserne Schritte* (On beş Demir Adım) adında, belge ve fotoğraflardan oluşan özel baskı bir kitap satın almıştım. John Heartfield'in tasarladığı kalın kum rengi kapaklı bu kitabı hâlâ saklıyorum. Kitabın ilk sayfasında, gençliğimin elyazısıyla Lenin'in *Bir Çocukluk Hastalığı Sol Komünizm* adlı eserinden (şüphesiz Alman tarzında) alınıldığım yazı da duruyor. Devrimci marşların sözlerini içeren, çoktan yırtık pırtık olmuş *Unter Rotten Fahnen: Kampflieder* adlı broşürle birlikte bu kitap siyasî yaşantıma ait en eski belgelerdir.

Rolf Leder okulun burjuva ortamında kendini yabancı hissedenden bir adamdı. Otobiyografisine bakılırsa, sokaklardaki Genç Komünistlere katılması, taş çatlasa beni partiye kaydetmesinden bir yıl önce gerçekleşmişti. "Gizliden süren bir iç savaş zamanında", yoldaşlar polise ve kahverengi gömlekli Nazi birliklerine karşı koyarken "kendini kanıtlayıp", Berlin'in sokak uyanığı genç kızıl işçilerinin ortamında kabul gördüğü için kendiyse gurur duyuyordu.¹ Yine de KJV'ye değil bariz biçimde daha az proletar olan Sozialistischer Schülerbund'a (SSB) katılmamı önermişti. Bu yapı ortaokul çocuklarını kapsıyordu.

1 Stephan Hermlin, *Abendlicht* (Leipzig, 1979) s. 32, 35, 52

Dedigini yapım ve o da yoluna gitti. Berlin'den ayrıldıktan sonra onu bir daha hiç görmedim. 1996'da öldü.

Buna rağmen hayatlarımız garip bir şekilde keşişecekti. Uzun yıllar sonra yazarlar ve komünizm üzerine bir Batı Almanya çalışması sırasında, Alman Cumhuriyeti'nde edebiyat kurumunun hayli seçkin bir üyesi olan şair Stephan Hermlin'in gerçek adının Rudolf Leder olduğunu keşfedecektim. Sonrasında otobiyografisinden öğrendiğim kadarıyla, yasadışı yollarla Almanya'da kalmış, ailesinin kendisini Cambridge'e gönderme tekliflerini reddederek birkaç ayını toplama kampında geçirmişti. 1946'da Sovyetlerin işgali altındaki bölgeye, geleceğin Doğu Almanya'sına ve burada sürececek seçkin edebiyat yaşamına geri dönmezden önce, 1935'te Fransa'da kalmış, İspanya'da ve sonrasında Fransız Direnişi'nde çarpışmıştı. Yazdıklarından okuduğum kadarıyla seçkin sayılmasa da iyi bir şairdi, muhtemelen diğer şairlerden yaptığı uyarılama ve tercümelerde daha iyiydi. Kinayelerle dolu hatıratı *Abendlicht* geniş kesimlerde hayranlık uyandırmıştı. Öte yandan sanatsal beğeniden yoksun ve otoriter bir rejimde, kültürel arenada göze çarpan bir figür olarak, hem muhalefette kalıp hem kendini korumayı bilmiş, Stasi'ye (gizli polis) karşı Honecker'la olan arkadaşlığını kullanarak yerinde hareket etmişti. Bu örnek bazında, *Guter Mensch, schlechter Musikant* (iyi adam, kötü müzisyen) şeklindeki eski Almanca deyim, sanatçının kınanması anlamında değil de halk adamının yüceltilmesi anlamında okunmalı. Ona, tanıdığım Leder olup olmadığını sormak için sanırım Yazarlar Sendikası eliyle bir mektup yollamıştım. Aldığım kısa cevapta soruma olumlu yanıt veriyor ama beni anımsadığını belirtiyordu. Daha ileri bir tarihte, Berlin'deki arkadaşlar kendisine benden söz ettiğinde de bir tepki vermemişti. Oysa, her ikisi de daha sonraki hayatlarında farklı ülkelerde ve farklı yollardan kültürel solun tanınmış şahsiyetleri haline gelen iki okul çocuğunun 1932'de kurduğu kısa süreli ilişki, görünüşe göre 1989 sonrasının Doğu Almanya'sında, gerek gazeteciler gerek okurlar arasında hayranlık uyandırıyor. Bu konuyla ilgili sorular her halükârda sıklıkla karşıma çıkacaktı.

Rudolf Leder'le ilgili faslın sonunda garip bir bağımsız bölüm mevcut. Stephan Hermlin'in edebi alanda tazi gibi izini süren Batı Alman hasmı Karl Corino, ölümünden kısa süre önce berikinin herkese açık biyografisinden iz sürerek, biyografinin zaman zaman gerçeklere teğet geçen çoğu uydurulmuş öykülerden ibaret olduğunu keşfedecekti.² Hermlin, işçi mücadelesi uğruna varlıklı, kültürlü, resim koleksiyonu yapan, müziksever bir Anglo-Germen yüksek burjuva aileyi terk etmemişti. Babası, önceleri Romanyalı olup sonrasında uyruksuz kalmış bir işadamıydı ve İngiltere'ye göç eden (bu nedenle İngiliz pasaportu olan) bir Galiçyalıyla evliydi; enflasyon yıllarında kısa bir dönem mali zafer yaşadıktan sonra iflas etmişti ve ne Birinci Dünya Savaşı'nda askere gitmiş ne de toplama kampında ölmüş, bilakis 1939'da Londra'da selamete ermişti. Hermlin'in kendisi de kısa bir süreliğine bile toplama kampına gönderilmemişti. İspanya'ya gitmemişti. Fransız Direnişi'nde yer aldığına dair hiç delil yoktu. Ve benzeri ve benzeri... Bir hayli etkili, yazarının ve başvurduğu bazı kaynakların bariz derecede önyargılı yaklaşımlarına rağmen inandırıcı bir acımasız eleştiriydi.

Elbette Leder, dünya meseleleriyle ilgili kendine daha romantik ve önemli bir rol biçip, dolayısıyla hayatına ilişkin senaryoda biraz değişiklik yapan tek otobiyografi yazarı değil. Hele de, araştırmacının öne sürdüğü gibi, berikinin 1946'da Berlin'e dönmeden önceki gerçek yaşamının, okul yaşamı da dahil olmak üzere, ümit kırıcı olduğu kabul edilirse... Bir kere, çoğunlukla hayatıyla ilgili hikâyeleri uydurmaktan ziyade, biraz allayıp pullamış ya da niyetlerini gerçekliğe dönüşmüş gibi anlatmıştı. İspanya'daki Tugaylara katılacağını söyleyerek Tel Aviv'deki işini sahiden de terk etmişti (memur Hermlin Filistin'e yapılan kısa süreli göçte ısrarcı olmamıştı) ve vahim bir sonuçla biten bir hareket için oraya gerçekten de gitmiş olabilirdi. Filistin'den ayrıldığında karısı hamileydi. Her şeyden önce babası resim koleksiyonu yapan milyoner denebilecek biriy-

2 Karl Corino, "Dichtung in eigener Sache", *Die Zeit*, 4 Ekim 1996, s. 9-11.

di ve karısının portresini Max Libermann'a, kendisinininkini de Lovis Corinth'e yaptırmıştı. Üstelik 1930-1940'larda sınır geçen herhangi bir Alman Yahudi'sinin meslek hayatı, doldurulması gereken formlar ve yanıtlanması gereken belgelerde gerçeklik üzerinde oynama yapmak için bol miktarda fırsat ve gerekçe yaratıyordu. Ve şüphesiz Leder, kendisini tanıdığım 1932 yılından önce komünist olmuş ve Doğu Almanya'nın yıkılmasıyla birlikte Parti kapatılana kadar, Parti'ye bağlılığını korumuş ve komünist bağlılığı nedeniyle bedel ödemek zorunda da kalmıştı. Garip bir şekilde bu noktada hayallerimiz yeniden kesişiyor. Şayet Corino'nun dedikleri doğruysa Leder, beni de kaydetmek üzere olduğu *Der Schulkampf* (Okulda Mücadele) adlı yapının – Sozialistischer Schülerbund'un yayın organının 1932 baskısı için yazdığı kışkırtıcı bir makale nedeniyle *Gymnasium*'dan resmen kovulmuştu. Şayet bu kovulma meselesi Prinz-Heinrichs-Gymnasium'unda 1931-1933 yılları arasında gerçekleşmiş olsaydı bundan mutlaka haberim olurdu. Muhtemelen başka bir *Gymnasium*'dan atılmış ve sonrasında 1932-1933 yıllarında PHG'ye başlamış olmalı. Bundan ötürü her ikimizde okulda göçmen kuşlar gibiydik. Nasıl ve neden okuldan ayrıldığını anımsamıyorum.³ Ancak kesinlikle mezun olmamıştı.

Katıldığım örgütlenme, fikir anası Olga Benario'nun aksine gerek Almanya'nın gerek diğer ülkelerin komünizm tarihleri açısından belli belirsiz bir role sahip. Münihli varlıklı bir burjuva ailesinin kızı olan bu dinamik genç kadın, uzun yıllar bağlı kalacağı genç öğretmen Otto Braun'un rol aldığı 1919'daki kısa ömürlü Münih Sovyet Cumhuriyeti'nden sonra devriinci olmuştu. 1928'de genç komünistlerden bir ekibe liderlik eden Olga, Otto Braun'un vatana ihanetten yargılandığı Berlin'deki mahkeme salonuna zorla girerek onu kaçıracaktı. İkisi birlikte gizlice kaçacak ve sürekli illegal yaşayıp Komintern'e

3 Heinz Stallmann. (ed.) *Das Prinz-Heinrichs- Gymnasium zu Schöneberg, 1890-1945. Gestalt einer Schule* (Berlin'de özel olarak basılmış, 1965?) bu konuda hiçbir bilgi içermiyor. Yalnızca 1935 yılında mezun olan ve katkıda bulunan birinin hazırladığı 1926-1935 yılları arasındaki öğrencilerin isimlerinden oluşan liste de "Leder" adı bir kere geçiyor.

ve Kızıl Ordu'nun hareket timlerine katılacaklardı. Benario, Moskova'da Luis Carlos Perestes'e danışman tayin edildi. Brezilyalı subay Perestes, uzun yıllar silahlı isyancılara ülkesinin ormanlık bölgelerinde yaptıkları meşhur uzun yürüyüşte önderlik etmişti ve artık Brezilya Komünist Partisi'ne katılmak ve önderlik etmek üzereydi. Olga onunla evlendi, 1935'teki yıkım getiren ayaklanmanın planlanmasında ona yardım etti ve onunla birlikte ayaklanmaya katıldı. Ayaklanmada Brezilya hükümeti tarafından yakalanıp Almanya'ya gönderildi. 1942 yılında Ravensbruck toplama kampında öldürüldü. Bu arada Otto Braun batıya gideceğine doğuya gitmiş ve Çin Kızıl Orduları'nın Uzun Yürüyüşü'ne katılan (Mao Zedung hayranlık beslemediği ayan beyan ortadaydı) tek Avrupalı olmuştu. Doğu Almanya'da emekliye ayrıldı ve 1980'lerde anılarını yayımladı. Dünya devrimine hizmet etmek niyetiyle SSB'ye katıldığım da, örgütü verdiği en etkileyici mücadelelere götürecek tarihsel bağlardan bihaberdim. Gerçi 1932'de Berlin'de komünist olanları, işkence, isyan ve tehlikeyle örülü bir gelecek beklediğine dair hiç şüphe duymuyordum.

SSB, Benario'nun dünya devrimine olan bağlılığının daha az çarpıcı bir cephesini oluşturuyor.⁴ Bu örgüt siyasî olarak, sözde *Aufbauschulen*'lerde – yani seçilmiş öğrencilerin tam kapsamlı orta eğitime geçiş yapıp sonra da nihayet *Abitur*'a devam ettikleri ve Prusya hükümetinin desteklediği okullarda örgütleniyordu ve sosyal demokrat ve komünist işçi sınıfı kökenli öğrencileriyle, Berlin'in işçi sınıfına ait en kızıl mahallelerinden biri olan Neukölln menşeli gibi görünüyordu. Neukölln'e hayat dolu ve yeni bir ajit-prop kadro olarak gelen Benario, okuldaki Genç Komünistler'e, *Aufbauschulen*'nin mevcut "öğrenci fraksiyonlarına" (*Kostufra*), benzeyen bir "komünist ortaokul fraksiyonu" (*Kopefra*)⁵ oluşturmaları yönünde ilham verdi. Bu

4 Bilgin Felix Krolowski'ye dayanıyor; "Erinnerungen: Kommunistische Schülerbewegung in der Weimarer Republik", 1996'da Leipzig'e yaptığım bir ziyaret esnasında muhtemelen yazarın verdiği bir metindi.

5 *Kommunistische Pennäler Fraktion* ("Pennäler": ortaokul anlamına gelen "Penne" kelimesine dayanan bir orta okul argosu, ortaokullu anlamına geliyor.)

okullar işçi sınıfının her iki kesimine mensup öğrencileri barındırdığından, çatısı altında her ikisini de toplayan daha geniş bir birliğin yani SSB'nin kurulması kararlaştırıldı. Komünist Enternasyonal'e göre Sosyal demokratlar "sosyal faşistler" haline geliverdiğinde bu birleşme ruhundan geriye haliyle pek bir şey kalmayacaktı. SSB Komünist Parti'ye bağlandı. 1928'de, Zentrum ve Westen'deki –yani benimki gibi orta sınıfın gittiği okullardaki– gruplarıyla, aslında Almanya'nın diğer kısımlarına ve Berlin'in kırmızı bölgelerinin dışına doğru da yayıldı. Aynı zamanda yeni kurulan *Schulkampf*'ı yayımlıyordu.

1932'nin sonbaharında ben örgüte girdiğimde, SSB ciddi anlamda son demlerini yaşıyordu, çünkü büyük oranda, örgütün o sırada hâlâ en büyük desteği borçlu olduğu *Aufbauschulen*'ler için hayat ekonomik kriz nedeniyle gittikçe zorlaşmış ve örgüte yapılan mali yardım kesilmişti. 1932'nin ikinci yarısında bir takım grupların varlıkları ya tamamen sona erdi ya da buluşmaları sadece düzensiz aralıklarla sürdü. Eşgüdümlü eylem artık imkânsız hale gelmişti. Davanın kalesi sayılan Neukölln'deki Karl-Marx-Schule gibi bölgelerde bile 1932'nin sonlarında bezgin ve teslimiyetçi bir hava hakimdi. 1932 Mayıs'ından sonra *Schulkampf*'ın yayınının durduğu söylendi, ama galiba bu matbaa baskısı için kastedilen bir durumdu. Zira bende daha ileriki bir tarihe ait, teksir makinesi kullanmayı pek beceremeyen yoldaşlar tarafından çoğaltıldığı belli olan bir sayısı hâlâ duruyor. Gelgelelim birliğe mensup benim küçük Batı Berlin hücremde en ufak bir isteksizlik emaresi görülüyordu.

İlkin üyelerimizden birinin ailesine ait dairede, sonrasında da Halensee'ye yakın bir yerde bulunan komünist bir birahane-nin arka odasında düzenli denebilecek aralıklarla buluştuk. Her ikisi de güçlü bir yeşilaycı özellik göstermekten uzak olan Alman ve Fransız işçi hareketlerinin kitleleşme tarihi, büyük oranda barlarda geçen kısmıyla yazılmalı. Yoldaşların bir kadeh şarap ya da (Berlin'de olduğu gibi) bir bardak bira içmek üzere ön odalarda buluştuğu bu mekânların arka odalarında da yuvarlak masaların etrafında daha ciddi toplantılar sürerdi. Elbette içkiler ön tarafta ismarlanıp arkaya yollanabilirdi ancak bu

teşebbüse engel olunurdu. Muntazam bir örgütlenme olarak, Walter ön adlı Wolfheim adında bir *Orglei*'ımız (örgütsel liderimiz) ve bir de tombulluğuyla anımsadığım Bohrer adında bir *Polei*'ımız (siyasî lider ya da sorumlu kadro) vardı. Alman ve Rus komünist örgütlenmelerinin, Komintern, Kolhoz ve Gulag'da olduğu gibi baş harflerden oluşan hecesel kısaltmaları tercih etmesi ve birbirimize soyadlarımızla hitap etmemiz toplantılara bariz bir resmiyet katıyordu. Hücresinin diğer üyeleri arasında aklımda kalan tek kişi Gennadi ("Goda") Bubrik adında şık ve yakışıklı bir Rus'tu. Toplantılara Rus gömleğiyle gelirdi ve babası Berlin'deki Rus ajanslarından biri için çalışırdı. Sanırım geldiğimiz muhtelif okullardaki mevcut durumları tartışıp, ileride gerçekleşmesi muhtemel katılımlardan ya da "bağlantılarınızdan" söz ederdik. Ancak 1932'nin sonlarına doğru ülke politikasına ilişkin meseleler, gerici bir okul yöneticisiyle –sözgelimi Bismarck Gymnasium'unun Unterprima'sıyla– yaşanan sorunlara nazaran, daha yakıcı bir yer tutuyordu. Dolayısıyla politik durum şüphesiz gündemimizi dolduruyordu ve Bohrer'in önderliğinde "çizgiyi" takip etmemiz gerekiyordu.

Ne düşünüyorduk? Artık herkesin bildiği üzere Hitler'in iktidara yürüdüğü o yıllarda Komintern çizgisini izleyen KDP'nin güttüğü siyaset sonu intiharla bitecek bir budalalıktı. Bu çizgi temelde şu kanıya dayanıyordu: Kapitalizmin yirmilerin ortasındaki geçici istikrarının çökmesiyle dünya, sınıf çatışması ve devrimlerle örülü yeni bir sürece gebeydi; işçi hareketlerinin komünist önderlik altında zaruri radikalleşmesi önündeki tek engel, bu hareketlere ılımlı sosyal demokratların hakim olmasıydı. Söz konusu fikirler kendi içinde inandırıcı olabilirdi. Gelgelelim, bilhassa da 1930 sonrası, bu gerekçeye dayanarak sosyal demokrasiyi, Hitler'in yükselişinden daha büyük bir tehlike olarak addeten daha doğrusu, onun "sosyal faşizm" olarak tanımlanabileceğini söyleyen bakış açısı, politik cinnetin* sı-

(*) Bunun ne denli saçına sapan olduğu 1933 yılında "özeleştiri" vermek zorunda kalan İtalyan Komünist Lider Palmiro Togliatti örneğinde de görülebilir. Mussolini'nin İtalya'sında hiç değilse sosyal demokrasinin "asıl tehlike" olmadığını söylemiştir.

nırlarında geziyordu. Aslına bakılırsa bu bakış açısı içgüdülere, sağduyuya aykırı olduğu kadar, sosyalist ve komünist işçilerin (ya da öğrencilerin) sosyalist geleneğiyle de çelişiyordu. Zira bu kesimler, birbirleriyle, Nazilerle olduğundan daha çok ortak noktaya sahip olduklarının pekala bilincindeydi. Ayrıca Berlin'e geldiğim sırada Almanya'daki başlıca siyasî meselenin Hitler'in iktidara gelişini durdurmak olduğu açıktı. Aslında aşırı sekter Parti çizgisinin bile, nafile yere de olsa, gerçekliğe teslim olduğu bir nokta vardı: Klaplarımızın üzerine orak çekiç değil "antifa" nişanı takıyorduk. Faşizme karşı ortak eylem çağrısı anlamına geliyordu bu. Ama kuşkusuz bu çağrı, sınıfa ihanet eden ve gücünü kötüye kullanan liderlere değil sadece işçilere yönelikti. Hem sosyalistler hem de komünistler, sırf İtalyan örneğinden aldıkları dersle bile faşist rejimin asıl hedefinin kendilerini yok etmek olduğunun bilincindeydi. Muhafazakârlar ve hatta merkezdeki ögelerse, Hitler'i hafife alarak denetleyebileceklerini varsayıp onu koalisyon hükûmetine taşımayı düşünmüş olabilirlerdi. Sosyalistler ve komünistlerse Nasyonal Sosyalizmle bir arada varolmanın veya uzlaşmanın her iki taraf için de olanaksız olduğunu gayet iyi biliyordu. Bizlerin Nazi tehlikesini küçümseme tarzımız –tıpkı geri kalan tüm kesimler gibi biz de onu büyük oranda hafife almıştık– farklıydı. Aklımızca, şayet iktidara gelirlerse, KPD önderliğindeki radikalleşmiş işçi sınıfı –yani sayıları şimdiden üç dört bini bulan ordu– tarafından çok geçmeden alaşağı edileceklerini sanıyorduk. Öyle ya, 1928'den itibaren Nazilerin oyları kadar komünistlerin oyları da artış kaydetmişti. 1932'nin son aylarında Nazi oylarında düşüş yaşanırken komünist oylar ani bir ırmanışa geçmemiş miydi? Öte yandan, bu gerçekleşmezden önce faşist rejimin kurtlarının üzerimize salınacağını adımız gibi biliyorduk. Nitekim öyle de oldu: Üçüncü Reich'ın ilk toplama kampları asıl olarak komünistleri hapsetmek için tasarlanmıştı.

Her ne kadar Komintern çizgisine karşı çıkan sosyalistler ve muhalif ya da susturulan komünistler vardıysa da, çizginin akıldışılığı için kuşkusuz mazeretler bulmak zor değil. Aradan yetmiş küsur yıl geçtikten sonra ve bir tarihçinin mesleki yakla-

şımıyla geçmişe bakınca insan, 1930'da nihayet oluşturulan bütün anti-faşistlerin birleşik gücüyle Hitler'in iktidara gelişini durdurma olasılığına daha az iyimser bakıyor. Her halükârda, 1932'ye gelindiğinde, merkez solun bir parlamenter çoğunluk sağlaması, Komünistler parlamentoya katılmayı kabul etse bile (ki bu iki misli imkânsızdı) ve Katolik Merkez Partisi bir yana, sosyal demokratlar onları kabul etse bile artık imkânsızdı. Weimar Cumhuriyeti Brüning'le birlikte yok olmuştu. Aslında Başkan, Reichswehr* ve o sıralar yönetimi devralan muhtelif gerici ve işadamları Hitler'i durdurabilirdi. Hiçbirinin gönlünde yatan 30 Ocak 1933'ten sonraki tablo değildi. Aslında Nazilerin 1932 yazındaki seçim zaferinden sonra, Hitler'in ve gamalı hacın yükseliş momentini durduran da yine onlardı. Hitler'i Şansöyelik koltuğuna götüren olayların hiçbiri önüne geçilemeyecek cinsten değildi. Öte yandan bu saattan sonra sosyal demokratların ya da komünistlerin yapabileceği bir şey yoktu.

Bununla beraber, geçmişe baktığımızda Komintern çizgisinin makul bir yanı yoktu. Herhangi bir açıdan ona eleştirel yaklaştığımız söylenebilir miydi? Neredeyse kati suretle bunun yanıtı olumsuz. İlk ve son kez gerçekleşecek bir kökten değişimdi bizim arzuladığımız: Naziler de, komünistler de genç kesimlerden oluşuyordu, çünkü politikayı olanaklı olanın sanatı olarak addedenlerin sahtekârca, ucuz uzlaşmalarıyla kirlenmemiş bir aşırılık, sadakat ve politik eylem anlayışı, gençlere itici gelmekten çok uzaktı. (Nasyonal Sosyalizm kadınlara fazla kamusal saha bırakmıyordu ve bu aşamada, ezici çoğunluğu erkek olan komünist hareket de, kadın haklarına verdiği hararetle desteğe rağmen, istisnâ bir kadın azınlık dışında kalan kesime yazık ki hitap edemiyordu.) Aslına bakılırsa, Genç Komünist Birlikleri, partilerin genellikle gönülsüz yetişkin liderliklerini "sınıfa karşı sınıf" tarzı siyasetin aşırılıklarına itmekte, militan Komintern'in başlıca maşasıydı. Naziler şüphesiz sokaktaki düşmanlarımızdı, ama polisler de öyle. 1929 Mayıs'ında otuz kişiyi öldüren Berlin polisinin amirleri

(*) 1921'e kadar işlevini sürdüren Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ordu – ç.n.

de sosyal demokratı. KPD bu olay nezdinde sosyal demokrasinin sınıfsal ihanetini mahkum etmişti. Ayrıca asıl olarak imparatorluğa ait olan Weimar hukukî ve idarî kurumlarına Kayser'in yokluğunda kimin saygı göstermesi beklenebilirdi?

Dolayısıyla 1968'in aşırılık yanlısı gençlerine benziyorduk ancak dört önemli farkımız vardı. Birincisi, daha önce hiç daha varlıklı olmamış ve siyasî sistemleri hiç sorgulanmamış bir toplumun azınlıkta kalan radikal muhalifleri değildik. Ekonomik fırtınalar yaşayan ve siyasî olarak hassas dengelere oturan 1932'lerin Almanya'sında zaten çoğunluk düzene karşı kökten-ci itirazlar besliyordu. İkincisi 1968 öğrenci hareketlerinden farklı olarak, sağ ya da sol olsun, biz sadece protestocular değildik aynı zamanda siyasî iktidar uğruna devrimci mücadeleye girişmiştik; daha doğrusu, yalnızca devlet iktidarının peşinde olan disiplinli politik kitle partileriydik. Sonrasında gerçekleşecek olan her neyse, iktidarın ele geçirilmesi kaçınılmaz olarak atılacak ilk adımdı. Üçüncüsü bir karşılaştırmaya yaparsak, aşırı sola mensup olanların pek azı okumuş kesimden geliyordu, çünkü Almanya gibi iyi okullarla dolu bir ülkede bile gençlerin yüzde 90'ı ortaokul eğitimi dahi almamıştı. Aydın gençlik içinde bizim gibi sol kanatta yer alanlar azınlıkta idi. Orta dereceli okullara gidenlerin çoğunluğu –benim okulumda olduğu gibi– sağ kanatta yer almasına karşın, bunun muhakkak Nasyonal Sosyalistler safında olması gerekmiyordu. Üniversite öğrencilerinin Hitler'e verdikleri güçlü destekse meşhurdu.

Dördüncü farka gelince, komünist aydınlar kültürel muhalif değildi. Rock müzik çağında olduğu gibi kültürel ayrımı yaratan kuşak farkı değildi. Bilakis, söz konusu ayırım Nazilerin "kültürel bolşevizm" dedikleri şeyi kabul edenler ve ona karşı çıkanlar arasındaki temel siyasî çekişmeydi. Nazilerin bu tabiri, toplum ve doğa bilimleri tarihinde on dört yıllık Weimar Cumhuriyeti'ni son derece olağanüstü bir çağ kılan ne varsa hepsini kapsıyordu. En azından Berlin'de, bu kültürü bizden yaşça büyük olanlarla paylaşıyorduk. Zira Stalin öncesi komünizm, yazarlarla ressamı "doğru" ve "yanlış" çizgi izleyenler şeklinde keskin bir ayrıma tâbi tutmasına karşın, Ekim Devri-

mi'ni açıkça selamlayıp Ebert ve Hindenburg Cumhuriyeti için KPD'nin beslediği hoşnutsuzluğu paylaştıklarını açıklayan avangard kültürün temsilcisi durumundaki kadın ve erkekleri henüz reddetmemişti. "Toplumcu gerçekçilik" henüz ufukta görünmüyordu. Brecht'e, Bauhaus'a ve George Grosz'a beslenen hayranlık çocuk ya da anne baba farkı tanıımıyordu. Öte yandan bu hayranlık sağ kanadı, Prusya ve Berlin'in sosyal demokrat otoritelerinden anarşist bohemyanın uzak varoşlarına kadar uzanan bir tür geniş kültürel halk cephesinden ayırırken aynı zamanda liberalleri de sol kanatla buluşturuyordu. Zamanında Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin batıdaki Federal Cumhuriyet'e kıyasla doğum kontrolü ve kürtaj konusunda daha özgürlükçü bir mevzuata sahip olmasının nedeni şudur: Weimar zamanında Alman Medeni Kanunu uyarınca yasak olan kürtajın yasallaştırılması, KPD'nin en önemli kampanya mevzularından biriydi. O günlerden kalan *Schulkampf*'a baktığımda, doktorların cinsel özgürlükle de ilişkili yaptığı toplantı duyurularının yanında bu konuya rastlıyorum.

Weimar Cumhuriyeti'nin son aylarında yaşadıklarımı geri dönüp bakarken, zihnimi, bir tarihçi olarak sahip olduğum bilgilerden, siyasî düşüncelere vakfedilen bir ömrün sonunda sahip olduğum fikirlerden ve Alman solunun o tarihte yapması ve yapınaması gerekenlere dair yapılan tartışmalardan arındırmam ne kadar olası? Nazilerin 30 Temmuz 1932'deki seçim zaferiyle Hitler'in 30 Ocak 1933'te şansölyelik koltuğuna oturduğu süreç arasında olup bitenlere dair o zamanlar tek bildiğim, *Vossische Zeitung* gazetesinden okuduklarımdan ibaretti. Zaten, haberlere siyasî ya da eleştirel tepkiler vermekten ziyade, onları duygusal bir partizan ya da takım taraftarı gibi algılıyordum. 1932 Kasım ayının başlarında, Cumhuriyet'in son demokratik oylamasından kısa bir süre önce gerçekleşen Berlin ulaştırma sektöründeki grev o tarihte ve sonrasında da acımasız polemiklere kaynaklık edecekti. Bu, Komünist RGO'nun (Muhallif Kızıl Sendika) resnî (sosyal demokrat) sendikalara karşı düzenlediği başarılı bir grevdi. Nasyonal Sosyalistler işçilerle bağlantıyı koparmayı istemedikleri için grevi

Nazi sendikal örgütlenmesi de desteklemişti. Cumhuriyet'in son günlerinde kızıl ve kahverengi arasında kurulan bu geçici ortak cephe haliyle kötü eleştirilere maruz kaldı ve bu, Weimar komünistlerinin karşısına sonrasında da emsal olarak çıkarıldı. Hitler'in iktidara geleceğine dair beklentinin yakında gerçeğe dönüşeceğini bile bile, hâlâ esas düşman sosyal demokratlarmış gibi davranan bir partinin mantıksızlığına bu açık bir göstergedir. Bekleneceği üzere, grevin ortaya çıkardığı ilk sonuç, muhtemelen, 6 Kasım seçimlerinde komünistlerin oylarında gerçekleşen ani artış ve aynı seçimde Nazi oylarındaki çarpıcı düşmeydi ancak her ikisi de kısa sürede unutulmuştu. Buna karşın, grev esnasında konuyla ilgili ne kimseyle tartıştığımı ne de durumun beni endişelendirdiğini, ne de buna kafa yorduğumu bile anımsamıyorum. O "bizim" grevimizdi. Dolayısıyla onu sahipleniyorduk. Nazilerin başlıca hedefi ve düşmanları olduğumuzun bilincindeydik. Yani Hitler'e yardım eli uzattığımız fikri saçmalıktan başka bir şey değildi. Öyleyse sorun neydi ki?

Gelgelelim bir sorun vardı. Dünya devriminin kaçınılmaz olduğuna inanan gençler olarak biz bile 1932'nin son aylarında bunun kısa vadede gerçekleşmeyeceğini biliyorduk ya da en azından bunu artık idrak etmiş olmalıydık. 1932'ye gelindiğinde enternasyonal komünist hareketin Komintern'in kuruluşundan beri en zayıf noktasına gerilediğinin kesinlikle bilincinde değildik. Öte yandan kısa vadede bizi yenilginin beklediğini biliyorduk. Biz değil ama başkaları iktidar girişiminde bulunuyordu. Aslına bakılırsa, KPD'nin ne retoriği ne de pratikte güttüğü strateji yakın geleceğe dair iktidar beklentisine herhangi bir şekilde geçit vermiyordu. (Tam tersine, parti illegallite için ciddi hazırlık yürütüyordu, gerçi görüldüğü kadarıyla hiçbir yerde bu yeterince ciddiyetle yürütülmüyordu, zira parti lideri Ernst Thälmann yeni rejimin ilk aylarında yakalanmış ve yeni kurulan toplama kamplarından birine hapsedilmişti.) Ayrıca Hitler iktidara geldikten sonra artık yanılısamlara yaşama hakkı kalmamıştı. Öyleyse benim gibi genç özenti militanların kafasından geçen ne olabilirdi ki?

Asıl olarak küresel bir hareket olduğumuzu düşünmek bizi kesinlikle rahatlatacaktı. İlk Beş Yıllık Plan'ın muzaffer SSCB'si arkamızdaydı. Daha doğuda bir yerlerde Çin Devrimi ilerlemekteydi. Yani *Asya'daki Fırtına*, (Pudovkin'in muhteşem filmi anmak gerekirse) komünistleri o tarihte Asya'nın varlığı hakkında herkesten daha bilinçli kılmıştı. Bertolt Brecht ve André Malraux'nun Çin'i devrimin beşiği olarak addettiği ve devrimcilik anlamına gelen ne varsa bu ülkeye bakarak sınadıkları zamanlardı. O günlerden aklımda kalan tek gazete manşetinin, Hitler'in iktidara gelmesini izleyen günlerde, Java açıklarında *Seven Provinces* adlı bir Hollanda savaş gemisindeki isyanı anlatan haber olması, herhalde bütünüyle tesadüfi değil. (Hitler'in Şansölyeliğe getirilişi ve Reichstag yangınıyla ilgili olan malum haberleri saymıyorum elbette.) Karşılaşmayı beklediğimiz olaylar dizisinde ayaklanmadan ziyade zulüm vardı. Bizi tehlikenin, yakalanmaların, işkencede direnişin, bozguna karşı meydan okumanın beklediğini düşünüyorduk – en azından ben bu kanıdaydım. Kafalarımızda kendimize biçtiğimiz idealize edilmiş rolü, gerçek hayatta, bir yıldan az bir süre içinde, Reichstag yangını davasında Göring'e meydan okuyan Georgi Dimitrov üstlenecekti. Ancak Marksizm'den aldığımız güçle zaferimizin, geleceğin tarih kitaplarına çoktan yazıldığına emindik.

Hayallerden bu kadar bahsetmek kafi. Peki ya gerçeklere ne demeli? Hitler'in göreve gelişinin birkaç gün öncesine kadar SSB hücresinin toplantılarına gitmek dışında herhangi bir doğru düzgün komünist etkinlik üstlendiğimi anımsamıyorum. Şüphesiz, Nazilerin 6 Kasım seçimlerinde yaşadığı ani hüsrana ve bizim etkileyici ilerlememiz karşısında hepimiz gibi benim de keyfim yerine gelmişti. Ancak kuşkusuz, ne Papen hükümetinin düşmesinin, ne de Hitler'den önceki son Şansölye olan General Schleicher'in kısa ömürlü yeni hükümetinin etkinliklerinin anlamını kavrayabiliyordum. Ne de Hitler kendisinden sonra gelen en önemli, ya da hiç değilse en yetkili parti üyesi George Strasser'i devreden çıkardığında Nazi Partisi'nin içinde patlak veren aralık krizinin anlamını çözebilmişim.

Öte yandan, kahverengi gömleklerin kasti olarak artan provakatif taktik ve saldırganlıklarının ve idari makamların buna gösterdiği üstü kapalı hoşgörünün şüphe götürür bir yanı yoktu. 25 Ocak 1933'te KPD en son yasal gösterisini gerçekleştirdi: Bu, SA'nın Bülowplatz'da (artık Rosa Luxemburg Platz) düzenlediği provakatif kitle geçit törenine cevaben, aynı meydana parti karargâhlarına – Karl Liebknecht-haus'a doğru ilerleyen, Berlin'in karanlık saatleri boyunca süren bir kitle yürüyüşüydü. Muhtemelen bu yürüyüşe SSB'ye mensup başka yoldaşlarla katılmıştım buna karşın, onlarla ilgili aklımda belirgin bir şey kalmamış.

Cinsel faaliyet sayılmazsa, bedensel deneyimle yoğun coşkuyu en üst derecede birleştiren yegâne faaliyet, katıldığınız bir kitlesel gösteride yaşanan toplumsal esrime anıdır. Asıl olarak bireysel nitelik taşıyan cinsel ilişkiden farklı olarak diğeri özünde kolektiftir. Ve cinsel ilişkinin doruğundan farklı olarak gösterideki bu an her halükârda erkekler için de saatlerce sürebilir. Öte yandan tıpkı seks gibi o da yürümek, slogan atmak, şarkı söylemek gibi bir takım fiziksel hareketler içerir. Kolektif deneyimin özünü oluşturan bireyin kitleye katılımı, bu hareketler sayesinde anlamını bulur. Hiçbir detayını anımsamıyor olsam da bu gösteri hafızama kazınmıştı. Tüm anımsayabildiğim sonu gelmeyen saatler boyunca devam eden yürüyüş, daha doğrusu, dondurucu soğuk altında, karanlık kış sokaklarında gölgeli binaların (ve polislerin?) arasında ayaklarımızı sürüye sürüye ilerleyip bekleşmemiz. Kızıl bayrakları ve sloganları anımsamıyorum ama eğer bunlar vardysa –ki olmalı– yürüyüşçülerin gri kalabalığı arasında eriyip gitmiş olmalı. Tüm anımsayabildiğim yoğun sessizlik aralıklarıyla söylediğimiz şarkılar. Şarkı sözlerinin yazılı olduğu lime lime olmuş broşür hâlâ duruyor, sevdiğim şarkıların yanına işaretler koymuşum: Enternasyonal'i söylemiştik, köylü savaşı marşı “*Des Geyers schwarzer Haufen*”i, (söylendiği kadarıyla) GDR'in lideri Erich Honecker'ın cenazesinde çalınmasını istediği monoton sözleriyle duygusal mezarlık marşı “*Der Kleine Trompeter*”ı, Sovyet Kızıl Ordu Marşını, “*Dem Morgerrot entge-*

gen"i, Hanns Eisler'in "Der Rote Wedding" adlı parçasını ve ağır, ağırbaşlı ve rahiplere özgü "Bruder zur Sonne zur Freiheit"ı. Tek vücut olmuştuk. Halensee'ye eve döndüğümde adeta transtaydım. İki yıl sonra, İngiltere'nin yalıtılmış ortamında, sahip olduğum komünizm görüşünün temeli üzerine düşünmüştüm: Bu "kitlese esrime" hali (günlüğüme bunu Almanca olarak *Massenekstase* yazmıştım) onun beş bileşeninden biriydi. Sömürülenlere beslediğim merhamet; kusursuz ve geniş kapsamlı bir akli sistemin estetik çekiciliği; "diyalektik materyalizm"; yeni Kudüs'le ilgili sahip olduğum bir parça Blakeci bakış açısı ve esaslı bir entelektüel anti-filistenizm diğer bileşenleri oluştuyordu.⁶ Ancak 1933 Ocak ayında kanaatlarımı tahlil etmiyordum.

Bundan beş gün sonra Hitler Şansölyeliğe getirildi. Kızkardeşimle birlikte okuldan eve dönerken gazete başlıklarını nasıl okuduğumu zaten anlatmıştım. Bu hâlâ hayal meyal gözümün önünde. Komünist Parti'nin hemen yasaklanması talebiyle Muhafazakârların verdiği önergeyi Hitler'in geri çevirdiği bugün artık biliniyor. Bunun nedeni kısmen, kapatmanın Parti'yi çaresizlik içinde genel direnişe sürüklemeye ihtimaliydi. Ancak asıl neden, ülkeyi bolşevizmden yalnızca Nazi askerî birliği SA'nın koruduğu yolundaki savı güçlendirmek ve iktidarın el değiştirdiği gün düzenlenen devasa Nazi gösterisinin partizan değil ulusal bir karakter taşımasını sağlamaktır. (KPD liderliğinin 30 Ocak'ta ilan ettiğini iddia ettiği genel grev çağrısını, sanırım kendileri de dahil hiç kimse ciddiye almamıştır; muhtemelen bu çağrının nedeni, son bir hamleye bile yeltenmeden teslim olmadıklarını kayıtlara geçirmek istemeleriydi.) Aslına bakılırsa SA ve SS (o sıralar henüz o kadar öne çıkmamışlardı) çok geçmeden yedek polis kuvvetleri olarak örgütlendi ve henüz resmî devlet izni olmadan kendi toplama kamplarını kurmaya başladılar.

Yeni hükümet, Reichstag'ı derhal feshederek mümkün olan en yakın anayasal tarih olan 5 Mart'ta yeni seçim tarihi saptadı.

6 *Tagebuch*, 17 Mart 1935.

arak, Reichstag'ın ya da onun herhangi bir mensubunun bir görüş belirtmesine zerrece şans bırakmadı. Birkaç gün içinde ilan edilen "Alman Halkı'nın Selahiyeti için Acil Durum Kararnamesi" basın özgürlüğünü kısıtladı ve "ihtiyati tutuklama" için gerekli hukuki zemini sağladı. 24 Şubat'ta Nazi Partisi'nin kara ve kahverengi gömlekli paramiliter kuvvetleri "yedek polis güçleri" olarak resmileşti. Aynı gün polis, vatana ihanet içerdiği öne sürülen çok miktarda malzeme bulma iddiasıyla Parti karargâhını bastı ancak elle tutulur hiçbir şey bulunamadı. Weimar Cumhuriyeti'nin sözümona bağımsız, çok partili en son seçimi işte bu koşullar altında yapılacaktı. Derken, oylamaya bir haftadan daha az bir süre varken, zaten muhalefetin aleyhine hileli biçimde karılmış iskambil destesinin arasına kesinlikle beklenmeyen bir joker kaydırılıverildi. 27 Şubat akşamı Reichstag binası yanıp kül olacaktı. Bunu yapan kim olursa olsun, Naziler bu fırsattan derhal öyle görkemli bir sonuç elde edecek şekilde yararlandılar ki anti-faşistlerin çoğu yangını muhakkak kendilerinin planlamış olduğuna inandı.* Ertesi gün çıkarılan bir acil durum kararnamesiyle ifade, basın ve dernek kurma özgürlüklerinin yanı sıra telefon ve posta hizmetlerinin gizliliği de askıya alındı. Buna ek olarak, Reich hükümetinin müdahale etme ve düzeni yeniden kurma hakkına bağlı olarak Lânder'e [eyalet] de otonomi sağlıyordu. Göring komünistlerle diğer sakıncalı kişileri tutuklamaya başlamıştı bile. Tutuklananlar alelacele yapılan hapisanelere sürükleniyor, tartaklanıp dövülüyor, işkence görüyor ve bazı durumlarda öldürülüyordu. Nisan ayına gelindiğinde sadece Prusya'da 25.000 kişi "ihtiyati tutuklama"ya maruz kalmıştı.

SSB'nin bu duruma verdiği ilk tepki –en azından beni ilgilendiren cephede– teksir makinesini teyzemin dairesine getirmek oldu. Bu makinenin belki de *Schulkampf*'ın son sayılarını basarken kullanılan makine olduğunu düşünmek hoşuma gidiyor. İngiliz uyruklu olduğumdan yoldaşlar benim daha az

(*) Yazı kaleme alındığında bile bunun, Nazilerin gerçekleştirdiği bir danışıklı dövüş değil, işçileri seferber etmek isteyen genç bir Hollandalı solcunun yaptığı görkemli bir protesto olduğu kanısı hakimdi.

risk taşıdığıma, ya da polisin bizim evi basmasının daha düşük bir olasılık olduğuna karar vermişlerdi. Özel matbaa şablonlarının mürekkepli geçirgen bir yüzeye yerleştirilip her bir sayfanın teker teker basıldığı, nuh nebiden kalma, genişçe kahverengi o tahta kasayı birkaç hafta yatağının altında sakladım. Sonra biri onu götürmeye geldi. Makine benim sorumluluğum altında kaldığı süre boyunca sanırım hiç baskı yapılmamıştı. Zira aksi geçerli olsaydı, ev hanımlığıyla ilgisi olmayan teyzem bile yatak odama sıçrayan yağlı mürekkebe isyan ederdi. Böyle bir makineydi işte.

Muhtemelen seçim kampanyası için kullanmamız gereken el ilanları daha işe yarar bir makinede üretilmişti. Sanırım bu kampanyada aldığım görev gerçek anlamda üstlendiğim ilk siyasi görevdi. Aynı zamanda bu sayede komünist harekete özgü tipik yaşam tarzıyla da tanışıyordun: Parti istediği için tehlikeli ve umarsız bir işi yerine getirmektir bu. Evet, öyle veya böyle kampanyaya yardım etmeyi istiyorduk ancak verili durumda, ne yaptıysak bunu komünizme yani Parti'ye olan bağlılığımızın bir ifadesi olarak yapmıştık. Ya da nasıl ki kendimi SA'nın adamlarıyla bir tramvayda yalnız bulduğumda, haklı olarak kapıldığım korkuya rağmen rozetimi saklamayı ya da çıkarmayı reddediyorsam, o ruh haliyle yapmıştık. Apartman binalarına girerek en üst kattan başlayarak el ilanlarını kapıların altından bırakır, sarf edilen çabadan ve etrafta tehlike emaresi kollamaktan ötürü nefes nefese kalmış bir halde binayı terk ederdik. Bu bir nebze Vahşi Batı'da oynanan bir oyun gibiydi – bize bu oyunda ABD süvarilerinden ziyade Kızılderili rolü düşüyordu. Ancak risk alınanın insana yaşattığı ürpertili heyecanın ötesinde korkuyu ensemizde hissetmemize yetecek derecede sahici tehlike mevcuttu. Aşağı yukarı bir yıl sonra bu durumu günlüğümde, "Size yumruk atmak üzere olan bir adamın karşısında yumruğu beklerken yaşadığınız kuru, hafif kasılma duygusu", diye tarif ediyordum. Kapıyı ya düşman bir yüz açsa, ya kahvengi üniformalının biri sizi merdivenlerden aşağı takip etse, ya da sokağa çıkışımız engellense, o zaman ne olurdu? Özellikle de Reichstag yangınına müteakip günlerde

KPD'ye oy toplamak için ilan dağıtmanın şakaya gelir bir tarafı yoktu. 5 Mart'ta seçmenlerin yüzde 13'ü KPD'ye oy vermiş olmasına rağmen, ona oy vermek de farklı bir anlam taşımıyordu. Korkmakta haklıydık zira sadece kendimizin değil ailelerimizin hayatlarını da tehlikeye atıyorduk.

Parti resmen yasaklanmıştı. Gayri resmî toplama kampları resmileştirildi. Yeni Reichstag'ın (artık yasaklanmış komünistlerin yokluğunda) kendisini feshederek kontrolü tamamen Hitler rejimine terk ettiği Yetki Yasası'nı çıkardığı aynı gün, ilk toplama kampı olan Dachau kuruldu. Sonra martın sonuna doğru kızkardeşimle birlikte İngiltere'ye gitmemiz gerektiğini duydum. Sidney amcanın Barcelona'daki planları her neydi ise başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Nisanın başlarında Hitler, Yahudi işyerlerinin boykotunu ilan etmişti. Arkadaşlarıma veda ederken içlerinden birinin –muhtemelen Gerhard Wittenberg'in– bana konuyla ilgili haberleri ulaştırmasını da ayarlamıştım. (O da bana Filistin'e göç edince katılacağı kibbutz'un –toplu tarım çiftliğinin– adresini vermişti.) Sonra ayrıldık. Teyzem Mimi de bir kez daha göç etmeye karar vermişti. Berlin teşebbüsleri her zamankinden daha parlak bir başarı getirmemişti ve kızkardeşimle benim gidiyor olmamız gelirinde önemli bir rahatlama yaratıyordu. Hayal meyal anımsadığım kadarıyla Nancy, Peter ve Grell'in yanına gidecekti – Barcelona mıydı acaba?– oradan da Sidney'le benim arkamdan İngiltere'ye geleceklerdi. Yerinden yurdundan edilmiş bir çocuğun köklerinden koparılmış hayatında kafa karışıklığı yaratacak yeni bir göç daha gerçekleşiyordu. O zamanki asıl tutkum siyaset olmasına rağmen, ergenlik çağında bana had safhada mahcubiyet dolu acılar yaşatan, annemin hediye ettiği çarpık iskeletli eski bisikletin, Hobsbaum'ların eşyaları depoya götürülürken kaybolmasını sağlamıştım.

Otuz yıldan uzun süre Berlin'e geri dönemeyecektim, ancak bu kenti hiç unutmadım ve unutmayacağım.

I

Britanya'ya geldiğimizde beni en çok şaşırtan, Batı dünyasının hâlâ en geniş kentlerinden biri sayılan Londra'nın inanılmaz büyüklüğüydü. Kent, sokaklardan ve dokungaçlarını sayfiyeye doğru uzatan binalardan ibaret devasa ve biçimsiz bir polipi andırıyordu. Büyük kentlerde geçen yetmiş yıllık hayatımın ardından bile bu kentın büyüklüğü ve tutarsızlığı karşısında hâlâ hayrete kapılıyım. Britanya'daki ilk yıllarımda, koşullar gereği bir uçtan bir uca katetmek zorunda olduğum mesafeler beni oldum olası büyülemiştir. Kuzeye ve güneye, önce Crystal Palace'ın yüksek tepelerinden, sonra da Edgware'den Marylbone'daki okuluma bisikletle giderken ya da amcamı arabayla doğuya ve batıya ve Ilford'dan Isleforth'a getirip götürürken sıra sıra evlerin manzarası bize daima eşlik ederdi.

“Göğün altındaki bu yüz binlerce sokak” (yetenekli ve alkolik komünist yazar Patrick Hamilton'un 1930'lara dair romanında belirttiği gibi) arasında Hobsbaum ailesinin, başını sokacak bir yer bulmaya ihtiyacı vardı. Kral V. George'un uyrukları olduğumuzdan –ki röportaj ve araştırma yapanlara da bunu hâlâ hatırlatırım– hiçbir şekilde ne Nasyonal Sosyalizmin

mağdurları ne de ondan kaçan mülteciler değildik. Ancak diğer bütün yönlerden Orta Avrupalı göçmenlerdik, hatta 1935'e kadar Berlin'de kalan eşyalarımızı alamadığımızı düşünürsek, göçmenliğimiz bile eğretiye. Sidney amca dışında hepimizin yabancı olduğu, onun da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hiç ikamet etmediği bir ülkede iddik ve akrabalarımız dışında kimseyi tanıımıyorduk. Bize anavatanlarına dönen eski göçmenler de denemezdi, çünkü Hobsbaum'ların istikbali 1933'e kadar nasıl muğlak kaldıysa bundan sonra da öyle kalacaktı. Bütün aile, Berlin'den sonra ilk kez 1933 baharında Mimi'nin sayısız pansiyunculuk teşebbüslerinden bir diğerinde, bu kez Folks-tone'dakinde buluştu. Burası 20. yüzyılın sürgünlerine sonu gelmeyen göçlerinde geçici bir mola yeri vazifesi görebilirdi. Bir Alman mültecisi hanım, anlaşıldığı kadarıyla İngiltere'de bir yerlerde okula gidecek ergenlik çağındaki bir İsviçreli çocuğun çekiciliği ve fiziki hakkında beğenilerini belirtmeden edememişti. Siyonist bir tarım eğitimi kampına gitmek üzere yola çıkmış olan yaşıam bir Alman mültecisi bana judo öğretmeye çalışmıştı. Karpatlar Avrupa'sından gelen, Alekhine'e dünya satranç şampiyonası için teklif ettiği karşılaşma geri çevrilen ve ortada kalakalan Salo Flohr adlı donuk tip, Sovyetlerin Mikhail Botvinnik'iyle yapacağı karşılaşma için Moskova'ya gitmeyi beklerken Sidney amcayla satranç oynamıştı. Flohr hiçbir zaman dalında zirveye ulaşmasa da Sovyet satranç dünyasının tanınan bir siması olacaktı. Ayrıca 1930'ların Stalin Rusya'sına göç etmenin felakete dönüşmediği muhtemelen nadir kişilerden biriydi. Ben de oradaki çayırılıkta güneşli günlerde *Golden Treasury* sayesinde İngiliz lirik şiirini keşfedip Lewis Carroll'un *Alice Harikalar Diyarında* adlı eserini ilk olarak okumuştum. Zira Londra'daki okula başladığımda, bilmediğim tuhaf konuları içeren ve ev ortamı dışında güçbela kullandığım bir dilde düzenlenecek olan Londra Üniversite Giriş Sınavı'na hazırlanırken birkaç hafta boyunca onların hepsini Folkstone'da birleştirdim.

Beni ve yılmak nedir bilmeyen teyzem Mimi'yi saymazsak, iki savaş arasındaki dünyada, fırtınalı denizlerde sığınacak li-

man arayan Hobsbaum – Grün ailelerinin fertleri açısından, 1933 yılında İngiltere'ye gelmek, başarısızlık getiren diğer teşebbüslerden farksız olacaktı. Gretl, 1936 yılında öldüğünde annemden biraz daha büyük olsa da henüz otuz yaşlarındaydı. Sidney, birkaç yıl süren inişli çıkışlı başarıların ardından, 1939 yılında, elli yaşındayken, artık İngiltere'de geçim mücadelesi vermekten vazgeçip Nancy ve Peter'ı da alarak Şili'ye göç etti. Santiago'da yeniden evlendi ve burasını evi yurdu belledi. Hayatı asıl olarak savaş sırasında Güney Amerika'da başlayan Nancy, 1946'da kocası Victor Marchesi'yle İngiltere'ye döndü. Ancak, bir donanma subayının eşi olarak gezginci yaşantısı uzun yıllar devam etti ve sonunda, emekli bir İngiliz göçmeni olarak Menorca'ya yerleşti. Kanada'da kimya mühendisi olan Peter ise yaşamının çoğunu bir petrol şirketinde idareci olarak sürgünle geçirdi ve sonunda İspanya'ya gitti. 1935'te Cambridge'in burs sınavlarına girmeye karar verdiğimde, kesin biçimde tayin edilen yalnız benim geleceğimdi. Teyzem Mimi'nin geleceği de, South Downs vadisinin büyüklüğü ve korunaklı bir köşesinde karşısına çıkan ve Brighton'a kısa bir otobüs yolculuğu mesafesinde yer alan o elverişli mahale hayran kalmasıyla, çok geçmeden belli olacaktı. Mimi orada, kendine ait bir mekân kurup satın aldığı kulübe ve ahır Eski Viyana Kafesi'ne çevirerek hayatının emelini gerçekleştirecekti. 1975 yılında seksen iki yaşındayken, yıllara meydan okuyan kıpkızıl saçlarıyla orada öldüğünde mal varlığının satışından kalan mütevazı hasılatı Nancy'le bana bırakacaktı. Grün'ler ya da Hobsbaum'lardan her ikimize de kalan yegâne miras buydu.

Mamafih, bir İngiliz akademisyeni olarak devam ettireceğim uzun hayata kendimi hazırladığımı söyleyemem. Gerçi daha on yedi yaşındayken, "geleceğimin, öğreterek ya da her ikisini de yaparak Marksizm'de olmasını", umut ediyordum. (Geleceğimin şiirde olmadığını biliyordum, gerçi "çalışırsam mütenasip bir düzyazı uslubu geliştirmem işten değildi.")¹ Ruhen hâlâ Berlin'de yaşıyordum: Gerek kültürel gerek siyasî açıdan

1 *Tagebuch*, 8-11 Kasım 1934. Bu bölümün çoğunluğu 10 Nisan 1934'ten 9 Ocak 1936 yılına kadar tuttuğum bu günlükteki malzemeye dayanmaktadır.

kendimi ait hissettiğim ve mutlu olduğum bir ortamdan koparılıp bir kez daha tecrit edilmişim. Tuttuğum günlük arkadaşlara ve yoldaşlara, eski okul müdürümün düşüncelerine ve geride bıraktığım çarpıcı siyasî tecrübelerime atıfta bulunuyor. Şüphesiz Almanya'da beni günlük tutmaya sevk eden neden buydu. Unutmak istemiyordum. Yakın geçmişte mülteci olan bir Alman sosyalistin 1935'lerin ortasında bize yaptığı ziyaret ve beni gruplarının –sanırım *Neubeginnen* ("yeni başlangıç") adlı grubun– etkinliklerine dahil etmeye çalışması, nasıl da her şeyden yalıtılmış bir yaşam sürdürdüğümü göstermişti. Kadın, ("kısacası rüyalarımındaki 'modern kadınlardan'dı") "benim de birkaç aylığına ait olduğum ve düşüncelerimin sahne dekorunun ardında yaşayan, neredeyse unuttuğum bir dünyaya aitti."²

Berlin'deki heyecan dolu günlerin ardından İngiltere kaçınılmaz olarak attan inip eşeğe binmek hissi uyandırıyor. Viyola çalan kuzenim Denis sayesinde tanıştığım ve Denis'lerin Sydenham'daki evlerinin –ailenin Londra'da bulduğu ilk barınacağın– çatı katında, elle kurulan gramofonda çaldığımız müziğin yaşattığı hayli farklı deneyimi saymazsak, o eski günlerin coşku dolu sınavlarıyla Londra tecrübelerini mukayese etmek olası değildi. Kutu kutu yoğun şekerli koyu süt ("Bebekler için Zararlı") ve çay içip delikanlılığın verdiği yoğun tutkuyla koyu caz üzerine tartışıyorduk. Çoğu henüz piyasada mevcut değildi ve kuşkusuz elimizdeki nakit miktarını düşününce herhangi bir vakitte onları almamız da söz konusu olmayacaktı. 1933 yılında caza merak saran gençlerin pek azının bırakın bir koleksiyon satın alacak, birkaç plaktan fazlasına verecek parası olmazdı.³ Yine de İngiltere çapında yeteri kadar plak piyasaya çıkıyordu: Armstrong, Ellington, Fletcher Henderson ve John Hammond'un en son Bessie Smith kayıtlarıydı bunlar. Üstelik, Amerikan caz çalgıcılarını yirmi yıldan uzun süre İngiltere'ye gelmekten alıkoyan ticari anlaşmazlıktan kısa bir süre önce,

2 *Tagebuch*, 16 Haziran 1935 ve 17 Ağustos 1935.

3 Bakınız *The Jazz Scene* (Londra, 1959; New York, 1933) kitabımdaki İngiliz cazseverlere yönelik sosyal tahlillerim.

gelmiş geçmiş orkestraların en iyisi olan Duke Ellington'un orkestrası –o zaman girdiğimiz kuyruğu hâlâ anımsıyorum– Londra'ya gelmişti. Ivy Anderson'un "Stormy Weather"ı söylendiği sezondur. Streatham'ın ıssız doğasında, Palais de Danse'de düzenlenen, sabaha kadar (kahvaltı dansı) süren ve paraları muhtemelen ailemizin ödediği konsere Denis'le birlikte gitmiştik. Balkonda biralarımızı idareli içmeye çalışırken, muhteşem sesleri dinleyeceklerine tüm dikkatlerini eşlerine veren Güney Londra'nın dansçılarını –aşağıda ağır ağır kalkıp inen kalabalığı küçümseyerek izlemiştik. Paramız suyunu çekmişti. Ayaklarımız yerden kesilmiş ve sonsuza değin müziğin esiri olmuş halde karanlıkta şafak sökerken eve yürüdük. Bu konu hakkında çoğu kişiye⁴ nazaran daha iyi şeyler yazan Çek yazar Josef Skvorecky gibi, söz konusu müzikal vahiyi hissettiğimde ilk kez aşık olunan yaşta, on altı – on yedi yaşındaydım. Ancak benim açımdan müzik neredeyse ilk aşk anlamına geliyordu, çünkü görünüşümden utandığım ve dolayısıyla fiziksel cazibem olmadığına inandığım için, fiziksel şehvetimi ve cinsel isteklerimi kasıtlı olarak bastırıyordum. Cazın getirdiği mutlak fiziksel heyecan boyutu da olmasa hayatım neredeyse yalnızca kelimelerle zihin alıştırmalarından ibaret olurdu.

Bir cazsever olarak sahip olduğum ünün, yetişkinlik döneminde bana beklenmedik şekilde yarar sağlayacağını o zamanlar tahmin edemezdik. Gerek o tarihte gerek hayatımın ilerleyen dönemlerinde, caz tutkusu, azınlığa hitap eden kültürel beğenilerin arasında bile küçük ve genellikle bir kenara sıkışıp kalmış bir grupta sınırlı kaldı. Ömrümün üçte ikisi boyunca bu tutku, onu paylaşan azınlığın bireylerini, parolayı doğru verenlere kapılarını açmaya hazır bir nevi uluslararası yeraltı masonlar örgütü gibi birleştirdi. Caz, ABD'nin gerçekleri adına bildiğim ne varsa bunların çoğuna ve daha kısıtlı bir ölçekte, bir zamanların Çekoslovakya'sına, İtalya, Japonya ve savaş sonrasının Avusturya'sına ve kısmen de İngiltere'nin bugüne değin bilinmeyen kısımlarına açılan kapının anahtarıydı.

4 Josef Skvorecky, *The Bass Saxophone* (Londra, 1978).

Sonraki yıllarım haddinden fazla zihinsel faaliyetle yüklenecekti. Çünkü on altı yaşında ateşli bir genç olarak, kafamı meşgul eden militanlık hayatına atılmama kesinlikle izin vermeyi reddeden etkili bir anne babanın daimi gözetimindeydim. Maddi anlamda ailesine bel bağlaması olanaksız ve zekâsı şüphe götürmeyen bu çocuğun onlara göre öncelikli hedefi, kuşkusuz kendi ayakları üzerinde durmak ve üniversiteye girmek olmalıydı. Komünist Parti'ye katılmak için kesinlikle daha yaşımın küçük olduğunu düşünüyorlardı.⁵ İşçi Partisi'ne katılmama da, üstelik Harry amcayla aile dayanışması olacağı halde, aynı sebeple karşı çıkıyorlardı. Bense bunu yapmayı gelecek Troçkist nesillerinin "sızmacılık"* dedikleri şey için – yani partiyi içten çökertme niyetiyle istiyordum. Bilmişlik ve toyluk karışımı davranışlarım karşısında neler hissettiklerini şimdi anlıyorum. Aile krizinin bu faslında, 1934 yılına ilişkin günlüğe yazdığım çaresizlik dolu satırları şimdi yeniden okurken utançtan kıvranıyorum. Dolayısıyla, yasak ağır ağır gevşese de, iki buçuk yıl boyunca siyasî yaşantım askıya alınmıştı. Buna bağlı olarak yoğun bir zihinsel etkinliğe daldım ve geriye dönüp bakışımda beni hâlâ hayretler içinde bırakacak kadar çok sayıda kitap okudum. İngiliz devriminin ben olayım olmayayım pek ilerleme kaydedecek bir hali olduğunu da söyleyecek değilim.

Sonraki üç yıl boyunca hep bir arada yaşadığımız için bana ve kızkardeşime ana babalık yapan o iki insandan bahsedeyim biraz da. Onların bu işi layıkıyla kotaramadıkları konusunda

5 Onların şansına benim *Daily Worker*'daki tanıtımlarla keşfettiğim bir Parti koluyla, Croydon'un civarlarında bir yerlerde ilk itibara geçme teşebbüsüm başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Berlin'deki son Parti gösterisi hakkındaki açıklamalarımı ilgiyle dinleyen fakat Hitler'in zaferinin KPD'nin hatta Komintern'in hatalarına delalet olabileceğinde ısrarlı bir grup eleştirel yoldaşın arasına düşecektim. Onları yanıtlayamamış fakat dünya devrimine iştirak etme'nin en iyi yönteminin generalleri eleştiren bir birime yazılmak olmadığı hissine kapılmıştım. 1932 yılının Alman Komünist Partisi'yle mukayese edildiğinde 500 civarı Britanyalı komünistin pek büyük bir ordu sayıldığını da söyleyecek değilim.

(*) Sızmacılık: Bazı yayınlara "antrizm" olarak geçmiş olan bu terim bir partinin içine girip çoğunluğu elde ederek ya da oradan adam kazanarak bu yapıyı çökertme stratejisini ifade eder – ç.n.

Nancy'yle hemfikirdik. Ancak 1934-1935'te günlüğüme yazdıklarına bakınca, hem peşpeşe birkaç ülkeye yapılan zorunlu göçler nedeniyle yetişkinlerin maruz kaldığı sorunları, hem de bir yere yerleşme şansı bulamayan, hayatları alt üst olmuş iki çetin yetimle başa çıkmanın gerilimini ikimizin de hafife almış olduğumuzu görüyorum. Durmadan hastalanan sekiz yaşındaki gezgin küçük çocuklarını saymıyorum bile. Ikimizi büyütme bir kabus olmalı. Her neyse, kendi çocuklarını yetiştirme tarzları da en az bizi yetiştirme tarzları kadar berbattı. Gerçi bu durumdan benden ziyade kızkardeşim daha fazla etkilendi. Beriki, gençlik çağının Kıta Avrupa'sına özgü, duygusal, tartışmayı seven, aydın aile ortamıyla hiçbir ortak noktası bulunmayan bir yetişkin yaşamında karar kılacaktı. Aslına bakarsanız onu büyük bir şefkatle, bariz biçimde geleneksel Anglikan taşralı bir evli kadın ve 1960'larda Worcestershire'da bir Muhafazakâr Parti eylemcisi olarak anımsıyorum.

Nancy'den farklı olarak onları suçlamak için benim geçerli nedenlerim yoktu. Tam aksine yaptıklarını "gaddarca" değil de, on sekizinci yaşgününden önce günlüğümne yazdığım gibi, daha ziyade "hazin" buluyordum. Bilhassa da Gretl'i, kuşaklar arası ilişkileri düzenleyen eski geleneklerin çöküp parçalanmasının bir kurbanı olarak görüyordum. Çocuk terbiyesine ilişkin Viktorya dönemine özgü kuralların miadı dolmuştu. Çocuklara müsamaha göstermeyen –gerçi buna çoğu kişinin bir itirazı yoktu– ve fakat anne babalara bir hayli arka çıkan bir tarzdı bu. Ama artık ondan boşalan yeri dolduran bir şey yoktu. Çelişkili gelecek ama, karşıt görüşlerden hareketle kızkardeşimle benzer sonuçlar çıkarmıştık: Geleceğin toplumu, genel kabul gören kurallardan ve beklentilerin katı yapısından yoksun olmamalıydı. Günlüğüme, "Sosyalist devlet", diye yazıyordum, "eski geleneklerin kötü taraflarını atıp iyi taraflarını sürdüren yeni bir sosyalist gelenek yaratmalıdır ve yaratacaktır da". Kuralsız bir toplum ve bireye katıksız özgürlük hayaliyle davaya katılan devrimci ve asilerden farklı olarak bir Tory komünistine yakışan içgüdüler geliştirdiğim bile pekala söylenebilirdi.

Teyzem Gretl'e büyük bir sevgi besliyordum ve sağ duyusundan ötürü ona saygı duyuyordum. Anne babalarla hassas gençler arasında pek rastlanmayan şekilde, teyzemle hayatın sorunları ve okuduklarının üzerine konuşmaktan hoşlanıyordum. Ayrıca seks ve aşk gibi en ufak bir fikre sahip olmadığım konular hakkında bile ciddi olarak görüşlerine başvuruyordum. Yine de kesinlikle annemin yerini tutamazdı.⁶ Sokakta insanların arasında yürürken bazen öyle uzun uzun dalar, bir anlığına gözlerimi kapatarak kendi kendime, "gözleri tıpkı anneminkiler gibi" derdim.⁷ Grün kızlarının en genci, en güzeli, sosyal olarak en başarılısı ve diğer iki kardeşin üzerine titrediği, hiçbir zaman geçim derdine düşmeyen Gretl, sevimliliği, sıcaklığı, doğuştan gelen mantığı, dikkate değer biçimde kendine acımdan uzaklığıyla, ailesinin gereğinden fazla çetin kadriyle yüzleşmek zorunda kalmış, onun oklarına hedef olmuştu. Cambridge'e gitmeme birkaç ay kala midesinde aniden keşfedilen "yumruk büyüklüğünde" bir tümörün alınması için ameliyat olmayı beklerken, kızkardeşine yazdığı kısa notta "Sidney inanmayacak. O, oldum bittim iyimserdir." demişti. Kendisi ne iyimser ne de kötümserdi. Olayları olduğu gibi kabul ediyordu ve bu durumda yarın başına ölüm geleceğini biliyordu. Sidney, teyzemin cesedini göstermek için beni Hampstead General Hastanesi'ne götürmüştü. Günümüzde artık Royal Free Hastanesi'nin oto park alanı olan bu yerin önünden Belsize Parkı'na gidip gelirken geçerim. Hayatımda gördüğüm ilk ceset onunkiydi.

Sidney'e saygı duyduğuma ise pek emin değilim. Ona benzetmek istemiyordum. Aslında, onun kendine acımasını, anı anı-na uymayan dengesizliğini, bir an coşkun duygusallık hezeyasına kapılıp sonra yeniden basiretsizlik ifadesi sergilediği, derken aman dilediği o tipik ruhsal dalgalanmalarını hâkir görü-

6 Tagebuch, 4 Haziran 1935; "Bugün annemin 1929'da bana yazdığı mektuplara bakıyorum. Bana 'Yavrum,' diye hitap ediyor. Biraz şaşkın ve bir parça da rahatsızım bundan ötürü; birisi bana böyle seslenmeyeli epey zaman oldu ve birisi şayet bu kelimeyi kullansa nasıl hissederdim diye düşünmeye çalışıyorum."

7 Tagebuch, 12 Haziran 1935.

yor ve bunlardan utanıyordum. Her ikimiz de Yahudi ailelerinde sıkça görülen karşı gelme (yani zıtlasma) huyuna sahip olduğumuzdan evdeki sohbetlerimiz yüksek sesli, fazla abartılı ve genellikle ipe sapa gelmez olma eğilimindeydi. Sanırım Sidney, Nancy için tam anlamıyla bir cehennem azabıydı, bilhassa da Gretl'in ölümüyle dengesini tamamen yitirdikten sonra... Neyse ki ben o sıralar biraz daha büyüktüm ve kendimi bağımsızlığımı kazanmanın eşiğinde sayıyordum. Yine de ona ilişkin anımsadığım pek çok şey var ve bunlar keyifli anılar. Özellikle de Paris'te, ona şoförlük yaptığım uzun yolculuklar esnasında sohbet ederdik. Zira, bir yıl içinde araba alacak kadar paramız olmuş, araba kullanmayı öğrenmem yeni yürürlüğe giren ehliyet sınavına denk gelmişti. Bir hayat adamıydı ve hayata dair anlattıklarını ciddiye alıyordum; erkeklerin, yattığı kadınlar hakkında konuşmaması gerektiği yollu ihtarı bile kısmen buna dahildi. 1930'ların Fransız sinemasına dair verdiği tüyolar sağlam kaynaklara dayanıyordu. Biyolojik babamdan kesinlikle almadığım bir şey veriyordu bana. Karşılığında da, ömrü boyunca kendisine hiç durmadan hayal kırıklığı yaşatan umutlarını telafi etmemi bekliyordu benden.

Kısa boylu, (babamınkinden farklı olarak) dikine çizgilerle kırışmış alnı ve kelebek gözlükleriyle Solomon Sidney Berkwood Hobsbaurn, David dedenin tam zamanlı bir işte çalışan tek oğlu olmasına rağmen para kazanma hayali kurıncıydı. Günlük hasılatla hararetle inanan bir satıcının becerisine ve iptal edilen siparişlerin, yanıtlanmayan telefonların hayal kırıklığından kendini koruyacak zırha sahipti. Okuyup yazan pek çok Yahudi çocuğun babası için düşüneceği tarzda, ben de yıllar sonra, Arthur Miller'ın muhteşem *Satıcının Ölümü* adlı kitabıyla amcam arasında paralellik kuracaktım. Büyük hedefleri vardı; tarihte en sevdiği karakter Napolyon, romanda gözde tiplmesi Thackeray'ın *Vanity Fair* adlı eserindeki Rawdon Crawley olmasına rağmen onu şevke getiren şey para değildi.

East End'de geçirdiği gençlik yıllarında tutkuları nelerdi? Satrançtan para kazanılan ve İngilizlerin de oyunu sevmeye başladığı bir tarihte, yani biraz daha geç doğmuş olsaydı, belki

de bu konuda sahip olduğu doğuştan gelen yetenekle birşeyler başarabilirdi. Satranç oyuncularının revaçta olduğu bir dönem Fransa'da bir yerlerde hünerini sergilediğinden Birinci Dünya Savaşı'nda batı cephesinden (şifre c z c  olarak) istihbarata geçmişti. Galiba bu konularla ilgili birşeyler biliyordu, zaten o zamanlar, 1919-1933 tarihleri arasında Orta Avrupa'da dola- nan onun konumunda birinin istihbarattan birilerine denk gelmemesi olanaksızdı. Siyasetten uzak durmuştu.

Diğ r açılardan yaratıcı biri değildi. Gerçi, kendi kendini eğitmiş yoksul Yahudilere has o kültür aşkına sahipti ve m - zisyen, tiyatroc  ve hepsinden öte sinemacıların, kısacası yara- tıcı insanların camiasında bulunmaktan hoşlanıyordu. Caruso, Melba, Tetrazzini gibi vokal klasiklerin ilk kayıtlarından hâlâ kısmen Viktorya dönemine özgü sayılan bir seçkiyi ve Verdi, Meyerbeer, Gounod gibi ekseriyetle en iyi İtalyan ve Fransız aryalarından oluş n bir repertuarı hayatımda ilk kez ve daha sonra da defalarca Sidney'le Gretl'in Viyana'daki fonografında dinlemiştim. Sidney'in fiiliyatta kurduğı müzikal bağılantılsa daha moderndi: Yirmilerin sonunda, Weimar müziğinde öncü- lüğü elinde bulunduran Klemperer'in* Berlin Krolloper'inde**  nde gelen çarpıcı sopranolardan olan ve yaşıdığı dönemin en meşhur Elektra'sı Rose Pauly-Dreesen'in meslek hayatıyla bir alakası vardı. Yine o dönemin en ünlü kadın bestecilerinden ve Edward dönemi feministlerinden Dame Ethel Smyth'i (1858-1944) –nasıl olduysa genç bir erkek olarak onunla bir ilişkisi vardı– Rose'un namına, seferber etmeye çalışıyordu. Ancak gönlünü temelli kaptırdığı tek şey sinemaydı. Univer- sal'de çalışırken kodamanları,    kağıt ıları, girişimci macera- perestleri ve d zenbazları tanımış olmasına rağmen onların dünyasından çok fazla hazetmiyordu. Stüdyo ortamını sevi- yordu: Dünyaların yaratıldığı geniş hangarlar; büyük sahnele- rin, kameraların, ışık, makyaj ve dekorun etrafında, teknik

(*) Otto Klemperer: Nazi döneminin başlamasıyla ABD'ye giden Berlin Devlet Operası'nın orkestra şefi. 1927-1933 Janack, Stravinsky ve Hindemith'in ye- ni eserlerini tanıttı –  .n.

(**) Krolloper: Berlin'deki opera binası. İkinci Dünya Savaşı'nda tahrip oldu –  .n.

meseler, dedikodular, bohem lakaytlık ve skandallarla örölü bir atınosfere boğazına kadar gömölü küçük göçmen Yahudiler... Sidney'i, Isleworth ve Elstree'ye yaptığı ziyaretlere arabayla götürürdüm. Ona göre burası insanoğlunun yaratıcı uğraş verdiği bir yerdi. Bir İngiliz fotoğrafçılık firmasını ikna ederek İngiltere'de bu camiaya geri dönmeyi başarmıştı. Film dünyasında sahip olduğu bağlantılar sayesinde Kodak ve Agfa'yla olan rekabetlerinde film stoklarını satabilecek yegâne kişi olduğuna onları ikna etmişti. Elindeki rekabete dayanıksız ürünle ("Sidney amca yarın Budapeşte'ye gidiyor. Joe Pasternak'tan gelen öfke dolu telegraf. Selofilin görünüşe bakılırsa oldukça kalitesiz.") birkaç yıl mücadele verdikten sonra yenilgiye uğrayınca pes etti ve bir kez daha göç etti. Sonra, cüzi sermayesiyle mutfak araç gereçleri üreten, muhtemelen ağabeyi Berk'in aracılığıyla tanıştığı orta halli bir Şili şirketinden hisse aldı. Savaş bittiğinde eski bir bağlantısının verdiği tüyoya güvenerek bu heyecansız ama sağlam işi bıraktı. Yeni kurulan Birleşmiş Milletler'le ilgili başlatılacak bir film operasyonunda ona göre bir iş olacağı söylenmişti. Hiçbir şey olmadı. Yaratıcı hayat düşleri sona ermişti. Makul yollardan geçimini temin etme fırsatını, ellili yaşların ortasında bir hayal uğruna geri tepmişti. Bir daha da karşısına öyle bir fırsat çıkmadı.

Bununla birlikte Avrupa'nın trajedisine ramak kala, 1930'larda birkaç yıl da olsa hayallerini gerçekleştirme fırsatı yakalamış ve ben de bundan kısmen yarar görmüştüm. Zira, film dünyasının marjinalleri, radikalleri ve göçmenleri de olmasa ona başka kim şans tanırırdı ki? Böylelikle, kendini Halk Cephesi günlerindeki Fransız solunun finanse ettiği, Jean Renoir'ın *La Marseillaise*'i başta olmak üzere, siyasî içerikli film ve haber programların dünyasında bulmuştu. Bu sayede ben de 1936 büyük Bastille Günü'nü yakamda Sosyalist Parti idare memurlarının rozetiyle, partinin çekim ekibine tahsis edilen kamyonlardan izleme fırsatını yakalamıştım. İç savaş sırasında İspanyol ya da daha ziyade Katalan bağlantılarını kaldığı yerden devam ettirdi. 1937'de Barcelona'ya yaptığı ziyaretten döndüğünde Katalan lider Luis Companys'le (sonrasında

Franco tarafından infaz edilecekti) ve üst sınıfa mensup Eric Blair adlı bir İngiliz'le yaptığı sohbetlere dair hikâyeler anlatmıştı. Bunlar kaybeden davalardı. Yoksul, emekçi ailelerden gelen tüm Yahudiler gibi amcam da sola sempati besliyordu ama tek isteği parti politikalarından uzak kalmaktı. Tarihin akışı mücadele eden anti-faşistlerin ekmeğini yemesine henüz olanak tanıyordu, ki bunu kendileri de bizzat yapıyordu. Ancak bu durum çok uzun sürmeyecekti.

II

1933'te geldiğim Britanya'yla, yeni yüzyılın başlangıcında bu kitabı kaleme alırken yaşadığım ülke arasında dağlar kadar fark var. Adanın 20. yüzyıl tarihi kalın çizgilerle iki dilime ayrılır; tam söylemek gerekirse, bu iki dilim aynı zamana denk gelen rock and roll ve Süveyş sarsıntılarının önceki ve sonraki dönemlerdir. 1933'te geldiğim bu ülke hakkında yapılan genellemelerin tamamına yakını 1956'dan sonra geçerliliğini yitirecekti: Hatta, İngiliz konutlarının ısıtma sistemindeki meşhur verimsizlikten ve bunun neticesinde ortaya çıkan Dickensvari o sisten –1953'e kadar hâlâ ara ara Londra'yı felç ediyordu– bile artık söz edemiyorduk. İngiltere artık ne büyük bir imparatorluk ne de bir dünya deviydi. Süveyş'ten sonra zaten buna kimselerin inanacak hali kalmamıştı. Popüler kültürde boşalan yer, İngiliz vatanseverliği ve İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar karşısında kazanılan nihai zafer üzerine yaratılan epik anlatılarla telafi edilecekti. 1933'te Birinci Dünya Savaşı, insanlara bir kahramanlık menkıbesinden ziyade mezarlıkları çağrıştırıyordu. Bununla birlikte herkes, dünya haritasının daha evvel hiç olmadığı kadar geniş bir bölümünün artık sol kanata dahil olduğunun bilincindeydi. Ayrıca her ne kadar zeki emperyalistler, pençemizin ulaştığı her yeri artık ele geçiremediğimizi fark etse de bizim tek küresel imparatorluk olduğumuz biliniyordu. Bununla birlikte İngilizler hâlâ beyazdı. 1933'te Londra'ya nazaran Paris sokaklarında, esmer ve Arap

simalara rastlamak daha kolaydı. West End'deki Veeraswamy sayılmazsa, kentte neredeyse başka hiç Hint lokantası yoktu. Günümüz ölçütleriyle kıyaslandığında o tarihte pek kısıtlı olan uluslararası turizm açısından İngiltere bir merkez de sayılmadığından, aslında ülkede her türden yabancıya nadiren rastlanıyordu.

Orta sınıfa mensup Kıta Avrupası sakinlerinden mütevazı bir rakamı İngiltere'ye getiren neden sadece Hitler ve savaş olacaktı: Göçmenlerin tepkilerini Macar yazar George Mikes *Yabancı Olmak* adlı kitabında çok güzel tarifliyordu. Yanlış yerleşen genel kanının aksine ülke, mültecileri dışlamak için elinden geleni yapmıştı ancak 1956-1957'lerde gelen ikinci kuşak Macar göçmenleri, Mikes'tan farklı olarak, İngiltere'yi seksin yerini sıcak su torbalarının aldığı bir ülke olarak tarif etmeyi artık akıllarından bile geçirmeyecekti. 1950'ler İngiliz gençliğinin sosyal ve cinsel törelerini tamamen değiştirmişti. 1930'ların Londra'sını modanın, özgür cinsellik ve sefahatin uluslararası kenti olarak (tıpkı 1960'ların "Swinging London"unda olduğu gibi) tasavvur etmenin imkânı yoktu. Heteroseksüel erkekler için faaliyet Paris'te ya da Fransız Riviera'sında homoseksüeller içinse, en azından Hitler gelene kadar, Berlin'deydi. Kadınlarınsa her iki açıdan da toplumsal faaliyet alanı daha kısıtlıydı.

1933'te Britanya, kendi kendine yetebilen, hayatın gayri resmi ve fakat metazori kurallara, ritüellere ve uydurma geleneklere göre sürdüğü bir ülkeydi: Bunların çoğu sınıfsal ya da cinsel kurallardı ancak içlerinde genellikle kraliyetle bağlantılı olup neredeyse evrensel nitelik taşıyanlar da vardı. Tiyatro ve sinemalardaki her gösterimin ardından, insanlar evlerine gitmeden çalman milli marşı ayakta dinlerdi. Nerede olursanız olun 11 Kasım Ateşkes Günü'nde iki dakikalık saygı duruşu sırasında konuşmazdınız. Dilin "doğru" telaffuzu üst sınıfları buluşturur (ancak bu şekilde ayırdelebilen sonradan görme-ler hariç tabi) ve en azından halka açık yerlerde, alt tabakadan olanlara kıyasla, sınıf bilinçli olun olmayın, farklı muamele görmenizi garanti ederdi.

1930'larda bu tür şeyler aşikârdı. Ancak kuşkusuz bu kural-
ların, bizi yabancılardan ayıran denizlerin karşı kıyısında da
yürürlükte olmaları beklenmezdi. Britanya her anlamda yalı-
tılmış bir adaydı. Üst sınıfa mensup bir Yahudi mülteci doktor
ileride bir eve kahya olarak (varolan tek seçenek gereği) işe
girme ümidiyle Britanya'ya gelmek üzere başvuru yaptığında
Paris'teki İngiliz Pasaport Kontrol Bürosu tarafından, insani ya
da değil, hiç tereddütsüz geri çevrilmişti. Görevli memur, "Bu
son derece saçma" diye yazmıştı, "zira kahyalık, yaşam boyu
edinilen tecrübeyi gerekli kılar."⁸ İngiliz olmayan bir kahyayı
tasavvur edemiyordu.

Bununla beraber, meteliksiz bir genç adam için Paris, hiç
şüphesiz daha fazla eğlence vadetse de Kıta Avrupa'sına özgü
normlar açısından Britanya hâlâ teknik ve iktisadî açılardan
ileri, zengin ve iyi donanımlı bir ülkeydi. Tren ve metrolardaki
koltuklar üçüncü sınıf vagonlarda bile kumaş kaplıydı, kent
sokaklarındaki kaldırım taşlarında tümseklere sık rastlanmaz-
dı, hatta ücra yan yollar bile düzgün asfalt yüzeylere sahipti.
Büyük kentlerin dış mahallelerinde, bugüne kadar pek az kişi-
nin bir büyük inşaat patlaması olarak tespit ettiği şeyin sonu-
cu olarak, on binler şeklinde katlanarak çoğalan bahçeli, kü-
çük, yeni aile evlerinde banyoya rastlamak mümkündü. Mo-
torlu taşıtlar sadece zenginlere has değildi ve en fakirlerin bile
radyosu vardı. Öte yandan maddi beklentiler düşüktü ve Bri-
tanyalıların büyük kısmı, hâlâ kazancın büyük oranda hayatın
mütevazı gereksinimlerine harcandığı bir dünyada yaşıyordu.
Bunu Canons Park ve Edgware'in kokteyllere katılan ve araba
kullanan orta sınıfının arasında yaşamaya başladığımızda keş-
fetmiştim. İngiltere, bilhassa da gençler açısından bir tüketim
toplumu olmaktan uzaktı. Ellilerin ortalarına kadar ve tam
gün bir işe başlamadıkları sürece, çalışan gençlerin harcayacak
parası olmazdı ve ayrıca aileleri onların bütçeye yaptıkları kat-
kıya ihtiyaç duyardı. Neyse ki yeni yetişen aydınların en çok

8 Louise London, *Whitehall and the Jews 1933-1948: British Immigration Policy and the Holocaust* (Cambridge 2001); Neal Ascherson, "The Remains of der Tag"da alıntılanan *New York Review of Books*, 29 Mart 2001, s. 44.

rağbet ettiği lüks şeyler de ucuzdu: Sözgelimi, arka planda derinden yükselen org sesi eşliğinde, değişen ışıklarıyla gitgide genişleyen saraylarda yapılan film gösterimleri; kitaplar, karton kapaklı ikinci el kitaplar –alı penilik yeni Penguin kitapları– ve hatta iki milyonluk tiraja ulaşmayı hedefleyen, geniş dağıtımlı rakip gazetelerin bedava verdiği kitaplardı bunlar. İşçi Partisi'nin gazetesi olan ve o yarışı kazanan *Daily Herald*'ın beş sayısını alana bedava verdikleri Bernard Shaw'un *Toplu Oyunlar*'ını hâlâ saklarım. (*Daily Herald*, İngiltere'nin 20. yüzyılda izlediği seyir sonunda, okurlarına klasik edebiyat sunarak eski tirajını yakalamayı beceremeyen sansasyonel gazete *Sun*'a dönüşecekti) Bizi özgür kılan toplu taşıma araçları da ucuzdu zira bizler ya da anne babalarımız Londra'nın iki katlı otobüslerinin arkasındaki reklamları bile önemserdik: "Hiçbir zaman sizin olmayacak o otobüsten ininiz. Halbuki günde iki peniye bir bisiklet alabilirsiniz." Ve aslına bakılırsa haftalık taksitlerin pek azıyla bisiklet almak mümkündü –benim istediğim gıcır gıcır bir Rudge-Whitworth beş ya da altı pound civarıydı. Şayet fiziksel devingenlik özgürlüğün önemli bir şartıysa, Gutenberg'den beri yapılan icatların içinde bisiklet, Marx'ın deyiimiyle insan olmanın olanaklarını tümüyle gerçekleştiren ve hiç sakınca barındırmayan tek aletti. Bisikletin yol alma hızı istendiği gibi ayarlandığından ve sizi doğanın ışığından, hava, ses ve kokularından yalıtın bir cam levha olmadığından, 1930'lu yıllarda –henüz motorlu taşıtların trafik patlamasından evvel– son derece değişik ve güzel bir coğrafyaya sahip olan bu ülkeyi tanımanın bundan iyi bir yolu olamazdı. Kuzenim Ronnie'yle birlikte bisikletlerimizi, çadır ve Primus sobamızı ve o sıralar yeni icad edilen Mars çikolatalarımızı (kuzenim ona sanki Fransızca bir isimmiş gibi "Marr" diyordu) alıp güney İngiltere'nin uygar güzelliklerini ve unutulmaz bir kış turunda da Kuzey Galler'in daha yabanıl bölgelerini araştırmıştık. (Mars yiyerek yapılan mazideki bu bisiklet gezilerinden neredeyse altmış yıl sonra, şaşırtıcı bir teklif sayesinde anılarım yeniden canlanacaktı. Teklif bizzat Las Vegas'ta yaşayan Mars çikolatalarının sahibinden geliyordu: Forrest B.

Mars, o sıralar seksen yaşlarındaydı, dünyanın en büyük özel şirketlerden birinin sahibiydi ve dünyaya ilişkin fikirlerini geniş kitlelere açıklamasında kendisine yardım etmemi istiyordu. Onu kibarca reddetmişim. Geri kafalı, taş kalpli, ders kitaplarına örnek diye konulacak cinsten bu özel girişimciyle bir Marksist tarihçinin işbirliği yapmasını öngören nadide fikir herhalde adamın tanıdıkları arasında okumaya meraklı bir hanımdan gelmişti.)

Genç bir göçmenin aslında ait olduğu bu yabancı ülkeye uyum sağlaması nasıl gerçekleşecekti? Bu bir bakıma, aynen de Lewis Carroll'un *Alice Harikalar Diyarında* kitabındaki gibi, ailemin ve bilhassa da, en iyi ve aslında tek yakın arkadaşlarım olan kuzenlerimin önümde açtıkları birkaç dar kapı ve geçit sayesinde gerçekleşecekti.

O tarihlerde İngiliz ailenin sayısı azalmıştı. 1870'lerde Londra'ya ilk olarak ayak basan ve isimlerine baş harf olarak H'yi hiç şüphesiz Cockney'de göçmen bürosundaki bir memur sayesinde alan David ve Rose Obstbaum artık hayatta değildi. Sekiz çocuklarından üçü ölmüştü: Taşralı bir oyuncu olan Lou, ailenin marangozluk geleneğini devam ettiren Phil ve babam artık hayatta değildi. (David'in ilk evliliğinden olan tek kızı, uzun zaman önce Amerika'ya göç eden Millie Goldberg halam, artık ABD ve İsrail arasında bölünmüş durumdaki büyük kabilenin kadın reisiydi.) Zamanında, Posta-Telgraf Hizmetleri'nde çalıştığı sırada babamı Mısır'a yanına gelmeye ikna eden dördüncü erkek evlat Ernest (Aron) amcamsa biz oraya gittikten uzun süre sonra, pirinç süs eşyalarıyla Şark hayatını yadeden anekdotların arasında ölmüştü. Ardında, geçimini kazanmayı amcama nazaran daha iyi beceren bir Katolik Belçikalı eş ve erkek kuzenlerin ilgi odağı haline gelen çekici iki kız bırakmıştı. Berkwood amca (İke) bağlantıyı hiç koparmamasına karşın Galli bir eş ve beş çocuğuyla birlikte uzun zaman önce Şili'ye yerleşmişti. Böylelikle geriye, "iş icabı" her daim evden uzakta bulunan kocasıyla okul öğretmeni Cissie (Sarah) yenge ve ailenin sarsılmaz direği Harry amca kalıyordu. Ne de olsa Harry amca ailenin orta halli ama düzenli gelire sahip tek

ferdiydi; Birinci Dünya Savaşı haricinde tüm yaşamı boyunca telgrafçı olarak çalıştığı postanede belki de haftada dört poundu ancak kazanıyordu. Önce Ypres hattında ve sonrasında şans eseri hayatta kalarak İtalyan cephesinde savaşmıştı. Londra'nın Paddington ilçesinde İşçi Partisi'nin bir encümen üyesi olarak nihayet oranın ilk İşçi Partili belediye başkanı olmuştu. Hobsbaum ailesi fakir bir zanaatçı ailesi olarak gelmişti. Whitechapel'deki, Spitalfields ve Shoreditch'teki kayıtlı ilk adreslerinden sonra kentin daha ilerilerine gitmekle birlikte çok uzaklaşmadılar. İngiltere'de toplumsal piramidin alt katmanlarında kalmakta ısrar ettiler.

Öte yandan, hayatlarını idame ettirdikleri sosyal çevre, İngiltere'de bir sınıfı temsil eden, geniş bir kesimi kapsıyordu. Bu çevre, Cissie'nin kızı kuzenim Rozalie'nin çalıştırdığı, dans ve "belagat"ın, yani burjuva aksanıyla konuşmanın öğretildiği ve Sydenham banliyösünde yaşayan hırslı annelerin kızlarını gönderdiği derslerden tutun da, North Paddington'daki encümen üyesi Harry Hobsbaum'un İşçi Partisi ortamına ve kendini yetiştirmiş avam entelektüellerin dünyasından kuzenlerinin içine girdiği oyuncu özentilerine ve Lyons'da ya da ABC çay dükkanlarında yapılan toplanıların dünyasından, tartışma gruplarına, gece derslerine ve o muhteşem kuruma –halka açık bedava kütüphane ve okuma odasına– değin uzanıyordu. Bu, Allen Lane'in 1936'da karton kapaklı, mükemmel kendi kendine eğitim serisi Penguin'i ya da entelektüel seri Pelican Kitapları'nı ilk kez yarattığı ve Victor Gollancz'ın da Left Book Club'ı kurduğu dünyaydı. Kuzenim Ruby'nin (Philip'in oğlu) bu yayınevinden bastırdığı *Freud* ve *Marx* adlı eseriyle ailemin sol yazına ilk katkısı gerçekleşiyordu.

Aile ve okul haricinde İngiliz yaşam tarzıyla ilk olarak bu dünya aracılığıyla tanışacaktım. Buna kısmen Cissie'nin oğlu Denis vesile olmuştu: Tırnak yiyen, maddi olanakları ölçüsünde züppe ve karanlık bir tipti. Okuldan ayrılıp 1930'ların ortasında müzik, tiyatro ve popüler eğlencenin etki alanı düşük kademelerinde her nasılsa kendini idare edebilecek düzeyde ne idüğü belirsiz bir iş tutmuştu. Ancak söz konusu tanışmayı

asil olarak Harry'nin oğlu Ronnie'ye borçluydum. Ufak tefek ve kuvvetli Ronnie, fiziksel olarak tipik Yahudi özellikleri taşıyordu. O zamanlar hâlâ Maide Vale'de anne babasıyla birlikte yaşıyordu. Denizlere beslediği ömürlük tutkusunu savaş sırasında donanımada ve daha sonra da Blackwater halicindeki küçük teknelerde denizcilik yaparak tatmin edecekti. İngiltere'ye geldiğim sırada, o zamanlar orta direğe mensup düşünörlere ve sessiz bohemlere evsahipliği yapan Natural History Müzesi'nin arka odalarında ayak işlerine bakıyor ve aynı esnada ortaokul sınavını verebilmek için geceleri Regent Street Polytechnic'teki derslere gırıyordu. London School of Economics'ten en yüksek notu alana kadar eğitimini sürdürdü ve böylece Çalışma Bakanlığı'nda yönetim kadrolarına varana değin kamu hizmetinin memuriyet ve idarecilikle ilgili basamaklarını birer birer çıktı.

Haliyle küçümsemeyle yaklaştığım banliyö küçük burjuvalarıyla her tür ilişkiden kaçındım. Harry amcamın ve ona göre kısmen daha soldaki oğlunun temsil ettiğı işçi hareketini, reformist sosyal demokratların elinde olduğundan, haliyle umut kırıcı, ama aynı zamanda şaşırtıcı buluyordum. Alman sosyal demokratlarından farklı olarak onları bütünüyle mahkum etmek imkânsızdı. Zira Harry, İngiliz Muhafazakâr Partisi'nin acımasız saldırılarına karşı Parti'yi savunan sadık bir İşçi Partili olmasına karşın, İngiliz işçi hareketinin içinde varolan (belki de Katolik Kilisesi'nin doğrudan etkisi altında kalmayanların benimsediğı) genel kanıyı paylaşıyordu; ne denirse densin Sovyet Rusyası her şeyden önce bir işçi devletiydi. Tüm işçi ve sendika eylemcileri gibi o da komünistler söz konusu olduğunda itirazlarını saklamıyordu, yine de onları temelde işçi kesimiyle aynı safta görüyordu. Üstelik, şunu da inkâr edemezdim; 1929'daki İşçi hükümetinin başbakanı Ramsay MacDonald ve iki meslektaşı, sözümona "Ulusal Hükümet" adına Tory'lere katıldığında 1931'de İşçi Partisi liderlerinden -Alman sosyal demokrasisinden farklı olarak- pek azı fikirlerinden ödün vererek çıkarları burjuvaziye satmıştı. Söz konusu hükümet ülkeyi Neville Chamberlain'in 1940'ta düşmesine ka-

dar yönetecekti. Avam Kamarası'nda sayısı ellilere kadar gerileyen Parti'nin hararetili Macdonald aleyhtarı çoğunluğunu bu bağlamda sınıf hainleri olarak görmek mümkün mü?

Öte yandan 1926 Genel Grevi göz önünde bulundurulduğunda işçi hareketi benim idealimdeki "devrimci proletarya" bakışıyla tam anlamıyla örtüşmüyordu. 1929 dünya buhranının iktisadî ve siyasî küresel depremleriyle sarsılan İngiltere sahnesinin belli açılardan Almanya'ya benzemesi şaşırtıcıydı. Britanya'nın siyasî arenası da derinden sarsılıyordu. Hem sol hem de sağ kanatlarda radikalleşme vardı. Hatta buna bir süreliğine ciddi bir ulusal tehdit gibi görünen kara gömlekli faşist hareket bile dahildi. Öte yandan sistem bir parça sarsılmasına karşın, çöküşün eşiğindeymiş gibi görünmüyordu ve doğrusu değildi de. İşimiz İngiltere'ye kaldıysa dünya devriminin gerçekleşmesi için daha çok beklemek gerekecekti. Günlüğüme yazdığım kadarıyla kırk yaşına gelme umudu taşımadığıma göre (on yedi yaşında bu bile epey uzun bir süre anlamına geliyordu) muhtemelen ben onu göremeyecektim bile. Zaten o sıralar Komintern de, dünya savaşı ve faşizme karşı savaş kazanılmadan devrime sıra gelmeyeceğini açıklamıştı.

III

İngiltere'ye geldikten sonra başladığım ve üç yıl sonra Cambridge'e gitmek için ayrıldığım okuldan şu ana kadar hiç söz etmemiş olmam tuhaf gelebilir. Halbuki, Londra'nın merkezindeki Lisson Korusu'yla Marylebone Road'un köşesinde yer alan St. Marylebone Grammar School'da diğer ülkelerdeki tüm okullarımdan daha uzun süre geçirdim. Kuzenim Ronnie'nin de eski okuluydu (onun gibi ben de okulun Münazara Kupası'nı kazanmıştım.) Tıpkı Prinz-Heinrichs-Gymnasium'u gibi o da artık mevcut değil; bir düşman bombasıyla değilse bile orta öğretim için kötü bir dönem sayılan 1970'lerin ideolojisi nedeniyle yıkıldı. Okul, kendisine sunulan seçenekleri reddettiği için kapatıldı; ya her isteyene açık, "geniş kapsamlı", seçi-

ci olmayan bir okula dönüşmesi ya da özel okul haline gelmesi istenmişti. 1930'ların İngiltere'sinde mümkün olan eğitimin en iyisini aldığım bu okulun öğretmenlerine sayısız minnet borcum var. Berlinli *Herren Professoren*'lerden farklı olarak St. Marylebone'daki öğretmenlerin hepsinde var olan o mizah duygusunu keşfedişimi saymazsak (bu benim için özel bir öneme sahipti), hâlâ içinden çıkamadığım nedenlerden ötürü okul İngiltere'yi kavrama sürecime sınırlı bir katkıda bulunmuştu. O tarihte pek üzerinde durmamıştım ama Britanya liselerindeki öğretmenler *ilim irfan* açısından değilse bile *sosyal* açıdan daha ziyade üniversite ortamına yakışıyordu. Alman, Fransız ya da İtalyan okullarının son sınıflarında karşıma çıkan öğretmenlerden farklı olarak nadiren birer araştırmacı, bilim adamı ya da geleceğin akademisyenleri olma niteliği gösteriyorlardı. Öğretmenlik uğraşında kendilerine has bir dünyada varlık gösteriyor gibiydiler.

Daha da şaşırtıcı olan, orada geçirdiğim üç yıl süresince arkadaş edinmemiş olmam. Yeni ve eski memleketlerim arasındaki tarihsel uçurum kesinlikle çok derindi. 1932 yılının Berlin normlarıyla bakınca Londra toyluk dönemine kötü bir geri dönüş gibiydi. 1931-1933 yıllarında Prinz-Heinrichs-Gymnasium'unda yaptığımız sohbetleri 1933-1936 yıllarında Marylebone Road'da sürdürmenin artık olanağı yoktu. O sıralar üniversiteye devam eden kuzenim Ronnie'yle olan sohbetlerimi saymazsak eski sohbetlere kaldığım yerden ancak Cambridge'e girdikten sonra devam edebildim. Bazı okul arkadaşlarımla siyasî fikirlerinin mütevazî ve fakat samimi bir şekilde radikallik kazanmasını belki de ilk iki yıl bu sebeple hafife almıştım. Günlüğüm vasıtasıyla bu konuda bir yargıya varacak-sak, bir diğer sebep de bariz kibirdi. Kendimi onların akıl hocası gibi ve hepsinden üstün görüyordum. Okulun sosyal hedefleri de bana hitap etmiyordu; burjuva devlet okulunun (yatılı olmayan) karikatür bir versiyonu gibiydi; mecburi uniformalar, okul kepleri, ahlak kurallarına riayet eden söz dağarcığı, sınıf başkanları, rakip "yurtlar" vs. karşısında ben de muhalefetimi sergilemek uğruna elimden geleni yapıyordum.

Bunun karşılığında okul, tam olarak disipline edilememiş, kriket ve rugby futbolunun kurallarından bihaber ve bu oyunlara karşı ilgisiz, öte yandan er ya da geç sınıf mümessilliği verilecek kadar yaşı büyük ya da *The Philologist* adlı okul dergisinin editörlüğünü üstlenecek kadar ilim irfan sahibi bu Orta Avrupa menşeli öğrenciyle nasıl başa çıkacağını kestiremiyor-du. Söz konusu dergide spor müsabakaları hakkında yapılan röportajların arasında benim de ilk yazılarım basılmıştı. 1936 yılındaki Londra Sürrealist Sergisi'ne ilişkin görüşlerimin yer aldığı uzun bir yazı hariç bunların hiçbirini anımsamıyorum. Aynı yıl içinde sergiye katılanlardan biriyle Paris'te birkaç sosyal akşam geçirmiştım. Yine de okul yönetimi, kendimi sınavlarıma verdiğimi ve iyi bir üniversite bursuna aday olduğumu çok geçmeden anladı.

Okulun bu afra tafralarına rağmen yüreğimi soğutan tek şey sahip olduğu nitelik ve hepsinden öte öğretmenlerin –en başta da müdür Philip Wayne'nin– (Penguin Klasikleri serisi için sonrasında Goethe'nin *Faust*'unu tercüme etmişti) meslek aşkıydı. Müdür Wayne, yapığımız ilk görüşmede, okulun bundan sonra bana Yunanca değil de sadece Latince öğretmesini yeğlediğini belirterek, onun yerine filozof Immanuel Kant'ın bir kitabıyla William Hazlitt'in denemelerinden bir seçkiyi elimine tutuşturmuştu.

Philological School, 1790'larda Marylebone'daki orta halli fakat hırslı ailelerin oğulları için kurulmuştu. Neticede Londra İlçe Konseyi'nin idaresine verildikten sonra faaliyetini, orta eğitimden ötesine kafa yormayan ve dünyada iz bırakmak gibi bir ideali olmayan orta sınıf kentlilerin ihtiyacına hitap eden bir dil bilgisi okulu olarak sürdürecekti. 1930'lardan itibaren üniversiteye gitmeye başlayan oğulları için bu hiç de yabana atılır bir eğitim değildi. Yine de bunu ara sıra, tepeye kurulmuş olanların mükafata layık altı tabakadakilere lûtfettiği bir bağış gibi algıladık.

Liberal Parti'nin yakışıklı, önemli ilişkilere sahip, daima be-kâr yaşayan temel direği, Edward ve George dönemlerinde İngiltere'nin işçi politikasının mimarı olan adamın oğlu ve sosyal

devletin esaslı unsurlarından biri, bana tarih öğretip, beni Oxbridge'e yönlendiren ve nihayet okul müdürlüğüne getirilen Harold Llewellyn-Smith, kaymak tabakadan geldiğinin bilincindeydi; Winchester, New College, Oxford'da okumuş ve Iskoç Muhafızları'nda savaşmıştı. Hiç de elit olmayan, devlete ait bir orta öğretim kurumunda öğretmenlik yapmayı seçmesi de —okulun eski mezunları arasında tanınan tek isim Londra'nın altı sınıf halk şarkıcısı ve *Three Men In a Boat* adlı kitabın yazarı Jerome K. Jerome'du— Güney Londra'da bir gecekondu mahallesinde gönüllü çalışma arzusu da kesinlikle aynı nedene dayanıyordu. Erkek çocuklarla çalışmanın cazibesi bir yana yoksunluklar içinde yaşayan insanlar için dişe dokunur birşeyler yapma arzusuydu bu. Bana kitaplarını ödünç verir, bağlantılarını benim için seferber ederdi. Oxbridge burs imtihanlarıyla nasıl başa çıkınam gerektiğini bana o anlatmış (doğru bir şekilde), benim için en iyi yüksek okulların hangileri olduğunu söyleyerek yol göstermiş (Oxford'da Balliol ve Cambridge'de King's) ve oraya gittiğimde kibar beylerin arasında bir zengin gibi yaşayacağımı söyleyerek beni uyarmıştı. Onun dünyasına ait biri haline gelmemi ihtimal dahilinde bile görmüyordu.

Öğretmenlerimin en ilginçiyile de aramda yine böyle bir uçurum vardı: Bu kişi Cambridge'den Marylebone'a gelirken beraberinde, özellikle de benim gibi dinlemeye hevesli olanlar için, I.A. Richard'ın *Practical Criticism* adlı büyük öğretilerini ve F.R. Leavis'i getirmiş olan genç bir İngiliz edebiyatı mezunuydu. Bana ödünç verdiği *New Bearings in English Poetry* adlı eserin yanı sıra en çok beğenilen şairlerin özel matbaa baskısı kitaplarını yalayıp yutmuştum. Bu sınavında üçüncü tercihi-me Leavis'in mezun olduğu yüksek okul Downing'i yazmamı önermişti. (Sıralamada King's'den ve Maurice Dobb'un varlığından ötürü Trinity'den sonra) Leavis'in edebiyat eleştirmeni olarak yaptığı ün 20. yüzyılda ayakta kalamadı ve Cambridge'e başladığımda benim de Leavisçi tutkum artık sönmişti, gelelelim, yaşadığı yüzyılda başka hiçbir Cambridge öğretmeni edebiyat eğitiminde onun etkisini yakalayamadı. Geleceğin öğretmenlerine ilham kaynağı olma konusunda akıl almaz ye-

teneğe sahipti ve öğrencileri de kendilerinden sonraki zeki öğrenci nesline aynı etkide bulunacaktı. Bay Maclean İngilizce'yi insanlara sevdirmek için savaş verilmesi gerektiğine inanıyordu. Eminim savaşta öldürülmeseydi öğretmenlik yapmaya devam edecekti. Kesinlikle beni de teşvik eden onun öğretme tarzıydı. Onunla aramda pek çok ortak nokta var gibi geliyordu: Çünkü onun da çirkin, iri burunlu, kusurlu suratıyla kemik çerçevenin ardından huzursuzca bakan kahverengi gözleri, kollarıyla bacaklarını nereye koyacağını adeta bilemeyen iri ve hantal bir gövdesi ve hassas bir ruhu vardı. Eyvah derdim ondan bir Marksist olur mu acaba?

Marylebone, sadece okul vasıtasıyla değil, aynı zamanda birkaç metre ötede, o zamanlar Londra'nın bir ilçesi olan Town Hall'daki muhteşem Halk Kütüphanesi'yle de üç yıl boyunca zihinsel etkinliklerimin merkezi oldu. Öğle tatillerimin çoğunu orada önüme gelen her tür kitabı okuyarak ya da kütüphaneden kitap ödünç alarak geçirdim. (Gerçi o günlerden sonra binaya hiç uğramadım. Nüfus Müdürlüğü'nün bulunduğu bu binada 1962'de Marlene'le evlenecektim.) Aldığım eğitim şüphesiz sadece okula bağımlı değildi. Aslında orada geçirdiğim son yıl (1935-1936) burası, tek başıma kitap okuduğum bir çalışma odasından pek fazla bir anlam ifade etmiyordu. Ancak St. Marylebone okuluna yaşamsal bir vefa borcum vardı ve bunun da tek sebebi, okul sayesinde İngiliz nazım ve nesrinin şaşırtıcı mucizeleriyle tanışmış olmam değildi. Okulun yönlendirmesi ve verdiği eğitim olmasaydı, İngiliz eğitimine tamamen yabancı bir çocuk olarak, neredeyse on altı yaşında geldiğim bu ülkede, iki yıldan biraz uzun bir sürede, Cambridge'de önemli bir bursu kazanabilmem, üstelik de Cambridge'de dilediğim üç daldan birini seçme hakkı da elde etmem başka nasıl mümkün olurdu bilmem. Berlin'den ayrılımdan itibaren içinde yaşadığım iki cephe arasındaki sapsiz diyardan (aile hariç) gençliğin asıl diyarına; arkadaşlığın, yoldaşlığın, toplu ve özel sıkı dostlukların diyarına yeniden dönmeini sağlayan da yine St. Marylebone'du.

Söz konusu üç yıl boyunca bu genç adamın zihinsel gelişiminde fiiliyatta neler olmuştu? Bir kere, ne öncesinde ne daha sonra, hayatımın hiçbir evresinde olmadığı kadar –edebiyat başta olmak üzere– geniş ve genel kapsamlı bir okuma etkinliği içine girmiştım. Lise sınavları üniversitelerin gerektirdiği uzmanlıktan çok daha azını gerektirdiğinden, maceraperest öğrencilere bırakın incelemeyi araştırma bile yapabilecekleri kadar zaman tanınıyordu ve neredeyse her şeyin keşfedilmeyi beklediği yaşlardı. Ayrıca İngiliz okullarının altıncı sınıfı Kıta Avrupa'sındakilere nazaran daha az çaba gerektiriyordu. Çünkü fen ya da sosyal bilimlerden biri tercih edildiğinden Kıta Avrupa'sındaki müfredat programı yarı yarıya azalıyordu. Üniversiteye adım attıktan sonra diplomayı ciddiye alan biri, öyle girişken gençler gibi önüne çıkan her şeyi hızla, oburca ve dinmeyen bir merakla okumaya zaman bulamazdı. Peki bu okuma faaliyetinin bana nasıl bir yararı dokunmuştu?

Kısaca yanıtlamak gerekirse okuma etkinliğime Marksist daha doğrusu temelde tarihsel bir yorum getirmeye çalıştım. Ateşli ve fakat örgütsüz, ister istemez atıl durumdaki genç bir komünist aydının başkaca seçeneği de olamazdı. Berlin'den ayrıldığımda *Komünist Manifesto*'dan başka kitap okumamıştım –söze değil işe bakılıyordu– ve Marksizm hakkında bilgi edinmeliydim. O zamanki ve belli boyutlarda şimdiki Marksizm bilgim yalnızca, üniversite kütüphanesinin dışında kolaylıkla edinilebilen, Moskova'daki Marx-Engels Enstitüsü tarafından sistematik olarak (ve yoğun para desteğiyle tercüme edilip) basılıp dağıtılan eserlere ve “klasiklerden” yapılan seçkilere dayanıyordu. Şaşırtıcı ama Stalin'in, “Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm” hakkında ana bir bölüm içeren *Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Kısa Tarihi* adlı kötü şöhrete sahip eseri yayımlanana kadar, Sovyet komünist ortodoksluğu yansıtan, bu konulara dair resmi bir özet kitap yoktu. Bu bölüm ortaya çıktığında, eğitsel amaçlı sadeleştirmeleri de hesaba katarak onu hevesle okumuştum. Benim ve 1930'lardaki İngiliz kızıklarının

Marksizmden anladığı ne varsa kitap bunlara yeterince tekabül ediyordu. Marksizmi daha ziyade 19. yüzyıla yakışan bir bakış açısıyla “bilimsel” addetmek hoşumuza gidiyordu. Kıta Avrupa’sındaki *lycee* ve *Gymnasium*’lardan farklı olarak İngiltere’de felsefe, orta öğretimin üst kademelerinde önemli bir yere sahip olmadığından, Marx’a yaklaşımımızda Kıta Avrupa’sındaki akranlarımızın felsefi ilgisine sahip olmadığımız gibi felsefi bilgisinden de uzaktık. Bu durum, fikir yürütme tarzımı hızla anglikan kalıba sokmaya yaradı. Perry Anderson’un deyimiyle “Batı Marksizmi”, Lukács Marksizmi, Frankfurt Okulu ve Korsch, 1950’lere kadar Manş Denizi’nin öte kıyısına geçemeyecekti. Marx ve Engels’in Hegel’de başaşağı duran şeyi tersine çevirdiklerini bilmek bize yetiyordu. Ayakları üzerinde doğrultulan anlayışın evveliyatına ilişkin birşeyler bilme zahmetine katlanmıyorduk. Marksizmi bu denli çekici kılan geniş kapsamlı olmasıydı. “Diyalektik materyalizm” her şeye dair bir teori sunmasa bile en azından “her şeye dair bir iskelet” ortaya koyuyordu; insan ilişkileriyle canlı ve cansız doğa, kolektifle bireysel arasındaki bağıntıları kuruyor ve sürekli akış halindeki dünya’daki karşılıklı etkileşimlerin özüne dair bir rehber sunuyordu.

1934-1935 arasında tuttuğum günlük o satırların yazarının tarihçi olmaya hazırlandığını açıkça ele veriyor. Her şeyden çok, okuma faaliyetimin tarihsel Marksist yorumlarını ayrıntılandırma çalışıyordum. Şayet eğitimime Kıta Avrupa’sında devam etseydim bunu kesinlikle aynı şekilde gerçekleştiremeyecektim. “Tarihe materyalist bir anlayış” getirmek elbetteki Marksizmin odağında yer alıyordu. Yine de 1930’larda, İngiltere, Marksist tarihçilerin yetiştiği bir okula sahip ender ülkelerden biriydi. Sanırım bunun nedeni kısmen İngiliz altıncı sınıflarındaki sosyal bilimler bölümünde felsefeden boşalan yerin edebiyatla dolmuş olmasıydı. İngiliz Marksist tarihçiler genellikle tarihsel çözümlemeye edebiyata duydukları bir *tutkudan* ya da *onunla beraber* geçiş yapıyorlardı: Christopher Hill, Victor Kiernan, Leslie Morton, E.P. Thompson, Raymond Williams ve aslına bakarsanız ben de buna dahildim. Bu durum, Marksizm aleyhtarı F.R. Leavis’in komünist olanlar üzerindeki başka yolla gerçekleşen şa-

şırtıcı etkisini açıklamaya yarayabilir. İngilizce okuyan Cambridge komünistleri ona tam anlamıyla güveniyordu.

Benim Marksist bakış açım sosyal bilimleri anlamaya çalışırken gelişti. Zihnimi asıl meşgul eden, tarihsel gelişime dair süregelen Marksist tarih tartışmalarının –örneğin üretim tarzlarının gelişimi gibi– klasik makro-tarihsel sorunsalları değildi. Ben, sanatçının ve sosyal bilimlerin (daha doğrusu edebiyatın) doğası ve toplumdaki yeriyle, Marksist bağlamda dile getirirsek “üstyapının altyapıyla bağlantısının” nasıl kurulduğuyla ilgileniyordum. 1934’ün sonbaharında bir ara bunu “sorunsal” olarak görmeye başladım ve kendinden aşırı derecede büyük bir kemiğe sulanan bir köpek gibi psikoloji ve antropoloji üzerine yaptığım savruk okumalar ve Kıta Avrupa’sındayken biyoloji, ekoloji ve evrim konularında *Kosmos*, *Gesellschaft der Naturfreunde* yayınlarından okuduklarımın da yardımıyla bu konu üzerine kafa yormaya başladım. Teori büyük çaba gerektiriyordu. “Marx sosyalist sistemin öngörüsünü kapitalist sistemin kusursuz bir çözümlemesine dayandırmıştı. Bütün koşulları, bağlantıları ve ilişkileri dikkate alarak yapılan kusursuz bir kapitalist kültür çözümlemesi bize geleceğin proleter kültürü için benzer çıkarsamalar yapma olanağı tanımalıydı.” Çok geçmeden böyle küresel tahminler üzerine kafa yormayı bıraktım. Ancak on yedi yaşında kendi kendime sorduğum tarihsel soru, çalışmamı kalıcı olarak bir tarihçi vasfıyla devam ettirmeme neden oldu. Hâlâ da “farklı dönemlerin poetikasının biçim ve özüne yön veren (sosyal) etkileri tahlil etmeye uğraşıyorum”. Öte yandan, o zaman, Cambridge burs sınavını geçmek için gerekenden daha fazla tarih bilgisi edinmiş ve ayrıca bir parçacık da dalaverecilik (o zaman henüz icad edilmemiş bir kelime) öğrenmiştim.

V

“20. yüzyılda yaşadığıma ve hiçbir anlamda iyimserliğe meyil göstermediğime göre,” neredeyse iki yıl boyunca tuttuğum günlüğe 1936’nın başında artık son vermenin akıllıca olacağı-

na karar vermiştim. Son kısma, "Ona artık ihtiyaçım kalmadı," diye yazmışım.

Tanrı bilir neden. Belki de Cambridge sınavını kazandığım ve önümde hiç değilse üç yıl sürecek bir bağımsızlık dönemi uzandığı için. Belki de S. (burs sınavı sırasında tanıştığım ve ömür boyu arkadaşlığımı sürdürdüğüm) başka insanların nüfusuyla değil de kendi kendime edindiğim ilk tanıdık olduğundan... Belki de önümde uzanan yıl sadece kendi çalışmamla dolu olacağından (yani Cambridge'e gidene kadar). Belki de her şey benim açımdan daha iyiye gittiğinden. Ya da belki de "iki arada bir derede süren" yaşıamım bir nebze olsun düzene gireceğinden...

Duygusalığa kapılmadan ve kendimi kandırmadan vaziyeti gözden geçirme zamanı gelmişti sanırım. Ve yaptım da:

Uzun boylu, kemikli, çirkin, on sekiz buçuk yaşında, sarışın hazırcevap genç Eric John Ernest Hobsbaum, yüzeysel de olsa bir dolu genel bilgiye ve teorik ve genel özgün fikre sahip. İflah olmaz bir pozcu; söylediklerine kendini inandırmaya çalışması, bu yer yer işe yarasa da, haddinden fazla tehlikeli. Aşık değil ve nadiren ifadesini doğa ve sanatın verdiği esrik keyifte bulan tutkularını arındırmakta çok başarılı değil. Ahlāk prensiplerine bağlı değil ve esaslı bir bencil. Kimi insanlar onu aşırı aksi buluyor, bazıları ondan hoşlanıyorsa da diğerleri (çoğunluk) onu gülünç addediyor. Bir devrimci olmayı arzulamasına karşı bugüne kadar örgütlölük konusunda herhangi bir becerisi kaydedilemedi. Yazar olmak istiyor ancak malzemeye şekil verecek beceriyle enerjiden yoksun. Dağları delen inanç yok onda, sadece umut var. Kendini beğenmiş ve kibirli. Bir ödleğ. Doğaya derin bir sevgi besliyor. Ve bildiği Almanca'yı unutuyor.

İşte 1936 yılını ve Cambridge Üniversitesi'ni bu ruh haliyle karşılıyordum.

Cambridge

Geçtiğimiz yüzyılın ilk yarısında İngiltere gibi bir toplumda bir sınıfsal ortamdan diğerine geçiş yapmak bir nevi göçe eşdeğerdi. Bundan ötürü 1935 yılında Cambridge’de burs kazanmak yabancı, yeni bir ülkeye taşınmak anlamına geliyordu. Yabancıydı, çünkü burası daha önce kaldığım yerlere nazaran daha garip bir yerdi. Bir husus hariç: Berlin’den ayrıldıktan sonra bırakmaya mecbur olduğum siyasî yaşantıya ve sohbetlere üç yıllık bir molanın ardından geri dönüyordum. Cambridge’e geldiğimde nihayet artık Komünist Parti’ye katılmaya ve siyasete girmeye kararlıydım. Görünüşe göre yalnız da değildim. Bizimki, üniversite tarihinin gelmiş geçmiş en kızıl ve en radikal nesliydı ve ben de kavganın en kızgın yerinde bulunuyordum. Ayrıca üniversitenin geçmişindeki Newton, Darwin, Clerk Maxwell gibi isimler hesaba katıldığında bile, on yıllardır İngiltere’nin bilimsel başarılarıyla neredeyse eşanlamlı hale gelen üniversitenin tarihindeki muhtemelen en meşhur dönemin ortasındaydık. İkisini birbirinden kopuk ele almak mümkün değildi: 1930’lar beklenmedik sayıda seçkin doğa bilimcisinin de siyasete girdiği ender dönemlerdendi. Ancak Cambridge biliminin 1930’larda elde ettiği başarıların, öğrencilerin radikal siyasî faaliyetlerine nazaran daha uzun yıllar

ayakta kaldığını belirtmeden edemeyeceğim. 1930'ların komünizmine ait küçücük bir tali ürün olan Cambridge casuslarını* saymazsak radikal öğrencilerin pek azı halkın hafızasında iz bırakmıştır.

1930'ların ikinci yarısında Cambridge üniversiteli komünistlerinin önde gelenlerinden biri olduğuma göre, Soğuk Savaş yıllarında doğan çoğu okur, şüphesiz Cambridge casuslarına ilişkin bildiklerimi merak edecektir. Ben de bu soruyu en baştan yanıtlayabilirim. Evet, içlerinden bazılarını tanıyordum. Ama hayır, herkese açıklanana kadar onların Sovyet istihbaratı adına çalıştıklarından ya da çalışmış olduklarından haberim yoktu. "Büyük beşli" (Blunt, Burgess, Cairncross, Maclean ve Philby) benden daha önceki öğrenci nesline mensuptu ve akranlarım, Burgess dışında onlardan hiçbirini Parti'yle bağdaştırmazdı. Ona da, üniversiteden ayrılır ayrılmaz iddia edildiği üzere sağ kanata geçtiği için hain gözüyle bakardık. Savaştan önce içlerinden hiçbirini kişisel olarak tanıımıyordum ve 1945'ten sonra da sadece Burgess ve Blunt'la karşılaşmıştım. Onlar hakkındaki bilgilerim siyasî meselelerden ziyade Apostle'lara** (bakınız 11. Bölüm), homoseksüel arkadaşlar ya da tanıdıkları hakkında dedikodu etmek gibi, engel olamadığı bir huya sahip Isaiah Berlin gibi, Oxbridge müessesesinin iki savaş arasında hayatta kalan üyelerine dayanıyordu. Burgess'i yalnızca Apostle'lar için düzenlenen yıllık akşam yemeklerinin ikisi vesilesiyle anımsıyorum. Blunt'ın Sovyetler adına çalışması için uğraşan Michael Straight'in anılarına göre, birinde 1948 yılında Kraliyet Otomobil Kulübü'nde (haddinden fazla garip bir yerdi) düzenlenen yemeğe başkanlık et-

(*) Cambridge casusları: 1930'larda Cambridge'e bağlı muhtelif okullarda önce komünist olan ve sonrasında hem Rusya hem de İngiliz gizli servisleri için çalışan dört casus Kim Philby, Guy Burgess, Donald Maclean, Anthony Blunt – ç.n.

(**) Apostle: Cambridge Apostle aynı zamanda Cambridge Sohbet Cemiyeti olarak da bilinen 1820 yılında kurulmuş bir gizli topluluktur. "Apostle" adı, topluluktaki on iki kişinin Cambridge'in en zeki on iki öğrencisi olduğu fikrine dayanır. Genellikle üyelerini lisans öğrencileri oluşturur. Asıl olarak bir münazara kulübüdür. Üyelerinin arasında Cambridge casusları da olmak üzere pek çok ünlü vardır – ç.n.

mişti.¹ İkincisiyse 1950'lerin sonunda Soho'da Firth Caddesi'nde, benim kısa süre iş yapan bir Portekiz lokantasında düzenlediğim yemektir. İngiltere'ye duyduğu hasreti bildiğimden ona "Guy Burgess, Moskova," adına bir davetiye göndermiştim. İlk yemek aklımda kalmış çünkü Burgess bizden Roma Katolikleri'nin Apostle'lara üyelik için uygun olmadıklarını kabul etmemizi istemişti. Burgess'e göre, kilise dogmalarına duydukları bağlılık onları cemiyetin gerektirdiği aydın açık-sözlülüğünden mahrum bırakıyordu. Diğer yemeği de, sabahın köründe Moskova'dan Bloomsbury'yi arayıp beni uyandırdığı ve yemeğe gelemeyeceğini bildirdiği için anımsıyordum. Herhalde o günden sonra telefonum kati suretle dinlemeye alınmıştı. Gönderdiği mesaj yemeğin gerçek anlamda bir başarı sağlamasına yaramıştı. Şayet Anthony Blunt'ı biraz olsun tanısaydım, hâlâ pişmanlıkla andığım o merhametsiz gafı yapar mıydım?.. Burgess ve Maclean'in kaçışlarının ardından bir gün Soho'da düzenlenen bir başka Apostle toplantısı sırasında, kendimi barda onun yanında buluverince, oldukça alaycı küstah sözler sarf etmiştim. Guy Burgess'le ikisinin arasındaki bir hayli yakın duygusal bağa ilişkin zerrece fikrim yoktu. Sözlerim onu incitmişti herhalde ama nereden bileyim? O uzun, zarif ve hafiften mağrur yüzde, belli etmek istemediği hiçbir duygunun izine rastlanmazdı. Sovyet talimcilerine bakılırsa ekibin en zorlu elemanıydı. Öylesine insaf tanımaz bir otokontrolü vardı ki, kamuoyuna teşhir edildiği gün ikinci sınıf yazarlar ve paparazzilerle kuşatılmış haldeyken bir arkadaşının evinde sessiz sedasız belgeleri düzeltmişti.

Öğrenci Partisinin militan üyeleri olarak Sovyet ajanları haline gelen yaşıtlarımı tanıyordum. Bu demektir ki bu kişiler, meşru bir partinin açık faaliyetlerine kıyasla, genel teamüller gereği oldukça farklı olan bu işe henüz tam girmemişlerdi ve kimlikleri açığa çıkacak olsa söz konusu faaliyetlerin itibarına gölge düşmesine neden olabilirlerdi. Bu tür işlerin döndüğünü ve soru sormamamız icap ettiğini biliyorduk. Bu işi yürütenle-

¹ Michael Straight, *After Long Silence* (Londra, 1983).

re saygı duyuyorduk ve çoğumuz, mesela hiç tereddütsüz ben, sorulsa böyle bir işi üstlenirdik. 1930'larda sadakat çizgisi ülkeler arası değil bulunduğumuz ülkelere karşı yürüyordu.*

Bu kısa fasılanın ardından yine 1930'ların Cambridge'ine dönelim. Öncelikle, süreklilik gösteren gözle görülebilir olgulara rağmen üniversitenin o tarihteki halinin bugüne nazaran ne kadar farklı olduğunu kavramak gerek.

1935'te burs sınavına ilk girdiğim andan itibaren Cambridge'le, daha doğrusu King's'le ilişkim başlamıştı, çünkü (Edebiyat Fakültesi diploması ve doktora için girdiğim sınavları saymazsak) üniversite beni kati bir şekilde uzağında tutacaktı. Diğer taraftan King's College'la bağlarım hiç kesintiye uğramadı. 1935 yılından itibaren yılın hiçbir mevsimi, günün hiçbir saati, hayatımın hiçbir evresi yoktur ki Cam nehrinin üstündeki kemerli köprüden aşağıyı izlemeden geçirmiş olayım; dıştan bakıldığında içinin güzelliğini ele vermeyen şapelin** Gotik tarzı kasvetli arka kısmı, büyük arka bahçenin uzayan görüntüsüyle bütünleşir ve Gibbs Binaları'nın 18. yüzyıla has aynı derecede serbest zerafeti de buna eklenirdi. Bu manzarayı hep ilk günkü gibi nefesim kesilerek izledim. Pek az insan bu denli şanslı olmuştur.

Bütün üniversite dönemlerini okulun içinde, King's'in burslu talebeleri gibi geçiren delikanlılar açısından Cambridge, tüm dünyanın hayran kaldığı bir kadınla gıpta edilen daimi bir flört yaşamaya benzetilebilir: Denebilir ki bu, bütün partilere yanında Boticelli'nin *Primavera*'sıyla katılmak gibidir. (En

(*) "Anti-faşist ve faşist güçlerin arasındaki çizgi bütün ülkelere nüfuz etmişti. Bireyin kendi ulusal rejimine sorgusuz sadakatini öngören vatanseverliğin bu derece değersizleştiği bir başka dönem daha olmamıştı. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde hiç yoksa on eski Avrupa devletinin başındaki adamlar, savaşın başladığı dönemde (ya da İspanya açısından İç Savaş'ın başlarında) asi, politik sürgün olan ya da en azından kendi hükümetlerini gayri meşru ya da ahlaksız addeden kişilerdi." Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes* (Londra 1995), s. 144.

(**) Şapel: İngiltere'de Anglikan Kilisesi'nden ayrılan Nonkonformistler adı verilen Hristiyanların ibadet ettikleri yer – ç.n.

yakın banyo ya da tuvalet üç kat yukarıda olduğundan erkek hademenin odasındaki lavoboya işemek gibi nedenlerden ötürü okulun 1930'lardaki ev hayatı ise insanda daha az heves uyandırıyordu.) Bununla beraber hayatlarının en azından bir kısmını Viktorya dönemine ait bir terastaki ücra bir yurt odasında geçiren üniversite öğrencilerinin çoğunluğu bile, yedi yüzyıllık geçmişe sahip Cambridge eğitim öğretiminin büyük kudretinden kaçamıyordu. Her şey, bizi, kökleri 13. yüzyıla kadar giden bir geleneğin temel direkleri haline getirmek için tasarlanmıştı. Gerçi, Ders Festivalleri ve King's College Şapelinde Noel gecesi söylenen Noel ilahileri gibi, bu anlayışın en ilkel tezahürleri olan etkinlikler aslında benim üniversiteye gelişimden birkaç yıl önce icad edilmişti. (Uzun yıllar sonra bunlar *The Invention of Tradition* adlı konferansa ve aynı adlı kitaba ilham kaynağı olacaktı.)² Üniversite öğrencileri denetimlere ve derslere girmek, üniversite salonlarındaki mecburi toplu akşam yemeklerine katılmak için kısa siyah cüppeler giyerlerdi ve aynı şekilde karanlık çöktükten sonra (kepleriyle) sokağa çıktıklarında da "buldog"ları eşliğinde gezen ziyadesiyle cüppeli ve kepli üniversitenin disiplin görevlileri tarafından denetlenirlerdi. Öğretmenler, arkalarında dalgalanan uzun cüppeleri ve başlarına özenle oturtulmuş dikdörtgen keplerle sınıflara girerdi.³ Talebeler yemeklerden ve eski şapeldeki derslerden önce ayakta dikilen kalabalığa Latince şükran duası okurdu. (King's'teki şapelin başrahibi, bıyık altından gülerek Amos'un* kitabından bana bir parça okutmuştu. (Militan bir bolşevik duacıya Eski Ahit'ten okusun diye vermek için bundan uygun bölüm bulunamazdı.) Cambridge'in geçmişi de, tıpkı İngiliz toplumsal hayatının törensel fantezi giysi geçmişi gibi, kronolojik sıra izleyen dönemlerden değil, bilakis bir önceki dönemin kalıntılarının eşzamanlı bir karmaşasından iba-

2 E. Hobsbawm ve T.H. Ranger (ed.), *The Invention of Tradition* (Cambridge University Press, 1983 birinci baskı).

3 1937'de ünlü İngiliz Cambridge öğretmenlerinden George ("Dadie") Rylands için yazdığım yazıdan alıntılıyorum (*Granta*, 10 Kasım 1937).

(*) 8. yüzyıla ait İbrani Yalvac - ç.n.

retti. Yedi yüzyıla damgasını vuran süreklilik ve zafer bize ilham vermeli, bizi üstünlüğümüz konusunda emin kılmalı ve aceleci değişim yanlısı ayartmalara karşı bizi uyanık tutmalıydı. (1930'larda bu konuda büyük bir zaafiyet söz konusuydu) Klasik sanat bilgini F.M. Cornford'un, *Microcosmographia Academia* (1908) başlıklı kısa taşlamasında çok zekice dile getirdiği gibi, Cambridge'in siyasî teori ve pratiğe yaptığı esas katkı "zaman yeterince olgunlaşmadı ilkesi"ydi. Her kim bir şey önerecek olsa onu yerine getirmek için zamanın yeterince olgunlaşmadığı söyleniyordu. Bu ilke, kuvvetli bir şekilde "cendereye sokma" ilkesiyle de takviye ediliyordu. Şüphesiz üniversite öğrencileri olarak bizler, bu ilkeleri ustalıkla ifa edenlerden henüz pek alt düzeyde bir yaşam sürmekteydik ancak aramızdan öğretmenliğe atılanlar çok geçmeden onların kudretini hissedecekti.

Cambridge, 1950'lerden bu yana o denli değişti ki, okulun 1930'larda akademik anlamda bile, ne derece dar görüşlü ve yalıtılmış olduğunu kavramak kolay değil. Elbette doğa bilimlerinde sahip olduğu gerek ulusal gerek uluslararası çaptaki üstün seviye buna dahil değildi. Dünyada en iyiler arasında yer alan iktisat eğitimini saymazsak okul sosyal bilimleri kale almıyordu. Sosyal bilimler dalındaki dersler en iyi ihtimalle bölük pörçüktü. Ne kadar mantık dışı gelirse gelsin, doğa bilimleri haricindeki konularda üniversite araştırmaya çok az önem veriyordu. Bunların hiçbirinde de doktora derecesine kadar yükselen yoktu ve onlara da en iyi ihtimalle Alman acayıplığı veyahut daha ziyade orta sınıf özentisi gözûyle bakılıyordu. Savaşın arefesinde bile Cambridge'de araştırma görevlilerinin sayısı 400'ü geçmiyordu.⁴ Bir çifte standart yaratan Cambridge, genç erkekler ve çok daha az sayıdaki genç kadınlar için asıl olarak bir yüksek kültür edinme okuluydu. "Cambridge'i iyi dereceyle bitirmek" ya da daha nadiren "yıldızlı" derece almak aslına bakarsanız son derece zordu, gelgelelim herkes şu veya bu şekilde bir derece yapardı. Zira "vize-

4 T.E.B. Howarth, *Cambridge Between the Wars* (Londra 1978), s. 172.

ler” hatta üçüncü sınıfın alt seviyelerindeki takdir belgeleri neredeyse hediye gibi dağılıyordu. 1950’lerin başındaki İktisat Bölümü bitirme sınavları için –uzun yıllar iktisat tarihi kâğıtlarını ben incelemiştim– sınav heyetinin yaptığı bir tartışmayı anımsıyorum da: Üretim ve tüketim arasındaki farkı bilen herkesi geçirme kararı, bütünüyle şaka yollu alınmış sayılmazdı. Bu tür derecelerin (öğretmenler arasında) “Trinity Üç-leri” olarak bilinmesi bu ikiye bölünmenin tipik bir özelliğiydi. Çünkü Isaac Newton’un mezun olduğu yüksek okul olan Trinity, bu tanıma uyan pek çok genç adam barındırdığı gibi, muhtemelen en çok Nobel Ödülü sahibi ve adayı da, o dönem dünyadaki muadillerine nazaran yine bu kurumdan çıkıyordu. Cambridge’e girdiğim sırada geleceğin Nobel ödülü sahiplerinden biri (R.L.M. Syge) biyokimya dalında araştırma görevlisiydi, bir diğeri (J.C. Kendrew) de üniversitede ilk yılına başlıyordu.

Üniversite ve yüksekokul mercileri 2000’li yılların Cambridge’ini –“bilim parklarıyla” dolu, küresel girişimcilerle iş görüşmelerinin yapıldığı ve “Cambridge’in en iyilerinin akademik kaygılardan çok kâr dürtüsüyle hareket ettiği o ortamı”– görselerdi hayret ve dehşet içinde kalırlardı.⁵ Onların Cambridge’i Doğu İngiltere’nin kendi içine kapalı, mütevazı taşra kentlerinden biriydi. Kentin sanayiden yoksun oluşu nedeniyle doğan boşluğu üniversitenin varlığı telafi ediyordu. Zira kent hayatı biraz antika bir tarzda olsa da büyük oranda üniversiteye bağımlı haldeydi. Pansiyoncuları, kapıcıları, hizmetçi ve diğer cazip taraflarıyla kent, üniversite yurtlarında yer bulamayan üniversiteli genç erkeklerin çoğunluğuna ve harçlıklarından fazlasını harcayacak kadar paralı olduğu varsayılan 5000 üniversite öğrencisine hizmete hazırdı. Daha sonraki normlarla kıyaslandığında kentte yemek yenecek şaşırtıcı derecede az mekân olmasına rağmen, Maynard Keynes’in sayısız girişimlerinden biri olan Arts Theater yeni açılmıştı ve son moda bir lokantayı bünyesine dahil etmek üzereydi. İçinde on adet si-

⁵ *Financial Times*, 4 Mart 2000 s. 18.

nema salonu vardı. (1938'de Klasikler ödüllerinden birini başlatan *De Fratribus Marx* (Marx Kardeşler Hakkında) adlı denemeye bakılırsa, sinemaya gitmek Cambridge yemekhanesinde öğretmenlerin ortak sohbet konusuydu.)

Mekânın, sürekli orada yaşayan öğretmenlerin hayatlarını üniversite duvarlarıyla çembere alması Cambridge'in dar görüşlü yapısını daha da çekilmez kılıyordu. Yılın sadece yirmi dört haftasını orada geçiren ve o zamanlar da yaygın olarak çoğunlukla bursluların oluşturduğu üniversite öğrencileri için durum farklıydı. İçlerinden çoğunu dış dünyanın kucağına atan İkinci Dünya Savaşı henüz başlamamıştı. Gerçi gönderildikleri yerler bazen Bletchley'deki kod deşifre merkezinden daha uzak olmayacaktı. Kirmisinin, Cambridge'in 10 kilometre güneyindeki Royston'un ardındaki dünyaya dair ancak kulaktan dolma bilgilere sahip olduğunu düşünmeniz işten değildi. Aslında Oxford'la karşılaştırıldığında Cambridge Üniversitesi ulusal hayatın merkezlerine şaşırtıcı derecede uzaktı. Belki de bu durum, 20. yüzyıl Cambridge mezunlarının arasından Oxford'dan farklı olarak neden bir başbakan çıkmadığını açıklar. Ünlü hipodromun yer aldığı Newmarket'i saymazsak, öğretmenler tatillerini Londra yerine, daha yakın olan Norfolk'ta geçirmeyi tercih ediyorlardı.

Hiçbir ferdi üniversiteye gitmemiş ya da okulu tarafından Cambridge'e gönderilmemiş bir aileden çıkıp da geldiğim yer burasıydı. Hayallerimdeki üniversiteye benzemiyordu. (Akıldaki "hakiki" üniversite fikrine denk düşecek o okulu, London School of Economics'i, çok geçmeden, tatiller sırasında keşfedecek ve orayı sık sık ziyarete gidecektim.) Cambridge heyecan doluydu, muhteşemdi, ancak kimseyi tanımayan bir yabancı için alışmak zaman gerektiriyordu. Öte yandan ben hariç herkesin sanki bir tanıdığı var gibiydi. Kiminin bir kuzeni, kardeşi, ya da mezun oldukları okuldan daha önce buraya girmiş birileri vardı. Kimilerinin amcası ya da babasının zamanından kalma öğretmenler hâlâ okuldaydı. Aynı meslekten ailelerin, Cambridge'den okul arkadaşım Noel Annan'ın tabiriyle "entelektüel aristokrasi"nin yaptığı iç evliliklerin,

Cambridge'de bu denli temel bir konumda olduğunu bilmiyordum. Bu kesim İngiltere'de merkezî bir role sahipti ve King's'te okuyan herhangi biri çok geçmeden bu evlilik ağını fark edebilirdi. Zira gerek üniversite öğrencileri gerekse de öğretmenlerin arasında soyadı Darwin, Huxley, Strachey ve Trevelyan olan bir dolu adam vardı. Öte yandan, sosyal bilimler öğrencilerinin ekseriyetle geldiği İngiliz yatılı okullarına has kabilesel alışkanlıklar kesinlikle Cambridge'e nüfuz etmişti. Söz konusu okullar benim gibilere, ancak bu tür okullara gitmeyen çocuklara yönelik tasarlanan dergilerden aşınaydı. Örneğin, garip ama, her akşamüstü iki üç saat genç erkeklerin oyuna ve spora zaman ayırmak isteyecekleri varsayıp, akademik hayata ara veriliyordu. Kendimi Eton Koleji'nden (Kral VI. Henry 1440'ta her iki kurumu birlikte kurduğundan hâlâ ikisinin arasında özel bir ilişki vardı.), Rugby'den öğrencilerle, Carthusianlar* ve Stoacılarla, büyük ya da neredeyse birbirinden farksız küçük devlet okullarından kalabalık insan gruplarıyla çevrelenmiş halde bulurdum. Hâlâ Senato Binası'yla Great St. Mary Kilisesi'nin karşısındaki King's'in gezinti yerinde bulunan Ryder ve Amies şirketi, böylesi bir topluluğa hizmet etmeye hazır ve nazırdı. Dükkanlarında silindir şapkaların, blazerlerin yanı sıra Cambridge üniversite öğrencisinin geleneksel mühimmatı sayılan her şey ve okul, kulüp, üniversite ya da diğer kurumlara ait 656 adet eski kravat, gerektiğinde kurumun kendi mamûlü eşyalar da mevcuttu.⁶ Mümessillik yoktu, ancak öğrencilerin çıkardığı haftalık *Granta*, "Nüfuzlular" başlığı altında, büyük spor kulüpleriyle cemiyet başkanları gibi önemli görülen kişilerden portreler sunuyordu. (Sonradan emekli olan dergi editörleri de "Gölgede Kalanlar" diye mütevazî bir başlığın altında yayımlanacaktı.)

Pratik gayeleri açısından, yeni üniversite öğrencileri için üniversite onların yüksekokulu anlamına geliyordu. Yaşamları

(*) St. Bruno tarafından 1084'te kurulan tarikat.

6 Bu rakamı 26 Mayıs 1937'de *Granta*'da çıkan E.J.H ve J.H.D (arkadaşım Jack Dodd)'nın yazdığı "Cambridge Cemco: Ties with the Past: Ryder and Amies" de kaydetmişim.

rını yüksekokulda sürdürme hakkına sahip burslular topluca, herkesin “Kanalizasyon” diye bildiği kasvetli bir gecekondu mahallesine nakledilmişti. Böylelikle birbirlerini tanıma ve öğrencilerle öğretmenler ya da alt ve üst sınıflar arasındaki ilişkilerde avantajlı gayrı resmi King’s adetlerini görme fırsatı edindiler. Ne tipik bir King’s öğrencisinin özelliklerini gösterdiğimi ne de bu kuruma karşı büyük ilgi beslediğimi söyleyebilirim. Yüksekokulun sosyal anlamda zirvede bulunduğu ve Cambridge tiyatrosuyla müziğinin odağında yer aldığı bir dönemdi. Sözcüleri en ünlü öğrencilerinden biri olan Maynard Keynes’le tanışma fırsatına hiç erişemedim. Bununla beraber King’s liberal ve hoşgörölü bir okuldu. takım oyunu düşkünlerine, dinî inanç sahiplerine, muhafazakârlara, devrimci ve heteroseksüellere, hatta dil okullarından gelen yakışıklı olmayan gençlere bile müsamahakâr ve açık fikirli davranıyordu.

Neyse ki okul, müdürüne rağmen aydınlara da saygı duyuyor ve parlak öğrencilerine karşı kendini sorumlu hissediyordu. Savaştan sonra, ordudan ayrıldığım yıl içinde üniversite öğretim görevlisi olarak atanmıştım. Bunu, tamamıyla savaştan önceki danışmanım Christopher Morris’in üniversite öğrencisi olduğum döneme dair hakkımda verdiği bilgilere borçluydum. Christopher bu tarz yazıların ustası kabul edilirdi. Bursum için de onunla görüştüğüme göre herhalde King’s’e onun tavsiyesi üzerine alınmıştım. Benden birkaç yaş büyüktü ve yüksekokulun genel yapısından farklı olarak bir aile babasıydı. Eski okula özgü tipik öğretmenlerdendi; esas olarak öğretmendi, ya da kişisel danışman (tutor).^{*} Devlet okulundan gelen ortalama öğrencilerin Bitirme Sınavları’nda geçer derece almasını sağlamak istiyordu. Bunun haricinde “Sokratik sorular” adını verdiği sorulara dikkatini yoğunlaştırmıştı; yani öğrencilerinin yazdıkları haftalık denemelerde ne anlatmak istediklerini keşfetmeye yönlendirirdi. Düzyazı üslubuma yönelttiği eleştirilerini kabul etmediğim halde bu yöntem benim üzerimde bayağı işe yaradı. Ona pek fazla saygı duymuyor-

(*) Tutor (danışman): İngiliz üniversitelerinde bir grup öğrenciyle ilgilenen ve onların gelişiminden sorumlu olan öğretmen.

dum ve birbirimize mesafeli yaklaşıyorduk yine de kendisine çok şey borçluyum.

Yüksekokulun üç önemli tarihçisiyle daha az bağlantım vardı. Profesör olduklarından ikisi artık lisans öğrencilerine bakmıyordu. Biri, minicik, nüktedan, inanılmaz derecede muhafazakâr, ünlü ilkçağ tarihi profesörü F.A. Adcock'tu. Diğer ekonomi tarihi kürsüsünden henüz emekliye ayrılmış, haşin ve etkileyici John Clapham'dı. Cambridge'in iki savaş arasında kalan döneminde nadir bulunan ürünlerden biri, önemli bir konu üzerine önemli bir eser olan *Economic History of Modern Britain* (1926-1938) adlı üç ciltlik eser ona aitti. Dağcılıkla uğraşması King's'in dünya görüşüyle uyum içindeydi. Aynı zamanda sağlam bir evliliği vardı ve geldiği köken gereği Kuzey İngiltere ayrılıkçı kilisesine de bağlıydı, ki bu özelliği okula aykırı düşüyordu. (Gerek kolej müdürü Sheppard'ın gerek Maynard Keynes'in taşra Baptist mezhebinden* geldiğini kim tahmin edebilirdi ki...) Üçüncüsü hakkındaysa keşke daha fazla bilgi sahibi olsaydım: John Saltmarsh benim de danışmanım olmuştu, neredeyse hiçbir konuda yayınlanmış tezi olmadığından bütün engin bilgi birikimini katılmadığım derslerine akıtmıştı.

1933'ten 1954'e kadar okulun mal varlığını Müdür Sheppard idare etmişti. (Bundan haberimiz yoktu gerçi ama, Sheppard'ın destekçisi, kumar arkadaşı ve Apostle müridi Maynard Keynes'in mali sezgileri sayesinde söz konusu servet oldukça tatmin edici bir gelişim kaydediyordu.) O sıralarda elli yaşlarındaydı ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında saçı tamamen beyazladığından yaşlı bir beyefendi edasına bürünmüştü. Ağır kumaştan yapılmış koyu renk takım elbiseleriyle ve koyu karnat yakalı ceketlerle okulun içinde yoluna çıkan öğrencilere (tercihen yakışıklılara) "Tanrı seni korusun evladım," diyerek etrafta titreye titreye yürürdü. Her pazar akşamı Yönetim Odası'nı misafirlere açık tutar, piposunu yakıyormuş gibi yapan ya

(*) Baptist: Vaftiz töreninin sadece inandığını açıklayan kişilere ve su serpme yoluyla değil suya batırma yoluyla gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan Protestanlık tarikatı - ç.n.

da muhtemelen buna yeltenen genç erkeklerin arasına oturup sohbet açmaya çalışırdı. Bu toplantılardan biri vesilesiyle hükümetten bir bakanla ilk kez tanışma fırsatı bulmuştum. İngiliz savunmasını düzeltsin diye Neville Chamberlain'in atadığı bakan, adeta cıfcaflı bir beden dili ve basmakalıp sözler yumağından ibaretti. Savaş tehdidine karşı ödün verme taraftarı olan hükümete karşı beslediğim önyargıları haklı çıkarmıştı.

Öğrenciler, yönetim kurulunda ya da ders salonunda sahneye çıkmış gibi davranan inüdürlü bir vodvil yıldızıymış gibi eğlenirdi.⁷ Kendisine saygı gösterilmese de sıklıkla duygusal yaklaşırdı, aslında kendi kendini acındırırdı. Aslına bakılırsa son derece korkunç bir karakterin ömür boyu şımartılmış çocuksu hali vardı onda. Ancak gençliğinde bu özelliğini hafifleten çekicilik, şaka anlayışı ve hoşgörü gibi sebepler de artık geçerli değildi. Yaşlandıkça hararetli bir kraliyet taraftarı oldu. Bir klasikçi olarak araştırmayı çoktan bir kenara bırakmıştı ve artık kimse tarafından da ciddiye alınmıyordu. Bir bilim adamı ve yüksekokul müdürü olarak başarısızlık timsaliydi. Zira, görevinde rektör yardımcılığı mertebesine hiç erişemedi, ki en vasat fakülte yetkilileri için bile bu layık görülen bir mükafattı. Bilgi edinme uğraşına karşı etkin düşmanlık yürütmüştü. King's, 1930'larda Cambridge'in *beau monde*'unun [şık topluluğunun] merkezi olabilirdi ancak akademik olarak (müdürün hiçbir söz hakkına sahip olmadığı iktisat bölümünü saymazsak) seçkin bir yüksekokul değildi. Bilime karşıydı. "Cambridge, King's Yüksekokulu mu?" diye soruyordu Harvard'ın rektörü, "Orası Doğa bilimlerinin kürsüden lanetlendiği yer değil mi?" Biz üniversite öğrencileri, kendini gülünç duruma sokan bunak yardımseverlik maskesinin ardındaki kötülük ve fesatlığı ayırd edemiyorduk. Hayatım boyunca gerçek anlamda nefret ettiğim birkaç insandan biri olmasına rağmen, sefillikle biten son yılları nedeniyle ona acımamak da elimde değil. O tarihte artık müdür değildi, kendi kişiliğinin uzantısı konumunda olmayan bir King's tahayyül edemiyordu ve akıl

7 Sheppard'in derslerinden biri hakkında 1937'de yaptığım tarif Howarth'ta alınmış, a.g.e., s. 162.

sağlılığı gözle görülür derecede bozulmuş bir halde yüksek okul sahnesinde oynadığı rollerden sonuncusunu seçti; dağılmış bir Kral Lear rolüne yakışır şekilde okulun kapısında durup maruz kaldığı haksızlıkları sessizce ifşa etti.

İlişkide olduğum diğer üniversite öğretmenleri sadece danışman, dekan ve tarih öğretmenleriydi. Donald Beves adlı danışman, geniş, huzur dolu gözlerinin içi gülen ve amatör tiyatro tutkunu bir adamdı. Oynadığı Falstaff* rolü meşhurdu. Stuart ve George dönemlerine ait koleksiyonunu yaptığı camları evinin rahat odalarında sergilerdi ve ara ara idarî ayrıntılara da değinerek öğrencilerin disiplinle ilgili sorunlarını buradan teftiş ederdi. Alanı Fransızca'ydı ve Rolls-Bentley marka arabasına atlayıp arkadaşlarıyla birlikte Fransa lokantalarına yaptığı seyahatler sayesinde bu ülkeyle temaslarını sıcak tuttu. Fransız dili ya da edebiyatı hakkında yayınlanmış herhangi bir eseri bilinmiyor. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, onun da soyadı beş harfli olduğu ve Anthony Blunt'inki gibi "B" harfiyle başladığı için, dışarı sızan bir bilgiyi yanlış yorumlayan bir gazeteci onu, "üçüncü" ya da "dördüncü" meşhur Cambridge casusu olmakla itham etmişti. O tarihte editörlerin hepsi bu dördüncü kişinin peşindeydi. Onu tanıyanlar için, Donald Beves'in bir Sovyet ajanı olduğu fikri, King's'de elli yedi yıldır öğretim üyesi olan, gerçek anlamda seçkin profesör A.C. Pigou'nun, gizli bolşevik olduğu iddiasından bile daha saçma sapandı – bu iddia da yine casusluk çılgınlığının doruğa ulaştığı günlerde ortaya atılmıştı. Refah ekonomisinin kurucusu Pigou, Cambridge'deki (büyük fizikçi J.J. Thompson'la birlikte) en kötü giyinen adam olarak ünlenmişti. Yine de, ömrünü müzmin bekâr olarak sürdüren Pigou, akıllı, atletik ve yakışıklı genç öğrencilerini Lake District'teki dağ evinden sarp kayalıklara tırmanmak için davet etmediği ve iktisadî meselelere kafa yormadığı zamanlarında hiç değilse bir barışseverdi.

Aslına bakılırsa, King's öğretmenlerinin istihbaratla ilişkisi, iddia edilen bir istisna sayılmazsa, Sovyetlerden ziyade İngiliz

(*) Falstaff: Sheakespear'in IV. Henry ve Windsor'un Şen Kadınları adlı oyunlarındaki şişman nüktedan, kendiyi övünen şövalye – ç.n.

gizli servisiyle bağlantılıydı. Merhum kadim çağ tarihçisi, tıknaz F.E. Adcock başkanlığında King's üyeleri, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz deşifre merkezini kurmuşlardı. İkinci Dünya Savaşı sırasında da buraya nazaran daha da ünlü olan Bletchey'deki kuruluşa, Adcock hiç yoksa on yedi King's öğretmenini göndermişti. Bunların arasında üniversite yıllarımdan anımsadığım yegâne deha olan matematik mantıkçısı Alan Turning de vardı. Sakar görünümlü, soluk benizli bu adam günümüzde jogging diye bilinen şeye kendini kaptırmıştı. Gizli servisler için mevcut yetenekler arasından adam seçen kişi—çoğu Oxbridge yüksekokulunda böyle en az bir kişi vardı—genellikle sıradışı şekilde nazik, hoş bir insan ve Yunan ve Latin Edebiyatları bilgini olan dekan Patrick Wilkinson'dı. Yüzündeki yarım sabit gülümseme ve seyrek saçlı uzun kafası neden bilmem bana *Treasure Island*'dan (Define Adası) Long John Silver'i anımsatırdı. Savaşın sonra Bletchy'den evli bir erkek olarak geri dönmesine herkes şaşırmıştı. Okulun müdüründen farklı olarak samimiyetle, derinden ve bencillik göstermeksizin okula ve okulun üyelerine kendini adanmıştı. Uzun yıllar boyunca okulun senelik raporunu tutmakla yükümlü oldu; bazen tamamen açık olmasa da bu raporda istisnasız tüm King's üyelerinin ölüm ilanları yer alırdı. Sosyolojik olarak adeta paha biçilmez bir değeri varmış (ve hâlâ da olabilirmiş) gibi kaleme alınan bir belgeydi bu.

1930'lu yılların Cambridge'i artık üniversitelerin ortaçağa özgü hedeflerine, ilahiyat, hukuk, tıp gibi özel bilgi isteyen alanlardaki meslekî öğretime pek önem vermiyordu. Yine de, söz konusu mesleklerin başlangıç evrelerine yönelik hazırlık eğitimi vardı. En azından sosyal bilimler alanında okulun amacı uzman yetiştirmek değil yönetici sınıfa eleman yetiştirmekti. Geçmişte bu, çoğunlukla gençlere anlaşılması güç Yunanca ve Latince dizeleri yazmayı öğreterek, kadim Yunan ve hepsinden öte Roma klasikleri eğitimi temelinde yapılıyordu. Bu gelenek katiyen ölmüyordu. Aşağı yukarı yetmiş beş kişi 1935 yılının burs sınavlarında Grek ve Latin dilleri edebiyatında (elli doğa bilimleri elli sosyal bilimler öğrencisiyle karşılaş-

tırıldığında) burs ya da para yardımına hak kazanmıştı. Benimki gibi dil okullarının pek azı Yunanca öğrettiğinden bu öğrencilerin çoğu devlet okullarından geliyordu. Ancak o tarihten başlayarak, 19. yüzyılın son dönem tarihi, (İngiltere'nin politik ve anayasal gelişimini temel alan) gitgide Cambridge'deki çok amaçlı "genel eğitim" in köşe taşı haline gelecekti. Böylelikle yüzlerce üniversite öğrencisi bu yönde tercih yaptı ancak bunların neredeyse hiçbiri sonunda geçimlerini temin etmek için öğretmenlik dışında ne yapabileceklerini tasavvur edemiyordu. Pek fazla çaba gerektiren bir alan değildi.

Cambridge eğitiminin doğa bilimleri dışındaki ana öğeleri, bir "danışman" eşliğinde özel bir oturum için yazılan haftalık denemelerden ve Tripos denilen bitirme sınavlarından oluşuyordu; sınav iki aşamalıydı, bir yıllık ve iki yıllık derslerin sonunda yapılıyordu. Derslerin önemi nispeten daha azdı. Dersler daha ziyade, onları sözümona "ekmek kapısı" olarak gören ve bitirme sınavlarını geçmek için derste alınan notlara bel bağlayan öğrencilere hitap ederdi. Parlak öğrenciler fazla zahmet istemeyen herkese açık bir konuşmayı dinlemektense fakülte, üniversite ya da yüksekokulun harikulade kütüphanelerinde yapılan bir saatlik okuma faaliyetinin daha faydalı olacağını çok geçmeden anlardı. Herkesin son yıl aldığı "Özel Konu"yu saymazsak herhalde ilk dönemden sonra düzenli olarak hiçbir derse girmemiştik. Tabii, M.M Postan'ın iktisat tarihi dersleri hariç. Bu dersler entelektüel bakımdan o denli ilgi çekiciydi ki —o tarihte derslere "hakim olan yeniden uyanış havası"⁸ hakkında yazmışım— benim kuşağımdaki en parlak tarih öğrencilerini saat dokuz dedin mi odalarından çıkarırdı. İyi öğrenciler sonunda ayaklarını derslerden bütünüyle kesiyordu ama buna kimsenin aldırış ettiği yoktu sanki. Okuyarak ve diğer iyi öğrencilerle sohbet ederek daha fazla şey öğreniyorduk.

Mamafih, Cambridge gibi yapacak bir sürü ilginç şeyin olduğu bir yere gelen ve diğer yetişkinlere oranla buna daha faz-

⁸ E.J.II., "Professor Trevelyan Lectures" yazısı, *Granta*, 27 Ekim 1937.

la vakit bulan genç erkek ve kadınların aklındaki tek şey bir akademik ünvan – iyi bir akademik ünvan sahibi olmak da değildi. Şahsen ben, sınavlarda başarılı olmama yetecek kadar bir çalışmayla, etkin üniversite gazeteciliğini ve Sosyalist Kulüp ve Komünist Parti'deki tam gün süren faaliyetlerimi aynı anda yürütmekte zorlanmıyordum. Üstelik müfredat dışı sohbetlere, sosyal hayata, Cam'da kano yüzdürmeye ve arkadaş ve aşk arayışına harcanan zamanı saymıyorum bile. Her şey için zaman bulmak mümkün gibiydi. Galiba başlayıp sonradan bıraktığım sadece iki etkinlik vardı; biri çetin Elizabeth Hill'in verdiği, üniversitenin Rusça kurslarıydı –ki bundan ötürü tamamen Batılı bir kozmopolit olarak kalmaya mahkum oldum– diğeri de, genellikle münazaralarına geleceğin siyasetçilerinin piştiği alan olarak bakılan Cambridge Derneği'ydi. Derneğin o tarihteki başkanı –sonradan gizli Parti üyesi olduğunu keşfetmiştim– çabalarımı desteklemesine rağmen derneğe gitmekten neden vazgeçtiğimi anımsamıyorum. Büyük ihtimalle tasarruf amaçlıydı.

Okula gelir gelmez politik eğilimim keşfedildi ve derhal Komünist Parti'nin Cambridge Öğrenci Kolu'na davet edildim. Sonunda üç kişiden oluşan "sekretarya"nın bir üyesi olmuştum ve bu hayatım boyunca politik faaliyette üstlendiğim en üst konumdu. O dönemki akranlarımdan birine ait hatıratta yer alan "1938'de Sekretarya'ya getirildiğim," bilgisi doğru değildi ama, aynı hatıratta benim özünde lider niteliklere sahip olmadığımı belirtirken haklıydı.⁹ Ancak partinin en saygın iki önderi artık aramızda değildi: Bütün ilerici Cambridgelilerin raflarında fotoğrafına raslayacağınız yakışıklı ve esmer John Cornford İspanya'da savaşırken ölmüş ve James Klugman'sa (bkz. bir sonraki sayfa) Fransa'ya gitmişti. Devrimi besleyen en bariz yanı, haddinden fazla poster ve el ilanlarıyla dolup taşan, Trinity'de, Whewell's Court'ta, Ludwig Wittgstein'in hemen alt katında bulunan ve Amerikalı Micheal Whitney Straight ve biyokimyacı Hugh Gordon'la ortak kullanılan odalar

⁹ H.S. Ferns, *Reading from Left to Right: One Man's Political History*, Malcolm Muggeridge'un önsözüyle, (University of Toronto Press, 1983) s. 114.

dizisiydi. Bununla beraber, Trinity, üniversite öğrencilerinden ziyade mezun komünistlerin merkeziydi. Bundan ötürü, Pembroke College'in ender rastlanan komünist öğretmenlerinden birini (enfes Almanca Roy Pascal) ve David Spencer ve Ephraim ("Ram") Alfred Nahum adlı iki önemli örgütçü de dahil bir dizi yoldaşı barındırması kısmen beklenmedik bir durumdu. Tık naz, uzun burunlu, esmer doğa bilimcisi Nahum etrafına fiziksel güç, enerji ve otorite saçardı. Manchesterlı, Sefarad bir varlıklı tekstil tüccarının oğluydu ve herkes onu mensubu olduğum kuşağın gelmiş geçmiş en yetenekli komünist lideri olarak tanırdı. Fizik bölümünden mezun olduktan sonra savaş sırasında da Cambridge'de kalmış ve 1941 yılında kente isabet eden ilk ve tek Alman bombası sonucu hayatını kaybetmişti. Gösterişli, nüktedan, Pembroke'de biraz lüks bir hayat süren ve dikkat çekecek denli yakışıklı bir Seylanlı olan (ada o tarihte henüz Sri Lanka olmamıştı) Pieter Keunemann'ın (solcu olarak bilinen tek isim oydu) Ram Nahum'dan farklı olarak üniversite camiasında hatırı sayılır bir yeri vardı. Diğer etkinliklerinin yanı sıra aynı zamanda dernek başkanıydı, beyhude yere gönlümü kapırdığım büyüleyici bir güzelliğe sahip Viyanalı (ve Newnhamlı) Hedi Simon'la evlenme şansına nail oluşunu saymıyorum bile. (Mezun olduktan sonra Pieter'la, şu an artık mevcut olmayan Round Church Sokakı'nda, Ram'in ölmeden önce yaşadığı eve birkaç metre uzaklıkta minicik bir ev kiralamıştık.) Her ikisi de adanmış parti üyeleri olmalarına karşın, John Betjeman'ın şiirleriyle beni ilk kez tanıştıran bu zarif sosyetik adamın hayatının geri kalan kısmını ekseriyetle Sri Lanka Komünist Partisi'nin sekreteri olarak geçireceğini sanırım kimse tahmin edemezdi.

Öte yandan, Madras, Eton ve King's'in seçkin ve cazibeli şahsiyetlerinden biri ve aynı zamanda dernek başkanı olan, hepimizin hayranlığını kazanmış Mohan Kumaramangalanı adlı arkadaşımızın, anavatanı Hindistan'da önemli bir şahsiyet haline geleceğini tahmin ediyorduk ve nitekim yanıldık. Hintli olduğu için Mohan doğal olarak resmi anlamda Partili değildi. Büyük çoğunlukla Hindistan, Pakistan, Sri Lanka ve

Bangladeş kolonilerinden gelen diğer öğrencilerin de partide kaydı yoktu. “Üçüncü Dünya” tarihine meyilli Trinity tarihçilerinin bir nevi birbirinin izini süren haleflerinin başkanlığında, çok geçmeden kendimi onların özel “sömürge­den gelenlere ait grupları”yla birlikte çalışırken bulacaktım. Akıl hocalarından farklı olarak genç “sömürge­den gelen komünistler” akademik hayatı tercih etmeyi düşünmüyorlardı. Yine de bir ikisinin hayatı bu yönde şekillenecekti. Ülkelerinin özgürlüğe kavuşup sosyal devrimini gerçekleştireceğı anı dört gözle bekliyorlardı. İçlerinden iki King’s üyesi en iyisini yapmıştı: Mo­han’ın kendisinden daha genç olan dönemdaşı, alçakgönüllü ve fedakâr Indrajit Gupta (Sonny), sendikacılık ve politik liderlik gibi birkaç uğraşın ertesinde, ileri yaşlarında Hindistan Komünist Partisi’nin genel sekreteri ve ülkesinin içişleri bakanı oldu.

Kuşkusuz başlıca tutkum Parti’ydi. Ancak tüm benliğiyle komünizme adanmış biri için bile Cambridge’de yapacak o kadar çok şey vardı ki kendimi yalnızca ajitasyon, propaganda ve örgütlülükle sınırlamam mümkün değildi. Kaldı ki bunlar her halükârda benim uzmanlık alanıma girmiyordu. (Sonunda istemeye istemeye bunu kabullenmiştim; “profesyonel devrimci”lik adına geçer akça sayılan tek uğraş için – yani Parti görevlisi olmak için– uygun biri değildim. Dolayısıyla kendimi geri çekerek hayatımı bu denli uzlaşmazlık gerektirmeyen bir yoldan kazanmaya karar verdim). 1968’ler sonrasının “kişisel olan politiktir” tarzında olmasa da elbette her şey bir bakıma politikti. Anladığımız kadarıyla Parti çizgisiyle çelişmediğı sürece kişisel kaygılarımız partiyi pek ilgilendirmiyordu. Bununla birlikte görevimiz sadece iyi bir akademik ünvan edinmek değil, aynı zamanda çalışma ortamına Marksizmi taşımaktı. Tıpkı tiyatroculuk ya da üniversite gazeteciliğini tercih edenlerin faaliyetlerine politikanın girmesi gibi. Yine de, haftalık öğrenci gazetesi *Granta*’ya yazıp editörlük yapmamın asıl olarak politik nedenlere bağlı olduğunu söylemek de yalan olur. ayrıca siyasî konulara pek fazla yer ayrılan bir gazete de değildi. Bugün eski sayılarına baktığımda bir gazete olarak ne yazık

ki pek iyi olmadığını görüyorum. Gerçi, benden önceki editör Charles Wintour, Lord Beaverbrook'un ekibine girip sonunda da Londra *Evening Standart*'a editör olabilmek için bu gazeteyi kendine ustaca basamak yapmıştı. Bu aslında oldukça tatsız bir durumdu, ama Market Square'deki bürosunda çay içip dedikodu yaparak ve şakalaşarak harika zaman geçirdik. Ayrıca filmlere bedava bilet alma olanağına sahip olduk. Dergiye yazı yazanların asıl amacı *Granta*'ya editörlük yapmaktan ziyade derginin film editörü olmaktı. Film eleştirileri değişik siyasi yelpazeden arkadaşlara tarafsız bir saha yaratıyordu. İleride tutarlı bir komünizm aleyhtarı ve New Deal* yanlısı haline gelen genç Arthur Schlesinger'le bu vesileyle tanışacaktım.

(*) New Deal: Roosevelt'in 1930'lu yıllarda iktisadi iyileşme hedefi güderek kabul ettiği sosyal reformlar – ç.n.

Faşizme ve Savaşa Karşı

O tarihte Cambridge'de olup biten her şey bir kriz döneminde yaşadığımıza işaret ediyordu. Hitler iktidara gelmezden önce, dönemin en mütevazı öğrenci radikalleşmesini dünyadaki ekonomik kriz; 1929-1931 İşçi hükümetinin bedbahtı halde çöküşü; ve artık çalışmayan, şalterleri inmiş fabrika alanlarından gelen, kitlesel işsizliğin, yoksulluğun ne olduğunu sergileyen Hunger Marches* gibi dramatik gösteriler hızlandırmıştı. Öğrenci hareketi, 1933 sonrasında ise daha ziyade faşist diktatörlüklerin ilerleyişini durdurmayı ve bu ilerleyişin yol açacağı yeni bir dünya savaşını önlemeyi hedefleyecekti. Yani, faşizme ve savaşa yönelik gidişatı durdurmak için kılını kıpırdatmayan, esaslı bir ödlele gibi davranan, emperyalist ve kapitalist İngiliz hükümetlerine karşı bir hareket haline geldi. 1930'ların ikinci yarısında ve özellikle de İspanya İç Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Sosyalist Kulüp'ün gözle görülür derecede büyümesinin ardındaki ana güç buydu: Munich in Cambridge'in etkisiyle Cambridge Üniversitesi Sosyalist Kulübü'ne (CUSC) bir hafta içinde 300 yeni üye katılmıştı.¹

(*) Hunger Marches: 1927-1936 yılları arasında gerçekleşen işçi yürüyüşleri – ç.11.

1 Cambridge University Club Bulletin, 18 Ekim 1938.

İllerleyen on yıllık dönemde yaklaşan savaşın kara bulutları ufkumuzu kapladı. Savaş önlenebilir miydi? Önlenemezse ne yapılmalıydı? Oxford Derneği'nin 1933'te yapmayı reddettiği meşhur şeyi yapıp "ülke ve kral" uğruna mı savaşmalıydık? Elbette hayır, peki ama herhangi bir şekilde savaşmalı mıydık? Barışçı görüş Cambridge solunu, ya da daha ziyade hantal bir şekilde birleşmiş durumdaki savaş karşıtlarıyla faşizm karşıtları hareketini ikiye bölüyordu. Zira barışçı görüş, parti ve hareketlerin politikalarına ilgi duyanların çok ötesindeki kesimlere – hatta örgütlü dindarlara değin uzanıyordu. Bu apolitik barışseverlik büyük oranda 1940'ta Fransa'nın düşmesiyle birlikte yok olduğundan, bu eğilimin 1930'larda sahip olduğu güç bugün sıklıkla unutulur. Oysa gerçekte Cambridge solunu bölen tek önemli mesele barışçılıktı. Çünkü Komünist Parti'nin faşizm aleyhtarı geniş birlik öneren çizgisi Sosyalist Kulüp içinde neredeyse oy birliğiyle destekleniyordu. Göze çarpan yalnız tek bir üye –Trinity Hall'dan Sammy Silkin– İşçi Partisi'nin resmi duruşunu benimsiyordu ve dolayısıyla kulübün ideolojik anlamda geniş kapsamlı olma özelliğine (içinde komünist barındıran herhangi bir organizasyona girmeyi engelleyen İşçi Partisi'nden farklı olarak) bir kanıt olarak gösteriliyordu.

Pek çok gayesi bakımından CUSC, 1930'ların "Kızıl Cambridge'i" anlamına geliyordu. Bu tam anlamıyla gerçeği yansıtmıyordu, zira 1939'un başlarında gücünün doruğundayken bile, sayıları 5000'i bulmayan üniversite öğrencisinin arasında 1000 üyesi vardı ve 1936'da ben katıldığımda bu sayı sadece 450'yd². Partinin hiçbir zaman 100'den fazla üyesi olmadı. Bununla birlikte, ailevi kökenler, sosyo-politik ortam, eski üniversitelerdeki öğrencilerin geleneksel alışkanlıkları ve ayrıca iki savaş arasındaki dönemde batı ve Orta Avrupa üniversitelerindeki aşırı sağ politik eğilim düşünüldüğünde, 1930'larda Oxford ve Cambridge'de solun ağırlığı da bir hayli şaşırtıcıydı. Bilhassa da London School of Economics haricin-

² "CUSC'un üye sayısı 450'den fazla değil", Cambridge Üniversite Kulübü'nün hantalık dergisi, No: 2, Sonbahar dönemi 1936 (çoğaltılmış).

de diğer hiçbir İngiliz yüksek öğrenim kurumunda sol güçlü değildi.*

Daha da önemlisi Cambridge'in politik dönüşümü tabandan geliyordu. Cambridge öğretmenlerinin genel siyasî eğilimi aşırı muhafazakârlardan (Oxford'da olduğu gibi) ziyade şüphesiz ılımlı merkezin içindeydi. Öte yandan İşçi Partisi'nin önde gelen destekçilerine nadiren rastlanıyor, komünist öğretmenlerse bir elin parmaklarını geçmiyordu. 1938 sonbaharında, Cambridge Barış Konseyi adıyla düzenlenen ve İspanya Cumhuriyeti'ndeki kadın ve çocuklar için o zamanın parasıyla 1000 pound gibi yüksek bir meblağı toplamayı başaran, herkesin hemfikir olabileceği türde bir kampanyaya bile resmi olarak sadece iki yükseköğretim yönetimi (St. John ve King's); –yalnız biri tarih bölümünden (M.M. Postan) olmak kaydıyla– alı profesör; tanınmış barışçı ilahiyat öğretmenlerinden biri ve Maynard Keynes destek vermişti.³ Doğa bilimleri bölümünde Cambridge'e kızıl niteliğini veren, iki entelektüel odak olan Cavendish ve Biochem Laboratuvarları'ndaki kıdemsiz fizikçilerle biyokimyacılar. Öte yandan Cambridge bilim camiası kendi politik yolunu çizecekti: Bir sonraki savaş sırasında, hava saldırıları ve zehirli gazlar karşısında hükümetin yetersizliğini sergileyerek daha geniş bir bilinçe hitap eden bu camia, kampanyalarını Cambridge Bilimcileri Savaş Karşıtları Grubu etrafında düzenliyordu. Sosyalist Kulüp bünyesinde bilim adamlarından menkul bir fakülte grubu 1938 sonlarına değin kurulamamıştı. Doğa bilimleri haricinde Cambridge'e kızıl olma özelliğini veren hiç şüphesiz üniversite öğrencilerinin yaşadığı dönüşümdü.

(*) Ve LSE daha az açıklama gerektiriyordu; Büyük Fabianlar Sidney ve Beatrice Webb tarafından kurulan, sonrasında İngiliz sosyal güvenlik sisteminin mimarlığını yapan William Beveridge'in yönettiği, sadece özel olarak politik ve sosyal bilimlere adanmış, önde gelen karizmatik öğretmenleri ulusça bilinen sosyalistlerden oluşan fakülte neredeyse *ex officio* [görev icabı] bir sol duruşa sahipti. İmparatorluğun içinden ve dışından insanları cezbeden de buydu. Londra'nın çalışan ve orta sınıf altı ailelerden burs kazanarak gelen kızılı erkekli İngiliz öğrencileri buraya çeken neden muhakkak bu değilse de, okula girdikleri andan itibaren onları da bu duruş etkisi altına alırdı.

3 *Spain Week Bulletin* no. 1, n.d. (Ekim 1938).

Kimdi bu Cambridge kızıkları? Bu soruyu CUSC'ye nazaran sayısı daha az olan komünistler açısından yanıtlamak daha kolay. Anti-faşizm ve Halk Cephesi'nden önceki dönemde şaşaalı ada sahip A.R. Hovell-Thurlow-Cumming-Bruce gibi tek tük aristokratlara rastlanıyordu: Beriki çocukluğunda Chetsworth'da top oynarken düke ait oldukça ağır bir doğu işi vazoyu kırmış, ileride iyi kalpli bir yargıç olmuştu. Ancak ekseriyetle bu kişiler varlıklı meslek erbablarından ya da daha nadiren iş çevresinden, orta sınıfın üstünden –Wilcoxe'lardan ziyade Schlegel'lerden– (E.M Forster'ın romanı *Howards End*'deki elverişli ayrımı kullanmak gerekirse) geliyorlardı. Noel Annan'ın "entelektüel aristokrasi"sini, ağırlıklı olarak değilse de kısmen Charles Darwin'in torununun torunu karizmatik John Cornford temsil ediyordu. Benim zamanımda, yani İspanya İç Savaşı patlak verdikten sonra, gerek Parti'nin gerek CUSC'un üye sayısında patlama olduğunda, devlet okullarında okuyan partili sayısı gözle görülür derecede daha azdı. İngiltere ve Galler yöresinin dil okulları (Iskoçya'daki muadilleri olmasa da) Parti'de ve kuşkusuz liderlik mekanizmasında, Cambridge öğrencilerinin genel bünyesine nazaran neredeyse daha çok temsil ediliyordu. O zamanlar öğrenci Partisi'nin yerel politik sorumlusu St. John's'ta okuyan, sıska ve açlık çekiyormuş gibi görünen işçi sınıfı kökenli George Barndard adlı bir matematikçiydi. Royal Statistical Society'nin başkanlığını yaptı ve Essex Üniversitesi'nde bir kürsü sahibi oldu. Savaştan sonra tanıştığım küçük kızkardeşi Dorothy (Wedderburn) Marlene'le benim daima yakın arkadaşımız olarak kalacaktı. Bir sonraki bir döneme ait, onun kadar ünlü bir diğer kişi de Ralph Russell'dı. İşçi sınıfı menşeli, çelik gibi bolşevik iradesine sahip klasik diller öğrencisi Ralph'a, Komintern Sekreteri Georgi Dimitrov'un adını takmıştık. Tıpkı Quaker ailelerindeki gençler gibi, "İlerici okulların" (Bedales, Darlington vb. gibi.) ürünlerinin sola kayması muhtemeldi. Partide çok sayıda Yahudi olduğu söylene de benim aklımda kaldığı kadarıyla durum bu değildi. Cambridge'in zaten az sayıdaki Yahudi öğrencileri, her ikisi de dine ve siyonizme meyilli olan Liberallere ve İşçi Ha-

reketi'ne sempati duyuyordu; dinsiz ve anti-Siyonist komünizm, onların pek azını bünyesine almıştı. Benim zamanımda ünlü bir Yahudi solcu öğrenciden söz edilecekse bu Güney Afrikalı Aubrey Eban'dan (Abba Eban) başkası olamaz. Siyonist fikirleri onu komünizmin cazibesine karşı korumuş ve yazgısı onu İsrail politikasında yüksek bir mevkiye taşımıştı. Birkaç Parti üyesi Yahudi olarak bizler de, muhtemelen Yahudi kimliklerimiz üzerine hiç düşünmemiştik. 1937'de, King Street, bu konuda düşünmemiz gerektiğine karar vererek, Londra'da bir "Yahudi grup" ya da komite oluşturmuştu. Ram Nahum'la birlikte oraya isteksizce birkaç kez gittikten sonra yürüttüğümüz faaliyetle bu grubun pek alâkasının olmadığına karar vermiştik. Komiteyi, fasılasız Yahudi fıkraları (son derece komik) anlatan –ki bu Cambridge'deki Parti toplantılarında alışageldiğimiz türde bir uygulama değildi– East Endli komünistlerle ilk karşılaşmam olarak anımsıyorum.

Şüphesiz böylesi bir sosyo-kültürel tahlil Cambridge sağ ve sol eğilimlerinin arasındaki ayrıma da bir parça ışık tutuyor. Yine de hâlâ açıklama bekleyen bir başka olguyla kıyaslandığı vakit bunun pek de aydınlatıcı olduğu söylenemez. Henry Ferns'in "(Cambridge'deki) komünistlerin tek ortak yönü sahip oldukları yüksek zekaydı,"⁴ sözleriyle dile getirdiği görüşlerini paylaşan birileri mutlaka vardır. 1930'larda sol kanat, ülkenin seçkin üniversitelerindeki öğrenci kuşağının en parlak fertlerini cezbediyordu.

CUSC'un sayısı daha fazla olan üyeleri de entelektüel kaygılarla hareket eden insanlardı, buna rağmen kulüp, sosyal etkinlik boyutunu gözardı etmemiş, bir dans sınıfı açmıştı. Çoğu üniversite cemiyetinde bulunmayan önemli bir avantaja sahipti: Girton ve Newnham'da (kız okulları), politik eylem anlayışı biraz daha hafif ama en az erkeklerinki kadar ciddi olan geniş bir üye kadrosu vardı. (Sevgililer Günü'nde aldığım ilk ve tek tebrik, politik öğretmenliğini yaptığım Komünist Parti'nin Newnham grubunun topluca gönderdiği bir karttı.)

4 H.S. Ferns, *Reading from left to right: One Man's Political History* Malcolm Muggeridge'in önsözyle, (University Of Toronto Press, 1983) s. 116.

Dersleri ciddiye alıyorlardı. 1937 sınavlarından önce yayımlanan bir bültende “Komite tüm CUSC üyelerinin Bitirmelerinde (Bitirme Sınavları) başarılar diler”, diye yazıyordu. “Politik cephede ön saflarda olduğumuz kadar akademik cephede de olalım.”⁵ Kulüp, önce çağdaş dilbilimci ve tarihçilerle başlayarak, herkesin kendi konusuyla ilgili münazara düzenleyebileceği “fakülte” grupları kurmuştu. 1938’in sonunda ziraat, mühendislik ve hukuk gibi gelecek vadetmeyen bölümler de dahil bünyesinde on iki kol vardı.⁶ Öte yandan, örgütlü sporların (ancak elbette, buna uzun yürüyüşler ve dağcılık gibi ilerici Cambridge’in arayışları dahil değildi) küçümsenmesi CUSC politik bilincinin bir parçasıydı. CUSC, Birlik’teki sosyalist ve komünistlerin tiyatro, gazetecilik başarılarıyla övünürdü (sık sık) – bir keresinde Birlik’in ve ADC’nin (Ana Tiyatro Topluluğu) başkanlarıyla *Granta*’nın editörü Parti üyesiydi. Öte yandan parti, üniversitenin ünlü sporcu yıldızlarını örgütlemekle –ki bunun meşakkatli bir iş olduğu herkesçe kabul ediliyordu– ya da mevcut üyelerin dağcılık ya da spor başarıları elde etmesiyle pek fazla ilgilenmiyordu.

CUSC’nin yaptıkları, mücadele içindi; bugün yaşlılığında Cambridge’de geçen üniversite dönemine baktığımda, Avrupa’nın (ancak henüz dünyanın değil) felakete doğru yol aldığı o yıllardaki, coşkulu, istikrarlı, umut dolu kendine güven ruhu karşısında hayrete kapılıyorum.

1930’larda Avrupa’daki siyasî durumun öne çıkan olayları, sol kanatın bakış açısıyla, fiilen birbirini takip eden zincirleme felaketler olarak özetlenmekteydi. Herkesçe bilinen “*Gaudeamus igitur*” şarkısındaki gibi, öğrencilik yılları bunalım yaşı değildi ama birazcık daha umutsuz olmamız gerekmiyor muydu? Bizse umutsuz değildik. 1945 sonrasının nükleer savaş aleyhtarı hareketinden farklı olarak, erişemeyeceğimiz düşmanlara karşı, mahkum olması muhtemel bir artçı mücadele verdiğimizizi düşünmüyorduk. Tıpkı futbol takımlarının hayatı-

⁵ CUSC Weekly Bulletin 25 Mayıs 1937.

⁶ CUSC Faculty and Study Groups Bulletin, Lent Term, 1939.

nı maçların belirlediği gibi hayatımızın akışını belirleyecek krizlerin hepsi de bizden büyük çabalar bekliyordu. Cambridge açısından bakılırsa, maçlardan galip ayrılıyorduk. Her dönem bir öncekinden daha iyi geçiyordu. Sol kanada mensup öğrenciler de üniversitenin ülke merkezine olan uzaklığından nasibini alıyordu, ayrıca solun geleneksel kapalılığını belirtmeye bile lüzum yok. Cambridge'deki yoldaşlar açısından günlük faaliyette "Parti" ve Enternasyonal, Cambridge'in öğrenci Partisi anlamına geliyordu. Zira savaştan önce ulusal liderlikle kurulan tek bağımız, otoriter olmaktan bariz biçimde uzak öğrenci örgütçüsü Jack Cohen vasıtasıyla gerçekleşmişti. Biz onun politik önderliğini sorgusuz kabul etmeye etmiştik, ama öğrencilerle çalışmak üzere Parti'nin Northeast'teki sanayi bölgesi biriminden gönderilen ve pek eğitim görmemiş bir işçi olan Cohen'in kendisi üniversiteler hakkında öğrenmesi gereken çok şey olduğunu fark etmişti.

Her şeye rağmen o en büyük zaferimizin -İspanya Haftası'nın- İspanya Cumhuriyeti'nin ölmek üzere olduğu ve bütün umutların neredeyse tükendiği bir noktada kazanıldığını unutmak mümkün müydü? Üstelik Hitler'e karşı oluşturulacak toplu direniş sayesinde savaşın önlenebileceğine ilişkin senaryolar kursak da, bunlara gerçekte kendimiz inanmıyorduk. İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşmakta olduğunu ve ondan sağ kurtulamayacağımızı iliklerimize değin hissediyorduk. 1938 Münih krizinin ortalarında, Lyon'da muhtemelen bir otel odasında geçirdiğim berbat bir geceyi anımsıyorum: Fransız Güney Afrika'sına yaptığım öğrenci seyahatinden dönüyordum ve birkaç gün içinde savaşın patlak verebileceği düşüncesi birden kafama dank etmişti. Herhangi bir korunma yöntemi olmadığını belirterek bizi sıklıkla uyardıkları kitlesel hava bombardımanı ve zehirli gaz bulutu kabusları gerçeğe dönüşecekti. Eylül 1939'da bununla boy ölçüşebilecek bir başka isteri daha yoktu. Münih'ten Polonya'nın ilhakına kadar geçen süre bizleri bekleyen savaş günlerine hazırlamaya yaradı.

Sanırım üç sebeple neşemizi koruyorduk. Birincisi sadece bir grup düşmanımız vardı; faşizm ve ona karşı direniş göster-

meyi istemeyen kesim (İngiliz hükümeti gibi). İkincisi, gerçek savaşın hüküm sürdüğü bir yer vardı ve orada yani İspanya'da varlığımızı ispatlamıştık. Bizim kahramanımız, karizmatik John Cornford yirmi birinci yaş gününde Kordoba cephesinde ölmüştü. Aslında savaşa yaptığımız tek doğrudan katılım onun yanı sıra 1936 yazında giden bir iki kişiden ibaretti. Zira –bu gerçeğin pek kimse farkında olmasa da– tepeden gelen bir Parti kararıyla öğrencilerin –şayet özel bazı askerî becerileri yoksa– Enternasyonal Tugaylara yazılmasına mani olunuyordu: Bunun da gerekçesi, öğrencilerin öncelikli görevinin iyi akademik ünvanlar elde etmek olmasıydı, muhtemelen bu yolla Parti'ye daha fazla katkıları olacaktı. Son olarak, köhnemiş dünyanın sonu geldikten sonra güya yeni kurulacak dünyanın nasıl olacağını biliyorduk. Diğer tüm kuşaklar gibi bu konuda biz de yanılığ içindeydik.

Dolayısıyla 1930'lar bizim açımızdan inançlarını yitirmiş şair Auden'in* "alçak ve sahtekâr çağından" çok farklıydı. Bize göre, haklı davanın düşmanlarıyla yüzleşme vaktiydi. Cambridge'deki radikal dönem düşünöldüğünde faaliyetlerimiz zamanımızın çoğunu işgal etmediğinde dahi bunun tadını çıkar- dık ve haliyle biraz dünyayı kurtarmaya da soyunduk çünkü yapılması gereken buydu. "Öte yandan, günümüzde dünya sorunlarını tam da bizim o zamanlar gördüğümüz gibi gören ve fakat bizden farklı olarak hislerini eyleme dökmeyi imkânsız bulan insanları hayal kırıklığına uğratan o mutsuzluğu zerrece hissetmiyorduk."⁷

Böylelikle, "coşkumuzla enerjimizi önümüzdeki tablonun özel ve kamusal alanlarına eşit biçimde dağıtabiliyor," bir başka deyişle ikisinin arasında keskin bir ayırım gözetmiyorduk. Cole-Porter'vari bir ezgiyi söyleyip uygulandığımız doğrudu:

(*) Auden: 1907 doğumlu şair, gençliğinde sosyalistken İspanya İç Savaşı'na katıldı; sonrasında gittiği ABD'de Hristiyanlık ve modern Protestan teolojisiyle ilgilendi – ç.n.

7 Eric Hobsbawm, "In Defence of The Thirties" (ed.) Jim Philip, John Simpson ve Nicholas Snowman, *The Best of Granta 1889-1966* (Londra 1967) s. 119.

Aşk tasfiye edelim
Bundan sonra söyleyelim
İşçilere verdiğimizizi
Şefkatimizin tümünü
Aşk tasfiye edelim
Devrim olana kadar
Ancak o zaman
Aşk bolşevik olacak

Bununla beraber, özgürleşmiş erkeklerle kadınlar arasında yakın yoldaşlık ilişkisi de davanın bir parçası olduğundan hayatımızı bu emele göre sürdürdüğümüz de pek söylenemezdi. Gerçi, Cambridge komunistlerinin özel yaşamları, en azından daha uzman politikacıları, akranları Oxford politikacılarına nazaran o kadar da renkli değildi. CUSC ve Parti'nin değerler sistemi, şüphesiz ağırlıklı olarak heteroseksüellik üzerine kuruluydu; tıpkı tiyatro çevresi ve King's College dışında kalan genel öğrencileri kesiminin olduğu gibi. 1930'larda Apostle'lar bile Edward dönemine özgü "oğlancılık" dönemini geride bırakmıştı. Kuşkusuz hepimiz, "Cambridge'de homoseksüel bir komüniste rastlamadığını," iddia eden Henry Ferns kadar saf değildik. Öte yandan, Komintern içinde (ve daha az olasılıkla CUSC içinde) kimsenin kalkıp da Homintern üyeliği ilan edemeyeceği de aşikârdı. Her iki açıdan da buna özel bir mesele olarak bakılıyordu. Savaşın önce Parti'de tanıştığım en az iki arkadaşımın homoseksüel bir hayat sürdürdüklerini ancak savaş bittikten sonra öğrenmiştim.

Okul dönemleriyle tatiller arasında keskin bir ayrım yoktu. Tur rehberliği yapan dilbilimcileri saymazsak, öğrenciler para verilen tatil işlerinde çalışmazdı. Ara sıra ödenek verilirdi; bunlardan biri 1938'de Cezayir ve Tunus'a yaptığım araştırma yolculuğu için tahsis edilmişti. 1939'daki uzun yolculuğumu *Granta*'da editör olarak yaptığım çalışmanın karşılığında payırma düşen parayla ödemişim; 50 pound gibi bir yekûn tutuyordu. (Bunu Mayıs Haftası sayısı sayesinde kazanmıştık. Yaz dönemi tam editörlük yapılacak zamandı. Her dönem sonu,

teknik sahiplere ve Messrs Foister'in matbaa firmasına ve Jagg'e üretim ve dağıtım için ödeme yapıldıktan sonra, kalan parayı editör cebine indiriyordu.)

Kendi tatillerimse açıkçası London School of Economics'le Fransa arasında bölünmüştü. LSE ya da en azından okulun Houghton caddesi üzerindeki ana binası Aldwych, altmış yıl önce nasılsa şimdi de aynı. Eskiden Marie'nin Kafesi olarak bilenen ana giriş kapısının hemen solundaki yer bile küçük büfe olarak hâlâ varlığını sürdürüyor. O tarihlerde militan öğrenciler, burada sessiz bir münzevinin –genellikle Orta Avrupalı ve bizlerden hayli büyük birinin– gözetiminde ya siyaset tartışır ya da saflara yeni birilerini kazanmak için uğraşır. Kent merkezindeki üniversite kampüslerinde avare avare dolanan bu “ölümsüz öğrencilerden” biri de o vakitler hiç tanınmayan ve kimselerin dikkate almadığı, İsviçre'de *The Process of Civilization* (Uygarlık Süreci) adlı büyük eseri basılmak üzere olan Norbert Elias'tı. Britanya akademik dünyası, 1930'larda Orta Avrupa'dan gelen anti-faşist mülteci Yahudi aydınların parlak başarılarına, faaliyetleri klasik diller ya da fen gibi geleneksel anlamda kabul gören alanlarda olmadığı sürece, akıl almaz bir körlük sergiliyordu. LSE onların belki de kalacak yer bulabileceği tek yerdi. Savaştan sonra bile Elias'ın bu ülkedeki akademik kariyeri marjinal kaldı ve Karl Polanyi gibi bilim adamlarının değeri, ancak bu kişiler Atlantik'in diğer kıyısına geçtikten sonra anlaşılacaktı.

LSE'deki ortamı cana yakın buluyordum. O tarihlerde henüz ana binanın içinde yer alan kütüphanesi de çalışmak için elverişliydi. Orta Avrupa menşeli ve sömürgelerden gelen pek çok insan barındırdığı için, Cambridge'e nazaran taşralı özelliği gözle görülür derecede daha azdı. Cambridge için hiçbir önem arzetmeyen sosyoloji, sosyal antropoloji ve nüfusbilimi gibi sosyal bilim kollarına verdiği önem bile bunun için yeterli bir gerekçeydi. Okula adını veren bölümün o zamanlar –aslında daha sonra da– Cambridge'e nazaran daha silik ve geri planda olması şaşırtıcı gelebilir. Gerçi, bu bölüm Houghton Street'de yazık ki kalıcı mevkiler edinemeyen son derece zeki bazı üniversite öğrencilerini cezbediyordu.

LSE öğrenci ortamında, bilhassa da kız öğrenciler açısından kendimi daha rahat hissetmiş olmalıyım ki orada tanıştığım kızlardan ikisiyle arkadaşlığım ömür boyu sürdü ve içlerinden biriyle ömür boyu değilse de bir süre devam eden bir evlilik yaptım. LSE'deki komünist akranlarımdan üçüyle dostluğum ömür boyu devam etti: Bunlar, tarihçi John Saville (o vakitler hâlâ Stamatopoulos ya da "Stam" olarak tanınıyordu) onun arkadaşı ve sonrasında eşi olan Constance Saunders ve etkileyici James B. Jefferys'di. Jefferys, iktisat tarihi üzerine doktora yaparken savaş döneminde Dunlops'ta sendika temsilciliği görevini üstlenmiş, derken araştırmasına geri döndüğünde Soğuk Savaş'ın komünist akademisyenlere uyguladığı yasağın kurbanı olduğu için önceki başarısını yakalayamamıştı. LSE'deki bir başka akranım vesilesiyle Avusturya'yla bağlantı kurmuş ya da daha doğrusu yeniden bağlantıya geçmiştim; ileriki bir tarihte, Cambridge'de Joan Robinson'un altında iktisat doktorası yapan –LSE'den Robbins ve Hayek'e nazaran görüşleri onunla daha fazla uyuşuyordu– sportif, gür saçlı, neşe saçan Tedy Prager'dı bu. 1934 Avusturya iç savaşından sonra başa gelen Avustro-faşist rejime karşı verdiği direniş nedeniyle başı belaya girmiş, ailesi tarafından güvenli bir şekilde Viyana'dan gönderilmiş ve fakat hem Britanya'da hem de savaş sonrasında yıkık dökük Viyana'sında gelecek vadeden mesleğini bir kenara bırakıp neredeyse bütün Avusturyalı komünistler gibi o da Britanya'daki sürgün yaşamını terk edip oraya geri dönmüştü.

Yaz tatillerinde Parti üyesi Cambridge öğrencileri, Fransa'ya James Klugmann'la çalışmaya giderdi. Margot Heinemann ve James, kahramanlıklarla dolu bir önceki dönemin Cambridge komünizmiyle kurduğumuz bağıdı. (Her ikisi de hayatlarının sonuna kadar komünizme bağlı kalmıştı.) Tanıdığım en müstesna insanlardan biri olan Margot, John Cornford'un son aşkıydı; beriki yazıldığı günden itibaren bir antoloji eseri olarak kabul edilen en son şiirlerinden birini İspanya'dan onun için kaleme almıştı. Margot sonrasında J.D. Bernal'le evlenecekti. Ömür boyu süren yoldaşlığımız boyunca onu daima örnek aldım ve tavsiyeleri beni tanıdığım herkesten daha çok etkiledi.

James, John'la birlikte Party'nin kabul edilen ikinci lideriydi. Pek çok Cambridge öğrencisi ona bir nevi duayen gözüyle bakardı ve o büyük itibarını uzunca süre korudu. Sanırım o tarihteki komünist öğrencilerin arasında Enternasyonal'le en yakın temasa sahip olan kişiydi. Zira, mezun olduktan sonra aslında fevkalade yakıştığı akademik geleceği terk ederek, yaygın fakat Parti denetimli enternasyonal bir öğrenci örgütlenmesi olan Re-assemblement Mondial des Etudiants'ın (RME) (Dünya Öğrencileri Meclisi'nin) Sekreterliğini üstlenmek üzere Paris'e taşınacaktı. Onu görmeye gittiğim bir seferinde, Komünist Enternasyonal Gençliğin birkaç yıl Genel Sekreterliğini yürütmüş olan Fransız ağır toplarından Raymond Guyot'la karşılaştığımı anımsıyorum. Yapı, faaliyetlerini ismiyle alakasız Cité Paradis'te, 10. *arrondissement*'da kasvetli bir çıkmaz sokakta ve ilerleyen tarihlerde de Left Bank'da daha iddialı bir lokalde sürdürmüştü. Hepsi de savaş öncesine ait gayrı resmi politik faaliyetin bütün özelliklerini yansıtan, Balzacvari, tozlu minicik gizli saklı bürolardı. Yapının en bariz kamusal faaliyeti, belli aralıklarla düzenlenen, gerek Cambridge gerek diğer öğrenci gönüllülerinin hazırlık aşamasında yardımcı olduğu dünya kongreleriydi. 1937 tarihli ve çevirmenlik yaptığım Kongre, sonuncusu İkinci Dünya Savaşı'ndan önce düzenlenen ve birincisi Prens Albert'in 1851 tarihli Büyük Sergisi'yle başlayan Paris Dünya Fuarı'yla aynı zamana denk gelmişti. James'in yönetimde olduğu dönemde Kuzey Afrika'ya seyahat ettiğim o yaz olandan daha büyük bir kriz yaşandığını anımsamıyorum. Mussolini'nin ağırlıklı Müslüman nüfusa sahip Arnavutluk'u⁸ işgal ettiği günlerde, faşizme karşı ortak bir cephe oluşturmak üzere, 1939 yılının Pas-kalya tatilinde Yahudi ve Arap öğrencilerle yapılması öngörülen James'in düzenlediği bir toplantı vesilesiyle görevlendirildiğimi belirten raporu da aynı şekilde teyit edemiyorum. 1939'da bütün bir yaz mevsimini, söz konusu kongrelerin en geniş olması beklenen ve Hitler'in Polonya'yı ilhakından birkaç gün evvel sona eren bu kongrenin teknik hazırlıklarıyla geçirmiştım.

Zekası ve politik bağılılığı sayılmazsa James Klugmann, liderliği beraber yürüttüğü romantik, cesaretli ve son derece renkli bir kişiliğe sahip John Cornford'ın neredeyse her bakımdan tam zıttı gibiydi. Ağırbaşlı bir nüktedanlık sergileyen, yumuşak sesli ve her an gülümseyecekmiş gibi görünen göz-lüklü James, Odéon tiyatrosunun bitişindeki bir otel odasında yalnız yaşırdı. Bildiğim kadarıyla kimseye bağlanmadan sürdürdüğü bu keşif hayatı –fırsat olduğunda kendisine hayran küçük bir astlar halkasıyla çevrelenmiş bir halde– sonuna kadar aynı şekilde devam etti. Yakın arkadaşlarının yanındayken –ben asla onlardan biri olmamıştım– cinsel içerikli şakalar yaptığı söylenirdi. Ayrıca o tarihte, birden fazla ünlü homoseksüele ev sahipliği ettiği bilinen Gresham School kökenli olduğuna göre pekala o da bir *queer* (eşcinsel) olabilirdi. Öte yandan ona herhangi bir tarz cinsel ilişkiyi yakıştıran da yoktu. En azından savaş sonrası dönemde, hayatının Britanya'daki kısmında –onunla daha sık görüştüğüm bir dönemde– kesin olarak bilinen tek tutkusu kitap koleksiyonu yapmaktı. Kişisel olarak mesafeli duruşu, onu tanıyan hatta onunla hiç ilgisi olmayan insanların hepsinde ortak olan saygıyı pekiştiriyordu. Onun hakkında ne biliyorduk ki? Hiç açık vermezdi. Kesin olan tek şey, son derece makul ve anlaşılır açıklama yapabilme kabiliyeti ve Stalin'le Tito arasında oluşan çatlaktan zarar görene kadar çevresine yaydığı otoriter havaydı. Mamafih savaş öncesinin Paris ortamında boş zamanlarımızda James'le politika konuştuğumuzu da söyleyecek değilim. Kafelerde oturup satranç oynar –bizi neden yendiğini açıklamakta da maharetliydi– ya da toplantılardan ve teksir makinesi işlerinden arta kalan zamanlarda barlarda Yahudiler Asyalılara karşı masa futbolu oynardık.

İngilizlerin Tito'nun partizanlarıyla kurduğu ilişkilerde REM, James'in kilit bir rol üstlenmesini sağlamış, bir başka deyişle savaş dönemindeki sıradışı kariyerinin temelini atmıştı. 1930'larda, Orta Avrupa'da öğrencilerin yaygın politik duruşu (ancak öğretmenlerin değil) gitgide faşizme kayan sağcı milliyetçilik olma yönündeydi ve kayda değer solcu öğrenci hare-

ketlerine nadiren rastlanıyordu. Yugoslavya'daki komünist öğrencilere bilhassa da Belgrad Üniversitesi'ne büyük umut bağlanmıştı. Üniversite liderlerinden ve RME'nin tanınan simalarından biri olan Ivo (Lolo) Ribar, ilerleyen tarihlerde Partizan hareketine dönüşecek yapılanmada o zaman merkezî bir konuma sahipti. Muhtemelen Moskova'dan daha batıda ya da Kahire'de, Yugoslavya komünizminde kimin kim olduğuna ve onlarla nasıl bağlantıya geçmek gerektiğine dair kimselerin zerrece fikri yoktu.

Stalin'in Tito'yla arası açıldıktan sonra, James neredeyse doğrudan Moskova'nın baskısıyla, *Troçki'den Tito'ya* adlı, hiçbir şekilde kabul edilemez, iki yüzlü bir kitap yazarak kendi onarılmaz düşüşünü hazırlamaya zorlandı. Parti liderliğine ulaşan birinci sınıf yegâne aydın olarak (Palme Dutt hariç) yapığı ünü bütünüyle kaybetti. O tarihten sonra ne riskli işler aldı ne de inisiyatif sahibi oldu, hatta artık küçük CPGB bünyesinde bile ciddi bir otorite olarak görülüyordu. Parti onu eğitimle sorumlu kıldı (Eski öğrenci örgütümüz Jack Cohen de kendisine yardım ediyordu). Doğuştan gelen öğretme yeteneği sayesinde bu onun başarıyla üstesinden geldiği bir görev oldu. Çok umutlar bağlanan bir adam olarak, kendisine 1930'larda hayranlık besleyenlerin yaşadığı hayalkırıklığı ve acımayı sahip olduğu zeka ve kavrayış sebebiyle hissetmemesi ımkânsızdı. Takatten düşmüştü. Eski James Klugmann, sadece 1975 yılında bir anlığına belirip yok oldu. Burgess ve Maclean'in 1951'de Moskova'ya gitmelerinden itibaren düzenli aralıklarla James'in üstüne giden İngiliz Gizli Servisi, tıpkı diğerleri gibi onun da eninde sonunda İngiliz ajanlarına katılmaya hazırlandığını ortaya atmıştı. Belki de bu yönde teklifler vardı.⁹ Gayet iyi bildiği İngiliz Gizli Servisi'nin –her şeyden önce savaş boyunca onlar için çalışmıştı– davaya ihanet edebileceğini düşünmesi karşısında incinmişti. Reddetti. Kısa süre sonra kitaplarla çevrili bir halde alelade bir South London evinde öldü.

⁹ Yuri Modin, *My Five Cambridge Friends* (Londra, 1994) s. 100-101.

Okulumun mayıs-haziran arasındaki son dönemi gayet iyiydi. *Granta*'da editörlük yaptım, Apostle'a seçildim ve Bitirme sınavlarında yıldızlı bir yüksek derece alarak böylelikle King's bursuna hak kazandım. Bu dönemin bir tek kötü yanı vardı: Savaşın herhangi bir cephesinde hizmet vermek için çok yaşlı olan Sidney amcam, Britanya'da uzun süredir verdiği geçim mücadelesinde pes ederek, 1939 baharında biriktirdiği birkaç yüz poundla, yeni bir hayata başlamak üzere Nancy ve Peter'i da alarak Şili'ye göç ediyordu. Bitirme sınavlarına birkaç hafta kala benim de onlarla birlikte gitmem hiçbir şekilde söz konusu değildi, ayrıca savaşın eşiğindeki bir ülkeyi de terk edecek değildim. O tarihte Şili Avrupa'ya göre dünyanın bir ucuydu. Onları Liverpool'dan gemiye bindirdim, sonra Edgware'e giden trene bindim ve sırt çantamı bıraktığım, artık tamamıyla boş kalan Handel Close'daki evin zemininde son kez uyudum. Eski evden getirdiğim bir şişe Tokay* ben yokken nasıl olduyorsa kaybolmuştu. Sonra Cambridge'e geri döndüm.

Yaz boyunca, *Granta*'nın editörlüğünden kazandığım parayla, Rue Cojas'ta konumu iyi ama binası çirkin bir Paris otelinde, James'in büyük Kongresi için çalıştım. Kongre'de çekilen bir fotoğraf şu an karşımda duruyor: Beyazlarla (çoğunluğu Cambridge'den) Hintlilerin, Endonezlerin, tuhaf Orta ve Uzak doğulularla yalnız bir Afrikalının beraber çektiği karışık bir fotoğraf bu. İleriki bir tarihte Hollanda direnişinde öldürülen Amsterdamlı o iyi niyetli kızı anımsıyorum. Orada, unutulmuş genç simaların arasında Javalı yakışıklı Satjadjit Soegono duruyor: 1948'de Madiun'daki komünist ayaklanma sırasında öldürülene kadar, savaş sonrası dönemde Endonezya'nın en önemli sendika liderlerinden biri olmuştu. Yine orada hemen James'in yanında Sri Lanka KP'nin gelecekteki Genel Sekreteri Pieter Keunemann ve Bayan Gandhi'nin gelecekteki Ordu Komutanı P.N. Haksar var. Bir de İspanyol mülteciler; İspanyol Komünist Partisi'nden Pablo Azcarate'yle birlikte teksir makinesinde çok emek veren minyon tipli Miggy Robles. İşte Arun

(*) Tokay: Macaristan civarında yapılan tatlı şarap – ç.n.

Bose'un küçük ciddi Bengalli siması... İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasına iki haftadan daha az bir süre kaldığı hesaba katılmazsa başarılı bir Kongre olmuştu.

Dinlenmeye ihtiyacım vardı ve Brittany'den otostop çekerek birkaç günlüğüne Concarneau'ya gitmiştim. 1 Eylül'de geri döndüm. Şık giyimli ve oldukça endişeli bir Fransız hanımı beni Angers ilerlerinde bir yerden arabasına almıştı. Haberim yok muydu? Hitler Polonya'ya girmişti. Paris'e doğru yol aldık. Radyodan en son haberleri dinlemek için durduk ve yaklaşan savaş üzerine mutad konuşmalar dinledik. Fransa'da olduğumuza göre büyük olasılıkla öğle yemeği için durmuş olmamız lazım ancak öylesi bir günde bu tür şeyler insanın aklında kalmıyor. Arabalarını yükleyen Paris ahalisinin bir kısmı şimdiden ters yöne doğru yol almaya başlamıştı. Birbirimize bol şans diledik ve beni bıraktı. Place Vendôme'daki Westminster Bank'ın yolunu tuttum ve diğer İngilizlerle kuyruğa girdim. Önümdeki asabi, bariz derecede dişlek adam pasaportuna bakılırsa yazar ve ressam Wyndham Lewis'di. Şayet Londra'ya giden gece trenine bilet alabilirsem, biletleri almak için San Lazare'a gitmeden önce bavuluma toplayacağım pek bir şeyim yoktu. Tren uzun bacaklı, uzun boylu sarışınlarla -Folies Bergere ve Casino De Paris'te çalışan ve Morecambe ya da Nottingham'daki evlerine geri dönen İngiliz dansçılarla- doluydu. Yanlış anımsamıyorsam, uykumu alamadan Victoria İstasyonu'na vardığımda barışın son gününe girmiştik ve güneşli bir Londra sabahıydı. Orada artık kalacak bir evim yoktu ama barışın henüz ona ermediği son geceyi, Newnhamlı lskoç bir üniversite öğrencisi olan Lorna Hay'e ait, ya da onun biriyle birlikte kaldığı dairesinde geçirmiştim. Beriki Londra gazetecilik camiasında iş aramak üzereydi; profesyonel devrimcilik hayatı nedeniyle kızcağızı yanında götürmesinin imkânsız olduğunu söyleyen Mohan Kumaramangalam, kısa süre önce Hindistan'a dönmüştü.

1930'lar işte benim için böyle sona eriyordu.

Komünist Olmak

I

1932 yılında komünist olmama karşın 1936 sonbaharında Cambridge'e gelene kadar Parti'ye bilfiil katılmamışım. Elli yıldan fazla parti içinde faaliyet gösterdim. Neden bu kadar uzun süre partide kaldığım sorusu şüphesiz otobiyografinin ilgi alanına girer ama genel bir tarihsel merak konusu değildir. Bununla beraber mensubu olduğum kuşağın en zeki fertlerine komünizmin neden cazip geldiği ve komünist olmanın bizim için ne ifade ettiği sorusu 20. yüzyıl tarihinde merkezî bir tema olmalı. Zira bu yüzyılı en iyi şekilde, arkadaşım Antonio Polito'nun "20. yüzyılın büyük iblisi: politik tutku," sözleri tanımlar. Bunun özbeöz ifadesi de komünizmdir.

Komünizm artık yaşamıyor. Sovyetler Birliği ve o modeli takip eden devletlerin çoğu, bize ilham kaynağı olan 1917 Ekim Devrimi'nin evlatları, geride bıraktıkları maddi manevi çürüme manzarasıyla öylesine derin bir çöküş yaşadı ki, bu girişimin bünyesine yenilginin en başından itibaren yerleştiği kanısına artık kesin gözüyle bakılmalı. Öte yandan, bu inançla yola çıkanların başarıları ve buna bağlı olarak "Bolşeviklerin zaptedemeyeceği kale olmadığı," kanısı gerçekten de oldukça sıradışıy-

di. Lenin'in Finlandiya Istasyonu'na gelişinin üzerinden henüz otuz yıl geçmeden insan ırkının üçte biri ve Elbe'yle Çin arasında kalan bütün yönetimler Komünist Partiler'in denetimine girmişti. Her şeyden önce, Sovyetler Birliği, Çarlık Rusya'sını darmadağın eden 20. yüzyılın en amansız savaş makinesini al- tederek, İkinci Dünya Savaşı'ndan dünyanın iki süpergücün- den biri olarak çıkıyordu. 7. ve 8. yüzyıllarda İslam'ın kazandı- ğı zaferlerden (daha ağır ve daha az küresel) beri herhangi bir ideolojinin çağımızda böyle bir zafer kazanması vaki değildi.

Bu zaferler nispeten ve kesinlikle daha küçük, varlığı ken- dinden menkul "öncü partiler" tarafından kazanılıyordu. Zira 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan ve ekseriyetle Karl Marx'ın görüşlerini feyz alan işçi sınıfı partilerinden farklı olarak, ko- münizm bir kitle hareketi olarak tasavvur edilmemiş ve tabiri caizse tarihsel tesadüflerin sonucunda böyle bir hareket haline gelmişti. Bu bakımdan Marksist sosyal demokrasiyle zıtlık içe- riyor hatta onu reddediyordu: Zira, sosyal demokrasi, kendisi- ni "emekçi" olarak tanımlayan herkesin, "İşçi Partisi" adının da ifade ettiği gibi, özünde işçilerin partisi olarak beliren parti- lerle bütünleşmesini bekliyordu. Onlar açısından, İşçi Parti- si'ni desteklemek, kişinin sosyal varoluşunu keşfetmesi kadar -ki bu muhakkak bazı kamusal sonuçlar getirirdi- bireysel bir politik tercih gibi görünmüyordu. Halbuki, asgari siyasî faali- yetleri bile kişinin sosyal varoluşunu tanımlayan ne varsa onunla dolmuş vaziyetteydi. Öyle ki "Kızıl Viyana"daki bira- hanelerin arka odalarında buluşan dernekler -1970'lerde bile bu tür ilanlar görüyordum- hobilerini pul koleksiyoncuları başlığı altında değil İşçi Filatelistler ya da İşçi Güvercinsever- ler gibi adlarla ifa ediyorlardı. Bu tür gruplara, bilhassa da sa- vaş sonrası dönemde İtalya'da, komünist hareketin bünyesin- de de ara sıra rastlanıyordu. Orada Parti'nin kökleri aile ve ye- rel cemiyete dayanıyordu ve eski sosyalist hareket geleneğiyle Leninizmin örgütsel randımanı ve laik Katolik Kilisesi'nin ah- lakî otoritesi parti bünyesinde birleşiyordu. (Palmiro Togliat- ti'nin 1945'te belirttiği gibi, "her evde Karl Marx'ın resminin yanında bir de İsa'nınki bulunurdu.") Modenali genç bir kadı-

nın Parti Federasyonu'na şu türde soruları rahatlıkla yöneltebildiği türde bir partiydi: Acaba kendisine kur yapan Podovalı genç *carabinieri** niyetinde "ciddi" olup olmadığını kent federasyonuna sormak mümkün müydü? (Ne yazık ki Podova'da evli olduğu anlaşılacaktı.)¹ İtalya'da kişisel ya da kamusal anlamda daha iyi biri olmak ve daha iyi bir dünya inşa etmek birbirinden ayrılmaz unsurlardı.

Kaynağını işçi sınıfından aldığını, bu sınıfın çıkarlarını ve amaçlarını dile getirdiğini iddia ederken yer yer haklı olsalar da, Komintern döneminin Komünist Partiler'i bütünüyle farklı bir türü temsil ediyordu. Onlar Lenin'in "profesyonel devrimcileriydi", yani nispeten küçük ve seçilmiş bir gruptu. Böyle bir örgütlenmeye katılmak bireysel bir tercihti ve gerek Parti'ye katılanlar gerek ona yeni bir "bağlantı" getirenler açısından hayatı değiştiren bir adımdı. Bu, çift taraflı bir karardı, zira partide kalmak (en azından komünist yönetimin olmadığı ülkelerde) zımnen, onu terk etmemek gibi daimi bir tercih yapmak anlamını taşısa da herhangi bir yer ya da zamanda bundan vazgeçmek de zor değildi. Pek çok kişi için Parti üyeliği, siyasi hayatlarının geçici bir dönemine tekabül ediyordu. Yine de, iki savaş arasında komünist olanların pek azı, 1968 kuşağından farklı olarak devrimciliği politik bir Kulüp Med'e katılmakla eşdeğer görürdü. (Açıklamak gerekirse, Kulüp Med, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra eski bir Komünist Parti direnişçisi tarafından bir mini tatil ütopyası olarak kurulmuştu.)

Savaş öncesi dönemin İtalyan komünist liderlerinden Giorgio Amendola özenle kaleme aldığı otobiyografisinin ilk cildine *Una scelta di vita* "Seçilmiş bir Hayat" adını vermiş. Savaştan, bilhassa da 1935'ten önce, komünizmle tanışan bizim gibiler, sahiden de hayatlarını komünizm davasına adamaya niyetliydi ve içimizden kimileri bunu yaptı da. Daima muhalefette kalan partilere mensup olanlarla, mensubu olduğu Partiler iktidarı alan ve dolayısıyla da rejimlerinin icraatlarından

1 Alessandro Bellassai, "Il Caffè Dell' Unità. Pubblico e Privato nella Famiglia Comunista degli Anni 50", *Società e Storia* XXII, No. 84, 1999, s. 327-328.

(*) İtalyan polisi – ç.n.

doğrudan ya da dolaylı anlamda sorumlu tutulan komünistler arasında canalıcı bir fark ortaya çıkacaktı. İktidar, bireyler üzerinde muhakkak yozlaştırıcı etki yapacak diye bir kural yok ancak söz konusu yozlaşmaya direnmek kolay da değildir. Özellikle de kriz ve savaş koşullarında iktidarların yaptığı, bizi özel bir takım insanların yaptığı kabul edilmez olan şeyleri mazur göstermeye, bunun için birşeyler yapmaya sevkettir. Mensubu olduğu Partiler hiç iktidara gelemeyen ya da başkaları adına ölüm kalım meselerinde karar vermekle yükümlü olmayan (direniş, toplama kampları) benim konumumdaki komünistler açısından işler daha kolaydı.

Söz konusu Leninist “öncü partilere” üye olmak bundan ötürü derin olmakla birlikte sebebi anlaşılır bir kişisel tercihti. Zira iki savaş arası dönemin komünistleri için, Parti’ye katılmak, halihazırda kendini “solda” ifade eden ya da dünyanın diğer yerlerine mahsus deyimle “anti-emperyalist” olarak gören biri açısından, bu yolda atılan bir ileri adımdı. Elbette doğru düzgün bir politik homojenliğe sahip ortamlardaki komünistler açısından bu daha kolaydı: New York’ta *The New Yorker*’a yazan birinin sözlerine kulak misafiri olmuştum bir kere sinde; düşünceli bir tarzda, Teksas ya da Dallas dışındaki yerlerde “Cumhuriyetçilerle hakikaten asla karşılaşamazsınız,” diyordu. Toplumun içinde marjinal kalan kesimlerden gelenler açısından durum daha da kolaydı, zira konumları gereği zaten ulusal politik mutabakatın dışında yer alıyorlardı. Bunun tam tersi, benim kuşağıma mensup bir yığın eski komünistin içinden aşırı sağ kanada savtulanlar nadiren çıkıyordu. Politik olarak hayal kırıklığı yaşayan komünistin bir sonraki durağı, şayet yeterince gençse ya solun bir başka kolu ya da ekseriyetle kademe kademe Soğuk Savaş’ın anti-komünist militan liberal düşüncesine doğru giden bir yönelim oluyordu. New York solundan aydınların eski ailevi bağlılıkları terk etmeleri ve kendilerini açıkça neo-muhafazakârlar olarak ifade etmeleri için ABD’de bile bir nesil geçmesi gerekmişti.

Bu, bilhassa da aydın kesim arasında aşikârdı. Zira, toplumla ilgili usçu düşüncedeki hakim gelenek kaynağını 18. yüzyıl

usçu Avrupa Aydınlanmasından alıyordu. Politik sağ bu konuda şikâyetlenmeyi hiç bırakmadığından, bu durum aydınları özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi konulara yakınlık duymaya yöneltiyordu. Hatta, tartışmaya açık olmayan bir Yahudi kimliğine duygusal bağlılığı nedeniyle Aydınlanma tenkitçilerini savunmaya ya da en azından onları anlamaya yönelen Isaiah Berlin adlı arkadaşım bile bir Aydınlanmacı liberal gibi davranmaktan kendini alamıyordu. Almanya haricinde sağ kanata uygun laik aydın geleneği neredeyse yok gibiydi. Aydınlar için geçmiş yüzyılın ilk yarısında, sağa nazaran sol kanat gözle görülür derecede daha çok insana cazip gelmişti. Usçu düşünceyle daha az ilgisi olan başlıca yaratıcı sanatlarda bile anti-faşist düşünce hakimdi. Bu konudaki son söz, takdire şayan bir özlü ifadeyle “Simon Leys” tarafından dile getirilmiştir: Maoizmin söylenlerini bir yapıbozumcu olarak emsalsiz biçimde ele alan tanınmış bir Belçikalı sinologa ait bir takma addır bu. Beriki, “Aydın camiasında eskiden komünist olup görüş değiştiren insanlara herkes rastlanmıştır. Öte yandan aramızdan kaç kişi eski faşistlere rastladığını söyleyebilir?” diye sorar. Hakikaten de savaş sona erdikten sonra, faşistlerin sayısı --düşüncelerini değiştirmiş veya değiştirmemiş olsunlar-- o denli fazla değildi.

Buradan yola çıkarak komünizmin, aşırılığa, otoriterliğe ya da diğer “demokratik olmayan” karakter özelliklerine açık olan, belli bir takım kişilik yapılarına cazip geldiği sonucunu çıkarmamız gerekmez. Gerçi bu sav, Soğuk Savaş döneminde komünizmle faşizmin benzerliğini göstermeye hevesli yazarlar tarafından ortaya atılmıştır, ancak politik olarak taraflı sosyal psikolojinin göz hapsine girmeye lüzum yok. Öyle ya da böyle, sağ ve solun “aşırılıklar”ı arasındaki köklü hısmılık liberal görüşe pek az zemin tanırken, bu durum bir uçtan diğere geçişi kolaylaştırır. İngiliz KP’si küçük olduğundan, en azından 1930’ların sonlarında, komünist işçi ve öğrenciler istisnâî özelliklere sahip olmakla birlikte bütünüyle müstesna da değillerdi. KP’ye katılan Cambridge’deki akranlarımla onları ötekilerden ayıran ortak bazı kişilik özelliklerine sahip ol-

duklarını anımsamıyorum. Belki sadece fazladan sahip oldukları düşünsel canlılığı sayabiliriz. Aslında, ilerleyen tarihlerde, eski yoldaşlarla post-komünist hayatlarında birer saygın orta sınıf erbabı, nadiren de olsa birer Muhafazakâr olarak karşılaştığım vakit kendi kendime genellikle şöyle derdim: “Onu ve onun gibilerini bir zamanlar Parti’ye kazandığımı düşünüyorum da!” Parti’ye katılan işçilerin, en azından Britanya’da, diğerlerine nazaran daha genç ve canlı olmaları şaşırtıcı olmamakla birlikte, esas olarak makinistlik, inşaat işçiliği ve bazı bölgelerde madencilik yapan bu işçiler diğer açılardan geldikleri sınıf ve ait oldukları iş koluna has özellikleri yansıtıyorlardı. 1930-1950 tarihleri arasında orta ve yüksekokul öğrencileri sınıf mücadelesinin kontrolüne girmeden önce genç çırakların ya da dinamik genç atölye eylemcilerinin politik ve düşünsel eğitim alacağı yer Parti çatısıydı. İngiliz sendikal faaliyetinin gelecekteki liderleri böyle yetişecekti. Elbette bunun yanı sıra, sınıf bilinçli “proletar” bir partinin önemle üzerinde durduğu yetkin işçi sınıfı kadroları da böyle yetişti. Genel kanının aksine, Parti liderliğinde aydın kesimin bu anlamda çarpıcı bir rolü yoktu; bu durum ta ki eğitsel devrim sayesinde okumaya meyilli gençlik, atölyeden yüksekokula taşınana ve böylelikle onlara daha iyi mesleklerin ve Komünist Parti’yle sınırlı olmayan politik tercihlerin kapısını a ılana değin geçerliliğini korudu.

Komünizm dolayısıyla, “aşırı uçlarda olmayan” kişiliklerin arasından “aşırı uçlarda” olan birilerini seçmenin bir yolu değildi. Gerçi, politik yelpazenin iki zıt kutbunun da aynı alıcıya – yani genellikle genç, özünde politik şiddet ya da macera dolu işlere meraklı, terörizmi ya da dolaysız eylemi cazip bulan kişilere hitap ettiği de söylenebilirdi. 1968  ğrenci ayaklanmasından sonra, sokak çarpışmalarının ve küçük ölçekli silahlı grupların yükselişe geçmesi, “sokak savaşcısı insanlar” hama-setiyle birlikte belki de Rambo tiplerinin aşırı sola daha fazla çekilmesine neden oldu. Bununla birlikte, devrimi gerçekleştirmeye adanmış bir hayatla, coşkusu rastgele dövüş veya maceradan beslenen bir hayat tarzı arasında fark vardır.

Istisnalar bir tarafa bırakılırsa (örneğin Büyük Britanya gibi) tarihsel evrelerinin hiç değilse bir kısmını illegalite koşullarında geçiren Komünist Partiler'deki gizli faaliyet geleneği ve bunun taşıdığı önem düşünülduğünde, benim zamanımdaki enternasyonal komünist hareketlerin şüphesiz macera yaşamaya elverişli bir deneyim sahası barındırdığı söylenebilir. Öte yandan düsturu romantizm değil de acımasız randıman olan bolşevizm, banka soygunculuğu ya da komando baskınları kültürünü desteklemiyordu. Herkesten daha üstün bir "Politik sorumlu"yu (yani sivilin) icat etmesinin ardındaki neden, sıradan askerin dürtülerine karşı beslediği güvensizlikti. Bireysel terörizme teorik olarak düşmanca yaklaşıyordu. Bizzat Lenin'in bu tür olaylara verdiği tepki kesinlikle durumu gayet iyi yansıtır. 1916 yılında sosyal demokrat Friedrich Adyer'in, Birinci Dünya Savaşı'nı protesto etmek için Habsburg İmparatorluğu'nun Başbakanı'nı neden alenen vurduğunu anlayamıyordu. Bunun yerine Parti sıfatıyla kolları gezip insanları greve çağırması daha makul değil miydi?

Mesleki hayatları macera kitabı yazarlarına ilginç gelebilecek ve zaten gelmiş olan birkaç komünistle tanışmıştım. Ancak ne denli tehlikeli olursa olsun, gizlilik ideali genel olarak ne bir eşkiyalıktı ne de kendi abarttıkları bir şeydi. Savaş zamanı İsviçre'de, son derece önemli bir Sovyet casus şebekesinin başında bulunan ve Budapeşte'de oldukça tuhaf bir Noel dönemini birlikte geçirdiğim, tanıdığım tek usta ajan – Sovyet ajanı Alexander Rado'yla, onun telsiz operatörü ve literatüre göre bir İngiliz ikili ajanı olan Alexander Foote arasında bir kıyaslama yapmak istiyorum: "Foote'un gizli ajan olmasının birinci sebebi parasal, ideolojik sebepler, ya da vatanseverlik duyguları değildi. Casusluk işinden pek az para kazandı, soyut politik fikirlerden sıkılıyordu ve nihayet İngiltere'ye döndüğünde MI5 tarafından kendisine vatansever gözüyle de bakılmamıştı. Gelgelelim doğuştan bir maceraperestti..."² Rado'ya gelince, eyleme susamış bir adam gibi görünmekten zi-

2 Anthony Reed ve David Ficher, *Operation Lucy: Most Secret Spy Ring of The Second World War*, (Londra, 1980) s. 204-205.

yade, boş zamanlarında Orta Avrupa'nın kahve masalarını mesken tutan, rahatına düşkün orta yaşlı bir iş adamı tablosu çiziyordu. Stalin'in kamplarında geçen birkaç yılın ardından 1960'ta, Budapeşte'de Karl Marx Üniversitesi'ndeki Ekonomi Kürsüsü'ne geri döndüğü vakit onunla karşılaşmışım; daima yapmak istediği işe kavuşmuş, bir coğrafyacı ve haritacı olmuştu. 1918'den itibaren, politik hayatı süresince gizli ve açıklanması olanaksız illegal faaliyetlerin kâh içinde kâh dışında yer almış ve sonunda hep bu hizmete dönmüştü. Ne savaşmak –(yarıda kalan) Alman devrimine önderlik etmesi hedeflenen silahlı işçi tugaylarını örgütlemişti– ne de casus şebekelerini yönetmek onu tatmin ediyordu. Bu türde bir hayatın heyecan yüklü taraflarından hoşlandığına şüphe yok ancak bana kalırsa, bu işi sırf bu sebeple seçen biri de değildi. Yapılması gerekeni yerine getiriyordu. “Gençken,” diye anlatmıştı, “Rakosi (Macaristan'da eski bir komünist lider ve diktatör, bizim bu konuşmayı yaptığımız sırada Sovyetler Birliği'nde sürgünde emekliliğini yaşıyor) bana ‘Sandor, neden sadece profesyonel devrimcilik yapmıyorsun?’ derdi, Pekala, bir ona bak bir de bana. İyi ki düzgün bir işim varmış ve iyi ki o işi hiç bırakmamışım.” Komünist Partiler romantiklere göre değildi.

Tam aksine Komünist Partiler örgütlülük ve kau programlılıktan yanaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Vietnam KP'nin yaptığı gibi, koşullar elverdiğinde partilerin birkaç bin üyeye devlet kurucusu haline gelmelerini sağlayan da bu özellikleriydi. Leninist Parti'nin sırrı ne barikatlarda dikilme hayalleri kurmaktan hatta ne de Marksist teoriden ibaretti. Bunu iki cümleyle özetlemek mümkündü: “Kararlar uygulanmalı” ilkesi ve “Parti disiplini.” Parti'nin cazibesi ötekilerden farklı olarak, sahip olduğu yaptırım gücüne dayanıyordu. Parti'deki hayat neredeyse içgüdüsel olarak belagat aleyhtarıydı. Yabancı partilerin Sovyet deneyiminden devraldığı, sonu gelmeyen ve insanı neredeyse çileden çıkaracak denli sıkıcı, Parti organlarında yeniden yayımlanan anlaşılmasız ve merak uyandırmaktan uzak “rapor” kültürünün oluşmasına zemin hazırlayan da belki buydu. Opera kültürüyle yoğrulmuş İtalya'da

bile savaş sonrası dönemin genç kızıl aydınları, büyük kitle mitinglerinde sadık tayfanın ısrarla yaptığı geleneksel konuşmalarla dalga geçerdi. Mamafih, güçlü hatipliğin bizi heyecanlandırmadığını ya da bunun “kitlese işler” ya da kamusal olaylar açısından önemini anlamadığımızı söylemiyorum. Böyle olsa komünizmle ilgili anılarımda bu tür konuşmalar önemli bir yer tutmuyor. İspanya İç Savaşı’nın ilk aylarında Paris’te, Vel d’hiv’deki tıka basa dolu kapalı mekânda yapılan o toplantıda, siyah matem kıyafeti içinde La Pasionaria’nın duygu yüklü suskun kalabalığa yaptığı o konuşma hariç... Dinleyicilerin pek azı İspanyolca bilmesine rağmen neden söz edildiğini kesinlikle anlamıştık. Mikrofondan çıkıp tepemizde kara albatroslar gibi süzülen “y las madres y sus hijos” (ve anneler ve oğulları) sözleri hâlâ aklımdan silinmiş değil.

Leninist “öncü parti”, disiplin, iş verimi, mutlak duygusal özdeşleşme ve *tam anlamıyla* adanmışlıktan ibaret bir bileşimdi. Bununla ilgili bir örnek vermek istiyorum: İkinci Dünya Savaşı sırasında 1941’de, Cambridge’e isabet eden tek düşman bombası sonucu devrilen bir direğin altında kalan yoldaşımız Freddie, çıkan yangında öleceğini zannetmişti. İtfaiye ekipleri gelene kadar onu beyhude yere kurtarmaya çalışan ve bombalanan yere bir adım mesafedeki Round Church Caddesi’nde benim oturduğum eski sayfiye evinde yaşayan arkadaşım Tedy Prager hikâyeyi bakın nasıl anlatıyor:

Ayağım, diye çılgık attı. Ayağım yanıyor. Bense direğe balta savurup durdum ama yerinden zerrece kıımıldamadı. Bahtsız Freddie...Yapacak bir şey yoktu, işim bitti diyerek ağlamaya başlamıştı. Derken çaresizlik ve duman nedeniyle gözlerim yaşardığında ve aruk baltayı kaldırarak takatim kalmadığında: “Yaşasın Parti, yaşasın Stalin... yaşasın Stalin!” diye bağırmıştı, hoşçakalın çocuklar hoşçakal Tedy.³

Freddie ölmemişti ama hayatının geri kalanını bacakları dizlerinden kesik vaziyette geçirdi. Ölmek üzere olan bir Par-

3 Theodor Prager, *Zwischen London und Moskau: Bekenntnisse eines Revisionisten* (Viyana 1975) s. 56-57.

ti üyesinin son sözlerinin Parti, Stalin ve yoldaşlara sarf edilmiş olması o tarihte hiçbirimize garip gelmezdi. (O zamanlar yabancı komünistler Stalin hakkındaki bilgilerine dayanarak, lekesiz içten, doğal ve masum düşüncelere sahipti. Tıpkı, Sovyet vatandaşlarının hiçbirinin ne aklımdan geçirip ne de cüret edemeyeceği şekilde, İngiltere’de “Joe Amca” gibi bir hayvan adıyla ve İtalya’da “koca bıyık” diye anılan bu adamın 1953’te ölümüyle yaşanan evrensel kederin içtenliği gibi. Parti hayatımızın anlamıydı. Ona hayatımızı veriyor ve karşılığında da mutlak zafere olan inancı ve kardeşlik deneyimini kazanıyorduk.

Parti (o hep büyük harfle başlardı) hayatımız üzerine hak iddia edebilen ilk sıradaki daha doğrusu tek yetkili merciydi. Talepleri tartışmasız öncelik taşırdı. Disiplinini ve hiyerarşisini kabul ederdik. Bize önerdiği “çizgi”yi kesin takip etme yükümlülüğünü, aynı fikirde olmadığımız zamanlarda bile kabul ederdik. Gerçi, aynı zamanda onu “savunmamız” da gerektiği için, çizginin düşünsel ve siyasî “doğruluğu” hakkında kendimizi ikna etmek için yer yer cansiperane çabalar sarf ettiğimiz olurdu. Zira, liderin iradesine sorgusuz itaat (“Mussolini hep haklıdır”) ve hizmeti ve askerî emirlere kayıtsız şartsız uymayı gerektiren faşizmden farklı olarak Parti’nin otoritesi –Stalin mutlakiyetçiliğinin doruğundayken bile– salt teoride olsa da sebep sonuç ilişkisine ve “bilimsel sosyalizme” bağlı ikna gücüne dayanıyordu. Bu otorite kaynağını, her şeyden önce bütün komünistlerin bilmekle yükümlü olduğu somut “koşulların Marksist tahlili”nden almalıydı. Önceden saptanmış ve değişmez olan “Parti çizgisi”, böylesi bir tahlil bağlamında gerekçelendirilmeli ve fiziksel anlamda elverişsiz koşullar haricinde “tartışmaya açılmalı” ve Parti’nin tüm kademelerinde onaylanmalıydı. İktidarda olmayan ve üyelerinin sol kanata özgü eski tartışma geleneğini izlemekten çekinmediği Komünist Partiler’de, oy vermemiz beklenen konuda içimizde hiç şüphe kırılması kalmayana kadar liderlik resmi çizgi onaylatmak için gereken süreci tekrarlamak zorundaydı. (Bu süreç teknik olarak “sabırla açıklamak” diye adlandırılırdı.) Oylamadan sonra

“demokratik merkeziyetçilik” gereği bu tartışma herkesin mutabık olduğu eylemliliğe dönüşmeliydi.

Bize emredileni yerine getiriyorduk. Britanya gibi ülkelerde bizden çok etkileyici işler beklenmiyordu. Aslında, komünistler dünyayı kurtarmaya soyunduklarını düşünmeseler, İngiliz işçi hareketlerinin alışıldık çerçevesinde evlerde ve nahoş toplantı odalarında Parti'nin düzenlediği (yoldaş başkan, kollara ayrılan zaman, veznedarın raporu, önergeler, bağlantılar, dergi satışları ve geri kalan işlerden ibaret) mutad etkinliklerden sıkılabilirlerdi. Ancak bize verilen tüm talimatlara uyardık. Her şeyden önce, Stalin terörü döneminde, pek çok Sovyet ve Komintern kadrosu kendisini neyin beklediğini bile bile Moskova'ya dönmelerini isteyen emri yerine getirmişti. Şayet parti sevgilinizi ya da karınızı bırakmanızı isterse yapardınız. Londra'da birine ihtiyaç duyulduğu için, 1933'ten sonra, sürgündeki Alman Partisi Margaret Mynatt'a (sonraları *Collected Works of Marx and Engels*'in İngilizce'de yayımında esin kaynağı oldu) Paris'ten İngiltere'ye gitmesini emretmişti. Tanınan Alman komünistleri sınırdan içeri bırakılmadığından yasal İngiliz belgelerine sahip bir yoldaş gerekiyordu. Bir an bile tereddüt etmeden hayatının aşkını (bana sonradan söylediğine göre) terk edip söyleneni yapmıştı. Onu (belki de bir kadındı) bir daha hiç göremeyecekti. Savaş bittikten sonra, Auschwitz'de kalmış birisinden, kamptakilerin parti aidatlarını tasavvur edilemeyecek kadar kıymetli olan sigaralarıyla ödediklerini dinlemiştim. Sigara edinebildiklerine göre bu aynı zamanda Parti'nin toplu direniş kapasitesine dair de bir göstergeydi.

Partili olmayan ya da partiye girme (ya da yeniden girme) niyeti de taşımayan biriyle ciddi bir ilişki yaşamak kabul edilebilir değildi. Zaten malum, Parti üyelerinin cinselliğe yaklaşımları özgürleşme eğiliminde olduğuna göre, takdir edersiniz ki bütün militanların apolitik seksten çekinmeleri de söz konusu değildi. Hatta, Brecht'in harika şiiri *An die Nachgeborenen*'deki (Gelecek Kuşaklara) Komintern ajanının tesadüfi beraberlikleri (“*der Liebe pflegte ich achtlos*”) bile Parti'nin kişisel olan her şeyin üstünde olduğuna dair bir başka kanıtı. Ne ya-

lan söyleyeyim, ileride Parti'ye kaydolma olasılığı olmayan biriyle gerçek bir ilişki yaşamayı tasavvur edebildiğim anda artık gençliğimdeki saf komünisti geride bıraktığımı da anlamıştım.

Geriye dönüp baktığımızda günümüzden yarım asır önce birer Parti üyesi olarak neler hissettiğimizi ve nasıl davrandığımızı tarif etmek zor değil ancak bunları açıklamak daha zor. O zamanki halimi yeniden yaratamam. O zamanın manzarası dünya tarihinin enkazları altına gömülü. İnsan hayatı için taşıdığımız büyük umutların imgesi bile –şayet bir imgeden söz edebilirsek tabii– bugün artık Batı'nın teknolojik olarak gelişmiş ve son derece varlıklı ülkelerinde, insanların çoğunluğu tarafından ulaşılabilir olan hizmetlerin, eşyaların, başarı olanaklarının ve kişisel seçeneklerin altında gömülü vaziyette. Marx ve Engels komünist toplumun neye benzeyeceğini tarif etmekten kaçınmakla akıllılık etmişti. Gelgelelim bireysel hayatın nasıl şekilleneceğine dair söyledikleri sınırlı şeylerin çoğu komünizm olmadan da –potansiyel olarak neredeyse sınırsız bollukta sosyal üretimin ve mucizevi teknolojik gelişmenin sonucu olarak– halihazırda gerçekleşmiş gibi görünüyor; onların belirsiz bir gelecek için öngördüğü bu durum bugün herkesin doğal karşıladığı bir şey artık.

Seksen yaşlarında biri olarak, geçmişe bakıp bizleri komünist yapan sebepleri detaylarıyla inceleyecek yerde, 1956 krizinin hemen akabinde, yani gençlik döneminin görüşlerine henüz yakinken yaşananları aktarmak istiyorum. En görmüş geçmiş devrimcilerin bile o “mükemmeliyetçilik ya da ütopyacılığı” paylaştıklarını yazmıştım. Bundan ötürü, kurulacak sosyalizmin bütün üzüntü ve kederleri, mutsuz aşk ilişkilerini ve kederleri ortadan kaldırmayacağını, sorunların tamamını çözemeyeceğini ya da çözülür kılamayacağını idrak ettiklerinde, en modern olanlar bile neredeyse fiziksel acı hissediyordu. Gördüğüm kadarıyla “Devrimci hareketler bütün değişimleri yapabilecek güçte olduklarını ispatlamaya çalışıyordu.”

Özgürlük, eşitlik ve hepsinden öte kardeşlik büyük sosyal devrimlerin böylesi aşamalarında gerçek olabilir. Bu döneme

tanık olan devrimciler de normalde romantik aşk için kullanılan terimlerle tanımlar dönemlerini. Devrimciler kendilerini bütûn herkesten daha yüksek –azizlerinki hariç– bir maneviyat standardına göre donatmakla kalmaz, böylesi zamanlarda bunu aynı zamanda pratiğe de geçirirler... Bu tür zamanlarda onların dünyası ideal toplumun bir minyatürü gibidir: Tüm insanların kardeş olduğu ve kendi bireyselliklerini terk etmeden her şeyin ortak çıkarlar uğruna feda edilebildiği bir toplum. Şayet bunun gerçekleşmesi bir hareket dahilinde mümkün olabiliyorsa neden her yerde olmasın?

Bu arada Milovan Djilas'ın devrimcilerin psikolojisi üzerine yazdığı kusursuz yazılar sayesinde "Bunların bir tarikatın ahlakî değerleri" olduğunu fark etmiştim. Öte yandan onlara politik değişimin motoru olma gücünü veren de bu özellikleriydi.⁴

Dünya savaşlarının sürdüğü ve iki savaşın arasındaki dönemde, dünyaya bir gelecek sağlamanın tek yolunun bir devrimden geçtiği fikri, Avrupa'da ulaşılması kolay bir yargıydı. Her halükârda eski dünya mahkum olmuştu. Bununla birlikte, komünist ütopyacılığı diğer yeni toplum emellerinden ayıran üç öge vardı. Bunlardan ilki, zaferimizin mutlaklığını bilimsel yöntemlere dayandıran Marksizmdi; yeryüzünün altında birinden geniş bir kısmında gerçekleşen proletar devrimiyle ve devrimin 1940'lardaki ilerleyişiyle sınanıp doğrulanan bir kehanetti bu. Marx bunun insanlık tarihinin daha evvelki evrelerinde gerçekleşmiş olmasının neden imkânsız ve bugün gerçekleşmesinin neden kaçınılmaz olduğunu göstermiş ve dediği olmuştu. Bir zamanlar bize tarihin kaçınılmaz şekilde gittiği yönü gösteren bu mutlaklığın bugün temelleri çökmüş durumda; bilhassa da sanayi kesimindeki işçi sınıfının değişimin motoru olacağı inancı sarsıldı. "Felaketler Çağı'nda" bu kesim sabit görünüyordu.

İkinci öge enternasyonalizmdi. Bizimki insanlığın belli bir bölümü için değil *tümü* adına yola çıkmış bir hareketti. Bireysel veya kolektif bencilliği aşma idealini temsil ediyordu. Siyonist

4 E.J. Hobsbawm, *Primitive Rebels*, (Manchester, 1959) s. 60-62.

olarak yola çıkan Yahudilerin pek çoğu komünist olmuştu çünkü Yahudilerin gördüğü zararın tartışılır bir yanı olmasa da bu evrensel zulmün sadece bir parçasıydı. Julius Braunthal, Viyana'da sosyalizme katılışını şu sözlerle açıklıyordu: "Terk etmek zorunda kaldığım Siyonist arkadaşlarım için üzüldüm. Onları da bir gün küçük amaçların yerini büyüklerin alması gerektiğine ikna edebilmeyi isterdim."⁵ New Yorklu meslektaşım filozof Agnes Heller, 1947 yılında on sekiz yaşındayken Macar bir Siyonist çalışma kampında komünizme geçişini geriye dönüp baktığında sinizmle maskelenmiş bir acımasızlıkla anlatıyor:

Toplu yaşıyorduk, birbirimize ait olduğumuzu hissediyorduk. Ne paraya ne de zenginlere ihtiyacımız vardı... Zenginleri sevmezdim, bugün bundan utanıyorum. Karaborsacılardan, dolar spekülâtörlerinden, açgözlü doymak bilmez insanlardan nefret ediyordum. Önemli değildi! Sonsuza değin yoksullara sadık kalacaktım. Dolayısıyla çılgın bir genç kız olarak yoksullarla birlikte olmak için Komünist Parti'ye katıldım.⁶

Fiiliyatta ulusal, kolektif ya da diğer tarihsel kimlikler o zamanki tahminlerimizin ötesinde bir öneme sahipti. Aslında komünizm belki de en önemli etkisini, devletin ya da imparatorluğun baskılarına karşı verilen savaşta karşısında etkin bir rakip bulamadığı Avrupa haricindeki yerlerde gerçekleştirdi. Vietnam'ı bağımsızlığına kavuşturan Ho Chi Minh Komintern içinde kendisine *nom-de guerre* [takma ad] olarak "Vatansever Nguyen"i seçmişti. Malaya'daki komünist ayaklanmayı yöneten ve cangıl gerillalarına önderlik eden Chin Peng o kadar başarılı olmasa da yoluna genç bir vatansever olarak başlamıştı. Koumingtang'ın Çin'i bağımsızlığına kavuşturma yeteneğinden yoksun olduğunu fark ettiğinde komünizme geçmişti. Aydınca kaygılar taşıyan, eski bir cangıl gerilla liderine zerrece benzemeyen bu yaşlıca Çinli kibar adam, Athenaeum'un Kahve Salonu gibi beklenmedik bir ortamda bunu bana bizzat

5 Julius Braunthal, *In Search of The Millenium* (Londra, 1945) s. 39.

6 Agnes Heller, *Der Affe auf dem Fahrrad* (Berlin-Viyana, 1999), s. 91-92.

kendisi söylemişti. Bununla birlikte, başlangıçta daha sınırlı amaçlar için yola çıkan ve daha sınırlı umutlarında hayalkırıklığına uğradıklarından büyük umutları terk edenler için –Stalin’in anti-semitik seferberliklerinin etkisiyle parti saflarını terk eden komünist Yahudilerin pek çoğu gibi– bile komünizm, bencilliği aşma ve ayırım gözetmeksizin tüm insanlığa hizmet etme fikrini temsil ediyordu.

Ancak Parti komünistlerinin devrimci bağlılıklarıyla ilgili bir de üçüncü öge vardı. Bin yılın bitimine doğru giden yolda kendilerini trajedi bekliyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında komünistler direniş hareketlerinin çoğunda büyük rakamlarla yer almışlardı. Bunun tek nedeni sahip oldukları cesaret ve beceri değil, daima en kötüsüne hazırlıklı olmalarıydı: Casusluğa, gizlilik koşullarında faaliyet göstermeye, silahlı eylem ve yakalanıp sorgulanmaya hazırlardı. Lenin’in öncü Partisi zulüm döneminde, Rus Devrimi savaş sırasında ve Sovyetler Birliği de iç savaş ve açlık sırasında ortaya çıkmıştı. Komünistler devrim olana kadar içinde yaşadıkları toplumlarından bir ödül bekleyemezdi. Profesyonel devrimcilerin bekleyebileceği tek şey hapis, sürgün ya da epey sık gerçekleşen ölümler olabilirdi. Komintern, anarşistlerden, IRA’dan, İslamcı intihar eylemcilerinin hareketlerinden farklı olarak bireysel şehadetleri putlaştırmıyordu. Gerçi kurtuluş sonrasında Fransız KP’si Direniş sırasında partinin “*le parti des Fusilles*” (idam mangası tarafından infaz edilenlerin partisi) oluşundaki (gerçekti bu) çekim gücünü teslim etmişti. Şüphesiz komünistler neredeyse bütün hükümetlerin yegâne düşmanıydı. Komünist Partiler’in yasal faaliyet göstermesine izin verilen nispeten daha az sayıdaki ülkeler de buna dahildi. Hapishanelerde ya da toplama kamplarında maruz kalabileceğimiz olası uygulamalar konusunda mütemadiyen uyarılırdık. Bununla birlikte, her yerde aynı anda cereyan eden bir savaşın savaşçılarına nazaran kendimizi ölüme ya da gaziliğe daha az yakın hissediyorduk. Brecht’in Komintern profesyonelleri için 1930’da kaleme aldığı büyük ağıdı *An die Nochgeborenen*’de yazdığı gibi:

Lokmalarımı savaşlar arasında yedim
Uykuya katiller arasında daldım.

Katılık askerin meziyetiydi ve bu politik jargonumuzun içine nüfuz etmişti ("sözünden dönmez", "boyun eğmez" "Çelik gibi sert", "tek vücut"). Devrimden önce, devrim esnasında ve sonrasında da katılık daha doğrusu acımasızlık, yapılması gerekeni yerine getirmek, bolşeviklerin esas ilkesiydi. Bu, dönemin koşullarına verilen gerekli bir yanıttı. Brecht'in yazdığı gibi;

Sen ki taşkının içinden çıkacaksın
Bizim yok olduğumuz taşkının içinden
Haurla aynı zamanda
Bizim zayıflığımızdan bahsederken
Kötü zamanlarda
Kaçmıştın sen

Başka şiirlerden farklı olarak, benim kuşağımın komünistlerine seslenen Brecht'in şiiri devrimcilere katılığın empoze edildiğini göstermekteydi.

Yeryüzüne iyilik getirmek isteyen bizler
Kendimize şefkat gösteremeyiz

Elbette kendimizi Stalin ve Komintern'le özdeşleştirdiğimiz vakitler, onun idaresinde Sovyet halklarına empoze edilen şeyin boyutlarını tasavvur etmemiz mümkün değildi. Ayrıca, bildiklerini ya da şüphelendiği şeyleri anlatmaya kalkışan bir avuç insana inanmaya da hiç mi hiç niyetimiz yoktu.⁷ Hiçkimse, insanlığın İkinci Dünya Savaşı'nda maruz kaldığı felaketi, gerçekleşene kadar tüm boyutlarıyla tahmin edemezdi. Öte yandan, bizim cephemizde gerçekleşen insanlık dışı uygulamaları açığa vurmayaışımızın tek nedenini saflık ya da dediğim dedik cehalet olarak görmek de tarihsel bir yanılğı olur. Her halükârda açık fikirli değildik. Liberalizm fiyaskoyla sonuçla-

7 Soğuk Savaş'tan önce bu konularda gerçek bilgilerin ne kadar nadiren mevcut bulunduğunu ve onlara şüpheyle yaklaşan tanınmış ortaçağ sikke bilimcinin derledikleri için bakınız Philip Grierson'un *Books on Soviet Russia 1917-1942: A Bibliography and a Guide to Reading* (Londra 1943) adlı kitabı.

nan şeydi. Giriştiğimiz topyekün savaşta, karşımızdakilerden beklediğimiz fedakârlığın, kendi göstereceğimize nazaran bir sınırı olup olmaması gerektiğini düşünen yoktu. İktidarda olmadığımızdan ve bu muhtemel de görünmediğinden kendimizi gardiyandan ziyade mahkum olmaya hazırlıyorduk.

Hemingway'in *Çanlar Kimin İçin Çalıyor* adlı kitabındaki Andre Marty karakteri gibi, zorunlu "çelik sertliğinde" bolşevizmiyle övünen üyeler ve bu tür Komünist Partiler de vardı. Sovyet Komünist Partisi de kısmen bu kapsama giriyordu: Bu özelliğin, mutlakiyetçi sınırsız iktidar geleneğiyle ve Rusya'nın gündelik hayatına mahsus gaddarlıkla bileşimi Stalin döneminin katliamlarını ortaya çıkaracaktı. İngiliz KP'si bunlara dahil değildi ama Parti'de hastalıklara yol açan sebepler daha mazoşistçe ve barışçı biçimlerde kendini gösteriyordu. Andrew Rothstein bu duruma verilebilecek bir örnekti (1898-1994): Oldukça sıkıcı, yuvarlak suratlı bir küçük burjuva şahsiyet olan Andrew, Sovyetler Birliği'yle ilgili savunulması gereken her ne varsa savunurdu. Kendisinden daha etkileyici eski bir Rus bolşevik olan ve bir zamanlar Sovyet diplomatlığı yapmış, Marksist işçi tarihi üzerine çığır açan bir kitap kaleme almış Theodore Rothstein'in oğluydu. Bir keresinde Üniversite Öğretmenleri Derneği'nin bir konferansında soğuk bir yatak odasında Andrew'la beraber kalmışım. Terliklerini ve traş takımlarını özenle toparlayışını hâlâ anımsıyorum. University of London's School of Slavonic Studies'de, Sovyet Kurumları adlı derslere giriyordu ve okuldaki sözleşmesini uzatmayı başaramadığımız için muhtemelen bunu protesto etmem emredilmişti. İngiliz KP'sinin kurucu üyelerinden biri olarak ve şüphesiz hatırı sayılır Rus bağlantılarıyla 1920'ler boyunca Parti'nin lider kadrosu arasında yer aldı. Ancak, iğneli konuşma huyunu ve gerçek proleter mizacından yoksun oluşunu bir kenara bırakırsak bile, 1929-1930 arasında Komintern'in aşırı sol gidişatına muhalif olması düşüşüne yetti. Moskova'ya sürgün edildi (karısı ve çocukları olmaksızın). Parti üyeliğinden CPSU üyeliğine nakledildi. Neyse ki çok geçmeden hayatını sürdürmesi için Britanya'ya dönmesine izin verildi ve mesleki hayatının geri ka-

lanında Parti'de yalnız yerel faaliyetlerde görev alması şart koşuldu. Buna rağmen itaatkâr ve tam anlamıyla adanmış bir komünist olarak yaşadı. Aslında, galiba onun için de diğer pek çokları gibi, savunulamayacak olanı savunmaya hazır olup olmamak davaya bağlılığın ölçütüydü. Hristiyanlıktaki "*credo quia absurdum*" (Öyle olduğuna inanıyorum çünkü saçma) gibi bir durum değildi bu. Daha ziyade mütemadiyen tâbi tutulduğunuz bir sınavdı: "Beni biraz daha sınayın; bir bolşevik olarak pes ettiremezsiniz." 1991'de İngiliz KP'sinin varlığı nihayet sona erdiğinde doksan üç yaşındaydı ve küçük, sıkı siyasetçi Britanya Komünist Partisi'nin bunu başaran ilk üyesiydi.

Benim kuşağımdan komünistlerin içinde Rothstein'in mesleğinden etkilenip de partiye katılan ya da bu sebeple partide kalmayı sürdüren birilerinin olduğunu sanmam. Öte yandan, bizim de örnek aldığımız kişiler ve kahramanlarımız vardı: Sözcelişi, 1933'teki Reichstag yangını davasında Nazi mahkemesine karşı tek başına göğüs gerip Hermann Göring'e meydan okuyan ve ait olduğu küçük ama gururlu Bulgar ulusunu ve komünizmi savunan Georgi Dimitrov gibi. Eğer 1956'da Parti'yi terk etmediysem, bunun nedeni biraz da bu hareketin içinden böylesi insanların çıkmış olmasıydı. Yaşadığı süre boyunca pek tanınmayan, bugün de yalnız yoldaşlarıyla arkadaşlarının anımsadığı, bir kişi var ki onu unutamam. Alaycı ve zeka parıltılarıyla dolu bakışlarını ve ufak tefek halini bir Pazar sabahı Wienerwald tepelerinin benek benek güneş gören patikalarında dikkatli adımlarla yaptığımız yürüyüşten hâlâ anımsıyorum. Kır gezintileri sırasında rastlaşıp tanışan çiftlerin ve toplama kamplarına gönderilmelerinden önce, bu ormanlık alanların ücra köşelerinde gizli Parti toplantıları ve sosyalist toplantılar düzenleyen kır saçlı kadınlarla erkeklerin arasında yürümüştük. Açık hava, Avusturya devrimcilerinin tipik buluşma yeri idi. Onun kadar hayranlık beslediğim bir ikinci insan olduğunu sanmıyorum.

Ağustosun ortasında 1944 yılında Paris'te Fresnes hapisanesinde 2. blok 155 nolu hücrede ve I. Blok 90 nolu hücrede son satırlarını yazmıştı:

Franz Feurlich komünist
Franz Feurlich Avusturyalı
15 Ağustos 1944'te idam edilecek
Kurtuluşun arefesinde?⁸

Ancak, Franz Marek kod adıyla tanıdığımız Ephraim Feuerlicht şanslıydı. (1913-1979) Paris'in kurtuluşu onu da kurtarmıştı. Fransız Komünist Partisi'nin MOI (Main d'Oeuvre Immigree) örgütlenmesinde, Çek Artur London'un (daha sonraları Stalinist mahkemelerin kurbanı olan) yönetiminde önder bir konuma sahip olacaktı. Örgütün İspanyol, İtalyan, Polonyalı, Yahudi ve geri kalan üyeleri silahlı Fransız Direnişi'nde diğerlerine kıyasla büyük rol oynamıştı. (Yahudileri yalnızca faşizmin ezeli kurbanları olarak addedenler, Enternasyonal Tugaylar'da savaşan 7000 kişiden tutun da, MOI'deki ve işgal altındaki diğer ülkelerdeki başka emsallerine kadar, savaşta yer alan sosyalist ve komünist Yahudileri anımsamalıdır.) Diğer faaliyetlerin haricinde Franz, Alman askerleriyle yapılan çalışmanın da sorumlusuydu. Bu tarihlerde olup bitenlerden söz etmezdi. Sadece bir keresinde Direniş sırasında neler yaptığını öğrenmek isteyen on yaşındaki oğlumuz Andy ile konuşmuştu. Ekseriyetle sizi tutuklamak isteyen insanlardan kaçmakla uğraşmanızdan, ama kendisinin böyle kılıpayı kurtulduğu durumların çok olmadığından bahsetmişti. Bugünkü Ukrayna sınırları içinde kalan Przemysl'de doğup iki savaş arası dönemin koyu sefaleti sırasında Viyana'da büyüyen Franz, ancak profesyonel devrimcilik yapmaya başladıktan sonra yeni bir ceketle pantolona sahip olabildiğini söylerdi. Politik fikirlerle evvela 15 yaşındayken Siyonizm sayesinde tanışmış fakat en Marksist Siyonist grup olan Hashomer Hazair'dan komünizme geçmişti. Gerçi 1934 Avusturya İç Savaşı'nın bitimine kadar Komünist Parti'ye katılmamıştı. 1931-1932'de, Hitler öncesi dönemin Almanya'sında birkaç ay geçirmesi derhal bu sonucu doğurmuş-

8 1. Malvezzi ve G. Pirelli editörlüğünde *Lettere di Condannati a Morte della Resistenza Europea* (Torino, 1954) s. 250. İsmi kitapta yazıldığı şekil. Muhtemelen "Feuerlich", "Feuerlicht" olmalıydı.

tu. Neredeyse başlangıçtan itibaren bir profesyoneldi: İlegalitenin alışılmadık koşullarında Avusturyalılara eğitim vermek üzere gönderilen bir yoldaşa, gizlilik faaliyetleri yürütmek için nasıl da sıradışı bir kabiliyete sahip olduğunu göstermişti. Bu tür faaliyetin sırtının dakiklik ve detaylar konusunda bilgiçlik, yani katı bolşevik "illegalite kuralları" olduğunu ısrarla belirtmesine rağmen, henüz yirmi yaşlarında bir adam olarak faaliyetin romantik tarafları da onu cezbediyordu. Dokuzuncu bölgede bir zamanlar Dimitrov'un kullandığı büroda çalıştığını hatırlatmaktan hoşlanırdı – Viyana Balkanlar için Enternasyonal'in merkezi durumundaydı. Çok geçmeden Romanya KP'si için Viyana'da bir büro kuracak (300'ü için) ve ileride düzenlenecek Yedinci Dünya Kongresi'ne KP'nin katılımını örgütleyecekti. Bunun akabinde illegal Avusturya Partisi'nin "Apparat"ının [politik yapılanma] yani bağlantıların, hücre evlerinin, sınır geçme işlemlerinin, matbaa malzemelerinin hazırlanıp dağıtılması işlerinin ve sonrasında da bütün ajit-prop faaliyetlerinin başına getirilecekti. Onu Anschluss'un* ardından Paris'e getirenin bunlar olduğuna şüphe yok.

Savaşın sonra Avusturya KP'sinin Politbüro üyesi olarak Avusturya'ya geri döndü. Fransa'da kısa ve aydınlatıcı bir kitap yazmış ve Parti'nin teorik gazetesini idare etmişti. 1968'de Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgalini kınadıktan sonra Avusturya KP'sini Sovyetler'den ayırmayı başardı ancak çok geçmeden Moskova yine etkisini hissettirdi. Marek sınır dışı edildi, ancak aylık olarak yayımlanan *Wiener Tagebuch* adlı bağımsız sol kanat dergisinde editörlük yapmayı sürdürdü. Bunun yanı sıra, Giulio Einaudi'nin iddialı *Storia Del Marxismo*'sunda editörlük ve planlayıcılık (benimle ve başkalarıyla birlikte) yaptı. Düzenli tek geliri buna bağlıydı. 1979 yazında, uzun süredir beklenen bir kalp krizine yenik düştü. Bir komünist olarak ölmüştü. Cenazesinde İtalyan Komünist Partisi hazır bulundu. Ölümünden geriye kalan eşyalar ve aşağı yukarı birkaç kitabın hepsi iki bavula sığmıştı.

(*) Avusturya'nın 1938'de "Büyük Almanya"ya dahil olması – ç.n.

Berrak, güçlü zekası ve olağanüstü ilmiyle bir düşünür, yazar veya tanınmış bir akademisyen olabilirdi. Ancak o dünyayı yorumlamayı değil değiştirmeyi seçenlerdendi. Başka bir vakte ve daha büyük bir ülkede yaşamış olsaydı, daha insanî bir komünizm çatısı altında önemli bir siyasetçi olabilirdi. Politik yaşamının ardından ne edebiyata ne de akademiye sığınmanın cazibesine yenilmedi ve sonuna kadar yoluna devam etti. Bu tavrıyla, hâlâ en kötü zamanlar olarak niteleyebileceğimiz yaşadığımız dönemin kahramanlarından oldu.

II

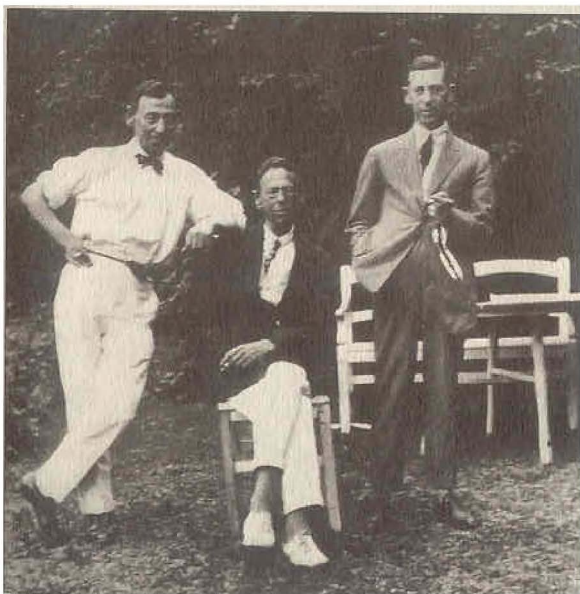
Şimdiye kadar iktidarın dışında kalan komünistlerden söz ettim. Peki ama komünist olmanın zulüm görmekle değil de bilakis imtiyazlarla karşılandığı komünist rejimlerdeki partili tanıdıklarımın durumu neydi? Onlar, dışarıdakiler değil içeridekilerdi, muhalif değil, yönetenlerdi – genellikle de yönetimde oldukları ülkelerin vatandaşları tarafından sevilmeyen yöneticiler. Polis onlar için düşman değil kendilerine ait bir resmi kurumdu. Ve onlar için devrim, gelecekte ulaşılması beklenen bir zaferin hayali değil hali hazırdaki durumu simgeliyordu.

Bizi manevi olarak besleyen avantajdan; sarıh bir bilinç ve inançla savaşılabilecek düşmanlardan – kapitalizm, emperyalizm ve nükleer imha tehlikesinden yoksundular. Haksızlıklar da dahil olmak üzere ülkelerinin komünizm adına yaptığı icraatların sorumluluğundan bizlerden farklı olarak kendilerini muaf tutamıyorlardı. 1956'daki Kruşçev Raporu'nu onlar açısından bilhassa sarsıcı kılan da buydu. Sürgüne gönderilen tanıdığım Çek reformcu-komünistlerinden biri, "Eğer 'tarihin yasaları' bu dehşetin sorumluluğunu üstlenmeyecek ve bu Stalin'in üzerine kalacaksa, onunla birlikte hareket etmiş olan bizlere ne demeli?", diye soruyordu.⁹ 1950'lerde yürütülen davalarda görev almıştı.

9 Zdenek Mlynaş, Leopold Spira'ya sonsöz, *Komminismus Adieu: Eine ideologische Autobiographie* (Viyana, 1992) s. 158.

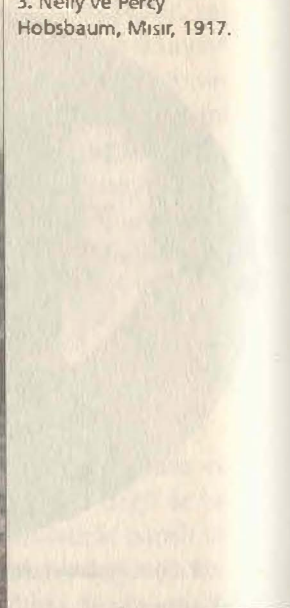

1. Grün kardeşler: (soldan sağa) Mimi, Nelly, Greel (Viyana, 1912).

2. Hobsbaum kardeşler: (soldan sağa) Percy, Ernest, Sidney (Viyana, 1920'lerin başı).

3. Nelly ve Percy
Hobsbaum, Mısır, 1917.

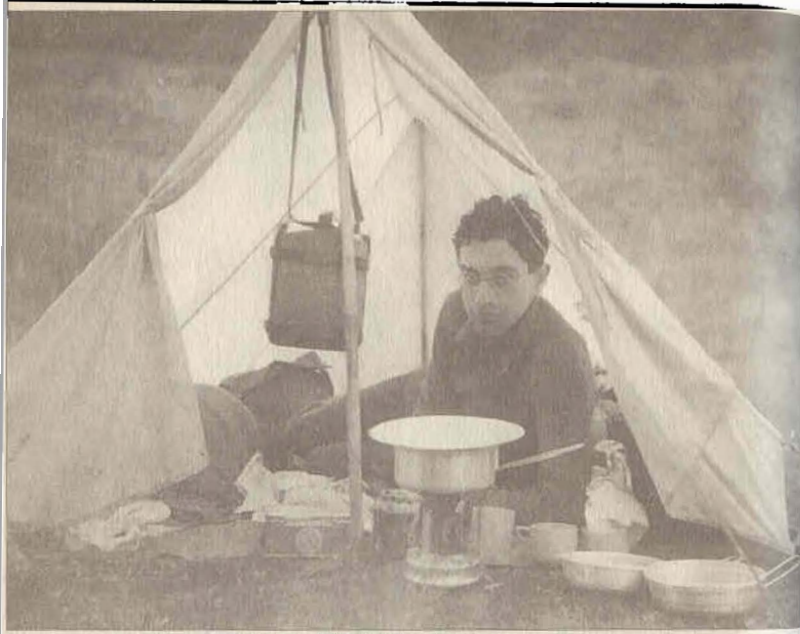

4. İkinci annem: Gretl teyze
(İngiltere, 1934).

S. Anne, Nancy, kuzen Peter, Eric Hobsbaum Alpler'deki TB Sanatoryumu'nun bahçesinde (Avusturya, 1930).

6. Ronnie Hobsbaum'la İngiltere'de kamp yaparken (1935).

7. Prinz-Heinrichs-Gymnasium'daki sınıfıyla okula veda fotoğrafı (Berlin, 1936).

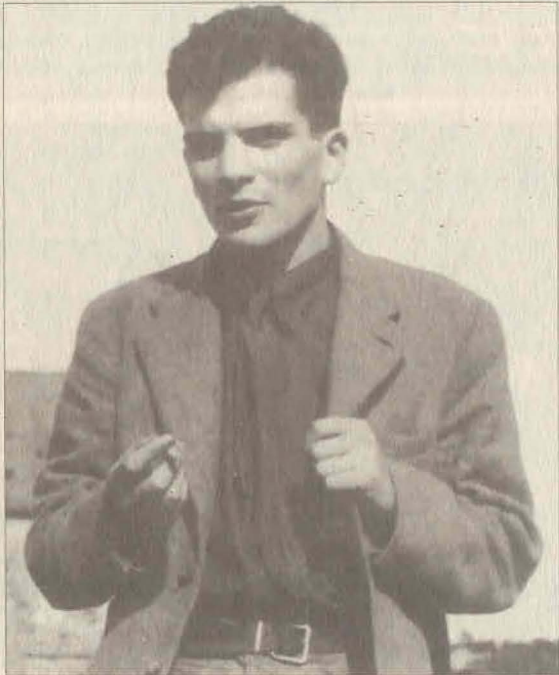
8. Paris, 1936: Halk Cephesi hükümeti Bastille Günü'nü kutluyor. Eric Hobsbaum (üstte sağda) ve Sidney amca (ortada) Fransız Sosyalist Partisi kamyonetinin üzerinde.

9. Paris, 1937: Dünya Öğrenciler Konferansı'nda İspanya İç Savaşı posterleriyle. Eric Hobsbaum (oturan) not alıyor.

10. Kızıl Cambridge: James Klugmann (ortadaki pencerenin önünde) Dünya Öğrenci Kongresi'nin düzenleyicileri ve katılımcılarıyla (Paris, Ağustos 1939). Klugmann'ın sağında Pieter Keuneman (Sri Lanka) ve P. N. Haksar (Hindistan).

11. Kızıl Cambridge: John Cornford'un fotoğrafı (Cambridge 1915 - İspanya 1936). Bizimle konuşurken her zamanki gibi ayakta.

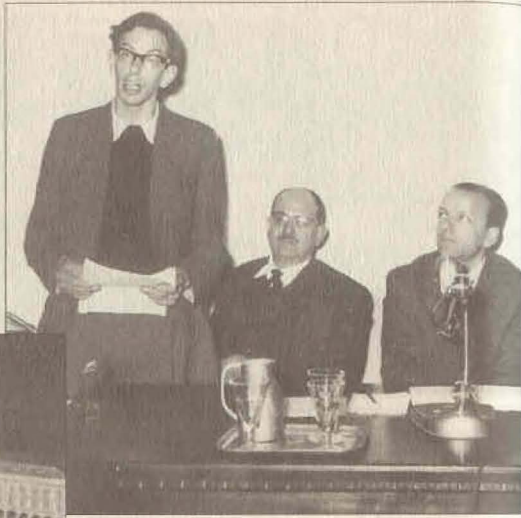

12. Moskova, 1954: İngiliz Komünist Tarihçiler Delegasyonu, Stalin ve Lenin portrelerinin altında. (Soldan sağa) Christopher Hill, A. L. Morton, çevirmen, Eric Hobsbaum.

13. SSCB, 1954: Tarihçiler Zagorsk'ta. (Soldan ikinciden itibaren) Hill, Morton, çevirmen, Eric Hobsbaum.

14. İtalya: Roma,
1958, Gramsci
Çalışmaları
Konferansı'nda
konuşurken.

15. İtalya: Cenova, 1997. Yazarın kitabının
kutlandığı tiyatroyu temsil eden 80. yaşgünü
pastasının üzerinde "Yüz yıl kısa ama tatlıdır.
İyi ki doğdun" yazıyor.

16. İtalya: Mantua, 2000. *Il Manifesto*'yu okurken.

Hayatım boyunca iktidarın söz konusu eşliğinden geçen üç komünist nesline tanık oldum: Biri Stalin öncesi dönemin “eski bolşevikleri”ydi. Bunların pek azı 1930'lara kadar hayatta kalmıştı ve içlerinden şahsen tanıdığım hiç kimse yoktu. İkinci büyük değişimi yaratan ya da ona tanık olan, yani iki savaş arasındaki dönemi yaşamış komünistlerin direnişçi nesli; ve son olarak da 1989'da çöken rejimlerin yönetimleri altında yetişip büyüyenler. Sonuncu hakkında söylenecek hiçbir şey yok. Kamusal elit sayılan o yapının bir üyesi haline geldiklerinde, ülkelerinin ayakta kalmasını sağlayan oyunun kurallarını çoktan öğrenmişlerdi. Ne de Sovyetler Birliği hakkında söyleyecek bir şeyim var. Sovyet neslinden sadece bir tek kişiyi tanıyorum. Ancak o da bir Rus değil, kendi memleketine dönmeden önce Sovyetler Birliği'nde yetiştirilen ikinci kuşak yabancı komünistlerden, Macaristanlı merhum Tibor Szamuely'ydi.

1919 Macar Sovyet Cumhuriyeti'nin önde gelen şahsiyetlerinden birinin yeğeni olan bu son derece zeki, tıknaz, çirkin ve nüktedan tarihçi babasının idam edilip annesinin sınır dışı edildiği SSCB'de büyütülmüştü. Söylenenlere bakılırsa Leningrad kuşatmasında neredeyse açlıktan ölen Tibor da, diktatörün en son çılgınlık döneminde olağan kamp akıbetine maruz kalmıştı. Stalin'in ölümünden sonra Parti sekreterliği göreviyle üniversitenin tarih fakültesine döndüğünde resmî olarak hâlâ bir komünistti fakat olaylara şüpheli yaklaşıyordu. Burada izlediği çizgi katı olmakla birlikte, her nasılsa öğrenci ve öğretmenlerin içinden ne sınırdışı edilen ne de cezalandırılan kimse olmamıştı. Bununla birlikte, 1959 civarı onunla ilk olarak Londra'da karşılaştığımda en koyu komünizm aleyhtarı bağlanulara yönelmişti. Pek çok Orta Avrupa Yahudisi gibi o da bir İngiliz hayranıydı. Belki de bir özgürlük sevdalısı olarak haber vermeksizin gemiyi terk etmeye daha o vakitler hazırlanıyordu. Zaten birkaç yıla kalmadan bunu gerçekleştirdi de; muhafazakâr yayınlar için çalışan komünizm aleyhtarı bir yayıncı haline gelerek, en az kendisi kadar gerici, kendisinden daha komik ve bariz biçimde daha az zeki olan içkici ve yazar Kingsley Amis'le sıkı fıkı dost oldu. Muhtemelen, birer yanıl-

samadan ibaret olduklarını düşündüğü fikirlerime rağmen bir-birimizi sever ve gayet iyi geçinirdik. 1960'ta ilk kez onun sayesinde Macaristan'a gitmiştim. Gerçi üst düzey bir memur olarak görev yaptığı o tarihte –sanırım üniversitede rektör yardımcılığı görevini yürütüyordu– büyük Marksist filozof George Lukács'ı görme konusundaki ısrarımdan hoşlanmamıştı. Ruslar Lukács'ın Budapeşte'ye dönmesine daha yeni izin vermişlerdi. 1956 devriminden sonra yakalanıp sürgüne gönderilmişti ve artık, Tuna'nın yukarısındaki dairesinde, sivil giysiler içinde bir eski zaman Yahudi hahambaşı gibi Havana sigarası tütürerek oturuyordu. Usta casusla yediğimiz o unutulmaz Noel yemeği Tibor'un dairesindeydi. Bütün ailesini, bir daha geri dönmek üzere sosyalist sistemin dışına çıkarmayı nihayet ayarladığında (Gana'ya tayinini sağlayarak) karısıyla birlikte çoluk çocuk havaalanından doğrudan Bloomsbury'deki bizim dairemize gelmeyi tercih etmişti.

Kendisini sonunda ülkeyi terk etmeye iten neden sosyalizmin yaşattığı yıldı değil şüphesizliği ifrata vardırmasıydı. Zira, Britanya'da Sovyet baskısının bir kurbanı olarak karşılanmış olmasına karşın aslında 1956 devriminde yer almamıştı. Aslına bakılırsa devrim yenilgiye uğradıktan sonra üniversitede Parti birimini yeniden kurmuştu. Szamuely'in mesleki yaşamı bu nedenle ilerleyen yıllarda hızla aşama kaydetti. Ne yazık ki, bu yıllar sırasında, 1956 hareketinin taraftarları, yani aydın ve akademisyenlerin çoğunluğu Kadar hükümetinin yardımseverliği sayesinde sessizce eski konumlarına yeniden kavuştular. 1956'dan sonra ani bir yükseliş gösteren Sovyet işbirlikçisinin mesleki yaşamı inişe geçmişti. Zaten hiç şüphesiz, 1956 devrimcilerinin yanılsamalarını da en az Sovyet rejimininkiler kadar hakir görmüştü. Gençliğimin parti dünyasından bir adım daha uzaklaşarak, ilerleyen yıllarda bu büyük özgürlük sevdalısının 1956 siciliyle ilgili uluorta bir şey söylememek için ayartmalara başarıyla karşı koydum. Bunun nedeni, geçici bir tartışmadan ibaret olan bir konuda, her şeyden önce kişisel olarak arkadaşlığımın olduğu birini şiddetle eleştirip utandırmaya gönülsüzlük göstermem değildi sadece. Marlene'le ben

bu noktada bir ilkenin varlığını keşfetmiştik: Siyasî fikirlerle kişisel ilişkilerin arasına çizgi çekilmesi gereken durumlar vardı. Yine de, aramızdaki kusursuz arkadaşlığa, onun sevimli ve nüktedan özelliklerine rağmen Szamuely'lerle ayrı yerlere sürüklendik. Belki de insanın özel ve kamusal hayatını birbirinden ayırması o kadar da mümkün değildi.

Çek, Doğu Alman ve Macar akademisyenleri, büyük kısmını gördüğüm Sovyet Blok'unda Parti üyeleri idi. Rejimlerin önemli politik şahsiyetlerinden ancak bir ikisiyle kısa süreli görüşme fırsatım oldu. Rakosi yönetimi altında en son Macar başbakanı Andras Hegedüs bunlardan biriydi: 1956'dan sonra sosyoloji akademisyeni olup emekliye ayrılmış, seyahat etmiş, muhalifleri koruyup az konuşmasına rağmen, kendi döneminden sonra Parti yönetiminin nitelik kaybına uğradığını da bir şekilde belirtmeden edememişti. Arkadaşlarımdan arasında Parti'den kimse yoktu ama, Ivan Berend ülkesi Macaristan'da eğitim bakanı olması için kendisine yapılan teklifi reddetmişti. Komünizm yönetimi altındayken ülkesinin Bilimler Akademisi'nin başkanlığını yaptı ve gelmiş geçmiş en parlak tarihçilerdendi. Sahip olduğu meziyetleri komünizm sona erdikten sonra, Uluslararası Tarih Bilimleri Komitesi'ne seçilmesiyle fark edildi. Tanıdığım Çeklerin hemen hepsi –bir kısmını, savaş öncesi Britanya'ya göç etmeden önce tanımıştım– 1968 Prag Baharı'nın destekçisi olmuşlardı. Bunların bir kısmı, sözceli Antonin Liehm gibi kimi arkadaşlarımda, dönemin önde gelen kültürel politik gazetelerinden *Literarny listy*'de editörlük yapmak suretiyle Prag Baharı'nda önemli rol oynamıştı. Antonin'le ilk buluşmamız politika vesilesiyle değil de iki cazsever olarak bir Prag festivali vesilesiyle gerçekleşmişti. Ancak tıpkı Kafka'nın eski itibarının iade edilmesi gibi, caz da 1968'e giden yolda muhalif bir faaliyetti. Gerçi komünizm yönetimi altındayken Çek diline çevrilen tek kitabım *The Jazz Scene*'in yayınlanmasının ardında bir politik zemin sezdiğimi de söyleyemem. 1968'den sonra, emekliye ayrılacak kadar yaşlı olmayan Parti reformcuları, cam silmek, kömür taşımak gibi işlerde çalışmaya ya da göç etmeye zorlandı. Yazarlar Sendikası'nın

Başkanı olarak Prag Baharı'nda önemli bir rol oynayan Edward Goldstücker gibiler 1950'lerin başlarında Stalinist zulmün altında senelerce hapis tutulmuştu. (Onu ölümünden kısa süre önce 1996'da Prag'da görmüştük. Yeni Çekoslovakya'nın yönetim mekanizmaları ona komünizm mağduru statüsü vermediyi reddetmişti.) Onun gibiler ülkelerini ebediyen kaybetmişti, zira komünizm sona erdikten sonra kimse artık onları istemez olmuştu.

Savaş öncesi dönemde siyasî faaliyetlere ya da direnişe katılamayacak kadar genç olan en iyi tanıdığım Macarlar, zeki Peter Hanak'ı saymazsak, birer reform komünistiydi: Ivan Berend ve onun uzun vadeli yardımcısı George Ranki 1945 yılında Nazi kamplarından liseye geri dönmüşlerdi. 1955'te Macaristan Marksist tarihinin genç yıldızlarından biri olan Peter ise, 1956 devriminde başkaldırmış, derken koyu bir komünizm aleyhtarı olmuştu. Ancak 1956 sonrası Macaristan'daki hava, muhaliflere karşı bile, hem ılımlı düzeyde reformist hem de hoşgörülüydü. Komünizm yönetimi altındaki öteki parti rejimlerinin içinde normal bir düşünce hayatına en fazla yaklaşan ülke galiba Macaristan'dı. Muhtemelen bunun önemli bir sebebi, batıya göç eden aydınlarla kurulan iyi ilişkiler sayesinde ülkedeki ilmi yetenek zenginliğinin artmasıydı. Ülkenin siyaset dışındaki en müstesna dehalarının bir kısmı, tıpkı matematikçi dahi Erdős gibi, en kötü zamanlarda bile göç etmeye yanaşmamıştı: Beriki tüm varını yoğunluğunu bir bavula sığdırıp ısrarla dünyanın dört bir yanındaki matematik bölümlerini gezerken bir yerde en fazla birkaç ay konaklıyor ve yine ısrarla Macaristan pasaportunu kullanıyordu. Bu sıradışı ve nadide işi matematikçilerin uluslararası mafyasının ortak desteği ve Soğuk Savaş'ın üst mevkilerinde özel bir memleketlisi sayesinde başarmıştı. Onunla sayılar teoremi üzerine konuşamayacağıma göre, Cambridge'de geçirdiğimiz hoş bir akşamda neden Budapeşte'ye kesin dönüş hakkı talep ettiğini sormuştum. Sorumu "Matematik atmosferi iyidir", diye yanıtlamıştı. Kuşkusuz Macaristan, Yahudi nüfusunun çoğunluğunu kaybetmemiş tek Orta Avrupa ülkesiydi.

Örneğin Polonya gibi “reel sosyalist” bazı ülkelerde meslektaşlarınız ve arkadaşlarınızla ilişkinize Parti’nin karışmasını engellemek mümkündü. Oysa ki Demokratik Alman Cumhuriyeti’nde öyle değildi; vatandaşların yabancı komünistlerle bağlantı kurması da dahil her şey denetim altındaydı. Üstelik orada muhalefet sahası olmadığı gibi, emir komuta zincirinden gelen talimatlara ilişkin tereddüte kapılmak bile imkânsızdı. Dolayısıyla, sosyalizm yönetiminde parti üyeliğinin ne anlama geldiğini belli açılardan idrak etmem –kısmen dillerini de konuşabildiğim için– orada daha kolay olmuştu.

Doğu Alman komünistleri, en azından benim tanıdıklarım, inançlarını daima korudular. Gerek 1933 öncesinden kalan eski KPD kadroları; sözgelişi Weimar Cumhuriyeti’nin en saygın muhafazakâr gazetesinin baş editörünün oğlu Fritz Klein gibi 1945’in harap olmuş tablosuna yeni bir gelecek kurma hevesiyle katılanlar; ya da ücra bir bölge olan Mecklenburglu bir işçinin oğlu olan arkadaşım Siegfried Bögner gibi ikinci kuşak komünistler; ya da eski olsun yeni olsun bir otoriteye sadakat göstermeden yapamayan, Sovyet savaş esiriyken sosyalist olan Gerhard Schilfert gibiler (bunların hepsi de tarihçiydi.). Hepsi de bir anlamda doğal bir ayıklama sürecinden geçtiler. Ateşe dayanıksız olanlar, 1961’de Berlin duvarının inşa edilmesine kadarki süreçte en basit yolu tutup kendini bacadan dışarı attı.

Kuczynskis’i ve ressam arkadaşım Georg Eisler vasıtasıyla tanıştığım Brecht’in ortağı ve Doğu Almanya’nın resmi devlet bestecisi Eisler’in herkesçe hayranlık beslenen babası Hanns’ı saymazsak, eski tüfeklerle doğrudan pek az bağlantım vardı. Onunla Waldorf Oteli’nin proleter olmayan ortamında buluşmuştuk. Hanns, sürgünü nedeniyle Viyana’dan Moskova’ya giden oradan Manchester yoluyla yine Viyana’ya gelen karısıyla oğlunu terk etmişti. Daha sonra evlendiği Lou’yu da Moskovalı bir başka eski tüfek devrimciye –romantik, zeki ve çekici Ernst Fischer’e– kaptıralı çok olmamıştı. Bir Habsburg generalinin oğlu olan Fischer, Avusturya kültürünün ve Prag Baharı’ndan sonra ihraç edilene kadar Avusturya KP’sinin savaş öncesi dönemdeki yıldızlarındandı. *The Age of Revolution* adlı kitabımda

belirttiğim gibi kendisine ilmî bir borcum vardır. Hepsi de arkadaşça ilişkilerini sürdürdüler. Fischer da, Bohemyalı güzel bir aristokrat kızı olan, Sovyet ajanlığı yapan ve devrimcilik geçmişi 1921 Alman komünist ayaklanmasına kadar giden eski karısıyla görüşmeyi sürdürüyordu. Leipzig-Viyanalı Eisler'lar neredeyse su katılmamış bir Komintern ailesiydi. Elfriede Teyze (tarihe Ruth Fischer olarak geçmiştir), serbest aşka inanan bir genç komünistti ve Lenin'i rastgele cinsel ilişki konusunda makale yazmaya sevketmişti ("bir bardak su teorisi"). Birkaç yıl sonra KPD'nin aşırı sol liderliğinde rol sahibi olacak ve çok geçmeden Sovyet ve Komintern politikalarında yanlış tarafı tuttuğu için sürgün ve ihraçla ortadan kaybolacaktı. Savaşın sonra, diğer şeylerin yanı sıra ağabeyi Gerhart Eisler'in ihbarcısı olarak ABD'de yeniden ortaya çıkacaktı. Kendisi de bozguna uğramış (ancak daha ılımlı) bir KPD lideri olan Gerhart, Çin'de ABD'de ve başka yerlerde Komintern'in mühim ajanlarından biri olmuştu. ABD'den sürgün edilirken, yolda Britanya'ya geldiklerinde haber vermeden gemiyi terk ederek Doğu Almanya'ya geri dönmüştü. Stalinizmin son dönemlerindeki çılgınca uygulamalar sırasında, ona potansiyel hain rolü –ya da ithamı– münasip görülmüş ve şüphesiz zamanı gelince göstermelik bir mahkemede bunu kendisi de itiraf etmişti. Neyse ki, Sovyet güçlerinin işgali altında olmasına karşın Doğu Almanya rejimi bu kanlı Stalinist modaya hiç katılmamıştı. Gerçi bu ölçülülüğünden ötürü pek az itibar görmüştü. Gerhard Eisler, hayatının geri kalanına Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde radyo yayıncılığını yönetmek gibi politik anlamda daha önemsiz işler üstlenerek ve yeğeninin geçmişi hakkında kendisine yönelttiği soruları kibarca geçiştirerek devam etti. Şayet reddetmeyip de anılarını yazmış olsaydı, pek çok diplomatınki gibi onunkiler de anlamsız olacaktı: Ketum bir kuşaktı onunkisi. Sürgün günlerinde kaldığı Hollywood, ortağı Brecht'e nazaran, orada başarı şansı daha yüksek olan şişman, nüktedan, sinik müzisyen Hanns'a daha çok yakışıyordu. Bununla beraber geri döndü ve yeni devletin ulusal marşını yazdı. Onları Komintern komünizminin, SSCB'nin ve hepsinden de az Doğu Alman

Cumhuriyeti'nin gerçekleri hakkında yanılsamalara sahip oldukları için suçlamak elimizden gelmez. Katı bir politik hiyerarşinin kontrolü ve tacizi altında yaşadılar; rakipleri ve kendilerinden kıdemsiz hırslı kişiler tarafından zaman zaman ihbar edildiler ve kamusal anlamda onurlandırılırsalar bile, modern bir devlet çatısı altında faaliyet gösteren gelmiş geçmiş en geniş ve kalıcı polis sistemi olan Stasi tarafından mütemadiyen izlendiler. Yine de ülkelerinde kalmayı sürdürdüler.

Bir anlamda Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu tuhaf durum bunu kolaylaştırıyordu. Doğu Alman rejiminin gerçekte hiçbir meşruluğunun olmadığı bilinen bir gerçeklikti; başlangıçta neredeyse hiç destekçisi yoktu ve ayakta kaldığı süre boyunca da bir kere bile serbest koşullarda gerçekleşen bir seçimi kazandığı vaki olmamıştı. O tarihte mutad olarak oyların yüzde 98'ini toplayan SED'in (Sosyalist Birlik Partisi'nin) bugünkü halefi muhtemelen daha içten bir halk desteğine dayanıyor. Bu bakımdan küresel bağlamda konuşursak, Doğu Alman komünistleri henüz sıkışmış muhalefet konumundan kurtulamamıştı. Özellikle de hemen yanıbaşlarındaki çok daha geniş ve son derecede güçlü komşuları Federal Almanya Cumhuriyeti'nin ayartma ve tehditleri düşünülürse. Parti'nin liberal demokrasiye yönelik itirazları hesaba katıldığında bile, bu durum, aksi takdirde komünistleri korkutacak uygulamaların gerekçesini oluşturuyordu. Taraftarları dağıtıp yenisini seçtiği için Brecht'in hükümete yönelttiği acımasız taşlama anımsanacaktır. Tam da bu olay esnasında, 17 Haziran 1953'te yirmi dokuz yaşında sadık bir komünist olan arkadaşım Fritz Klein, işçilerin büyük ayaklanmasının ardından gelen Sovyet müdahalesini desteklediğini açıklamıştı. Çünkü rejimi sosyal anlamda daha adil buluyor ve politik anlamda Federal Cumhuriyet'e kıyasla daha güvenilir bir anti-faşist çizgide görüyordu. Benzer şekilde, 1961'de Berlin Duvarı'nın inşasını da desteklemişti. "O zaman," diye yazıyordu; "bu kanımca, kaçınılmaz olan diğer seçeneğin karşısında, daha az kötü olan bir tercihe razı gelmekti; aksi takdirde yeni bir toplum kurmak için girişilen ve henüz meşruluğunu yitirme-

miş bir deneyi yarı yolda bırakmış olacaktık.”¹⁰ Umut edebilecekleri azami başarı inşasına giriştikleri sosyalist toplumun işlerliğe kavuşup sonunda halkın da gönlünü kazanmasıydı. Hiç şüphesiz en zeki ve en iyi Doğu Alman Parti üyeleri sistemi hem eleştirip hem de sonuna kadar umutlu reformcular olmayı sürdürenlerdi. Ancak güçleri yoktu. Elbette Parti üyeleri için kendi yargılarından feragat edip oyunu kitabına uydurmaları (yani tepede Moskova’ya danışmaları) ya da basit şekilde Parti talimatlarını uygulamaları daha kolaydı. Ve Parti’yi 1933 öncesinden kalan uzlaşmaz çizgiye sahip kadrolar ya da onlardan bir nesil sonra gelen halefleri yönetiyordu.

Soğuk Savaş öfkesi Doğu Avrupa rejimlerini birer devasa toplama kampı ve terör sistemi olarak sunmuştu. Aslına bakılırsa, Stalin’in kanlı ve katı idaresi altında geçen yılların ardından, (GDR’i isteyip istemediğini tam olarak bilmiyordu bile) GDR’in adalet ve baskı sistemi –Berlin Duvarı’nın mağdurlarını bir kenara bırakmak kaydıyla– bir Harvard tarihçisinin tarifinde gayet ustaca dile getirilmiştir: “Mütemadiyen pejmürde ancak diğerlerine kıyasla daha kansız”.¹¹ Vatandaşlarına şiddet uygulaması da onları durmadan taciz eden, kâh ödüllendirip kâh cezalandıran kolları her yere ulaşan gaddar bir bürokratik yapıydı bu. Yeni yeni kurmaya çalıştıkları toplum kötü değildi: Herkes için iş ve meslek vardı; tüm seviyelerde üniversite eğitimi açıktı; sosyal güvence ve emeklilik, dürüstçe çalışıp ekmeğini kazanan iyi insanların katı bir şekilde yapılandırılmış topluluğunda tatiller vardı; yüksek kültüre halkın erişmesi sağlanmıştı; toplumun tüm kesimlerinin yararlanabileceği açık hava dinlenme yerleri ve spor tesisleri vardı. Ulaşabildiği en iyi aşamada, yine Charles Maier’in sözleriyle dile getirirsek, “sosyalizm ve *Gemütlichkeit* [konfor]” ya da Biedermeier kolektivizmi”¹² arası bir yapı oturtmuştu. Batı Almanya’dan çok daha kötü durumda olduğu gerçe-

10 Fritz Klein, *Drinnen und Draussen: Ein Historiker in der DDR Erinnerungen* (Frankfurt, 2000) s. 169, 213.

11 Charles S. Maier, *Dissolution: The Crisis of Communism and the End of East Germany* (Princeton, 1997) s. 20.

12 A.g.e., s. 128-129.

ğinin vatandaşlardan bir türlü saklanamaması bir tarafa, asıl kusura, toplumsal yapının yüksek rütbeli bir idari mekanizma tarafından vatandaşlara –tıpkı serseri, ya da henüz rüşdünü ispatlayamamış itaatsiz ergenlere 19. yüzyılda katı anne babaların davrandığı tarzda– zorla benimsetilmesi idi. İnsanlar kendi hayatları üzerinde söz hakkına sahip değildi. Özgür değillerdi. Batı Alman televizyonu genellikle izlenebilir olduğundan sansürün ve zorlamanın daimi varlığı aşıkardı ve bu tepkiyle karşılanıyordu. Yine de kalıcı görüldüğü sürece kabul edilebilir noktadaydı.

Bütün bunlar parti üyelerini herkes kadar ya da belki de herkesten fazla etkiledi. Kendi aralarında yaptıkları sohbetler sadece rakipleri ya da her yerde hazır ve nazır bulunan Stasi muhbirleri tarafından kaydedilmekle kalsa iyiydi. Şayet bu konuşmalar makul bulunmazsa, kati bir tarzda çizgiyi dayatan, kendinden menkul ulusal yöneticiler gettosunun suratsız ve inandırıcılıktan uzak üyeleri tarafından ya kamu önünde öz eleştiri talep ediliyor ya da rütbeniz aşağı çekiliyordu. Muhalliflere uyum sağlamaları için eziyet edilmese de enselerine biniliyordu. En kötü koşullarda ya durmadan tacize uğruyorlar ya da Wölf Biermann gibi Batı'ya sürgün ediliyorlardı. Onu, Georg Eisler'le birlikte daha o zamanlar ünlenmesini sağlayan muhalif şarkılar söylediği Doğu Berlin'in arka yakasındaki odasında ziyaret ettiğimi anımsıyorum.

GDR'daki parti üyelerinin ve partili aydınların çoğu bir biçimde sonuna kadar sosyalizme olan inançlarını korudular. Sovyet göçmenlerinde olduğu gibi, onların arasınarka yakasından reform komünistliğinden yüzde yüz Amerika taraftarlığına savrulmuş Soğuk Savaş bayraktarlarına rastlamak zordur. Ancak gitgide daha fazla moralleri bozuluyordu. Komünistler "gerçekten varolan" kapitalizme kıyasla bariz derece ikinci sınıf olan sosyalist ekonominin hiçbir biçimde işlemediğinden ne zaman şüphe duymaya –ya da buna inanmaya– başlamışlardı?

Gözle görülür maharetiyle insanı etkileyen GDR casusluğunun başı Markus Wolf'la Alman televizyonunun Soğuk Savaş üzerine düzenlediği bir sohbet vesilesiyle tanışmıştım. 1970'lerin sonunda GDR sisteminin yürümeyeceği yargısına

vardığını belirtmişti. Yine de GDR'nin son günlerinde, açıkça bir komünist reformcu olarak ortaya çıkmıştı – bir istihbarat şefi için bu pek alışıldık bir duruş değildi. 1980 yılında Macar Janos Kornai'nin *The Economics of Shortage* (Kıtlık Ekonomisi) adlı kitabı Sovyet tipi ekonomilerin kendiyle çelişen uygulamalarına dair klasik bir tahlil yapmıştı bile. Bu ekonomilerin gözle görünür tarzda kuvvetten düştüğü 1980'lerde (Mao sonrası Çin ekonomisi hariç) –Polonya ve Macaristan gibi– kımlıdayacak alana sahip Sovyet Blok'u ülkelerinin komünistleri belli ki bir rota değişikliğine çoktan hazırlanmışlardı. Prag ve Berlin'deki uzlaşmaz rejimlerin Sovyet ordusunun müdahalesi dışında güvenecekleri bir dayanakları yoktu. SSCB'de Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle artık bunun gerçekleşmesi de muhtemel görünmüyordu. Doğu Avrupa'da da tıpkı Batı'da olduğu gibi Komünist Partiler çürüme içindeydi. Çok geçmeden Sovyetler Birliği de ayrışacaktı. Bir tarihi dönem sona ermek üzereydi. Eski uluslararası komünist hareketten geriye kalanlar suların çekilmesinden sonra kıyıya vuran bir balina gibiydi.

1980'lerin sonlarına doğru, neredeyse bitiminde, bir Doğu Alman oyun yazarı *The Knights of The Round Table* (Yuvarlak Masa Şövalyeleri) adlı bir oyun kaleme almıştı. Lancelot, "Onları bekleyen gelecek nedir?" diye sorar merakla. "Dışarıdaki insanlar artık yuvarlak masa ve kutsal kap hakkında bir şey bilmek istemiyorlar... Artık ne bizim hayalimize ne de adaletimize inanıyorlar... İnsanlar için yuvarlak masa şövalyeleri bir yığın budala, sersem ve suçlu." Kendisi kutsal kaba inanıyor muydu peki? "Bilmiyorum," diye yanıtlar Lancelot. "Bu soruya evet ya da hayır diye yanıt veremem..." Hayır, bir daha asla kutsal kabı bulamayabilirler. Ancak asıl önemli olan kutsal kabın kendisinden ziyade onun arayışdır diye belirten Kral Arthur haksız mıdır? "Kutsal kaptan vazgeçmek kendimizden vazgeçmek demektir." Sadece kendimizden mi? Adalet ve özgürlük idealleri olmaksızın, ya da bu ideallere kendini adayanlar olmaksızın insanlık yaşayabilir mi? Hatta 20. yüzyılda bu yola kendini adayanların anıları olmadan...

I

İngiltere'ye döndüğümde savaş tam başlamak üzereydi. Bunu bekliyorduk. Biz, en azından kendi adıma ben, bundan korkuyordum bile. Gerçi artık 1939'da korkunun ötesine geçmiştik, savaşın ortasına düştüğümüzü biliyorduk. Başbakanın savaşı ilan eden ihtiyar kuru sesinin hemen akabinde, dalga dalga yayılan siren sesleri duyulmuştu. İkinci Dünya Savaşı'na tanık olan kentlilerin hiçbiri, gece bombardımanlarını çağrıştıran o sesleri unutmamıştır. Çevremize hava savaşının bilinen manzarası; bannakların oluklu sacı, gökyüzünde gümüş hayvan sürüleri gibi duran sabit balonlar çoktan hâkimdi bile. Artık korkuya kapılmak için çok geçti. Öte yandan, savaşın patlak vermesi benim kuşağımdan gençlerin pek çoğu için geleceği birdenbire askıya almak anlamına geliyordu. Birkaç hafta ve ay boyunca, savaş başlamadan evvel yaptığımız planlarla önümüzdeki üniformalı meçhul yazgı arasında bocalayıp durduk. O an için hayatımızda her şey eğreti olmaya hatta anlık yaşanmaya mecburdu. Kuşkusuz bu durumu benim kadar derinden hisseden olmamıştır.

Ailemin göç etmesiyle doğabilecek sorunları İngiltere'ye dönene kadar kabullenmeye pek yanaşmamıştım. Beni bekleyen

sadece belirsiz bir süre için meçhul bir gelecek olsa iyiydi, yaşadığım anın da sallantılı hale geldiğini, yalnız başıma ve dayanaksız kaldığımı da görüyordum. Ailemin evi artık yoktu, bir ailem de öyle. Cambridge dışında gidecek belli bir yerim yoktu. Gerçi arkadaş ve yoldaşlarım sağolsun beni misafir ediyorlardı ve Londra'da sahip olduğum tek akrabamın, daima güvenebileceğim Harry amcamın evinde de rahatça kalıyordum. Kız arkadaşım yoktu. Aslında Londra'ya geldikten sonra, üç yıl süresince misafir yataklarında ya da Belsize Park ve Kilburn'daki muhtelif dairelerin zeminlerinde yatarak bir nevi göçebe hayatı sürdürdüm. Askere çağrıldığım andan itibaren tek kalıcı dayanağım, King's'in baş kapıcısının bir kulübede saklamama izin verdiği, kitap, kağıt ve diğer kişisel eşyaların içinde durduğu birkaç kasadan ibaretti. Askere çağrıldıktan sonra onları paketledim. Hayatı 1939'da donan ve artık yeni bir dünyaya ayak uydurmak zorunda kalan Rip van Winkle* gibi savaştan sonra şans eseri onların yeniden su yüzüne çıkacaklarını düşünüyordum. Hangi dünyaya?

Savaş nedeniyle Cambridge boşalıyordu. *Granta*'nın eski kadrosu dağılınca ben de matbaadan bir süreliğine gazetenin basımına son vermelerini istedim. Böylelikle savaş öncesi döneme ait Cambridge'in önemli bir ögesi de resmen gömülüyordu. Fransız Kuzey Afrika hakkında yapmaya niyetlendiğim araştırma artık anlamını yitirmesine karşın yine de altyapı oluşturacak kaynakları baştan savma biçimde okumayı sürdürüyor ve sıradışı dondurucu kışın kar örtüsü izin verdikçe ve ihtiyaç duydukça otostop yaparak British Museum'a gidip geliyordum.

Üstelik 1939'un sonbaharında gerçekleşen çizgi değişikliğinden beri Parti'nin bizi hazırladığı hedef nedeniyle savaş beklentisi içinde değildik. Komintern'in ve bütün Avrupa partilerinin 1935 sonrası ve savaş patlak verdikten sonra da –ta ki Moskova'dan mesaj gelene değin– izledikleri çizgiyi Moskova

(*) Rip van Winkle: Washington Irving'in kısa öyküsü. Bu öyküden sonra Rip van Winkle uzun süre uyuyan ya da olup iten olayların farkında olmayan insanları sembolize etti – ç.n.

tersyüz etmişti. Değişikliği kabullenmek istemeyen Harry Pollitt'in itirazı Britanya Parti liderliğinin meselede alenen ayrılık yaşadığının göstergesiydi. Üstüne üstlük, savaşın artık hiçbir anlamda anti-faşist mahiyetinin kalmadığını ve Britanya'yla Fransa'nın da en az Nazi Almanyası kadar kötü olduğunu öne süren çizgi, ne duygusal açıdan ne de mantıken kabul edilir gibi değildi. Kuşkusuz yeni çizgiyi kabul ettik. Öyle ya, bir karar verildikten sonra, katılalım katılmayalım tartışmaya son verilmesi "demokratik merkezîyetçilik" ilkesinin gereği idi; ve emir tepeden geliyordu. 1956 krizinden farklı olarak (Bkz. bölüm 12) Parti üyelerinin çoğu –öğrenci kesimine mensup aydınlar dahi– Moskova'nın kararından ötürü sarsılmışı benzeriyordu. Gerçi içlerinden bazıları birkaç yıl içinde safları terk edecekti. O günlerde aklımdan nelerin geçtiğini ne canlandırabiliyor ne de anımsıyorum, öte yandan 1940'ta askerliğimin ilk aylarında tuttuğum günlüğe bakılırsa konuyla ilgili bir tereddüt yaşamamışım. Neyse ki tuhaf savaş,* Komünist Parti'yi zaman geçirmeden yasaklayan Fransız hükümetinin tavrı ve Sovyetlerin Finlandiya'ya açtığı Kış Savaşı sonrasında, gerek Britanya gerek Fransız hükümetlerinin tavrı söz konusu çizgiyi içimize sindirmemizi daha da kolaylaştırdı. Emperyalist batılı güçler Hitler'le savaşmaktan ziyade komünizmi yenilgiye uğratmaya daha çok hevesliydi. Bu konu hakkında King's'in Müdüriyet çayırılığında ekonometriyle uğraşan sevimli şüpheli David Champernowne'la yürüyerek yaptığımız tartışmayı anımsıyorum. Her şeyden önce, tamamen sessiz değilse de garp cephesinde yeni bir şey yokken, Britanya hükümetinin yaptığı tek plan Finlere yardım etmek için İskandinavya'ya batılı birlikler göndermekten ibaretti. Aslında yoldaşlardan biri, coşkun yatılı okul çocuğu ve boksta half-blue** J.O.N ("Fare") Vickers'in –aslında bir fareden ziyade çabukluğu, zayıflığı

(*) *Tuhaf savaş*: İkinci dünya savaşının ilan edilmesinden çok sonra başladığını ifade eden ve Avrupa'nın tüm ülkelerinde benzer şekilde kullanılan tabir. Bu sürecin Nazi Almanyası'nın Benelüks ülkelerini işgal etmesiyle bittiği kabul edilir – ç.n.

(**) *Blue*: Oxford veya Cambridge Üniversitesi'ni temsil eden takımlardan biri – ç.n.

ve hareketli olmasıyla kocaman bir gelinciği andırıyordu. Rus-Fin savaşı sona erdiğinde birliğiyle birlikte oraya gönderilmesi bekleniyordu. Komünist aydınlar için Finlandiya cankurtaran simidi gibiydi. O zamanlar öğrenci partisine yeni katılmış üyelere ve belli ki ateşli militanlardan biri olan ve sol kanadın müstakbel eleştirmen yazar ve duayenlerinden Raymond Williams'la birlikte o tarihte, konu hakkında bir broşür kaleme almıştık. Ani askere çağrılmalar ve yüzyıl içinde oradan oraya yapılan yer değişiklikleri sırasında ne yazık ki bu broşür kayboldu. Bir kopyasını bulmayı da başaramadım. Derken Şubat 1940'ta nihayet askere çağrıldım.

İkinci Dünya Savaşı'na ilişkin kişisel tecrübemi şöyle özetleyebilirim; altısı Britanya ordusunda geçmek kaydıyla savaşın hayatımdan altı buçuk yıl aldığını söylemeliyim. Benimki ne "iyi" ne de "kötü bir savaşı" daha ziyade "boş bir savaşı". Cephede dişe dokunur hiçbir faaliyetim olmadığı gibi, kimse'nin benden böyle bir beklentisi de olmamıştı. Hayatının en az tatmin edici yıllarıydı bunlar.

Askerliğe yatkın biri değildim ve emir verme yeteneğim daha da azdı. Bununla beraber, yirmi yaşlarında bir delikanlı olarak hem benim hem de ülkenin zamanının boş yere heba olmasının asıl nedeni politiktir. Her şeyden önce Nazi Almanya'sına karşı yürütülen bir savaşta işe yarar niteliklerim vardı; anadilimin Almanca olması da kısmen önemliydi. Üstelik King's'in oldukça iyi tarih öğrencilerinden biriydim ve okulun Birinci Dünya Savaşı'nda görev yapan eski tüfek istihbaratçıları, Bletchey'in müstakbel kadrosuna insan sağlamakla yükümlüydü. On yedi öğretmen oraya gönderilmişti bile ve benim adımın akıllarına gelmemiş olması inanılmaz geliyordu. Doğrusu, istihbarat işi için geleneksel anlamda makbul sayılan niteliklerin en az birinden yoksun olduğumu biliyordum: *Times* bulmacasını yapmaktan söz ediyorum. Bir Orta Avrupalı olarak, bu ne büyürken edindiğim bir alışkanlık ne de yapmayı ilginç bulduğum bir şeydi. Birinci Dünya Savaşı'nda Sidney amcamın şifre çözücülük işine girmesini sağlayan diğer geleneksel beceride – yani satrançta da pek iyi olduğum söylenemezdi.

Hevesime rağmen hiç de ahım şahım bir oyuncu sayılmazdım. Bununla birlikte, üniversite öğrenciliğim boyunca fazla sivrilip tanınan bir bolşevik olmadığımı düşünerek, Doğu Britanya askerlik şubelerinden çağrılmayı beklemek üzere Cambridge'de kaderime terk edileceğim de pek aklıma gelmemişti.

Öte yandan, yakın geçmişime ait bariz kıta Avrupa kökeniyle benim gibi birinin –babamın ve benim pasaportlarımıza rağmen– tam manasıyla gerçek bir İngiliz olamayacağına hükmeden resmî kanı muhtemelen bu durumda rol oynamıştı. (Böyle si bir duyarlılığa 1930'larda Cambridge'de rastlamak olası değildi ve bu belki yalnız danışmanlarımin paylaştığı bir kanıydı.) Zira savaş sırasında istihbaratta çalışan yığınla Parti üyesi vardı ve bunlardan bazıları üyeliğini gizleme gereği dahi duymuyordu. Askere alındıktan birkaç hafta sonra şifre çözücülük kursuna (iki subay, yedi astsubay ve üç başka rütbeden) aday gösterilip sonra bunun yarıda kesilmesi hiç şüphesiz bu sebebe dayanıyordu. Norwich'ten Cambridge'e dönen trene binmemi söyleyen Yüzbaşı, "Kişisel bir şey yok, anneniz İngiliz değilmiş", diye belirtmişti. "Elbette şu anda sisteme karşısınız ama annenizin ait olduğu ülkeye de haliyle daima içten içe bir sempati beslersiniz. Bu doğaldır. Sizce de öyle değil mi?" "Evet efendim. Yani, ben hiçbir ulusun tarafını tutmam. Ulusların ne yaptığı rahat durdukları sürece –ki bugün Almanlar bundan uzak– benim için fark etmiyor." diyerek sözlerini onaylamıştım. Beni bir tercümanlık işi için önereceğine söz vermişti. Sonrasında konu tamamen kapandı. Şaşırtıcı ama bu fasılla ilgili anılarımı o dönem gayet iyi anımsıyor olmama karşın hepsi belleğimden silinmiş.

Cambridge'e geldiğimde hali hazırda bir istihbarat dosyam mevcut muydu? Bunu bilmeye olanak yok. 1942'nin ortasında Askerî İstihbarat'taki arkadaş canlısı bir çavuş, muhtemelen takip altımda olduğumu söyleyince böyle bir dosyanın varlığından haberim olmuştu. Muhtemelen 1940'ta askere çağrılmamdan kısa bir süre sonra bir dosyaya daha sahip olmuştum. Zira iyi bir komünist olduğum için Parti'yle bağlantımı koparmaya yönelik ayarlamalar yapmıştım; demek istediğim, Londra'dayken bu nedenle, 1920'lerin başlarından beri partinin pro-

lesyonel kadrolarından biri olan işçi kökenli, aşırı sigara içen, soluk benizli, kırıışık yüzlü Robbie'yle (R.W. Robinson'la) buluşmuştum. Buluşma yerimiz ikinci el gibi görünen küçük, tozlu, karanlık merdivenlerle çıkılan WC1 ya da WC2'de* böyle insanları bulabileceğiniz türde bürolardan biriydi. Emniyet'in buraları dinliyor olması kuvvetle muhtemeldi.

Hakkımda bir dosya tuttukları süre boyunca, bana açıkça yurtdışı gibi hassas noktalardan uzak tutulması gereken şüpheli bir şahıs gözüyle bakılmıştı. SSCB, Britanya'nın müttefiki konumuna geldikten ve Parti de kendisini savaşı kazanmaya adadıktan sonra bile bu durum devam etti. Savaş sona erece kadar (sahiden de 2 Eylül 1939'dan Paris'i savaş sonrası ilk ziyaret ettiğim 1946 yılına kadar) Britanya topraklarından hiç dışarı çıkmadım. Hayatım boyunca deniz aşırı ya da sınır ötesi seyahat etmeden geçirdiğim en uzun zaman dilimiydi bu. Mayıs 1940'tan sonra lisan bilgimle ilgilenen kimse olmadı. Bir seferliğine Whitehall'un en tepesine ilişkin bir gizli servis işi olabileceğini sandığım bir röportaja dahi katılmışım. Ama ondan da bir şey çıkmadı. Ben de Hitler'in düşüşünde bir rol oynayamayacağım fikrine istemeyerek de olsa kendimi alıştırdım.

Entelektüel bakımından kendilerinden üstün ve fakat neredeyse bütünüyle vasıfsız, askerî becerileri kıt benim gibi eksantrik biri subayların ne işine yarayacaktı? Araba sürebildiğim için askere şöför olarak yazılmışım ancak birliğin hizmetindeki aşağı yukarı 750 kiloluk ve 3 tonluk kamyonları ya da motorsikletleri sürmeye pek alışamadığım için çok geçmeden vasıfsız bir er durumuna geldim. Böyle bir adamla ne yapılabilirdi ki? Muhtemelen gelişmeye açık biri olmadığım sonucuna varılmıştı. Sonunda 560. Sahra Birliği Istihkam Sınıfı benden kurtulmanın yolunu buldu. Benim Ordu Eğitim Birliği'ne transfer olmam yönünde tavsiye vermişlerdi, bu halkın katıldığı bir savaş olduğuna göre birlik de genişliyordu. Istikamet gereği Wakefield'daki hapishanenin arkasında yer alan bir binaya gönderildim ve yanımda –bunu neden bu kadar canlı anımsıyorum

(*) WC1, WC2; Kentin batı merkezi 1. bölge, kentin batı merkezi ikinci bölge anlamına geliyor – ç.n.

kimbilir– Thomas Mann’ın *Lotte in Weimar* adlı kitabı vardı. Orada, başka bir tarihçi ve Londra Üniversitesi’nin gelecekteki rektörüyle dostluk kurarak, bu sayede alıştığım kuzey işi kızarmış balıkla kızarmış patatesin muazzam tadını keşfettim.

Epey zaman sonra, 1941 sonbaharının başlarında sevkim geldi; Galler sınırlarındaki Hayonthe Wye’e taşınmamızdan birkaç gün sonraydı. Bu tarihten tam elli yıl sonra, söz konusu yerin yakınlarında bulunan ve bu satırları yazarken kaldığım Breconshire kulübesini satın alacaktım. Bu yerin hayatımı kurtarmış olması da kuvvetle muhtemeldi, zira o tarihte birliğe yurtdışına çıkma emri gelmişti. Deniz yolculuğu öncesi verilen izinleri kullanmıştık bile. Her zamanki gibi Londra’da bombaların arasında geçirmiştim iznimi. En kuvvetli olasılık Ortadoğu gibi görünmesine karşın kimse bize nereye gideceğimizi söylemiyordu. Ancak, 15. Doğu Britanya Tümeni, 560. Sahra Birliği Istihkâm Sınıfı da dahil olmak üzere Ortadoğu’ya değil, Cape Town ve Mombasa üzerinden Singapur’a doğru yol alacak ve orada Şubat 1942’de Japonlara esir düşecekti. Hayatta kalanlar üç yıl Burma Demiryolları inşaatında çalıştılar. Onların da arasından üçü öldü. Ben gitseydim hayatta kalır mıydım? Kimbilir? Öyle ya da böyle ne kadar şanslı olduğumu ancak epey sonra fark etmiştim.

II

Askerde geçen günlerim bu sebeple birbirinden keskin bir şekilde ayrılan iki bölümden ibaret. Istihkâm Sınıfı’nda geçirdiğim ilk bölümse kesinlikle daha ilginç. Istihkam erlerinden oluşan bir sahra birliği tahmin edileceği üzere, birkaç subay hariç bir işçi sınıfı birimiydi. Birlikteki tek entelektüel bendim. Aslında günlük gazetelerdeki yarış sayfalarından önce –ve onların yerine– haber sayfalarını okuma alışkanlığına sahip tek kişi olma rütbesi de bendeydi. Bu sıradışı alışkanlık nedeniyle bana Fransa’nın düştüğü haftalarda “Diplomat Sam” adını takmışlardı. Pek onlar gibi olmasam da hayatımda ilk kez, kurtu-

luşuyla dünyaya özgürlük getirecek olan proletaryanın bir parçası gibi hissediyordum kendimi. Daha doğrusu, İngiliz halkının büyük çoğunluğunun hayatını sürdürdüğü ve daha üst sınıflarla pek sınırlı bağlara sahip olan o dünyada bulmuştum kendimi. Cambridge'den askere çağırılmış olmak bu zıtlığı daha da abartılı hale getiriyordu zira iki üç ay süresince her iki dünyayla da bağlarım kopmadı. Görev tamamlandıktan sonra da (yani asıl olarak Parker's Piece'in yeşil çayırlığında talim yapmayı öğrendikten sonra) birinden ötekine taşınıp durdum; kaldığımız işçi sınıfına ait sokaktan Cambridge Üniversitesi'nin merkezine yürüyordum. Askerî yetkililerce, bir berber asistanı ve Bert Thirtle adlı Lowestoflu eski bir otel kapıcısıyla birlikte, bu sokakta oturan yaşlıca bir dulun –Bayan Benstead'in– yanına yerleştirilmiştik. Hep beraber, vaktiyle Benstead çiftinin –neyse ki büyükçe ebattaki– evlilik yatağında yatıyorduk. Proletar dünyayla tanışmak için en iyi fırsat sayılmazdı bu. Zira Thirtle, politik anlamda aslında hayal kırıklığı yaratan, yine de sosyal reflekslerini çarpıcı bulduğum arkadaşların bu özelliğinden yoksundu. Bu durum İngiliz sendikacılığını gayet iyi açıklıyordu. Arkadaşlarımdan çoğu kendilerini 1914-1918'de babalarının yaptığı gibi üniforma giyen siviller olarak görüyorlardı. Askerliğin ya da üniforma giymenin erdemine inanmıyorlardı ve eski sivil hayata bir an önce dönebilmek için can atıyorlardı. Ama Thirtle içten içe daima üniforma giyme hayalleri kurmuştu. Gerçi Petty Cury'de birlikte olduğu kızlar düşünüldüğünde bunun ona fazladan bir yarar sağladığıda söylene- mezdi (bizim jargonda kızların hepsi “fahişeydi”). Bir mutfakta çalışan on yedi yaşındaki nişanlısı ona her gün mektup yazardı ve gönderdiği paketlerin içinden *The Wizard*, *Comic Cuts* gibi yöresel gazetelerle Amerikan çizgi romanları çıkardı.

Aynı NAAFI* kantininde ya da oyun odasında bulunmalarının tek nedeni zorunlu askerlik olan; vasıfsız işçilerden bir ta-

(*) NAAFI: Deniz, Kara, Hava Kuvvetleri Kurumları. İngiliz hükümeti tarafından 1921 yılında kurulmuş kâr amacı gütmeyen bir örgütlenmedir. Ordu Kuvvetleri'nin ihtiyaç duyduğu eğlence tesislerini yönetmekle ve asker ailelerine eşya satmakla yükümlüdür – ç.n.

kim tüccar stajyerlerine varıncaya değin muhtelif kesimlerden gelen; çoğu inşaat işçisi bir grup genç adamın taşıdığı o içgüdüsel duygu ya da beraber iş yapma geleneği karşısında geriye dönüp bakınca hayrete düşerim. O vakitler bunu pek düşünmezdim. Eylem gerektiren durumlarda ne yapacağımızı bilememenin verdiği ve hepimizde varolan o tereddütlü hal ve otorite karşısında hissettiğimiz genel çaresizlik beni daha çok etkilerdi. Bununla beraber, günlüğümdeki notları okuduğumda müşterek yapılan işlere karşı aşinalık, değişmez ve neredeyse içgüdüsel militanlık ruhu etkileyici geliyor. Kendi yuvalarında, İngiliz işçi sınıfının "kamusal alanı" içindeydiler. Birisi bir protesto esnasında The Locomotive'de, sahici bir sendika gibi bir masa etrafında, zil ve bir bardak su eşliğinde, esaslı bir toplantı düzenleme fikrini ortaya atmamış mıydı?

Proletar deneyim diğer bakımlardan tuhaftı. Sanırım, 1940'ta Kingslilerin pek azı bir yol kazı çalışması yürütme fırsatı bulmuştur. Bu deneyim bana son derece yorucu ama bir o kadar da eğlenceli gelmişti. Istihkâm erleri, çoğunlukla inşaat ve genel üretim kollarından, (zira pek çok metal işçisi yedek işlerdeydi ve ordunun ihtiyaç duydukları da daha fazla uzmanlaşmış birliklere gönderiliyorlardı) Black Country, Londra, Nottingham, Northeast'dan ve tek tük de Scotland olmak üzere Britanya'nın her yanından ve bizimki Doğu İngiliz tümeni olduğundan asıl olarak doğu illerden gelen vasıflı ve daha az vasıflı işçilerden oluşuyordu. Saflarda bu genellemenin dışında kalan, birkaç Cambridge Üniversiteli asker vardı; biri de bendim. İngiliz romanının kökenleri üzerine yaptığı araştırma epeydir Marksist öğrencilerin arasında tartışılmakta olan ve gelecekte seçkin bir edebiyat profesörü haline gelen Ian Watt gibi bizden yaşça biraz büyük ve *Granta*'nın karikatüristi, grafiker mizahçı nüktedan Ronald Searle gibi bizden yaşça küçük arkadaş ve tanıdıklar da vardı. Her ikisi de Japon esir kamplarından kalıcı izlerle geri dönecekti. Tümende birlikte geçirdiğimiz süre boyunca ara sıra karşılaştığım Ronald, herkesin hayranlık beslediği Kaye Webb tarafından çoktan keşfedilmişti bile. Kaye, göçmen bir Orta Avrupalı'nın kurduğu, bizim kuşa-

ğın beğeniyle izlediği son moda bir cep dergisi olan *Lilliput*'ta o tarihte editörlük görevi yürütüyordu ve ileride Ronald'la evlenecekti. (Dergi tamamen yok olmadan önce benden de savaş sırasında ve savaştan sonra birkaç makale almıştı.) Bu sırada Ronald, büyük oranda yarattığı St. Trinian's çizgi romanı sayesinde –korkunç öğrencilerle dolu bir kız okulunu konu alıyordu– döneminin en başarılı karikatüristlerinden biri haline gelecekti; görünüşe bakılırsa savaş döneminde kaldığı esir kamplarındaki dehşet saçan küçük Japon'dan esinlenmişti.

İstihkam erliği yaptığım dönemde çoğunu İngiliz işçilerin oluşturduğu işçilerin arasındaydım. Böylelikle, sık sık sabrım taşsa da, dürüstlükleri, zırvalığa karşı besledikleri güvensizlikleri, sınıf bilinçleri, yoldaşlık ve karşılıklı yardımlaşma duyguları onlara kalıcı bir hayranlık beslememe yol açtı. İyi insanlardı. Komünistlerin proletaryanın erdemlerine inanmakla yükümlü olduğunu biliyordum ancak, bu teorik inancın fiiliyatta sınanması da içimi ferahlatmıştı.

Derken Hitler, Norveç ve Danimarka'yı işgal etti ve savaş gerçek anlamda başladı. Almanlar Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u istila ettiğinde –ki buna inanamıyorduk– 560. Sahara Birliği'ne sahici bir iş çıkmıştı. Etrafımızda akıp giden Norfolk'un sivil hayatından neredeyse tamamen tecrit edilmiş bir vaziyette, Doğu Britanya'ya yönelik olası bir saldırıya hazırlık olsun diye günde on dört saat savunma talimi yapıyorduk. Kum torbaları taşıyor, tankları durdurmak için sivil bir kazı makinesinin kentin etrafına kazdığı siper duvarlarını kaplıyorduk. Bu konuda deneyimsiz ve beceriksiz olmamız bir yana, bilhassa da ne tanksavar silahı ne de başka şeyimiz olduğundan tankları bu hendeğin durdurabileceğine düpedüz şüpheyle yaklaşıyorduk. Yine de asıl işimiz mayın döşemek ve gerek olduğunda kullanılmak üzere köprülere patlayıcı düzenekleri yerleştirmekti. Ilkbahardan yaza girerken hava koşulları bu iş için son derece uygun hale geldi. Great Yarmouth'un hemen dışındaki Breydon Water üzerinde yer alan büyük köprünün putrellerine tırmanırken (biraz tedirginlikle) hissettiğim muhteşem kıvancı hâlâ anımsarım; mavi gökyüzü ve tuzlu suyun

arasındaki yüksek köprü güvertesinin üzerinde çalışmıştı. Durmadan patlayıcılarla, fûnye ve fitillerle haşır neşir olmanın insana yaşattığı (aldatıcı) güç duygusunu da unutamam. Yanımıza 100 kiloluk patlayıcı ve bir çadır alarak üç dört kişilik küçük müfrezeler halinde gönderildiğimiz ücra köprü ya da kanal havuzlarında, istilacıları beklerken yaşadığımız tatil aylıklığı da hâlâ hatırımda. Geldiklerinde ne yapacaktık acaba? Askerî deneyimimiz yoktu, toyduk ve hatta silahsızdık: Hantal Lee-Enfield tüfeklerimize ek olarak düşman uçaklarını durdurmak için birliğin hepi topu altı adet Lewis silahı vardı. Görünüşe göre, Wehrmacht* karşısında öncü saflarda, etkileyici bir savunma sergileyemeyecektik.

Almanya'nın Danimarka ve Norveç'e saldırması karşısında arkadaşlar inançlı bir öfke sergilemişlerdi. Neville Chamberlain'i nihayet iktidardan düşüren siyasî krizin tam ortasında bu kez Belçika, Hollanda ve Lüksemburg işgal edildiğindeyse birliğe bunalım, kasvet ve hatta yenilgi psikolojisi hakimdi. Kışla yatakhaneğinde, Alman ordusunun bizimkinden tam olarak ne kadar üstün olduğu ve Alman yönetimi altında işlerin nasıl olacağı üzerine yürütülen bir sohbet sırasında, birlikteki İrlandalı arkadaş Mick Flanigan, "Siz ne biçim İngiliz askerlerisiniz?" diye sormuştu. Chamberlain'in düşüşü herkesi yeniden eski neşesine kavuşturmuştu çünkü genel buhranın önemli sebeplerinden biri olarak görülüyordu. Birliğimiz, yeni Churchill hükûmetinin göreve gelişini bariz bir memnuniyet ifadesiyle karşılamıştı. (O tarihte Churchill, Duff Cooper ve Eden gibi "demagog bile olmaktan uzak aristokratlar"ın Britanya işçilerinin kahramanları olması bana garip geliyordu.)

İllerleyen haftalarda son derece yıpratıcı fiziksel çalışma ve kamplardaki neredeyse katıksız tecrit nedeniyle cesaretler yeniden kırıldı. Churchill'in radyodan yayınlanan ünlü söylevlerinin ve "Bütün kıyılarda çarpışacağız", başlıklı konuşmasının sivilleri nasıl etkilediğini bilmiyorum ama muhtemelen Norfolk'un kıyı-

(*) Wehrmacht: Almanya'nın 1935-1945 yılları arasındaki silahlı kuvvetlerine verilen ad. Reichswehr'den sonraki ve hali hazırdaki Bundeswehr'den önceki ordu - ç.n.

larını da kasteden bu konuşma bizim dinleyemediğimiz bir zamana denk gelmişti. Aslında o dönemde, arkadaşların ruh halini "korkunç" diye nitelemişim. Gece gündüz saatlerce çalışıyor, kışlalar ve çalışma yerlerine neredeyse hapsolmuş vaziyette (o zaman "en büyük eğlencemizin haftada bir duş almak", olduğunu yazmışım) hiçbir açıklama yapılmadan, adam yerine bile konmadan, takdir almadan ve hepsinden önemlisi ikinci sınıf vatandaş muamelesi görerek, isimsiz insanlar gibi despotça hükmedilerek yaşıyorduk. Orta sınıfa mensup askerler, "beyazlığın ve kep rozeti parlatmanın unutulup herkesin eşit olduğu," cepheye gitme düşleri kuruyordu. Arkadaşlarımla çoğu, "bunun insanca bir yaşam olmadığı" sonucuna varmıştı. "Savaş biterse, tamam. Buradan çıkıp sivil hayata geri dönmek istiyorum." Gerçekten bunu mu kastediyorlardı? Açıkçası hayır, zira 17 Temmuz'da Fransa'nın düşüşüne verdikleri tepki bunun kanıtıydı.

Great Yarmouth'a giden düz yoldaki korumakla görevli olduğumuz küçük köprü'nün yakınlarında bulunan bir birahaneye giderken duymuştum haberleri. Hepimiz bunun ne anlama geldiğini gayet iyi biliyorduk. Britanya artık yalnızdı. Birkaç saat sonra günlüğüme şöyle yazmıştım:

"'Bunun sorumlusu kim?' Radyo haberlerinden yarım saat sonra İngilizler bu soruyu sormaya başladı bile. Haberleri duyduğum birahane de, beni köprüye geri götüren arabada da, çadırdaki iki arkadaşım arasında da soru aynı. Bir tek yanıt var: Yaşlı Chamberlain. Oy birliğiyle varılan sonuç; her kim suçluysa bunu bir şekilde ödemeli. Bu geçici bir dürtü olsa bile önemli...

Köprümüzde bir araba durdu. Gözlüklü ve takma dişli bu sürücü gezgin bir satıcı olmalı. 'Radyo haberlerini dinlediniz mi?' diyorum. 'Evet, dinledik'. Adam kafasını sallayarak 'Kötü, kötü' diyor. 'Çok kötü, felaket.' Sonra arabasını sürüyor. Arkasından 'Neyse, teşekkürler!' diye seslenip uzun çimenlerin arasındaki banka uzanıp sessizce ve dehşet içinde olan bitenler üzerine konuşmaya devam ediyoruz.

Diğer ikisi bunlara inanamıyor."

Arkadaşlarım sadece olan bitenleri kavramakta zorlansa iyiydi. Bunun, savaşın sonu veya Hitler'le barış yapmak anlamına geldiğini de ne tasavvur edebiliyor ne de algılayabiliyorlardı. (Fransa'nın düşüşü karşısında verdiğim ani tepkiyi okuyunca, Parti'nin 1939 Eylül ayından beri izlediği resmî çizgiye rağmen aslında benim de farklı durumda olmadığımı anlaşıyor. Akıllarımızdan geçen şey Hitler'in kazanacağı bir zafer dğildi.) Uğruna dövüşükleri bir savaşın sonucunda gelen bir yenilgiyi tasavvur edebilirlerdi; 1940 yılında, bu olasılığı düşünmekten daha kolay bir şey yoktu. Ayrıca, şayet Hitler saldırırsa –ki herkeste böyle bir beklenti vardı– onu pek fazla durduracak bir şey olmadığını Doğu Britanya kıyısına yakın olan herkes gayet iyi biliyordu. Ancak tasavvur edemedikleri şey savaşa devam edilmemesiydi. Gerçi politik gerçekliğin az çok ayırdında olan herkes (her ne kadar Doğu Britanya bataklığında bunun için eldeki tek malzeme ara sıra edinilen *Daily Telegraph* gazetesi olsa da) Britanya'nın durumunun ne denli ümitsiz olduğunu fark ederdi. Winston Churchill, Britanya'nın henüz yenilmediğini ve *haliyle* savaşa devam etmek gerektiğini düşünenlere tercüman olmuştu. Gerçi konuşmasındaki cengâverce meydan okuyan tavrı büyük olasılıkla arkadaşlarının hiçbirini hissetmiyordu. Churchill, Britanya'nın (daha iyi bilgilenmiş pek çoklarından farklı olarak) pes edeceğini düşünemeyen, 560. Sahra Birliği'ndekiler gibi sıradan İngiliz halkına hitap ediyordu.

Bilinen o ki, Hitler'in Silahlı Kuvvetler Komutanı General Halder'in deyimiyle, “Führer, Britanya'nın barış yapmama konusundaki ısrarı nedeniyle büyük şaşkınlığa kapılmıştı”, zira “makul” bir anlaşma teklifi getirdiklerini sanıyorlardı.¹ Bu aşamada Britanya'yı işgal etmekte ya da ülkeye saldırmakta bir yarar görmüyordu, (yine Halder'in sözlerini aktarırsak), “Bunun Almanya'ya bir yarar getirmeyeceği,” kanısındaydı. “Alman kanı dökölmesi sadece Japonya'nın, ABD'nin ve diğerlerinin işine yarayacaktı.” Aslında Churchill'in Roosevelt'e yazdığı

¹ Ian Kershaw, *Hitler* (Londra, 2001) cilt 2, s. 302.

mektupta gayet güzel tarif ettiği üzere Hitler, Britanya'yı "Hitler imparatorluğunun tebası olarak", tutmak niyetindeydi.² 1990'lara geldiğimizde, Muhafazakâr tarihçilerden menkul genç bir ekol, Britanya'nın o tarihte bu şartları kabul etmesi gerektiğini savunacaktı. Şayet Lord Halifax ve 1940'ların Muhafazakâr Parti'sindeki güçlü barış yanlıları, o vakit bunun imkânsız olmadığını, aslında olasılık dahilinde olduğunu etkili bir dille açıklayabilmiş olsalardı, tıpkı Fransızların Marshal Pétain'in peşinden gitmesi gibi, İngiliz halkının çoğunluğu da onları takip etmiş olacaktı. Halbuki. tarihimizdeki o sıradışı anı yaşayanların anımsayacağı gibi, kimse yenilgiyi kabullenmekten yana olanların baskın çıkacağına inanmıyordu. Zira onlara barışı tesis edenler olarak değil, ülkenin bu darboğaza gelmesinden sorumlu "suçlular" gözüyle bakılıyordu. Dolayısıyla bu kitlesel desteği arkasına alan Churchill ve İşçi Partili bakanlar pes etmeden devam etti.

Bütün bu olanlardan bihaberdik. Ne Churchill hükümetindeki barış grubundan (gerçi sol kanat bunun varlığından şüphe ediyordu) ne de Hitler'in teklif ve tereddütlerinden haberdardık. Şans eseri Ağustos 1940'ta Hitler Britanya'ya kitlesel hava saldırısı başlattı. Eylül başlarında Londra'ya başlatılan gece bombardımanları anlamına geliyordu bu. Başka bir şey yapmak elimizden gelmediğinden savaşa devam eden bir halk olarak, kendi kahramanlığının bilinciyle hareket eden bir halk oluverdik. Doğrudan etkilenmeyenler de dahil olmak üzere herkes, günlük hayatını bombaların tehdidinde sürdüren insanlarla kendini özdeşleştiriyordu. Bunu Churchill'in ("Bu onların en iyi zamanıydı") başlıklı konuşmasındaki tumturaklı sözleriyle dile getirecek değildik ama, Hitler'e tek başımıza meydan okuma fikri de yabana atılacak cinsten bir haz değildi.

Peki ama nasıl devam edecektik? Savaştan galip çıkmayı bir tarafa bırakın yakın bir gelecekte kıtaya dönüp dönemeyeceğimiz bile meçhuldü. Britanya Savaşı ve Doğu Britanya Tümeni'nin kendi kaderine terk edildiği zaman dilimi arasında Nor-

2 A.g.e., s. 298.

folk'tan Perthshire'a, Iskoç Sınırları'ndan Galler Bataklıkları'na kadar Britanya'nın geniş düzlüklerinde gezindik. Ancak bütün bu süre boyunca, 560. Sahra Birliği'nin elemanları olarak, birliğin Almanya'ya karşı yürütülen savaşla ilişkili olabilecek herhangi bir faaliyetine rastlamamıştık. Sadece 1941'de bir sefer, Liverpool'daki büyük Alman baskınları sırasında kendimizi Merseyside'da konuşlanmış vaziyette bulmuş ve ertesi sabah da enkaz kaldırma çalışması yapmak üzere seferber edilmiştik. (Kafamda teneke başlığımla bir Liverpool sokak kantininden çay alırken dost canlısı hanımların çektiği fotoğraf gazetede basılan ilk fotoğrafım olmalı.) Öte yandan, Hitler'in Britanya'yı ne savaştan çıkarmasının bir yolu vardı ne de koşulları olduğu gibi bırakabilecek durumdaydı. Aslında, bilinen o ki, bauda Britanya'yı yenilgiye uğratmadaki başarısızlığı onu doğuya Sovyetler Birliği'ne yöneltmiş ve böylelikle Britanya'nın savaştan galip çıkmasını sağlamıştı.

Her halükârda, 1940 yazından itibaren benim kadar ateşli ve inançlı parti üyeleri açısından bile durum netleşmişti: Orduda kimse savaşa karşı olan resmî Parti çizgisine kulak asmayacaktı. Gittikçe daha mantıksız bir hal alıyordu ve Alınanların 1941 baharında Balkanları istila ettiği andan itibaren benim açımdan (hatta Parti liderliğinde bulunan pek çokları açısından da) artık bu çizginin zerrece mantık içeren bir yanı kalmamıştı. Bilindiği üzere, bu çizgideki gerçekdışılığın esas kurbanı Stalin olmuştu: Hitler'in SSCB'ye saldıracağına işaret eden gittikçe artan sayıdaki, güvenilir, ayrıntılı kanıtları, inatla ve sistematik bir şekilde –Almanlar SSCB sınırlarını geçtiklerinde dahi– kabullenmeyi *reddet*mişti. Hitler'in Rusya'ya saldırma ihtimali o kadar güçlüydü ki, İngiliz Partisi bile Haziran 1941'in başlarında bunu bekliyor ve sadece Winston Churchill'in vereceği tepki konusunda endişe ediyordu.³

Bundan ötürü hem komünistler hem de komünizm aleyhtarları 22 Haziran 1941'de Hitler SSCB'yi işgal ettiğinde aynı rahatlama ve umudu hissettiler. Bizinki gibi asıl olarak işçi sı-

³ Theodor Prager *Zwischen London und Moskau: Bekenntnisse eines Revisionisten* (Viyana 1975), s. 59.

nısı kökenli bir birimdeyse rahatlamadan daha fazlası hâkimdi. Soğuk Savaş yıllarında yetişen nesiller, İngiliz işçi kesiminin ve hatta sendika liderlerinin, savaştan önce Sovyet Rusya'ya "işçi devleti" olarak atfettikleri önemin ne derece büyük olduğunu, bunun yanı sıra faşizm karşısında ona *ex officio* [konumu gereği] adeta bir süper güç rolü biçildiğini bilemez. Kuşkusuz herkes Hitler'e karşı yürütülen savaşta Rusya'nın desteğinin kaçınılmaz olduğunun da farkındaydı. SSCB'ye karşı derin düşmanlık besleyen gözlemci ve eleştirmenler hiç eksik olmasa da, Soğuk Savaş'a kadar SSCB'nin Britanya İşçi Hareketi içindeki hakim imajı ne totalitar rejim, ne kitlesel terör ne de esir kamplarıydı. Dolayısıyla, Haziran 1941'de rahat bir nefes alan Parti üyeleri, savaştan önce söyledikleri noktaya geri döndüler ve sıradan Britanyalılar kitlesine katıldılar. Başçavuş da dahil, 560. Sahra Birliği'nin tüm elemanlarına imzalatığım bir futbol topunun, Kızıl Ordu bünyesindeki muadilimiz olan bir istihkâm sınıfına iletilmesi için, topu Londra'daki Sovyet Büyükelçiliği'ne yollamıştım. Sanırım, o zamanlar çoktan egemen güçlerin gazetesi haline gelmiş olan *Daily Mirror*'da bir fotoğrafımız çıkmıştı. 22 Haziran 1941'den sonra komünist propaganda aşağı yukarı kendini hissettirdi.

III

Istihkâm Sınıfı'nda bulunduğum dönemde, Hitler'in düşüşüne ya da dünya devrimine pek katkım olmasa da, orada geçen zamana ilişkin Ordu Eğitim Birlikleri'ndekine nazaran söyleyecek daha çok şeyim var. Askerlikte gerekmeyen şeyler öğrettiğini ve askerlikle ilgisiz (ya da başka başka) meseleler tartıştığını iddia eden bir birliğin ne menem bir geleneksel askerî düşünce taşıdığını bana sormayın. Buna hoşgörü gösteriliyordu çünkü birliğin başında, vakti zamanında VC* kazanmış olan Albay Archie White adlı profesyonel bir asker bulunuyordu.

(*) VC: Britanya Ordusu'nda savaşta gösterilen yararlılığa bağlı olarak alınabilecek en yüksek madalya – ç.n.

Ayrıca savaş döneminde askere alınanların ekseriyetle askerlikle ilgisi olmayan bir hayat tarzından geldikleri düşünülürse, moral yükseltmek için biteviye tekrarlanan alaya sadakat ve onur söylemlerinden daha farklı şeylere gereksinim vardı. Ordu, AEC'nin, Ordu Cari işler Bürosu'yla (ABCA) olan bağına sıcak bakmıyordu. ABCA, işçi kesimi sempatizanları tarafından yazılmadığı her bakımdan belli olan politik tartışmaların yer aldığı aylık broşürler yayımlıyordu. Muhafazakâr politikacılar, 1945'te kitlesel olarak İşçi Partisi'ne oy veren silahlı kuvvetlerin radikalleşmesinden ileride ABCA'yı sorumlu tutacaktı.

Bu bakış, askerlik yapan kadın ve erkeklerin çoğunluğundaki bilhassa politik yazına karşı varolan ilgiye gereğinden fazla önem atfetmek anlamına geliyordu. ABCA, okuma alışkanlığı olan bir azınlığa hitap ediyor ve onları hedef alıyordu ancak kitleleri galeyana getiren bir işleve sahip değildi. Şayet Britanya sınırlarında ya da yakınlarında, okuma yoluyla mangaların siyasî fikirlerini şekillendiren herhangi bir şeyden söz edilecekse bu şüphesiz, akıllıca üretilen ve diğerlerine nazaran askeri kıtalarda daha geniş bir kesimin okuyup tartıştığı, İşçi Partisi taraftarı ve çok tirajlı gazete *Daily Mirror*'dan başkası olamazdı. İngiliz Ordusu Güney Kuvvetleri'nin politik radikalleşmesine de Hitler'in yenilgisinden daha fazla katkı bulunduğunu iddia edemem. Haziran 1941'den sonra parti çizgisi savaşı kazanıyordu. Bu da komünistleri herkesle aynı hizaya getirmişti. Gerçi bundan ötürü komünistler, daha az hizaya gelmiş ve daha az disiplinli diğer sol kanat yandaşlarına nazaran hükümeti eleştirmeye o kadar yanaşmıyorlardı. Tabii Roosevelt'ten daha önce ve Churchill'den daha büyük hevesle Batı Avrupa'nın işgal edilmesi talebi gibi SSCB'nin ortaya attığı meseleler sayılmazsa. Parti, kamuoyunda Stalin ve Kızıl Ordu lehine ateşli hayranlık ve destek uyandırma ihtiyacı hissetmiyordu. Savaşta Coldstream Muhafızları'nda görev yapmış, politikadan uzak (gerçi 1945'te İşçi Partisi'ne oy vermiş) bir emekli başçavuş olan kayınpederim bile konuklarına böbürlenerek 1930'lardaki göstermelik Stalinist mahkemelerin kötü nam salmış savcısı Vishinsky'ye benzediğini anlatırdı.

Ordu bizim gibi AEC çavuş eğitimleriyle (Kolordu'nun en düşük rütbesi) ne yapacağını bilemediğinden, kendimizi tuhaf bir askerî hapishanede, daha ziyade birer askerî din görevlisi gibi hissediyorduk; bir subay rütbeleri ve pederin varlığını zorunlu kılan ritüeller eksikti. Birer ikişer üs kamplarına ya da eğitim kamplarına dağıldık ya da belirgin bir işlev üstlenmediğimiz hareket birliklerine gönderildik. Kışlarımızdan, ertayınından, ödemelerden sorumlu olan askerî birliğe teknik anlamda çok fazla bağlı değildik, kimse bizi fazla rahatsız etmiyordu. Silahlarımız vardı ancak bunlar o denli işe yaramaz aletlerdi ki nihayet terhis olduğumda tüfegimin elle tutulacak kısmı dahi yoktu. Öte yandan yerleştirildiğim hiçbir yerde daktilomla birkaç kitabıma yer bulmakta zorluk çekmemiştim. Anımsadığım kadarıyla, bir süreliğine gönderildiğim Silahlı Muhafızlar Tümeni'nde hiçkimse, ne giyiniş ne hal ve tavır itibarıyla titizliğiyle meşhur Muhafız Tugay'ının gereklerini yerine getirmeye pek yeltenmeyen benim gibi bir çavuşun görünümünü hakkında bir yorumda bulunmamıştı. Bu durumdan paçayı ancak Eğitim çavuşu olanlar kurtarabilirdi. En azından denizaşırı yolculuğa çıkana kadar ordu yarı bağımsız bir hayat sürmemize imkân tanımıştı. AEC tarafından götürüldüğüm güney İngiltere'nin muhtelif bölgelerinden hangi aralıklarla Londra'ya gidip gelmişim anımsamıyorum. Ancak sonunda –bilhassa da 1943 baharında evlendikten sonra– neredeyse her hafta sonumu artık Londra'da geçirir olmuştum.

Böylelikle, fiiliyatta peyderpey işten eve, evden işe giden ve hafta sonu tatil yapan bir sivil dönüşüğümü hissediyordum. Aslına bakılırsa, zaman zaman günlük hayatın bir sivilinkinden farksızlaşıyordu. Tek fark üzerimdeki üniformaydı. Dolayısıyla son on sekiz ayını Gloucester'de orta sınıftan aklı selim bir hanımın – Bayan Edwards diye birinin yanında geçirdim. Geçmişten beri bölgedeki İşçi Partisi MP'nin taraftarı olan Bayan Edwards'ın salonunda 1939'da, mali danışmanının ısrarıyla –belli ki işinin ehli biriydi– yatırım amacıyla 900 sterline satın aldığı orta kalite bir Matisse tablosu vardı. 1945'in seçim kampanyalarında İşçi Partisi adına orada konuşma bile

yapmıştım. Kapıların eşliğinde karşılaştığım beklenmedik kitlesel destek karşısında en az başkaları kadar ben de hayrete kapılmıştım. Yerel KP'nin kaleleri durumundaki Gloucester'le Cheltenham yolu üzerinde yer alan büyük uçak fabrikalarındaki işçilere bile orduyu temsilen hitap etmiştim. Sonuçta kitlenin önünde konuşma yapmakta doğal bir yeteneğim olmadığı sonucuna varmıştım.

Bununla beraber, yetişkin bir erkek olarak hayatımı sürdürdüğüm yer Londra'ydı. 1940-1941 Blitz günlerinde, koşullar ne olursa olsun bütün izinlerimi burada geçirmiştım. İnsanın sıradan faaliyetlerini bombardımanlar altında sürdürebilmesinin ancak belli dozda bir uyuşuk kadercilik hissiyle mümkün olduğunu da ("alın yazında varsa bomba sana isabet edecektir") gece yürüyüşleri sırasında keşfetmiştim. Artık buraya daha sık gelip gitme fırsatı bulduğumdan aynı zamanda daha düzenli ve nispeten öngörülebilir bir özel hayat da ufukta belirliyordu. Çekici bir LSE komünisti olarak hayal meyal tanıdığım ve o tarihte Ticaret Departmanı'na bağlı çalışan Muriel Seaman'la 1943'te evlendim. Bu da bana, sayısı pek az olan gerçek ("Bow çanlarının sesi eşliğinde dünyaya gelen") Cockney'lerden* biriyle vakti zamanında evli olduğumu söyleme fırsatı tanıyor. Zira kendisi Londra Kulesi'nde doğmuştu, annesi bir Beefeater (Kulenin Yöneticileri) kızı ve babası da Coldstream Muhafız Birliği'nde kalenin hazinelerini korumakla görevli çavuştu. Bu, aynı zamanda benim savaş sonrası geleceğimi de belirsizlikten kurtaracaktı. Zira tam gün çalışan üst kademedен bir memurla evlenince ya savaş sonrasında, araştırma yürüttüğüm alanı değiştirecek ya da Fransız Güney Afrika'sına giderken karımı Londra'da bırakacaktım. Londra'da geçici bir süre için memurluk yapan eski öğretmenim Mouinia Postan'a danıştıktan sonra tesadüf eseri Fabian Topluluğu'nun tarihine el attım; konuyla ilgili neredeyse bütün kaynakları büyük kentlerde bulmak mümkündü. Ancak seçtiğim konuda hüsrana uğradım. Zaten akabinde yaptığım evlilik için de aynı

(*) Cockney: Londra'da East End'de yaşayan işçi sınıfı üyelerini anlatmak için kullanılan bir deyim.

şey söz konusu olacaktı. O tarihte bu kanıda değildim ama bizimkinin akıbeti de savaş döneminde yapılan bir dizi diğer evliliğe benzemişti. Neyse ki henüz çocuğumuz yoktu.

Londra'daki başlıca arkadaşlarım –LSE'den eski aşkım Marjorie ve onun sevgilisi bir başka LSE kızılı, çekici ekonomist Ted Prager vasıtasıyla Muriel'le bir kez daha karşılaşacaktım. Ted, İngiliz hükümetinin Nazi aleyhtarı ateşli genç Avusturyalıları ve Alman mültecilerini neredeyse gözü kapalı gönderdiği geçici sürgün yerinden (Kanada, Man Adası'ndan) yeni dönmüştü. Cambridge'de doktora yaptıktan sonra, 1945'te sadık bir Parti üyesi olarak Avusturya'ya geri dönmezden önce, günümüzün tabiriyle beyin takımı olarak adlandırılabilir bir iş için PEP'te (Politik ve İktisadî Planlama) çalışmıştı. O vakitler başkasıyla evliydi. Meslekî hayatı açısından, hatta siyasî açıdan baktığımızda bile kalması kendisi için belki de daha iyi olacaktı. Bizim öğrenci kuşağı içinde veya yaşlıların arasında, savaş zamanı Londra'da kalıcı bir hayat kurup da iş bulabilen ender çiftlerdendi. Kuzenim Denis Preston'un ev halkı da bunlara bir başka örnekti. Zira fiziksel olarak bir engeli olmayan erkeklerin çoğu üniforma giymişti ve istihbarat işinde ya da kurmay kadroda görev alan hepi topu birkaç asker büyük kentlerde görevlendirilmişti. Öte yandan, kentin her yanı öğrencilik yıllarından tanıdık bir sürü kadınla doluydu, zira savaş kadınlar için daha öncesine nazaran epeyce iş olanağı yaratmıştı. Yaş ortalaması, sağlık ve cinsiyet bakımından düşünüldüğünde Londra'daki arkadaşlar bu yüzden garip bir tarzda değişik yelpazelere ait bir topluluktur. Ansızın çıkıp gelen ve çekip giden adamlar, dışarıdan gelen ziyaretçiler ve benim gibiler... Kadınlar, askerlik yaşı geçmiş olanlar ve fiziksel yeterliği olmayanlar kentin gedikli sakinleriydi. Ancak bunun haricinde bir başka tablo daha vardı ki hiç değişmiyordu: Yabancılar, yani bana sorarsanız, günlük dili Almanca olanlar. Dolayısıyla, Ted Prager'ın, bir komünist olarak derin bağlara sahip olduğu Bağımsız Avusturya Hareketi'nin geniş muhitiyle beni temasa geçirmesi son derece doğaldı.

Boş gezen ve düzenli olarak Londra'ya gelip giden biri ola-

rak er ya da geç mültecilerin ortamına yolumun düşeceğini biliyordum. Aslında Salisbury Plain'deki askerliğim sırasında onlara rast geldiğim zamanlar olmuştu. Zira müzisyenlerden, eski arşivcilerden, sahne amirleri ve ekonomist adaylarından oluşan Orta Avrupa kökenli bu muhtelif insan grubunun fertleriyle kütüphanelerde veya lokallerde karşılaşmanız kuvvetle muhtemeldi. Britanya onlara Öncü Kolordu'da vasıfsız işçiler olarak görev veriyordu. (Zamanla içlerinden pek çoğu silahlı kuvvetlerde daha makul şekilde görevlendirilecekti.) Almanya'yla hiçbir duygusal bağım olmadığı ve Avusturya'yla da hayli az bağım olduğu halde Almanca benim dilimdi ve 1933'te Berlin'den ayrılıp artık bu dili kullanmak zorunda olmadığımı bir ülkeye geldiğimiz andan itibaren onu unutmamak için büyük çabalar sarf etmiştim. Hâlâ benim özel dilimdi o. Gençlik dönemimin hacimli günlüklerini Almanca tutmuş-tum, hatta savaş döneminde ara sıra tuttuğum günlük de bu dildeydi. Yazı dilinde düzenli olarak İngilizce kullanmakla birlikte, Hitler'e karşı yürütülen savaşta ülkemin iki dil biliyor olmamdan faydalanmayı reddetmesi karşısında bu dili hâlâ kullanabildiğimi kendi kendime ispatlama ihtiyacı duyuyordum. Aslında, 1944'te, masraflarını Enformasyon Bakanlığı'nın üstlendiği, başarısız haftalık Almanca sürgün dergisi *Die Zeitung* için serbest yazar olarak katkıda bulunup çeşitli edebi yazılar kaleme almıştım. Siyasî hedefleri veya yaymak istedikleri ilkeler her ne idiyse gazete bunda başarılı olamamış ve hüsrana uğrayan maddi destekçiler de savaş sona erer ermez gazetenin yayınına son vermişti. Alman sosyal demokratlar, sosyalist sürgünler ve komünist mülteciler gazeteyi acımasız eleştiri yağmuruyla tutmuştu. Demek ki; orada yazmak için Parti'ye danışmış olmam imkânsız görünüyor, bir başka deyişle bu işe herhangi bir şekilde "siyasî" bir mana atfetmemiş olmalıyım. Gazetenin edebiyat editörü "Peter Bratt"a damdan düşercesine yazıvermiştim. Bismark'ın ve çok sayıda Prusyalı generalin bir homoseksüel akrabası olan son derece kültürlü, yumuşak yüzlü Peter'ın gerçek adı Wolfgang von Einsiedel'di. 1933'ten önce *Vossische Zeitung*'un edebi editörlüğünü yürüt-

müştü. Bana örnek bir nezaket göstererek, anlayışlı ve arkadaşça yaklaşmış ve hiç şüphesiz Almanca dil hatalarımı da düzeltmişti. Savaş dönemi Soho birahanelerinde buluşup sohbet ederdik. Peter, Münih'e taşındıktan sonra bağlantımız kopmuştu. Ancak kimbilir, belki de elinizdeki bu kitap, ailem ve Komünist Parti haricinde savaş döneminde kendimi borçlu hissettiğim birkaç insandan biri olan Peter'a teşekkürlerimi iletmek için iyi bir vesiledir.

Tedy Prager'in beni temasa geçirdiği Bağımsız Avusturya Hareketi kültürel ve politik anlamda daha ciddi bir meseleydi. Hareket, arka planda komünistler tarafından örgütlenmesine ve bundan ötürü son derece maharetle idare edilmesine rağmen, Avusturya mülteci topluluğunun pek politize olmamış (Manchester'deki müstakbel kayınpederim de bunlara dahil olmak kaydıyla) çoğunluğunu seferber etmekte başarılı olmuştu. Bunun için, basit ama etkili bir slogandan yola çıkıyorlardı; "Avusturyalılar Alman değildir." Bu, kurulan ilk Avusturya Cumhuriyeti'nin (1918-1938) geleneğiyle taban tabana zıtlık içeriyordu. Zira o tarihlerde, bir avuç Habsburg yanlısı –ve 1936'dan itibaren de komünistler– sayılmazsa, bütün partiler bunun tam tersini savunarak ülkenin *Alman* Avusturyası olduğunu vurguluyor ve Almanya'yla yapılacak nihai birleşmeyi (Hitler gelene kadar) dört gözle bekliyorlardı. Bundan ötürü, Hitler'in Mart 1938'deki Anschluss'u rakiplerini ideolojik olarak etkisiz hale getirmişti: Eski sosyalist lider Karl Renner (1945'te ikinci Avusturya Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı olacaktı) bile onu memnuniyetle karşılamıştı. Komünistler bir süre, Avusturya'nın Almanya'dan tarihsel hatta kültürel anlamda ayrılığı lehine ilginç bir tartışma yürüttüler. Hem bir komünist hem de yetkin bir tarihçi olmam hasebiyle ben de eninde sonunda bu konuyla ilgili görevlendirilmiştım. (Nisan 1945'ten 1946'da terhis olana değin Bağımsız Avusturya gazetelerine bu minvalde yazdığım makaleler muhtemelen basılan ilk tarih çalışmalarımdı.) Alman olmadıkları fikri çoğunluğu Yahudilerden oluşan Avusturyalı mülteci topluluğuna haliyle hitap eden bir çizgiydi. Yahudi-

lerden oluşan bu topluluk, Britanya'ya karşı beslediği bütün minnettarlık ve hayranlığa rağmen mülteci Almanlara nazaran toplumla kaynaşmakta daha fazla zorlanmıştı. Söz konusu hareket, aynı zamanda Müttefiklerin savaş sonrası politikalarıyla da örtüşüyordu; yani kıta Avrupa'sından gelen mültecilerin açık farkla en iyi örgütlenmesi olan Bağımsız Avusturya Hareketi, kısmen resmî anlamda bir itibara sahipti ve mülteci siyasetine has o mutad ağız dalaşlarından büyük oranda muaftı. Bunun yanı sıra 1938-1939'un *Kindertransport*'e* gelen mülteci Avusturyalı çocuk ve gençlere topluluk bilinci ve "genç Avusturya"da bir gelecek anlayışı aşulamakta sıradışı bir başarı kaydediyordu. Nihayet Avusturya'ya döndüklerinde Britanya'daki sürgün hayatlarını son derece sıcak anılarla yadedeceklerdi. Şair ve çevirmen Erich Fried ve ressam Georg Eisler gibi sonradan edindiğim arkadaşarımdan bazıları bu ortamdan gelmişti.

Orduda yarı bağımsız süren hayatım, dolayısıyla pek az zahmet gerektirmekle birlikte hayli makbuldü. Bir ailem, arkadaşarıım ve Londra'da kültürel bir muhitim vardı. (Aydınlara ve çoğu sol kanata mensup caz meraklıları için yayımlanan *Jazz Music* adlı küçük bir süreli yayınlara ilişkisi olan kuzenim Denis sayesinde) Londra'nın içinden ve dışından küçük ama ciddi blues ve cazsever camialarla tanışmaya başlamıştım. Aslında ordudayken kalkıştığım eğitsel işlerden biri nispeten daha başarılı olmuştu; Dorset'in yoklukları içinde sözüm ona Genç Erler eğitim biriminde bir caz sınıfı oluşturmuştuım. Bu vesileyle, hem plak ödünç almak hem de Charles Fox'la konuşup bilgimi artırmak için düzenli olarak Bournemouth'a gidip geldim. Üstelik, herhangi bir Parti kolunda resmen görevli olmasam da, anımsadığım kadarıyla tartışacak bir yığın siyasî mesele vardı. Zira görünüşe bakılırsa, 1943'te Moskova, komünist hareketin geleceğini topyekün bir soru işaretine çevirmişti; Komünist Enternasyonal'i feshetmişti.

(*) *Kindertransporte*: Nazilerin Yahudilere yönelik saldırıları başlayınca 17 yaşından küçük Yahudi çocuklarının Almanya'dan Britanya'ya getirildiği dönem – ç.n.

Aynı yıl içinde Stalin, Roosevelt ve Churchill arasında yapılan Tahran Konferansı'na dayanarak, Stalin kapitalizmle sosyalizm arasında savaş sonrası sürekli işbirliği olasılığını açıklamıştı. ABD Komünist Partisi sonunda feshedilmişti. Amerikan Komünist lider Earl Browder, "kapitalizmle sosyalizmin yeryüzünde barış içinde bir arada varolabilme ve işbirliği yapma zamanının geldiğini,"⁴ açıklamıştı. Bu, Stalin'in verdiği yetki olmasa hiçbir komünistin kamusal alanda açıktan yürütebileceği türde bir sav değildi. Ve İngiliz KP'si de gelecek planlarını, "Tahran çizgisinin," bu anlama geldiği varsayımı üzerine oturtuyordu. Aslına bakılırsa "King Caddesi"nde biri-sanırım kültürel sorumlu Emile Burns- savaş sonrası dönemde özgü kapitalist-komünist gelişmelerin olası iktisadî yanlarına dair yürüttükleri tartışmalar üzerine dosdoğru bir yazı kaleme almamı istemişti. İtaatkâr ve disiplinliydik, hatta Komintern'in feshedilmesinin makul olabileceğini görüyor ve ömrümüzün ABD'de komünizmin kurulduğu günü görmeye vefa etmeyeceğini de biliyorduk, buna rağmen, bütün devrimcilerin bu "yeni bakış açılarını" içine sindirmesi pek kolay değildi.

Öte yandan, mevcut durumda geçen her günüm, savaşın kazanılması için dişe dokunur hiçbir şey yapmadığımı bana anımsatıp duruyordu. Kimse beni alelade işlerin bile kıyısına yanaştırmıyordu. Doğuştan gelen beceri ya da niteliklerim pek ahım şahım değildi ama en azından bu amaç için bir işe yarayabilirlerdi. Görevlendirildiğim tümen deniz aşırı yolculuğa çıkmak için hazırlanıyordu ve beni almadan gidecekti. Whight Adası'nın sarp tepeliklerinden Fransa'ya gidecek işgal donanmasının toparlanışını izlerken, Queen Victoria'nın kamp konağı Osborne'da üniformalı bir turist rolü oynamaktan ve Hazlitt'in *Spirit of the Age* adlı kitabının elden düşme bir kopyasını satın almaktan başkaca bir şey gelmiyordu elimden. Yurtdışına gitmek için gönüllü olmam kimsenin umurunda değildi. Gloucester'e gönderildim. Çağdaş dünya tarihinin en

4 Joseph R. Starobin, *American Communism in Crisis 1943-1957* (Cambridge, MA, 1972) s. 55.

büyük ve belirleyici krizlerinden birinin cereyan edeceği yerde de bulunamayacaktım.

Yine de, farkında olmadan savaşa dair birşeylere dolaylı da olsa tanık olacaktım. Genel sosyal yardım memurluğuna benzer bir görevle, daha doğrusu yardımsever sivillerle aradaki irtibatı sağlamak üzere Gloucester'deki Şehir Hastanesi'nin Askerî Kanadı'na sevk edilmiştim. Hastane, ağır yaralanma vakalarının, gitgide artan sayılarla Normandy'den gelen savaş yaralıların, bilhassa da ağır yanıkların tedavisinde uzmandı. Kan ve deri nakli yapılan, kollarla bacakların selofana sarılı olduğu penisilin kokulu bir yerdi. Hastalar, tuhaf derecede cart renkte "hastane mavisi" önlükler içinde –askerleri ayırdetmek için kırmızı bağcık kullanılırdı– suratlarından aşağı sarkan sosis gibi şeylerle etrafta yürürdü. Herkesle ilgilenilirdi, hatta yaralı Almanlar ve (subaylardan biri bana Nazi olmadığını ama Führer'e kişisel bağlılık andı içtiğini söylemişti.) İtalyanlarla bile... (İtalyanca'yı zor bela anlamama rağmen yatakta olan, Strindberg'in İtalyanca çevirisini okuyan İtalyan subaylardan biri, Britanya ve İtalya hakkında, İtalya'nın geleceği ve savaş hakkında ve aklına gelen başka her şey hakkında biteviye konuşmuş, beni bırakmamıştı.) On beş günde bir çıkan bir derginin üzerine aldığım notlara bakılırsa "Müttefiklerimiz" haliyle daha fazla göğsümüzü kabartıyordu. Söz gelişi, her iki orduda da savaşmış, Normandiya'da Alman Ordusu'ndan firar edip Edingburgh'da bir gece geçirdikten sonra orada yine Polonyalılara katılan Torunlu Polonyalı bunlardan biriydi; ve Himeimat'taki örnek cesaretinden ötürü aldığı "*le jeune spahi*" askerî takdir belgesini habire sergileyen, bizimle Fransız Cezayir'i üzerinden bağlantıya geçmiş, Bağımsız Fransa'nın Özel *Colleen*'o'su, kamburu çıkmış halde hastane mavileriyle gezen, ince yanaklı ince Berberi suratıyla koğuşun maskotu küçük Faslı - Amor Ben Mohammed'se bir diğeri idi.

Burası bir afet bölgesiydi. Yine de bu derece kanlı bir mekânın en sıradışı tarafı ölümler karşısında yaşadığımız şaşkınlık hissiydi. Buraya trajediden ziyade umut damgasını vuruyordu. Bunu o tarihte şöyle ifade ediyordum:

Her an, yüzlerinin yarısını kaybetmiş ya da yanan tankların içinden kurtarılmış birileriyle karşılaştığımız günler artık geride kaldı. Arada sırada tüyler ürpertici bir yaralanma vakasıyla karşılaştığımızda, duyduğumuz ani tiksintiyi bakışlarımızla açığa vurmaktan korkarak ona bakarken nefesimizi tutuyoruz. Artık boş vakitlerimizde Apollon'un Marsyas'ı* ne hale getirdiğini gözümüzde canlandırmak zor olmayacak. Veya, insan güzelliğinin ne derece hassas dengelere bağlı olduğunu da düşünebiliriz; sözgelişi alt çene olmadı mı bu denge tümünden şaşıyor.

Bu kayıtsızlık, sakatlıkların artık geri dönüşsüz trajediler olmamasından ileri geliyor. Buraya gelenler, genel olarak, en nihayetinde buradan çıkarken, üç aşağı beş yukarı normal bir görünüme yeniden kavuşmuş olacak. Bunun netice vermesi aylar hatta yıllara mal olsa bile... Zarif canlı yontunun son halini alması için düzenilerce ameliyat gerçekleştirilmesi gerekecek ve yaralılar gülünç göründükleri aşamalar atlatacaklar – ki bu korkunç görünmeye kıyasla daha beter bir durum bile sayılabilir. Yine de umutlarını daima koruyorlar. Onları sonsuza değin bir eve hapsolacakları bir gelecek değil insanca bir yaşam bekliyor. Derileri olmadığından mineral banyolarına yatırılıyorlar ve birgün kendileri de bir deriye kavuşacakları için başka insanlarla şakalaşabiliyor, hastane koğuşunda, yanaklarından kanserli dokular sosis gibi sarkarak, zebra gibi çizgili suratlarla geziniyorlar.

Ancak böylesi bir hastanede insan Umut'un anlamını kavramaya başlar.

Ve sadece bedensel bir umut da değildi bu. Savaşın sonu ve kesin zafer daha yakın göründükçe geleceğe dair beslenen umutlar da kendini hissettirmeye başladı. İşte Askerî Kanat için yayınladığım bültenden iki haber parçası:

Eskiden tarım işi yapıyordum ama iki bacağım da koptuğu için artık yapamayacağım. Bayan Pitts ne yapmak istediğimi

(*) Marsyas: Apollon'un bir müzik yarışmasından sonra derisini yüzdüğü mitolojik kahraman – ç.n.

sordu ve ben de Ordu'da motor tamirciliği yaptığımı göre buna ne dersiniz? diye yanıtladım. Dolayısıyla Bristol'da bir okula gideceğim... Evde yaşarsam ve işe devam etmem de mecburi olmazsa haftada bir 45'lik karşılığında motor elden geçireceğim. Gazilere iş bulmayı hedefleyen bu plan bence oldukça iyi.

Ve bir başkası da şöyle; "Cuma günü düzenlenecek olan AB-CA tartışmasının açılışı, 'Yeniden inşaata nasıl girişebilirim', başlığında düşüncelerini ifade edecek 9. Barakadan, Çavuş Owen RA ile yapılacak." Duvar işçilerinin sözcülüğünü yapan ve bir zamanlar sendikasının Kongre delegeliğini yürüten Çavuş Owen, "inşaat işinde başka fikirleri tartışmak isteyen olup olmadığını", öğrenmek istiyor. Savaşın sonu yaklaşıyordu, Genel Seçimler yakındı (koğuşlardan bazıları dağıtım gitmeden önce seçmen formları istemişlerdi) ve her şey farklı olacaktı. 1944 ve 1945'te içimizde bu fikri paylaşmayan yok gibiydi ve haliyle, hepimiz öncelikli olarak savaş bittikten sonra ne zaman terhis edileceğimizi merak ediyorduk.

Ben de aynı fikirdeydim. Askerlik hizmetim saçma olduğu gibi savaşın sona ermesiyle gerekli ve normal olmuştu. Şikâyetçi değildim. Savaş sona erdikten sonra görebildiğim kadarıyla orduda geçirdiğim her gün boşa zaman kaybıydı. 1945 yazı sonbahara, derken kışa döndüğünde üniformalı hayatımda altıncı yılı doldurmak üzereydim, gelelelim ordunun benden kurtulmaya zerrece niyeti yok gibiydi. Tam tersine! 1946 başlarında aldığım teklif karşısında hayretten düpedüz donakaldım; bütün işler bitmiş gibi ordu beni bir paraşüt birliğine, başka gönderecek yer kalmamış gibi Filistin'e göndermeyi öneriyordu. Herhalde Almanlara karşı savaşa gönderilmemiş olmamı telafi etmek niyetiyle beni Yahudilerle ya da Araplarla savaşmaya gönderiyorlardı.

Bu bardağı taşıran son damlaydı. Bir komünist Yahudi olarak elbette ilkesel olarak Siyonizm aleyhtarıydım. Öte yandan, beslediğim sempatiler, nefretler ya da inançlarım ne olursa olsun, Yahudi menşeli bir asker olarak İngilizler, Araplar ve Ya-

hudiler arasındaki üçlü ihtilafın ortasında yer almak benim için haddinden fazla karmaşı içeriyordu. Dolayısıyla, bir seferliğine olsun kişisel ilişkilerimi devreye sokarak King's'deki öğretmenim Donald Beves'e telefon ettim ve 1939'daki araştırmam görevime geri dönmek üzere ordudan ayrılmak istediğimi belirttim. Beves benim Cambridge'e dönmemin ne denli elzem olduğunu ifade eden gerekli mektupları yazdı ve bunlar da istenen sonucu yarattı. İşe yarar bir omuz çantası haline getireceğim gaz maskesi kılıfını alıkoyarak üniformamı 8 Şubat 1946'da teslim ettim, sivil giysilerimi ve elli altı günlük terhis iznimi aldım. Yirmi sekiz buçuk yaşındaydım ve Londra'ya ve insanca yaşama geri dönüyordum.

Soğuk Savaş

I

1948'de Batı ve Doğu Almanya'yı birbirinden ayıran sınırlar Soğuk Savaş cephesinin sınırları olacaktı. Rusların nisan başında kente giden karayollarını kesmesiyle başlayan "Berlin Krizi" sırasında ve ona müteakip uzun aylar boyunca Berlin'e ulaşım ancak havadan sağlanırken, Batı ve Doğu, güçlerin tehlikeli ve sinir bozucu bir yüzleşmesine kilitlendi. Batı'daki komünistler, sayıları cüzi miktarda olsa da "karşı tarafta" yer alıyordu. Benim açımdan Soğuk Savaş dolayısıyla Mayıs 1948'de başlamıştı: İngiliz Kontrol Komisyonu'nun Almanları "yeniden eğitmek" üzere düzenlediği kursa bir kez daha katılınam için yapılan daveti Dışişleri Bakanlığı ne yazık ki onaylayamayacağını belirtmişti. Nedenler besbelli politiktir. Tanınmış Parti üyelerini İngiliz kamusal hayatıyla bağlantılı herhangi bir konumdan uzak tutmaya yönelik sessiz ama geniş kapsamlı bir girişim başlatıldı. Bu ABD'deki gibi isterik ve tepeden tırnağa yaygın bir hareket değilse de -1950'lerin ortalarında ABD'de komünistler ya da kendini Marksist diye tanımlayanlar üniversite ve yükseköğretim kurumlarından neredeyse tamamen silinmişlerdi- ilim uğraşı içindeki komünistler açısından kötü bir

dönemdi. Kamu politikası ayrımcılığı teşvik ediyor, bize hain ya da olası hainler gözüyle bakıyor ve bizi meslektaşlarımız, iş verenlerimiz karşısında zanlılar haline getiriyordu. Liberal komünizm aleyhtarlığı yeni bir şey değildi. Ancak Soğuk Savaş'la beraber, İngiliz ve Amerikan otoritelerinin maddi desteğine sırtını yaslayan kafî düzeyde propaganda sayesinde, Stalinizme karşı duyulan nefret ve (İngiliz hükûmetinin katılmadığı)¹ SSCB'nin her an dünyayı fethetmeye niyet edebileceğine dair görüşler, buna isterik bir boyut katmaya başlamıştı.

O zamana kadar en azından Britanya'da politik durum o denli hararetlenmiş değildi. İşçi Partisi ülkeyi yönetiyordu ve açıktır ki, bozguna uğramış Muhafazakârlar da dahil hiç kimse yeni hükûmetin geniş kapsamlı reformlarına ciddi anlamda meydan okuyacak konumda değildi. Genel kanı, 1930'lara geri dönmenin ya da en azından bunun dile getirilmesinin imkânsız olduğu yolundaydı; 1945 hükûmeti kendisini göreve getiren adil seçimin ve etik meşruluğun tadını çıkarıyordu. Her halükârda kurulan hükûmet bir önceki altı yıllık sürede, devlet denetiminde gerçekleşen savaş girişiminden daha "devrimci" değildi. İngiliz halkı kendilerine ait olduğunu derinden hissettikleri bir zafer tatmıştı. Uluslararası çapta, Britanya, SSCB ve ABD ittifakı savaşı kazanmıştı ve diplomatlarla istihbarat servisleri sayılmazsa, savaş döneminin müttefikleri arasında cereyan eden son sürtüşmeler henüz bu ortak mücadele bilincine son verinemişti.² Savaşın en kızgın cereyan ettiği ve işgali yaşayan Batı Avrupa ülkelerindeki Komünist Partiler, 1945-1947 tarihleri arasında hükûmetlerde bakanlık koltuklarını elde ederken, aynı şekilde komünist olmayanlar da Doğu Avrupa'da meclislere giriyordu.

Cepheden ya da savaş döneminde çalıştıkları işlerden barış zamanına özgü sivil hayata geri dönen insanlar, eski mesleklerle

1 Peter Hennessy, *The Secret State: Whitehall and the Cold War* (Londra 2002), bölüm 1.

2 Her halükârda böylesi bir sorun İngiliz siyasetine etki ettiyse bu Sovyet değil Amerikan davranışydı, yani Washington'un 1946'da Britanya'ya ne denli acımasız şartlarda borç verdiğiydi. (Bakınız R. Skidelsky, *Keynes*, cilt III.)

rine ya da planlarına kaldıkları yerden devam etmek ya da ne-
ler yapabileceklerini tartmak niyetindeydi. Muhtemelen uzun
yıllardır birbirini göremeyen arkadaşlar yeniden buluşuyordu.
Pek çoğu hâlâ hayattaydı. Zira Ruslarla, Polonyalılarla, Yugos-
lavlarla ve şüphesiz Almanlarla kıyaslandığında Britanya nis-
peten daha sancısız bir savaş döneminden geçmişti. Haklı ola-
rak hâlâ “Büyük Savaş” olarak anılan 1914 savaşında askere
alınan Oxford ve Cambridge öğrencilerinin dörtte biri ölmüş-
tü, halbuki İkinci Dünya Savaşı'na giden yaşıtlım 200 Camb-
ridgelinin arasından bildiğim kadarıyla beş ya da altı kişi geri
dönmemişti. Şimdi notları karşılaştırma ve savaş öncesinde
komünist olanlar için “Hâlâ Parti'de misin?” sorusunu sorma
zamanıydı. Savaştan önce öğrenci olanların önemli bir kısmı
Parti'den ayrılmıştı.

Ordudan ayrıldıktan sonra, Londra'da ilkin tuhaf bir çifte
hayat tarzının içinde buldum kendimi. Haftada birkaç gün
araştırma görevlisi sıfatıyla Cambridge'e gidiyordum ancak Şu-
bat 1947'den Eylül 1950'ye kadar günlerim tamamen Lond-
ra'da geçti. Gloucester Crescent'te yaşıyorduk. Burası Camden
Town'un ucunda, orta sınıfın yaşadığı bir kısım, Londra'nın
bombalanmış geniş alanının ve tümüyle eski yoksul halini ko-
ruyan East End'inin en batı ucuydu. O tarihte buranın aydın
kesime cazip gelmesinin sebebi evlerin hem son derece ucuz
oluşu hem de ulaşımın kolaylığıydı. British Museum'a ve üni-
versiteye toplu taşıma araçlarıyla on dakikada gidiliyordu. (O
tarihte arabalı bir tanıdığı olan yoktu.) Burası henüz 1950'lerin
o çok parlak eski Oxbridge (aslına bakılırsa “Ox”dan ziyade
“Bridge”) öğrenci zümresinin karargâhı haline de gelmemişti.
1960'larda orta sınıfa mensup aydınlar, hayat tarzının kurucu-
ları olduklarında, geniş kağıda basılmış gazetelerin çizgi ro-
manlarında bu öğrenci zümresi kibarca hicvedilecekti. Bunla-
rın pek çoğu Soğuk Savaş yılları sırasında Cambridge'de edin-
diğim arkadaşlardı. 1946'da Gloucester Crescent çok şık bir
muhit değildi ancak Kaye Webb'in (Japon toplama kampların-
dan döner dönmez karikatürist Ronald Searle'yle evlenmişti)
yönetimindeki Lilliput'tan gelen istek üzerine kaleme aldığım

bir yazımda belirttiğim gibi, insan oturduğu yerden Regent Park Hayvanat Bahçesi'ndeki aslanların kükremesini duyduğunu sanabilirdi. 1947'de Clapham Common'un kuzey yakasına, 18. yüzyıl başlarında yapılmış bir binanın arkasındaki çok daha gösterişli bir daireye taşınmıştık. Clapham mezhebinin* ibadet ettiği ahırdan bozma kuleli kilise tam karşımızdaydı. Dışarıda Birkbeck Yüksekokulu'nda çalışan yeni meslektaşım Nikolaus Pevsner'i büyük eseri *Buildings of England* için tıpkı geçmişe not veren araştırmacı gibi araziye gezerken izlerdim. İçerdeyse, doktora tezi için üniversite bursu almaya –sonunda üstesinden gelecektim– uğraşıyor ve evliliğimin o zamanlar tam ayırdına varamadığım –sonunda üstesinden geledim– sorunlarıyla boğuşuyordum. Tesadüfen bu tarihten on beş yıl sonra, Marlene'le birlikte buraya birkaç dakika uzaklıkta Viktorya dönemine özgü bir eve taşınacaktım. İçinde bir kiracı olarak değil de ev sahibi olarak oturduğum ilk evdi.

Aydın komünistler ve parti yandaşları toplumda henüz ayrıksı hale gelmemişti. Aslında, BBC, çığır açan bir program olan Third Programme'in yayınına başladığında, program için yetenekli kişiler arayan savaş öncesi (komünist olmayan) dönemin Cambridgeli tarihçilerinden Peter Laslett, beni bir kültür avcısı olan ve konuşma programlarının yapımcısı daha yaşlıca ve görmüş geçirmiş Rus asıllı Anna Kallin'le tanıştırmıştı. Başlangıçta bolca sürçü lisan ettiğim mikrofon dünyasında ilk adımları atmama Anna yardımcı olmuştu. (Elbette bunun fazla önemi yoktu, insan en fazla on bin kişiye filan hitap ediyordu.) 1947'de onun için birkaç iş yapmıştım. Bunlara Karl Kraus hakkında ilk ve son kez yapılan ve İngilizce yayınlanan radyo konuşması da dahildi.

Parti üyeleri henüz bir güçlkle karşılaşmadan akademik görevlere gelebiliyordu ve tarihçilerin bir kısmı (ben de dahil) bu yolu seçti ve diğerlerinin seçmesine de bir engel yoktu. Bõ-

(*) Clapham Mezhebi: İngiltere'deki 19 yüzyılın başında aynı fikirlere sahip sosyal reformcular. Üyeleri kölelerin serbest bırakılması, köle ticaretinin lagvedilmesi ve idam cezasının reformunu savunan varlıklı ve ünlü evanjelist Anglikanlardan oluşuyordu – ç.n.

lüm başkanımız politik görüşlerimin pekala farkında olmasına rağmen 1947'de Birkbeck Yüksekokulu'nda okutmanlığa başladım. (Öğrencilere onların beynini yıkayıp yıkamadığımı sorguladığında böyle bir şey olmadığına kendisini temin etmişlerdi.) İlk eşimle birlikte Prag'da düzenlenen Dünya Gençlik Festivali'ne gitmiştik. Ticaret Kurulu'nda müdürlük yapıyordu, yani kamu hizmetinde küçük politikalar saptayan elitin bir ferdiydi ve işinden izin almıştı. Kuşkusuz o da bir komünistti, evlendiğimizde partiye yeniden katılmıştı. Zaten o vakitler parti üyesi olmayan biriyle evlenmeyi aklımdan bile geçirmezdim. Kıdemsiz kamu hizmeti koluna mensup çalışanlar Clapham'daki evimizde bir araya gelirdi.³ Yanlış anımsamıyorsa, kamu hizmetindeki konumu açısından Prag'a gitmemesinin daha iyi olacağını o zaman bana söylememişti. Aşağı yukarı bu tarihten on yıl sonra Cambridge'den Hazine'ye geçen bir arkadaşım Bloomsbury'deki dairemin yarısını devren kiralamayı önerdiğimde, bana üzülererek bunu istemediğini söylemişti; malum politik fikirlerim göz önünde bulundurulursa bu riski göze almak istemiyordu.

Benim açımdansa savaşın sona ermesi komünizm aleyhtarlığında kısa bir soluklanma imkânı bile doğurmuştu. Orduda geçirdiğim altı yıl boyunca Almanca bilgimden herhangi bir şekilde yararlanmayı reddeden İngiliz hükümeti artık bundan yararlanmaya karar vermişti. 1947'de, muhtemelen artık Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapan, savaş öncesi tanıdıklarından bir Cambridgeli vasıtasıyla benden Kuzey Almanya'da, Lüneburger Heide'de, Doğu bölge sınırına birkaç kilometre mesafedeki imparatorluğa ait eski bir avlanma bölgesinde yaşayan

3 Buna, gizli servislerce Sovyet casusu olduğu ya da olabileceği düşünülen, sonrasında intihara sürüklenen Bernard Floud da dahildi. (Ölümünün ardından, Roderick Floud tarafından bulunmuştu. Bu ekonomi tarihçisi ileriki tarihlerde Birkbeck'te meslektaşım oldu ve şimdi de London Guildhall University'nin başkanlığını yürütmektedir.) Tuhafur, ancak bana anlattığı kadarıyla, KP çalışanlarından David Springhall onu bir ara ajan olarak kaydetmeye çalışmış ve kendisi de buna karşılık, buna yetkisinin olmadığını söylemiş. Öyle ya da böyle savaşın sona ermesi Parti kolunun toplanularına katılan bir adamın, genellikle Parti'yle teması kesmek anlamına gelen bir faaliyetin içinde olması muhtemel değil.

Almanların “yeniden eğitimine” yardımcı olmam istenmişti. Demiryolu aracılığıyla iki bölge arasında kaçakçılık yapan ve yolculuk eden binlerce insana gerek İngiliz gerekse de Rus otoriteleri alenen göz yumuyordu.⁴ Bir sonraki yıl, yasaklı en az bir adam daha barındıran “demokratikleştirme” ekibini ne siyasî hatta ne de iktisadî açıdan “sağlıklı” olarak tanımlamak mümkün değildi. Öğrenciler birbiriyle uyumlu muhtelif kesimlerden geliyordu, içlerinde hem Batı’dan hem de –sakin– Doğu’dan gelenler vardı. Savaş döneminde Almanya’da kalmış Almanlarla ilk tecrübemdi bu. Aslında bu zeki insanlara Manş Denizi’nin öte yakasından demokratik bir gelecek için hazır formüller getirdiğimiz fikri biraz utanç vericiydi. Auschwitz ve diğer kamplarda olup bitenlerin, çoğu Britanya’dan gelen Yahudi asıllı “yeniden eğitimciler”de Alman aleyhtarı bir tür içgüdüsel tepki beklenirdi, oysa ki geriye dönüp baktığımda, onların bunu hissetmediklerini görüyorum. Biz –en azından kendi adıma ben– bunu hissetmemiştik.

Mütemadiyen aynı şeyi düşünmemek elde değildi (yazdıklarına bakılırsa); “Zararsız görünen bu insanlar 1933 ve 1945 arasında nerede hata yapmıştı?” Aşkenazi Yahudilerinin hepsi kamplarda akrabalarını kaybetmişti. Benim açımdansa durum şöyleydi: Fransa’nın bir yerlerinde doğan Sefardim Elsa yengeyle birlikte doğuya gönderilen amcam Victor Friedmann; hoş bir ortama sahip Marienbad’da lüks mallar satan dükkanını bırakamayan ve karısı Julie’yle gönderilen Richard Friedmann amca ve Hedwig Lichtenstern hala ölmüştü. (Doğu Avrupa’dakilerin değil de Avusturya ve Alman Yahudilerinin ekseriyetle yaşlıları ölmüş gençleriyse kurtulmuştu.) Hepsinin adı tek tek Yahudi soykırımını layıkıyla sergileyen bilinen yegâne anıta – Prag’daki kadim sinagog Alteneuschul’un beyaz badanalı duvarlarına yazılmıştı. Boş bir iç kısmın etrafını çevreleyen bu duvarlar Hitler yönetimi sırasında kaybolan Çek Yahudilerinin isimleriyle doluydu. İsimler, yer ve tarihler çatı-

4 Ağustos 1947’de o gün oraya gittiğimde “yeşil sınıra giden” yolcuların sayısı tahminimce 500, geri dönenlerin sayısı da 700-800 civarıydı. O zaman günde üç sefer tren işliyordu.

dan yere kadar alfabetik sıralamayla düzgün bir şekilde satır satır yazılmıştı. Ölenlere ait sayısız isim dışında başka hiçbir şey yoktu. 1968 Prag Baharı'ndan çok kısa bir süre önce orada Richard amcayla Julie yengenin isimlerini gözyaşları içinde okumuştum. 1970'lerde bir ara Çek rejimi, akıllara durgunluk veren bir kararla, anıtın kutsallığını kaldırarak bütün yazıtın üstünü boyattı. İleri sürülen resmî gerekçeye göre, faşizmin kurbanı olmuş pek çok kesim arasından hiçbir grubun özel olarak öne çıkmaşı doğru değildi. Komünizm sona erdikten sonra biraz gecikmeyle de olsa anıt tekrardan eski haline kavuşturuldu.

O tarihte Buchenwald ve Auschwitz kamplarından sağ kurtulan kimseyi tanıımıyordum. Bazılarıyla sonrasinda arkadaş ya da meslektaş olacaktım. Görünüşe göre başlarından geçen olayların izini taşımıyorlardı, hatta çok sonraları, birinin kurtuluşunun bedelinin bir başkasının ölümüyle ödendiği o günler hakkında sanki konuşmaya bile hazırlardı. Oysa, tıpkı Primo Levi gibi, onlar da yaşadıklarının izini taşıyordu. İçlerinden en az biri – Romanyalı bir okul çocuğuyken Auschwitz'e gönderilen, ateşli, nüktedan, sevgili Georges Haupt birdenbire çökmüş ve elli yaşında hayata gözlerini yummuştu. Yine de gerek gerçekçi düşünce tarzı gerekse de siyasî bağlılığımız, Nazilerin beslediği ırkçı anti-semitizme karşı, ona eşdeğer bir anti-Germencilige kapılmaktan bizi korudu. Sonraları bile Almanları değil de Nasyonal Sosyalizmi suçladık (şüphesiz kendi adıma ben). Bunun bilhassa da *univers concentrationnaire* üzerine okuduğum ilk ciddi betimlemeyi içeren, bir Alman tarafından yazılan Eugen Kogan'ın çarpıcı *Der SS-Staat* (Frankfurt 1946) adlı eserindeki gibi olduğunu söyleyebilirim: Kitap, insanlıktan çıkaran, işkence yapılan ve pek çoğunun öldürüldüğü bir kampı –Buchenwald'ı– konu alıyor ve Yahudilerin yegâne hedef olmadıklarını ortaya koyuyordu. Üstelik, moloz ve yıkıntıdan güçbela arındırılmış o devasa alanlarıyla Batı Alman kentlerine; tedavül reformu yapılmadan önceki dönemde topyekün bir çöküşe giren ekonomiye; ellerinde avuçlarında varolanı takas ederek geçinen ve patates çuvallarıyla istasyon-

larda konaklayan soluk benizli zavallı halkın haline şöyle bir bakmak yeterliydi: Sıradan Alman halkı Hitler yönetimi altında her ne yaptıysa, 1947'de kendi yaptıklarının ya da onlar adına yapılan icraatların faturasını ödüyordu.

O tarihte de yazdığım gibi “aradan geçen sekiz yıl süresince (bu kadınlarla erkeklerin) başlarından neler geçtiğini anlamak zor değil... baskınlar, kovulmalar, açlık... vs. Erkekler, kadınlar ve çocuklar.” Ruslara ait bir savaş esiri kampından dönen ya da hatta “kurtuluşun ertesine rastlayan birkaç hafta içinde, Rusların davranışıyla berbat darbelere maruz kalan” herkesin bahsedecek bir kötü dönemi vardı. Ruslar, olanların acısını ister istemez Almanlardan çıkarıyor değildi elbet. Gerçi Kızıl Ordu askerî efradının böyle davranmakta su götürmez sebepleri vardı ve nitekim öyle de davrandı. (“Hiç mi hiç korkmuyorlardı ve geleceğe dair kurdukları tek hayal Berlin’i⁵ yağmalayıp baskına uğratmaktı.”) Esaretten dönen ve sonrasında tanınmış bir Alman tarihçisi olan öğrencimiz bana durumu şöyle izah ediyordu:⁶ “Bize davranışları birbirlerine karşı davranışlarından daha kötü değildi. Fiziksel olarak bizden bariz derecede daha dayanıklıydılar. Soğuğa bizden daha çok dayanıyorlardı. Cepheleyen ve esir düştükten sonra bizi korkutan şey işte buydu... Kışın ortasında, bir Orta Asya düzlüğünde bizi bırakıp şöyle diyeceklerdi: Bir kamp inşa edin. Kazmaya başlayın.”

Rusya’ya karşı beslenen korku ve nefretin, gerek doğma büyüme Alman olanların gerekse de mültecilerin Almanya’daki atmosferine nüfuz etmesi şaşırtıcı değildi. Bilhassa bizim Aşağı Saksonya bölgesinde kalabalık olan mülteciler kitlesel kovulmalarından ya da kaçışlarından Rusya’yı sorumlu tutuyorlardı. Bu, 1947’de tuhaf ve ara sıra şizofrenik bir hal alan hisler karmaşasına dönüştü: Hem tiksinti ve üstünlük hem de muzaffer olana duyulan saygı söz konusuydu; ayrıca da Batı’da çığırından çıkmış sosyal dağılma tablosuna kıyasla “oradaki” (Sovyet

5 Polonya’da bir kamptan kaçıp geriye doğru ilerleyen Kızıl Ordu’yla birlikte yola devam eden bir İngiliz savaş esirinin sözleri. Wolverhamptonlu George Barnsby’e borçluyum bu alıntıyı.

6 Profesör Reinhard Koselleck.

mıntıkası) disiplinin halka günlük ödevlerini yaptırdığı, Kara Borsa'yı denetim altında tuttuğu ve benzeri türde belli belirsiz sezgiler mevcuttu. Marshall Planı ve 1948'in tedavül reformu bu tabloyu bütünüyle değişikliğe uğratmak üzere olsa da, 1947'nin yaz mevsimi itibariyle Britanya kamuoyunda geleceğe dair tamamen bir zaafiyet ve boşluk havası hakimdi. Hamburg'dan gelen haberlere göre Üçüncü Dünya Savaşı olmaksızın Almanya'nın yeniden inşasından söz etmek katiyen mümkün değildi. Bu çaresizliği ben de hissediyordum. "Açıkçası burada kaldıkça daha da bunalıma giriyorum." diye yazıyordum. "Umut mu? Bence hiç yok." Bu, Batı Almanya'yı bekleyen geleceğe dair muazzam yanılgılı bir değerlendirmeydi ancak 1947'de Almanya'nın çizdiği tablo hiç de iç açıcı değildi.

Peki ama Batılı bir komünistin, Almanya'daki tabloyu bariz biçimde karartan Sovyetler Birliği hakkında da benzer şeyler hissetmesinin nedeni neydi? Hemen savaş sonrası Sovyet işgaliyle karşı karşıya kalmak hiçbir yanılsamaya yaşam hakkı tanıımıyordu. Aynı şekilde, batılı ve doğulu askeri ve devlet erkânı arasındaki sürtüşmenin, savaş sonrası döneme özgü ve salt komünistlerle sınırlı kalmayan uluslararası kardeşlik umutlarına doğrudan ya da dolaylı olarak zor anlar yaşattığı da bir gerçektir. Savaş döneminde Londra'ya göç eden genç Avusturyalı mülteciler, Parti direktifleri uyarınca ülkelerinin yeniden inşa sürecine katılmak üzere Avusturya'ya geri dönüyordu. Soğuk tramvaylar ve askeriye'nin el koyduğu yüksek tavanlı bürolardaki aç insanların kokusu arasında bu görevin bir yığın fiziksel zorluk barındıracağını tahmin ediyorlardı, ancak Rus aleyhtarı ruh halinin o denli yaygın olabileceği pek azının aklına gelmişti. Sovyet işgali altındaki Orta Avrupa'nın gerçeklikleriyle yüzyüze kalanlar ya da bunlarla doğrudan bir bağı olanlar açısından komünist olmak savaş öncesine nazaran artık o kadar kolay değildi. Ne sosyalizmin, kapitalizm karşısındaki nihai üstünlüğüne güvenimizi ya da inancımızı kaybetmiş ne de Komünist Parti disipliniyle dünyanın değiştirilebileceğine inanmaktan vazgeçmiştik. Öte yandan, umutlarımızın en azından benimkiler- Walter Benjamin'in "Tarih mele-

gi”ndeki⁷ kaçınılmaz trajedi anlayışıyla sınırlanmıştı. Çelişkili görünse de, çoğunun eski inançlarını korumasına en büyük yardımı Soğuk Savaş döneminde Batı’nın yürüttüğü komünizm aleyhtarı küresel seferberlik yapacaktı.

II

Ama biraz da Berlin’e ancak hava yoluyla ulaşılan o günlere geri dönmek istiyorum. Savaş dönemindeki ittifak ortadan kalktığı için, iki süpergücün işbirliğine yönelik savaş sonrası gidecek azalan umutlar da enikonu yok olmuştu. 1947’de, batılı hükümetlerdeki komünist bakanların, öte taraftan komünist idareyle yönetilen ülkelerde de komünist olmayan bakanların yavaş yavaş ayağı kaydırılmaya başlandı. Sadece Avrupalı amaçlarla yeni bir Komünist Enternasyonal (Kominform ya da Komünist Enformasyon Bürosu denilen yapı) kuruldu. Çıkar-dıkları yayın organı Sovyet döneminin hoşgöründen uzak standartlarıyla bakıldığında bile, tüm zamanların en sıkıcı yayınları arasında birinciydi.⁸ Başlangıçta iradi olarak komünist nitelikte değil de, çok partili “yeni” ya da “halk” demokrasileri şeklinde kurulan, karma ekonomiye sahip doğu rejimleri artık “proletarya diktatörlüğüne” yani standart Komünist Parti diktatörlüklerine benzemişti. Ve Batı açısından da yüzleşme daha açık hale geldiğinden komünistler de beşinci kolcular olmuşlardı.

Britanya’da da ortam değişmeye başlamıştı ancak görece daha ölçülü ve nazik bir havada ilerliyordu değişim. Parti üyelerinin kamu hizmetlerinden alenen tasfiye edilmesi söz konusu değilse de, hassas bilgilere erişimi mümkün kılan işlerde çalışanlar, tanınan kişilerse, uzaklaştırılıyorlardı. Politik anlamda hassasiyet taşıyan “İdarî” zümrenin mensuplarına, devlet hizmetinde bir istikballerinin olmadığı ve özgür iradeleriyle işi bıraktıkları takdirde reklam edilmeyecekleri ihtiyatlı bir dille

7 Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 189.

8 *For a Lasting Peace and People’s Democracy* şeklindeki başlığı genellikle “For-for” şeklinde kısaltılırdı. 1956’da ortadan kayboldu.

ifade edilmişti. Kalmayı seçenlerse, ileriki meslek hayatları boyunca, geniş bürokrasilerdeki, tasfiye edilmeyen ama sıradan bir sorumluluk dahi verilmeyen kişilere tahsis edilen o ücra köşelerde hizmet edecekti.

Üniversitelerde de aleni bir temizlik yoktu. Yeni göreve başladığım ve gerek çalışan kadrosunun gerekse de öğrencilerin arasında açıktan bir komünizm aleyhtarlığına rastlamadığım Birkbeck College bir istisnaydı. En azından 1951'de yeni bir hırslı müdür atanana kadar durum buydu. Öğrenciler geçimlerini sağlamak için gün boyu çalışıyordu ve okul için herhangi bir politik gelenekten söz edilecekse bu, sol kanat geleneği idi. Öğretmenler odasının kalabalık, küçük, arkadaşça ortamındaki havaya bakılırsa İşçi Partisi'ne oy verenler çoğunlukta görünüyordu. Tory* olanlar varsa da –sanırım meslektaşım ve daha sonraları da patronum olan Douglas Dakin bunlardan biriydi– onlara has özellikleri çok az yansıtıyordu. Kriket oynamaktan, öğretmenlikten ve yarı zamanlı Evrak memuru olarak (tek sekretere sahip) okulun öğrenci kısmının tamamını idare etmekten arta kalan zamanlarında, Üniversite Öğretmenleri Derneği'nin yani sendikanın yerel kolunun sekreterliğini yürütüyordu. Ben okula gelir gelmez sendika işini elime tutuşturmuştu. Ayrıca okulun öğretmen kadrosunun en saygın üyelerinden biri komünistti ve kendi şubesinde Parti üyelerine iş veriyordu. Bu kişi SSCB'yle özdeşleştirilen, uluslararası düzeyde bir dahi olan (bir de müziğe karşı o kadar ilgisiz olmasa) kristalograf J.D. Bernal'dan başkası değildi. O kadar muazzam bir dehası vardı ki birkaç Nobel çalışmasına esin kaynağı olmasına rağmen hiçbir konunun üzerinde ödülü kazanacak aşamaya kadar yoğunlaşmamıştı. Moskova'ya beslediği sadakate şüpheyile yaklaşanlar bile, çizgi romanlardaki baş bilim adamı tipleremelerini andıran bu kısa boylu, gür saçlı adama hayranlık beslemekten kendini alamazdı. "The Pobble who had no toes"*** dizesini söylerken sahilde gezen bir denizciyi

(*) Muhafazakâr Parti'nin atası.

(**) Edward Lear'in tekerleme türü şiirinden alıntı – ç.n.

andırır ve savaş sırasında Birleşik Harekatlar için bilimsel danışmanlık yaptığı o seçkin dönemde başından geçenleri son derece sivri bir dille anlatarak öğretmenler odasında bizleri eğlendirdi. Sheffield'da düzenlenen Sovyet destekli bir toplantıya katılması yetkili merciler tarafından engellenen Picasso, Bernal'in Torrington Place'daki dairesinin duvarına canlı bir resim yapmış ve bu resim uzun yıllar sonra Birkbeck'in bir nevi logosu haline gelmişti.

Büyük ressamın komünizm haricinde Bernal'le bir başka ortak özelliği de dillere destan çok eşliliği idi. Yalnız arada bir fark vardı; Bernal kendisini çekici bulan kadınları gerek cinsel gerek entelektüel bakımdan eşit görürdü. Yetenekli Rosalind Franklin'i, King's College'den Birkbeck'e getiren de cinsiyetler arası eşitlik konusunda okulun sahip olduğu bu ündü: King's'deki ünlü Çift Helis (Sarmal Molekül Yapı) konusunda Nobel Ödülü kazanan erkek çalışanların kendisine yaklaşımlarından hoşnut değildi. Meslektaşlarının maço tavırlarından ötürü meşhur ve anlaşılır bir hassasiyete sahip olmasına rağmen, Bernal'in bölümündeki sadık Parti çizgisi yanlılarıyla dalga geçerken bile –en azından benimle konuşurken– ondan gerek özel anlamda gerekse de bir bilim adamı olarak söz ederken övgülerini eksik etmezdi.

Dışarıda devam etmekte olan Soğuk Savaş'ın baskılarına karşı doğal bir kalkan vazifesi gören bir okulda öğretmenlik yaptığım için şanslıydım. Gelgelelim akademik durum iyi değildi. Bildiğim kadarıyla, 1948 yaz mevsiminden önce akademik görevlere getirilen komünistler yerinden kımıldamamıştı. Tasfiyelerine yönelik bir girişim söz konusu değildi. Sadece, o vakitler, kısa dönemli kontratların yenilenmediği durumlara nadiren de olsa rastlanıyordu. Öte yandan, yine bildiğim kadarıyla 1948'den sonraki on yıl boyunca üniversite kademelerine tanınmış komünistlerden yeni atanan kimse olmamıştı. Ne de halihazırda bulundukları öğretim kadrosunda terfi ettirilmişlerdi. Bu on yıl boyunca, mesela Cambridge'e ekonomi tarihi konusunda yaptığım bir takım başvurular geri çevrilmişti –Ekonomi Bitirme Sınavları'nda bu konunun danışmanlığını ve

sınavlarını üstlenmiştim. 1959'a kadar Londra'da doçentliğe yüksellemedim. Ekonomi tarihçisi Sidney Pollard gibi Parti'yle bağlantısı sadece birkaç ayla sınırlı olanlar bile sıkı takip altına alınmıştı. Bu asap bozucu bir durum olmasına rağmen Amerika'daki muhaliflere yönelik temizlik hareketiyle mukayese edilemezdi. (Bildiğim kadarıyla İngiliz akademik görevlerinden hiçbirini için geçmişteki çizginizden vazgeçtiğinizi resmen tebliğ etmeniz şart koşulmuyordu. Birkaç yıl sonra Pollard'a bir kürsü teklif eden Berkeley Üniversitesi'ndeyseniz durum aynen böyle cereyan etmişti – Pollard bu şartı yerine getirmeyi reddedecekti.) Şaşırtıcı ama, muazzam sayıda kızılı ve ideolojik gerekçelerden ötürü diğer radikalleri cezbeden Yetişkinler Eğitimi bölümlerinde politik temizlik daha yaygındı. Sözcüleri, İngiliz entelektüel aristokrasisinin (Quaker kolunun) özellikle sevimli bir üyesi olan ve İngiliz Yüksek Komiseri'nin yaverliğini yürüttüğü sırada Komünist Parti'ye katıldığı için –Parti Araplarla Yahudilerin eşit biçimde ve arkadaşça kaynaştığı tek yerdi– Filistin'den ihraç edilen Thomas Hodgkin'in uzun yıllar yönettiği Oxford Üniversitesi Okullararası Delegasyonu'nda durum büyüydü. Ne yazık ki Dışişleri Bakanı ve Ulaştırma ve Genel İşçi Sendikaları'nın hali hazırdaki patronu, çetin Ernest Bevin, delegasyonu, o zamanlar Cowley'deki büyük Morris araba fabrikasında işçileri greve kıskırtan kızıl eylemcilere yataklık etmekle suçlamıştı. O günlerde Oxford'u "Cowley'in⁹ Latin bölgesi" diye tanımlamak mümkündü. Yine de burada dahi komünistleri hedef alan genel bir temizlikten söz edilemezdi.

"1914 öncesi"¹⁰ Alman akademik mevkilerinden sosyal de-

9 R.W. Johnson, "Orada hâlâ insan yiyorlar mı? Nadiren. Pek pek nadiren," *London Review of Books*, 14 Aralık 2000, s. 30-31. Gönülünde Üçüncü Dünya yatan Hodgkin Afrika'ya yaptığı seyahatler sırasında heyeti bırakıp çalışmalarını orada genişletmeye gitti. 1960'larda Balliol College'de öğretmenlik yapmak üzere Cambridge'e geri döndü. Okul, Marksist tarihçilerin dekanı Christopher Hill'i de başkanlığa seçmişti. Hodgkin öldükten sonra eşi Nobel ödüllü (Kimya dalında) Dorothy Hodgkin aile geleneğini devam ettirdi. Zira 1984'te İsrail işgali altındaki Batı Şeria'daki Bir Zeit University'ye dayanışma vesilesiyle yaptığım bir ziyarette onunla birlikteydim.

10 *University Newsletter*'dan "Akademik özgürlük" başlıklı yazı, Cambridge, Kasım 1953, s. 2. Ekim 1951 ve Kasım 1954 tarihleri arasında "Cambridge Ko-

mokratların tasfiye edilmesini andıran, ama onun kadar sistematik olmayan, bu yarı bilinçsiz ve zımni ayrımcılığın nispeten daha ılımlı olduğunu” kabul ediyorduk. Biz de dikkatlerimizi asıl olarak Amerikan akademi dünyasına yönelik McCarthy’ciliği kınamaya –ABD hükümetinin büyük fizikçi P.A.M. Dirac’a bile vize vermeyi reddettiği günlerdi– ve şayet Amerikan modeli İngiltere’ye sıçrayacak olursa belirecek olası tehlikelere yöneltmiştik. Bununla beraber, 1950’de tarihçi E.H. Carr’ın ifade ettiği gibi, “Ekmek kapımızı değilse bile, meslekî anlamda meşru terfi beklentilerimizi tehlikeye atmaksızın ‘son derece bulanık Hristiyanca bir yol’ dışında Rusya hakkında duygulara kapılmadan fikir beyan etmek gittikçe zorlaşmıştı”. Her halükârda ifade özgülüğü ilkesinin en azından resmî ortamlarda Marksist fikirlerle komünist görüşleri kapsamadığı su götürmez bir gerçektir.¹¹

Komünist aydınların kendilerini sürekli tacize maruz kalan bir azınlık gibi hissetmelerinin nedeni, tasfiye gibi, resmî ya da gayrı resmî haksızlıklar değildi. Haliyle mektuplarımızın okunduğuna, telefonun dinlendiğine ve gerçek bir savaş halinde, okuma ve yazmaya bol bol vakit ayırabilecek şekilde Britanya’nın takım adalarından birine hapsedileceğimize kani olmuştuk, hatta yer yer bunu destekleyecek kanıtlar da vardı elimizde. Soğuk Savaş açısından bakınca hükümetin tavrı mantıksız gelmiyordu ama duruma içerlememek de elde değildi. Her şeyden evvel NATO düşmanlarıydık. Soğuk Savaş liberallerinin söylemlerini dayanılmaz kılan şey, bütün komünistlerin basit birer Sovyet ajanı olduklarına inanmaları ve bundan ötürü komünist aydınların ilim camiasının saygın birer üyesi olabileceklerini ihtimal dahilinde görmemeleriydi.

münist Partisi komünist öğrencilerinin bir grubu adına (yani KP’nin üniversite öğrencileri kolu)” basılan bu bültenin on sayısından çoğu için yazdım ve editörlük yaptım.

- 11 BBC arşivlerinden, Controllor ve Talks to D.S.W’den, 20 Eylül 1950 ve 13 Mart 1948’de elden ele dolaşan G.22/48, KOMÜNİZM VE KOMÜNİST KONUŞMACILAR İÇİN YAKLAŞIM BİÇİMİ, SÖZLÜ DÜNYANIN YÖNETİCİSİNİN NOTLARI’ndan, ilgili belgelerin tedariki için Nina Fishman’a müteşekkirim. Amir, ileride Nobel Ödülü’ne layık görülen, Royal Society’nin başkanı ünlü fizikçi P.M.S. Blackett’i, muhtemelen nükleer savaşa karşı olmasından ötürü komünist olarak ele almış.

Kimbilir, belki de politik faaliyetlere rağmen dostluğun ayakta kalması söz konusu olabilirdi –yazdığı her bir tavsiye mektubunun birer zehirli ok olduğunu bilmeme karşın Monia Postan’la aramız iyiydi– ancak bunun için sosyal hayattaki ufak değişikliklerden daha fazlasına ihtiyaç vardı. Ayrıca, samimi dostlukların hazzı bile Soğuk Savaş güvensizliğinin keskin tadından nasibini alabiliyordu. ABD’den ilk daveti aldığımda, olası sorunları önceden tahmin ederek, yakın bir meslektaşına (o tarihte İşçi Partisi’nin ılımlı taraftarlarından) akademik duruşuma tanıklık edecek bir mektup yazıp yazamayacağını sormuştum. Bana, “Elbette yazarım.” diye yanıt vermişti. Hemen akabinde sarf ettiği cümle karşısında nasıl da afallayıp kaldığımı hâlâ anımsıyorum: “Elbette, bunun konuyla bir ilgisi yok ama, acaba şeyi öğrenebilir miyim, yani bunun zerre kadar önemi yok ama, hâlâ Komünist Parti’de misin?”

Bu bağlamda, Soğuk Savaş dönemine ilişkin en çok gücendiğim olay kaybettiğim işlerle, ya da açılan mektuplarla ilgili değildi; konu ilk kitabımdı. 1953’te, öğrencilere hitap eden, kısa ve özlü anlatımlar içeren Üniversite Kitaplığı serisi için, karşılaştırmalı kısa bir eser olan *Rise of the Wage Worker*’ı Hutchinsons yayıncılarına teklif etmiştim – çok önce transatlantik yayın şirketlerinin arasında kaybolup giden bu yayınevi artık yok. Teklifim kabul edilmiş ancak el yazmasının biten kısmını götürdükten sonra muhtemelen kimliği meçhul bir otoriter düzeltmen ya da düzeltmenlerin tavsiyesi üzerine kitabım geri çevrilmişti. Fazlasıyla taraflı olduğu için sözleşmeye aykırı bulunmuştu. Herhangi bir değişiklik önerisi yapılmıyordu. Karşı çıktım. İyi bir iş kotardığımı kabul eden şirket iyi niyet belirtisi olarak bana aşağı yukarı 27 poundluk bir ödeme yapmıştı.¹² Zoruma giden, yalnızca insanı küçük düşüren para miktarı değildi, 50’lerin ortalarında bile söz konusu miktar iki üç eleştiri yazısının hasılatına eş değerdii. Daha ziyade, kitabın geri çevrilmesini öneren benden daha kıdemli meslektaşımın

¹² Yirmi bir şilin kıymetindeki eski altın para - 1 poundun karşılığı olan guinea, esnafların daha fazla kazanması için elverişli bir yoldu. Para biriminde ondalık sisteme geçildiğinde bırakıldı.

-kitabın konusunu düşünürsek- bir İşçi Partisi taraftarı olma ihtimaliydi. Ve bu konuda yapabileceğim hiçbir şey yoktu. O kadar öfkelenmişim ki zeki avukatım Jack Gaster'a, Hutchin-sons'u dava etme konusunda fikir danıştım. "Akademik duruşuna tanıklık edecek birilerini bulabilirsin ama taraflı olduğuna tanıklık edecek daha çok sayıda insan bulunacaktır" diyerek bunu aklımdan bile geçirmememi salık vermişti. Haklıydı. Kitap hiç yayımlanmadı ancak bölümlerini farklı kitaplarda kullandım. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, yayıncım George Weidenfeld'in benden tavsiye isteyerek tam olarak aynı konuda ve aynı uzunlukta bir kitabı yayımlaması Soğuk Savaş'ın hazin evresine ait bu olayı daha da çarpıcı kılıyor. Üstelik George'un o tarihte teşvik ettiği küresel ortak üretim serilerinin bir parçası olan söz konusu kitap, bana kalırsa, ideolojik bakımdan kesinlikle daha tartışılmalıydı.

1958'de Soğuk Savaş buzları biraz olsun erimeye başlamıştı gerçi, yine de George (artık lord olan) Weidenfeld'in benden o zamanlar planladığı ve henüz tamamlanmayan devasa bir uygarlık tarihi serisinin ilk cildini 500 pound avans karşılığında yazmamı istemesi, takdire şayan ve cesaret gerektiren bir girişimdi. Sonradan *The Age of Revolution 1789-1848*'e dönüşen kitap 19. ve 20. yüzyıllara ilişkin dört ciltlik bir tarih kitabının ilk cildi olacaktı. Kendimi Komünist Partili olarak ifade ettiğim gayet iyi biliniyordu. George ticari bir yayıncıydı ve sosyal ya da politik kurumlarla iyi geçinmek gibi bir derdi yok da dene mezdi. Ona sonsuz minnet borcum var. Beni ona kim tavsiye etmişti acaba? Lord Weinfeld bunu anımsayamadığına göre benim de tek yapabileceğim bir tahmin yürütmek. Olsa olsa bu kişi Kudüs'teki İbrani Üniversitesi'nden J.L. Talmon olabilirdi. Talmon, George'un söz konusu cilt için ilk tercihiydi ancak projeden ayrılmak istemişti. Talmon'la bir zamanlar demokrasinin doğuşu ve Fransız Devrimi'nde Jakobenler hakkında tartışmıştık. Özellikle de Siyonizm gibi pek çok konuda farklı görüşler taşımamıza rağmen birbirimize saygıda kusur etmezdik.

III

Açıktan yürütülen komünizm aleyhtarlığı, Kore savaşı yılları ve "Cambridge Casusları" serisinin ilk taksimi, yani Burgess ve Maclean'ın 1951'deki ihanetleri tesadüfen benim hayatımın da karanlık bir evresiyle çakışıyordu. 1950 yılının yaz mevsiminde bir süreden beri sallantıda olan ilk evliliğim sona erdi. Yaşadıklarımız beni yaraladı ve birkaç yıl hissettiğim şiddetli mutsuzluğu atamadım. Clapham Common'daki dairemizi terk ettikten sonra Muriel'i boşanma anı dışında bir daha hiç görmeyecektim. Neyse ki, bundan bir yıl önce King's'de bir bursa hak kazandım ve okul da bana derhal şapelin yanındaki muhteşem Gibbs binasında bir daire buldu – o zamanlar hâlâ böyle şeyler mümkündü. Birkbeck'deki öğretmenlik görevime devam etsem de beş yıl süresince King's kalıcı mekânım olacaktı. Ya geç saatte trenle Cambridge'e geri dönüyor ya da Clapham'ın bir başka yakasında arkadaşların evinde kiraladığım odada bir iki gece geçiriyordum. Bunlar gerek özel hayatım gerekse de siyasî faaliyetler açısından karanlık günlerdi. Hangisi daha çok acı veriyordu acaba: Komünistlerin çoğunun kişisel bir trajedi ve bozgun olarak algıladığı Rosenbergler'in idamı mı yoksa boşanmış olmam mı? İşle, seyahatle, hatta politik muhaliflikle –nükleer casusluk nedeniyle hapse giren fizikçi Alan Nunn May'i çıkar çıkmaz bir King's şölenine davet etmem gibi– her ikisine de göğüs germeye kararlıydım; bu ortak ruh halinde kaynaşan bu iki unsuru birbirinden ayırmak olanaksızdı. Sık sık olduğu gibi King's'in bu olayda da kusursuz bir tavır sergilediğini eklemeliyim. Aynı şekilde Cambridge de öyle: Eski bir belediye başkanı ve yerel gazete sahibi, Avusturya asıllı mülteci ve Assistant Schools Sağlık görevlisi Hilde Broda'nın Alan Nunn May'le evlenmesini gerekçe göstererek işten kovulmasını talep ettiğinde, talep oy birliğiyle geri çevrilmişti. Burası Britanya'ydı, ABD değil.

Bugünden baktığımda savaş sonrası Cambridge yıllarıma dair karmaşık hisler beslediğimi görüyorum. Bir yandan kasaba hayatına kanım pek ısınmamıştı – bu öğretim görevlilerin-

den oluşan bir kasaba olsa bile. Sosyal ilişkiler hem sınırlı hem de belli düzeye kadar mecburiydi. O vakitler de şimdi olduğu gibi büyük kentlilere özgü itkilere sahiptim ve Cambridge'de ne anonim bir hayat ne de mahremiyet mevcuttu. Bunu istiyorsanız kendinize ait odanın dış kapısını kapamanız bir başka deyişle "tedirgin edilmemek için dış bölmeyi örtmeniz," gerekirdi. (O tarihlerde, şayet sahipleri Cambridge'den ayrılmasaydı ya da rahatsız edilme endişesi taşımıyorsa ne öğrencilerin ne de öğretmenlerin kaldıkları bölümlerin kapısı kilitle-nirdi.) Üstelik orada geçen her günüm bana üniversitede istenmeyen kişi olduğum gerçeğini hissettiriyordu. O vakitler ve daha sonraları da başvurduğum görevlere başkaları getirildi. Onlara sadece gurur meselesi yaptığım için başvurmuştum. Yoksa ne ben ne de eşim Marlene, Cambridge'de ya da üniversite ortamının ağır bastığı öylesi bir küçük kentte kalıcı bir hayat kurma niyetinde değildik. Görev icabı çıktığımız seyahatler içinde en çok başkentlere –Paris'e ve hepsinden çok Manhattan'a– gitmekten haz alıyorduk. Kısacası, altı yıl süren öğretim üyeliğinden sonra Londra'ya geri döndüğümde benim için en uygun yerin burası olduğunu anlamıştım.

Öte yandan, okul ortamında bekâr bir erkek olarak sürdürdüğüm hayat, Cambridge'in öğrenci hayatına ilişkin önümde yeni bir pencere açmıştı. Elbette bu 1930'ların hayat tarzından farklıydı: Bir defa öğretmenlik mesleğine giren akranlarımın eski fikirleri değişmişti ve öğrencilerin genel apolitik hali de insanı büyük bir karamsarlığa itiyordu. Eski zamanları anımsatan, siyasete ilgi gösteren ve içimi ferahlatan öğrenci tipleri artık sadece Güney Asya ya da Çin menşeli öğrencilerin arasında mevcuttu. Sınavlarını ve danışmanlığını yürüttüğüm ekonomi fakültesinde bu tür öğrenciler ender sayılmazdı: Söz-gelişi Calcutta Presidency College'den lisansüstü öğrencisi olarak, Maurice Dobb ve Piero Sraffa'nın öğrencisi olmak için Trinity'ye gelen A.K. Sen gibi zekâsı herkesçe malum öğrencilerdi bunlar. Elbette öğretmenlik yaparken insan öğrencilik hayatını farklı bir gözle görüyordu ve formalitelere aldırmayan King's ortamında bile öğrenciler size farklı davranıyordu. (Savaş ön-

cesinin kültürlü homoseksüel atmosferi okulda hâlâ ağırlığını hissettiriyordu. Gerçi 1952'den itibaren, King's'in yüksek tabaka camiasına katılan kadınlara eğilimli yeni öğrencilerle birlikte heteroseksüelliğe geçiş bariz bir hal alacaktı. Bu, geleceğin gazeteci yazarlarından Neal Ascherson gibiler ve kendisini eski moda göre ifade edip daha sonra yenisine ayak uyduran –geleceğin medya tasarımcısı– Mark Boxer gibi delikanlıların yaşadığı dönüşüm sayesinde gerçekleşti.) Bununla beraber, 1950'lerin erkek öğrencilerinin ruh haline ve hayat tarzına beni yakınlaştıran bir özelliğim vardı ki, o olmasaydı benzeri bir yakınlığı daha ziyade kadın öğrencilerle –bugün için değil tâbi– kurmam gerekirdi (gerçi Newnham'da tarih ve ekonomi okuyanlarına danışmanlık yapmam işe yarayacaktı): Bir Apostle idim ve bundan ötürü de içlerinden bazılarıyla sıkı ilişkim vardı. Belki de şimdi Cambridge'e özgü bu tuhaf kurum hakkında bir çift laf etmenin tam sırası: Hâlâ yürürlükte ve bugün de sır gibi saklanan üyelerinin sayısı artmaya devam ediyor. Gerçi 1939'dan önceki tarihçesi, çoktan bir devlet arşivi haline geldi ve emekliye ayrılan üyelerden pek azı sonrasında üyeliklerini gizleme gereği duydu. Geçmişten beri küçük bir cemiyet olma özelliğini korumuştur ve asıl olarak parlak üniversite öğrencilerinden ya da eski mezunlardan oluşur. Topluluğun devamını sağlamak için üyeler verdikleri oylarla başkalarının da üyeliğe kabulünü sağlar ve amaç haftalık toplantılarda üyelerin kaleme aldığı araştırmaları okuyup tartışmaktır. Apostle'un çekirdeğini üniversite öğrencileri oluşturuyordu. Aslında tanım gereği onlar "Cemiyet"ti, mezun olup ya da Cambridge'den ayrılıp dışarıdaki "olağandışı dünya" ya katılmak üzere cemiyet toplantılarının "gerçek dünyasını" terk edenler, ("kanatlanırlar" ve bu yüzden de "Melekler" olarak adlandırılanlar) mevcut kardeşlik kurallarına muhakkak riayet ederdi.

1939'da üniversite'deki son yılımda, bir başka King's kökenli olan Walter Wallich'le Cambridge Conversazione Society'ye [Cambridge Apostle'un bir diğer adı] seçilmiştim. Gelecekte BBC'ye giren Walter'ın ataları Deutsche Bank'ın kurucularıydı

ve babası bankanın müdürüydü. 1938'deki Kristallnacht'ın* ardından babası tam zamanında davranıp karısıyla çocuklarını yurtdışına göndermiş, kendisi de Berlin'den Köln'e giden bir trene binerek Ren nehrine atlamıştı. Bu hemen hemen tüm Cambridge öğrencilerinin icabet edeceği bir davetti zira devrimciler bile makul bir gelenek çizgisi izlemekten hoşlanırdı. Ayrıca adının eski Apostle'larla yanyana anılmasından kim şikâyetçi olabilirdi ki... 19. yüzyıl Cambridge'inin neredeyse en büyük isimlerinden söz ediyoruz: Şair Tennyson'dan, harikulate fizikçi Clerk Maxwell'den, en büyük Cambridgeli tarihçilerden, Frederick Matlanid, Bertrand Russell ve Edward dönemi Cambridge'in medarı iftiharlarından – Keynes, Wittengstein ve Moore'dan, Whitehead'den ve edebiyatta E.M. Forster ve Rupert Brooke'tan... Bir tek 19. yüzyıl Cambridge'inin en büyük ismi Christ's College'dan Charles Darwin eksikti. Aslında Amerikalı bir profesörün¹³ en ince ayrıntılarına değin tahlil ettiği üzere, Edward ve Viktorya dönemlerinin Apostle üyelerinin çoğu için katiyen böyle bir sınıflandırma yapılamıyordu. Ayrıca, entelektüel (ya da diğer) başarıların büyüklüğü, ilgi alanları daima sizinkiyle çakışmayan arkadaşları sıkma riskine girmeyi gerektirdiğinden –hiçbir Apostle da kardeşlerinin canını sıkma istemediğinden– pek çoğu ileriki hayatlarında bu geleneğin timsallerine layık olmayı başaramadılar.

Cambridge Casusları'nı konu alan her kitapta bulabileceğiniz o fotoğraftaki altı Apostle'dan dördü komünist olsa da, seçilmemin komünizmle bir alakasının olmadığını belirtmek yerinde olacak. İspanya İç Savaşı yılları sırasında Parti'nin cemiyette ağırlıklı olarak temsil edilmiş olması şaşırtıcı değil. Öte yandan ne John Cornford ne James Klugmann ne de benim zamanımda partinin başında bulunanlardan ne de (bir istisna

(*) Kristallnacht: Reichskristallnacht olarak da bilinir. Kristal gece ya da Kırk Cam gecesi, Almanya ve Avusturya'da 9 Kasım 1938'de tertiplenen ve günümüzde soykırım olarak adlandırılan olaylar dizisinin ilk ipucu olan, Yahudileri hedefleyen ulus genelinde gerçekleşen katliamlardır – ç.n.

13 W.C. Lubenow, *The Cambridge Apostle 1820-1914: Imagination and Friendship in British Intellectual and Professional Life*, (Cambridge, 1998).

hariç) 1930'ların Marksist öğretim görevlilerinden herhangi biri Apostle değildi. Cemiyete seçilme ölçütü geçmişte de şimdi de sanırım uyruk, inançlar hatta entelektüel meziyetlerden ziyade ne anlama geliyorsa "apostolik olmak". Şüphesiz, bu eskiden beri hâlâ kardeşler arasında tartışılmaktadır. Bu anlamda, Cambridge Casusları'nın hiçbiri Parti'ye Apostle'lar vasıtasıyla girmemişti (Anthony Blunt kanalı hariç): Cambridge beşlisinden üçünün (Philby, Maclean ve Cairncross'un) cemiyetle yakından uzaktan alakası yoktu.

Savaş Cambridge'deki "gerçek dünyayı" askıya almıştı ama bir dizi kıdemli Angel* en azından öğretim görevlisi olarak mevkilerini kesik kesik de olsa sürdürdüler. Yanılmıyorsam, savaş öncesi cemiyetin faal üyelerinden yalnızca iki kişi Cambridge'e araştırma görevlisi olarak geri dönmüştü. Biri bendim diğeri de Matthew Hodgart'dı. Yuvarlak yüzlü, esner, çok içen, üniversite arkadaşlarının belki de en zekisi olan ve edebiyatla ilgilenen İskoçyalı Metthew, o tarihte artık komünistliği bırakmıştı. Savaş sonrası, 1946'da düzenlenen ilk yıllık cemiyet yemeginde toplanan Angel'lar (Soho'da Katterns'da) Methew'la beni -daha doğrusu Methew yemeğe gelmediğinden beni- cemiyeti yeniden canlandırmakla görevlendirmişti. Cambridge'e geri dönen savaş öncesi tanıdıklarımı ve danışmanlık yapmam için King's'in bana yolladığı öğrencileri cemiyete kaydetmek suretiyle bu görevi yerine getirdik. Öğretim görevlisi olduğumda eski arkadaşlarımdan Kanadalı ekonomist Harry Johnson'u kaydetmiştim. Aynı zamanda ekonomi tarihi bölümünde okuyan ekonomi öğrencilerinden de ben sorumlu olduğum için savaş sonrası dönemin Apostle'ları dolayısıyla Maynard Keynes'in geleneğini yaşatacaktı. Bununla beraber 1950'lerde cemiyeti dolduran sosyal bilimler, yani tarih ve İngilizce bölümü öğrencilerinin sayısı giderek artıyordu. Herhangi bir sınıflandırmaya tâbi tutulamayan çok yönlü zekasıyla doğa bilimleri bölümünde okuyan Jonathan Miller'ı da saymak gerek. Böyle pek çokları 1939 savaşından önce kamu hizmetine girmişti an-

(*) Angel: Öğrenciliğinde Apostle üyesi olup mezun olduktan sonra da bunu devam ettirenler - ç.n.

cak ekonomist olmayanlar artık gitgide yaygınlaşan iki uğraşın akın edecekti; biri "medya" diğeri de bazen birbirinden devralma yöntemiyle gelinen üniversite öğretmenliği idi. Kadınlar cemiyete ancak 1960'lardan sonra seçilecekti.

Savaşın sonra hayatta kalan Apostle'ların en ünlüsü olan romancı E.M. Forster, King's College'e nakil olmuş ve cemiyette daima sadık kalarak Pazar gecesi toplantıları için evinin odalarını açmıştı. Sessizce bir köşede oturur –muhtemelen gençliğinde de çok konuşmazdı– (cemiyet argosuna göre) "şöminenin önündeki halıya oturup" tane tane konuşan genç kardeşleri dinlerdi. O tarihte doğunun soğuk ve nemli havasına karşı en iyi korunma yolu hâlâ kova kova kömür yakılan şöminelerdi. Çalakalem yazma alışkanlığı hiç olmayan Morgan bu tarihte yazmayı neredeyse tamamen bırakmıştı. Gerçi sınırlı da olsa kaleme aldığı metinlerde basmakalıp ya da yavan herhangi bir söz yer almamasına hâlâ azami özen gösteriyordu. Eski bir polis sevgilisini saymazsak ailesi yoktu. Savaş sonrasına ait dünyada ümit ettiği rahata bir türlü kavuştuğunu sanmıyorum, bununla beraber etrafındaki gençlerin değişmeyen doğaları onu avutuyordu. 1960'ların başında, bir keresinde 20. yüzyılın son dönemiyle tanıştırma niyetiyle onu Amerikalı bir tek kişilik güldürü sanatçısına götürmüştüm. Lenny Bruce adlı bu sanatçıya artık "komedyen" denmesi imkânsız. Kısa ömürlü bir Soho kulübü olan Establishment'da kısa süre için sahneye çıkmış ve kendi kendini mahvetme yolunda hızla ilerlemişti. Morgan, her zaman olduğu gibi o gün de saygılı ve son derece nazikti fakat bu gösteri onun tarzı değildi.

Cemiyetin ilk yüzyılını inceleyen güçlü sezgilere sahip bir gözlemci "Apostle'ların kendilerini öncelikli olarak iki şeye adanmış olduğunu" belirtmişti. "Bunu öylesine safiyane bir abartıyla yerine getiriyorlardı ki dostane olmayan bir yaklaşımla bu durum zıvalık gibi algılanabilirken tam tersi bir bakışla kesinlikle hayranlık uyandırıcı bulunabilirdi: Söz konusu özellikler bir yanda arkadaşlık diğeri yanda entelektüel dürüstlüktü."¹⁴ Be-

14 Alan Ryan, "The Voice from the Hearth-Rug", *London Review of Books*, 28 Ekim 1999 s. 19.

nim dönemimin Apostle'ları için her ikisi de hâlâ vazgeçilmez bir öneme sahipti. Gerçi bu toplantılara katılan öğretmenler, daha yaşlı olduklarından, muhtemelen kişisel ilişkilerine taşıdıkları "entelektüel dürüstlüğe" belli dozda diploması karıştırıyorlardı. Yine de her ikisi de yaş ve coşku engellerini aştıkları için ben de, ellilerin başlarındaki Apostle'lar sayesinde (onların arasında ve onların vasıtasıyla tanıştıklarım sayesinde) ailemin yanı sıra bir dizi kalıcı arkadaşlık edinecektim.

III

1950'lerin ilk yarısının hayatımın mutlu evrelerinden biri olduğunu söylemek zor. Zamanımı çalışarak, öğretmenlik yaparak, yazarak, üniversite tatillerinde bol bol yolculuk ederek ve itaatkâr bir üye olarak Parti yararına çalışarak geçirmiştım. Neyse ki Londra'nın dışına taşındığım için Londra yerel şubesinin işlerinden –örgütlenme ve propaganda faaliyetleriyle *Daily Worker* satışı işinden (1956'dan sonra *Morning Star* olarak adı değiştirildi)– sıyrılmış oldum. Zaten bunlar için ne doğuştan gelen bir yeteneğim vardı ne de gerekli coşkuya sahiptim. O tarihten itibaren faaliyetlerimi bütünüyle akademik ve aydın gruplar içinde sürdürdüm.

Yine de düşünce hayatı açısından bu yıllar fena geçmemiştı. Çoğu insan için yirmili yaşlar hayatın en maceracı ve keskin dönemidir. Bense ordudan döndüğümde düşünsel anlamda kayıp savaş yıllarının açığını kapatmaya sonuna kadar kararlıydım ve bunun üstesinden gelebilecek kadar gençtim. Akademisyenlerin derslere hazırlanmak için kendilerini eğitmesinin şakaya gelir yanı yoktur. Üstelik Birkbeck tarih bölümünde görev yapan öğretmenlerden dört ya da beşimiz tarih konularını Yunan ve Roma Uygarlığı'ndan itibaren ele almakla yükümlüydük ve bundan ötürü benim de bir okutman olarak çok geniş bir sahayı kapsamam gerekiyordu. Cambridge'de üslendiğim danışmanlık görevinin bana yüklediği fazladan sorumluluk da bunun cabasıydı. Akademik kariyerlerin önü-

ne set çekilebilirdi ama tarih dünyasına hayır. Bu yıllarda tarihçilerin geniş dünyasında neler olup bittiği başka bir bölümün konusu. Şimdilik şu kadarını söyleyebilirim; 1949'dan itibaren meslek içi gazetelerde yazılarımı yayımlatmaya başlamıştım, Ekonomik Tarih Derneği'nin (1952 yılında Konsey'e seçilecektim) uluslararası kongresinde rol oynadım. Hepsinden öte 1946-1956 arasında bir grup arkadaş ve yoldaşla Komünist Parti'deki Tarihçiler Grubu'nda kendi aramızda bir dizi Marksist seminer düzenledik. Asıl olarak Saffron Hill'deki Garibaldi Lokantası'nın üst kat odasında ve ara sıra da o tarihte Clerkenwell Green'deki Marx Evi'nin eski püskü bina ve müştemilatlarında buluşarak yaptığımız düzenli toplantılar için tartışma kağıtlarını sürekli çoğaltırdık. Clerkenwell'in sadece 2000 yılındaki mutenalaşmış uğultulu halini bilenler, bu tarihten elli yıl önce hafta sonları o sokakların nasıl da bomboş, soğuk, gri ve nemli olduğunu tahayyül edemez. 1953'ten sonra ortadan kalkan Dickens romanlarına özgü sis, o vakitler geniş bir sarımtırak yeşil gözbağı gibi Londra üzerine çökerdi. Belki de burası bizlerin gerçek tarihçiler olarak piştiğimiz yerdirdi. Bizim dışımızdakiler "(bu) Marksist tarihçiler neslinin takdire şayan tesirinden" söz etmekteydi; "bilhassa da 1960'lardan itibaren İngiliz tarih biliminin dünya çapında kazandığı nüfuzu onlardan ayrı düşünmek imkânsızdı."¹⁵ Diğer şeylerin yanı sıra, bu tarihçi nesli sayesinde 1952'de başarılı ve nihayetinde etkili hale gelen bir tarih dergisi yaratılmıştı. Ancak *Past & Present* adlı bu dergi Clerkenwell'de değil, Gower Caddesi'ndeki koşulları daha elverişli University College ortamında doğmuştu.

Tarihçiler Grubu, 1956 komünist krizi yılında dağılmaya uğradı. O tarihe kadar bizler ve şüphesiz ben, Komünist Parti çizgisinden ayrılmayan disiplinli üyeler olmayı sürdürmüştük. Şüphesiz komünizm karşıtı seferberlik yürüten "Özgür Dünya"nın vahşi söylemlerinin de bize bu noktada saydasi dokunmuştu. Yine de bu hiç mi hiç kolay olmamıştı.

15 Hans-Ulrich-Wehler, *Historisches Denken am Ende des 20. Jahrhunderts* (1945-2000), (Göttingen, 2001), s. 29-30.

Tanrı biliyor ya, Sovyetler Birliği de işi güçleştirdikçe güçleştiriyordu. Aydınların özel baskı altında olduğu şüphe götürmezdi. Zira 1947'den itibaren bu kişilerin kendilerini adadıkları doktrinler, dinî el kitaplarındaki gibi, inancı doğrulayan soru cevap kalıplarına indirgenmişti. Bir kısım düşünceler Marksizme ancak teğet geçiyordu ve bir kısmı ise –bilhassa da doğa bilimleriyle ilgili olanlar– saçma sapandı. Lysenkoculuk* SSCB'de resmen zafer kazandıktan sonra bu konu Cambridge'in lisansüstü kolunda önemli bir sorun teşkil etmeye başlamıştı. Kolun eski üyelerinin bir kısmı, belki de çoğu doğa bilimcisiydi. Büyük genetik bilimci J.B.S. Haldane gibi onlar da asılsızlığı kabullenmeme adına Parti'den sessiz sedasız çekilmeli miydi? Kamusal duruşlarına zarar verme pahasına J.D. Bernal gibi yarım yamalak da olsa Sovyetleri mi savunmalılardı? Ya da gözlerini yumup hiçbir şey söylemeden eskisi gibi işlerine devam mı etmelilerdi? Stalinist bilimin tuhaflıklarının bu denli zarara yol açtığı bir başka alan daha yoktu. Sözgelişi komünist psikologlar Moskova'nın Pavlov'da (şartlı refleksler) ısrar etmesini o kadar kısıtlayıcı bulmuyorlardı. Bunun kısmî nedeni, İngiliz psikoloji bölümlerinin deneyci, pozitivist, davranışçı ve psikanaliz aleyhtarı güçlü bir eğilim beslemesiydi. Ancak bunlar aydınların özel sorunlarıydı ve Ruslara ve Komünist Parti tarihine mesafeli duran İngiliz komünist tarihçilerini muhtelif nedenlerden ötürü ciddi anlamda etkilemiyordu. Kesinlikle hiçbirimiz Stalin'in eğitsel olarak zekice hazırlanmış *SBKP Tarihi (b): Kısa Ders*'de anlatılan Sovyet Parti tarihine inanmıyorduk. Ancak Sovyet Kampları'nın dehşetini bir kenara bırakırsak bile, komünistlerin o zamanlar tüm boyutlarıyla fark etmediği daha genel sorunlar mevcuttu.

Yugoslav partizanlarıyla savaş döneminde son derece sıkı ilişkiler yaşayan İngiliz ve daha da ziyade Cambridge komünistleri 1948 tarihli Stalin-Tito ayrılığı karşısında ne tavır alacaktı? Yugoslav komünizmine yakındık. Yüzlerce genç Britanyalı "Gençlik Demiryolu" adı verilen inşaata katılmak için bu

(*) Lysenkoculuk: Çevresel ortamların karakter üzerinde yaptığı değişimlerin kalıtsal yoldan geçebileceğini savunan doktrin – ç.n.

ülkeye akın etmişti. Aralarında o zamanlar henüz tarihçi olmayan Edward Thompson bile vardı. Ağabeyi Frank'ın savaş sırasında Makedonya Partizanları arasında bir üssü vardı ve sonrasında Bulgar Partizanların safında savaşırken ölmüştü. Resmî Sovyet çizgisinin öne sürdüğü üzere, Tito'nun uzun süredir yabancı istihbarat servislerinin hizmetinde proletaryaya ihanete hazırlandığına ve bu yüzden aforoz edilmesi gerektiğine nasıl inanacaktık ki? Tito'yu tanımaması için James Klugmann'a baskı yapıldığını anlıyorduk ama ona inanmıyorduk –tıpkı karargâhını ta başta Belgrad'a kuran yeni Kominform gibi– o da daha düne kadar bunun aksini savunmuştu, buna kendisinin de inanmadığını biliyorduk. Uzun lafın kısası, Moskova'ya itaatkâr kalmaya devam ettik çünkü küçük ama cesaretli, herkesin takdirini toplayan bir ülke olmaksızın da dünya sosyalizm davası yaşayabilirdi ve fakat Stalin'in süpergücü olmadan bu mümkün değildi.

1930'larda olup bitenlerden farklı olarak, Stalin'in son yıllarını çirkinleştiren göstermelik mahkemeler silsilesini mazur göstermeleri yönünde Parti üyelerine herhangi bir zorlama yapıldığını anımsamıyorum. Bunun bir tek anlamı olabilirdi; benim gibi aydınların artık ikna olma yönünde bir çabası kalmamıştı. Bulgaristan hakkında pek azımız bilgi sahibiydik ve mahkemelerden ilki – Traicho Kostov aleyhine yürütüleni (1949'da idam edildi) beni üzmesine rağmen gereğinden fazla şüpheli yaklaşımlara sürüklememişti. 1949'da Macaristan'da Laszlo Rajk'ın mahkemesi bir diğer meseleydi. Komünizmi içeriden çökertmekle suçlanan "İngiliz Gizli Teşkilatı'nın" ajanlarının arasında, iddianamede (kuşkusuz suçlamaları teyit eden gerekli itiraflarıyla) tanıdığım birinin ismine rastlamıştım: Gazeteci Basil Davidson'du bu. Buna kesinlikle inanmamıştım. Keskin bir zekâya sahip, iri yapılı, çetin bir adamdı; kırılaşmaya başlamış ince telli saçları, son derece çekici bir karısı vardı ve bir kadın sarrafıydı. Basil'in tabiri caizse "iyi" ama geleneklere karşı bir savaşı olmuştu. Macaristan'a dahil olan bereketli düzlük Voyvodina'da –o korkunç gerilla sahasında– Yugoslav Partizanları'yla, daha sonra da Ligurya dağlarında İtalyan Partizanları'yla

birlikte çarpışmış derken her ikisini de kapsayan *Partisan Picture* adlı güzel kitabını kaleme almıştı. (Daha sonra Portekiz Guyanası ve Angola'da Afrika kurtuluş savaşçılarının arasında çamurlu tepelerde yaptığı yürüyüşler için bunlar iyi bir talim olacaktı.) O vakitler başlayan dostluğumuz hâlâ sürüyor. Macaristan suçlaması kendi içinde bile inandırıcılıktan yoksundu. Aslına bakarsanız, bunu o zaman bilmiyordum ancak Davidson da kıtadaki diğer İngiliz gazeteciler gibi Gizli Haberalma Teşkilatı tarafından Macaristan'a yollanmıştı. O zamanlar Rajk'ı tanımış olması beni şaşırtmazdı. Şüphe duymama sebep, onun hakkındaki kişisel yargının ötesinde, Soğuk Savaş'la birlikte meslekî hayatının keskin bir şekilde kötüye doğru gitmiş olmasıydı. *Times*'dan (Londra) ayrıldıktan sonra, o zamanlar saygın solun yayın organı olarak en iyi günlerini yaşayan *New Statesman and Nation*'da da barınamamış, gerçekte ayağı kaydırılıp bir taraftar haline getirilmişti. Hiçkimse onu istemiyordu. Sahara'nın güneyindeki anti-emperyalist kurtuluş hareketleri uzmanı ve Afrika üzerine oldukça saygın, serbest çalışan öncü bir tarihçi olarak yeni bir mesleğe başlamak üzereydi. Yapılan suçlama kesinlikle akla mantığa aykırıydı.

Doğu Avrupa'daki göstermelik mahkemeler serisinin en büyükleri ve sonuncuları Çekoslovakya'da gerçekleştirildi. Hepsinde ortak olan ve bizzat SSCB'nin içinde, Stalin'e karşı düzenlenen 1952 tarihli meşhur "doktorlar komplosu"nda ayan beyan görülen anti-semit renk bir yana, bunlar diğerlerine nazaran daha da mantıksız davalardı. Bizim öğrenci nesli İngiltere'ye göç eden pek çok genç Çek vatandaşını tanırdı. İdam edilen "hainlerden" en az birini gayet iyi tanıyorduk: Sözgelisi, savaştan önce Gençlik Barış Hareketi'nin daima güvenilir isimlerinden Marion Wilbraham'la evlenen Otto Sling bunlardan biriydi. Çekoslovakya'nın ikinci büyük kenti Brno'nun parti şefi olmak üzere ülkesine geri dönmüştü. O sırada Çek mahkemesinin –beklenen– resmî Parti savunması bile bariz şekilde inandırıcılıktan uzaktı.

Açıkça benim gibiler SSCB hakkında pek çok konuda aldanmış olduğumuzu düşünerek Komünist Parti'den ayrılıyor-

du. Gerçi bu tür yanılsamalarımız yok değildi. Örneğin, 1956 yılında Kruşçev tarafından ifşa edilene değin Stalin'in yönetimi altında SSCB'de olup biten dehşetengiz olayların boyutunu hafifsemiştik. Sovyet kampları hakkında, kolayca üstünden atlanamayacak kâfi derecede bilgi mevcut olduğundan batılı münekkittlerin bile sistemi tüm boyutlarıyla 1956 yılına kadar belgeleyemediklerini öne sürmek geçerli bir mazeret olmayacaktı.¹⁶ Ayrıca 1956'dan sonra pek çok kişi partiden ayrılmıştı. Peki öyleyse bizim hâlâ partide yer almamızın nedeni neydi?

Belki de Soğuk Savaş'ın doruğa ulaştığı yıllara ve esas olarak Hiroşima'yla Panmunjom arasındaki döneme özgü ruh halini yakalayabilmenin en iyi yolu Bertrand Russell'in hayatından bir bölüm aktarmaktan geçer. Büyük filozofun, bir nükleer karşıtı eylemci olduğu sonraki dönemlerde anmak dahi istemediği bir dönemdir bu. Russell, Hiroşima ve Nagazaki'nin bombalanmasının hemen akabinde Amerika'nın nükleer silahlardaki tekelinin geçici bir durum olduğuna dikkat çekmişti. Hazır hal böyleyken, ABD gerekirse önce davranıp Moskova'ya karşı bir nükleer saldırı düzenleyerek bundan yararlanmalıydı. Russell'a göre, dünyayı zaptetme girişimine kalkışması muhtemel olan SSCB'yi bu niyetinden alıkoymak da böylelikle mümkün olacaktı. Aynı zamanda düpedüz korkunç diye tanımladığı bir rejim de bu sayede yıkılacaktı. Kısacası o da SSCB halkı söz konusu olduğunda, o zamanlar Batı'da yaygın olan "kızıl olacağına ölsün" şeklindeki Soğuk Savaş sloganını temel alıyordu. Fiiliyatta diğer halklar da bu düpedüz saçma sloganın tatbik sahasıydı. Eğer söylenilen şey kastediliyorsa bu, Kübalılar ya da Vietnamlılar ya da olur ya İtalyanlar, komünist bir yönetim altına gireceklerine intihar etsinler daha iyi anlamına gelmiyordu; bu korkunç ihtimalin önüne geçmek için Özgür Dünya'nın silahlarıyla öldürülmeleri gerektiği söyleniyordu. (Akıllı selim hiç kimse ne Britanya'da ne de ABD'de kitlesel imhayı ciddi olarak bekliyordu.)

16 Robert Conquest'in çığır açan eseri *The Great Terror* 1968'e kadar basılamamıştı.

Neyse ki Amerika'nın önceden düzenleyeceği nükleer saldırı ihtimali Whitehall'u¹⁷ endişelendirmesine rağmen hiç kimse Russell'a kulak asmadı. Her iki süpergüç de birbirini yıkacak kadar güçlendiğinde dolayısıyla bir dünya savaşı küresel bir imha anlamına geldiğinde o da zaten fikrini değiştirmişti. Ancak bu evreye kadar, aralarında ciddi politikacılar da olmak kaydıyla pek çok kişi, kıyamet gibi bir küresel sınıf savaşından bahsediyorlardı. Meseleler çok muazzamdı. Hangi tarafta yer alırsanız alın ödenecek bedelin haddi hesabı yoktu. Savaşın –bilhassa da Hiroşima ve Nagazaki'den sonra– yüz binlerce hatta milyonlarca insanın bir anda katliama uğraması anlamına geldiği fikrine dünya artık alışmıştı. Nükleer silah karşıtları Batı'yı elzem ve vazgeçilmez bir silahtan mahrum bırakmakla suçlanıyordu. Bizler de –bunu geriye dönüp baktığımda utanarak itiraf ediyorum– karşımızdakine ödeteceğimiz bedelle ilgili sınır tanı mıyorduk. Aynısını ödemeye kendimizin de hazır olması bu durumu hafifletmiyor.

Bir diğer yandan, komünistlerin gözünde ABD ve onun müttefikleri, yara almaya açık ve hâlâ kuşatılmış durumdaki SSCB'yi bütünüyle yıkmakla tehdit eden güçlerdi. Onlar için Hitler ve Hirohito'nin yenilgisinden sonra küresel anlamda ilerleyişe geçen devrimi durdurmanın tek yoluydu bu. SSCB'yi hâlâ bu ilerleyişin vazgeçilmez garantisi olarak görüyorlardı. Öte taraftan ABD açısından SSCB, hem kabul edilemez bir rejimdi hem de dünyayı tehdit eden bir güçtü. Şayet bir süpergüç olmasaydı her şey daha kolay olacaktı. Hiç ortada olmasa daha da kolay olacaktı. SSCB'nin komünizm lehine dünya zafere kazanacak konumda olmadığı bizim açımızdan gayet açık. Bazılarımız böyle bir niyet beslemediğini görmekten ötürü hayal kırıklığı bile yaşıyordu. En azından Batılı aydınlar –açıkça dile getirmeseler de– bunun zorlu aksaklıklarına rağmen muazzam başarılarla imza atmış ve hâlâ sınırsız sosyalizm potansiyeli barındıran bir sistem olduğu kanısındaydı. (Bu şimdi kulağa inanılmaz gelse de 1950'lerin Sovyetler Birliği, sadece

17 Bkz. Hennessy, *a.g.e.*, s. 30.

tarafstalarının gözünde değil genel olarak da, müflis ve hantal bir ekonomik enkazdan ziyade Batı'dan daha fazla üretim kapasitesine sahip bir ülkeydi.) Dünyanın çoğu için olabilecek en kötü rejim gibi görünmüyordu. Bilakis eski olsun yeni olsun Batı emperyalizminden kurtuluşta bir müttefik ve Avrupalı olmayan tarzda bir iktisadî sosyal gelişim modeliydi. Bağımsızlığını ilan eden ve etmekte olan sömürgeler dünyasındaki rejimlerin, hareketlerin ve komünistlerin geleceği onun varlığından g alıyordu. Komünistler içinse Sovyetler Birliği'ni savunup desteklemek hâlâ öncelikli uluslararası devlerdendi.

Böylece kafamızdakileri unutup şüphelerimizi sineye çekerek biz de onu savunduk. Ya da kolaycı davranarak, eski Nazi­lerin yönettiği ve çok yakında SSCB'ye karşı yeniden silahlanacak Batı Almanya'yı, Nazi toplama kamplarından kurtulan eski mahkumların yönettiği Doğu Almanya'ya; eski emperyalizmi emperyalizm karşıtı kurtuluş hareketlerine ve Franco'nun İspanya'sını kendi askerî üssü haline getiren ABD'yi Cumhuriyetçi glere yeğlediği için kapitalist kampa saldırdık.

Bu bile işleri kolaylaştırmıyordu. Batı'da komünizmi savunmak mesele değildi. Mesele komünizmin Doğu'daki icraatlarıydı. Ancak bunu pek yakında ben de bizzat görecektim. Stalin'in SSCB'sindeki donmuş buzulların sarkıtları hafif hafif erime emaresi gösteriyordu. 1952'de, henüz korkunç ihtiyar hayattayken tarihçi E.A. Kosminsky'nin karısıyla birlikte kısa bir ziyaret için Britanya'ya gelmesine izin verilmişti. Kendisine dünya çapında bir tarihçi olarak n kazandıran Ortaçağ İngiliz malikaneler tarihi çalışması için 1920'lerde Londra'da kalmıştı ve o tarihten beri ilk gelişiydi bu. Geniş yuvarlak okuma salonunu bir kez daha kullanmak istediğinden onu British Museum'a götürmüştüm. Kısa süreliğine ye olmasının mümkün olup olmadığını sormıştı. Kütüphane memuresi kütüphaneyi daha önce hiç kullanıp kullanmadığını sordu. Kullanmıştı. Adını dosyaların içinde ararken "İşte!" dedi. "Elbette mümkün. Hâlâ Torrington Meydanı'nda mı ikamet ediyorsunuz?" Son derece duygu yüklü bir andı. Birkaç ay sonra, Stalin'in ölümünün ardından, ancak henüz Stalin sonrası dönem başla-

mamışken Soyyet Bilimler Akademisi'nin İngiliz Marksist tarihçileri SSCB'ye davet etmelerine ön ayak oldu. Bu vesileyle ben de Ekim Devrimi'nin ülkesine dair ilk ama tek olmayan deneyimi yaşayacaktım. Oraya bir kez daha gitmek için de pek arzu duymayacaktım. Bu ziyaret sayesinde tüm komünist aydınların ve dünya komünist hareketinin kritik dönüm noktasına kendimi hazırlamam kolaylaşmıştı: 1956 krizi, gelecek bölümün de konusu.

Stalin ve Sonrası

I

Eski SSCB'nin dışındaki dünyaya ait biri olarak Stalin'i görebilen şüphesiz ender kişilerdendim. Artık hayatta değildi ve Moskova Kızıl Meydanı'ndaki büyük mozelesinde camdan bir mahfaza içinde yatıyordu. Olduğundan da (1,60 m.) küçük görünen ufak tefek bir adamdı – ve bu, öldükten sonra dahi etrafını saran o müstebit gücün heybetli aurasıyla tezatlık içeriyordu. Sovyet sonrası dönemde on bir yılı geride bıraktıktan sonra (2002) bile, kaldırılma çabalarına inatla direnen Lenin heykelleri hâlâ teşhir edilmesine karşın, Stalin heykelleri yalnız 1953-1961 tarihleri arasında, ölümünü müteakip kısa dönemde sergilendi. Onu Aralık 1954'te gördüğümde hâlâ ülkesinin ve komünist hareketin en tepesindeydi. Henüz yerine geçecek etkili bir isim ortada yoktu. Gerçi birkaç ay içinde "Stalinsizleştirme" sürecini başlattığını ilan eden Nikita Kruşçev, o tarihte Genel Sekreterlik görevini yürütüyordu ve rakiplerini saf dışı bırakmak üzere kolları sıvıyordu. Öte yandan Moskova'da cereyan eden olayların perde arkasından haberdar değildik.

1954-1955 yılında Noel'e rastlayan akademik tatil sırasında, İngiliz Komünist Partisi'nin Tarihçiler Grubu'ndan dört kişi

Sovyet Bilimler Akademisi'nin davetlisi olarak SSCB'ye gittik. Ziyaretimiz, Sovyetler'in düşünce hayatını içinde bulunduğu tecritten çıkarmayı hedefleyen ve can sıkıcı biçimde ağır aksak ilerleyen sürecin bir parçasıydı. Delegelede İngiliz Devrimi konusundaki uzmanlığıyla tanınan tarihçi Christopher Hill, Bizans tarihçisi Robert Browning, ben ve serbest araştırmacı Leslie (A.L.) Morton yer alıyordu. Leslie'nin Marksist *People's History of England* adlı eseri Sovyet otoriteleri tarafından resmi onay belgesi almıştı. Sovyet bilim adamlarının İngiliz dillerindeki yazılı eserlere ne denli uzak olduklarını muhtemelen içimizde yalnızca, çok geniş yelpazeden bilgi birikimiyle dil becerisine sahip olan, Doğrusal B Girit kitabelerinin deşifresiyle ilgili tez veren İskoçyalı Robert Browning fark etmişti. (Sovyetlerin Fransa'yla bağları hiçbir zaman bu raddede bozulmamıştı.) Misafirlerden hiçbiri Rus tarihi üzerine uzman olmadığından –haliyle ev sahiplerimizin asıl gücü bu konuydu– son tahlilde onlar yapılan sohbetlerden bize nazaran daha çok faydalandılar.

SSCB'de ne bulmayı bekliyorduk? İçimizden iki kişi Rusça bildiğinden akademinin bize sağladığı resmi rehber ve tercümanlara bağlı değildik – biri 1930'larda Rusya'da bir yılını geçirip burada dostluklar kuran Christopher Hill diğeri de görüşe göre neredeyse aksansız konuşan Robert Browning'di. Öte yandan, Stalin'in ölümünü izleyen iki yıl içinde ve kısmen daha sonraları da, SSCB'nin, Rusça konuşan yabancılarla dahi, resmi yollar dışında herhangi bir iletişim kurma eğilimi yoktu. Akademinin, yani o tarihte Sovyet toplumunda önemli bir itibara ve konuma sahip olan bir yapının davetlisi olarak gelen resmi bir "delegenin", gayri resmi bağlantılar kurmaya fırsatı ya da boş zamanı olduğunu söyleyecek değilim. Zira eğlence ve kültürel gezi programları bile, evsahibi organizasyonun yabancı misafirlerin beğenilerini temel alarak yaptığı önem sırasına göre ayarlanmıştı. Handiyse binaların dışında ayağımızı yere basmamıza dahi zor bela izin vardı.

Uzun lafın kısası, aydın VIP'ler olarak –bizim için alışılmadık bir roldü bu– diğer yabancılardan kesinlikle daha fazla

kültürel ikrama tâbi kaldık. Bunun yanı sıra gözle görölür de-
recede yoksullaşmış bir ülkenin ürün ve avantajlarından utana
sıkıla nasibimizi aldık. Örneğin bizi ünlü Red Arrow Mosko-
va-Leningrad gece treninden alıp dosdoğru çocukların Ki-
rov'daki Swan's Lake matinesine götürmüşlerdi. Yerleştirildiği-
miz yönetici odasına gösterinin ardından bizimle tanıştırmak
üzere getirilen prima balerinin –galiba adı Alla Shelest'di– teri
hâlâ soğumamıştı. Çok kısa bir süre için kendini nüfuzlu in-
sanlar konumunda buluvermiş ve esasında hiçbir belirgin
ehemmiyeti olmayan dört yabancıydık. Leningradlı çocuklar
evlerine dönmeye hazırlanırken ve büyük kısmı Yahudi olan
müzisyenler orkestra çukurundan tek sıra halinde çıktığında
balerinin yaptığı reverans ne zaman aklıma gelse, aradan ya-
rım yüzyıl geçmiş olmasına rağmen, hâlâ tuhaf bir mahcubiyet
duyarım. Komünizm açısından iyi bir tanıtım değildi. Öte
yandan kış sokaklarından moloz ve taş toplayan muhtemelen
savaş nedeniyle dul kalmış orta yaşlı kadınları saymazsak,
Rusya'ya ve Rus hayat tarzına dair pek az şeye tanık olmuştuk.

Ayrıca aydınların bile temel araçlarından biri olan “arayıp
bulma” burada olanaklı değildi. Ne bir telefon rehberi, ne ha-
rita, ne seyahat tarifesi, ne de günlük hayatın temel başvuru
araçlarından herhangi biri mevcuttu. Neredeyse paranoyakça
bir casuslanma korkusunun günlük hayata dair elzem temel
bilgileri bile bir devlet sırtı haline sokmuş olması ve toplum-
daki aleni mantıksızlık hayret verici boyuttaydı. Kısacası
1954'te Rusya'ya yapılan bir ziyaretin dıştan bakarak öğreni-
lenlere pek fazla katacağı bir şey yoktu.

Yine de bazı şeylere tanık olmuştuk. Bariz bir keyfiyete me-
sela; yapılan düzenlemelerin sağını solunu kestirmek müm-
kûn değildi. 1930'ların demir çağında Stalinizmin efsanevi
“çetin adamlarından” Lazar Kaganovich döneminde inşa edi-
len Moskova metrosunun şaşırtıcı başarısını görmüştük. Bir
zamanların aç ve açıkta olanları için gelecekte saraylarla dolu
bir kent düşü gayet iyi işleyen –ve söylediklerine göre hâlâ da
tıkır tıkır işlemeye devam eden– bir yeraltı sistemi olarak or-
taya çıkmıştı. Karar mercilerindeki Ruslarla, bu mercilerde ol-

mayanlar arasındaki farkı görmüştük sonra. Kendi aramızda şaka yollu onları saçlarına bakarak ayırdetmenin mümkün olduğunu söylüyorduk. Şikâyetçi olanların saçları dimdik ya da özellikle öne düşürülmüş vaziyetteyken halinden memnûn olanları da alınlarının üzerindeki dümdüz taranmış saçtan tanımak olasıydı. Eski köylülükle arasında taş patlasa bir nesil bulunan entelektüel toplumun sıradışı tablosuyla karşı karşıyaydık. Moskova'daki Yeni Yıl partisini anımsıyorum da... Barış ve dostluk için olağan kadeh kaldırma merasiminden sonra birisi atasözü ve deyim bulma yarışması yapmayı önermişti. Ama sözler rastgele değil de keskin aletlerle ilgili olanların arasından seçilecekti. Örneğin "baltayı gömmek- geçmişini unutup barış yapmak" ya da "bir mih bir nal kurtarır", gibi. Britanya'nın birleşik kuvvetleri sonunda yorulmuş, oysa hepsi birer sağlam araştırmacı bilim adamı olan Rus yarışmacılarınsa bıçaklar, baltalar, iğneler ve keskin veya kesici aletler ve bunların işlevleri üzerine sahip oldukları köylü bilgeliğini kendi aralarında sürdürdükleri yarışmayla sergilemişti. Ta ki yarışmaya bir son vermek gerekene kadar... Her şeyden önce pek çoğunun doğum yeri olan ilkel köylerden getirdiği bir şeydi bu.

Yabancı komünist aydınlar olarak bize ilginç gelen ama bir o kadar da şevkimizi kıran bir geziydi. Zira kendimize benzeyen birilerine neredeyse hiç rastlamamıştık. Zulme karşı mücadele yürüten komünistlerin savaşın sonunda hapislerden kurtulup iktidara geldiği Avrupa'nın geri kalanındaki "halk demokrasilerinden", "gerçekten varolan sosyalizmden" farklı olarak, burası uzun yıllardır Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin idaresi altında bir ülkeydi. Burada mesleğinizde ilerlemenin yolu Parti üyeliğinden ya da en azından Parti'nin gereklerine ve resmi demeçlerine itaat etmekten geçiyordu. Muhtemelen görüştüklerimizin bir kısmı komünizme gösterdikleri sadakatlerinde samimi davranıyordu. Ancak bütün komünistlerin tek vücut olmalarını hedefleyen bir bakış açısından ziyade içe dönük bir Sovyet bağlılığı taşıyorlardı. Gerçi, talep ettiğimiz kişilerle görüşebilseydik muhtemelen onlarla aramızda

daha çok ortak nokta bulacaktık. Ancak onlar da “ne yazık ki sağlık sorunları nedeniyle Moskova’ya gelmesi sakıncalı bulunan”, “geçici olarak Gorki’de bulunmayan” ya da hâlâ kamplardan geri dönmemiş kişilerdi. Karşılaştığımız insanlar için –özellikle de Leningrad’ın savaş zamanı korkunç işgalinden sağ kurtulanlar açısından– komünizmden ziyade “Büyük Vatansever Savaş”ın özel ve duygusal manası rahatça anlaşılıyordu. St. Petersburg denmesine bir türlü alışamayacağım bu muhteşem kentin kış ışıkları altında Finlandiya İstasyonu’nda dikilirken, emin olduğum bir şey vardı; Ekim Devrimi’ne ilişkin bizim fikirlerimizle, Sovyet Bilimler Akademisi’nin Leningrad Kolu’ndan gelen rehberlerimizinki öyle ya da böyle farklıydı.

Siyasî fikirlerimizde bir değişiklik yaratmadıysa da, Moskova gezisinden sıkıntılı ve oraya bir daha gitmeme kararı alarak döndüm. Dünya tarihçiler kongresi için 1970 yılında geçerken şöyle bir uğrayacak ve bir de SSCB’nin son yıllarında, BM Araştırma Enstitüsü’nde geçirdiğim birkaç yaz, oraya Helsinki’den düzenlenen turist gezileri vesilesiyle gidecektim.*

1954-1955’te SSCB’ye yaptığım yolculuk, daha sonraki dönemlerin tabiriyle “gerçekten sosyalizmin varolduğu” ülkelerle kurduğum ilk teması. Zira 1947’de Prag’daki Dünya Gençlik Festivali’ne yaptığım ziyaret, yeni “halk demokrasilerinde” Parti’nin iktidarı tamamen ele almasından öncesine rastlıyordu. Aslına bakılırsa Çekoslovakya’da parti yüzde 40 gibi bir oranla, gerçekten çoğulcu bir genel seçim sonucu hatırı sayılır bir çoğunlukla iktidara gelmişti. Tarihçilerinden bazılarıyla kişisel tanışıklığım sayılmazsa, diğer sosyalist ülkelerle doğrudan bağlantıları ancak komünist hareketin küresel krizini başlatan Sovyet KP’si 20. Kongresi’nin hemen akabinde kurmuştum. Gerçi, Nisan-Mayıs 1956’da Alman Demokratik Cumhuriyeti’ne yap-

(*) Bu arada şunu belirtmekte yarar var. Komünist dönem boyunca kitaplarımdan hiçbirini Rusça’ya ya da SSCB sınırları içindeki başka bir dile çevrilmedi. Öte yandan Berlin Duvarı’nın yıkılışından önceki dönemde çevrildikleri tek “gerçek sosyalist” lisan Macarca –eni konu bir süreklilik içinde– ve Slovakça’ydı. Gelgelcim caz hakkında yazdığım kitap Çekçe’ye çevrilmişti.

lığım ziyaret sırasında Kruşçev'in Stalin'e açtığı aleni saldırı henüz başlamamıştı. Ancak bu tarihten sonra her şey değişecekti.

II

Geçtiğimiz yüzyıla ait devrimci hareketin tarihçesinde iki farklı "dünyayı sarsan on gün"den söz etmek mümkün: Biri John Reed'in aynı adlı kitabında anlatılan Ekim Devrimi, diğeryse SBKP (14-25 Şubat 1956 tarihli) 20. Kongresi'dir. Her ikisi de, tarihi birdenbire ve geri dönüşü olmayacak biçimde "önce" ve "sonra" dilimlerine ayırmaktadır. Sanmıyorum ki, herhangi başka bir önemli ideolojik ya da politik hareketin tarihinde bununla mukayese edilebilecek türde bir olay olsun. Basit bir dille ifade edersek, Ekim Devrimi dünya komünist hareketini yaratırken, 20. Kongre bunu yerle bir etmiştir.

Leninist çizgiye göre, dünya komünist hareketi dünyayı değiştirmeye adanmış tek vücut bir disiplinli ordu gibi, "Proletarya"nın (yani Komünist Parti'nin) iktidara geldiği yegâne devlet çatısının –merkezî ve yarı askerî bir idari komutanın– altında yapılandırılmıştı. Nazi Almanyası'na karşı kırı kırarak savaştan bir süpergüç olarak çıkan Rusya'yla ilişkilendirildiği için küresel öneme sahip bir hareket haline gelmişti. Bolşevizm, geniş topraklara sahip, geri kalmış bir ülkedeki zayıf rejimden bir süpergüç ortaya çıkarıyordu. Diğer ülkelerde devrimin zafere ulaşması, sömürge ve yarı sömürge dünyanın kurtuluşu, onun verdiği desteğe ve bazen gönülsüz de olsa yaptığı esaslı korumaya bağlıydı. Zayıflıkları olsun olmasın, varlığı sosyalizmin basit bir düştan ibaret olmadığını kanıtlıyordu. Soğuk Savaş seferberliğini yürüten hararetli komünizm aleyhtarları, komünistleri basit birer SSCB ajanı olarak itham ettikçe, onlar da SSCB'yle daha sıkı bağlanıyordu.

Zamanla, bilhassa da anti-faşist mücadele yıllarında, etkin anlamda örgütlü devrimci sol neredeyse bütünüyle Komünist Partilerle özdeşleşti. Parti diğer sosyal devrimci akımları ya ortadan kaldırmış ya da kendi potasında eritmişti. Komünist Ev-

rensel Kilisesi kendi içinden ayrılıkçılarla hiziplerin doğmasına neden olurken, dışlanan, kovulan ya da öldürülen asi grupların hiçbirisi yerel birer rakip olmanın ötesine geçemedi. Ta ki, 1948'de Tito'ya kadar – zaten o zaman, diğerlerinden farklı olarak Tito halihazırda devrimci bir devletin başında yer alıyordu. 1956 başlarında Britanya'daki üç rakip Troçki grubunun birleşik gücünün toplam 100'den az olduğu tahmin ediliyordu.¹ Büyük oranda “klasik” eserlerin dağıtımı konusunda Sovyetlerin gösterdiği azme bağlı olarak, Komünist Partiler, 1933'ten itibaren Marksist teoride hakimiyeti fiili olarak ele geçirmişti. Gitgide daha açık hal alan bir durum vardı; nerede yaşarlarsa yaşasınlar ve bütün olası şüphelerine rağmen Marksistler için “Parti” tek seçenektir. Savaşın önce bir komünist olan ve savaş başlayınca, parti çizgisiyle ters düşen, de Gaulle'cü Direnişe katıldığı için Parti'yle ayrılık yaşayan büyük klasik edebiyat bilgini Fransız J.P. Vernant, “Albay Berthier” ve *compagnon de la Liberation* olarak, muazzam bir savaş yürütmüş ancak savaş sona erince hâlâ bir devrimci olduğu için yeniden Parti'ye dönmüştü. Başka nereye gidebilirdi ki? Troçki'nin biyografisini kaleme alan ve kalben hayal kırıklığına uğramış bir politik lider olan merhum Isaac Deutcher'la 1956-1957 komünist krizinin doruk noktasında tanıştığımda bana şöyle demişti: “Ne yaparsan yap, Komünist Parti'den ayrılma. Ben 1932'de ihraç edilmeme neden oldum ve o günden beri de pişmanım.” Benden farklı olarak, siyasî arenada yazarlık vasfıyla edinilen bir nüfuzu tatmin edici bulmuyordu. Öyle ya, komünistlerin vazifesi dünyayı yalnızca yorumlamak değil değiştirmektir de...

III

Peki ama Kruşçev'in Stalin hakkında yaptığı tavizsiz ifşaat, komünistlerin Moskova'yla küresel dayanışma kurumlarına ne-

1 Ken Coats, “How not to Reappraise the New Left,” Ralph Miliband – John Saville (ed.) *The socialist Register*, (Merlin Press Londra, 1976) s. 112

den zarar veriyordu? Her şeyden önce, iki yıldan uzun süre istikrarlı bir ilerleme kaydeden etkin bir Stalinsizleştirme süreci yürütüldü. Gerçi diğer Komünist Partiler, Sovyetlerin aniden ve öncesinde bilgilendirmeksizin yaptığı mutad politik manevralara –her seferinde onları meşrulaştırma yükümlülüğüyle karşı karşıya kaldıkları için– içerliyorlardı. (Kruşçev 1955 yılında Tito'yla anlaşırken yoldaşlar öfkeden deliye dönmüştü, zira bu tarihten yedi yıl önce yine Tito'nun Doğru Yol'dan afroz edilmesini öz iradelerini hiçe sayarak selamlamaya zorlanan yine onlar olmuştu.) Aslına bakılırsa Kruşçev'in konuşması –Komünist Partilerin kitlesi de dahil olmak üzere– daha geniş bir kamuoyuna sızana kadar, 20. Kongre herkes tarafından sadece Stalin döneminden bir ileri adım gibi algılanmıştı.

Sanırım bu noktada, mevcut icraatların bilhassa da iktidardaki Komünist Parti liderliklerine yaptığı etkiyle sıradan komünist bireyler üzerindeki etkisini ayırmak gerek. Her iki kesim de haliyle “demokratik merkezîyetçiliğin” zaruri yükümlülüklerini kabul ediyordu; bu ilke ne menem bir demokratik uygulama barındırıyorsa, artık o da sessiz sedasız terk edilmişti.² Stalin'in sadece öncü rolünü tanıyan Çin KP'si hariç hepsi de Moskova'yı küresel Soğuk Savaş'ta komünizmin disiplinli ordusuna komuta eden güç olarak görüyordu. Her iki kesim de davanın somutlaştığı şahsiyet ve bir lider olarak Stalin'e içten gelen, samimi ve sıradışı bir hayranlık besliyor ve 1953'te gelen ölümüyle birlikte komünistlerin hiç sorgusuz hissettiği açıkça görülebilen acı ve kişisel kaybı da paylaşıyordu. Stalin yoksulların zafer ve kurtuluşunu simgeleyen uzaklardaki bir timsal olduğundan bu durum doğaldı; “pos bıyıklı adam” bir gün gelecek ve zenginlerden sonsuza kadar kurtulmak mümkün olacaktı. Üstelik bu duygular, korkunç diktatörü yakinen tanıyan Palmiro Togliatti gibi inatçı liderler ve hatta Stalin'in gerçek ya da olası kurbanları tarafından da paylaşılıyordu. Molotov, Stalin'in son paranoya yıllarında kaşısından ayrılma-ya zorlanmış, karısı tutuklanıp sorgulanarak sürgüne yollan-

² Bundan ötürü Britanya KP'sinde üyelerin “politikanın oluşturulmasına” katılma hakkı sadece onun “tartışılması” hakkına dönüştü.

miş ve Molotov için de açıkça göstermelik bir mahkeme hazırlığı yapılmış olmasına rağmen beriki Stalin'e, ölümünden sonra dahi 33 yıl sadık kalacaktı. Komintern'den ve Romanya'dan Anna Pauker, Stalin'den hoşlanmamasına ve dahası ondan korkmasına rağmen onun ölümü karşısında ağlamıştı. O sırada Truman ve Siyonizm adına ajanlık yaptığı gerekçesiyle kurtlara yem edilmesi an meselesiydi. (Kendisini sorguya çeken polis, "Ağlama" demişti. "Eğer o yaşıyor olsaydı sen ölecektin.")³ Kruşçev tarafından anısına ve "kültü kişiliğine" yapılan duygusuz saldırı hiç şüphe yok ki uluslararası komünist harekette şok dalgaları yaratacaktı.

Öte yandan Komünist Parti liderlerinin Stalin'e beslediği hayranlığa ve iktidarda olsun olmasın tüm partilerin de Sovyetler'in "rehber rolünü" kabul etmesine rağmen, bu yapılar Stalinist tabirle "tek vücut" olmadığı gibi, SBKP politikasının basit icra kolları da değillerdi. Ayrıca da hiç yoksa 1947'den itibaren, Moskova tarafından bu partilere, en azından önemli lider konumdakilerin kendi başlarına bırakılsalar yapmayacakları türde, genellikle politik olarak zararlı şeyler yapmaları söylenmişti. Stalin hayattayken ve gerek Moskova liderliği ve gerek iktidarı "tek vücut"ken, her şeyin başı oydu. Stalinsizleştirme üstü örtülü seçenekleri açığa çıkarıyordu – bilhassa da Kremlin'deki adamlar artık açıkça nüfuzlarından yoksun oldukları ve eski Stalinistlerden gelen güçlü bir muhalefetle karşılaştıkları için. Çünkü Moskova artık (kısacası) tek vücut bir yönetim altında değildi. Kısacası Sovyet kontrolündeki bölgede mevcut çatlaklar artık büyüyebilirdi. 20. Kongre'nin hemen akabindeki birkaç ay içinde de, Polonya ve Macaristan'da bu elle tutulur bir gerçek haline geldi. Derken iktidar dışındaki Komünist Partiler'in yaşadığı krizler de sarpa sardı.

Komünist Parti kitlelerini rahatsız eden, Stalin'in kabahatlerine yönelik zalim ve acımasız ifşaatın, okumaya lüzum bile

3 Aldo Agosti, *Palmiro Togliatti* (Milano 1996); Felix Tchouev, *Conversations avec Molotov: 140 Entretiens avec le Bras Droit de Staline* (Paris 1995); Robert Levy, *Anna Pauker: The Rise and Fall of a Jewish Communist* (Berkeley, 2000); K. Morgan, *Harry Pollitt* (Manchester, 1993).

görmeyen, ilk elden karalama ve yalan olarak itiraz edilen “burjuva basınından” değil de, Moskova’nın ta kendisinden geliyor oluşuydu. Moskova’ya kulakları tıkamak elde değildi öte yandan itaatkâr kesimin bu bilgiyle ne yapacağı da meçhuldü. Hatta “Kruşçev’in konuşmasından⁴ yıllar önce (açığa çıkan gerçekler hakkında) neredeyse kesin denecek güçlü şüpheler taşıyanlar” bile Stalin’in komünistlere yönelik –hâlâ tam olarak fark edilmeyen– kitlesel katliamlarının boyutu karşısında afallamıştı. (Kruşçev raporu diğerlerine değinmiyordu). Ve akıllı selim hiçbir komünist kafasında beliren ciddi sorunlardan kaçamayacaktı.

Bununla beraber, 1956’nın başlarında, iktidarda yer almayan Komünist Parti liderliklerinin hiçbiri, Stalinsizleştirme sürecinin kendi rollerine, hedef ve tarihçelerine ilişkin de köklü bir gözden geçirme anlamı taşıdığını ciddi olarak düşünmedi diyebilirim. Ne de üyelikleriyle ilgili önemli sorunlar öngörmüşlerdi. Parti üyeliğinde kalmayı sürdürenler ne de olsa on yıllık Soğuk savaş propagandasına göğüs germişti. Ancak muhtelemen bu kendine güven nedeniyle, bu defa üyelerinin önemli bir kısmını kaybedeceklerdi.

Geriye dönüp bakınca bunun nedeni son derece açık görünüyor. Bir komünistin düşüncesinin özüne damgasını vuran bir hususla ilgili gerçekler bizden gizlenmişti. Anlaşılan o ki, liderlik bunu her halükârda bizden saklamayı tercih edecekti. Zira Kruşçev’in toplantı tutanaklarına geçmeyen konuşması komünist olmayan basına sızana kadar örtbas edilmişti. Ve konuyla ilgili açılan her tür tartışmaya mümkün olan en kısa sürede son verme isteği açıkça hissediliyordu. Polonya ve Macaristan’da krizler patlak verdiğinde kendi gazetecilerimizin verdiği raporların örtbas edilmesine devam edilmişti. Birer Parti örgütçüsü olarak bunu münasip bulmalarını anlıyorum ama bu ne Marksizme ne de samimi politikaya sığıyordu. Hep tıkırında giden itaat beklentileri karşılıksız kalınca, verdikleri ilk tepki, suçu küçük burjuva aydınların kararsızlık ve zayıflık öğeleriyle meş-

⁴ E.J. Hobsbawm’dan mekrup, *World News*, 26 Ocak 1957, s. 62.

hur o talihsiz sallantısına atmak oldu. Komünist Parti Tarihçiler Grubu Komitesi'nin derhal idrak ettiği durumu Parti otoriteleri ancak mart ve kasımdan sonra görebildi; "kuruluşundan bu yana Parti en ciddi ve kritik dönemini yaşıyordu."⁵ Aslında Macaristan devrimi ve ona müteakip yıl Sovyetler'in silahlı müdahalesiyle birlikte körü körüne itaatkâr partililer bile mantıken bu gerçeğe gözlerini yumamadılar. Liderlik, 1957'de patlak veren emsali görülmemiş türde bir açık muhalefeti savuşturduktan sonra yeniden yapılandığında, İngiliz Komünist Partisi üyelerinin dörtte birini, basın organı *Daily Worker* üçte birini ve 1930'larla 1940'lara has aydın kesimden kalanların muhtemelen büyük çoğunluğunu kaybetmişti. Yine de, önde gelen sendikacılarından bir kısmını kaybetmesine karşın, çok geçmeden ulusal sanayi kollarındaki nüfuzunu yeniden kazandı – ki bu 1970'lerle 1980'lerin başında doruk noktasına erişecekti.

Bu son derece sarsıcı yılın yalnız ruh halini değil anısını da canlandırmak zor: Birbirini takip eden nispeten hafif krizler, Sovyet ordusunun Macaristan'ı yeniden fethiyle, dehşetengiz bir doruğa ulaşmıştı. Yeniden fetih, aylar süren hummalı ve kaderi belli tartışmaların sonrasında tökezleyip cebelleşerek bitap bir bozgunla sonuçlanmıştı. Komünizme bağlılıklarını sorgulayan bir Yahudi işçi ailesini konu alan Arnold Wesker'ın "Chicken Soup with Barley" adlı oyunu, "inancını kaybetmenin ve onu korumaya çalışmanın verdiği çifte acı"nın ne anlama geldiğini gayet güzel dile getirir.⁶ Aradan yarım yüzyıl geçmiş olsa da, aylar boyu o içinde yaşadığımız handiyse tahammül edilmez gerilimi anımsarken hâlâ boğazımın düğümlendiğini hissedirim: Hayatımızın gelecek seyrini ilgilendiren bir konuda, ne söyleyip yapacağımıza karar vermeye çalışarak geçen bitimsiz anlar; birbirine kenetlenen ya da birbirini acımasızca düşman olarak gören arkadaşlar; dağın eteğindeki taşlıklardan gay-

5 Eric Hobsbawm, "The Historians' Group of the Communist Party" (ed.) M. Cornforth, *Rebels and Their Causes: Essays in Honour of A.L. Morton*, (Londra, 1978) s. 42.

6 Francis Becket, *Enemy Within: The Rise and Fall of The British Communist Party*, (Londra 1995) s. 139.

ri iradi ve fakat önüne geçilemeyen bir şekilde tōkezleyip öldürücü kayanın yüzeyine doğru sürükleniyor olma hissi... Bu arada bir avuç profesyonel Parti çalışanını saymazsak, bizler pek bir şey olmasa da Parti haricindeki işlerimize ve hayatımıza devam etmek zorundaydık. Bunlar bize bir süreliğine, esas uğraşmak istediğimiz, yirmi dört saatimize damgasını vuran konudan bizi uzaklaştırıp oyalayan etmenler gibi geliyordu. Herhalde 1956 yılının İngiliz siyasetinde önemli bir yeri vardır, ancak komünistlerin belleğinde o tarihe ilişkin diğer bütün konular siliktir. Suveyş krizinde Anthony Eden'ın hükümeti düşürmesi karşısında hiç şüphesiz ilk ve son kez Liberal solla ve Sendikalarla tam anlamıyla birleşerek seferber olmuştuk. Ancak Süveyş de bizi uyuşukluktan kurtarmamıştı. Bunu en iyi şöyle ifade edebilirim; İngiliz komünistleri bir yıldan daha uzun süre politik anlamda toplu bir sinir buhranının eşğinde yaşamıştı.

İngiliz Komünist Partisi'nin bir aile genişliğinde oluşu, Komintern'in yaptığı uyduruk eleştiriyile söylersek bir "ahbap çavuş partisi" oluşu işleri daha da zorlaştırıyordu. Diğer Partilerden farklı olarak tarihçesinde ne patırtılı ihraçlar ne de aforozlar vardı. Fransız KP'sindeki Andre Marty gibi acımasız, boşvermiş kabadayılar yaratan "bolşevik" cemaat tarzı liderlik yorumundan da yoksundu. Liderlerimizle tanışma ve sohbet etme imkânı bulmuştuk, çoğundan hoşlanmıştık ve en azından bazılarımız onların üzerindeki baskıyı anlayabilmişti. Eleştiri sahiplerinin hiçbirisi Parti'den ayrılmak istemiyordu, Parti de bizi kaybetmek istemiyordu. Siyasî geleceğimiz bizi nereye götürürse götürsün –ki Parti'den ihraç edilen ya da ayrılanların da büyük bir kısmı yine sol kanatta kalmıştı– 1956 krizini yaşarken hâlâ inançlı komünistlerdik.

Krizin zaten en sıcak yaşandığı yerdeydim ve 1956'da Komünist Parti Tarihçiler Grubu'nun başkanlığını yürüttüğüm için merkezine de yakındım. Bu herhangi bir örgütlenmenin başkanlığını yaptığım ender zamanlardan biriydi. 8 Nisan 1956'da, Kruşçev'in konuşmasından kısa bir süre sonra, ya da İngiliz Parti Kongresi'nin bunu müteakip, konuyu enine boyuna masaya yatıran (beyhude yere) toplantısından sonra, King

Caddesi'nde Parti çizgisi bize açıklandığında, bu çizgiye muhalefetin çekirdeği olarak grubumuz neredeyse birdenbire ortaya çıkıverdi. İsyan ettik ve grup Partiye iki sefer meydan okudu. Birincisinde grubun önde gelen üyelerinden Christopher Hill, Parti İç Demokrasi üzerine Komisyon'un Azınlık Raporu adına sözcülük yaptı, yani Mayıs 1957'deki Parti Kongresi'nde muhalefetin gerçek lideri oldu. Hull Üniversitesi'nden John Saville ve o tarihte Leeds'in okullararası kolundan sorumlu olan E.P. Thompson, temmuz ortalarında, daha önce emsali görülmemiş ve Parti tüzüğüne göre tamamen meşruluktan uzak, *The Reasoner* adlı bir muhalif bülteni parti bünyesinde yayımlamaya başladı. (İkisi de Parti'den ayrıldıktan sonra bültenin adı, benim de aralarında olduğum muhtelif taraftarların da katkısıyla 1957 yılında *The New Reasoner* olarak değişecekti.) Sovyetlerin Macaristan devrimine müdahalesi bazarlarımızı çok daha göze batan ve teknik olarak ihraçla cezalandırılabilir bir ikinci disiplin ihlaline yöneltti; önde gelen tarihçilerin imzaladığı (genellikle sessiz ve itaatkâr kalan Maurice Dobb'un bile) toplu bir protesto mektubuydu bu. Mektup *Daily Worker* geri çevirdikten sonra göstere göstere parti dışı basın organlarından birinde yayımlandı.⁷ Bunun ne denli

7 Bu belgenin ana kısmını burada aktarmak faydalı olabilir:

"Hepimiz uzun yıllar boyunca hem özel alanlarımızda hem de işçi hareketi içinde siyasi tartışmalarda Marksist fikirler savunduk. Bundan ötürü uluslararası sosyalizmin günümüzde yaşadığı krizde de görüşlerimizi Marksistler olarak ifade etme sorumluluğumuz olduğu kanısındayız.

Bize öyle geliyor ki, Komünist Partisi İcra Komitesi'nin Macaristan'daki Sovyet Müdahalesine hiç eleştirmeden verdiği destek gerçeğin yıllardır sapıtılmış olmasının istenmeyen bir ürünü ve İngiliz komünistlerinin siyasi meseleleri kendi başlarına enine boyuna düşünme konusundaki başarısızlıklarıdır. Sovyetler Birliği KP'sinin 20. Kongre'de yaptığı ifşaatlar sayesinde önderliğimizin ve basın organımızın şunu düşünmesini ummuştuk: Marksist fikirler İngiliz İşçi Hareketi içinde ancak ve ancak yaşadığımız dünyaya ilişkin hakikatlerden ileri geldiği takdirde kabul görecektir.

SSCB'deki affedilemez cinayetler ve suistimallerin açığa çıkması ve Polonya'yla Macaristan'daki düzmece-komünist bürokrasilere karşı işçilerle aydınların geçtiğimiz günlerde ayaklanmaları geçtiğimiz on iki yıl süresince siyasi tahlillerimizi modası geçmiş bir teoriye göre değil –zira hâlâ Marksist yolun doğruluğunu kabul ediyoruz– gerçeklerin yanlış sunulması üzerine kurduğumuzu gösterdi.

mazur görülemez bir disiplin ihlali olduğunu ancak o kuşağa mensup Partililer takdir edebilir. Birkaç yıl sonra, bir Avusturya birahanesinde, hararetle bir akşamda, bu mektup, haddinden fazla sarhoş ve hırçın Arthur Koestler'i mat etmeme yardımcı olacaktı: Beriki o gece benim gibi insanların Macaristan Devrimi'nden ötürü Ruslara herhangi bir biçimde muhalefet edip etmediğimizi öğrenmek istemişti.

Tarihçiler, Parti'nin "kültürel grupları" içinde en istikrarlı şekilde gelişip serpilen ve bilhassa da politik anlamda sadık bir gruptu. Lysenko'nun ve resmi Sovyet ideolojisinin saçmalıklarının etkisiyle yalpalayan bilim adamlarıyla yazarlara nazaran muhalefette en ön safta baştan itibaren neden bizler yer alıyorduk? Esas itibariyle, mevcut durumla, yalnız komünist militanlar ya da bireyler sıfatıyla değil meslekî yeteneğimiz çerçevesinde de yüzleşmek istiyorduk. Stalin döneminin icraatları ve bunların örtbas edilmesinin ardında yatan sebep tam da tarihin konusuydu. Kendi Partimizin tarihçesine ait ve doğrudan Stalin dönemiyle bağlantısı bulunan –mesela 1939-1941'de anti-faşist çizginin terk edilmesi gibi– aleni ve fakat tartışılmayan sorular da keza aynı şekilde. Ve politik tavrımız da aynı şekilde... Tıpkı baş kaldırdığımız ilk gün birinin belirttiği gibi, "Kruşçev'i basitçe onaylamak için ne sebebimiz var? Bilmiyoruz, siyaseti sadece onaylarız – ancak tarihçiler kanıt ister."⁸

Bu, 1956'da, Parti işleriyle ilgili, grup olarak yaptığımız yegâne toplu müdahalenin açıklaması. KP'nin ciddi bir tarihçesini çıkarmayı talep ediyorduk. Şimdi geri dönüp baktığımda anlıyorum ki, King Street değerli bulduğu ve fakat baş belası bir demet aydını yatıştırmakta çaresiz kalmış ve mevzuyu tar-

İşçi Hareketimiz içindeki sol kanat ve Marksist eğilim destek kazanacaksa – ki sosyalizmin başarısı için bu şarttır– söz konusu geçmiş kesinlikle reddedilmelidir. Buna, İcra Komitesi'nin Sovyet politikasının hali hazırdaki hatalarını üstlenmesi, bu kötü geçmişin geçtiğimiz günlerdeki tezahürünün reddi de dahildir."

18 Kasım 1956'da *Daily Worker*'a gönderildi; 1 Aralık 1956'da *New Statesman* ve *Tribune*'da basıldı.

8 Eric Hobsbawm, "The Historians' Group of the Communist Party", Cornforth, a.g.e., s. 41

tısmak üzere bir komisyon kurmaya karar vermişti. Hayatımız boyunca Parti'nin tartışmasız lideri ve başkanı olan Harry Pollitt, ideolojik duayen Palme Dutt ve liderliği temsilen James Klugmann, grup başkanı olarak ben ve tarihçiler adına da Brian Pearce söz alacaktı. (Eskiden bir Tudor* uzmanı olan Brian, artık Rusça ve Fransızca'dan enfes tercümeler yapıyordu ve epeydir de KP'nin gizli tarihine ve mitlere yönelik eleştirilerini dile getiriyordu. Sonrasında Troçkist gruplardan birine katılmak üzere Parti'den ayrılacaktı.)

Hüsrana yol açan toplantıları anımsıyorum da... Mamafih, tarihçilerin karşısına müşterek bir çizgiyle de çıkamamışlardı. Harry, Stalin'e hayrandı ve pek çok eski zaman parti kadrosu gibi Kruşçev'i ne onaylıyor ne de ona saygı besliyordu. Bevan'ı saymazsak, Harry büyük endamıyla bütün öteki İşçi Partisi liderlerinden daha karizmatik bir işçi sınıfı lideriydi ve eski bir kazan işçisi olarak da sendikacılıkla ilgili Bevan'dan daha fazla bilgisi vardı. İlgüdüleri ve engin tecrübesi Parti tarihçesini araştıranlara karşı şüpheli bir yaklaşım benimsemesini salık veriyordu ona. Bir politikacı olarak küllenmiş tartışmaların masaya yatırılmasının –özellikle de söz konusu dönemi yaşayan yoldaşlar tarafından– sorunlara gebe olduğunu biliyordu. Eski bir Komintern kurdu olarak ona kalırsa birçok şeyin ifşa edilmesi mümkün değildi ve en iyisi bazı şeylerin bahsinin hiç geçmemesiydi. O zamanlar hiçbirimiz Pollitt'in, Britanya'da bulunan ve tutuklanan eski bir Komintern temsilcisiyle onun eşine yardım etmek amacıyla 1937 yılında, muhtemelen Stalin'e kadar gidip Moskova'ya başvurduğunu da bilemezdik. Paranoyak şiddetin hakim olduğu o tarihlerde attığı bu cesur, dürüst ve sıradışı adım nedeniyle başına ciddi bela sarılmıştı. Komintern onu parti liderliğinden almayı düşünmüş ve olası bir göstermelik mahkeme için kabataslak hazırlık bile yapılmıştı. Harry, İngiliz Pasaportu ve Dimitrov'un yardımı sayesinde bir de muhtemelen direndiği ve Komintern'in resmi örgütsel şefi Osip Piatnitsky'nin işkencesi altında, seçilmiş kurban-

(*) 15. yüzyılda İngiltere'de hakim ailelerden biri – ç.n.

ları töhmet altında bırakan gerekli "itirafı" yapmadığı için başına gelecek en kötü sondan kurtulmuştu.⁹ Parti tarihine ait bu evreyi birinin yazdığını ve bunu yaparken Parti'ye de Pollitt'in saygınlığına da halel getirmediğini farz etsek bile bunun harekete ne gibi bir yararı dokunacaktı ki? Pollitt'e göre, Parti'ye yararı dokunacak tek tarihçe askerî olayları konu alan, yürütülen savaşları, kahramanca olayları, dava için kendini feda etmeleri, dalgalanan kızıl bayrakları anlatan ve yoldaşların içini kıvanç ve umutla dolduran tarihçeydi.

Bengallilerin arasında ara sıra karşılaşılan uzun boylu ve zengin tabaka mensubu şahsiyetlerden Hindu-İskandinav aydın Palme Dutt da bir diğer üyeydi;* 1986 yılında suikaste uğrayan sosyalist başbakan Olaf Palme, berikinin anne tarafından seçkin İsveçli akrabalarından biriydi. Dutt, Harry'den farklı olarak hem ödün vermeyen bir politikacı hem de özünde aydın biriydi. Çok uzun yıllar önce bir toplantıdan sonra Cambridge'deki küçük evimde birlikte geçirdiğimiz akşam sonunda beni keskin zekasına hayran bırakmıştı. O zaman kapıldığım sarsılmaz kanağe göre, hakikat onu ilgilendirmiyordu; mevcut durumda geçerli çizgi her neyse onu meşrulaştırmak ve izah etmek için çok seçkin bir biçimde zekâsını kullanıyordu. Onda derinlerde bir yerlerde gömülü olan aydınca iç güdülere karşı haksızlık ettiğimi şimdi anlıyorum; ya da tek isteği herhalde ölümünden sonra yetkili mercilerin emrinde, doğuştan maharetli bir mugalatacı olarak anılmak değildi. Komünist Parti'nin hakiki tarihçesinin asıl olarak parti politikalarının –yani çizgi değişikliklerinin– tarihçesi anlamına geldiğini kabul ediyordu. Şüphe yok ki bu tarihçe eleştirel bir bakışı,

9 Andrew Thorpe, *The British Party and Moscow 1920-1943*, (Manchester, 2000) s. 238-241.

(*) Stockholm University'den Profesör Sven Ulric Palme'de bir diğer üyeydi. Sahici defne yapraklarından yapılmış bir tacla beni ilk fahri doktorağa öneren oydu. Taç, Clapham'daki evimize gelen temizlikçi kadın nedeniyle sonraları çöpü boylamıştı. (İsviçre akademik ortamı bir dizi orta yaşlı bilim adamını defne taşlar ve koyu renk takım elbiseler içinde şampanya bardaklarıyla sohbet ederken düşünebiliyordu ancak; upkı Julius Ceasar'ın çağdaş kostümler içinde sahneye konması gibi.)

yeri geldiğinde olumsuz yargıyı da içermeliydi. Peki ama buna sıra henüz gelmiş miydi? Bundan pek emin değildi.

Ya eski kahramanımız James Klugmann'a ne demeli? Masanın en uç sağ köşesinde ağzını açmadan oturmuştu. Haklı olduğumuzu biliyordu. Partimizin tarihçesini sorunlar içeren en küçük kısımlarına kadar gözden geçirmediğimiz takdirde onları bertaraf edemeyecektik. Aksi takdirde bu tarihçeyi komünizm aleyhtarları bilim adamları kaleme alacaktı ve nitekim öyle de yapılar ve iki yıla kalmadan böylesi bir tarihçe yazıldı.¹⁰ Gelgelelim James, büyük Bismarck'ın deyimiyle bir sivilde bulunması gereken "Zivilcourage"dan –askerî cesarettten farklı olan o medenî cesarettten– yoksundu. Neyin doğru olduğunu bilmesine rağmen bunu toplum içinde dile getirmeye çekiniyordu. (Bu bağlamda, aldığı tavırla, İsrail devlet politikalarıyla pek bağdaşmayan bir politik şahsiyet olan İsaiah Berlin'le benzeşiyordu.) Hiçbir şey dile getirmedi ve imkânsız olduğunu bile bile Büyük Britanya KP'sinin makul bir resmi tarihini yazma ödevini üzerine aldı. On iki yıl sonra, 1924'e kadar giden I. cildi yayımladı. Zamanını boşa harcadığını açık açık ortaya koymama karşın ilişkimiz zedenlenmeyecekti.¹¹ 1927'ye kadar ulaşan II. Cildi ölümünden önce yayımladı. Bir sonraki bölüm için en çekişmeli kısımlarla yüzleşmek zorunda kalacaktı. Daha fazla yazamazdı. Bu sırada, partide kalıp eleştirel tavrını sürdüren kesimi memnun etmek amacıyla 1957'de kurulan *Marxism Today* adlı yayın organını yönetti. Söz konusu yayın, ne bir tartışma yapılmasını teşvik ediyor ne de yapmak isteyenlerin hepten şevkini kırıyordu.

IV

20. Kongre'nin yaptığı etkiye daha geniş bir tarih penceresinden baktığımda, İngiltere'ye özgü sorunlara saplanıp kalmakla bir bardak suda fırtına koparmış olduğumuzu fark ederek bi-

10 Henry Pelling, *The British Communist Party: A Historical Profile*, (Londra, 1958).

11 Bkz. *Revolutionaries* adlı kitabımdan bölüm I, "Problems of Communist History" (Londra, 1973).

raz mahçup oluyorum. Leh işçilerinin yaptığı grevlerin ve Leh Katoliklerin gösterilerinin ardından –o tarihte bile güçlü bir birlikti bu– Vladislav Gomulka komutasında Polonya’da yeni bir komünist liderlik başa geçmişti. 1949’da tutuklanan Gomulka ancak geçtiğimiz yıllarda serbest bırakılacaktı. (Neyse ki Polonyalılar, Bulgaristan, Macaristan ve Çekoslovakya’yı çirkinleştiren infaz ve güdümlü mahkemeleri kendi ülkelerinde engelleyebilmişti. Böylelikle, çoktan ölmüş olanların değil halen hayatta olanların “itibarı iade edilecekti”.) O sıralar hâlâ uluslararası hareketin bir parçası durumunda olan Çin, Rusları askerî müdahaleden kaçınmaya razı etti. Hemen akabinde gerçekleşen Macaristan devrimi o kadar talihli olmayacaktı. Bunun neredeyse tek nedeni vardı; Macaristan’ın yeni liderliği, doğunun askerî ittifakı Varşova Paktı’ndan ayrıldığını ve Soğuk Savaş’ta tarafsız kalacağını açıklayarak Sovyetler’in göstermesi beklenen hoşgörü sınırlarını aşmıştı. Bunların hiçbirisi, –en asgâri düzeyde Kruşçev’in bizzat kendisi bile– o sıralar SSCB’yle ilişkileri büyük çapta bozulan Çin’i etkilemedi. Bir iki yıl içinde iki komünist dev ayrıldı. Artık iki rakip komünist hareket vardı. Gerçi, neredeyse bütün Komünist Partiler Sovyet merkezine sadık kalmıştı. 1960’ların sözde “Maoizm”i gerçek partilerden ziyade ağız dalaşı yapan küçük eylemci hizipler ortaya çıkardı. Çin öncesi kurulan grupların içinde en ciddi olan ve HKP’den resmen ayrılan Hindistan Komünist Partisi (Marksist) bile gerçek anlamda Maoist değildi. Hindistan’da komünizme verilen destek oranında o da büyük bir kitlesine sahip oldu. Öyle ki, Kerala eyaletinde kırsal alandaki yollarda Stalin’in resmiyle donatılmış kamyonlar görmek hâlâ mümkündür ve Batı Bengal’de, sağlam bir halk desteğini arkasına almış HKP (M), (2002 yılı itibarıyla) 68 milyon vatandaşla on yıllardır hükümet etmektedir.

Britanya’da büyük 1956 depreminin yarattığı etkiyle, 30.000 civarında Komünist Parti üyesi alt üst oldu ve küçük aşırı sol güçlerde dağınıklık yaşandı. Parti saflarını terk edenlerin çoğu muhtemelen aktif siyasetten sessiz sedasız elini eteğini çekti. (Ayrıca benim gibi Parti içinde kalan bazıları da, Parti kendisi-

ni yenilemediği için ülkede uzun vadeli bir politik gelecek olmadığı sonucuna vardığından fiiliyatta aynı durumdaydı) Bir kısmı üç ana Troçkist gruptan birine katıldı. Gerçi, komünist hareketin dünya genelindeki tek vücut yapısıyla KP'nin Marksizm üzerindeki fiili tekelinin çatladığı göz önüne alınırsa, KP'den ayrılıp bu gruplara geçenlerin sayısı duruma nazaran çok da fazla değildi. Militan gençlik için artık solda farklı seçenekler mevcuttu. Krize sonuna kadar göğüs geremeyen Tarihçiler Grubu'ndaki muhaliflerin çoğu, el yordamıyla Stalinizmin kötü anılarıyla lekelenmemiş bir "Yeni Sol" oluşturmaya –ya da daha ziyade kurmaya– yöneldiler.

Saville ve Thompson'un *New Reasoner*'ı (1957-1959) pek çok eski KP aydınına ev sahipliği yapacaktı. Sonraları bu yayın, Tarihçiler Grubu'nun en eski genç üyelerinden Raphael Samuel'in, yine eski bir komünist olan Gabriel Pearson ve hayli etkili iki bağımsız radikal Oxford genciyle –Jamaikalı kültür teorisyeni Stuart Hall ve Kanadalı filozof Charles Taylor'la– beraber kurduğu *Universities and Left Review*'le birleşecekti. Editörlerin ortalama yaşı yirmi dördtü. Eğreti bir birleşmeyle oluşan *New Left Review*'ı 1960'ların başından itibaren Oxfordlu post-KP Marksistleri'nden bir ekip devraldı; çekirdekleri İrlanda Cumhuriyeti'ndeki eski Anglo-İrlandalı ortamıydı. Başkanları, yayının mali yükünü de büyük oranda üstlenen çarpıcı derecede maharetli Perry Anderson'du (yirmi iki yaşında). Eski "Yeni Solcular"ın küçük Britanyalılarından farklı olarak, yayın uluslararası kaygıları güdüyordu, daha teorikti ve işçi hareketiyle veya sosyalist siyasetle daha az ilintiliydi. Dördüncü Enternasyonal'in yörüngesinde olmasına karşın yeni nesil Anglo-Sakson Marksistleri'nin önde gelen süreli yayını olarak kendini kabul ettirmeyi başardı.

"Yeni Solcular", düşünsel anlamda üretken olsalar da fiiliyatta ciddiye alınacak güçte değillerdi. (Hakkında kararsız kaldıkları) İşçi Partisi'ni ya da Komünist Parti'yi (İsveç'te olduğu gibi) ıslah etmediler. (Danimarka'da olduğu gibi) ne solda yeni partiler ne de belli bir öneme sahip kalıcı örgütlenmeler kurdular, hatta bireysel öneme sahip ulusal önderler bi-

le çıkaramadılar. Thompson'un kendisi, nihayetinde nükleer silahsızlanma konusunun ülke genelinde tanınmış sözcülerinden biri haline gelecekti. Ancak 1945 sonrası İngiliz solunun hatırı sayılır derecede önemli hareketlerinden birisi olan CND'nin (Nükleer Silahsızlanma Kampanyası) kuruluşu (1958) aynı döneme rastlamasına rağmen bunun KP'deki krizle ilgisi yoktu.

Belli bakımlardan Partisan Coffee House'un kısacık dönemi, 1956-sonrası dönemin başlarında "Yeni Sol"'un taşıdığı mantıksızlığın, ideolojik bakışın ve duygusal umudun bir bileşimini simgeliyor. Öbürleri gibi bu da Raphael Samuel'in parlak fikirlerinden biriydi. Ondan daha da romantik bir mizaca sahip olan Edward Thompson'la ikisi, özgün nüfuzlarıyla eski KP aydınları arasında en çok sivrilen isimlerdi. Kanseri sebebiyle vakitsiz sona eren coşkulu hayatı boyunca Raphael'i tanıyan herkes kesinlikle onu aynı şekilde anımsar: Gitgide incelen koyu renk bir saç çağlayanının altından bakan çevik gözlerle uyumlu ince bir yüz; tek başına oradan oraya koşturan, gittiği her yere yanında muazzam miktarda yazı ve dosya tomarı götüreren ve o tomarın arasından lüzumlu olanı çekip çıkarmakla mütemadiyen boğuşan bir adam olarak... Yayımladığı tek çalışma alabildiğine geniş kapsamlı ve henüz tamamlamadığı bir eserin parçasıydı. Geçmişin pek çok mucizesinin arasından (çoğunluğu İngiliz) birinde karar kılınayı zor bulduğundan ne denetlemekle yükümlü olduğum doktora tezinde –sanırım Viktoryen dönemi Londra'sında İrlanda işçilerini konu alıyordu– ne de diğer çalışmalarında ilerleyebildi. O denli uslanmaz bir eylemci olarak Ruskin College'de kendine yer edinmesi pek de yadırganacak bir durum değildi. Orada, Oxford Üniversitesi'nin ekseriyetle merhametsiz öğretmenlerin burnunun dibinde sendikacılara öğretmenlik yaptı. Öğrettiği tarihin belli bir sınırı ya da yapısı yoktu. Bu, muhteşem diyarlara yapılan sonu gelmeyen ve şaşırtıcı derecede bilgi yüklü geziler, sıradan insanların hayatlarına ilişkin anılar ve arasıra yol üstünde gözüne ilişen büyüleyici manzaranın esinlediği tek tük entelektüel hamlelerden ibaret bir tarihti.

İdari ve icrai etkinlikten kesinkes yoksun olan bu ateşli derbelerin içinde patlamaya hazır bir enerji kaynağı, fikirler ve inisiyatifler ortaya koyabilen sonsuz bir kapasite ve hepsinden önemlisi bu fikirleri gerçekleştirmek üzere başkalarını ikna edebilme kabiliyeti vardı. *Universities and Left Review* bunlardan biriydi, *History Workshop Journal*'ın kaynağı olan (soldaki post-Marksistlerin en nüfuzlu buluşma noktası) "History Workshop" hareketi bir başkasıydı. The Partisan Coffee House ise üçüncüsüydü. Doğu Avrupalı Yahudi devrimcilerin iki kuşağını arkasına alarak Parti'deki Stalinist sıkı idare anlayışının yerine, politik zihinlerin yaratıcı, başına buyruk seferberliğini koymayı hayal ediyordu. Bunu gerçekleştirmek için kafe biçilmiş kaftan gibiydi. Son zamanlarda popüler olan Gaggia Espresso makineleriyle, o zamanlar West End'in yan caddelerini doldurmaya başlayan çabuk tüketime yönelik neo-barok kafe barlardan biri değil, gerçek bir Soho kafesiydi bu. İnsanların teorik meseleleri tartışabileceği, satranç oynayıp *strudel** yiyebileceği ve masumiyet yitirilmeden önce, tıpkı Kıta Avrupa'sında olduğu gibi arka odalarda politik toplantılar yapabileceği bir yerdi. Kafenin kârı *Review*'ın çıkarılmasına harcanacaktı, derginin bürosu da bir üst katta olacaktı. Partisan, hem politikanın hem de sosyal bilimlerin yeni ruhunu ifade edecekti ve projeye sempati besleyen dönemin önde gelen genç mimarları tarafından tasarlandı. Caz dinletileri bu hayalin bir parçası mıydı, bunu anımsamıyorum. Muhtemelen folk dinletileri olmalı. Taşıdığı iyi niyet konusunda herkesi temin etmek için (ve belki de daha yaşlı neslin desteğini kazanmak için) sol kanattan bir takım akıllı selim isimlerin başkanlık etmesi sağlandı. Aslında hiç niyetim olmamasına rağmen yöneticilerden biri olayım diye beni de ikna etmişlerdi. Öteki yöneticilerden biri de tüvit takım giyen, Keats Grove'da evi olan eski bir KP'li mimardı. Ötekilerin hiçbirini anımsamıyorum. Raph hiçbirimize en ufak dikkati göstermezdi.

Geriye dönüp baktığımda bu uçuk kaçık projenin başlangıç-takinden çok ileriye gitmiş olması inanılır gibi gelmiyor. Yine

(*) Elma, kiraz ve peynirden yapılan bir çeşit tatlı – ç.n.

de gitmişti. Komünist Parti'nin gelirini önceleri büyük oranda sağlayan sözümona "İş Kolu" çökmemiş olsaydı, Raphael'in bir satıcı olarak sahip olduğu deha bile, gereken büyük para miktarını kazanmaya yetmezdi. Burası 1956 yılına kadar, sadık ortodoksların sağlam kalelerinden biri olmuştu. Partili konuşmacılardan "1871 Paris Komünü" gibi konularda konuşma yapması talep edilirdi (aslında ben de bir defalığına konuşma yapmışım). İçlerinden bir kısmı epeyce zenginleşmiş olan ve artık refah içinde yaşayan, Parti'ye anti-faşist dönemde girmiş ve çoğunu Yahudi East End sakinlerinin oluşturduğu bu kesime, Stalin'in Sovyet Yahudilerine yaptıklarını öğrenmek ağır gelmişti. Partisan'a arka çıkan her kimse bunun ciddi bir iş teklifi olmadığını biliyordu muhakkak, öte yandan Raph'ın gençliği ve keskin ütopyacı kendine güveni, ahlakî dünyaları harap olmuş orta yaşlı adamları bir biçimde cezbetmiş olmalıydı. Nâsılsa Raph gereken parayı temin etti, Soho Carlisle Caddesi'nde, Marx'ın Dean Caddesi'ndeki eski evinin civarında bir ev satın alındı ya da kiralandı ve Partisan Coffee House kuruldu.

Projenin tasarımı, adeta sonu felaketle bitecek şekilde yapılmıştı. O zamanlar mimarlar arasındaki yaygın moda gereği iç kısımlar istasyonların bekleme salonları gibi süssüz tasarlanıyordu. Bu, karamsar aylak takımına ve Soho'daki taraftar tayfaya daha da cazip gelmişti. Zira bunlar ne daha seçkin dekorlu yerleri cazip bulacak, ne de özellikle de akşamları uyuşturucu avına çıkan Metropolitan Polisi tarafından şık yerlerde hoş karşılanacak insanlardı. Geniş pahalı masalar ve kısa bodur sandalyeler tez hazırlamaya ve taktikler üzerine uzun tartışmalar yapmaya elverişli şekilde ayarlanmıştı. Dolayısıyla gelir getiren müşterilere ayrılan mekânın küçülmesi, onlar tarafından yapılması muhtemel tüketim oranının da azalması anlamına geliyordu. Zaten Partisan'ın müdüriyeti muhasebe tutmayı ve makbuzları kontrol etmeyi de pek beceremiyordu. Kısacası Raph her geçen gün endişeleri artan yöneticilere mazetler bulup durumu izah etmeye çalışsa da mekânın ticari faaliyeti iki yıl içinde sona erdi. Bu çılgınca girişime karışma nedenimi sadece soldaki 1956 öncesi ve sonrası nesillerle bağ-

lantıyı koparmama ihtiyacı ve geçmiş özlemi olarak açıklayabilirim. Yine de 1956-1957'de Parti'den ayrılan diğerlerinin muhtelif politik girişimlerine nazaran bunun mahkum olacağı önceden görülebiliyordu. Partisan Coffee House gibi 1956 "Yeni Sol"una ait diğer politik projeler de bugün artık yarım yamalak anımsanan birer dipnottan ibaret.

1956 yılının düşünsel planda ardında bıraktıklarıysa daha fazla. E.P. Thompson'ın çarpıcı etkisi yabana atılamazdı: *Arts and Humanities Citation Index* (1976-1983)'e göre *Index*'in içerdiği konular içinde en çok alıntı yapılan 20. yüzyılın 100 yazarının arasındaydı. 1956'dan önce KP haricinde pek az tanınıyordu. Savaştan döndükten sonra parlak zekalı, yakışıklı, ateşli ve doğuştan hatipliğe yetenekli bir aktif eylemci olarak yıllarını Yorkshire'da Parti'de geçirmişti. Ve yetişkin sınıfı üyeleri onu William Blake'in şiirlerini yorumlayan, aşırı gergin bir enerjiyle yüklü "uzun boylu, uzun bacaklı bir adam" olarak tanımlardı.¹² Zira Tarihçiler Grubu'yla şöyle böyle ilgili olmasına rağmen esas ilgi alanı tarihten ziyade edebiyattı. Onu asıl olarak bir tarihçi haline dönüştüren 1956 yılı olmuştu. Daha sonraki ünü asıl olarak 848 sayfalık bir tarihsel volkan olan, profesyonel tarihçilerin dünyasında bile önemli bir eser olarak anında kabul gören *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (1963) adlı esere dayanıyordu. Kitabı Atlantik'in her iki yakasındaki genç radikal okurları birdenbire etkisi altına aldı ve Avrupalı sosyologlarla sosyal tarihçiler de onlara katılmakta gecikmedi. Üstelik kitap saldırganca sayılabilecek kadar kısa tutulan bir kronolojik aralığı ele alıyordu ve konusu da sınırlı düzeyde İngilizlere –Britanyalıları bile değil– ilişkindi. Edward, eski Parti ortodoksluğunun kafesinden kurtularak, solun o güne değin tecritte kalmış eski olsun yeni olsun diğer düşünürleriyle toplu bir tartışmaya katılma fırsatı yakaladı. Sözgelisi, ilk "Yeni Sol"un bir diğer önemli şahsiyetlerinden edebiyat bilimcisi Raymond Williams gibi, bunların arasında yetişkin eğitimi hareketinden gelenlere sık rastlanıyordu.

12 Bakınız benim onun hakkındaki anılarım *Proceedings of the British Academy*, 90 (1995), s. 524-525.

Edward'ın sahiden de oldukça sıradışı yetenekleri vardı: Herhangi bir yerde hazır bulunduğunda bütün gözler giderek haşın bir hal alan güzel yüz ifadesine  vvrilirdi; bunu sağlayan, sahip olduğu kısmen elle tutulur bir nevi "yıldız niteliği"ydi. "Eserlerinde tutkusuyla aklını ve hem bir şairin hem  z mlemecinin hem de  yk c n n yeteneklerini aynı anda kullanabiliyordu. Tanıdığım tarihçiler içinde beceri, zekâ, bilgi birikimi ve yazma yeteneği haricinde 'kelimenin geleneksel manasıyla bir deha'ya'¹³ da sahip olan tek tarih iydi." Bilhassa da hayatı, çalışma tarzı ve görünümüyle romantik dahi imgesine yakıştığı zamanlarda ve hele bir de arkasına Galler tepelerinin manzarasını almış vaziyetteyken...

Kısacası iki özelliği dışında Tanrı onu pek çok yetenekle donatmıştı. Doğa ondan yeterli bir editör yardımcısını ve metnin alanını sınırlama yeteneğini esirgemişti. Bütün sıcaklığı, cazibesi ve öfkesiyle bu onu belli anlamda zayıf ve kırılgan kılıyordu. Diğer pek çok eseri gibi, *Oluşum* da İngiliz işçi tarihinin 1790'dan 1945'e kadarki dönemini anlatan kısa bir ders kitabının ilk bölümü gibi başlamış ve kontrolden çıkararak oyunumu genişlemişti. *Oluşum*, onu geçici bir süre katı bir akademisyen haline getirdikten sonra 18. yüzyıl toplumu üzerine çarpıcı çalışmalar başlatmış, birkaç yıl sonra onları askıya almıştı. O tarihteki en parlak genç solcuları etkisi altına alan merhum Fransız Marksisti Louis Althusser'in nüfuzuna karşı teorik mücadeleye dalmak onun tarzı değildi. 70'lerin sonunda enerjisinin tamamını yönelttiği nükleer karşıtı harekette ulusal bir yıldız haline gelecekti. Tarih alanına ancak projelerini tamamlayamayacak denli hastalandığında geri dönecekti. 1993'te Worcestershire'da evinin bahçesinde öldü.

1980'lerin başında nükleer karşıtı kampanyalar uğruna yazmayı bıraktı diye kimse bir bilim adamına suç bulamaz, öte yandan Althusserci dönem için böyle bir mazeret söz konusu değildi. On yıl sonra nüfuzunu tamamen yitirecek bir düşünürü  r tme çabaları uğruna, çağa damgasını vurması

¹³ A.g. ., s. 539.

muhtemel bir tarih çalışmasını bırakmanın canice olduğunu ona söylemiştim. Ve sahiden de Althusser'in Fransız Marksiz-
zan ortamında o zamanlar dahi miadı dolmak üzereydi. O sı-
ralar solda bir tartışma açılmasına ön ayak olmuşsa bile, Alt-
husser bugüne kadar bir filozof olarak değil de asıl olarak ha-
yatının izlediği hazin çizginin yarattığı etkiyle yaşadı. Karısını
öldürecek bir manik depresifti. Althusser'in manik evreleri
çoktan can sıkıcı tecrübeler haline gelmiş olmasına rağmen,
kimse böyle bir sonu tahmin etmiyordu. Hazin son gerçekleş-
meden kısa bir süre önce Londra'ya gelmişti; ziyaretinin res-
mî nedeni University College'de verilecek bir seminerdi, gayrı
resmi nedeniyse *Marxism Today*'i ve beni dahil etmek istediği,
stratosferle ilgili uçuk kaçık bir girişim için destek toplamak-
tı. Kendisini ağırlayan ev sahibi bir gecelik misafirperverliğin
ardından onu bize yollarmıştı ve Marlene ona bir gün boyunca
göz kulak olmuştu. Evimizdeki gösterişsiz müzik aletinden
etkilenerek buradaki bir dükkândan Paris'e büyük bir piyano
ısmarlayacağım diye tutturmuştu. Kendisiyle ilgilenen bir
sonraki kişiye de illa ki gitmek istediği Mayfair'deki bir araba
sergisinde gördüğü, ilgisini çeken Rolls Royce'tan (ya da Jagu-
ar) söz etmişti. Belli ki parlak zekâsı, bir ölümcül çember
içinde yol alan zihnini gittikçe hızlandırarak vahim bir sona
doğru götürüyordu.

Gerçek şu ki, Edward, 1956 "Yeni Sol"un yaşadığı başarısız-
lıktan fazlasıyla mağdur olmuştu. Eski komünist nesillerin
hiçbiri İşçi Partisi'ne fazla umut bağlamamıştı. Çaresizce bağ-
lantıyı koparmak istemediği genç aydınların yeni nesli, yeni ve
onun açısından istenmeyen yönlerle doğru akıyordu. Bu genç
kesim, İngiliz işçi sınıfının manevi gücüne dair onun (ve Ray-
mond Williams'ın) sahip olduğu hisleri paylaşıyor muydu? Kı-
ta Avrupa'sının kuramsal zihniyetli yeni Marksizmi ona göre
değildi ve yeni enternasyonal öğrenci hareketinin ardında "ir-
rasyonalist" bir "ayaklanan burjuvazi" sezinliyordu. Siyasetin
hudutlarının dışında kalmıştı. Bu onu yaralıyordu. Sanırım
nükleer karşıtı harekete kendini o denli tutkuyla kaptırması-
nın nedeni de buydu.

KP içinde kalmış olmama karşın, Tarihçiler Grubu'ndaki çoğu arkadaşımdan farklı olarak, politik bağlarını gevşetmiş biri olarak durumum onlarınkinden esas itibarıyla farklı değildi. Her halükârda arkadaşlıklarımda bir değişiklik olmadı. Parti bunu değiştirmemi istedi ama reddettim. Mantıken beni ihraç etmemeyi tercih ettiler ama bu onların tercihiydi, benim değil. Parti üyeliği benim için artık 1933'ten itibaren taşıdığı anlamı yitirmişti. Fiiliyatta aktif üyelikten taraftarlığa geçiş yapmıştım ya da bir diğer deyişle İngiliz Komünist Partisi'nin aktif üyeliğinden komünizm fikirlerimle daha çok örtüşen İtalyan KP'sinin manevi üyesi gibi bir şeye evrilmiştim. (İtalyan KP'si yakınlığıma yanıt vermişti.)

Zaten hiçbirimizin bireysel olarak yürüttüğü politik etkinliklerin artık bir önemi kalmamıştı. Öğretmen, bilim adamı, politika yazarı ve en iyi olasılıkla "toplumun tanıdığı aydınlar" olarak bir nüfuzumuz vardı. Bundan ötürü de –en azından Britanya'da– Parti'ye ya da örgüte üyeliğimizin KP'yle ilgili güçlü önsel duygular besleyenler dışında kimse açısından ehemmiyeti yoktu. Genç solcular arasında bir nüfuza sahip olduysak bunu, sol kanattaki geçmişimiz, o günkü Marksistliğimiz ya da radikal bilime adanmışlığımızın bize sağladığı –günümüzün tabiriyle– "halkın bizi tutması"na borçluyduk; zira önemli mevzuları ele alıyorduk ve onlar da yazdıklarımızdan hoşlanıyordu. Genç ya da yaşlı, bu okur yazar kesime göre Thompson, Raymond Williams ve Hobsbawm'ın arasındaki ideolojik farklılıklardan ziyade, üçünün de sol kanatta anılabilecek sınırlı azınlıktan "isimler", yani entelektüel dürüstlüğe sahip düşünür ve yazarlar olmaları daha fazla önem arz ediyordu.

Yine de pek çok arkadaşımdan farklı olarak, üstelik de onlara nazaran daha fazla muhalefet beslediğim halde, neden Parti'den ayrılmadığım sorusu hâlâ cevapsız. Zaman içinde bu soruyu pek çok kereler cevaplamak zorunda kaldım. Benimle röportaj yapan hemen her gazeteci aynı soruyu yöneltti. Zira medya-doygunu toplumumuzda bir kişiyi tanımlamanın en çabuk yolu bir iki tuhaflığını sergilemekten geçiyor. Benim durumumda bunlar, caz müziğinden hoşlanan bir profesör olmam

ve diğerlerine nazaran Komünist Parti içinde daha uzun süre yer almış olmam. Bu soruyu muhtelif uzunluklarda öz olarak hep aynı şekilde cevapladım.¹⁴ Bu cevap ilerleyen uzun yıllar boyu neden Parti'de kalmayı sürdürdüğümü açıklasa bile o zamanki hislerimi tam olarak açıklamıyor. Bu hisleri yeniden canlandırmanın imkânı yok. Gerçi, sonradan birer fanatik komünizm karşıtına dönüşen eski komünistlerin cenahına ait olma fikri beni o zaman da sonrasında da tiksindirdi. "The God That Failed"^{a*} ibadet etmekten vazgeçip onun yerine şeytanı koymakla özgürleşebileceklerini sanıyorlardı. Soğuk Savaş döneminde böylelerine sıkça rastlamak mümkündü.

Geriye dönüp 1956'daki halime bir otobiyografi yazarının değil de tarihçinin gözünden bakışımda, Parti içinde kalma nedenimi –gerçi ayrılmayı aklımdan geçirdiğimi de söylemeliyim– galiba iki şeyle açıklamak mümkün. Komünist düşünceyle tanışmam İngiltere'de genç bir Briton olarak değil, çökmekte olan Weimar Cumhuriyeti'nde bir Orta Avrupalı olarak gerçekleşmişti. Ve o zamanlar komünist olmak sadece faşizme karşı savaş yürütmek anlamına gelmiyor, dünya devrimi için de mücadeleyi kapsıyordu. Hâlâ komünistlerin ilk neslinden son kalanlardan biriydim, siyaset dünyasında Ekim Devrimi'ni merkezî dayanak noktası sayan nesilden geliyordum.

Yetişme koşulları ve hayat hikâyemin farklılığı elle tutulur bir gerçektir. Parti içindekiler açısından bile bu gerek benim gerek diğerleri için aşikârdır. Britanya'da büyüyen hiçbir aydın komünizmi seçerken,

Gökkubenin tepemize yıkıldığı

Yeryüzünün temellerinin sarsıldığı

günlerde Orta Avrupa'da yetişen birinin sahip olduğu bakışı paylaşamazdı. Çünkü bütün sorunlarına rağmen 1930'larda

¹⁴ Yakın zamanlarda yapılmış yeni bir yorumu kitabının içinde bulunabilir (Antonio Pollito ile birlikte) *The New Century* (Londra, 2000) s. 158-161.

(*) Yazar, *The God That Failed* ile anarko kapitalist Hans-Hermann Hoppe'un *Democracy - The God That Failed* (Başarısız olan Tanrı) adlı eserine gönderme yapıyor – ç.n.

Britanya'nın içinde bulunduğu durumu bu sözlerle tanımlamak mümkün değildi. Yine de komünizm tercihini 1935'ten önce yapmış olmak belli bakımlardan bundan da önemliydi. Politik anlamda 1936'da Komünist Parti'ye katılmış biri olarak anti-faşist birlik ve Halk Cephesi devrini yaşamıştım. Bu durum, siyaseten stratejik görüşlerimi bugüne değin belirlemeyi sürdürdü. Öte yandan duygusal olarak 1932'lerin Berlin'inde komünizmle tanışan bir genç olarak, dünya devrimi umuduna ve SSCB'ye yönelik şüpheli ve eleştirel yaklaşımlara karşın, bu umudun ilk yuvası olan Ekim Devrimi'ne göbekten bağlı bir kuşağın mensubuydum. Benimle aynı yer ve zamanda harekete katılan birinin, başka bir yer ve zamanda partiye katılanlara nazaran Parti'den ayrılması daha zordu. Son tahlilde kalmaya karar verme nedenimi böyle açıklıyorum. Kimse beni ayrılmaya zorlamıyordu ve bunun için yeterince güçlü sebeplerim yoktu.

Ancak –şimdi tarihçi olarak değil de bir otobiyografi yazarının gözünden bakarsam, özel bir duyguyu da atlayamadığımı belirtmeliyim: Gururdan söz ediyorum. Parti üyeliğinin getirdiği engellemelerden kurtulmak, kısmen ABD'de bile mesleki geleceğimi ilerletecekti. Sessizce sıyrılıvermek kolay olurdu. Öte yandan tanınan bir komünist olarak, Soğuk Savaş'ın ortasında ve bu engellemelere rağmen başarılı olabileceğimi kendi kendime kanıtlayabilirdim – “başarı”nm şayet bir anlamı varsa tabii... Bu tarz bir bencilliği savunmamakla birlikte bunun gücünü de yadsıyamam. Dolayısıyla, Parti'de kalmıştım.

Sınır Çizgisi

Tarihte, sözgelişi iki dünya savaşının patlak vermesi gibi belli dönemler, tıpkı deprem ya da volkanik patlamaları andıran felaketlere yol açar. İnsanın özel yaşamında da böylesi dönemler vardır, önceki bölümlerde gördüğünüz gibi benim hayatımda da herhalde böyle dönemler olmuştur. Yine de, jeolojik teşbihlerle ifade edersek, bazı anlar da vardır ki ancak iki nehir havzası arasındaki sınır çizgisine benzetilebilir. Sanki bir etkileyciliği ve belirleyiciliği yokmuş gibi görünen ve diğer açılardan donuk olan o araziye bir kez geçmeye görün, tarihsel süreçte ya da özel hayatınızda adeta bir çağı ardınızda bıraktığınızı sanırsınız. 1960'ın öncesi ve sonrasına ait yıllar yani kırklı yaşlarının başı ve ortası işte benim hayatımda bu türden bir sınır çizgisi rolüne sahipti. Belki de aynı durum Batı dünyasının sosyo-kültürel tarihi açısından ve kuşkusuz Britanya için de geçerliydi. Kısa süren 20. yüzyılda çıktığım uzun yürüyüşte bir mola verip manzarayı incelemenin sanırım tam sırası.

1950'lerin ikinci yarısı hayatımda garip bir geçiş dönemi gibidir. King's'deki öğretmenliğimin sona ermesinden sonra Bloomsbury'de kalıcı bir mekâna taşınmışım. Geniş, kısmen ka-

* 1 Tony Gould, *Insider Outsider: The Life and Times of Colin MacInnes*. (Londra, 1983) s. 183,

ranlık, kitap ve plaklarla dolu ve Torrington Place'e bakan bu daireyi 1962'de evlenene kadar bir dizi komünist ve eski KP'li arkadaşımınla –Tarihçiler Grubu'ndan Louis Marx ve Henry Collins, eski Marksist edebiyat eleştirmeni Alick West ve İspanyol mültecisi Vicente Girbau'yla– paylaşmıştım. Ev, merkezî konumu, içinin yeterince geniş olması nedeniyle aynı zamanda, kent dışından gelen ve başkentli gececi misafirlere ve diğer geçici konuklara da cazip geliyordu. Komünizmin krizde olduğu ve siyasî köklerimi kopardığım en berbat dönemi orada geçirdiğim halde doğrusu Cambridge'de kalmaktansa burası daha eğlenceliydi. Ayrıca Birkbeck'e o kadar yakındı ki, istesem dersler arasında eve bile gidebilirdim. Londra yaşanası bir yerdi. Sınır çizgisini geçerken işte böyle bir düzen kurmuştum.

Bu yıllarda gerek özel gerek meslekî yaşamımda değişiklikler olduğu su götürmez bir gerçek. Ocelot* derisinden ceket giyen Viyanalı bir kızla dünya siyaset sahnesinde tanışıp birbirimize aşık olmuştuk. Birleşmiş Milletler'in Kongo'ya müdahalesini içeren beyhude girişimden henüz dönmüştü. Bense Castro'nun Havana'sına gitmek üzereydim, Marlene'le 1962'de Küba'daki füze krizi sırasında evlenecektik. İlk kitaplarım yayımlanmalı üç yıl olmuştu ve *The Age of Revolution (1789-1848)*'in yayımlanmasına birkaç hafta vardı. Meslekî anlamda uluslararası bir ün kazanmaya başlamıştım ve böylelikle 1950'lerde yapmayı adet edindiğim Fransa, İberya Yarımadası ve İtalya seyahatlerinin dışına açılmaya başladım: 1960'larda ABD ve Küba'ya akademik yolculuklar ve Latin Amerika hakkında keşif ve incelemeler yapmaya başladım, kendimi İsrail ve Hindistan'da buluverdim ve çocukluğumdan beri gitmediğim Orta Avrupa'ya uğradım. Üstelik artık, gençliğimde Orta Avrupalıların yaptığı gibi her an bir sarsıntı olacakmış gibi hazırlıklı beklemediğimi fark ediyordum. Bunun tam olarak ne zaman farkına varmıştım anımsamıyorum ancak, artık önümdeki yılı, hatta 1945 öncesinde olduğu gibi önümdeki ayları düşünerek değil, on yılları hesaplayarak yaşıyordum. İki savaş

(*) Ocelot: Güney ve Orta Amerika ile Meksika'da yaşayan bir tür leopar.

arasındaki ekonomik ve siyasî hayatın ani tehditlerine karşı koyabilmek için –Yahudi olsun Kızıl olsun– benim gibi insanların riayet etmeyi öğrendiği, potansiyel mülteciye özgü temel tedbirleri bilinçli olarak sürdürüyordum: Bu tedbirler, süresi geçerli bir pasaport; ani bir kararla iltica etmeyi seçtiğiniz ülkeye gitmenizi sağlayacak bilet için yeterli miktarda para; çabucak ayrılmanıza elverişli bir yaşam tarzı ve yanınızda götürceklerinize dair kabaca bir fikirden ibaretti. Aslında Marlene’le evlendikten kısa bir süre sonra, Ekim 1962’de, Küba’daki füze krizinin en sıcak anında yurtdışına çıkınam gerektiğinde tam da bu minvalde hareket etmiştim. Olur da işler sahiden bizi zorlayacak raddeye gelirse diye bir takım maddi ayarlamalar yapmış, Marlene’le bir iki hafta sonra Buenos Aires’te buluşabilecek şekilde geçici bir randevu saptamış ve ona yolculuk için yetecek miktarda para bırakmışım. Öte yandan, Küba’daki füze krizinin küresel çapta bir hayat memat meselesi olduğunu bilmeme rağmen bir nükleer savaşın patlak vereceğine ihtimal vermiyordum. Şayet böyle düşünmüş olsam herhalde Marlene’i de zaman kaybetmeden yanımda götürür en azından ateş hattından birlikte çıkmamızı sağlardım. Eğer işler iyiden iyiye sarpa sararsa Güney Amerika’nın savaş alanı olması pek muhtemel görünmüyordu. Dünyayı tehdit eden tehlikenin, ABD’nin küresel hırslarından ya da saldırganlığından değil (SSCB bunlara sahip olamayacak kadar zayıftı) ve fakat her iki taraftaki politikacılarla generallerin özünde taşıdıkları risklerden kaynaklandığı kanısındaydım; oynadıkları nükleer topları kullanmanın intihar anlamına geldiğini bilmelerine rağmen işler birden kontrolden çıkabilirdi. Aslında bilinen o ki, Kruşçev’le Kennedy’nin –ikisi de bir savaş istemiyordu– 1962 Küba’daki füze krizinden çıkardıkları ders buydu. Kısacası, gördüğüm kadarıyla Soğuk Savaş 1960’tan itibaren sona ermediyse de tehlikesi önemli ölçüde yumuşamıştı.

Uzun vadeli planlara gelince, bir evliliğe adım atınca onlardan istesenez de kaçamazsınız. Birkaç yıl önce, eski ilişkimden bir çocuk doğmak üzereyken bunu düşünmeye mecbur kalmışım; sadece kocasını terk eden ilgili kadının reddetmesi ço-

cuklarının üvey kardeşi Joshua'yı benim hayatımdan çıkarıp başkalarınınkine dahil etmişti. 1960'ların ortalarında Andy ve Julia adlı iki çocuğun babasıydım ve hayatımda ilk kez küçük bir araba ve Clapham'ın henüz kalkınmasını tamamlayamamış bir yerinde geniş bir ev edinmiştim. Arabayla onları Kuzey Galler'deki bir tatil evine götürmüştüm. Marlene'le birlikte, suskun Alan Sillitoe ve karısı şair Ruth Fainlight'la ortaklaşa aldığımız evi, yalın çizgiye sahip bir mimar arkadaşımız ikiye bölmüştü. Marlene'e bölgenin gazete bayii Alan'ı kastederek, "Lotodan ona para filan mı çıktı?" diye sormuştu. Zira herkesin sabahtan akşama çalıştığı o günlerde saygın görünürlü ve sağlıklı bir genç adamın, diğer erkekler gibi bir işte çalışmadığına göre ne yaptığını kesinlikle anlamıyordu. Gerçi Alan da pek çok diğer yazar gibi bir işkolikti ama loto tahmini de bütünü isabetsiz de sayılmazdı hani: Her şeyden önce *Saturday Night and Sunday Morning* ve *The Loneliness of The Long Distance Runner* adlı kitapların yazarı olarak, kendisine düzenli bir telif ücreti geliyordu. Kitaplar, taşıdıkları değer ve orta öğrenimdeki devasa büyüme sayesinde O-seviyesi ve A-seviyesine* göre düzenlenen çağdaş klasiklerin arasına girmişti bile. Ekmegini kitaplarından kazanıp ve serbest gazeteciliğin getirdiği tekdüzelikten sakınabilecekti. Bense evde yazmama rağmen, daktiloda yazmaya alışmıştım, zira Northern Line'a Birkbeck'e çalışmaya gidiyor ve gece geç saatte dönüyordum. Öte yandan bahçeyle uğraşma hevesim olmadığından ve Wandsworth Sokağı'na çıkan kısa sokaktaki Karayıplı elektrikçilerden ve nakliye işçilerinden farklı olarak Pazar sabahlarını araba yıkayarak geçirmediğimden civarda garip karşılanıyordum.

Bir akademisyen ve orta sınıf mensubu olarak günlük hayatta itibarının artmakta olduğu aşikârdı. Bu noktada, seyahatleri saymazsak otobiyografi kahramanının başından geçen yeni bir şey yoktur; geriye bir tek onun ve diğer insanların kafasındaki fikirler kalır. Bu, aynı zamanda biyografi kahramanları için de geçerlidir, aydınların hayatını kaleme alan yazarlar da

(*) İngiliz okullarında ikinci sınıftan ve sonra da üniversiteye girişten önce yapılan sınavlar - ç.n.

bunu ağır bir bedel karşılığında öğrenmiştir. Darwin'in elde ettiği başarı ne denli büyük olursa olsun, bir kez *Beagle* seyahatinden dönüp evlendikten sonra artık hayatının son kırk yılında bahis konusu yapmaya degecek bir olay kalmamıştır. Hepsi hepsi, hayatının geri kalanını "Down'da, Kent'te taşralı bir beyefendi gibi geçirdiği"² söylenebilir ya da kötüleşen sağlık durumu hakkında tahminler yürütülebilir. Saygıdeğer akademisyenin hayatı meslekî anlamda ilginç olaylarla dolup taşmaz. Veya bu olaylar tıpkı büro entrikalarında olduğu gibi yalnızca doğrudan muhatapları için bir önem arzeder. Benzer biçimde, aile hayatında bilhassa da ebeveynin buluşa eren çocuklarıyla yaşadığı bir yığın ilginç olay, biyografi okuru olan üçüncü şahıslar için kendi yaşadıklarına kıyasla daha ilginç değildir. Senaryo tanıdıktır. Dolayısıyla, 1960 civarındaki dönem yalnız benim hayatım açısından değil bu otobiyografinin şekli şemali açısından da bir sınır çizgisi işlevi görüyor.

Öte yandan, özel hayatlar tarihin daha geniş ölçekli koşullarına sıkı sıkıya bağlıdır. Bu koşulların en güçlü tarafı çağın hiç beklenmedik düzeyde iyi giden talihiydi. Benim kuşağıma usulca yaklaştı ve bizi, özellikle de aramızda görkemli bir kapitalist başarı dönemini karşılamaya hazırlıksız olan sosyalistleri gafil avladı. 1960'ların başından itibaren artık bunu fark etmemek imkânsızdı. Bunu, *Age of Extremes*'de kullandığım ifadeyle "Altın Çağ" olarak algıladığımızı söyleyemem. Bu ancak 1973'ten sonra, yani dönem sona erdikten sonra mümkün olmuştu. Tıpkı herkes gibi, tarihçilerin de iş işten geçtikten sonra akılları başlarına gelir. Bununla beraber 1960'ların başında, Britanya'daki benim kuşağımdan insanların yani yirmili yaşlarında savaştan çıkan sıradan insanların, 1930'ların beklentilerini fersah fersah aşan bir hayat sürdüğü aşikârdı. Şayet mensubu olduğumuz sosyal tabakanın erkek fertlerinden beklenen sadece "işe gitmeleri" değil de (o tarihte bu henüz kadınların söz sahibi olmadığı bir alandı) bir "meslek" sahibi olmalarıysa anne babalarımıza kıyasla bunun çok daha iyisini

2 *Chambers Biographical Dictionary*, (1974 baskısı) Darwin makalesi.

yapacağımızı fark etmiştik. Hele de onlardan daha fazla sınava tâbi tutulduğumuz düşünülürse... Doğrusu, bu durum bizim kuşağın iki kesimi için geçerli değildi: Birincisi meslekî hayatlarının zirvesine savaş yıllarında erişmiş olup bundan ötürü de savaş sonrası sivil hayatın sorunsuz bölgelerinde geçmişi özlemle yadedenlerdi. İkincisi ise daha yüksek sosyal tabakaya mensup bir aileden gelen bir gruptu ve bekleyebilecekleri ya da devralabilecekleri meslekî üstünlüğe, servete, imtiyaza ve güce zaten hali hazırda anne babaları sahipti. Aslında babalarının nadiren başarılı olduğu alanlardan birine, sözgelışı siyasete, bilime ya da eski mesleklerden herhangi birine atıldıklarında yenilgiye uğrayabilirlerdi. Siyasette babasının gölgesinden kurtulamayan çocuğa kim acımaz – Winston ve Randolph Churchill bu konudaki en bilinen örnektir. Ya da FRS'nin ya da Nobel Ödüllü babaların terbiyeli fakat alelade doğa bilimcisi oğullarına ne demeli? Cambridge'den gelen bütün akademisyenler gibi ben de onların birkaçını tanıyordum.

Öte yandan, pek çoğumuz açısından savaş sonrası hayat, bizi hiçbir özel çaba sarf etmeden ummadığımız kadar tepelere taşıyan bir yürüyen merdiven vazifesi gördü. Meslekî hayatında beklediği ilerleme Soğuk Savaş nedeniyle sürüncemede kalan benim gibiler bile bu basamakları tırmanacaktı. Kuşkusuz bunda akademik mesleğe girdiğim dönemin koşulları da rol oynamıştı: Henüz, tabiri caizse sınırları dar olan bu mesleğin sosyal statüsü yüksekti ve Viktorya ve Edward dönemlerindeki Benthamcı, Liberal ve Fabian reformcularının kamu hizmetine getirdiği standartlar sayesinde ücreti de iyiydi. Diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak üniversite öğretmenleri memur değildi ancak devletin kanadı altındaydı. Devlet, üniversiteler için beş yıllık toplu ilerleme planı kapsamında bütçe ayırırken aynı zamanda sıkı denetimini sürdürüyordu. Meslek küçük kaldığı ve serbest piyasa ideolojisine mesafe korunduğu sürece, vasat düzeyde başarılı bir öğretmenin hem maaşı hem de sosyal konumu yönetici kademesindeki vasat düzeyde başarılı bir memurunkine eşdeğer olmalıydı. Para hırsı güden birinin hayallerini karşılayacak düzeyde değilse bile orta sınıf hayat

tarzına denk düşecek bir para ödenmeliydi. En azından çocuklarını devlet okullarına göndermek isteyen ve bunun aksini yapmak için bir gerekçe bulamayan ilerici görüşlere sahip olanlar açısından masraflar hâlâ karşılanabilir düzeydeydi. Orta sınıflar refah devletinden işçilere nazaran daha çok nasiple niyordu. Büyük oranda ilkesel nedenlerden ötürü –ve o vakitler henüz Ulusal Sağlık Hizmetleri'nin imkânları yeterli olduğu için– benim gibi insanların sağlık sigortası yapırma gereği duymadığı günlerdi. 1970'lerin başlarında gerçekleşen ani artışa kadar ev fiyatları erişilebilir düzeydeydi ve değerlerindeki artış bize doğal bir kâr payı sağlamıştı. Fiyatlar tavana vurmadan önce Hampstead'de önceki evin satışında elde edilen 7000£ net kârı düştükten sonra brüt 20.000 £'a bir ev satın almak mümkünüdü. Genç yaşta çocuk sahibi olan evli çiftlerin kuşkusuz ilk yılları nispeten sıkıntılı geçiyor, karavanla gidilen tatiller, okul sınavlarından kazanılacak ek ücret için didinmek ve benzeri faaliyetler söz konusu olabiliyordu. Öte yandan, benim gibi o ana kadar çocuk sahibi olmamış, kırk yaşlarında ikinci evliliğini yapan ve üniversite basamaklarının yarı yolunu çıkmış akademisyenler açısından aileye bakmak ciddi bir sorun teşkil etmiyordu. Aslına bakarsanız banka hesabımın aşırı derecede zorlandığı bir zamanı anımsamıyorum. Böylesi sorunlar hasıl olduğunda da sonuçta telif ücretlerinden ve diğer yazınsal etkinliklerden gelen kazançlarla durum düzeliyordu, ancak 1960'larda gelirime bu yollarla gelen katkılar pek enderdi.

Savaşın önce yetişkinliğe adım atan nesiller, savaştan sonraki hayatlarıyla anne babalarınınkini veya savaş öncesi sahip oldukları beklentileri karşılaştırabilirdi. Batı'nın yeni "refah toplumu" içinde sahip oldukları konumun düzey bakımından olduğu kadar tür bakımından da geçmişten farklılık arz ettiğini –hele de bir aileye bakmanın değişmez yükümlülükleriyle karşı karşıya kaldıklarında– görmekte zorlandılar. Bir kere ev idaresinin rutin işlerinde köklü bir değişiklik olmamış ancak teknoloji sayesinde bunlar yalnızca kolaylaşmıştı. Zaten bir kez evlenmeye görsünler geçim derdi, çocukların bakımı, ev

ve bahçeyle ilgilenmek, çamaşır bulaşık hâlâ çiftin zamanının büyük kısmını işgal ediyordu. Sadece hareket serbestisi olan gençler, ilk kez istedikleri her şeyi alabilecekleri kadar para veren ve istedikleri şeyi yapmaları için yeterli zaman tanıyan ya da başka açılardan da onları aileden bağımsız kılan toplumun tüm olanaklarını fark edip bundan yararlanabilirdi. Gençlik tüketim toplumunu ve Batı kültürünü kökten değişikliğe uğratan reçetenin gizli bileşenydi. Bu durumu rock and roll'un yükselişinde bariz şekilde görmek mümkündür: Bu, neredeyse münhasıran yirmili yaşlarının başındakilere ya da ergenlik çağındakilere ya da söz konusu yaşlarda bu müziği dinlemeye başlamış kesimlere bel bağlayan bir müzik türüydü. ABD plak satışları 1955'te 277 milyon dolarken, 1973'te rock and roll'un doğduğu yılda 2 milyar dolardan daha büyük bir rakama erişti, ki bunun yüzde 75-80'ini rock müzik ve benzeri müzik türleri kaplıyordu.

Ben kesinlikle rock kuşağına ait değilim. Bununla beraber bu kuşağın Britanya'da doğuşunu izleme ve ona tanık olma şansına sahip oldum. Zira, görünüşe bakılırsa bu ülkede, bir tür caz formu, gençliğin dinlediği eski tarz pop müzikle yeni rock devrimi arasında köprü vazifesi görüyordu. 1955'te King's'deki öğretmenliğim sona erdikten sonra Londra'ya kalıcı anlamda yerleşmek niyetiyle geri döndüğümde caz meseleleriyle profesyonel anlamda ilgilenir olmuştum. Cambridge'de okuldaki bedava ikâmetin ardından Londra'da kira ödemek mecburiyetinde olmak beni ek gelir arayışına sevk etmişti. Tam da bu sıralar 1950'lerin sözüm ona "öfkeli genç adamları"nın* meydan okumasıyla tahrik olan Londra kültür kurumları, caza ilgi göstermeyi münasip bularak bu konudaki tutkusunu açıklamıştı. *The Observer* onlardan birini – Kingsley Amis'i caz eleştirmeni olarak tuttu. Sol kanatta olduğu gençlik dönemini geride bırakmış, muhafazakâr bir yetişkin olma yolunda ilerliyordu ama ileride üstleneceği gerici kulüplerin eski kafalı ihtiyarı rolü için henüz vakit erkendi. 1930'ların başla-

(*) Angry young man (Öfkeli genç adamlar): 1950'lerde güçlü sosyal muhaliflik özelliği gösteren eserleriyle bir grup İngiliz yazarı tanımlar – ç.n.

rından beri, allame caz uzmanlarına kıyasla kendimi o kadar bilgili görmediğimden, caz eleştirmenliğinin gerektirdiği yeterli niteliğe sahip olmadığımı biliyordum. Ancak bana sorarsanız en az Kingsley Amis kadar konu hakkında bilgi sahibiydim üstelik ondan daha uzun süredir cazla haşır neşirdim. Bundan ötürü *New Statesman and Nation*'da çalışan LSE günlerinden eski yoldaşımdan Norman Mackenzie'ye onların da bir caz eleştirmenine gereksinim duyabileceklerini belirttim. Gazete, Kingsley Martin adlı büyük editörün yönetiminde şaşalı günlerini yaşıyordu. Caz hakkında hiçbir şey bilmediği ve bu konuyu umursamadığı halde en azından aylık bir sütunu takip etmek kaydıyla bu yeni moda kültüre ayak uydurmakta layda görmüştü. Gazete için kaleme aldığım yazılarda ideal okur tipi için kırk yaşlarındaki erkek memuru hedef almam gerektiğini açıklayarak beni o tarihte gazetenin kültür sorumlusu takdire şayan Janet Adam Smith'e devretmişti. Janet, dağcılık sporu ve edebiyat hakkında hemen her şeyi bilmesine ve sanatın diğer dalları hakkında da esaslı bilgi sahibi olmasına karşın cazdan bihaberdi. Üniversite öğretmeni ve caz eleştirmeni kimliklerimi birbirinden ayrı tutmak istediğim için sonraki on yıl boyunca yazılarımı Frankie Newton'dan esinlenerek Francis Newton takma adıyla kaleme aldım. Frankie Newton, komünist oluşuyla tanınan ender caz sanatçılarından biriydi. "Strange Fruit"i ortaya çıkaran session'da* Commodore Records'da Billie Holiday'le çalmıştı ve bir süperstar olmasa da kusursuz bir trompetçiydi.

Caz sadece "belli bir müzik türü" değil, "yaşadığımız toplumun önemli duruş biçimlerinden biriydi",³ eğlence sektörünün bir parçası olması da cabasıydı. Bunun yanı sıra *New Statesman* okurlarından nispeten pek azı muhtemelen caz konserlerine gidiyor ya da Thelonious Monk'un plaklarını satın alıyordu. Gerçi 50'lerin ikinci yarısının müzik için bir altın çağ olduğunu keşfetmekten ötürü memnunluk duyuyordum.

(*) Session: Cazda çalma süresi – ç.n.

3 Francis Newton, *The Jazz Scene* (Londra, 1959) Giriş, s. 1.

Yirmi yıl boyunca sendikal bir ihulaf nedeniyle ÷lkemize girmesi engellenen o dönemin Amerikalı yıldızları artık Britanya'ya geliyordu. Bundan ötürü sadece plaklar, kitaplar ve konserler hakkında eleştiriler kaleme almakla kalmıyor aynı zamanda bir tarihçi ve muhabir gibi de yazıyordum. Üstelik çok geçmeden McGibbon ve Kee'nin kültürel modayı takip eden yayınevleriyle ilişki içine giriverdim. (Bu muhtemelen kuzenim Dennis aracılığıyla gerçekleşmişti.) O zamanlar yayınevi maddi desteğini İşçi Partisi yanlısı, kaprisli bir milyoner olan Howard Samuel'den alıyordu. Muhtemelen Eski Eton College'den gelen tek caz grubu liderlerinden olan Humphrey Lyttelton'un ve 1950'ler Londra'sını inceleyen yalnız, titiz ve tekinsiz sosyal araştırmacı Colin MacInnes'in kitapları buradan basılmıştı. MacInnes'in konusunun ehli kitabı, yeni siyah Londra ve müziğe doymuş genç kuşak kültürünün başlangıcı hakkında bir rehber niteliğindeydi. Benden cazla ilgili bir kitap kaleme almam istenmişti. 1959'da *Jazz Scene* adıyla basılan kitabım, basılan ilk tarih kitabımla aynı döneme denk gelmişti ve iyi karşılanmasına rağmen pek para kazandırmadı.⁴ Kitap, ortamı daha sistematik bir incelemeye tâbi tutma konusunda beni teşvik etti. Bu çok zor olmayacaktı çünkü 1930'ların başlarındaki cazseverlerin en azından bir kısmı ajanslar ya da organizatörler sıfatıyla müzik işine girmişlerdi. Yerli caz ve etnik müzik alanında önde gelen bir İngiliz plak yapımcısı olmak üzere kolları sıvayan kuzenim Dennis de kısmen bunlara dahildi. Aslında kayıtlarını yaptığı sanatçılar sayesinde talih yüzüne gülmüştü. Sözgelimi Lonnie Donegan'ın plağı "Rock Island Line" (ilk olarak büyük Leadbelly'nin kaydettiğı bir hapisane şarkısıydı bu) 1956 baharının büyük devrinde patlama yaratmıştı. Neyse ki o tarihte henüz evlenmemiştim ve dersleri akşam altıdan sonra başlayan bir gece okulunda öğretmenlik yaparken, bir yandan da eğlence dünyasındaki gece

⁴ ABD'de küçük bir solcu yayınevi tarafından 1960'ta basıldı, 1961'de gözden geçirilmiş bir baskısı Penguin Books tarafından yapıldı ve nihayet Fernand Braudel'in editörlüğünü yürüttüğü diziler kapsamında Fransızca'ya ve ayrıca İtalyanca ve Çek diline tercüme edildi.

hayatı sürdüren insanların ritmine ayak uydurabildim. Bunun yanı sıra Bloomsbury'de, West End'in herhangi bir yerindeki bir gösteriye on dakikalık yürüme mesafesinde oturuyordum. Dolayısıyla "katılımcı gözlemci" ya da *kibitzer* rolüne hiç zorlanmadan alışverişim.

Caz dinleyicileri hiçbir surette gençlerden oluşmuyordu. Bilakis, gerek "geleneksel caz" ve "skiffle"* dinleyicisi için çıkarıldığım kabataslak tarifler, gerekse de *The Jazz Scene*'in ilk basısı için Roger Mayne'nin fotoğrafları, yapıkları müziğin esin verdiği şeyin asıl olarak daha büyükçe çocukların mücadelesi olduğunu gösteriyordu. O vakitler yeterince görünür bir hal almaya başlayan gençlik kültürünün bir parçasıydılar; bu benim de şu veya bu sebeple mevcudiyetini tanımak için yama-cından ayrılmadığımız kültürdü. Öte yandan, yeni yetmelere has isyankârlığa ve bağımsızlığa özel bir eğilim besleyen ancak Colin MacInnes gibiler ona ayak uydurabilirdi. Bununla beraber, müzisyen ve şarkıcıların camiasında kadınlarla cinsel ilişki geleneğinde gözle görülür rahatlama haricinde, caz henüz karşı kültürle o denli içli dışlı olmamıştı. En azından Britanya'da 1960'lara kadar bu gerçekleşmedi.

1960'lar gençliğinin karşı kültürünü simgeleyen şey, yine de kaynağını büyük oranda eski caz ortamından alıyordu: Sözge-lişi uyuşturucu alışkanlığı bunlardan biriydi. O zaman, "eğlen-ce dünyasının ünlülerine ve gece hayatının diğer aktörlerine has, o kendinden menkul küçük adalarda yaşayan, siyah (ve beyaz) müzisyenlerin dağınık göçebe camiası" diye tariflediğim hayat tarzları ya da karanlığın çökmesiyle gündüz yasak-larının kalktığı mekânlar da öyle. Bu, ileriki dönemlerin yerle-şik tabirine tekabül eden bir karşı kültür değildi. Zira, caz mü-zisyenleri her türden davranış tarzına karşı hoşgörülle yakla-şsa da genellikle bunu bir manifesto biçimine sokmuyordu. Caz ortamında, bir karşı kültür olarak addedilmeye en yakın durum, camianın uçlarında kalan kesimler, yabancı hayran

(*) Skiffle: Gruplar tarafından ev yapımı veyahut satandarılara uymayan müzik aletleriyle yapılan müzik. 1950'lerde niteliğini caz, blues, folk türlerinden alan özellikle Britanya'da çalınan müzik türü – ç.n.

kitlesi ya da asalak takımı arasında bulunabilirdi: Söz gelişi, müzisyenlerin fahişelik yaparak sokakta birkaç saatte birkaç yüz pound –1950'ler için iyi para– kazanan ve Fas'ta hızlı bir tatil yapmak için derhal uçağa atlayabilen kız arkadaşları; Ken Tynan gibi, geleneksel orta sınıf âdetlerine vicdani retçi olanlar; ya da ressam Francis Bacon'un meyhanesi Soho-Frith Caddesi'ndeki Muriel Belcher's Colony Club'ün içki masalarında kendilerine birer yabancı gibi davramlmasını isteyen, camianın burjuva orta yaşlı üyeleri bu özelliğe sahipti. Mamafih Muriel'in çoğunluğunu homoseksüellerin oluşturduğu kalabalığı bilhassa da caz eğilimli insanlar değildi. Gerçi *The Jazz Scene* adlı kitabımın hayranı bir eleştirmenle bu pejmürde birinci kat salonda karşılaşmıştım. Cazı öven ancak ondan hiç anlamayan Colin MacInnes'le ve caz parçaları seslendiren ve cazdan iyi anlayan George Melly'yle de orada karşılaşma ihtimalim çok yüksekti. Melly, orta sınıf saygınlığından gelen mültecilerden ya da müziklerini sözler ve imgeler dünyasındaki etkinliklerle birleştiren insanlardan oluşan İngiliz caz ortamının -uç kısmına aitti. Tıpkı Wally Fakes'in bir klarnetçi olarak tanınması gibi, hayranları tarafından o da kendi kendinin parodisini yapan ve müzikal gösteriye yakın bir blues şarkıcısı olarak tanınıyordu. Sıradan hayatta ise ikisi de, henüz medya dünyası olarak anılmayan o dünyanın ünlülerini kibarca hicveden sevilen çizgi romanın yaratıcıları olarak tanınıyorlardı.

Gerçekleşen üçüncü değişimi herkes seve seve kabullenecekti; bu 1956 sonrası siyasî ve ideolojik atmosferdeki değişimdi. Bu sonucu doğuran yeni etkenin imparatorlukların sona ermesi olduğunu şimdi görmeme rağmen, 1960'lara kadar bu Britanya'da tam anlamıyla belli değildi.

Soğuk Savaş devam ediyordu ancak Batılı hükümetler sayılmazsa, genel kitlenin ateşli komünizm aleyhtarlığında biraz durulma vardı. Kaldırılacağı yolunda yapılan onca habere rağmen Berlin Duvarı, 1960'tan itibaren Avrupa'daki süper güç imparatorluklarını bölen ve ikisinin de geçmeye niyetli olmadığı sınırı sağlamlaştırdı. Hâlâ nükleer kıyametin kara bulutları göğümüzde hakimdi. 1962 Küba'daki füze krizi esnasında

bulutlar daha da koyulaştı. Ve 1963'te Stanley Kubrick bu tehdidin en açık yorumunu *Doctor Strangelove*'da sergiledi – ancak o tarihte kasvetli niteliğine rağmen gülmece olarak izlenebiliyordu. Öte yandan (İngiliz'lerin tek taraflı olarak yapacağı) Nükleer Silahsızlanma için yeni Kampanya CND (1959), İngiliz solunun halkı hatırı sayılır derecede seferber etmesine rağmen açıktır ki, ne ABD'nin ne de SSCB'nin nükleer silahlanma yarışına bir etkide bulunamazdı, zaten böyle bir niyet de taşımıyordu. Gerçi tüm dünyaya örnek olacak bir ahlakî duruş sergileme fikri Britonların büyük kısmını etkisi altına almıştı. Bu, Soğuk Savaş'ın dışında kalmak ve daha kesin bir dille ifade edersek, Britanya'yı artık büyük bir güç ya da küresel imparatorluk olmadığı fikrine alıştırmak anlamına geliyordu. (Sovyet saldırısı karşısında caydırıcı olabilmek için Britanya'nın kendine ait bir nükleer gücünün olması gerektiği savı mantıklı değildi. Hele de, İngiliz hükümetleri tarafından bombanın Moskova'yı korkutma amacıyla değil de asıl olarak kendi iktidarlarını pekiştirme ve ABD'ye karşı bağımsızlığı koruma kaygısıyla imal edildiğini artık biliyorken.)

Yine de, geriye bakınca, sömürgelerden çekilmenin ortaya çıkardığı yan sonuçların ve kuşkusuz Britanya'da eski imparatorluğun Karayip kısımlarından gelen kitlesel göçlerin 1956 sonrasına ait sol siyaseti gitgide daha çok şekillendirdiği görülmüyor. Fransa'daki Dördüncü Cumhuriyet'in yaşadığı krizin Soğuk Savaş olgusuyla pek az ve Cezayir kurtuluş mücadelesiyle yakinen ilintisi vardı. Kurtuluş mücadelesini bastıran askerî cuntayı protesto etmek için 1958'de Friends' House'da düzenlenen bir kitle toplantısını anımsıyorum. General de Gaulle'ü yeni faşist diktatör ilan eden ve o zamanlar kurallara karşı gelen solcu bir Katolik olan kızıl saçlı, ateşli gazeteci Paul Johnson bir konuşma yapmıştı. Geniş kesimler tarafından duyulan ve dehşetle karşılanan Fransa'nın Cezayir'de başvurduğu işkence yöntemleri Uluslararası Af Örgütü'nü (1961) sadece Doğu'daki insan hakları ihlalleriyle ilgilenmekle yetinmeyen ve kampanyalar yürüten Batılı uluslararası bir yapı haline getirmişti.

Amerikan insan hakları hareketleri ve Britanya'ya akın eden Güney Afrikalı mültecilerle birlikte ırkçılık, eskiye nazaran solda daha önemli bir tema halini aldı. Britanya'da sözüm ona Notting Hill (aslında Nottung Dale) 1958 ırk ayaklanmalarının ardından "İrklarası Kardeşlik için Yıldızlar Kampanyası" adlı (SCIF) ırkçılık karşıtı zamansız bir kampanyanın içinde yer almam caz vesilesiyle gerçekleşmişti. Gerçek anlamda politik bir harekât değildi, (gerçi Colin MacInnes civarda dolaşmaya başlamıştı, çalıştığı ve toplumsal olarak tanındığı gözde yeri, posta kutularına broşürleri dağıtıyordu.) Medyayı arkasına alan bu türde diğer bütün harekâtlar gibi, bunun da birkaç ay hayli başarılı bir şekilde tanıtımı yapıldıktan sonra sonu boş çıktı. Sahiden de "yıldızları", asıl olarak caz sanatçılarını seferber etmişti. Britanya caz dünyasından Johnny Dankworth ve Cleo Laine, Humphrey Lyttelton ve Chris Barber gibi pek çok ismin yanı sıra bir takım pop yıldızları da vardı. Ancak, harekât asıl gücünü hikâyeleri basına ve programları televizyona taşıma yeteneğine sahip ve farklı ırklardan çocukların yaptığı ve televizyona çekilen 1958 Noel kutlaması gibi haber değeri yüksek fikirler üreten girişimcilerden alıyordu. Harekât sürerken, bariz derecede becerikli ve takdire şayan Claudia Jones da kıymetli yardımlarını esirgememişti. Beriki, West Indiesli bir Komünist Parti görevlisiydi ve asileri sindirme harekâtı sırasında ABD "vatandaşlığından" çıkarılıp sınırışı edilmişti. Batı Londra'daki Karayip göçmenlerine siyasî bir yapı ve Parti işlerliği kazandırmak için ve İngiliz KP'sinden yeterli desteği alabilmek için elinden geleni yapmış ve bu konuda vasat bir başarı elde etmişti. Her yıl düzenlenen ve artık bir siyasî niteliği olmayan Notting Hill Karnavalı'nın fikir annesi olması dışında, bu etkileyici kadın hak ettiği şekilde hatırlanmıyor bugün.

Üçüncü Dünya'nın öfkesi 1960'lara gelene kadar sol açısından önemli bir esin kaynağı değildi ve bu öfke, Soğuk Savaş ideologlarının Batılı liberallerle sosyal demokratlar üzerinde sahip olduğu nüfuzu henüz zayıflatmamıştı. Yine de 1950'lerin sonunda çoktan iktidara gelen Küba Devrimi dünya devri-

minin ikonografisine yeni bir tablo eklemek üzereydi: ABD, sakallı genç Davud'un direnişiyile karşı karşıya kalan bir Golyat haline dönüşüvermişti. 1961'de gerçekleşen Domuzlar Körfezi Çıkarması'na zaman geçirmeden tepki verildi – tıpkı 1956'da Sovyetler'in Macaristan'ı işgalinde olduğu gibi. Tepkinin boyutu her zamanki kesimlerle, dilekçelerdeki olağan imzalarla ve aslında alışıldık protestocularla sınırlı değildi. Haberlerin geldiği sabah Ken Tynan bana çaresizce telefon etmişti: Birşeyler yapmak lazımdı! Elden geldiğince çabuk. Nasıl bir mücadeleye girişmek gerekirdi? Kendisini poz yapmakla suçlayanlara karşı Marlene'le birlikte daima politik samimiyetine kefil olduğumuz Ken, soldaki samimi insanlardan biri olmasına karşın "iyiler ordusunun neferi" olmaktan uzaktı. Öyle olsaydı ne yapılması gerektiğini de bilirdi zaten. Gerekli komiteyi oluşturup protesto mektupları için alışıldık suç ortaklarını biraraya getirdikten ve Hyde Park'a doğru bir yürüyüş organize ettikten sonra –ne kadar uğraşsam da kimlerin konuşmacı olduğunu anımsayamıyorum– bunun solcuların düzenlediği mutat gösterilerden –hiç değilse görüntü babında– ne denli farklı olduğunu görmek hoş bir sürprizdi. Fidel Castro'yu savunma çağrısına, Tynan sayesinde, ya da muhtemelen Tynan'ın eylemci, aktör ve yayıncı temsilcisi Man Friday Clive Goodwin'i sayesinde, hatırı sayılır sayıda bir genç tiyatrocular grubu ve moda ajanslarına bağlı genç kadınlar yanıt vermişti. Anımsadığım en hoş görüntüye sahip politik olaydı, muhtemelen bir manzaraydı, üstelik en neşelisiydi de, zira Amerikan çıkartmasının yenilgiyle sonuçlandığını öğrenecektik.

Yani neredeyse fark etmeden, 1950'ler 60'lara doğru evrilirken kendimi ve dünyayı başka bir atmosfere geçiş yapmış bir halde buluvermiştim. 1956'dan sonra ne Parti'den ayrılma kararı almış ne de ihraç edilmişim, buna rağmen siyasî anlamda dahi Parti üyelerinin bir zamanlar içinde bulunduğu tecriti artık hissetmiyordum. Nükleer karşıtı olsun ırkçılık karşıtı olsun, hangi konuyla ilgili olursa olsun yeni politik kampanyalar için Parti etiketi artık belirleyici değildi. 1952'de Soğuk Savaş'ın malum kötü bir evresinde, bir takım komünist tarihçiler

olarak *Past & Present* adlı tarih dergisini kurduğumuzda, bunun bilhassa Marksist bir dergiden ziyade tarihçilerin “halk cephesi”ne hizmet eden genel bir platform olmasını hedeflemiştik. Yazarlarının sahip olduğu ideolojik etikete göre değil makalelerin içeriklerine göre değerlendirilen bir dergi olacaktı. Başlangıçta Parti üyelerinin haliyle ağırlıkta olduğu editörlük kurulunu nafile yere genişletmeye uğraştık. Zira, bolşeviklerle aynı masaya oturmaya, genellikle yerli, sağlam akademik temellere sahip bir radikal tarihçi olan Cambridgeli ilkçağ tarihçisi A.H.M. Jones gibi ender bulunan biri cesaret edebilirdi. Tanınmış sanat tarihçisi Rudolf Wittkower davetimizi kabul etmemesi yönünde açıktan uyarılmıştı. Ve Cambridge tarafından buyur edilen ABD McCarthy’ciliğinin kurbanlarından Moses Finley’in bizim için yazmaya başlamasına daha on yıl vardı. Aynı zamanda katılımcıların da çerçevesini genişletmeye hevesliydik. Editörlük kurulunu genişletmekte ilk yıllar başarısız olsak da bizden genç akademisyenler içindeki kusursuz namımız sayesinde ikinci ödevimizi biraz daha iyi kotardık. 1958’de onu da başaracaktık. Princeton’a gitmek üzere olan Lawrence Stone’un ve daha sonra Oxford’da kürsü sahibi bir profesör olan Sir John Elliott’un başlarını çektiği, daha sonra ünlünen ve Marksist olmayan bir tarihçiler grubu, topluca bize katılmayı teklif etmişti: Bunu, manşetimizde yer alan “bilimsel tarih dergisini” şeklindeki, ideolojik olarak maznun cümleden vazgeçmemiz koşuluyla yapacaklarını belirtmişlerdi. Sir John Elliott, hedeflerimize sempatiyle bakmasına rağmen mazisi kızıl olan bir kuruma resmen katılmayı o zamana kadar imkânsız görmüştü. Bu ödenmesi basit bir bedeldi. Karşılıklı birbirimizin politik görüşlerini soruşturmuyorduk –aslına bakılırsa artık kurulda ortodoks komünistlere de pek sık rastlanmıyordu– ve o zamandan beri kurulda hiçbir ideolojik sorun ortaya çıkmadı. O zamana kadar yayınımızı kütüphanesine koymakta sebatla direnen Institute of Historical Research bile sonunda insafa gelecekti.

Dolayısıyla hem özel hayatım belli anlamda “normal” bir seyre girmişti hem de içinde yaşadığım dünya (bunun aksini

dile getiren retoriğe rağmen) daha az tehlikeli, daha az eğreti ve kesinlikle artık daha çok refah barındıran bir yer olmuştu – ya da en azından öyle görünüyordu. Akademik anlamda ilerleyebilmem için daha çok zamana ihtiyaç vardı ama hayatımın normalleştiği de su götürmezdi. 1970'lere gelene ve ellili yaşları geride bırakana değin kürsümü ya da resmi onanmanın diğer mutad etiketlerini –ilk onursal dereceleri– alamayacaktım. Geriye dönüp baktığımda bu nedenle kendimi şanslı görüyorum. Zira meslek hayatınızda çok erken yaşta doruğa ulaşıp sonra kurumun dümdüz yaylasında uzun yıllar sürecek bir yürüyüşle karşı karşıya kalmak kadar kötü bir şey olamaz. Ya da daha beteri, insanın hali hazırda başardıklarıyla vakti zamanında ona ün kazandıran çalışma arasındaki mesafenin gitgide açılmasıdır. Geç başladığım ve çok uzun yıllar boyu önüme engeller çıkarıldığı için başkalarının yalnızca gerilemeye engel olmak için uğraştığı bir yaşta ben hep daha iyi olanakların beklentisiyle doluydum.

Dünyanın içinde bulunduğu duruma gelince, iktisadî ve teknolojik olağanüstü ileri adımlar açıkça görülmesine karşın istikrarın aldatıcı olduğunu biliyorduk. Öte yandan bizim gibi Orta ve Batı Avrupa'da yaşama şansına sahip olanlar açısından bu bir yanılsama değildi. Bizi bekleyen talihi tam olarak fark edememiş olabiliriz ancak cennetliklerin bölgesinde yaşıyorduk: Savaşların, sosyal kargaşa beklentisinin ya da korkusunun olmadığı, insanların çoğunun varlık içinde bir hayat sürdüğü bir bölgede, annemizin zamanında en zenginlerin bile sahip olmadığı ve fakirlerin hayalini dahi kuramadığı kısmî sosyal güvenliğin –çalışırken ya da işsiz kalındığında– bir dizi seçenek ve fırsatın tadını çıkarıyorduk. Bizimkisi dünyanın diğer yerlerine kıyasla daha yaşanası bir yerdi.

Çok geçmeden bunu yeryüzünün diğer bölgeleri için söylemenin imkânsız olduğunu fark edecektim. Ne de 1960'ların çok geçmeden göstereceği üzere cennetlik topraklarda yaşayan sakinleri de tatmin eden bir dünya aslında mevcut değildi.

Cnicht'in Himayesinde

1961 yılında Bertrand Russell ve aşağı yukarı 12.000 kişiyle beraber Trafalgar Meydanı'nda katıldığım nükleer silah karşıtı meşhur bir oturma eylemi nedeniyle tutuklanmaktan şans eseri kurtulmuştum. Bundan kısa bir süre sonra arkadaşım ve Apostle kardeşi Robin Gandy beni biraz sıkıntılı gördüğünü belirterek, Kuzey Galler Bölgesi'nde birkaç gün kendisiyle zaman geçirmenin bana iyi geleceğini söylemişti. Orada, yıkılmaya yüz tutmuş bir şapelin bitişiğinde, ıskallılığıyla neredeyse meydan okuyan küçük bir kulübesi vardı ve kayalara tırmanıp tepelere yaptığı gezintiler sırasında matematiksel mantığın sorunları üzerine kafa yoruyordu. Britanya'nın kırsal bölgelerinden geçen o muhteşem demiryolu ağı o tarihte henüz yok edilmemişti ve Orta Galler'in bağrında, ağaçlıklar arasından devam eden bir yolculuk yapmak hâlâ mümkündü. İngilizce konuşanlar açısından hâlâ Merioneth* eyaletinde kalan Penrhyndeudraeth'e giden, adı üstünde Cambrian Coast Express'le** kıyıya varmak mümkündü. Bu eyalet, Büyük Britanya ve İrlanda sınırlarında kalan bölgeler arasında Pazar günleri

(*) Eskiden Kuzey Galler'de bir eyalet, artık Gwynedd eyaletinin bir parçası – ç.n.

(**) Galler Kıyı Ekspresi. Cambria: Galler'in eski, şiirsel adı – ç.n.

içki tüketimiyle satışının yasaklanması lehine oy kullanan son bölgeydi. Robin her zamanki deri giysileri içinde beni orada motorsikletiyle karşılamıştı. Böylelikle kıyıda uzanan dağ silsilesiyle düzlüğü yürümekten (Traeth) kurtulmuştum. Artık düzlük haline gelmiş olan bu yer, Bay Maddocks adında birinin kıyıya çektiği duvar sebebiyle sular 19. yüzyıl başlarında çekilmeden evvel küçük bir koydu. Yeni Portmadoc limanına da onun ismi verilmişti. Söz konusu girişimi şair Shelley'in aralarında bulunduğu ilerici misafirler beğeniyle karşılamıştı. Daha evvelden Cnicht'in (Şövalye) etkileyici ve şaşmaz üçgenini klavuz işareti olarak kullanan gemiler dağın eteklerine kadar yanaşırdı. İsmine bakılırsa bu onlara ortaçağda kullanılan bir miğferi çağrıştırıyor olmalıydı. Yolun Traeth'ten ayrılıp Cnicht'in hemen aşağısından yüksek Croesor vadisine doğru usulca yükselmeye başladığı yer Clough krallığının sınıрыdı. İkinci evliliğimi yapmadan önce ve daha sonra da Marlene ve çocuklarla tatillerimizi çeyrek yüzyıl boyunca ekseri orada geçirecektik.

Bu "krallığın" hükümdarı daha doğrusu yaratıcısı Clough Williams-Ellis, uzun boylu, dimdik, Romalılar gibi kemerli burunlu, mütemadiyen tüvit ceket pantolon ve sarı çoraplar giyen hatırşinas bir şahsiyetti. Entelektüel sohbetlerin yapıldığı kulübe giderken bu tarz giyinme alışkanlığı bir tek onda vardı – o sıralar yaşı yetmişi aşkındı. Onun geldiği Britanya'ya en az Tolstoy'un Rusyası kadar yabancı olan bir nesile onu tarif edebilmenin en iyi yolu, Birinci Dünya Savaşı sırasında evlendiğinde subayların ne hediye istersiniz sorusuna karşılık berikinin verdiği cevabı aktarmaktır: Sırf süs olsun diye bir yapı –ortaçağ hisarlarına öykünerek yapılmış denize nazır bir yapı– dikilmesini arzu etmişti. İsteği yerine getirilmişti. Söz konusu yapıya, Clough Krallığı'nın ahşap ve demir işlerinde kullanılan mutad renk olan "Clough yeşili" bir demir kapıdan girilirdi. Bu kapı kendi evinin, yani Plas Brondanw'un –Clough'un ayaklı özgün vazo ve kemerleriyle çevrelenmiş, Snowdon'un doruğuna bakan, düzgün ve muhteşem bahçesiyle o küçük ilkel binanın– girişinin tam çaprazında yer alırdı. Kapı-

dan girer girmez birkaç yarda boyunca yine onun diktiği ağaçların arasından geçen bir yol uzanırdı. (Pek çok tutkusundan biri de ağaçlardı. Stowe'un büyük evine giden ağaçlıklı Grand Avenue'un tasfiye edilmesi ve imara açılması yönündeki öneriye çok öfkelenen Clough, buranın bir devlet okulu haline getirilmesine uğraşacak, orayı bizzat kendisi satın alıp bölgeyi korumak için gerekeni yapacaktı. Belki de projeye en önemli katkısı buydu.) Çocuklar kulenin içinde oynamaya, hepi topu bir deniz manzarasıyla nemli bir bozkır uzantısına bakan o yerin merdivenlerini tırmanmaya bayılırdı. Üç dört kilometre ötede bozkırın gerisinde krallığa ait Küçük ve Büyük Moelwyn adlı öteki dağlar görünürdü. Clough'un aynı isimli oğlu savaştan geri dönememişti. Bir keresinde burası Çin hakkında çekilen bir sinema filmi sırasında set vazifesi görmüştü. Clough bundan son derece hoşnut kalmıştı. O türde romantik saçmalıklardan hoşlandığı için değil, filmleri ve kuşkusuz ünlüleri sevdiğinden. Ayrıca, film şirketinin Merioneth'e gelme sebebi, bu bölgenin küçücük bir parçasının Büyük Britanya'nın herhangi bir yerine kıyasla Çin'e daha çok benzetilebilir olması değildi. Buraya gelmişlerdi çünkü yıldızlar ve film ekibi Clough'un en ünlü eserlerinden, en görkemli süslü yapılarından birinde – Portmeirion'da kalacaktı. Burası, İtalyan kıyı şeridine ait bir yer gibi düzenlenmiş, sahici ebatlarda yarı-barok bir oyuncak kentti ve hâlâ da öyle. Portmeirion, Cardigan Koyu'na giden geniş ve sığ halicin gri sularını çevreleyen rododendron kaplı kayaların arasından tüm heybetiyle, renkler saçarak birden yükselir. Clough, buranın bir kısmını tatil köyü ve otel şeklinde genişletmek suretiyle harcamalar yapıtı ki gösteri dünyasının hafiften bohem insanları mekânın bu halini çekilmez buluyordu. (Golf kurslarının yerini havai fişekler almıştı). Bu genişleme için günü birlik gelenlerin bıraktığı parayı kullandı. (Aile dostlarına giriş bedavaydı.) Portmeirion'la ilgili hiçbir şey tam olarak gerçek değildi. Mekân, Clough'un kurtardığı otantik heykeller ve mimari eser kırıntılarıyla dolu olmasına ve her şey bir hülya alemine ait gibi görünmesine rağmen kabuslara büsbütün yer yok anlamına da gelmiyordu bu. Sonra-

ları kûlt İngiliz dizilerinin seti haline gelecekti. Burada çekilen *The Prisoner* adlı seride Kafkaesk bir kurban, aynı anda hem tehlike hem de cazibe barındıran bir ortamdan kaçamayacağını fark ediyordu. Doğrusu dizi yapımcıları da kaçamamıştı, zira on yedi bölümün ardından dizi aniden duracaktı. Hâlâ geniş bir hayran kitlesine sahip olan bu dizi ara sıra tekrar yayınlanıyor.

Profesyonel bir mimar olarak duruşuyla gurur duyan Clough, belli açılardan kendi yarattığı ortamın kurbanı oldu ve bundan kaçamadı. Toprak sahibi bir ailenin küçük oğlu olarak geçimini sağlamak zorundaydı ve çocukluğundan beri tutku beslediği mimarlık, hem geldiği kökene hem de eğilimlerine denk düşünüyordu. Okula yalnızca tek bir dönem gitmişti. Meslekî anlamda yoksun olduğu niteliği kırsal kökeniyle telâfi etmeye koyuldu; görgülü bir sanat aşkıyla dolu, iyi aile mensubu yakışıklı ve çekici bir genç adamın Edward dönemi Britanya'sında hafta sonu partileri sayesinde kolayca kurabileceği bağlantılardı bunlar, her şeyden evvel bu zaten onun kendi dünyasıydı. Arkadaşları ve arkadaşlarının arkadaşları ona ilk başta ahırlar, derken kır evleri, sonra sayfiye evlerinin muhtelif bölümleri, devlet okulları ve hatta Wye'nin Breconshire yakasında, hâlâ bir otel olarak kullanılan, tamamlanmış ve büyükçe bir Edward dönemi binası olan Llangoed Hall'ü yapması için fırsat tanıdı. (Aslında bu yapıların büyük çoğunluğu gösterişsiz ebattaydı.) Bununla birlikte, Le Corbusier ve Mies Van Der Rohe döneminin son derece gelişmiş meslekî püritenlik standartlarında, Portmeirion ona "ciddiye alınmayacak bir mimar" rolünü münasip gördü. Şövalye Sir (Bertram) Clough Williams ünvanına ancak seksen yedi yaşında kavuşacaktı.

Bu, onu tamamen yanlış anlamaktır. Onun için ağaçlar, duvarlar, manzaralar, çifliklere giden yollar, kulübeler ya da su olmadan binaların hiçbir anlamı yoktu. Şekil vermek ya da yaratmak istediği binalar değil küçük dünyalardı; insanlar, binaların, vahşi ya da ehlileşmiş doğanın, manzaraların, semboller ve abidelerin kaynaştığı bir bütünde çalışıp hayatlarını sürdürsün istemişti. Şüphesiz aynı zamanda bir grup ziyaretçinin

hayran kalacağı bir topluluk da yaratmak istemişti. Çünkü insanların kendi işlerine baktığı bir yer değildi burası: Bir eğlence yeri, bir *jeu d'esprit* ya da daha ciddi ifadeyle, anlık bir ütopya hayali olan Portmeirion aslında onu yeterince yansıtmıyordu. Kendisine Lutyens'i değil de, Thomas Love Peacock'un *Headlong Hall* adlı eserindeki, yabani Galler bölgesine şekil veren coşkulu Lord Squire Headlong'u örnek alıyordu. (Shelley'in bir arkadaşı ve Galler ülkesinin hayranlarından olan şen şakrak Peacock'un romanını ya da daha ziyade konuşma parçalarını bir de Clough'un krallığında okumak lazım.) Ve böylesi bir bölgenin özü, vahşi doğal güzellikle yoksulluğun ve Galliler kadar müziğe ve söze duyarlı bir halkın görsel estetiğe karşı şaşırtıcı kayıtsızlıklarının özgün bir bileşkesi olmalıydı. Yaptığı binaları uygun duvar ve metal işçiliğiyle süslemeyi ve yapıların romantik özüne dikkat çekmeyi gerekli bulsa da, yarattığı ortamların "güzel" değil de kendileri gibi olmalarını ve her şeyden çok oldukları gibi kalmalarını öngörmüştü. Clough'un taşradaki plansız "gelişim" "ahtapotuna" karşı doğanın korunması için yürüttüğü kampanyaların evveliyatı 1920'lere uzanıyordu. Büyük oranda aynen korunmalarını sağlamak için, iki savaş arasındaki dönemde, krallığını oluşturan çıplak tepelikleri, kırları ve dağları satın almıştı. Neyse ki o tarihte buraların herhangi bir rant değeri yoktu, zira hali vakti yerinde olmasına rağmen zengin değildi. "Londra'da kazanılan on poundla dönümlerce tepelik arazi satın alınabiliyordu."¹

Aslında Clough'un krallığı çok sayıda muhteşem özelliğe sahip olmasına karşın geleneksel anlamda "güzel" değildi. Nasıl olabilirdi ki? Büyük oranda hayal ürünü, taştan yapılma, üstüste iki kez yıkılmış kırlık bir bölgeydi. Oldum olası fakirlik çekmişti ve kazanç getirmeyen tepedeki çiftliklerin gerilemesi ve büyük arduvaz taş ocaklarının en nihayet iflas etmesi nedeniyle viraneye dönmüştü. Viktorya döneminin Britanya'sında inşaat işiyle uğraşan kesime çatı malzemesi sağlayan taş ocakları, kıt kanaat ayakta duran bu çorak dağlık bölgeyi bir süreli-

1 *Country Life*'ta Richard Haslam, 21 Temmuz 1983, s. 131.

ğine zengin etmişti. Kelimenin tam manasıyla sanayileşme sonrasına ait harabelerden menkul bir yerdi. Blaenau Ffestiniog'un kullanılmayan dev taş ocaklarından, terk edilmiş ocağın yarım ay şeklindeki sahasına ve Cwmorthin'deki kızılca kargaların altındaki işçi kışlalarına doğru tırmanıp sonra çorak Cwm Croesor'a giden metruk demiryolu rayı sırasınca aşağıya doğru yürüyebilirdiniz. Croesor'un terk edilmiş taş ocağına hizmet veren ocağın eski evlerinden biri uzun yıllar bize ait olmuştu. Burası Traeth'e ve Portmadoc'da yük almak için karşıya geçen tırların, kendilerini aşağı doğru yerçekimine bıraktığı terk edilmiş uzun bayıra giderdi. Bölgeden çıkan büyük şair R.S. Thomas'ın "The Welsh Hill Country" (Galler Tepesi) adlı şiirinde sözünü ettiği gibi aynı zamanda tarım sonrası döneme ait harabelerle de dolu bir yerdi burası.

Soğuk şöminelerdeki küf ve yosun
Kapıların yarıklarında boy atan ısırgan
Nant-yr-Eira'da bomboş dikilen evler
Güneş ışığının sarı sazlarıyla örtülen çatılardaki delikler
Çorak avlağa dönüşen toprak

Turizm 1960'larda bile boşluğu yeni yeni doldurmaya başlamıştı. Zira Snowdon bölgeye damgasını vurmasına karşın, Snowdonia'nın en önemli güzel mevkileri (ve dağcılık merkezleri) beş altı kilometre uzaktaydı. Bir zamanlar her gün Llanfrothen ve Penrhyndeudraeth'den Blaenau Ffestiniog'un büyük taş ocaklarına 200 erkek taşıyan ve artık harabeye dönen dekovil yol –Ffestiniog Demiryolu– çocuklarıyla ne yapacağını bilemeyen müteşekkik turist ebeveynin hatırına ateşli amatörler tarafından restore edilmeye başlanmıştı. Kuzey Galler yöresinde geçirdiğimiz yılların çoğunda tren, Portmadoc virajını almadan azman bir dağ eteğinde aniden arızalanıverirdi.

Krallığının yöneticisi olarak Clough'un yaptığı iş tam olarak harabeleri yaşanır hale getirmek ve nüfusu sürekli azalan yamaçlardaki boş duvarları doldurmaktan ibaretti. Bizim ilk kulübemiz rüzgâr alan dört evden biriydi ve yerel taş ocağı için Croesor taş ocağı köyünün dışında, çorak dağ vadisinin oy-

lan kısmına inşa edilmişti. O zamanlar buranın tek daimi sakinini, mutfağa benzer bir yerde, hepsi ayrı ayrı babalardan olan üç çocuğunu bir köpekle beraber büyüten aziz Nellie Jones'du. Neredeyse aynı derecede patırtıcı İngiliz ziyaretçilerine göz kulak olmak sanki vazifesiymiş gibi davranırdı. (Croesor'a ait, kilisesi olmayan birkaç haneli küçük köy, postane- bakkal karışımı dükkânını kaybetmek üzereydi ve yetkili mercilere karşı verilen sürekli mücadele sonucu ancak minik okul kapılarından kurtulmuştu. Clough'un boş kulübeleri bekâr kadınlara ya da çocuklu dullara verme politikası da bu yönde destek sağlıyordu.) İkinci evimize gelince, eskiden Anwyl ailesinin konağı olan binaların bir parçasıydı ve 16. yüzyıldan kalma bir harabeydi. Aile 18. yüzyıldan sonra kötü günler yaşamıştı. Romantik bir muhit içinde yaşamak uğruna aşırı rahatsız koşullara aldırış etmeyen Londralılar için Clough burayı yaşanabilir bir ev haline getirmişti. Her zamanki tarzına uygun biçimde, doksan santim çıkıntı yapan bir taş duvarı olduğu gibi bırakmıştı. Asırlık harabeliğe dönen duvarın içinden sonrasında öyle devasa bir ağaç boy vermişti ki, bir fırtınada devrilip evin büyük kısmını yıkabilecek bu ağaçla ilgili kontratalehimize bir madde eklenmesinde ısrar etmiştik. Clough'un arazisindeki bütün binaları ya sıfırdan inşa ettiğini, ya yenilediğini ya da yaşanacak hale getirdiğini sanıyorum. Öte yandan, yöre sakinlerini birbirinden tamamen farklı olan ve pek nadiren ortak özellikler gösteren en az iki sınıfa ayırmak mümkün; bunlar bölgeyi ikinci adresi edinen ve sonradan gelenlerle yerli Gallilerdi.

Sonradan gelenlerin çoğu orta sınıftan İngiliz aydınları ve dağıtmış tutkun bohemlerdi. Belli açılardan çoğunun öyle ya da böyle Williams-Ellises'le ilgisi vardı. Bağlantıların büyük kısmı Clough'un ve merhum oğlu Kitto'nun da gittiği üniversite olan Cambridge'e dayanıyordu. Çocuğun King's'den eski arkadaşları Brondanw'nın mutad ziyaretçileri olarak sahnede yerlerini aldı. Hatta içlerinden biri aileye damat geldi. Robin Gandy de ilk olarak vadiye bu vesileyle gelmişti. İlk gelip yerleşenlerin hepsi peşinden kendi arkadaşlarını, yaşıtlarını, öğ-

retmen ve öğrencilerini getirdi. Onlar da gelip kendi gözleriyle gördü ve buranın cazibesine kapıldı: Hobsbawm'lar önce birer birer, sonra iki çocuklarıyla, derken Marlene'in erkek kardeşi Walter Schwarz, onun karısı ve beş çocuğuyla geldiler. Mo-elwyn'lerin aşağı yamaçlarından tarihçi E.P ve Dorothy Thompson, derken, Cambridge akademik camiasında köşe taşları olan Bennett ailesinin ikisi de İngilizce öğretmeni ebeveyni ve onların muhtelif çocukları geldi. Öyle veya böyle bir dizi önemli Cambridge ismi Clough'un krallığıyla çoktan bağlantılı hale gelmişti: Sözcelişi Portmeirion yarımadasında kalan filozof Bertrand Russell; Nobel ödüllü fizikçi Patrick Blackett –emekliliğinde, kızının Croesor'daki evine çok uzak olmayan, bir zamanlar tatil kulübesi olan Brondanw'ın hemen yukarısındaki eve yerleşmişti– ve muhtemelen karısını Cambridge'deki evlerinde bırakıp gelen ve Portmeirion'da ikinci hanımıyla düzenli tatiller yapan büyük sinolog Joseph Needham bunlardan bazılarıydı. *Nature*'un uzun yıllar editörlüğünü yürüten John Maddox, Clough'un Traeth'deki kulübelerinden birinde geçici bir süre kalmıştı. Ekonomi tarihi öğretmenim Mounia Postan ve karısı Lady Cyntia (Keppel) Ffestiniog'un dış mahallelerinden bir zamanlar okul olan bir ev satın almışlardı. Bir “Galler Bölgesi Bloomsbury sahnesinden” bahsetmek –bu tabiri Bertrand Russell'ı bölgeye getiren, doğma büyüme oralı, sevimli ve hüzünlü filozof Rupert Crawshay Williams kullanmıştı– biraz zorlama olur. Yine de Portmeirion yarımadası, Croesor vadisi ve Ffestiniog'daki İngilizce konuşan kesim arasında yoğun bir sosyal hayat filizlenmişti. Kuzey Galler tatilleri denince ilk akla gelen, taşraya has alçak tavanların altında eğlenmeye ve eğlendirmeye can atan misafirlerin kapı girişlerinde, evvela yağmurluklarından suları silkeleyip çizmelerine dolan yağmur suyunu boşaltmalarıydı. Croesor vadisiyle ilgili anlatılan ve çoğu yaşanmış olaylara dayanan anekdotlardan, rüzgârsız akşamlarda insanın kulağına mutlaka bir daktilo sesi çalınacağını öne süren latifenin, hiç yoksa şiirsel bir gerçeklik payı vardı.

Bilim ve Cambridge at başı gitmesine rağmen, yerel topraklarda büyük dehaların toplanmış olmasından herhalde en çok

Clough'un karısı yazar Amabel Williams Ellis hoşnuttu. Anabel, kökleri uzun bir Hindistan mazisine uzanan toprak sahibi ve aydın Strachey ailesinden geliyordu. Aile bağlanıları (gerek Oxford gerekse de Cambridge'de) için ille de bir fark aranacaksa bu siyasetle ilgiliydi. Gazeteci ağabeyi St. Loe Strachey'in kayda değer bir politik ağırlığı vardı ve diğer ağabeyi John Strachey de, önceleri (o zamanlar) İşçi Partisi'nin umudu gözûyle bakılan ve sonradan İngiliz faşizminin lideri haline gelen siyakalı çapkın Sir Oswald ("Tom") Mosley'in peşinden giderek bölgeyi terk etmiş, derken 1930'larda epey geniş kitlelerce tanınan bir Komünist Parti aydını olmuştu. 1940'ta komünizmi terk etti ve çarpıcı bir başarı edinmese de 1945 sonrası İşçi Partisi iktidarlarında seçkin bakanlardan biri oldu. Amabel de gayrı resmi anlamda Komünist Parti'ye katılmıştı ve Parti'nin düşmanlar tarafından kuşatılan yarı-illegal bir kardeşler takımı olduğu dönemde kısmen gurbette mahsur kalmıştı. Oraya gidişim kendisine o günleri anımsattığı için memnundu. Yoldaşlar hakkında çene çalabileceği ama asıl olarak daha derin mevzularda fikir alış verişi yapabileceği güvenilir biriydim. Anıları yad etmek üzere kulübemize gelirdi. Motorşiklet kullanmak için bir hayli yaşlı olduğundan, aracı abartılı bir özenle ve tehlikeye yol açacak denli yavaş sürerdi. Yöre sakinleri dışında pek kimsenn kullanmadığı Croesor Yolu'nda trafik rahatça sürmesine elverişliydi. Amabel, Clough'a nazaran entelektüel meselelere daha fazla düşkündü. Genç kızken bilim adamı olmayı hayal ederdi, gelgelelim onunki gibi bir ailede "kızların" böyle bir âdeti yoktu. Aslında okula bile gönderilmemişti. Neticede, en çok da çocuk edebiyatına katkılarıyla tanınan bir yazar olmuştu. Onun kuşağında sıkça rastlanacağı üzere, Clough'un yazılarına ve fikirlerine yaptığı hatırı sayılır katkı Clough'un icraatlarının arasına dahil ediliyordu. Amabel trajik bir örnek değildi, aslında hayatın tadını çıkar-mış ve kadınların yeni yeni özgürleşmesinden –ki buna evlilikte sadakate yönelik oldukça serbest bir yaklaşım da (görün-düğü kadarıyla) dahildi– o da nasiplenmişti. Ancak geldiği sınıf kökeni nedeniyle metin olmaya zorlanmasa, kederini belli

edebilirdi. Son derece profesyonel bir bilgin olabilirdi ve en azından kızlarından birinin sualı biyoloğu olması için uğraşmıştı. Yaşlı hanımdan epey hoşlanmama karşın entelektüel aydınlanma için çıkıuğı keşiflerde onu ara sıra bile bile atlatırdım. Bilhassa da Clough'un ölümünden sonra, misafir bekleyerek ölmeyi arzuladığı son yıllarında uzun uzun sohbet ederdik. Şikâyetçi değildi ama yalnız başına, eski ve rutubeli bir evde yatağı bağımlı halde geçen acı dolu günlerin sona ermesini istediğı de her halinden belli oluyordu. Yeterince yaşamıştı. Ancak aramızdaki politik omuzdaşlık dahi, İkinci Dünya Savaşı sırasında National Gallery'deki hazinelerin saklandığı, Clough'un krallığının bir yerlerinde bulunan yeraltı eserlerine nasıl ulaşacağımı bana söylemesine yetmiyordu. Komünist geçmiş başka bir şeydi devlet sırları apayrı bir şey.

Ciddi anlamda dağıcılık yapmak için gelen azınlığı sayınazsak bizim gibi yabancıları Galler dağlarına çeken neydi? Kuşkusuz rahatlık arayışı değil. Galler'deki kulübelerimizde gönüllü olarak sürdürdüğümüz hayat tarzının, kapitalizm tarafından ağır koşullarda çalıştırılan işçilere dayatılan ve sistemi mahkum etmemize neden olan şartlardan bir farkı yoktu. 1950'lerin zorluklarla dolu orta sınıf hayat standartlarıyla bile, Londra'da ya da Cambridge'de benzer şartları kabul etmeyi hiçbirimiz aklımızın ucundan geçirmezdik. Hatta çevresel açıdan doğayla içiçe yaşamayı sağlıklı bulan ve ilkel zorluklarla boğuşmaya sonsuz bir heves besleyen kayınbiraderim Walter Schwarz için bile geçerliydi bu. Bununla birlikte Parc Çiftliği'ndeki hayatın harikalarıyla güçlüklerini mütemediyen paylaşabileceğimiz yegâne insanlar Dorothy Wedderburn gibi değişmeyen yakın dostlardı. Parc'a gittiğimizde ilk geceyi az da olsa kuru geçirmenin tek yolu oradan ayrılırken battaniyelerle pijamaları hava geçirmeyen battal plastik torbalara doldurmaktu. Evi kurutup içini kabaca oturulabilir hale getirmek için iki üç güne ihtiyaç olurdu. Zaten, dışarıdaki tuvaletlerde pek işe yaramayan ancak temel bir ısınma gereci olan parafin sobaları ve kentli aydınların çiseleyen yağmurun altında, arka bahçede, pejmurde yerel kılıkklar içinde baltayla kestiğı şömine yakıtı

evin ancak bir iki köşesini ısıtırdı. Kimbilir belki de bu keskin fiziksel rahatsızlık Galler'deki hayatın cazibesinin bir kısmıydı: Böylelikle kendimizi doğaya daha yakın hissederdik ya da en azından iklim ve coğrafya koşullarına karşı mütemadiyen verilen çaba bize böylesi bir tatmin yaşatırdı. Bu durum, Kuzey Galler'le ilgili en iyi anımsadığım şeylerden belli: İki küçük çocuğu kar kaplı taşlık patikalardan yürütüp bir dağ eteğindeki mağarada onlara çikolata verir; insanı iliklerine kadar ıslatan sağnak yağmurun altında Robin'le sarp yamaçlardaki keçi yollarından sürüne sürüne tırmanarak yapığımız uzun yürüyüşten döner – öyle ya, bunu keçiler başarabiliyorsa orta yaşlı bir tarihçi neden başaramayacaktı; ve hepsinden öte, Cnicht sırtlarının batısında yer alan Arddy'nin sarp kayalık doğal sit alanının çevresinde yürüyüp dengeyi sağlamaya ve tırmanmaya çalışırken, onun kıvrımlarında saklı olan soğuk göllerin bildik ama bir o kadar beklenmedik manzarasıyla karşılaştık...

Ancak bunların hepsi de bir misafirin zevkine hitap eden etkinliklerdi. Kuzey Galler'in bizim kaldığımız kısmı, aynı zamanda dışarıdan gelen kalıcı ya da yarı-kalıcı meraklı yerleşimcileri, ya da daha ziyade mültecileri de cezbediyordu. Söz gelişi serbest yazarlar, Soho'daki yerlerinden edilmiş bohemler, daha düşük ya da düzensiz gelirlerle manevi arınma peşinde olanlar ve tek tük anarşist aydınlar vardı bunların arasında. Nükleer silah karşıtı etkinliğin gurusu Bertrand Russel'in peşinden, Clough'un krallığına bir dizi nükleer silah karşıtı gelmişti ki, Russell'in sorunlu ailesini saymıyorum bile. Kadim filozofun üzerinde epey nüfuza sahip olan Amerikalı militan Ralph Schoenman hiçbir zaman yerel camianın bir parçası olmamıştı. Görünüşte Russell'in adına dünyayı kurtarma iddiasıyla harıl harıl sağda solda geziniyordu. Bununla beraber, Committee Of a Hundred'ın* Sekreteri (ve Brixton hapishane-

(*) *Committee of a 100*: Michael Randle ve Pat Pottle, Committee of 100 isimli nükleer silah karşıtı grubun kurucusuydu. 1962 yılında ikisi de 18 ay hapse mahkum olmuştu. Hapishane koşullarını kendi gözleriyle gördüler. Çıktıklarında Sovyetler Birliği'ne çalışan ve o zamanın en uzun hapis cezasına mahkum olan çift taraflı casus George Blake'i hapisten çıkaracaklardı – ç.n.

sinden Sovyet ajanı George Blake'in kurtarılmasında işbirliği yapanlardan biri olan) Pat Pottle bu mücadeleden çekildikten sonra arkadaşı ve nükleer silah karşıtı hareketten tanıdığı ressam ve devrimci Tom Kinsey'in etkisiyle Croesor'a yerleşmişti. (Tom daha sonraları tilki avı ustalarının arasındaki tanınmış tek anarşist isim olacaktı ancak Snowdonia'nın yapısı nedeniyle av at üstünde değil yürüyerek düzenleniyordu.) 1962'de Kuba krizinin ardından Russell'e dünya barışını koruduğu için teşekkür etmek amacıyla Portmeirion'da bir gösteri düzenledi. Russell'e gelen bir telgrafa bakılırsa (Kinsey'in kaleme aldığını öne sürdüğü telgrafa yanıt olarak) Kruşçev, krizin sona erdiğini halka resmen duyurmuştu.

Söz konusu göçmen topluluğuyla yerli Galli halkı yan yana yaşamasına karşın, iki grup birbirinden sadece konuştukları dille değil belki de daha çok sınıfsal kökenleri, yaşam tarzları ve yerel halkın ayrılıkçı tavrı sebebiyle ayrılıyordu. Cinsellik bir yana "ırklararası" yakın arkadaşlığa doğrusu nadiren rastlanıyordu. Orta Galler'in bir o kadar ücra (İngilizce konuşan) ve daha tarımsal bir bölgesine taşındığımızda, özellikle de Croesor'da gelişen gerginliklerden sonra, aslında çabuk uyum sağlayan Marlene'in alışmasını sağlayacak azıcık iyi komşuluk ve köylü ruhu bile pek mevcut değildi.

Williams-Ellises gibi, tutkun bir Galli olmasına rağmen hayatının her anında İngilizce konuşan aydın tabaka mensuplarının aksine, 1970'lerde dışarıdan gelen kalıcı yerleşimciler Galce'yi kendiliğinden öğrenmeye başladı. Bunu iletişim kurmak niyetiyle değil de daha ziyade bölgede gitgide daha aleni bir hal alan milliyetçi duyguları dikkate alarak yapıyorlardı. 1960'lara gelindiğinde en eski ve tecrit edilmiş bölgeler haricinde iki dil de aynı düzeyde geçerliydi. Tek beklentisi televizyon seyretmek ve kendi mahallesi dışından gelecek insanlarla –ülkenin yüzde sekseni Galce konuşmayan sakinlerden oluşuyordu– alışverişte bulunmak olan herhangi bir Galli açısından iki dil bilmek, Gallilere has özelliklerin en yoğun bulunduğu köylerde bile önemliydi. Bu durum aslında bizimki gibi Galce konuşulan bölgelerin esas sorunuydu ve gitgide daha rahatsız

edici bir hal alan milliyetçiliğin de temeliydi. Modern uygarlığın karşı konulamaz İngilizce konuşma tufanı karşısında, yirmi otuz yabancıнын dilini bütünüyle asimile etseler bile bu onlar için devede kulak kalıyordu.

Dağlık yöre insanların pek çoğu açısından Galce, bu tufandan korunmak için topluluğun adeta hep beraber sığınacağı Nuh'un Gemisi görevi görüyordu. Değişip dönmek ve ilişki kurmak taraftarı değillerdi. Misafirliğe gelen Güney Wallianları "mektepli Galce" konuştukları için hor görüyorlardı. Nuh'tan farklı olarak tufanın sona ermesini beklemiyorlardı. İçlerine kapanmışlardı çünkü olabilecek en çaresiz konumda hissediyorlardı kendilerini: Etrafları kuşatılmış, azınlık olmaya mahkum edilmiş çaresiz bir azınlıktılar. Ancak bazılarına göre bir çözüm vardı; milliyetçi politik yönetimin dayattığı zorunlu Cymriceleştirme.* Sonraki safhalarda, dışarıdan gelen işgalcilerin cesaretini kırmak için ikinci adresleri olarak gördükleri evler yakılacaktı. Bilenlerin dediğine bakılırsa, eylemciler Clough'un krallığından geliyordu oysa burası evlerin yakıldığı bir merkez değildi. Yerel halk, yaz mevsimi için gelen tanıdık komşularla en geneldeki "İngilizler" arasında ayırım gözetiyordu. Kırsal bölgelerde büyük kentlerden farklı olarak hiçbir şeyi saklamak mümkün olmasa da, polis ev yakmalarla ilgili terörist davaların hiçbirini aydınlatamamıştı.

Dolayısıyla, belli açılardan Clough'ın krallığındaki yerli halk ve Kuzey Galler dağlarındaki yerli halk da genel anlamda, mevsimlik gelenler kadar ve hatta yerlilerin terk ettiği çiftlik ve kulübelere taşınan kalıcı İngiliz göçmenleri kadar alıştıkları çevreden koparılmıştı. Çökmekte olan bir toprağın üzerine inşa edilen bina gibi toplumun temelleri sarsılıyordu; evi destekle ayakta tutmak mümkündü ama ya toplumu... Asıl olarak tarımla geçinen bu toplumu şiir, katı kuralcılık ve genel yoksulluğun yanı sıra, geçmişe özgü tecrit yaşam tarzı bir arada tutmuştu. Artık bu geçerli değildi. Şapeller bomboştu. (Croesor Vadisi'nde geçirdiğimiz onca yıl, Anglikan oldu-

(*) Galler bölgesinde yaşayan Keltler – ç.n.

ğu için oldukça sıradışı bir isim olan R.S. Thomas'ı saymazsak dinî bir liderle karşılaştığımı hiç anımsamıyorum. Buraya, şair arkadaşı İngiliz Thomas Blackburn'u, Snowdon'da unutulmaz manzaraya sahip sarp bir mezarlığa gömmeye gelmişti.) Evlilik dışı ilişkiye bu denli büyük bir heves besleyen (resmî olarak varolmayan) bu ahalide katı kuralcı Protestanlığın belirleyici ölçütlerinden olan katı alkol perhizi de eski önemini kaybediyordu. Militan Galli milliyetçiliğinin toplanma mahali artık şapeller değil birahanelerdi. (Clough, Brondanw Arms'a bir tane birahane inşa etmişti. Meyhanenin işareti güzelce işlenmiş metalden bir çelenkti. Ancak gerek onu gerek birahaneyi basitçe The Ring diye adlandıran Garreg ve Llanfrot-hen'in sakinleri açısından bu motifin bir anlamı yoktu.) Sadece gayri meşru çocuklara gösterilen hoşgörölü bir sessizlik kalmıştı; hatta annelerin aniden beliriveren küçük kardeşleri kılığında tanıtılamayacak olanlar için bile bu geçerliydi. Galler yönetim meclisinin ovalık yerlerde sağladığı merkezi ısıtma sistemine sahip sosyal konutlar için yüksek tepelik bölgeler terk edilmişti. Para olgusu bile artık iki topluluğu birbirinden daha fazla ayırıyordu. Çünkü Galce konuşulan toplulukta geçmişte servet belirleyici bir role sahip değildi. Zira gerçekten zenginleşip güçlenenler İngilizleştiklerinden topluluğun zaten dışında sayılıyorlardı.

Eğer ille de bir fark aranacaksa, din görevlisinin (yani hâtip), şair ve bilim adamının sosyal statüde mertebesi manevi ya da düşünsel özelliğine göre belirleniyordu. Bu kişi, sözgelişi Galler dilinin karışık vezinleriyle doğaçlama yapabilecek yetekte bir postacı; ya da kütüphanesi artık Aberystwith'deki National Library of Wales'in (Galler Ulusal Kütüphanesi) bir parçasını oluşturan, Croesor'un gururu büyük antikacı ve bilim adamı, taş ocağında memur Bob Owen gibi (Oğlu ve ailesi – Tuddwr, Gaynor ve çocukları Bob ve Eleri ve bebekleri Deian köydeki arkadaşlarımızdı) herhangi biri olabilirdi. Erkekler için makbul sayılan bir diğer sosyal statü –bu kadar kültürel olmasa da– yaygın yapılan ve evrensel anlamda kabul gören bir sporla, kaçak avcılık payesiyle geliyordu. Bizim kaldı-

gımız dönemde bile, eski bir taş ocağı köyünden bir arkadaş, akşam yemeğine som balığı almak için seyyar balıkçıya fiyatı sorduğunda haliyle, "Alıyor musun satıyor musun?" sorusuyla karşılaşmıştı. R.S. Thomas'ın muhteşem şiirleri, Kuzey Gallile'in çoğunun okuma yazmayı sevmeyen hantal dağ çiftçileri olduğunu düşünmemize yol açmasın. Galce dilinde yapılan okuma yazma faaliyeti ekseriyetle, ata yadigarı bir gelenek uyarınca alçak inşa edilen tavanların altında gerçekleşirdi; bu sayede yaklaşan yabancıları görmek ve yağmurla fırtınadan azami koruma sağlamak aynı anda mümkün olurdu. Croesor Ychaflı komşumuz Edgar, dağlarda serbestçe koşturan koyunların toplu kırılma işleminden önce çiftçilerin köpekleriyle birlikte sürüleri nasıl toparladıklarını anlatmıştı. Berikinin arazi ekolojisi üzerine, en az eski köy postanesinde görevlendirilen kolej mezunu somurtkan milliyetçi saha bekçisi kadar bilgisi vardı ve ağzı da en az onun kadar iyi laf yapabiliyordu.

Clough'un krallığının Galler dağlarının özelliklerini yansıtırıp yansıtmadığını söyleyemem ancak alttan alta kaynaklayan bir sürü gerilimle istikrarsız ve mutsuz bir yerdi. Halk, giderek artan düzeyde İngiliz karşıtı küskünlüğe, hatta kindarlığa sarılıyor ve kişisel ilişkilerden uzak duruyordu. Bu durum çocuklardan ziyade yetişkinlerin özüne uygundu.² Sosyal kırılgılığın emaresi olacak başka gelişmeler de vardı. 1980'lerin başlarında yerli halkın "turuncu halk" adını verdiği kesim ("sanyasinler", ya da Hintli guru Shri Bhagwan'ın takipçileri) vadiye geldiğinde, İngiliz bohem diasporasının yanı sıra yerli Gallilerden de bu dine geçenler olmuştu. Kuşkusuz bunun tek nedeni söz konusu dinin önerdiği arınmanın bol miktarda serbest cinsel ilişkiyi teşvik etmesi olamazdı. Croesor, ailece tatil yapmak için muhteşem bir belde olabilirdi gelgelelim insanların mesut olduğu bir vadi değildi.

2 Bu bölümü yazarken oğlum Andy ilk kez bana bir olaydan söz etti; muhtemelen 1970'lerde diğer iki Croesor çocuğu onların yanından ayrıldıktan sonra arkadaşları özür dileyerek, "Diğerleri benden seni dövmemi istedi, ama bunu yapmak istemiyorum. Geri geldiklerinde bunu yapmışım gibi davranabilir misin?" diye sormuş. Buna karşılık, annesi çiftliğe gittiğinde onu her seferinde daha kötü karşıladığı için arkadaşlıkları sönmişti.

1982'de Birkbeck'den emekli olduktan sonra yirmi yıl boyunca senenin belli bir kısmını mutlaka Clough'un krallığında geçirdik. Bryn Hyfryd ve daha ziyade eski Malikane Evi'nin bitişiğindeki (Big Parc) Parc Farm, misafirlerle ve Schwarz kuzenlerinin doldurduğu minik Gatw'larıyla bizim ve daha ziyade çocuklarımızın hayatlarında, arkadaşlıklarında önemli bir yer tutuyor. Kuzey Galler'e dair anılar –hatta aile içi kavgaları bile– günübirlik ve meslekî hayatın tekdüzeliğiyle örtülü olmadığından belleğimde özel bir canlılığa sahip: 1968'de Rusya'nın Prag'ı işgal ettiğine dair korkunç haberler; telefonsuz bir kulübeye teyzem Mimi'nin telegrafla –bu hâlâ mümkündü– gelen ölüm haberi; Edward Thompson'un davet ettiği Yeni Yıl partisine giderken fenerle aydınlatılan yolda araba kapısının fırtına nedeniyle menteşelerinden fırlayıvermesi; güneşli bir Noel günü Lleyn yarımadasının Aberdaron'un ilerisindeki en uzak ucunda Dorothy Wedderburn'le birlikte yaptığımız piknik; 1976'nın büyük kuraklığında bile bize hâlâ su sağlamaya devam eden Parc'daki ilkel kuyu bunlardan bazıları... Doğal güzellikleri sayılmazsa kusursuz bir tarafı yoktu; kötü koşullara sahip bir izci hayatı sürdürmenin cazibesi de giderek azalmaktaydı (Marlene için bu zaten asla cazip olmamıştı) ve ırmanan milliyetçilik Gal halkıyla ilişkilerin tadını kaçıırıyordu. Bununla birlikte artık senede dört ayımı New York'ta geçirmek üzereydim ve o anda bile hayatımızın sonuna kadar Croesor vadisinde kalacak olsak muhtemelen buna itiraz etmezdim.

Ancak 1978'de Clough ve 1984'te Amabel öldükten sonra her şey değişti. Arazinin mülkünü devralan Clough'un torunu ateşli bir Gal milliyetçisiydi. Berikinin anne ve babası fabrikayı işletmek ve Portmeirion çanak çömleğini pazarlamakla meşguldü. O da büyükbabasından kalan Cambridge antikalarından oluşan koleksiyona zerrece ilgi göstermedi. Tıpkı eskiden olduğu gibi o çatıların altında yine Cymric ailelerin yaşayacağını ve yeniden Galce konuşulacağını hayal ederek, evleri işgal etti. Açıkçası, dışarıdan gelip yerleşenlerin sözleşmeleri yenilenmedi. Bunun resmî gerekçesi de, sözleşmelerin o tarihten

itibaren yalnızca kalıcı ikâmet söz konusu olduğunda yapılmasını öngören yeni karardı. Bizim yerimize geçecek uygun bir Gal köylüsü bulunana, ya da Parc Farm'ın binalarını romantik bir ikinci adresçi dışında herkesin oturmasına elverişli hale getirecek para toplanana kadar sözleşmemiz her yıl uzatıldı. Bu şartlarda bir iki yıl kaldık, bir yandan da Galler Bölgesinde, Kuzey Galler dışında başka bir ev aramaya koyulduk. Zaten arkadaşlarımızın kulübeleri de elden gidiyordu ve yetmişine merdiven dayamış biri için, sürüne sürüne Cnicht'e tırmanmak da artık eski cazibesini yitirmişti. Aradığımızı Powy'lerin daha ılıman doğasında ve politik ikliminde bulduk. Bulutsuz günlerde tepelerinden Cader Idris görülebiliyordu.

Kızım vadiye ara sıra hâlâ gider. 1991'de uzaklara taşınalı beri Marlene'le ben hiç gitmedik. Orayı görmeyi içim kaldırmadı. Ama asla aklımdan da çıkaramadım.

I

Mayıs 1968'in başlarında bir ara, UNESCO'nun bir kolu tarafından, Marx'ın 150. doğumgünü anısına düzenlenen "Marx ve Çağdaş Bilimsel Düşünce" başlıklı dev konferans vesilesiyle Paris'e yolum düşmüştü. Bu tür toplantıların çoğu gibi, bunun da açık işlevi, bir grup akademisyene hoş bir turistik merkeze bedava seyahat etme imkânı sunmasıydı. Bilhassa SSCB'li ideolojik bürokratlar müfrezesinin, zerrece ilgi uyandırmayan sıkıcı evraklarla katıldığı diğer Marx konferansları gibi bu da, katılımcıların salonu terk edip sokağa fırlamasını teşvik edecek cinsten bir toplantıydı. Ancak 8, 9 ve 10 Mayıs tarihlerinde Paris sokakları –en azından 5. ve 6. *arrondissement*lar–* gösteri yapan öğrencilerle dolup taşıyordu. Marx'ı anma toplantısı da tesadüfen Paris'teki en büyük öğrenci ayaklanması'nın doruğa ulaştığı güne denk gelmişti. Yaşananlar bir iki güne kalmadan bir öğrenci ayaklanması'nın boyutlarını aştı ve ülke genelinde işçi grevi ve General de Gaulle rejiminde önemli bir siyasî kriz baş gösterdi.¹ Birkaç ay içinde "Mayıs

(*) Fransa'da kentin belediyece bölünen kısımları – ç.n.

1 Mayıs olayları hakkında bugünkü yargım için E.J. Hobsbawm, *Revolutionaries*

olayları" iki kıtada birden patlak veren öğrenci ayaklanması-
nın merkez üssü olarak kabul edilecekti. Batıda Berkeley ve
Mexico City'den, doğuda Varşova, Prag ve Belgrad'a kadar
uzanan ayaklanma siyasî ve ideolojik sınırları aşıyordu.

Bu satırları kaleme alırken bir yandan da aradan otuz yıl
geçtikten sonra basılan 1968 fotoğrafları antolojisine bakıyo-
rum.² En etkileyici fotoğrafların bazıları Marx Konferansı'nın
son gününde çekilmiş. Latin Quarter'in yanmasından sonraki
göz yaşartıcı bombanın verdiği acı hâlâ hatırımda. Ancak bel-
leğimin en kalıcı hatırasını Henri Cartier-Bresson'un kitlesel
bir öğrenci protesto yürüyüşünde çektiği fotoğraf yansıtıyor;
çoğu erkeklerden oluşan, kravatsız, yumrukları sıkılı devasa
bir delikanlı gürhunun yanında, hippilik öncesi çağa özgü,
saygın kısa burjuva tarzı saç kesimlerinin gizlediği tek tük ye-
tişkin yüzler... Oysa ki bu tek tük rastlanan yetişkin yüzler
benim en iyi anımsadıklarım. Zira, onlar eski sol kuşakla –be-
nim kuşağımla– yeni kuşağın hem bütünleşmesini hem de
uyuşmazlığını temsil ediyor. Sorbonne'da Fransız Devrimi
kürsüsüne sahip, vakur yüzlü eski dostum ve yoldaşım mağ-
rur Albert Soboul'u ("Marius") anımsıyorum da... Akademis-
yenlerin ileri gelenlerinin giydiği koyu renk takım elbiseler
giyip kravat takarak, çocuğu yaşındaki gençlerle yan yana yû-
rümüş ve Fransız Komünist Partisi'nin sadık bir üyesi olarak
hiç de onaylamadığı sloganlar atmıştı. Ama Devrim ve Cum-
huriyet geleneğinden gelen bir adamın bu olay vesilesiyle
"*descender dans la rue*" olmaması mümkün müydü ki? Latin
Quarter'da Almanlara karşı 1944 Paris başkaldırısının emrini
veren, o tarihte de hâlâ partinin kıdemli üyelerinden biri olan
Jean Pronteau'yu anımsıyorum... Tıpkı 1830'da, 1848'de ve
1871 Paris Komünü zamanında ve 1944'te olduğu gibi, Gay-
Lussac sokağının tam köşesinde birdenbire kuruluveren bari-
katları gördüğünde nasıl da etkilendiğini anlatmıştı. Eğer

(Londra 1999 ve daha evvelki baskılar) kitabındaki o yıl yazdığım bölüm
24'teki "Mayıs 1968" yazısına bakınız.

2 MAGNUM PHOTOS: 1968 *Magnum Throughout the World*, metinler Eric
Hobsbawm ve Marc Weitzmann (Paris, 1998).

*noblese oblige** o zaman hiç kuşkusuz devrimci gelenek de yükümlü kılıyordu.

Doğrusu benimle birlikte UNESCO tayfasından diğer misafir Marksistlerin davet edildiği bu toplantı beni düpedüz hayretler içinde bırakmıştı. Davetiye galiba Institut Maurice Thorez ya da Fransız Komünist Partisi'nin başka bir akademik uzantısından gelmişti. Öğrencilerin yürüyüş yaptığı sırada toplantıda Marksist yorum mevzuu tartışılıyordu. Dışarıda olup bitenleri hiç kimsenin durup düşünmeye niyeti yoktu sanki. Buna dikkat çekmem karşısında birkaç dakika herkes afallar gibi oldu. Toplantıya gelirken yol üzerinde cereyan eden olaylara ilişkin söyleyecek bir şeyimiz yok muydu? Hiç değilse genel desteğimizi açıklayamaz mıydık? Bu olayın üzerinden otuz dört yıl geçtikten sonra benimle aynı hisleri paylaşanların, böyle bir açıklama yapmak üzere diğerlerini ikna edip etmediğini ne yazık ki anımsamıyorum. Sanırım bu pek olasılık dahilinde değildi.

Magnum 1968 koleksiyonunda o tarihteki duygularımı kısmen de olsa özetleyen bir fotoğraf daha var. (Bunun da, tarihi anları yakalamakta uzman olan Henri Cartier Bresson'un bir fotoğrafı olduğunu belirtmekte yarar var.) Orta sınıftan yaşlıca bir adam ellerini arkasında kavuşturmuş düşünceli düşünceli, üzeri afiş kaplı bir Paris duvarına ve muhtemelen bir avlu ya da bina mekânına açılan kaba ahşap kapıya bakıyor. Afişlerin üst katmanları alttaki tuğlaları ve eski sinema afişlerini açıkta bırakacak şekilde yarı yarıya soyulmuş. Kapının üzerindeyse bir afiş bolluğu mevcut. Sosyalizme giden yolda demokratik toplum için mücadele çağrısı yapan yarısı yırtık bir kağıt, öğrenci gücüyle ilgili bir metnin üzerinde bir Komünist Parti afişi ve hepsinin üstünde 1968 devrimcilerinin temel silahı olan spreylilik boyayla "*Jouissez sans entraves*" yazısı var. Editörler bunu utana sıkıla "Boşalt içini" diye çevirmiş. (Aslında "hiçbir şey orgazmı durduramaz" anlamına geliyor.) Öğrenci ayaklanmasının asıl kurbanları olan ve halka tanıklık eden o duvarları

(*) Soyluluk insanı yükümlü kılıyorsa şayet - ç.n.

yapan, Cartier Bresson'un yaşlıca vatandaşının ne düşündüğünü söylemek zor. Benim yaklaşımım şahsen şüpheci. Bütün tarihçilerin bildiği gibi, devrimler, yarattıkları engin söz dağarcığıyla ayırdedilir; yani sözlü ifade edilen kelimelerle, ancak kendisini genellikle yazılı olarak ifade etmeyen tahsilli toplumlarda kadın ve erkekler tarafından muazzam miktarlarda kullanılan yazılı kelimelerle. Bu ölçütü dikkate aldığımızda 1968 Mayıs olayları bir öğrenci ayaklanmasına benziyordu. Öte yandan o tarihte Paris duvarlarını inceleyen herhangi birinin görebileceği gibi tuhaf bir devrim retorikine sahipti.

Gerçek şu ki, 1968'in karakteristik afişleri ve duvar yazıları geleneksel anlamda siyasî değildi. Tabii, bir takım Leninist hizipleşmeler sonucu beliren muhtelif sol kanat fraksiyonlarıyla Komünist Parti'nin habire yaptığı kınamaları saymazsak. Bununla birlikte Paris duvarlarında Marx'ın, Lenin'in, Mao ve hatta Che Guevara'nın adı – ideolojinin büyük isimleri ne denli az anılıyordu!³ Daha sonraları bu isimler sistemin yıkılışını simgeleyen ikonlar olarak rozet ve t-shirtlerin üzerine basılacaklardı. Isyancı öğrenciler bir hayli mazide kalan Bakuninci anarşizmin teorisyenlerini andırıyorlardı. Ancak ille bir fark gösterilmesi gerekiyorsa, insan ilişkilerindeki dönüşüm aracılığıyla "günlük hayatta devrim" gerçekleştirmeyi ümit eden "Situasyonist"lere daha fazla yakındılar. Yoksa (ve akılda kalıcı sloganlar türeten Galyalı zekaları olmasa) diğer açılardan emekleme döneminde olan bir hareketin sözcüleri haline nasıl gelebilirlerdi? Gerçi o zamana kadar küçük bir duvar ressamı çevresi dışında pek az kişi tarafından tanındıkları da aşikârdı. (Ben kesinlikle tanıımıyordum). Öte yandan, 1968 sloganları, burjuvaziye sarsma merakına karşın, aykırı bir karşı kültürün basit birer ifadesi değildi (*LSD tout de suite!*). Toplumun basitçe kıyısından dolanmayı değil onu devirmeyi istiyorlardı.

³ Bunu o zaman not almamışım ancak o vakitler beş üniversite çalışanı tarafından toplanıp saklanan Sorbonne'daki duvar yazılarının eksiksiz kaydına editörlük eden Yves Pages tarafından bu nokta iyi bulunmuş. Bakınız: *No Copyright. Sorbonne 1968: Grafitti* (Editions Verticales, 1998) s. 11.

Benim gibi orta yaşlı solcular açısından Mayıs 1968 ve doğrusunu söylemek gerekirse 1960'lar hem büyük oranda sevindirici hem de şaşırtıcıydı. Aynı lûgatçeyi kullanıyor ancak aynı dilden konuşmuyorduk. Üstelik onlarla aynı olaylara katıldığımızda dahi, genç militanların ana babası yaşında sayılan bizler, olayları onlar gibi algılamıyorduk. Kapitalist demokrasi idaresindeki devletlerin yönetiminde yaşayan bizler, savaştan sonraki yirmi yıl zarfında, sosyal devrimin bu ülkelerde siyasî gündemde olmadığını öğrenmiştik. Zaten insan elli yaşını geride bırakmaya görsün, ne denli etkileyici ve heyecan yüklü olursa olsun bir kitle gösterisiyle hemen devrim beklentisine girmiyordu. (Bundan ötürü, sırası gelmişken, 1968 öğrenci hareketlerinin her şeyden öte, ABD başkanını ve vaziyeti kurtaran makul sürenin ardından Fransa başkanını düşüren siyasî etkisi, herkes için beklenmedik bir gelişme olduğundan hepimizi hayrete düşürmüştü) Üstelik 1776, 1789 ve 1917 gibi dönemlerin tarihiyle yoğrulan ve 1933'ten beri süregelen dönüşümlere tanık olan bizler için, bütün o yoğun heyecan yüklü deneyimden ayrı, devrimin siyasî bir hedefi olması gerekiyordu. Devrimcilerin amacı yerli ya da yabancı olsun eski siyasî rejimleri alaşağı edip onların yerine yeni ve daha iyi bir toplumun kurum ve temellerini oluşturacak yeni rejimler kurmak. Halbuki bu delikanlıların çoğunu sokaklara döken amaç her neyse, açıktır ki bu değildi. Onlara sempati beslemeyen Raymond Arom gibi gözlemciler (1848 yılının Paris'i hakkında yorum yapan Tocqueville'in rolünde hissediyordu kendini) büsbütün amaçsız oldukları yargısına varmıştı: 1968 topluca yapılan bir sokak tiyatrosu olarak algılanmalıydı, bir "psiko-drama" veyahutta bir "sözselsel hezeyan". Zira "bastırılmış duyguların olağanüstü bir boşalmasıydı."⁴ Bu sıradışı haftalar hakkında yazılanlar içinde aydınlatıcı özelliğini hâlâ koruyan ilk kitabın yazarı sosyolog Alain Touraine, harekete sempatiyle yaklaşan gözlemcilerdendi; üstü örtülü hedefin 1848 öncesinin ütopyacı ideolojilerine geri dönmek olduğu

4 H. Stuart Hughes, *Sophisticated Rebels*, (Cambridge MA ve Londra, 1988) s. 6.

kanısında'ydı.⁵ Ancak genel ahlak kurallarına karşı atılan "Yasaklamayı yasaklayın" gibi sloganların ne menem bir ütopya barındırdığına anlam vermek kolay değildi. Muhtemelen genç asilerin hükümetle, öğretmenlerle, ebeveynle ya da evrenle ilgili hissettikleri şeyleri ifade ediyordu. Aslında komünist olsun olmasın herhangi bir sosyal idealin peşinde değillerdi sanki. Bu, ilkel benliğinizin ve egonuzun dürtüsüyle yapmak istediklerinize engel olma hak ve yetkisindeki her şeyden kurtulmayı salık veren bireycilik idealinden de farklıydı. Bununla beraber yakalarına iliştiirmek için buldukları rozetler mümkün olduğunca devrimci solu yansıtıyordu, zira geleneksel anlamda muhaliflikle bağdaştırıyorlardı.

Eski solcular yeni hareketi haliyle, "Bu insanlar siyasi hedeflerine nasıl ulaşacaklarını henüz öğrenmemişler," sözleriyle değerlendiriyordu. 1968 isyacılarına her anlamda sempati besleyen Alain Touraine, muhtemelen bundan ötürü, o tarihte Paris'te⁶ yeni yayınlanan kitabım *Primitive Rebels*'in Fransızca başlığına gönderme yaparak, bana imzaladığı kitabına "İşte Yeni bir İsyanın İlkelleri" diye yazmıştı. Zira kitabım gerçekten de sosyal mücadele türlerinin -binyılcı mezheplerinin, eşkiyaların ve sanayi öncesi şehir ihtilalcilerinin- tarihsel anlamda hakkını vermeyi hedefliyordu. Yoksulların sorunlarına eğilen bu mücadele türleri yeni kapitalist toplum çatısı altında, tarihsel anlamda eski moda ve donanımı yetersiz kalan araçlar kullandıkları için göz ardı edilmişti. Ancak kitabım "yeni ilkellerin" bizimkilerden oldukça farklı amaçların peşinde olduklarını farz ediyordu. Yazdıklarım kati suretle ve ateşli bir tarzda ezeli ve ebedi kaybedenlerin tarafını tuttuğundan, 1959'da İngilizcesi de basılan kitap, İngilizce konuşan sokaktaki "yeni sol" arasında, genelde bir Parti üyesinin nasibine düşenden daha fazla itibar kazandı. Yine de, Amerika'daki öğrenci patlamasının merkez üssü Berkeley California Üniversitesi-

5 Alain Touraine *Le Mouvement de Mai ou le Communisme Utopique* (Paris, 1968).

6 Eric J. Hobsbawm, *Les Primitifs de la Revolte dans l'Europe Moderne* (Paris, 1966).

tesi'nden bir meslektaşım, nispeten daha aydın genç isyancıların orada kitaba büyük bir hevesle sarıldıklarını çünkü kendilerini ve hareketlerini benim asilerimle özdeşleştirdiklerini söylediğinde hayrete kapılmış ne düşüneceğimi bilememiştim.

Gerek 1967'de Vietnam karşıtı hareketin doruğa ulaştığı esnada Amerika'da öğretmenlik yaptığım için, gerekse de 1968 Paris olaylarını incelediğimden 1969'da "Devrim ve Cinsellik" üzerine aynı tarzda dar kapsamlı bir makale kaleme aldım. Şayet bu ikisi arasında bir bağlantı kurulacaksa bile bunun olumsuz yönde olacağına işaret ediyordum: Egemen sınıflar özgür cinselliği teşvik ederek kölelerle yoksulları susturuyordu. Aldous Huxley'in *Brave New World*'ünü hatırlayarak uyuşturucuyu da ekleyebilirdim. Bir tarihçi olarak bütün devrimlerin hürriyet yanlısı, herkese açık bir bakışı olduğunu biliyordum fakat "tek başlarına incelendiğinde kültürel ayaklanma ve kültürel muhalefet birer devrimci güç değil arazdı". Tıpkı Amerika'da olduğu gibi, "Bu türde olayların öne çıkması, daha büyük şeylerin olmadığına dair beslediğimiz yargıyı kuvvetlendiriyor."⁷ Peki ama ya daha "büyük şeyler", kapitalizmin ve hatta baskıcı ve yoz politik rejimlerin alaşağı edilmesi değil de, insan ilişkilerine ve bireyin davranışlarına ilişkin geleneksel kalıpların varolan toplum içinde tamamen yıkılması idiyse? Ya 1960'ların isyancılarını; solun bir başka evresi ya da biçimi olarak görmekle yanıliyorduysak? O takdirde, devrimi yüzlerine gözlerine bulaştırdıklarını söylemek doğru değildi, bilakis değişik bir devrim tarzını gayet verimli bir tarzda hayata geçirmişlerdi: Hem geleneksel siyaset anlayışına, hem de geleneksel solun siyasî çizgisine "kişisel olan politiktir", sloganıyla son veren bir devrimdi bu. Otuz küsur yılın ardından geriye dönüp baktığımda, 1960'ların tarihsel anlamına hatalı yaklaştığımı görmek zor değil.

Bunun bir nedeni, 1955'ten itibaren, çoğunlukla gece hayatı sürdüren caz müzisyenlerinin ortamına kendimi kaptırmış olmamdı. Ellilerin ikinci yarısında mesai saatlerinden sonra içi-

7 Bu makale *Revolutionaires: Contemporary Essays* adlı kitabımda 22. bölümdür. (Londra 1973 ve o günden beri muhtelif baskılar.)

ne girdiğim o dünya, adeta 1960'ların ruhunu önceden müjde-
liyor gibiydi. Oysa bu bir yanılgıydı. Her iki ruh hali birbirin-
den oldukça farklıydı. 1960'ları simgeleyen bir şey varsa, o da
1950'lerin ikinci yarısından başlayarak dünyayı fetheden ve
1955 öncesi ve sonrasının nesilleri arasında aniden derin bir
uçurum oluşmasına yol açan rock müziği idi.

Bu uçurumu yok saymak mümkün değildi. Zira karım ve
ben, Berkeley ve San Francisco'da "çiçek çocukların" doruğu
olan 1967 yılında, Haight-Ashbury'de Andy ve Julia'nın eski
bir bakıcılarını –o sırada kendini keşfediyordu– ziyaret etmiş-
tik. Genellikle akli başında bir Hollandalıdan beklenebileceği
üzere kız harikuladeydi, seyir eğlenceliydi ancak buranın bi-
zim ortamımız olması mümkün müydü? Yanıp sönen disko
ışıklarıyla son derece yüksek sesle gümürdeyen devasa balo
salonu Fillmore'a götürülmüştük. Dinlediğimiz Bay Area
gruplarını anımsamıyorum bile, o akşam bana makul gelen
tek bölüm Motown kız gruplarının bir bölümüydü –Marvelet-
tes ya da Supremes miydi neydi?– siyahî ritm ve blues'un alı-
şıldık tarzında dans etmişlerdi. Kimbilir, belki de bu şaşırtıcı
değildi. San Francisco'daki o yılın tadına varabilmesi için insa-
nın tercihen LSD'yle kafayı bulmuş olması gerekirdi ve biz bu
sınıfa girmiyorduk. Doğrusu, "1960'lara dair bir şey anımsı-
yorsan, demek ki onun bir parçası değildin", cümlesi yaşımız-
dan ötürü adeta bizim için söylenmiş gibiydi.

Birkaç istisna sayılmazsa caz dünyası da rock müziğini anla-
mıyordu. Caz dünyası, ticari müzik gruplarını ve eski orkest-
raların Mickey Mouse müziğini geleneksel olarak nasıl hor
gördüyse, Rock müziğine karşı da aynı yaklaşımı benimsiyor-
du. Belki de onu daha fazla küçümsüyordu. Zira en sıkıcı bar-
mitzvah konserlerini icra edenler hiç değilse işlinin ehliydi.
Oysa ki tam aksine rock birkaç yılda cazı neredeyse öldürdü.
Rolling Stones'u ilahlaştıran nesille, onları siyahî blues şarkıcı-
larının sadece takdire şayan birer taklidi olarak değerlendiren
nesil arasındaki uçurum kapanacak gibi değildi. Bazen her iki
taraf da yetenekli bir takım isimler üzerinde hemfikir oluyor-
du ama bu da durumu değiştirmiyordu. (Tıpkı Beatles'a duy-

duğum hayranlık ve Bob Dylan'ın yaratıcı yönlerini teslim etmem gibi. Dylan, ilham geldiğinde iki üç dizeden daha uzun süre yoğunlaşamayacak kadar bencil ve avare bir önemli şair adayıydı.) Görünüş ne olursa olsun mensubu olduğum kuşak 1960'lara yabancı kalacaktı.

Bundan ötürü, 1960'larda birkaç yıl süresince yeni rock nesline has dilin, hayat tarzının ve kültürün siyasî bir niteliği olduğu gerçeği küçümsendi. Devrimci solun eskiden kullandığı dilden bir lehçe türetmişlerdi: Gerçi bu söz dağarcığının, Stalin döneminin icraatlarından ve Komünist Partiler'in artık ılımlı hale gelen çizgileriyle eski itibarını yitiren ortodoks Moskova Komünizmi'nden esinlenmediği aşikârdı. 1960'larda Britanya'da yazılmış en iyi kitap olan, arkadaşım ve eski bir öğrencim olan Sheila Rowbotham'a ait *Promise of a Dream*'i okursanız, onun kuşağından biri için (1943'te doğan) kişisel olanla politik olanı ayırmanın uzunca bir süre imkânsız olduğunu görürsünüz. Rolling Stones gibi "blues gruplarının açık seçik zonklayan cinselliklerine"⁸ esin veren "solcu Alexis Korner"dı; onu esrarlı ve sessiz haliyle Bayswater'dan anımsıyorum. Rolling Stones üyesi Mick Jagger, Vietnam'la dayanışma amacıyla düzenlenen 1968 tarihli etkileyici bir gösterinin ardından "Sokak Savaşçısı Adam"ı yazmış ve onu gösterişli bir Pakistanlı olan Troçkist Tarık Ali'nin radikal gazetesi *The Black Dwarf*'ta yayınlamıştı (PARIS, LONDRA, ROMA BERLİN SAVAŞACAĞIZ, KAZANACAĞIZ). Pink Floyd, "Kurtuluşun Diyalektiği", Che Guevara, Middle Earth ve LSD ayrılmaz bir bütündüler. Mamafih çizgi bütünüyle silinmiş değildi. Cambridge'in ekonomi kürsüsüne daha sonra gelenlerden biri, Soho'da striptiz kulüplerinin giderek yaygınlaşmasını ilkeli sosyalist erkeklerin açıkça protesto etmesi gerektiğini belirtmişti, mesela bunun için kulüplerin kapısında striptiz yapılabilirdi. (The *New Left Review*'daki erkekler bu bağlamda ona "bu sosyalizm tavrının sofu ve eski moda kaldığını belirtmişti.") "Solcuların... giderek daha çok giydiği kasvetli 'mü-

8 Sheila Rowbotham, *Promise of a Dream* (Londra 2000), s. 118, 203-204, 208.

cadele giysisi'ni giyenler", London School of Economics'deki bir işgale, eylül ayında parayı kıyıp satın aldığım hakî yeşil ispanyol paça pantolonlu takım elbiseyle gittiğim için, onlar kadar davaya bağlı olan bana burun kıvrımışlardı.⁹ Bunların çoğu eski solu önemsemiyordu. Gerçi, muhtemelen benim kuşağımdan kızıl tarihçiler sayesinde, İngiliz genç radikallerinin zihinleri –özellikle de işçi sınıfı tarihiyle– ötekilere nazaran daha çok yoğrulmuştu. Birlikte aynı eylemlere katıldığımız en önemli eylemcilerin çoğu ya öğrencimiz ya da arkadaşımızdı. *Black Dwarf*'ı okuma zahmetine katlanmamıştım. Gerçi onunla ilgili bir makale kaleme almam istendiğinde bunu yaptım. Gençler benim gibileri, Vietnam konulu münazaralar ve benzeri etkinlikler için harekete geçiriyordu. 1965'te Tarık Ali'nin düzenlediği Oxford Birliği'ndeki münazarada karşıma verilen Henry Cabot Lodge ise olabilecek en kötü seçimdi: Beriki Saygon'daki eski Amerikalı Büyük Birader'di. Nesiller arası ilişkiyi hatırı sayılır derecede geren öğrenci işgalinin o yıpratıcı deneyimi neyse ki benim okulumda yaşanmadı. Hem de Cambridge Old Schools'daki bir işgalci güçler kalabalığına hitap etmek için, bir eski dostumun oğlu olan liderleri tarafından davet edilmiştim. 19. yüzyıl gibi, mazinin pusları arasında kaybolan dönemlere ait tarihçenin bile –o zamanın cıfcaflı tabiriyle– “konuyla ilgili” olduğunu öne sürmem, galiba onları hayal kırıklığına uğratmıştı.

1960'lardan doğan, tartışmasız siyasî niteliğe sahip ultra-solun ve hatta silahlı devrimcilerle neo-teröristlerin, söz konusu “karşı kültürden” ne denli derinlemesine etkilendiklerini, daha doğrusu onun ne denli parçası olduklarını kavrayamamıştık. Amerika'daki Weathermen, adım Bob Dylan'ın bir şarkısından alıyordu. Baader Meinhof çetesi olarak bilinen Kızıl Ordu Fraksiyonu, gerek hal tavrı gerekse tercih bakımından aykırıların karşı kültürünün bir Alman uyarlamasıydı.

1960'ların Batılı öğrenci grupları da tıpkı eskiden bizim yaptığımız gibi, –gerçi bizim yaptıklarımız için “politik” niteleme-

⁹ A.g.e., s. 203.

sini kullanmak daha kolaydı— etraflarındaki her şey zaten değiştiğinden, her şeyin devrimle değişeceği bir çağda olduklarını sanıyorlardı. Yaşıtlarımsa bunu anlamıyordu. Bizler, en azından benim gibi yarı ömrüne ait hayalkırıklıkların yaralarını taşıyan, kötümser yaradılışlı kızılar, gençlerin handiyse evrensel iyimserliğini paylaşamıyorduk. Onlar kendilerini “uluslararası isyanın anaforuna kapılmış gibi hissediyorlardı”.¹⁰ (Bunun yan ürünlerinden biri de küresel devrimci turizm modasıydı. İtalyan, Fransız ve İngiliz sol kanattan aydınlar, 1967’de Bolivya’da Guevara’nın ölümünde ve Regis Debray’in mahkemesinde buluşuyordu.)

Elbette küresel çaptaki bu büyük mücadeleler hepimizi büyülüyordu. 1960’larda Üçüncü Dünya Birinci Dünya’ya devrim umudunu sahiden de yeniden taşıyordu. Bunun iki büyük ilham kaynağı Küba ve Vietnam’dı; sadece devrimin zaferi değildi söz konusu olan, bu aynı zamanda Davudların Golyat karşısında ve güçsüzün her şeye kadir güçlü karşısındaki mücadelesiydi. Dönemi simgeleyen “gerilla” lafı dünyayı değiştirmenin özlü anahtarı haline gelmişti. Gençlikleri, uzun saçları, sakalları ve 1848’in mirasçıları olarak kullandıkları söylemle tanınan Fidel Castro’nun devrimcileri adeta yeni bir politik romantikler çağının küresel sembolleri olarak tasarlanmıştı. Che Guevara’nın meşhur görüntüsünü düşünsenize. Ufak tefek bir Latin Amerika adasının tarihinde zaten hiç de sıradışı olmayan bir olayın —Ocak 1959’un— neredeyse hemen akabinde dünyada gelişen yankıları bugün bile anımsayıp kavramak kolay değil. Çeltik tarlaları ve cangıllardaki kemikleri sayılacak denli küçük Vietnamlılar Amerika’nın devasa yıkıcı gücünü şah mat ediyordu. 1965’te Başkan Johnson’un birlikleri göndermesinden sonra, benim gibi ütopyalarını yitirmiş orta yaşlı kesimin bile zaferi kimin kazanacağına dair zerrece şüphesi kalmamıştı. 1960’larda İngilizce konuşan solu harekete geçirip seferber eden ve gerek nesilleri gerek mütemediyen didişen muhtelif grupları birleştiren her şeyden çok Vietnam savaşının

¹⁰ A.g.e., s. 196.

kahramanlığı, trajedisi ve büyüklüğüydü. Amerikan Büyükelçiliği'nin karşısındaki Grosvenor Meydanı'nda yapılan gösteride hem yaştlarım hem de öğrencilerim vardı. Marlene ve küçük çocuklarımla birlikte "Ho ho Ho shi Minh" diye sloganların atıldığı yürüyüşlere katılmışım. Hep aynı biçimde felaketle sonuçlandığı için (bkz. bölüm 21) Guevaracı gerilla stratejisine açıkça şüpheli yaklaşıyordum, ancak Vietnam göğsümü zü kabartıyordu. Yüzyılın sonuna gelindiğinde bile aynı heyecan hâlâ taptazeydi. Ve yüzyılın sonunda Hanoi'de seferberlik madalyaları, resmi giysiler içinde ağaçların altından yürüyerek Ho-Shi-Minh'in evine yönelen minyon, çetin, yaşlıca adamlardan oluşan bir fırkayı Marlene'le birlikte izlerken de aynı heyecanı hâlâ içimizde hissediyorduk. Bizim için, bizim namımıza savaşmışlardı.

Vietnam için yapılan kampanyada yer almak dışında, bu ülkeyle hiçbir özel bağım olmadı ve oraya ancak zaferden yirmi beş yıl sonra, o da sadece tatil amacıyla gittim. Oysa Küba Devrim'inden esinlenen pek çok devrimci gibi ben de 1960'larda Küba'ya birkaç kez gittiğimden dünyanın farklı yerlerinden gelen gezginci devrimcilerin epey bir kesitini görme fırsatım olmuştu. Oraya ilk seyahatim 1960 yılına – çiçeği burnunda devrimin karşı konulmaz balayı evresine rastlıyordu. O ender olguyu temsil eden – yani ne Komünist Parti'yle ne de onun hısımlarıyla doğrudan bağı olmayan eski Amerikan Markist solundan iki ekonomist arkadaşla rastlaşıp bir araya gelmiştik: Uzun boylu, daima ağır ağır konuşan New Englandlı bir Kuzey Amerikalı olan Paul Sweezy ve Paul Baran'la. Mücadeleye hazır küçük gazeteleri *The Monthly Review*, Soğuk Savaş döneminin Amerika'sında kızıl bayrağı dalgalandırmayı sürdürdüğü için, Castro ve Sierra Maestra'nın eski gerillaları tarafından buyur edilmişlerdi. Benim kendi bağlantılarımsa siyasî intibakta doğuştan maharetli çetin bir KP lideri olan Carlos Rafael Rodriguez vasıtasıyla kurulmuştu. Carlos, Sierra Maestra'da Fidel'le yaptığı işbirliğinin ödülünü zaferden sonra alıyordu. Havana, kültürel hoşgörü ve rumba müziği yayarak, *Guys and Dolls* müzikalindeki gibi, karanlık işler çevi-

ren turistlerin serbestçe cirit attığı cennet diyar olma özelliğini hâlâ biraz koruyordu. Görünen o ki adanın bereketi sayesinde devrimci rejim bir gelecek kurmakta fazla zorlanmayacaktı. Ekonomi çökünce ortadan silinen o muhteşem minicik köşe başı kafeler, puro ve Cuba Libres* için kalanlarla (rom ve Co-ca cola), adanın 10 milyonluk nüfusu beslemekte zorlanmayacağına hemfikirdik. Zaferin üzerinden on sekiz ay geçtikten sonra bile halkla hükümet arasındaki balayı hâlâ elle tutulur şekilde hissediliyordu. Fotoğraf makineleriyle gezen radikal Amerikalıları atlatarak iyimser bir belirsizlik duygusuyla ülkeyi gezmiştik.

1962'de Prag, Shannon ve Gander üzerinden Küba'ya yaptığım ikinci ziyarette birlikte gittiğim solcu İngiliz heyetinin mutad bir bileşimi vardı: İşçi Partili bir solcu milletvekili; tek yanlı silahsızlanma taraftarları; genellikle Parti çizgisinden gelen, yabancılarla cinsel ilişkiye bütünüyle kayıtsız olmayan çetin bir sendika lideri; tuhaf bir radikal suikastçi; KP üyeleri ve benzeri... Genç, hızlı hızlı konuşan bir Afrikalı da nasıl olduy-
sa, güya Afrika'nın ne idüğü belirsiz bir bölgesindeki meçhul bir Gençlik Hareketi'ni temsilen peşimize takılmıştı. Prag'a gelir gelmez ilk işi Üçüncü Dünya için bağış alabileceği birilerini bulmak üzere Dış İşleri Bakanlığı'nın yolunu tutmak olmuştu. Kübalılar onunla herhangi bir ilişkiye girmeyi reddetmişti. O tarihte, bu Afrikalının dönemin özelliğini yansıtan ilginç yan ürünlerden biri olduğunu düşünmüştüm. Beyaz ilericilerin cehaletinden ya da anti-emperyalist tepkilerinden faydalanan bir üç kağıtçıydı. Soğuk Savaş'ın Aslan Asker Şvayklarından ya da *derbederlerinden* biriydi. Liberal sol bu tiplere alışkındı, hatta bazen onlar tarafından sömürülmeye göz göre göre ses çıkarmıyordu. V.S. Naipaul'un acımasız romanında tasvir ettiği gibi, hayatı West Londralı bir dalavereci olarak kötü başlayıp Trinidad'da idam sehpasında dehşetengiz biçimde sona eren "Michael X" gibi son derece nahoş tipler, vaktiyle Britanya'da Londra partilerinin tanıdık simalarındandı. Kuşkusuz yıkıl-

(*) Cuba Libre: Rom, coca cola ve limon suyu karıştırılarak yapılan bir içecek.

makta olan bir imparatorluğa has bu ayaktakımı örnekleri, elini çabuk tutup Kûba'dan yardım arayışına giren ABD'li siyah militanlar kadar etkileyici değildi. Ancak genç Afrikalı gibi insanların çevirdiği ve inandırıcılıktan uzak bu tür dolapların altında beyazların dünyasında sıkışıp kalan ve memleketinden koparılmış hayatların trajedisi saklıydı; ki o beyazların dünyasından ben de haz etmiyordum. Heyetten aklımda kalan tek şey eski Hilton Oteli'nde bizi (Fidel'in yerine) karşılayan Che'ye tercümanlık yapmamdı. (İlgi çekici hiçbir şey söylemesine karşın dış görünüşü o meşhur fotoğrafındaki kadar kusursuzdu.) Bununla beraber, Afro-Kûba gizli cemiyet ve tarikatleriyle ilişkiler konusunda bir uzman olan ve yeni rejim tarafından kurulan Etnoloji ve Folklor Enstitüsü'nün yöneticisi değerli Argeliers León sayesinde Havana'nın siyahî *barrios*'unda* muhteşem müzikler dinleme fırsatı bulmuştuk.

Üçüncü ziyaretimse kısmen denetimsiz bir toplantı olan Havana Kültür Kongresi vesilesiyle gerçekleşmişti. Ocak 1968'de düzenlenen, "Fidel'in Avrupalı düşün insanlarıyla ilişkisinde son nokta" başlıklı kongreye Moskova'yla soğuk ilişkiler içinde bulunan Fidel Castro sivri bir çıkış yaparak, Sovyet bloğu ülkelerinden kültürle ilgili zatlara ya da ortodoks KP aydınlarını davet etmemişti. (Kültürün ve İKP'nin hâlâ yanyana var olduğu İtalya bunun dışında kalıyordu.) Bunun yerine Parisli avangard siyasî grupların eski kuşağı da dahil olmak kaydıyla çeşitli kültürel ortamlara mensup bir dizi muhalif, ayrık, bağımsız solcuyu çağırmıştı. Bunların Kongre'ye yaptığı en unutulmaz katkı, bir sanat gösterisinin açılışında eski sürrealistler Meksikalı ressam Siqueiros'a fiziksel saldırı düzenlediğinde –berikinin vakti zamanında Troçki'ye suikast planlarıyla bir alakası olmuştu– politik ve sanatsal bir "mutabakat" oluşturmaktı. Gerçi bunun ne denli bir politik ya da sanatsal bir fikir ayrılığı zemini olduğu tartışma götürürdü. Bununla birlikte şaşırtıcı olan, Latin Quarter'dan akın eden geçmişe ait bu insan güruhunun, ileride Paris'i sürükleyip götürecek öğrenci ayak-

(*) Mahalle, semt – ç.n.

lanmasıyla pek az ortak nokta taşıması ya da onu pek az muş-tulamasıydı. Her şeye rağmen, Kûba ekonomisinin kendi ken-dini soktuğu kaos düşünöldüğünde biraz sıkıntılı olmakla bir-likte yine de heyecan dolu bir deneyimdi. Her halükârda, ola-ğanüstü şahsiyet Hans Magnus Enzensberger'i Fidelci olduğı dönemde görme ve Rus asıllı çekici karısı Masha'yı tanıma fır-satı bulmuştum. Stalinist Sovyetler Birliği'nin karanlık günle-rinde doğan ve hayatı trajik bir biçimde Londra'da sonlanan Masha, hayatı mahvolmuş biriydi. Zira babası Alexander Fade-yev Büyük Terör günlerinde Yazarlar Sendikası'nın Genel Sek-reterliğini yapıyordu. Yani arkadaşlarının ölümlerine karar ve-ren bir devlet bürokratu olarak, 1955 yılında intihar edene ka-dar vazifesini ifa etmek için yoluna içki içerek devam edecekti.

Fidel bu akın akın gelen tuhaf Avrupalılarla bir mana vere-bildi mi bilmiyorum. Muhtemelen hem Bolivya'dan hem de geri dönmek üzere Peru'dan çıkarılan şahsiyet bıyıklı Gian-giacomo Feltrinelli'nin yanında kendini daha rahat hissediyor-du. Feltrinelli ancak "İtalyanların anlayabileceğı bir İspanyol-cayla" Kûbalılara "bir Avrupalı yayıncı olarak işlevinin sona er-diğini artık kendini bütünüyle bir anti-emperyalist savaşçı ola-rak gördüğünü anlatıyordu."¹¹ Neyse ki 1955'te kurduğu, ge-rek siyasî gerek edebi konularda aynı oranda seçkin olan ve Boris Pasternak'ın *Dr. Jivago* ve Lampedusa'nın *The Leopard* ad-lı eserlerini ilk kez yayımlayan bu yayınevi hâlâ gelişmesini sürdürüyor. Onunla bu seyahat vesileyle karşılaşp karşılaşma-dığımızı anımsamıyorum. Ancak bu çarpıcı genç multi-milyo-neri, ateşli bir Komünist Parti eylemcisi olduğı ve KP kültürü-nü maddi anlamda desteklediğı 1950'lerin başından itibaren hayal meyal tanıyorum. Milano'daki bürosunda, 1956-1957 yı-lında, bir yaz günü uluslararası komünist hareketin sinir bozu-cu kriz döneminde onunla sohbet ettiğimizi anımsıyorum. Ad-riyatik sahillerinde bir kızla bir kalede haftasonu buluşması ayarlamak için yaptığı telefon konuşmalarının arasında, hare-ketin geleceğini ve neler yapılması gerektiğini konuşmuştuk.

11 Carlo Feltrinelli, *Senior Service* (Milano, 1999) s. 314.

Sanırım Parti'den ayrılmak üzere olduğu zamanlardı. Muhalifliği onu silahlı devrimci mücadelenin yeraltı dünyasına sevk edecekti. Genç bir delikanlı olarak faşizme, bütün ailesine ve Milano burjuvazisinin temsil ettiği herkese karşı komünist partizanlarla birlikte devrim için savaştı. Che Guevara'nın ruhuyla bu anılar yeniden hayat buluyordu. 1968'den hemen sonra yeraltına geçti –tabii onun gibi zengin ve sosyal anlamda adıyla sanıyla uluslararası manşetlere konu olan biri için yeraltına girmek ne kadar mümkünse– ve 1972'de Milano topraklarında Segregate'de yüksek gerilim direğini havaya uçurmaya çalışırken karanlık bir ölüme kurban gitti.

Quebec'in ormanlarında yeni bir Sierra Maestra yaratmanın dünya devrimi davasını ilerleteceği hususunda beni ikna etmekte başarılı olamayan genç ve çekici Fransız-Kanadalı genç aydınları Fidel'in bizzat tanıyıp tanımadığını bilmiyorum. Küba'da onları tanıyan birileri olduğunu da sanmam. Birkaç yıl sonra yolum Montreal'e düştüğünde, en akli başında ve zeki adamlarına telefonla ulaşmaya çalışmış yanıt alamamıştım. Dönemin ruhunu yakalamakta o denli eksik kalmışım ki, onun, İngiliz Ticaret Yetkilisini kaçıran ve bir Quebec bakanını boğazlayan milliyetçi Front de Liberation du Quebec mensubu teröristlerden biri olduğunu ancak çok sonra idrak etmişim. Belki de, İngiliz diplomatın karşılığında Küba'ya güvenli bir kaçış talep edenlerden biriydi. Öyle ya, eski Bask ETA'nın yaptığı gibi, etnik ve dile dayalı milliyetçiliğin en aşırı uçlarının bile kendisini uluslararası devrim kisvesi altında sunduğu bir dönemdi.

II

1960'ların sonunda gençler ya da en azından eski orta sınıfın çocukları ve yüksek eğitim patlaması sayesinde orta sınıf statüsüne doğru yükselen yeni kitleler, kısa bir süreliğine devrimi yaşadıkları hissine kapıldılar. Bu hissin nedeni, iktidarın, ebeveynin ve geçmişin dünyasından yaptıkları topluca, özel ve

basit kopuş; ya da politik eylemin veya görünüşte politik eylemin, ya da eylemin tahtına kurulan mizansenlerin onlara yaşattığı delice taşkınlıktı. 1968'in bu "hummalı bahar ve yaz" mevsimi boyunca siyasetle ilgilenen gençlerin ruh hali bariz biçimde devrimci olduğu kadar, bu benim kuşağımdan eski solcular için bir o kadar anlaşılmazdı. Bunun tek nedeni, durumun gerçekçi manada hiçbir açıdan devrimci nitelik barındırmaması değildi. Bunu en iyi Sheila Rowbotham'ın sözleri açıklıyor:

Kişisel duygular geri plana itilmişti. Cinsel ilişkilerimi toplan-
uların arasında bulduğum ilk fırsatta yaşıyordum ve bunların
alışageldiğimiz duygularla bağı yoktu sanki. Cinsellik adeta
rastgele bir nitelik kazanmıştı. Dışımızdaki topluluğun enerji-
si öyle yoğunlu ki, mahremiyet, insanın içsel dünyasına ait
esriklik sınırlarından taşıp sokakları doldurmuş gibiydi.
...Bundan ötürü devrim gibi etkileyici olayların arasında, kişi-
sel olanın yok olduğunu fark ettim... geriye dönüp bakıldı-
ğında devrimler katı kuralcı görünür ancak başınızdan geç-
tikleri esnada onları böyle değerlendirmezsiniz ...Uluslararası
isyan anaforuna kapılmış halde adeta malum alemin ucuna
sürükleniyorduk.¹²

Bununla beraber aşırı solcu retorikğin yoğun bulutları ve
kozmik beklentiler günlük sıradan yağmurlara dönüştüğünde,
esriklik haliyle siyaset, hakiki iktidarla çiçek çocukların ikti-
darı, sesle eylem arasındaki ayrım bir kez daha gözle görünür
hal aldı. Eriha kenti Yeşu'nun trampetlerinden çıkan toplu ses-
le yıkılmadı. Politik gençlik onu ele geçirmek için nasıl bir ey-
lem yapılması gerektiğini düşünmeliydi. Gerek eski gerek yeni
devrimci kuşaklar, ekseriyetle farklı lehçelerle olmakla birlikte
aynı Marksist lisanı konuştuklarından hiç olmazsa biraz ileti-
şim yeniden olası hale geldi. Özellikle de eylemci gruplar ken-
diliğinden esinlenmeye besledikleri müphem inancı bir yana
bırakıp genel olarak disiplinli öncü örgütlenmelerin geleneği-

12 Rowbotham, a.g.e.,s. 196.

ne geri döndükten sonra. Yine de eski ve yeni sol kuşak arasında hâlâ muazzam bir uçurum vardı. Bizim gibi ülkelerde devrim gündemde değildi. Benim kuşağımdan devrimciler için asıl sorun Marksist partilerin ne yapması gerektiği, doğrusu devrimci olmayan ülkelerde işlevlerinin ne olması gerektiğiydi. Peki ya diğer yerlerde? Başarılı bir gerilla zaferi ya da ayaklanmanın gerçekçi tarzda gündemde olduğu yerleri biz hâlâ –en azından kendi adıma ben– destekliyorduk.

Solcuların dilini kullanan her isyancıyı ve gerilla hareketini desteklemek gerektiğine ilişkin eski içgüdü ne kadar aptalca ve manasız olsa da kolay kolay ölmedi. 1980'lerden önce Perulu "Aydınlık Yol" gerillaları olgusuyla karşılaştığımda –Marksizm Leninizmin aşırı uçlardaki yorumlarının içinde bile ekzantrik kalan bir ideolojiye dayandığı besbelliydi– bunun, kazanmasını arzulamadığım bir devrimci hareket olduğunu kendi kendime dürüstçe itiraf etmiştim. (Neyse ki Vietnamlı komünistler Pol Pot'un ölüm tarlalarına dur demişlerdi.) Kimbilir belki de asilere duyulan sempati, yoksulların asırlık *omertâsının** aydınlara uyarlanmış hali, devletin ve onun üniformalı adamlarının eziyetine maruz kalanları ele vermeme refleksiydi. Belki de bu, *Primitive Rebels* ve *Bandits* kitaplarının yazarına doğal gelmişti. Bariz yanılgı içinde bile olsalar, etrafı kuşatılmış durumdaki kaybedenlere hayranlık beslememek elde değildi. ABD'de Kara Panterlere sempati besliyordum. Cesaretlerine ve kendilerine olan saygılarına hayrandım. Yayınlarındaki safdilce Leninizm dokunaklı gelmişti, gelgelelim hedeflerine ulaşmak için zerrece şansları olmadığının da bilincindeydim.

Büyük oranda 1968 büyük isyanının enkazlarından peydahlanan Avrupa'nın isyancı ya da daha küçük sayıdaki silahlı eylem gruplarına hiç mi hiç yakınlık duymuyordum. Latin Amerika'nın son derece farklı siyasî atmosferinde Avrupa'nın tam tersine sayısı hayli fazla olan bu tarz yapıların makul bir zemi-

(*) Omerta: Sicilya'da işlenen suçlar hakkında polise bilgi vermemeye ilişkin davranış biçimi – ç.n.

ni vardı, (bkz. 21. bölüm) öte yandan Avrupa'daki faaliyetleri ya manasız ya da amaca zarar verici nitelikteydi. Bu türde hareketlerin arasında, makul bir uygulama sahası olduğunu öne sürebilecek tek hareket Quebec'li, Basklı ya da İrlandalı ayrılıkçı milliyetçilerinkiydi. Onların da savunduğu siyasî projeye şiddetle karşıydım. Marksistler ayrılıkçı milliyetçiliği savunamazdı.¹³ Zaten, bu dönemde doğan ve en uzun süren bu tür iki ayrılıkçı hareketten biri olan Geçici IRA hiçbir biçimde solda yer aldığını açıklamamış ve tam tersine 1969'da sola *kayan* eski IRA'yla ("Resmi") yollarını ayırmıştı.

Böylelikle sadece yaşıma binaen bile olsa, bu yeni eylemci devrimcilere ne sempati besledim ne de onlarla bir bağ kurdum. Sayılarının da çok fazla olduğunu da söyleyecek değilim. Kısa ömürlü, etkisiz anarşist Angry Tugayları saymazsak Britanya'da böyleleri hiç yoktu. Batı Almanya'daysa silahlı eylem yürüten üyelerin toplam sayısı en fazla bir düzineydi. Onları da aşağı yukarı 1500 kişilik bir taraftar grubu destekliyordu. Bir de muhtemelen, Üçüncü Dünya'daki yapılarla –genellikle Filistin'dekilerle– anti-emperyalist dayanışma adına kendi ülkelerinden uluslararası eylemliliğe giren bir avuç insan daha vardı. Bu dünya hakkında biraz bilgi sahibiysem bunu, o tarihteki genç radikal Batı Alman tarihçilerinden birkaçının onlarla bir takım ilişkileri olmasına borçluydum. Bask bölgesine ait ETA hariç Avrupa'daki en çetin silahlı eylem gruplarından bir olan Kızıl Tugaylarla ve İtalya'daki benzerleriyle hiç bağlantım olmadı. Bu grupların etkin faaliyet yürüten üye sayısının bir iki yüzü geçtiğini hiç sanmam. Muhtelif sebeplerden ötürü Fransa'da 1968'in kalıntılarından çıkmış gibi görünen soldaki silahlı devrimci grupların hiçbirini anlayamadım. Gerçi bunların içinde küçük ancak etkili bir terörist grup Belçika'da birkaç yıl etkinliğini sürdürdü. Öte yandan böylesi gruplarla bağım olsaydı bile onlara ne yapıklarını sormazdım, onlar da politik olarak kendi saflarında olduğumu düşünmelerine rağmen ne yaptıklarından bana söz etmezdi.

13 *New Left Review*, 1977.

Peki bütün bunların sonu nereye vardı? Siyasî anlamda pek bir yere değil. Devrim gündemde değildi. Dolayısıyla 1968'in Avrupalı devrimcileri, o son derece zeki genç aydınlar –ki çoğu öyleydi– reel siyaset sahnesinden çekilerek, ya devrimci görüşlerin eylem olmadan varlığını sürdürdüğü akademilere geçiş yaptılar, ya da soldaki ana siyasî eğilime dahil oldular. Bilhassa da kamu hizmetlerine ve beyin takımlarına girenleri ve politikacıların özel bürolarında boy gösteren bir dizi danışmanı da hesaba katarsak siyasî bakımdan 1968 kuşağı iyi işler başardı. Yazdığım gibi Fransa Başbakanı Lionel Jospin eski bir Troçkist, Alman Dışişleri Bakanı Joscha Fischer eski bir sokak savaşıydı ve hatta Tony Blair'in "Yeni İşçi Partisi" iktidarında daha önemsiz üyelerin arasında o günlerden kalan birkaç isyancıya rastlamak mümkündü. Genç 68'liler yalnızca aşırı solun güçlü bir bağımsız varlık gösterdiği İtalya'da sol eğilime taze kan olmadılar. Bu durum, 1848'ten itibaren her aydın nesil için geçerli olan neredeyse kaçınılmaz akışla – eski devrimcilerin radikalizmden ılımlı siyasete geçtiği akışla açıklanabilir.

Batı dünyasını gerçek anlamda dönüştüren 1960'ların *kültürel* devrimiydi. 1968 yılının, katiyen bir politik anlam taşımayan 1965 yılına nazaran 20. yüzyıl tarihinde daha önemsiz bir dönüm noktası olduğu kanıtlanabilir belki; zira söz konusu yıl içinde, Fransız giyim sanayi, tarihte ilk kez kadınlar için etekten daha çok sayıda pantolon üretmiştir ve Roma Katolik Kilisesi için eğitim görenlerin sayısında ciddi bir çöküş yaşanmıştır. Öğrencilerime işçi sınıfı tarihi derslerinde daima anlattığım gibi, bütün ders kitaplarında öne çıkan 1889 tarihli liman işçilerinin büyük grevinden ziyade, Britanya sanayi işçilerinin, sonraki uzun yıllar boyunca işçi sınıfına aidiyetin sembolü haline gelecek o malum siperlikli şapkayı takmayı, 1880-1905 tarihleri arasında sessiz sedasız kabullenmesi daha kayda değer bir olaydır. 20. yüzyılın ikinci yarısına ait tarihin gerçek anlamda önem arz eden göstergesi, ne ideoloji ne de öğrenci işgalleri, bilakis blucin pantolonun o denli öne fırlamasıdır.

Ancak ne yazık ki ben bu tarihin bir parçası değilim. Zira Levi's da tıpkı rock müziği gibi gençliğin bir sembolü olarak

taçlandı. O tarihte artık genç değildim. Peter Pan'ın çağdaş muadiline – ömür boyu bir ergen olmayı arzulayan yetişkine büyük bir sempati beslemiyordum, ne de kendimi sahnedeki en ihtiyar delikanlı olarak görüyordum. Dolayısıyla ilkesel olarak bu giysiyi hiçbir zaman giymeme kararı aldım ve öyle de yaptım. Bu 1960'ların tarihçisi olarak bana ket vurdu; onların dışında kaldım. 1960'lar hakkında yazdıklarım hayatında hiçbir zaman blucin giymemiş bir otobiyografi yazarının anılarıyla sınırlı.

Politikada Bir Bekçi

I

Bir Marksist olarak sahip olduğumu ünü düşününce, geriye dönüp bakışımda, 1956'dan sonraki hayatımda doğrudan siyasi faaliyetin azlığı beni şaşırtıyor. Edward Thompson gibi nükleer silahsızlanma hareketi için Hyde Park'ta kalabalıklara hitap edenlerden biri değildim. Ne de Pierre Bourdieu gibi Paris'teki kitle gösterilerinin ön saflarında yer almıştım. Noam Chomsky'nin 2002'de yaptığı gibi, makalelerimden birini yayınladı diye yargılanan bir Türk editörü kurtarmak için, bizzat yargılanma talebinde de bulunmamıştım. Doğrusu, söz konusu arkadaşların şöhretleri ve yıldız nitelikleriyle boy ölçüşecek değilim ama o kadar ünlü olmamakla birlikte benim de yapabileceğim yığınla şey olabilirdi. Sovyetler'in uzlaşmaz çizgisini savunanlarla Avrupa komünizmini savunanlar arasında, 1968 sonrası küçük Komünist Parti bünyesinde cereyan eden acımasız siyasî çekişmede de hiçbir faal rol üstlenmemiştim. Gerçi 1991'de nihayet Parti'nin sonunu getiren bu çekişmenin geldiği yer benim duruşuma işaret ediyordu (açıkça). Şurada burada verdiğim konferansları saymazsak siyasî faaliyetlerim esas olarak yazdığım makale ve kitaplardan ibaretti. Sözgelimi

New Society'nin gelmiş geçmiş en özgün editörlerinden Paul Barker için, bir tarihçi gözüyle, ya da tarihçi zihniyetine sahip Marksist bir gazeteci gözüyle yazılar kaleme alıyordum; tıpkı işçi sınıfı tarihi hakkındaki özel uzmanlığım gibi, bu da yazılarıma açıkça siyasî bir boyut katıyordu. 1960'lar ve 70'lerdeki en politik yazılarım bile güncel mevzularla ancak dolambaçlı yoldan ilintiliydi.

Bundan ötürü, hayatımda ilk ve son kez olmak kaydıyla, İngiliz siyaset sahnesinde bana uyan kısa bir rol aldığımda buna hazırlıksızdım. Yetmişlerin sonundan başlayarak on yıl boyunca, İşçi Partisi'nin geleceğine ilişkin yürütülen genel tartışmalarda oldukça yoğun görev almıştım. Sonra da Muhafazakâr hükûmetin on sekiz yıl sürecek kesintisiz iktidarıyla beraber yeni "Thatcherizm"ın özü üzerine sürdü tartışmalar. Bu konudaki katkılarının çoğu politik eserler halinde iki cilt olarak yayımlandı.

Bu, Komünist Parti'nin "teori ve tartışma dergisi" *Marxism Today*'in sayfalarına 1978 Eylül ayında kasıtsızca ekilen bir tohumla başlamıştı. Yeni göreve gelen editörün idaresinde söz konusu dergi 1980'lerde politik tartışmada beklenmedik düzeyde önemli bir rol üstlenecekti. Koşu yapan, motorsiklet yarışları izleyen, politik bir aydın girişimci ve zeki ve kel bir eski üniversite öğretim görevlisi olan derginin editörü Martin Jacques aynı zamanda arkadaşımdı. Her yıl düzenlenen Marx'ı Anma Konferansları'ndan, "İşçi Sınıfının Yürüyüşü Duraksadı mı?" başlıklı olan konferansım dergide yayımlanmıştı. Politik bir müdahaleye niyetlenmekten ziyade İngiliz işçi sınıfına geçtiğimiz yüzyılda neler olup bittiğini tarihçi gözüyle incelemeyi hedefleyen bir yazıydı. Bana kalırsa İngiliz işçi sınıfı hareketinin yüzyılın ilk yarısındaki sürekli olmayan ancak engellenemez görünen yükselişi bir duraksama yaşıyordu. Bir zamanlar kendisine biçilen tarihî yazgıyı gerçekleştirmesi artık o kadar beklenen bir şey değildi. Zira, modern iktisatın değişiminin sanayi proletaryasını değişikliğe uğrattığını, nispeten azaltıp böldüğünü göz önünde bulundurmak bile bunu düşünmek için yeterli bir sebepti. Şayet konferansımın politik bir yanı

vardıysa, bunun Harold Wilson önderliğindeki İşçi Partisi'ni hedeflediğinden söz edilebilir. Harold Wilson, 1964-1970 arasında, daha sonra yine 1974-1976 arasında Başbakanlık yapmış ve 1966'da kısa bir süre için canlanan işçi hareketinin başında olmasına rağmen, bu canlanmayı fark etmemişti. Bununla beraber, "Yürüyüşü Duraksadı mı?" başlıklı konuşmam 1970'lerin sonunda hareketin ciddi sorunlara gebe olduğunu herkese duyurmak amacındaydı.

Yaptığım sunumun bir kısmı, yani sanayi hareketinde bölgeselcilik olgusunun aşırı ırmı hakkında yaptığım yorumlar hemen cımbızlanarak TUC Genel Konseyi'nin bir üyesi ve muhtemelen KP sendika liderliğinin önde gelenlerinden biri olan Ken Gill'in öfkeli eleştirilerine maruz kaldı. Sendikal militanlığın, 1970'lerde sendika üyelerinin asıl olarak dar iktisadi çıkarlarına indirgendiğine ve sol önderlik çatısı altında bile bunun işçi sınıfının yürüyüşünde bir ilerlemeye tekabül etmediğine dikkat çekiyordum. Tam aksine "gördüğüm kadarıyla, işçiler gitgide sadece kendi iktisadi çıkarlarının peşinde koşan birbirine duyarsız bölge ve grupçuklara bölünüyordu". Yeni karma ekonomi göz önüne alındığında gruplar, yaptıkları grevlerle işverene verecekleri zarardan ziyade, halka yaşatılacak muhtemel sıkıntıya yani bu sayede pazarlık için hükümete yapılan baskıya bel bağlıyordu. Haliyle bu, hem işçi grupları arasındaki muhtemel sürtüşmeyi artırıyor, işçi hareketinin bir bütün olarak sahip olduğu nüfuzu da zayıflatma tehlikesi barındırıyordu. Sendika kararlılığıyla sendikalarla hükümetler arasındaki gerginlikleri hesaba katmadan Britanya'da durmadan grevler yapılan 1970'lerden paçayı kurtaramazsınız. 1978-1979 sonbahar ve kış aylarında bunlar doruğuna ulaşmıştı. Öte yandan, konferansımın *Marxism Today*'de bir sonraki yıla sarkan, son derece yoğun ve siyaset yüklü bir münakaşaya yol açtığını görmek beni şaşırttığına göre sanayi işçilerinin siyaset sahnesine yeterince uzak kalmış olmalıydım. Niyetim özel olarak bu değilse de son derece hassas bazı yaralara dokunmuş-tum. Makalemi izleyen birkaç ay içinde, can çekişen İşçi Hükümeti'nin genel seçimlerde, yeni bir azimli sınıf savaşçısı

olan Margaret Thatcher liderliğindeki Muhafazakârlar karşısında aldığı kesin yenilgi acıyı daha da dayanılmaz kılıyordu. Raporumun son eleştirisi de *Marxism Today*'de basıldığında Thatcher dönemi çoktan başlamıştı. Seçim öncesi ve sonrası raporum üzerine süren tartışmalar birleştirilip 1981'de *Marxism Today* ve Verso Editions¹ müştereken hepsinin mali yükünü üstlenerek kitap haline getirdiğinde, İşçi Partisi sözümona sosyal demokratların ayrılmalarıyla dağılmaya uğramıştı ve partinin geri kalan kısmı hayatta kalma savaşı veriyordu.

Geçmişe bakınca, 1978 ve 1981 arasında solun karma koalisyonunun İşçi Partisi'ni neredeyse yıkan yanılsamalarını anlamak, 1960'lardan başlayarak partiyi alttan alta oyan sendika liderlerinin iktidar yanılsamalarını anlamaktan daha zor. 1926 Genel Grevi'nden beri İngiliz hakim sınıfları sendikalarla –yani kendisini işçi olarak gören Britonların yüzde yetmiş gibi bir kesimiyle– burun buruna bir karşılaşmadan özenle kaçınmıştı. 1945 sonrası ekonominin altın çağı sanayicilerin özünde var olan sendika karşıtlığını bile zayıflatmıştı. Bu yirmi yıl süresince sendikaların taleplerine boyun eğmek kâr üzerinde baskı yaratmamıştı. Yetmişli yıllar hem ekonomistleri hem de politikacıları endişelendirmeye başlamışken, sendika liderleri açısından zafer dolu yıllardı: Sendika liderleri, güçlerini sınırlamayı planlayan bir İşçi Partisi hükümetinin planlarına engel olmuşlar ve ulusal madencilerin grevleri sayesinde bir Muhafazakâr Hükümeti iki kez yenilgiye uğratmışlardı. Kontrolsüz serbest piyasa pazarlıklarının bir sınırı olması gerektiğini fark eden sendika liderleri dahi, hükümetlerle “ücret politikasını” müzakere ederken kendilerini etkileyici bir güç konumunda buluyordu.

Haliyle, yetmişlerin sendikacılığındaki zafer dolu yıllar aynı zamanda sendikal sola da aitti. Zira KP küçülmüş, inişe geçmiş ve “Eurokomünistler”le Moskova'nın katı çizgisini savunanlar arasında bölünmüş olmasına ve sol kanatta genç Troçkist militanların tacizine maruz kalmasına rağmen, ulu-

1 Martin Jacques ve Francis Mulhern editörlüğünde, *The Forward March of Labour Halted?* (Londra, 1981); Eric Hobsbawm, *Politics for a Rational Left*, (Londra, 1989)

sal sendika arenasında 1970'lerde, muazzam becerikli Bert Ramelson liderliğinde geçmişte hiç sahip olmadığı bir rol üstlenmişti. Çekici karısı Yorkshireli bir tekstil işçisi Marian da amatör bir tarihçi olarak Tarihçiler Grubu'nun faal destekçilerindendi. KP, sadece 1970'li yıllara özgü mücadele ruhunun bir parçası değildi. TUC'un bünyesinde bulunan ve ulusal vaftizbabaları olarak adlandırılabilir nitelikte iki (nitelikli) isim –Makinistler Sendikası'ndan Hugh Scanlon'la Ulaştırma ve Genel İşçi Sendikaları'ndan eski bir Enternasyonal Tugaylı Jack Jones– sayesinde, büyük oranda Ramelson ve Ken Gill tarafından hizaya sokulan TUC solu, sendikaların elini kolunu bağlamayı hedefleyen Wilson hükümetinin girişimlerine karşı verilen mücadeleyi eş zamanlı kılmişti. Üstelik uzun süre umutla beklenen büyük (hâlâ da öyle) Ulusal Maden İşçileri Sendikası'ndaki denge değişikliği 1960'ta gerçekleşmişti. Yorkshire sola çark ederek, o tarihte KP himayesindeki bir gencin, Arthur Scargill'in ulusal çapta sivrilmesine neden oldu. Galler bölgesinin ve İskoçya'nın Parti yönetimindeki daima sağlam kalelerinin yanı sıra sol, artık kuzeydoğu İngiltere'nin eşit oranda güvenilir ılımlı kalelerinde de daha fazla oy toplamaya başladı. 1970'ten on beş yıl sonra madencilerin büyük grevi gelecekti. 1972 ve 1974 tarihli grevler zaferle sonuçlanacak, 1984-1985 tarihli grevse, Bayan Thatcher'in sendikayı yıkma kararlılığı ve sendikanın o dönemki lideri Arthur Scargill'in hayalleri birleşince bozgunla sonuçlanacaktı. Tesadüf eseri, 1978 sonbaharındaki konferansım İşçi Partisi'yle sendikalar arasında iplerin en çok gerildiği bir döneme denk gelmişti.

Sol kanat liderlerle eylemcilerin idaresindeki sendikaların kapıldığı yanılsama, sosyalist solda İşçi Partisi'nin zaferine, dolayısıyla gelecekte kurulabilecek İşçi hükümetlerine ilişkin daha büyük bir yanılsamayı besledi. İşçi Partisi içindeki solcuların karma koalisyonu ve partiye katılan "antrist" devrimciler, gitgide radikalleşen eski bakan Tony Benn'in önderliğinde, partide kontrolü ele geçirme projesinin arkasında git gide artan sayılarla birleştiler. O tarihte sayıları doruğa ulaşan sendi-

ka üyelerinin muazzam desteğini alan sanayi militanlığından farklı olarak, işçiler arasındaki politik militanların sayısı, politik kaygılarda, partiye verilen oylar ve parti üyeliğinde düşüş olduğunu gösteriyordu. Aslında stratejileri iki şeye dayanıyordu: Birincisi, büyük oranda faal olmayan üyeler arasından küçük militan grupların İşçi Partisi kollarını ele geçirme çalışmalarına; ikincisi de, parti konferanslarında sol yönetimli sendikaların kararlı "blok oy" yöntemiyle partiye daha radikal bir liderlik ve politika dayatmalarına. Bu gayet tatbik edilir bir stratejiydi. Ve aslına bakılırsa başarılı olması an meselesiydi. Bu yanılsamanın dayanağı şu fikirdi; karma bir aşırı solcu azınlığın ele geçirdiği İşçi Partisi, nasıl olaksa bölünmeden korunacak, oy oranını artıracak ve Bayan Teatcher'in sınıf savaşçılarındın saldırısına karşı koyabilecek bir siyaset izleyecekti. Halbuki, onların sahip olduğu gücü sistematik olarak idrak etmekten uzaktılar.

Neticede bu yanılsama felaketle bitti. Geleneksel oy kitlesinin büyük kısmı –kendini işçi kesiminde tanımlayan seçmenin üçte biri– şu veya bu şekilde İşçi Partisi'ni terk ederek Muhafazakârlara oy verecekti. Parti bölündü ve yeni Sosyal Demokrat Parti'yle Liberaller arasında gerçekleşen ittifak uzun yıllar İşçi Partisi'nden neredeyse daha fazla oy topladı. Bayan Thatcher'in zaferini izleyen iki buçuk yıl içinde İşçi Partisi her beş oydan birini daha kaybetti ve böylelikle, vasıfsızlar ve işsizler de dahil olmak üzere işçi kesimine ait hiçbir grup içinde artık çoğunluk desteği kalmadı. Üstelik de Muhafazakâr hükümetin oy oranlarında 1979 seçiminden itibaren bir düşüş yaşanmasına rağmen gerçekleşiyordu bu. O zaman da belirttiğim gibi, "Thatcher'in zaferi, İşçi Partisi'nin yenilgiye uğramasının bir yan ürünüydü." İşleri daha da berbat bir hale sokan "sola mensup bir kesimin istenmeyen gerçeklerle yüzleşmekten ısrarla kaçınmasıydı."²

Kısacası, İşçi Partisi'nin geleceği hatta varlığını sürdürüp sürdürmeyeceği, 1979'da Thatcher'in Muhafazakârlarının za-

2 1983 Britanya Genel Seçimleri'nin ertesinde Hobsbawm'in *Politics for a Rational Left* adlı kitabından "Labour's Lost Millions" s. 63.

fere ulaşmasından sonra tehlikeye girmişti. Yeni Sosyal Demokratlar bunu başarısızlık hanelerine yazıp durumu Liberallerle yapuıkları bir ittifakla atlatmayı hedefliyorlardı. Amartya Sen'le karısı Eva Colorni'nin evlerinde verilen ve Kentish Townlu komşuların özürlerini sunarak gecikmeli geldikleri o akşam yemeği davetini anımsıyorum da... Bill Rogers, birkaç hafta içinde Sosyal Demokrat Parti olarak kurulacak yapının bildirisini taslak haline getirmek için sözümona "dörtlü çete" (hepsi de sonunda Lordlar kamerasına giren Roy Jenkins, David Owen, Shirley Williams) denilen ekiple henüz görüşmüştü. İşçi Partisi'nden, orta sınıftan ve üniversite mezunu kesimden hatırı sayılır miktarda katıhm olmuştu. Bunların bir kısmı, partinin izlediği bariz derecede intihar kabilinden çizgi değişirse partiye geri dönecekti. Öte yandan, eski arkadaşım Ralph Miliband gibi pek çok sosyalist aydın da (pek çoğu başbakan Tony Blair'in ve şansölye Gordon Brown'un bürolarında önemli şahsiyetler haline gelecekti) İşçi Partisi'ni ta ki "gerçek bir sosyalist parti" haline gelene –bu her ne anlama geliyorsa artık– ve ele geçirilene kadar defterden silmişlerdi. Arkadaşılarımdan bazılarına, Thatcher'i ciddi anlamda yenilgiye uğratma niyeti taşımadıkları için fena halde ölkeleniyordum. Ne düşünürlerse düşünsünler, "1945'ten beri zaman zaman iktidara gelen diğer İşçi partisi hükümetlerine benzer bir başka İşçi Partisi hükümetinin gelmesini sadece yetersiz bulmakla kalmayıp adeta hiç olmamasını yeğler gibi tavır alıyorlar... yani onun yerine tek seçenek olan Thatcher'in geçmesi sanki yeğmiş gibi davranıyorlardı."³ İşçi Partisi kurtarılacak mıydı yoksa kurtarılamayacak mıydı, sorun buydu?

Sonunda kurtarıldı ama, bu ancak 1981'de düzenlenen İşçi Partisi Konferansı'nda partinin liderlik vekilliğine Tony Benn talip olup da Denis Healey tarafından yarışın bitiş çizgisinde mağlup edildiğinde gerçekleşti. 1983 yılındaki talihsiz seçimlerin sonrasına kadar partinin geleceği belirsizdi. 1980'de lider olan Michael Foot'un (solun adayı olarak aynı zamanda

Healey'e karşı) ardından 1983'te Neil Kinnock geldi. Bu seçimin akşamında Fabian Cemiyeti ya da *Marxism Today* tarafından düzenlenen toplantıda konuşma yapmıştım. Kinnock'un kendisi de bizzat orada bulunmayı vazife edinmişti ve kitabını "sıcak teşekkürle" imzalatmıştı. 1997'den bu kitabı kaleme aldığım döneme kadar İşçi Partisi'nin temel direkleri olan ve o tarihte Benn'ci olmayan İşçi soluna mensup David Blunkett ve Robin Cook da yanılmıyorsa oradaydı. Bütün sınırlamalarına rağmen adaylığını şiddetle desteklediğim Neil Kinnock, İşçi Partisi'ni aşırı solcuların elinden kurtaran lider oldu. 1985'ten sonra Troçkist "Militan Eğilimin" partiden ihracını sağladıktan sonra partinin geleceği güvence altındaydı.

Kısa bir süre sonra *Marxism Today* için yaptığım röportaj sayılmazsa Neil Kinnock ile bu tek karşılaşmamdı; geleceğin başbakanı olması ihtimali konusunda karamsarlığa kapılarak geri dönmüştüm bu röportajdan. Bundan ötürü bazı politik gazetecilerin ilerleyen bir iki yıl boyunca onun ismiyle benimkini ("Neil'in rehberi") bir arada telaffuz etme saçmalığı doğmuştu. Öte yandan, İşçi Partisi'nin ölüm kalım savaşı verdiği bir dönemde, partili dahi olmayan Marksist bir aydının isminin partiyi kurtarmak isteyenler için yararlı olması sağlam siyasî gerekçelere sahipti. İşçi Partisi için ciddi sorunlar belireceğini öngören pek az kişiden biriydim, bu da bana tartışmada bir duruş sağlıyordu. Partinin idaresini ele alma projesine açıkça şüpheyile yaklaşan birkaç sosyalist aydından biriydim ve bu fikrin yandaşlarına karşı hararetle ve (umut ederim) etkili şekilde* karşı çıkıyordum. Ancak, aşırı solculara karşı

(*) "Sendikacılığın bütün sınırlamalarına rağmen kitleleri dikkate alınma gibi bir durumu söz konusu değildi. Zira daima milyonlarca insanı örgütlemek ve çoğu zaman onları seferber etmek gibi bir zorunluluğu vardı. Öte yandan İşçi Partisi'nin solcular tarafından ele geçirilmesi kısa vadede, kitleler olmaksızın da başarılabilirdi. Teoride birkaç bir adanmış sosyalist ve İşçi Partisi üyesinin toplanularıyla, önerge ve oylarla bunun üstesinden gelinebilirdi. 1980'lerin başındaki yanılısma, siyasetin yerini örgütlenmenin doldurabileceğiydi." (ed.) Martin Jacques ve Francis Mulhern, *The Forward March of Labour Halted?*, (Londra, 1981) s. 173.

mücadele yürütenler açısından partideki en eylemci kesimin bile —en azından gazete, dergi okuyanların— tanıdığı ve sol kanatta tartışılmaz uzun bir sicile sahip bir Marksistin desteğini kanıt olarak gösterebilmek böylesi zor dönemlerde bilhassa faydalıydı. Zira, 1980-1981'de yapısal değişiklikler, aşırı solculara yerleşik bir çoğunluk gibi bir durum sağladı ve neredeyse partinin kaderi de onların eline kaldı. Parti'nin geleceği, bunu telafi edecek şekilde, İşçi Partisi solunun aktif eylemcilerini en azından hayati noktalarda aşırı solcuların elinden kurtarmaya bağlıydı.

Bunu yapmanın yolunu sol bulmalıydı, bilhassa da 1983'ten itibaren, İşçi Partisi liderliğinin başlıca aday seçeneği, solun nefret ettiği her şeyi temsil eden eski Savunma Bakanı ve Maliye Bakanı Denis Healey olduktan sonra. Pek çoğuna tepeden baktığını gizleme gereği duymuyordu ve siyasî vurguncu olarak yaptığı ünü hak ediyordu. Tony Blair'in yönetimindeki İşçi Partisi bugün geleneksel çizgisinden o kadar sağa kaymış durumdaki, Healey'le bugün karşılaşacak olsak, muhtemelen öğrencilik döneminde KP'de ilk karşılaştığımızdan itibaren aramızda beliren ideolojik farka nazaran aramızda daha az fark çıkar. Çünkü artık iki yaşlı erkek olarak gördüğümüz, bugünle kıyaslandığında daha iyi olan bir geçmiştir. Ancak 1970'lerin ölçütüyle beriki İşçi Partisi'nin sağına aitti. Özel hayatında da ima cana yakın, yüzünde öne çıkan heybetli kaşlarının ardında çok zeki ve kültürlü bir adamdı. İngiliz siyasetçilerden birinin anıları hakkında, zevkle okunacak bir kitap yazmıştı. Öte yandan kamusal alanda görünen Healey'e sevgiden ziyade saygı beslemek daha kolaydı. Aşırı solcular onu mahvetmek için ellerinden geleni yaptılarsa da, kesinlikle diğer bütün adaylardan daha iyi bir siyasî lider olurdu. O tarihte öyle bir durum söz konusuydu ki, yalnızca sol kanat güvenirlğine sahip bir lider partiyi içinde bulunduğu krizden kurtarabilirdi.

Denis'i yenen Michael Foot, ne parti liderliği ne de başbakan olmak için yaratılmıştı ve liderliğe seçilmesi hataydı. Daıma kusursuz biri olarak gördüm onu. Uzun yıllar, sürekli Hampstead otobüs durağında karşılaştık. Ben üniversitenin

o da Avam Kamarası'ndaki ya da *Tribune* gazetesindeki bürosunun yolunu tutardı; gitgide kamburlaşan, ince ve aksayan bir profile sahip, giyimine fazla titizlenmeyen ve beyazlamış saçlarıyla dolu başını hararetle sağa sola sallayan bir adamdı. Uzun yürüyüşler yapma geleneğine sahip İngiliz aydınların neslinden geliyordu ve toplu taşıma araçlarını kullanırdı. Yalnızca 1970'lerde kısa bir süre için kabinde yer aldığından makam arabası kullanmayı kendine sorun etmiyordu.

Bariz ahlakî namusu, göz ardı edilemeyecek yetenekleri ve hayranlık uyandıran edebi kültürünün yanı sıra, gerçekten sevimliyi hak eden bir İşçi Partili siyasetçiydi. Küçük televizyon ekranından evvel, Büyük Avam Kamarası toplantılarının düzenlendiği kitlesel gösteriler çağına yakışan o hitabet yeteneğine sahipti: Işıl ışıl bir göz, mimikler ve en arka sıradakilere bile ulaşan bir hitabet... Tepkileri ve haksızlıkları ifşa etmede usta, büyük bir belagat gücüne sahip, işinin erbabı bir gazeteciydi. Hiç durmamacasına okurdu ve aynı zamanda belli bir türde yazılarını kolaylıkla kaleme alabilen, Jonathan Swift ve William Hazlitt gibi en çok hayran oldukları hakkında bıkip usanmadan övgülerini dillendiren biriydi. Belki de coşku duymaya yatkınlığı, ya da incitmek istememesi, onu eleştirel bakıştan gereğinden fazla alıkoydu. İşçi solunun büyük lideri Güney Galler vadisinden Aneurin Bevan'ın meclisteki koltuğunu devralan ve koltuğu Neil Kinnock'a bırakan Michael'in hayatı fazla azizvaryydi; benimkiler de dahil yazdığı muhtelif kitap eleştirileri yeterince eleştirel değildi. Ondan gerçekten hoşlanmayan birisi olduğunu sanmıyorum.

Akranları ve meslektaşları bile onun adeta daha önceki bir nesile, handiyse, 1914 öncesi nesline ait olduğu hissine sahipti. Taşralı eski muhalif orta sınıfın Liberal Parti'yle olan geleneksel bağını işçi davası uğruna terk eden ilk örnekti. Yetki üstlenmek için değil muhalefet için yaratılmış gibiydi – halkı egemenlerin küstahlığı karşısında “savunacak sözcü”ydü. Neredeyse İşçi Partisi'ndeki görevinin tamamı boyunca liderliğin karşısında solun sözcüsü oldu. Gerçi onun harekete sadakatine daima güven duyuldu. Söz gelişi, 1964'te Harold Wilson'un

üçte birlik küçük bir çoğunlukla gelen ilk İşçi Partisi hükümetiyle... Örgüt adamı değildi. "Siyasetçi" sözünün kötü bir anlam kazanmasına neden olan entrikacılıktan, partiler arası pazarlık yürütme yeteneğinden ve pek çok çetin siyasetçiyi yönlendiren bencillik ve kişisel hırslardan ne yazık ki yoksundu. Üç yıl süren liderliği bir felaketti.

Parti'yi yıkımın eşğine getiren iyi ve dürüst bir adam olan Tony Benn de bencil ve hırslı değildi. Her şeyden evvel, Avam Kamarası'nın gerçek siyasetçilerinden biri olma uğruna, kalıtım yoluyla devraldığı soyluluk ünvanından feragat edip ismini kısaltmak için epey mücadele vermişti. O en çok olmak istediği şeye, parti liderliğine ve doğal olarak sonrasında başbakanlık koltuğuna belli açılardan yakışıyordu da. Yakışıklı, çarpıcı derecede genç görünümlü, güçlü kuvvetli bir fiziğe sahip—ne de olsa siyaset, rugby ya da satranç kadar yorucu bir oyundu—ve hatipliği kuvvetli biriydi. Siması ve sesiyle bütün halkın nerede görse anında anımsayacağı birkaç kişiden biri oldu. Hatta, iyiliksever bir izciyi andıran o coşkulu havası, kendisiyle bütünleşen piposu ve çayı proletarlar gibi büyük fincanla içmesi bile akıllarda kaldı. Görkemli bir siyasî maziye sahip olmamakla beraber 1970'lerde solu harekete geçiren kişiydi. Şayet isteseydi, İşçi Partisi'ni bir arada tutmayı ve zor günlerin üstesinden gelebilmeyi başardı. Görüldüğü kadarıyla er ya da geç liderliği elde edecekti. Başkaları gibi ben de onun bu iş için biçilmiş kaftan olduğu kanısındaydım ta ki eline geçeni çar çur edene kadar. Ekim 1980'de onunla *Marxism Today* için uzunca bir röportaj yapmıştım. İşçi Partisi'nin "mezhebi geniş" kalması konusundaki ısrarından tam olarak emin olamadıysam da söylediklerinden etkilenmiştim.

Bununla birlikte, birkaç ay sonra Benn'in bu iş için hiç de uygun olmadığı anlaşılacaktı. Yatırımını bütünüyle aşırı solculara yapmıştı. Ocak 1981'de partinin özel bir konferansıyla yürürlükteki partinin kaderi sola devredilmiş oldu. Ayrıntıların bir önemi yok. Kendisi bizzat bir aptallık yapmadığı takdirde yakın gelecekte İşçi Partisi'nin lideri olmasının önünde hiçbir engel yoktu. Bu noktada, partinin ne derece bölünmüş durum-

da olduğunu bilen asgari izan sahibi herkes cömertlik, uzlaş ve birleştiricilik kozunu oynardı. Halbuki Benn, Healey'in yerine liderlik vekilliğine seçilebilmek ve zafer kazanan solun ağırlık kazanması için bir çağrı yaptı. Daha uzlaştırmacı bir yaklaşım, geleceğin Sosyal Demokratları'nın ayrılmasına engel olur muydu bilinmez. Gelgelelim, İşçi Partisi'nin marjinal hale gelmiş bir sosyalist tekkeye indirgenmesini istemeyen herkes için Benn'in kendisini tam anlamıyla aşırı solcularla özdeşleştirme kaçınılmaz bir sonuç doğuracaktı: Gelecekte bertaraf edilmesi gerekiyordu. Ve en azından bu başarıldı. Tony Benn yönetim dışında kalan sıradan bir parlamento üyesi sıfatıyla anayasanın, demokrasi ve sivil özgürlüklerin savunucusu ve sosyalist bir propagandacı olarak bizzat kendisi geri çekildi, öte yandan ciddi bir siyasetçi olarak meslek hayatı sona ermişti.

II

Siyasî tartışmaya benim yaptığım müdahaleler pek iyi olmasa da neredeyse tamamen *Marxism Today* aracılığıyla gerçekleşti. Bu ılımlı aylık derginin 1980'lerle birlikte, KP'yle ilişkili olmasına rağmen medya ve siyasî ortamın –ve sadece solun değil– takip ettiği yayın organı haline geleceğini kim bilebilirdi ki... Edward Heath, Michael Heseltine, Christopher Patten gibi bir takım muhafazakâr siyasetçiler bile dergide yazdı ve kendileriyle röportaj yapılmasına izin verdiler. Hiçbir biçimde sola sempati beslemeyen ve 1983'te parlamentoya seçilen genç bir İşçi Partili siyasetçi –Tony Blair– derginin düzenli okuru olduğunu ve kendisiyle dergi için röportaj yapılmasına izin verdiğini belirtmişti. Hali hazırda yerleşik hale gelmiş ve geleceğin işçi hükümetinde yer alacak önemli isimlerden Gordon Brown, Robin Cook, David Blunkett, Michael Meacher gibi pek çoğunun dergide söyleyecek bir çift sözü vardı. Dergi Komünist Parti içindeki katı çizgi yanlılarının acımasız saldırısına maruz kalıyordu. Parti de zaten komünist rejimlerin çöküşüne ve parti içi çekişmelere bağlı olarak yıkımın eşliğindeydi. Prag Baha-

rı'nın ve İtalyan tipi komünizmin katı savunucuları olan parti liderleri, partiye sağlam bir siyasî destek sağlıyor aynı zamanda onu elden geldiğince maddi olarak ayakta tutmaya çalışıyorlardı (1991'in sonunda Parti'yle ve SSCB'yle birlikte ortadan kalktı). İşçi Partisi'nin bir kriz döneminde geleceğine ilişkin düşünceleri ortaya koyan bir komünist yayındı. Başarısını büyük oranda Martin Jacques'in siyasî sağduyusuna ve gazetecilik becerilerine borçluydu. Kısmen, Parti çizgisine ve eski sosyalistlerin katı tutumlarına uzak yazarlara sayfaların açılması kararı da bu başarıda pay sahibiydi. Bununla birlikte, Thatcher döneminde Britanya'nın geleneksel siyasî düşünsel ortamında cereyan eden topyekün kargaşanın da faydasını görecektik. Bu durum özellikle de merkezin dışına itilen kesimleri etkiledi, fakat Muhafazakârlar bile bilinmeyen yeni bir rınıtı kayı keşfetmeye koyulmuşlardı. Yeni dönemde ne yapılmalıydı ya da ne yapılabildi? Nasıl ve hatta nerede tartışılmalıydı? *Marxism Today* bu soruların verili çerçeveler dışında ele alınabileceği bir saha sağlıyordu. Çünkü her şeyden evvel, 1979'da konuyu "Sağın Büyük Gösterisi" adlı makalesinde ele alarak "Thatcherizm" terimini gündeme sokan kültür kuramcısı Stuart Hall gibi, dergi de Bayan Thatcher'in gelişile birlikte bütün bahislerin sona erdiğini söylemekte ısrarlıydı. Yeni bir oyun vardı. Ve *Marxism Today* bunu herkesten önce saptamıştı.

Geri dönüp bakınca hiçbir şey bunun kadar açık seçik değil. Thatcher dönemi iyiye doğru bir gidişatı ifade etmese de, 20. yüzyılda sosyal, siyasî ve kültürel bir devrim olarak nitelenmeye en müsait şeydi. Hükümet, seçimle başa gelen bütün yönetimlerin nasipleneceği düzeyde merkezî ve kontrolsüz bir güçle donanmış vaziyetteydi; sınırsız kâr artırımını hedefleyen özel yatırımcılarla milli benlik davasının, bir diğer deyişle aç gözlülükle şövenliğin bileşiminden doğan kutsal olmayan birliğin karşısına çıkan ne varsa yıkmaya koyuldu. İngiliz ekonomisinin sağlam bir şamara ihtiyaç duyduğuna dair haklı inanç ve sınıf duygusu yani benim deyimimle "aşağı sınıf halkın anarşizmi" onu hareketlendiriyordu. Geleneksel hâkim sınıfları ve onların idare tarzını da aynı şekilde doğrudan hedef aldı;

fiiliyatta bunlara monarşi, ülkenin oturmuş kurumları ve işçi hareketi de dahildi. Büyük oranda başarı sağlayan bu gayretlerin neticesinde İngiliz değerlerinin pek çoğunu aşındırdı ve ülkeyi tanınmaz hale getirdi. Benim kuşağımdan insanların çoğu muhtemelen bir Amerikalı arkadaşının dile getirdiği hisleri paylaşıyordu: Massachusetts'de bir akademik görevin ardından emekliliğinde, yeni yüzyılda, İngiltere'ye yerleşmeye karar veren arkadaşına ABD'yi özleyip özlemediği sorulduğunda, "Her şeyden çok Britanya'nın ilk geldiğim zamanki halini özleyorum," diye yanıt vermişti. Esasında bu, kültürel ve aydın Britanya'da Thatcher'a karşı ezici muhalefetin ve hatta yaygın içgüdüsel nefretin, ayrıca üniversite eğitimi almış orta sınıfın çoğunluğu tarafından paylaşılan ve giderek artan muhalefetin sebebiydi: Oxford Üniversitesi'nin ona fahri doktorluk unvanını vermeyi reddetmesi bunun göstergesiydi. Mamafih bu durum, kamuyu ve milletin özel işlerini ancak işadamlarıyla, ticari beklentiler ve ticari yöntemlerle idare etmek gerektiğini düşünen Thatcheri bakış açısının ideolojik ilerleyişini durdurmadı. Thatcherizm'in zaferi ülkenin yaşadığı muazzam bir fikir değişikliğinden ziyade, tamamen değilse de esas itibariyle, muhaliflerinin yaşadığı derin bölünmüşlüğe bağlıydı. Söz konusu zaferi daha da acımasız kılan buydu. 1980'lerin seçimlerinde Amerika'da Ronald Reagan'ı iktidara taşıyan türde bir Thatcheri oy patlamasından söz etmek olası değildi. Seçmenler içinde sürekli bir azınlık olarak kaldı. İşçi Partisi'yle Liberal – Sosyal Demokrat İttifak arasında seçim için bir düzenleme yapılmasını öngören bizzat benim yaptığım çağrılara, ya da en azından Muhafazakâr karşıtı seçmenlere yönelik sistematik "taktiksel oy kullanma"* çağrılarıma (haliyle) her iki kesim de olumsuz yanıt verdi. Gerçi en nihayetinde seçmenler partilerden daha akıllı selim davranarak taktiksel olarak büyük sayılarla oy kullandılar ve bunun olumlu etkileri oldu. Ne Sosyal Demokrat-Liberal İttifak'ın ne de İşçi Partisi'nin daha iyi bir önerisinin olmaması vaziyeti iyice ümit kırıcı kılıyordu. Thatche-

(*) Seçim tartışmalarına ilk ben taşımış olabilirim.

rizm tek geçerli yol gibiydi adeta. Sonunda onun basit bir muhalefet karşısında yenilgiye uğrayacak kadar gözden düşeceği fikrine bel bağlamak zorunda kaldık ve gerçekte de olan buydu, elbette on sekiz yıl aradan sonra. Thatcherci devrimin yaptığı etkilerin ekseriyetle geri dönüşsüz olacağını söyleyip uyar-mıştık. Bu konuda da haklıydık.

“Dünyayı olduğu gibi görenlere karşı koparılan ihanet feryat-larını” bertaraf ederek durumu gerçekçi bir tarzda kağıt üstünde tahlil etmek zor değildi.⁴ Filliyatta ise zordu, çünkü aleyhine ya-zı yazdıklarımın çoğu ya arkadaşım ya yoldaşımdı (en azından eski yoldaşım). Beni ve Stuart Hall’i saymazsak, *Marxism Today* eski ve asıl yeni sola mensup (1956 sonrası) sağlam aydınlardan istikrarlı bir destek görmüyordu. *Marxism Today* çevresinin di-şında kalan sosyalist ve Maksist aydınların çoğu düşmanca tavır içindeydi. Bunların arasında Raymond Williams, Ralph Mili-band ve *New Left Review*’in önde gelen kadroları gibi itibarlı isimler de vardı. Sendika toplantılarında aleyhime konuşuluyor-du. Bu şaşırtıcı değildi. Pek çokları için *Marxism Today* sosyalist-lerin geleneksel umutlarına ve politikalarına bir ihanetti; Troç-kistlerin hâlâ dört gözle bekledikleri proletar devrimini saymı-yorum bile. Bu, örgütlü işçilere karşı sadakatsizlik bile sayılabil-irdi. Sınıf savaşı sürdüren hükümet, özellikle de bütün solun manevi desteğini (ve sadece solun da değil) seferber eden 1984-1985 maden işçilerinin grevi sırasında olduğu gibi, tam güç kul-lanarak onları tahrip ediyordu. Bu grev benim de sempatimi ka-zanmıştı. Öte yandan, savaşçı hamasete ve mücadelenin ortasın-da safları bölmeyi reddeden geleneksel sendikalist anlayışa dayaa-nan sendikanın aşırılık yanlısı liderliği, sahip olduğu yanılsama-larla açıkça sendikayı ve maden işçileri camiasını felakete doğru sürüklemekteydi. Hareketin hamasetle örülü o hüsnü kuruntu-sunun akıl almaz gücü karşısında biz bile savunmasızdık. Grev sonrası enkaz yerini nispeten gerçekçi bir şekilde inceleyen *Marxism Today*, yenilginin boyutunu kabul edememişti.⁵

4 “Out of The Wilderness”, (Ekim 1987), *Politics for a Rational Left*, s. 207.

5 *Marxism Today*, Nisan 1985, s. 21-36 ve kapak.

Aslında bu 1970'lerin ortalarından itibaren Britanya'daki sosyalistlerin genel durumuydu. Komünistler ve diğer devrimciler kadar, ılımlı reformist sosyal demokratlar için de her şey paramparça olmuştu. Marksistler ve Marksist olmayanlar, reformistler ve reformist olmayanlar açısından son tahlilde kapitalizm insanlık için iyi hayat şartları tesis edemezdi. Ne adildi ne de uzun vadede yaşanabilir bir sistemdi. Alternatif bir sosyalist sistem ya da en azından onun öncüsü olabilecek türde, sosyal adalete ve evrensel refaha dayanan bir toplum şimdi değilse bile gelecekte bir zaman kurulabilirdi. Ve zımnen ya da açıktan kapitalist karşıtı olan ücretli emekçi kitlelerin çıkarları doğrultusunda tarihin akışı, bunu devlet ya da kamusal eylem yoluyla açıkça daha yakınlaştırıyordu. Muhtemelen bunun en akla yatkın görüldüğü vakitler hemen İkinci Dünya Savaşı'nın akabindeki yıllardı; o vakitler Avrupalı muhafazakâr partiler bile kendilerini kapitalist karşıtı olarak tanıtmaya özen gösteriyor ve ABD'li devlet adamları da sosyal planlamayı yüceltiyorlardı. Bu varsayımların hiçbiri 1970'lerde ikna edici değildi. 1980'lerden sonra geleneksel solun gerek düşünsel gerek siyasî anlamda yenilgisi artık yadsınamaz bir gerçektir. Sol yazında, "Sol Nedir?" temasının üzerinden yapılan farklı yorumlar hâkimdi. Benim de buna katkı olmuştu. Çelişkili görünse de komünist olmayan ülkelerde sorunun daha büyük bir aciliyeti vardı. Neredeyse tüm komünist rejimlerde, geniş çapta itibarını yitiren "gerçekten varolan sosyalizm" in, yani resmi olarak mevcut olan yegâne sosyalizmin çöküşü, siyasî arenada başka bir olanağı bertaraf etmişti. Ayrıca, orada yaşayan halkın umutlarını –hatta kimi zaman ütopyacı umutlarını– bozulan sistemlerinden ziyade bariz derecede daha zengin ve verimli, bilinmeyen Batılı kapitalizme bağlamaları anlaşılır bir durumdu. Batıda ve güneyde kapitalizme karşı yürütülen dava inandırıcılığını koruyordu; bilhassa da iktisatçı vaizler ve hükümetlerin desteklediği, gitgide daha egemen bir hal alan, uluslararası şirketlerin tercih ettikleri aşırı- *laissez-faire* kapitalizmi karşısındaki dava için geçerliydi bu.

Marxism Today her şeyin önemli ölçüde değiştiğini kabullenmeye yanaşmamanın, ("Bırakın ödlekler korkup kaçsın ve ha-

inler bizi küçümsesin, biz kıvılcık bayrağı dalgalandıracağız”) manevi olarak cazip fakat yanlış bir hamle olduğunu savunuyordu. Aslına bakılırsa, nadiren kararlı olmakla bilikte parti tarihinde daima önemli bir yer teşkil eden geleneksel İşçi solunun 1983’ten sonra gözden kaybolma nedeni de buydu. Günümüzde de yok zaten. Öte taraftan, “New Labour”u –1994’te Tony Blair lider olana kadar bu kimsenin aklına gelmemiştir– bir seçenek olarak kabul edemezdik: New Labour, Thatcherizm’in fiili sonuçları kadar mantığını da kabul etti ve orta direk kararlı işçi sınıfı seçmen babında akla gelen her şeyi kasti olarak birer ikişer terk etti; sendikaları, kamu kuruluşlarını, sosyal adaleti, eşitliği ve kuşkusuz sosyalizmi... Bizim istediğimiz İşçi Partisi’nin reformdan geçirilmesiyle Thatcher’a pantolon giydirilmesi değil. İşçi Partisi’nin 1992 seçimlerini az bir farkla kaybetmesi böyle bir olasılığı ortadan kaldırıyordu. Siyasî yaşantım boyunca o seçim gecesi kadar talihsiz ve çaresiz hissettiğim bir başka an daha olmamıştır, sanırım bu konuda yalnız değildim.

Siyasetçilerin algıladığı biçimiyle, sürekli bir yeniden seçim içeren seçim siyasetinin mantığı ve 1997’den sonra hükümetin mantığı bizi “reel” politikanın dışına sevk etti. *Marxism Today*’daki Young Turk’lerden* bir kısmı güçlüden yana tavır aldı. İşçi Partisi iktidara geri döndükten on sekiz ay sonra Martin Jacques, yeni Blair dönemini incelemek için dergiyi canlandırdı. İçlerinden biri bize –özel olarak da bana ve Stuart Hall’e– 10 Downing Street’in tepelerinden toplumu seminer odasından izleyen insanlar gibi küçümseyerek bakıyordu; adeta “eleştiri, vizyon ve aktif siyaseti bir arada götürebilen aydınlardan farklı olarak, ‘hariçten konuşan, hiçbir sorumluluk ya da üyelik duygusu taşımayan’ kişilermişiz gibi. Akademik olsun olmasın ‘eleştiri yapmak artık yeterli değildi.’”⁶ Artık politik anlamda gerçekçilere ve hükümet teknisyenlerine ihtiyaç vardı. Ve her ikisi de faaliyetlerini pazar ekonomisi içinde, onun gereklerine uyum sağlayarak sürdürmeliydi.

(*) Young Turk: Bir ülkenin, partinin ya da örgütün yönetimini daha muhafazakar ve genellikle yaşlı kesimin elinden almaya çalışan gençler grubu – ç.n.

6 Geoff Mulgan, *Marxism Today*, Kasım-Aralık 1998 (Özel Sayı) s. 15-16.

Doğruydu bunlar. Ancak bizim –ve daha ziyade benim– fikrimce, şayet eleştiri yapmak artık yeterli değilse demek ki her zamankinden daha elzem hale gelmişti. “New Labour”u eleştirdiysek bunun nedeni kapitalist bir toplumda yaşamının gereklerini kabullendiği için değildi, daha ziyade, hâkim olan serbest piyasa iktisadî ilahiyatına ne dair ideolojik varsayımlara o denli teslim olmasıydı. Bütün siyasî hareketlerin ve dolaşısıyla İşçi Hükümetleri’nin halkın yaşam koşullarını iyileştirme gerekçesini temelsiz bırakan kanının da kısmen etkisi oldu: Toplumla ilgili işleri verimli tarzda yönetmenin yolunun sadece kişisel yarar arayışıyla hareket etmekten yani, işadamları gibi davranmaktan geçtiğini söylüyordu bu. Aslına bakılırsa neo-liberalizmin eleştirisini yapmak bilhassa lüzumluydu: Zira bu, yalnızca İşçi Partisi’ne karşı geleneksel şüphelerini ortadan kaldırmak isteyen ve orta sınıf “sallantılı seçmene” başvurmak için bir gerekçeye gerek duyan işadamlarına ya da hükümetlere cazip gelmiyordu. Gerekliydi, çünkü neo-liberalizm giderek küresel kapitalizmin çıkarları çerçevesinde tanımlanmaya başlayan bir “bilimde” –iktisatta– otoriteyi ele geçirmeye oynuyordu. Bu otoritenin en üst tezahürü olan Nobel İktisat Ödülü neredeyse bir çeyrek yüzyıl boyunca sahiplerini bu minvalde buldu. Nihayet yüzyılın bitiminde, ödül Amartya Sen’e ve sonrasında da “Washington konsensüsü”ünün sivri eleştirmeni Joseph Stiglitz’e, yani hâkim ortodoksluğun dışında olmalarıyla tanınan iktisatçılara verildikten sonra durum değişecekti. Ayrıca, (anlaşılan o ki) doğa bilimleri için verilen Nobel ödüllerini seçenler bilimsel seçkinlik olması gereken şeyin koyu ideolojik önyargısına karşı memnuniyetsizliklerini belirtmişti. Belki de yüzyılın sonunda –1997-2001’de– spekülâtif kaynamaların nihayet büyük bir patlama yaşaması, piyasa tutuculuğunun büyüsünü bozacaktı. Küresel neo-liberalizmin hegemonyasının sonu öngörülen bir durumdu ve bunun olacağı epeyce bir vakit dillendirilmişti – ben bile bunu birkaç kez dile getirmiştım. Yol açtığı zararlarsa saymakla bitecek gibi değildi.

III

Bu arada Sovyet sosyalizmi ölüyordu.

Soğuk Savaş'ın bitiminden ve Sovyet İmparatorluğu'nun içte yaşadığı patlamadan farklı olarak, SSCB'nin son demleri nispeten ağır çekimle yaşandı: Gorbaçov'un 1985'te ilk iktidara geldiği zaman başlayan süreç, 1991'in sonundaki resmen dağılışa kadar sürdü. Ağustos 1991'de kalkışılan darbeye karşı direnen Yeltsin'in Moskova'da bir tankın üzerindeki hali gibi, manşetlere geçen ilginç olaylar dizisi hiç eksik olmadı. Ancak asıl işler Sovyet iktidarının karanlık koridorlarında ifa edildi. Sözgeleşi, Beş Yıllık Kalkınma Planları'nın (1986-1992) sonuncusunu orta vadede bırakmaya yönelik 1989'da halka açıklanmadan alınan köklü kararda olduğu gibi. Birleşmiş Milletler'in World Institute of Development and Economic Research üniversitesinde Sovyet ekonomisi üzerine çalışıyordum (WIDER) ve Sovyetlerden kara yoluyla birkaç saat, hava yoluyla birkaç dakika uzaklıkta bulunan ve ülkeyi mütemadiyen sıkı bir takip altında tutan Helsinki'nin hoş ortamından süreci izliyordum. Sovyetler'in son yıllarında bir iki yaz mevsimini de orada geçirmiştım. Eğer bunun bir saydasi olduysa, o da Batılı iktisatçıların korkunç körlüklerini kavramama yardımcı olmasıydı. Rus ekonomisine çeki düzen vermek üzere, havaalanı, uluslarüstü hizmet veren oteller ve limuzinler arasında konforlu yolculuklar yapıp bu kentten geçen iktisatçılar, serbest piyasanın hür düzenlemelerinden adeta bir İslam ilahiyatçısının ezeli ve ebedi hakikatten emin olduğu kadar eminlerdi.

1980'lerle birlikte, Ekim Devrimi'nden esinlenen bizlerin zihnindekilerle SSCB'nin ve haleflerinin sosyalizm fikrinin aynı olduğunu düşünmek artık mümkün değildi. Diğer süpergüç karşısında duracak, lüzumlu dengeleyici güç olarak SSCB'yle ilgili hâlâ bir dava yürütülebilirdi. Sözgeleşi Güney Afrika'da olduğu gibi, ezilen halkların kurtuluşunu desteklemesi ayrıca daha büyük bir manevi bağlılık da sağlıyordu. Moskova rejimi, Sovyetlerin çıkarına bir durum ya da ufukta bir başarı olasılığı olmadığı zamanlar bile, ANC mücadelesini

uzun yıllar desteklemiş, silahlandırmış ve ona maddi destek sağlamıştı. Sömürgelerin kurtuluşu dünya devrimi ruhundan arta kalan muhtemelen son yadigârdı. Aslına bakılırsa, beni Maoizmin cazibesine kapılmaktan alıkoyan da Çin-Sovyet ayrılığı sırasında kullandığı enternasyonalist retoriğe rağmen, Çin Komünizmi'nin ve Maoist ideolojinin bende asıl olarak milliyetçi değilse bile milli bir intiba uyandırmasıydı. 1985'te bu etkileyici ülkeye yaptığım birkaç haftalık ziyaretin de zayıflatamadığı bir izlenimdi bu. Sosyal devrimin yakınından bile geçmeyen Angola'daki haydut çetesi UNITA gibi bir harekete bir an olsun arka çıkınayı düşünmeyen SSCB'den farklı olarak, küresel silahlı mücedelenin merkezi olmayı vazife addeden Maoist Çin, aslına bakılırsa gerilla hareketlerini son derece seçici bir tarzda ve neredeyse bütünüyle Sovyet ve Vietnam karşıtı temelde destekliyordu.

Bizim, en azından kendi adıma benim çok fazla umudumuz yoktu. Georg Eisler'in söylediğine göre, 1960'larda Kûba'dan döndükten sonra, Havana'nın da ne kadar zaman sonra Sofya'ya benzeyeceğini merak ediyordum. Başkaları nasıl ki Kennedy'nin öldüğü günü hiç unutamadıysa, ben de Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgalini son derece canlı anımsıyordum. Bu sebeple Prag'a bir kez daha gitmeyi bile düşünemiyorduk, ama nispeten daha serbest olan Macaristan gibi bir ülkeye Batı'dan gidip yerleşmek söz konusu olabilir miydi? Yaşlı bir Orta Avrupalı açısından bakıldığında, Macaristan parlak derecede daha zengin komşusu Avusturya'ya nazaran kültür ve düşünce hayatı bakımından çok daha canlı ve açık fikirli bir ülkeydi. Yine de bu soruya verilecek yanıt olumsuzdu.

Eski komünistler ve genel sol kesim SSCB'den ne bekliyordu? ABD karşısında dengeleyici bir süper güç olma şartını yerine getirmesi ve varlığıyla fakirlerin ihtiyaçlarına biraz dikkat çekip dünyanın zenginlerine ve egemenlerine korku vermesi dışında artık hiçbir şey... Bununla birlikte, 1985'te Mikhail Gorbacov iktidara geldiğinde bir rahatlama hissetmiş hatta bir nebze umutlanmıştık. Her şeye rağmen bizim tarzımızdaki sosyalizmin savunucusu gibiydi. Aslında ilk demeçlere baka-

rak hüküm vermek gerekirse, İtalyanların temsil ettiği sosyalizm tarzı ya da "Prag Baharı'nın insancıl yüzü" gibiydi bu. Bunun o topraklarda neredeyse tamamen yok olduğunu sanıyorduk. Şaşırtıcı ancak, Gorbaçov'a beslediğimiz hayranlık Sovyetler Birliği'nin içindeki çarpıcı başarısızlığının feci sonucuyla da –ki topyekün bir başarısızlıktı bu– azalmadı. SSCB'nin yıkımından tek tek herkesten daha fazla o sorumlu tutuldu. Ama bunun yanı sıra, yarım yüzyıla yayılan nükleer kabusu tek başına sona erdirmekten ve Doğu Avrupa'da Sovyetler'in uydu devletlerinin azad edilmesinden de sorumlu tutulabilirdi pekâla. Aslında Berlin Duvarı'nı yıkan oydu. Batı'daki pek çok insan gibi ben de onu katıksız bir minnet ve onamayla yad etmeye devam edeceğim. 1980'lerden bugüne aklımdan hiç çıkmayan bir tablo varsa, New York'ta West 57. Cadde civarında yürürken birden durup bir televizyon mağazasında bütün televizyonlardan aynı anda izlediğim Gorbaçov'un görüntüsüdür. Birleşmiş Milletler'e hitaben yaptığı konuşmasını bir nevi rahatlama ve merak karışımı duyguyla dinlemiştim.

Memleketinde başarısızlığa uğrayacağı ise ne yazık ki yakında ayan beyan ortaya çıkacaktı: Belki de o ve reformcu yandaşları fazlasıyla gözüpikti ya da ne yaptıklarını yeterince bilmiyorlardı; yönettikleri dünyanın özüne dair bilgi ve kapasiteleri noksandı. Belki de bu konuda hiçkimsenin bilgisi yoktu. Ve Sovyeter Birliği ve halkları için olabilecek en iyi şey, daha gerçekçi ve daha az hırslı bir reformcu önderliğinde, parça parça iyileşme umuduyla ağır çöküşün sürmesiydi. 1991 yılında Gorbaçov dönemini sona erdiren başarısız darbe üzerine Helsinki'de bir açıklamaya yazdığım gibi, "perestroykayı zorla yapmak için glasnostu tercih etti; öbür türlü olmalıydı. Ne Marksizmin ne de Batılı iktisatçıların bu konuda yardım sunabilecek bir deneyimi ya da fikri vardı."⁷ Tıpkı kayalara doğru sürüklenen arızalanmış bir devasa tanker gibi kontrolden çıkan Sovyetler Birliği de parçalanmaya doğru sürüklendi.⁸ So-

7 *Marxism Today*, Eylül 1991, s. 3.

8 Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes*, s. 481, 484.

nunda iflas etti. Kısa ve uzun vadede kaybedenler sadece SSCB'nin halkları değil tüm dünyanın yoksullarıydı.

1990'da "Kapitalizm ve zenginlerin artık korkmalarına gerek kalmadı" diye yazmıştım:

Bugün artık adaletsizlik ve eşitsizlikleriyle övünen bilhassa bizim gibi ülkelerdeki zenginlerin kendilerinden başka birini düşünmeleri için bir sebep var mı? Refahın aşınmasına izin verip buna ihtiyacı olanların korunmasını dumura uğrattıklarında ne tür bir siyasî yaptırımdan korkacaklar? Kötü de olsa bir sosyalist bölgenin yeryüzünden silinmesinin yegâne etkisi budur.⁹

SSCB'nin dağılmasından on yıl sonra, korku geri dönebilirdi pekâla. Hükümetler ve hükümetleri kendi zaruretleri konusunda ikna eden zenginler bir kez daha yoksulların aşağılamadan ziyade tavizlere gereksinim duyduğunu keşfedebilirdi. Ancak, sosyal demokrasi sisteminin zayıflaması ve komünizmin dağılması sayesinde tehlike bugün akılla savaşanlardan geliyor; dinî ve etnik-kabilese köktencilerden, yabancı düşmanlarından, faşizmin mirasçılarından ya da Hindistan, İtalya, İsrail gibi ülkelerde hükümet koltuğunda oturan faşizmden esinlenen partilerden... Yarım yüzyıl süren komünizm karşıtı bir Soğuk Savaş'ın ardından ABD vatandaşlarını kendi topraklarında öldürenlerin ve Washington hükümetinin yegâne düşmanlarının, bir zamanlar "özgür dünya" tarafından Sovyetlere karşı maddi olarak desteklenen bizzat kendi aşırı sağcı bağnaz ve köktendinci Sünni Müslüman militanları olması herhalde tarihin bir cilvesidir. Dünya buna sonunda pişman olabilir, Rosa Luxemburg'un "ya barbarlık ya sosyalizm", seçeneğinde sosyalizm aleyhine kullandı tercihini.

9 (Ed.) Robin Blackburn, *After the Fall the Failure of Communism and the Future of Socialism* (Londra, 1991) s. 122-12.

Tarihçilerin Arasında

Tarih üzerine kaleme aldığım eserler açısından durum neydi? Bu bölüm maalesef ilk anda sanıldığı kadar akademik değilse de, kısmen uzmanlık içeren bu konuya ilgi duymayan okurlar bu bölümü atlayabilir. Geçmişten yani geçmişi yorumlayıp tartışan, yazan ve onunla ilgili fikirler ortaya atarlardan kur-
tılmanın bir yolu yok. Günlük hayatlarımız, içinde yaşadığımız devletler, bizi yöneten hükümetler mesleğimin ürünleriyle çevrelenip sarmalanmıştır. Geçmiş hakkında okul ders kitaplarına ve siyasetçilerin konuşmalarına giren her şey, kurmaca edebiyatın yazarlarına, video ve TV program yapımcılarına giden malzemenin kaynağı kesinkes tarihçilerdir. Üstelik en iyileri dahil olmak üzere tarihçiler, geçmişe dair sorgulama yaparken hatta çok eskilere gittiklerinde bile aynı zamanda günümüz meseleleri hakkında kafa yorup görüş ifade ettiklerinin farkındadır. Tarihi anlamak uzmanlar için olduğu kadar sıradan insanlar için de önemlidir. Britanya, daha geniş kesimlere hitap eden, erişimi kolay ve uzman kalemlerden çıkan hatırı sayılır bir külliyata sahip olduğu için şanslı: Adam Smith, Edward Gibbon, Charles Darwin, Maynard Keynes bunlardan bazılarıdır. Tarihçiler sadece diğer tarihçiler için yazmamalı.

Benim zamanımda Marc Bloch'un "tarihçi geleneği" olarak adlandırdığı şey Britanya'da sistematik bir öğretime tâbi değildi. Bunu elimizden geldiği kadar kendi başımıza ediniyorduk. Üniversite öğrencileri olarak karşımıza çıkana fazlasıyla bağımlıydık. Cambridge Üniversitesi'ndeki günlerimde radikal görüşlere sahip diğer pek çok tarih öğrencisi gibi ben de saat dokuzda başlamasına rağmen düzenli olarak yalnızca tek bir derse katılıyordum.¹ Takdire şayan M. M. (Mounia) Postan, London School of Economics'ten Cambridge'e yeni gelmişti. Neşeli bir maymunu ya da tarih öncesinden kalan bir neandertali andıran kızıl saçlı bir adamdı ve bu haliyle bile kadınlara çekici gelebiliyordu. Ekonomi tarihi üzerine verdiği derslerinde Rusça aksanı ağırlığını hissettirirdi. O zamanlar Cambridge programında Marksistlerin ilgi alanıyla en çok örtüşen dal iktisat tarihiydi. Ancak Postan'ın dersleri, yaydığı düşünsel dirilik havasıyla, genç Arthur M. Schlesinger gibilerini bile cezbediyordu; ki Arthur, Marksizmle alakası olmayışı bir yana, "iktisat tarihiyle ilgili beceri (ve ilgi) noksanlığını" açıkça sergilemekten çekinmeyen biriydi. Retorik ve düşünsel evrelerden geçerek özgün bir seyir izleyen derslerde, tarihsel tez evvela açıklanır, sonra düpedüz parçalara ayrılır sonunda da yerini Postan'ın özgün yorumuna bırakırdı. Dersler, iki savaş arasındaki döneme özgü –bilhassa da halinden memnun Cambridge tarih fakültesinde yoğun hissedilen– İngiliz dar kafalılığından bir nevi uzaklaşma gibiydi. Başka hangi öğretmen, o tarihte henüz kendi ülkesinde bile tanınmayan, yeni basılan Fransızca *Annales D'histoire economique et sociale*'ı okumamızı salık verir ya da Marc Bloch'u konferans vermesi için Cambridge'e davet eder veya Bloch'u yaşayan –haklı olarak– en büyük ortaçağ tarihçisi sıfatıyla tanıtır? (Ne yazık ki, konferans hakkında aklımda kalan tek şey, Bloch'un tıknaz bir adam olduğu.) Ateşli bir komünizm aleyhtarı olmasına

1 İlerleyen paragrafların malzemesi için aynı zamanda Eric Hobsbawm, "75 Years of Economic History Society": Some Reflections" (ed.) Pat Hudson *Living Economic and Social History: Essays to Mark the 75th Anniversary of the Economic History Society* (Glasgow, 2001) s. 136-140).

rağmen, Marx'ı Weber'i, Sombart'ı ve geri kalan doğu ve Orta Avrupalıları bilen ve söz konusu eserleri açıklayıp eleştirecek yeterlilikte ciddiyetle ele alan Cambridge'deki tek kişi Postan'dı. Bununla beraber genç Marksistleri cezbettığının farkındaydı ve onların Rus bolşevizmine besledikleri inanca şiddetle karşı çıkmasına rağmen, tarih alanında muhafazakârlığa karşı verilen mücadeleden onları müttefik kabul ediyordu.² Soğuk Savaş sırasında doktora danışmanım olarak onun referanslarına güvenirken, gerekli herkese komünist olduğumu söyleyerek işlerden uzak kalınama yardım etmişti. Tam anlamıyla öğretmenim olduğunu söyleyemem; zaten kimsenin öğretmeni denemezdi ki onun için. Ne bir ekol yarattı ne de müritleri vardı. Öte yandan benim için tarihin engin dünyasına açılan bir pencereydi ve iki savaş arasındaki dönemde, Britanya'da ya da başka herhangi bir ülkede, tarih kürsüsünde kıdemli öğretmen sıfatıyla karşınıza çıkabilecek kesinlikle en ilginç kişilikti, etkileyici, çekici ve gülünçü.

Zira Mounia Postan, bir tarihçi için bir anlamda imkânsız gerçekleştirerek ömür boyu romantik ve hayalperest biri olarak kalmıştı. Söylediklerini tek kelimesine bile teyit etmeden inanmanız olası değildi. Ortaçağa ya da bir öğrencisinin aşk ilişkisine dair kendisine yöneltilen bir sorunun doğru yanıtını bilmiyorsa hemen bir karşılık uyduruyordu. İki savaş arasındaki dönemin Britanya'sında ülkenin yerlisi olmayı derinden arzulayan bariz bir yabancı olduğundan hâyallerinin ulku da son derece engindi. Üstüne üstlük yalanlarını düpedüz birer beyaz yalana dönüştürüveren bir yüzüzlüğe ya da *chutzpaha* sahipti. Uzun yıllar sonra Cambridge'deki kürsüsünden emekli olmaya mecbur kaldığında, bunu istemediği için, üniversitedekilere nüfus kağıdında görünenden bir yaş daha küçük olduğunu söyleyivermişti. Günümüzde Romanya sınırlarında kalan ve bir zamanlar Rusya'da düzenlenen nüfus kağıdı iddia ettiğine göre ortadan kaybolmuştu. Gene kimseyi inandıramama-

² Postan'ın biyografisini kaleme alan Profesör Zvi Razi'ye dayanan bilgi. Onun önceki hayatı hakkındaki verileri de Isaiah Berlin ve Chimen Abramsky'nin yanı sıra kendisine borçluyum.

miştı. İnsanlar her zamaki gibi kafalarını sallamış, gülümsemiş “İşte Mounia,” demişlerdi.

Bir anlamda en büyük hayali, 1921’de Romanya üzerinden geçerek Sovyet Rusya’dan geldiği Britanya’da yeni bir kimlik bulmaktı. Geçmiş, Çarlık Rusya’sının güneybatı bölgelerinde orta sınıf menşeli bir Yahudi gencin sürdürebileceği olağan bir hayattı. Devrime kadar Odessa Üniversitesi’ne devam etmiş, radikal Marksist Siyonist bir gruba katılmak suretiyle devrimi selamlamıştı; grup, zaman yitirmeden Filistin’e gidip sosyalist bir ülke kurma taraftarlarıyla, evvela dünya devrimini örgütlemekten yana olanlar arasında bölünmüştü. Mounia ikinci eğilimden yanaydı. Siyonizme karşı şüpheli yaklaşımlar benimseyen Sovyet iktidarı, iç savaş bittikten sonra Ukrayna’da katı bir şekilde kurumlaştığında Mounia kendisini hapiste buluvermiş, birkaç ay yargılanmış ve daha sonra serbest bırakılmıştı. (Bu sebepten ötürü İkinci Dünya Savaşı’nda Sovyet otoriteleri Britanya İktisadî Mücadele Bakanlığı’nı temsilen onu kabul etmeye yanaşmayacaktı.) Sonrasında İngiltere’ye gelerek yarı zamanlı öğrenci hayatına başladı. Meslekî gelişimini London School of Economics’de ortaçağ tarım tarihi üzerine tamamladı. Muhtelif kıtasal maceralara özgü, Yahudiliğini ele vermeyen çeşitli hikâyelerin arasından seçim yapma fırsatı vardıysa da, bunu geçmişini saklayacak denli kullanmazdı. Gerçi kendisiyle tanışan hiçbir Yahudiye ve iki savaş arasındaki dönemde İngiltere’de Yahudi olmayan birkaç kişiyi bile kandırması mümkün değildi. Bununla beraber keskin zekası, absürd cazibesi, göçmen azmi ve kısmen de ortaçağ iktisat tarihi öğretmeni olan ilk karısı Eileen Power’ın (1889-1940) yardımları sayesinde yeni girdiği ortamın zirvesine tırmanmayı başardı. En sonunda Kont Albemarle’nin kardeşi Lady Cynthia Keppel’le evlenerek Sir Michael Postan ünvanını da aldı. Bu bağlamda entelektüel bakımdan son derecede yetkin Doğu Avrupa’dan ithal diğer tarih-yazıcısına –son derece bilinçli Yahudilerden L.B. (Sir Lewis) Namier’e– nazaran daha iyi bir iş başarmıştı; beriki şövalyeliği almış ancak sevgili okulu Cambridge’de bir kürsü almayı başaramamıştı.

17. Trafalgar
Meydanı, 1961:
NÜkleer
silahlara karşı
oturma eylemi
(Daily Herald,
18 Eylül 1961).

PICTURE
DOCUMENTARY

THE DAY OF MASS ARREST

The anti-nuclear meeting in Trafalgar Square, London, on September 18, 1961, was one of the largest in the history of the city. The police, who were not at all prepared for the demonstration, were overwhelmed by the sheer numbers of the protesters. The police used force to clear the square, and many people were injured.

2 Great John Galsworthy, chairman of the Campaign for Nuclear Disarmament, does not support the protest. He comes in on the scene just to protest.

How to be over 60
— and still fit
as a fiddle!

There is a lot of talk about being over 60 and still fit. But it's not just a matter of age. It's a matter of attitude. You have to be positive. You have to be happy. You have to be healthy. You have to be active. You have to be fit. You have to be a fiddle!

HEMEX every day

1 Police in 2 p.m. In mid-afternoon 1,500 police are on duty. Supporters of the protest campaign, organized by the Committee of 100, all in the middle. They intend to be arrested for obstruction, go to court and be their own masters.

3 These protesters on their police of anti-nuclear movement for Britain. Over 1,000 people are in the square. The police are on a wall between the protesters and the police. Many people are injured. Several people have been killed.

3 A situation that has to be put to rest. The police are on a wall between the protesters and the police. Many people are injured. Several people have been killed.

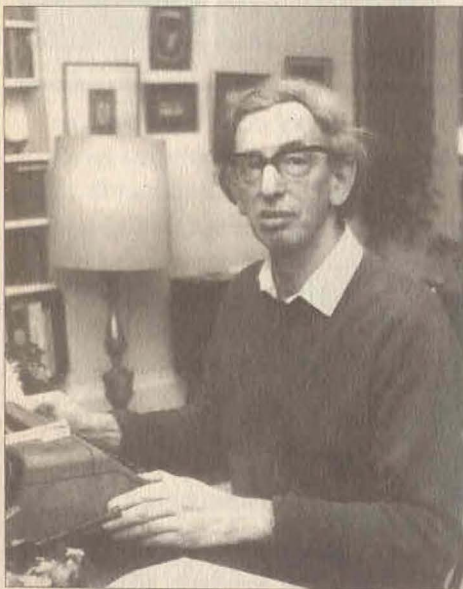
4 Arthur (Warren) Rodgers (center) explains 'The People's Choice' to the police. He is a leader of the protest. He is a leader of the protest. He is a leader of the protest.

18. Trafalgar Meydanı,
1961: Polislerin
arasında bir tarihçi.

19. Evli bir çift: Marlene ve Eric Hobsbaum (Castelgiuliano, 1971).

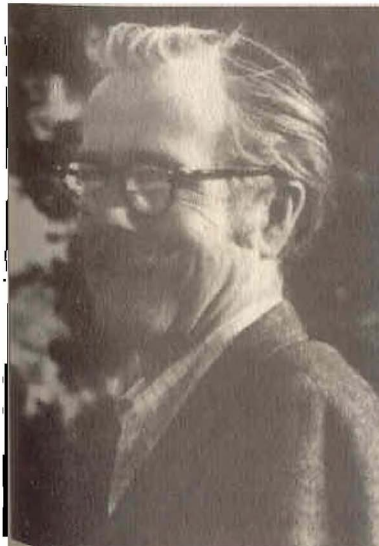

20. Bilgisayar çağından önce (1970'ler).

BAZI DOSTLAR:

- 21. (Üstte solda) Georg Eisler: Komintern çocuğu, ressam, akll.
- 22. (Üstte sağda) Pierre Bourdieu: Toplumlari anlamak ve eleştirmek.
- 23. (Altta solda) Ralph Gleason: "Başkanlık için Dizzy Gillespiel"
- 24. (Altta sağda) Clemens Heller: Müziksever ve zihinlerin impresariosu.

25. Latin Amerika: Başkan Fernando Henrique Cardoso ile birlikte (Brezilya, Brazil, 1995).

26. Latin Amerika: Salvador Allende'nin dul eşı Hortensia Allende (Santiago, Şili, 1998).

**27. Latin Amerika: Orozco'daki dinleyicilerle bir derste
(Guadalajara, Meksika, 1997).**

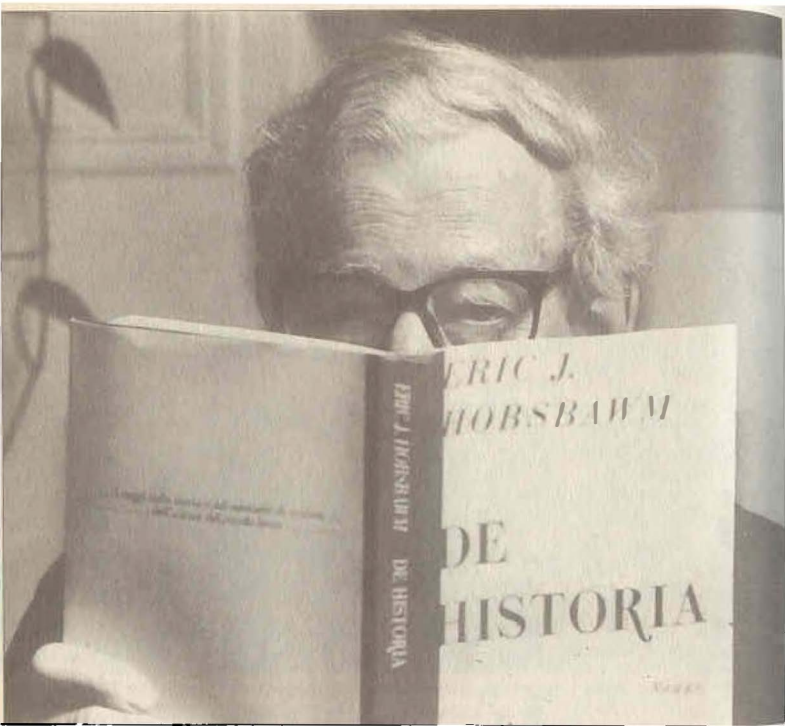
28. Galler: Llyn Arddy'nin üstünde Gwynedd (1980'ler).

29. Galler: Gwenddwr'de, Powys (1990'lar).

**30. Soğuk Savaş'ı düşünmek: Eric Hobsbawm ve Markus Wolf
Alman televizyonunda tartışırken.**

31. Yaşlı bir tarihçi.

İkisi arasındaki en bariz fark, birinin kendini küresel bir alana adanmış olması, uluslararası çapta kabul görmesi, ötekini ise tarihsel ilgi alanının ada tarihine hapsolmasıydı. Fernand Braudel, ilk görüştüğümüz sıralarda bana, "İngiltere'de Namier adındaki tarihçiden ve onun ekolünden çokça söz edildiğini duydum. Bana biraz ondan bahsedebilir misiniz?" diye sormuştu. Oysa, ne Braudel ne başka bir iktisat tarihçisi Postan hakkında böyle bir soruyu asla sormazdı. Sırf 1934'ten başlayarak uluslararası çapta tanınan *Economic History Review*'i yönetmiş olması bile yeterliydi. Ayrıca bir iki uzman hariç ve İngiltere dışında hiçkimse İngiltere'nin 18. yüzyıl parlamenter tarihi üzerine o anlaşılması zor konuda Namier'in devrim yaratan yaklaşımına (o tarihte düşünüldüğü üzere) aldırış etmiyordu. Öte yandan etkili akademik ortamdaki iktisat tarihçilerinin hepsi, Postan'ın ortaçağ tarım tarihiyle ilgili konularını önemsiyor, dikkate alıyor ve Harvard'dan Tokyo'ya ülkesel sınırlar ve farklı ideolojiler gözetilmeksizin bunlarla ilgili düzenlenecek bir tartışmaya katılmak için hazırlık yürütüyorlardı. Ulusal politika üzerine yürütülen geçmiş araştırmalardan farklı olarak, iktisat tarihi, o sıralar ortak kabul gören bir bilimsel araştırma ortamı, hatta yanıtlardaki bütün görüş ayrılıklarına rağmen, sorulacak sorulara hükmeden ortak kabul gören bir çerçeveydi.

Postan'la Namier arasındaki karşıtlık belli bakımlardan, tarih uğraşını bölen ana çekişmeyi ve 1890'lardan 1970'lere bu uğraşın gelişimindeki ana eğilimi simgeliyordu. Bu, ister ulus devletler ister onların karşılıklı ilişkileri için olsun "tarih biliminin siyaset üstü" olduğunu savlayan geleneksel kanıyla, toplumların ve kültürlerin yapılarını ve değişimlerini ele alan tarih bilimi arasındaki mücadeleydi. Öyküleyen bir tarihle tahlil edip senteze ulaşan bir tarih arasındaki; geçmişteki insan ilişkilerini genelleştirmenin imkânsız olduğunu savunanlarla bunu yapmanın elzem olduğunu savunanlar arasındaki bir mücadeleydi. Söz konusu mücadele 1890'larda Almanya'da başlamıştı. Ancak benim öğrencilik günlerimde, mücadelede başı çekenlerin en başarılı isimleri, Marksistler sayılmazsa,

Marc Bloch ve Lucien Febvre'in *Annales* adlı dergisi sayesinde Fransa'ya aitti. Muhafazakârlara cazip gelmesi beklenen Pos-tan'ın ve Bloch'un ortaçağ tarihi alanı tam aksine, geçmişe dair özgün bir düşünme tarzını teşvik ediyordu. En gelenekçi kafa yapısına sahip tarihçi bile, ortaçağ yaşam tarzını siyasî iktisadî, dinî ya da bir başka açıdan keskin çizgilerle bölüp dilimlere ayırmayı olanaksız buluyordu. Bu konu neredeyse karşılaştırmalar yapmayı, çağdaş kanıları gözden geçirmeyi ve yeri geldiğinde modern devletlerin ulus ve kültürlerin sınırlarının kapsamından açılmayı gerektiriyordu. Tıpkı ilkçağ tarihi gibi ortaçağ tarihi de muhtemelen benzer nedenlerden ötürü benim zamanının en iyi düşünürlerinin yanı sıra en dar görüşlü olanlarına da cazip geliyordu. Gerçi Yunan ve Roma uygarlığı tarihçileri arasındakilere nazaran parlak Marksist bilim adamlarının sayısı biraz fazlaydı. Öte yandan bu alan Birkbeck College'deki patronum merhum R.R. Darlington gibi bir dizi şahsiyeti de bünyesine almıştı; berikinin hayatta en büyük emeli önemsiz bir 12. yüzyıl tarihçisinin etrafı bir kitabını yayınlamaktı. Genç bir öğretim görevlisi olarak, o sıralar okulla bağlı olan bir Güney Afrikalı sosyal antropoloğun Anglo-Sakson İngiltere'si üzerine hazırladığı ve öğrencilere ilginç gelecek tezini seminer halinde sunmasını önerdiğimde hakikaten şaşırmıştı. Hangi arşivlerden yararlanmıştı?

Eski ve yeni tarih arasında süren bu mücadeleden tarihçi olarak henüz meslekî gelişimlerinin başında olan benim gibi genç Marksistler, gerek uygulayıcılarının sayısı, gerek elde edilen verim bakımından henüz sınırlı olan bu sahaya katıldığında kendilerini erken bir çabanın içinde buldular. Eski ve yeni üniversitelerin genişlemesi ve "yazın"daki muazzam yükseliş 1960'lara kadar rayına oturmayacaktı. Britanya ve Fransa gibi ülkelerde ve iktisat tarihi gibi dünya çapında hayli geniş akademik sahalarda bile hemen herkes ya birbirini tanıyordu ya da tanıma fırsatına sahipti. Şans eseri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk uluslararası tarihi bilimler kongresi 1950'de Paris'te düzenlendi. Savaştan önce tarih kurumu son derece seçkin bir saltanat sürüyordu. İlla bunu güçlendiren bir

neden aranacaksa faşizmin sosyal bilimlerdeki en iyi isimleri göçe zorlamasından söz edilebilir. Yenilikçiler son derece geniş sınırlarla tanımlanan “iktisadî ve sosyal tarih” alanında, Fransa ve Britanya’da olduğu gibi, en iyi olasılıkla ancak bir tutunma noktası tesis edebildi. Bununla beraber savaş, kurulu yapıları o denli dağıtmıştı ki kısa bir süreliğine de olsa asiler söz hakkını elde eder gibi göründüler. Yükselen yıldız Fernand Braudel tarafından derginin yönetiminden kısa bir süre sonra kibarca uzaklaştırılan bir *Annales* adamı Charles Morazé’nin düzenlediği kongre, Fransızlar başta olmak üzere Hollandalıların, Belçika, Lüksemburg ve İskandinavya’dan gelenlerin verdiği bazı bilgiler ve kendi türünün özelliklerini yansıtmayan Anglo-Saksonlar –Postan ve Avusturyalı tarih istatistikçisi ve Marksist ilkçağ tarihçisi Colin Clark– sayesinde aykırı çizgileri hedeflemişti. Haliyle Almanların hemen hemen hiçbir katılmamıştı. Gerçi o vakitler çok sayıda saygıdeğer Alman tarihçisinin savaş döneminde Nazi sistemiyle içli dışlı olduğundan henüz bihaberdik. Amerikalı tarihçilerse sürû halinde bir katılım göstermişti. Zaten Amerikalıların Paris’e gelmeye can atmadığı bir zaman var mıydı ki? Bununla birlikte planlama konusunda kendilerine pek fazla danışılmamıştı. İlkçağ tarihi üzerine bir rapor dışında ve son dakikada sunulan, Tek-saslı birine ait, dünya tarihini ülke sınırlarının oluşması süreciyle ifadelendiren makale sayılmazsa Amerikalılar planlanan ana bölümlerin dışında tutuluyorlardı. Polonya hariç, Sovyetler Birliği ve ona tâbi olan devletlerin hiçbirisi yoktu. 1955’te Roma’da düzenlenen, Stalin’in ölümünden sonraki ilk uluslararası kongreye ise tüm güçleriyle katılacaklardı. Kore Savaşı’nın patlak vermesini müteakip bu aylarda gergin bir dönemden geçiliyordu. Uluslararası Komite’nin Başkanı (Fransız) endişeyle şöyle belirtmişti: “Bu kongre, tarihyazımının gelecek nesillerine, İkinci Dünya Savaşı krizinden çıkmış ve bir Üçüncü Dünya Savaşı beklentisi içindeki tarihçilerin zihniyetini miras bırakacaktır.”³

3 IX Congres International des Sciences Historiques: Paris 28 Ağustos - 3 Eylül 1950, cilt II, ACTES (Paris, 1951) p.v.

Doğrudan katıdığım yeniliklerden birisi, tarih kongresinde muhtemelen ilk kez gerçekleştirilen Sosyal Tarih koluydu. Aslına bakılırsa bu konuyla ilgili gerek 20. gerek 19. yüzyılda henüz pek az şey vardı ve terimle tam olarak ne kastedildiği planlayıcıların kafasında bile açık değildi. Bunun, isim üzerinde birinci elden hak eddia eden sosyalist ve işçi örgütlenmelerinin (Yani Marx-Engels el yazmalarını elinde bulunduran Amsterdam Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü) kısmen sığ çalışmalarının ötesinde bir anlam ifade ettiği kesindi. Yine kesin olan bir başka şey de kolun işçi sınıfıyla, sosyal sınıf ve hareketlerle, iktisadi ve sosyal olguların arasındaki ilişkilerle ilgilenmesi gerektiği idi. "İktisadî gerçeklerle dinî, hukukî ya da siyasî olguların birbirleriyle karşılıklı etkilerini" saymıyorum bile.⁴ İlk makalemi malumatı bol bir dergide güçbela yayımlamıştım. Bundan ötürü, fiziksel olarak özürlü Marksist bir bilim adamının hazırladığı ve 15. ve 16. yüzyılların Polonya'sını inceleyen muhteşem bir rapora başkanlık etmek suretiyle, "Çağdaş" adlı oturuma başkanlık etmek için resmen aday gösterildiğimde şaşırılmıştım. Beni Postan'dan başkası önermiş olamazdı. Yönettiğim oturuma katılanlar, yakın gelecekte tarih dünyasının merkezine yaklaşma olasılığı barındıran bir dizi garip aykırılar ve kurum dışındakilerden ibaretti. Gelecekte ülkesinin tarihçilerine ilham kaynağı olan ve entelektüel bağlar kurma niyetiyle tek başına kalkıp Franco döneminin Barcelona'sından gelen J. Vicens Vives adlı yalnız misafir vardı. Marc Bloch'un sözcülüğüne soyunan *Annales*'in sekreteri Paul Leuillot'un yanı sıra Fernand Braudel ve *Past&Present*'in müstakbel kurucu üyesi olarak da ben vardım. Tamamlanmamış ve fakat muazzam tezlerin sahipleri Pierre Vilar ve Jean Meuvret gibi her zamanki parlak Fransız araştırmacılar vardı. Henüz bundan ötürü üniversite sistemiyle kaynaşmamışlardı ve her ikisi de çok geçmeden Braudel'in Sorbonne'a yeni rakip, Ecole Pratique des Hautes Etudes Bölümü'nde yerlerini alacaklardı. (Burası artık Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales oldu.) Marksist-

4 A.g.e., Amsterdamlı Profesör Van Dillen, s. 142.

ler ve onların muhalifleri gelmişti. Kısacası 1950-1960'lardaki tarih yazımının genel tablosu belirginleşmeye başlamıştı.

Şu can alıcı noktayı belirtmeden geçemeyeceğim; Soğuk Savaş kutuplaşmasına ve bariz ideolojik farklılıklara rağmen tarih yazımında modernleşme yanlısı muhtelif ekoller aynı yoldan gidiyor, ortak düşmanlara karşı birlikte bir savaş yürütüyorlardı ve bunun da bilinceydiler. Esas olarak "pozitivizme", yani "durumun" somut tahlilinin sizi kendiliğinden doğru neticeye götüreceği inancına ve bir de gerek siyasî gerek askerî bakımdan en üst tabakadaki karar mercilerinin –kralların, bakanların, savaş ve antlaşmaların– tarafını tutan gelenekçi tarihçilerin geleneksel eğilimine karşıydılar. Bir diğer deyişle, yöntembilimsel anlamda incelikli ayrıca daha engin ve demokratikleşmiş bir tarihbilim ortamı istiyorlardı. Sosyal bilimlerin de desteğiyle (sözelimi sosyal antropolojiyi içine alarak) tarihin daha verimli kılınmasından yanaydılar. *Annales* bundan hareketle iktisadî ve sosyal tarihi *Economies, Sociétés, Civilisations* alt başlıklarına ayıracaktı. Hitler döneminin sona ermesinden on beş yıl sonra da, Alman Federal Cumhuriyeti'nde, savaş sonrası dönemin modernistleri Alman tarihbiliminde iz bırakmaya başladıklarında, kendilerine "Tarihsel Sosyal Bilim" bayrağını seçeceklerdi.

Daha önce de değindiğim gibi, muhafazakârlara karşı birleşmiş olsalar da, tarih alanındaki modernistler ne ideolojik ne de politik anlamda türdeş değillerdi. Fransız Devrimi'nin tarih yazımını saymazsak Fransızların sağladığı esin hiçbir bağlamda Marksist değildi – ki o da zaten kendini Sorbonne'un güvenli limanlarında sağlama almıştı ve *Annales* ekolüyle yakından uzaktan alâkası yoktu. (Braudel bir defasında hayıflanarak, Fransız tarih biliminin önde gelen iki şahsiyetinin –Ernest Labrousse'la kendisinin– bir türlü geçinemeyen iki kardeş olmalarını, ömrü boyunca Fransız tarihbiliminin en büyük sorununu, olarak gördüğünü belirtmişti.) Diğer taraftan Britanya'da Marksistler beklenmedik ölçüde ün kazanmıştı ve Komünist Parti Tarihçiler Grubu'nun tartışmalarından doğan *Past & Present* modernistlerin başlıca ortamı haline gelmişti.

Savaş sonrası kuşaklardan olan asi Almanlar büyük oranda Britanya ve Amerika'da yaptıkları çalışmalarla şekillenmişlerdi. Marx'tan ziyade Max Weber'e yakınlık duyuyorlardı ve İngiliz Komünist Partisi'nin Tarihçiler Grubu'nun yerel Marksizmi'ne de karşıydılar. Bununla beraber birbirimizi müttefik gözûyle görüyorduk. *Past & Present*'in ilk sayısının ilk paragrafında *Annales*'in bize verdiği esini teslim ediyorduk. *Annales* için Jacques Le Goff, ("başlangıçtan itibaren bir okur, bir hayran, dost ve tabiri caizse neredeyse gizli bir sevgili gibiydi")⁵ *Past & Present*'i kendi dergisiyle karşılaştırıyor, yeni Almanların en önemlileri de 1960'lardan sonra İngiliz tarih yazımının edindiği küresel etkinin⁶ ardındaki en önemli nedeni, "Marksist tarihçiler kuşağının takdire şayan etkisi" olarak saptıyordu.

Bu aşamada, Amerikan tarih bilimi (Amerikan sosyal bilimlerinden farklı olarak) uluslararası çapta nispeten daha küçük bir role sahipti. Aslına bakarsanız, Amerika'daki Avrupalıların "Fransız Devrimi" gibi geleneksel ilgi alanlarını ve 1933 sonrası Almanya'dan sürgün gidenlerin beraberinde götürdükleri alanları saymazsak, eski dünyayla Amerika arasında gerçekten pek az bağlantı vardı. Zaten, ekseriyetle tek lisan konuşan ve esas konusu Amerikan tarihi olan tarihçilerin büyük çoğunluğu, azınlıkta kalan Avrupalılara kozmopolit Ivy Leagueliler* olarak şüpheliyle yaklaşıyordu. Zaten Amerika tarihi de orada ele alınış biçimiyle, başka yerlerdeki tarihçilerin yaptıklarıyla pek az ortak nokta barındıran bir konuydu. Uluslararası ilgi uyandıran tek konu kölecilikti. Ancak bu konuda yurtdışında bir iz bırakacak genç tarihçiler elli ve altmışlı yılların tarihçi profilinden çok başkaydı. İçlerinde Amerikan Komünist Partisi'ne savaş sonrası üye olan bir takım gençler vardı; sözcelişi Herb Gutman, Genç Komünist Birliği'nin eski ulusal sekreteri

5 Jacques Le Goff, *Past & Present*, 100, Ağustos 1983, s. 15.

6 Hans-Ulrich Wehler, *Historisches Denken am Ende des 20. Jahrhunderts (1945-2000)* (Göttingen, 2001)-s. 29-30.

(*) Ivy League: Önceleri doğu sahilindeki birkaç okulu kapsayan spor ligi anlamına geliyordu. Bu deyim artık seçilmiş kişilere açık olan seçkin eğitimi çağrıştırmaktadır. (Harvard, Columbia, Princeton, Yale.) – ç.n.

ve geleceğin Nobel Ödülü sahibi parlak zekalı Gene Genovese ve bitmek tükenmek bilmeyen becerileriyle Bob Fogel gibi.

Oldukça şaşırtıcı ancak, iktisat tarihi gibi küresel boyutu su götürmeyen bir konu için bile bu durum geçerliydi. Zira, bu alanda kurulan uluslararası birlik esas itibariyle Braudel'le Postan'ın müştereken yönettiği bir Anglo-Fransız birlikteliği olarak kalacaktı. Amerikan tarih bilimindeki yenilikler -1950'lerin işverenleriyle ilgili iktisat tarihi ("girişimcilerin tarihi"), psiko-tarih (tarihi şahsiyetlerin Freudcu yorumu) ve 1960'lardaki hepsinden daha da dramatik "cliometrikler" (retrospektif anlamda tarih ve sıklıkla sanal ekonometrik) Atlantik'in diğer yakasına geçemedi. Beş yılda bir düzenlenen Tarih-sel Bilimler Kongresi, muhtemelen diplomatik alanda 1970'teki Moskova oturumunu dengeleyecek şekilde ABD'de ancak 1975'te düzenlenebilecekti.

Genel olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki otuz yıl içinde tarih bilimindeki gelenekçi kesim, bu bilim dalının özgürce serpilip geliştiği pek çok Batılı ülkenin ilerici modernistleri karşısında kaybedecekleri bir savaşta artçı konumu üstlendiler. Gelenekçi tarih biliminin merkezî kalesinin garnizonu Almanya, Nasyonal Sosyalizm'le ilişkisinden ötürü işlevsiz hale gelmeseydi, belki de kendilerini daha etkin bir tarzda savunabilirdi. (Komünist ülkelerdeki tarihçilerin durumlarını Batı'dakilerle mukayese etmek mümkün değildi ancak, beklenildiği üzere, resmî olarak ya da bazen içtenlikle kendilerini adadıkları Marksizm, kendi ülkelerindeki gelenekçi, asıl olarak ulusalcı tarih biliminden ziyade Batılı ülkelerdeki modernleşme yanlılarıyla uyum içindeydi.) 1970'te Amerikan dergisi *Daedalus* tarihin konumunu araştırmak üzere zafere inanan tarzda değilse bile hayli iyimser bir toplantı düzenledi. Siyasî ve askerî tarihin sözcülüğünü yapan (savunan) kişi dışında, toplantıya İngiliz, Fransız ve kırk yaşından küçükler arasında da Amerikalı modernleşme yanlıları damgasını vuruyordu.⁷ O

⁷ *Daedalus: Journal of The American Academy of Arts and Sciences*, (Kış, 1971) "Historical Studies Today". Hepsi de Braudel hegemonyasıyla bağlantılı katkıda bulunan Fransızlar, Jacques Le Goff, François Furet ve Pierre Goubert; ikisi

tarihte yenilikçilerin katiben türdeş olmayan genel cephelerine ortak bir bayrak bulunmuştu; "sosyal tarih"ti bu. Bu aynı zamanda, 1960'ların etkili bir biçimde genişleyen öğrenci nüfusunun siyasî radikalleşmesiyle de örtüşüyordu. Terimin muğlak, yer yer yanlış sonuçlara yol açan niteliğine rağmen, "söz konusu alanın hatırı sayılır derecede gelişip serpilen konumu göz önüne alındığında" o zaman da yazdığım gibi: "Bir sosyal tarihçi olmak için uygun bir zaman. Kendini bu sıfatla ifade etmeye hiç kalkışmamış olanlarımız bile buna itiraz etmeyecekti."⁸

Sevindirici bir takım nedenler mevcuttu. Soğuk Savaş nasıl olduysa tarih bilimindeki gelişmelere esasen engel olmamıştı. Doğrusu, Rusya ve SSCB tarihi gibi konular sayılmazsa Soğuk Savaş'ın tarihyazımı dünyasına bu denli az nüfuz etmiş olması şaşırtıcıydı. 1940'larda Fredrick von Hayek himayesinde basılan *Capitalism and the Historians* adlı kitaba göre, Sınai Devrimin yoksullar aleyhine yarattığı olumsuz etkilere dikkat çeken tarihçiler, serbest girişim sistemine karşı sistematik önyargı besliyordu. Sol kanat (yani komünist tarihçiler adına ben) buna karşılık verince öğrencileri eğlendiren, "Hayat standardı tartışması" başlığıyla canlı bir polemik doğdu. Öte yandan o tarihten başlayarak aralıklarla süren bu tartışmaya daha sonraki evrelerinde ideolojik çizgilerin yön verdiği söylenemez. Bilhassa 20. yüzyılda, Rusya ve komünizm tarihi gibi patlama yaratan konular kuşkusuz ideolojik muharebe meydanlarıydı. Gerçi Sovyet İmparatorluğu'nda ağırlık sahibi olan ortodokslar gerek tarihçileri, gerek yapılacak yorumlarını kötürüm bıraktığından tartışma tek taraflı sürüyordu. Ciddi bir Sovyet tarihçisinin yapması gereken en iyi şey kadim Doğu'ya ve Orta Çağlara tutunmaktı. Gerçi pencerenin hafifçe aralandığı her fırsatta –1956'da ve 1960'ların başında olduğu gibi– (izin veri-

Past & Present'le bağlantılı olmak üzere İngilizler Lawrence Stone, Moses Finley ve ben; Amerikalıların Robert Darnton da dahil olmak üzere asıl olarak Princeton'la bağlantılı olanlardı ve Batılı olmayan bir bölgeden gelen tek uzman Harvard'dan Benjamin Schwarz'dı.

len ölçülerde) modernistlerin doğru bildiklerini ifade etmek için nasıl da acele ettiklerini görmek çok dokunaklıydı. Ben asıl olarak 19. yüzyıl tarihçisi olmuştum. Zira KP Tarihçiler Grubu'nun, "İngiliz İşçi Sınıfı Tarihi"ni yazmaya yönelik başarısızlıkla sonuçlanan bir projesi sırasında anlamışım ki, 20. yüzyıl hakkında güçlü resmî Parti ve Sovyet görüşü dikkate alındığında, 1917 sonrasına ilişkin kimsenin siyasî olarak sapkın damgası yemeden birşeyler yazması olası değildi. 20. yüzyıl hakkında profesyonel bir tarihçi olarak değil de siyasî ya da kamusal bir oylumla yazmaya hazırdım. Benim tarihim 1914'te Sarayevo'da sona eriyordu.

Neredeyse sona erene kadar 20. yüzyıl tarihine girmekten iyi ki imtina etmişim. Ancak bu, uzak geçmişi bırakıp günümüze yönelen tarihyazımı hareketinin mizacına karşıydı. 1945'ten epey sonra "gerçek" tarih sona eriyor, en geç 1914'te yakın geçmiş vakayinameye, gazeteciliğe veyahut modern yorumculuğa dönüşüyordu. Aslında Britanya'da arşivler yirmi otuz yıl kapalı tutulduğundan, geleneksel tarihçilerin standartlarıyla yazılamazdı. Pek çok ülkede iktisat tarihçilerini saymazsak akademik tarih bölümleri tarafından 19. yüzyıl bile tam olarak özüksenmemişti. Tarihyazımına ilişkin büyük tartışmalar bu dönemi kapsamıyordu. Gerçi, kısmen işçi sınıfı tarihine beslenen yeni bir tutku biçimiyle siyasî radikalizm, bir dizi ülkede tarihçilerin ciddi anlamda gözardı ettiği bu döneme dikkat çeker olmuştu. Britanya'da bile Viktorya Dönemi'nin Britanya'sına ait önemli kişilerin biyografilerini, 1960'a kadar profesörler yerine politikacılar, ciddi gazeteciler, ilgililer ve deneme yazarları kaleme alıyordu. Bununla beraber belki de pek çok tarihçi İkinci Dünya Savaşı'na bizzat katıldığı için dünle bugün arasındaki uçurum daraldı.

Aynı zamanda, Batılı anlamda akademik tarih hâlâ büyük oranda I. ve II. Dünya'yla Japonya'ya hapsolmuştu. Geniş anlamda, bu bölgelerin dışında varlık göstermiyor, gelişip serpilmiyor ya da Marksist azınlıklar (Latin Amerika'nın bazı kesimleri gibi) ve modernist Paris'in parça parça etkileri haricinde geleneksel çizginin dışına çıkmıyordu. Üstelik akademik

tarih büyük oranda Avrupa merkezliydi ya da ABD'de tercih edilen ifadeyle "Batılı Uygarlıklara" ilişkindi. Dünya, Cambridge'deki tarih bilimine sadece "Avrupa'nın bir uzamı" olarak dahil oluyordu. Charles Boxer gibi istisnaları saymazsak, "Batılı olmayan" işleri kendine uğraş edinenler, haliyle imparatorluğa ait yöneticilerin yanı sıra, tarihçilerden ziyade coğrafyacılar, antropologlar ve dil uzmanlarıydı. Savaşın önce, Avrupa dışı tarih, aslında Marksistler (anti-emperyalist olduklarından) ve o tarihte Marksizmin güçlü etkisi altında olan Japonlar gibi Avrupalı olmayan tarihçiler dışında ancak birkaç tarihçinin ilgisini celbetmişti. Cambridge'de birbirini takip eden tarihçiler nesli, öğrenci Komünist Parti'nin "sömürge grubu" diye adlandırılan kesimini (büyük oranda Güney Asyalılardan oluşan) bir araya getirirlerdi. Tanınmış bir modern Japon tarihçisi olan ve sonraları diplomatlık yapan, Amerika'daki cadı avcılarının yarattığı baskıya dayanamayarak 1957'de intihar eden Kanadalı E.H. Norman'dan sonra eski arkadaşım V.G. (Victor) Kiernan gelmişti. Kendini sevdiren bir çekiciliğe ve tüm kıtalar hakkında engin evrensel bir bilgiye sahip, aynı zamanda şair Horace hakkında yazılar yazan ve Urdu şiiri de tercüme eden Keirnan'ın ardından da bir Arjantin uzmanı olup ileriki yıllarında son derece muhafazakârlaşan Kanadalı Harry Ferns geliyordu. Sonra da, hem Oxford'un hem de Cambridge'in imparatorluk tarihi kürsülerinde yer alan, asla öğleden önce kalkmayan, zeki, özgün ve kendi kendine zarar veren Jack Gallagher gelecekti. Benim de Avrupa-dışı tarihe yönelik ilgimin kaynağı bu grupta kurduğum ilişkiydi.

Batı-dışı tarihin hak ettiği yere kavuşması ancak eski imparatorların şömürgelerini kaybetmelerinden ve Amerika'nın bir dünya devi olarak ani yükselişinden sonra gerçekleşti. Dünya tarihinin küresel tarih olarak ortaya çıkması, küreselleşmenin 1960'lardaki aleni gelişiminden sonraya rastlar. Üçüncü Dünya'nın tarihçileri söz gelişi yerel Marksist tartışma ekollerinin yan ürünü olarak çıkan bir grup çok becerikli Hintli, ancak 1990'larda dünya çapında tanındılar. Dünya imparatorluğunun çıkarları kadar Amerikan üniversitelerinde kullanılmaya elve-

rişli sıradışı kaynakların varlığı da, ABD'yi yeni post Avrupa-merkezli dünya tarih biliminin merkezi haline getirdi ve tarih ders kitaplarıyla dergilerini de dönüştürdü. Tarihsel bakış açılarının değişmeden aynı kalması mümkün müydü? 1960'ların başında, Fidel Castro, Britanya'da Latin Amerika üzerine yapılan araştırmaların sistematik gelişimine vesile olmuştu. O zaman anladığımız kadarıyla, bu duruma Başkan Kennedy döneminde Washington'dan gelen bir önerinin etkisi olmuştu: Konuyla ilgili, kendi ülkelerindeki güven telkin etmeyen Kuzey Amerikalı uzmanlardan ziyade, daha makul oldukları sanılan Avrupalıların çalışması yeğlenmişti. (Hal böyleyse, proje hedefine ulaşmamıştı. Latin Amerika tarihi büyük oranda genç radikalleri cezbedecekti.) Yine de, halkları barış içinde bir arada yaşayan fakat güçbela bir temasa sahip Avrupa'ya, Amerika'ya ve dünyanın geri kalanına ilişkin tarih birbirinden kopuk kalmaya devam etti. Tarih ne yazık ki hâlâ gerek okurlar gerek yazarlar için bir *niche market** olma özelliğini koruyor. Benim kuşağımdan sadece bir avuç tarihçi onları kapsamlı bir dünya tarihiyle bütünleştirmeye çalıştı. Bunun nedeni kısmen, tarih biliminin büyük oranda kurumsal ve dilsel sebeplerden ötürü ulus devlet sınırlarından kurtulamamış olmasına bağlıdır. Geriye dönüp baktığımda, ömrüm boyunca bu taşralılığın, bu konudaki muhtemelen en önemli zaaf olduğunu görüyorum.

Her şeye rağmen, 1890'larda başlayan tarihyazımını modernleştirme mücadelesinin kazanıldığını varsaymak 1970'lerde makul gibiydi. Tarihyazımı lokomotiflerinin yol alacağı ana demiryolu hattı inşa edilmişti. Mamafih, modernleşme yanlılarının, en azından, "vaka tarihi"nin Fransız düşmanları haricinde kalan kesimin de, bırakın kültür ve fikirler tarihini, iktisadi ve sosyal tarihin muhakkak ön plana geçmesi gerektiğini veya siyasî tarihin geri plana itilmesi gerekliliğini öne sürdükleri de söylenemezdi. Modernleşme yanlıları katiyen indirgemeci değildi. Tarihin açıklama ve genelleme yapması gerektiğine inanmakla birlikte bunun bir doğa bilimi olmadığını da biliyorlar-

(*) Özgün ve küçük bir talep için yapılan üretim – ç.n.

di. Bununla beraber, tarihin kapsamlı bir projesi olduğuna inanıyorlardı. Bu proje, ister Braudel'in deyimiyse "topyekün tarih" ya da "insanoğlunun bütün bilimlerde yaptığı katkılarla içiçe bir küresel tarih", olsun, ister benim tanımım ile, "tarih sözünün en geniş ifadesiyle her şey: Homo Sapiens'in cıllı taş çağından nükleer çağı nasıl ve niye geldiğinin açıklanması", anlamına gelsin fark yoktu.⁹ Yine de birkaç yıl içinde tablo düpedüz değişikliğe uğradı. Braudel bizzat *Annales*'den şikâyetçi olduğu için 1970'lerde artık onun yönetiminde değildi ve eski projenin esasını teşkil eden öncelikler anlayışı, önemliyle önemsiz arasındaki ayrım silinmişti. Tam da böyle, *Past & Present*'dan eski kurtlar, Raphael Samuel'in yeni *History Workshop Journal*'ından (Komünist Parti Tarihçiler Grubu'nun eskilerde kalan en son evladı) şikâyetçiydi; derginin geçmiş hakkında, ateşli taraftarların ilgisini çekebilecek her tür köşe bucağı keşfetmesine rağmen hiçbir şekilde sorular sormaya yeltenmediğini düşünüyorlardı. Tarihi, geçmişin hatalarını bulup çıkaran bir nesnel araştırma alanı olarak görmeye henüz kimsenin cesareti yoktu. Bu, ancak – Britanya'nın 1980'lere kadar neredeyse bihaber olduğu bir kavram olan – "post-modernizm" modasıyla söz konusu olacaktı. Neyse ki, yeni yüzyılın başlamasıyla, post-modernizm ciddi tarih yazımı alanına ancak marjinal bir baskın gerçekleştirecekti. Bununla birlikte yetmişlerin başlarında bir ara tarih yazımındaki eğilim döndü. 1930'lardan itibaren bütün savaşıardan galip çıktıklarını düşünenler artık durumun aleyhlerine döndüğünü fark ediyordu. "Yapı" inişe geçerken, "kültür" ırmanıştaydı. Belki de değişimi özetlemenin en iyi yolu şudur: 1945 sonrası genç tarihçiler nesli Braudel'in *Mediterranean* (1949) adlı eserinden esinlenirken, 1968 sonrası genç tarihçilerse, antropolog Clifford Geertz'in "yoğun tarifte" üstün bir hüner sergileyen, zekice kaleme alınmış "Deep Play: Notes on the Balinese Cock-Fight" (Bali usulü horoz dövüşü üzerine notlar) (1973) adlı eserinden esinleniyordu.¹⁰

9 Braudel için, *Annales*'teki anma yazısı, 1986, sayı 1; benim açılış konuşmam, Eric Hobsbawm, *On History* (Londra, 1997) s. 64.

10 Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures* (New York, 1973).

Tarihsel modellerden ya da "geniş neden niçin sorularından", bir uzağa kayna söz konusuydu. "Çözümleyici tarzdan tarifleyici tarza",¹¹ iktisadî ve sosyal yapıdan kültüre, gerçeğin telafisinden duyguların telafisine ve teleskoptan mikroskoba kayma vardı: Tıpkı genç İtalyan tarihçisi Carlo Gingsburg'un¹² 16. yüzyılda yaşamış Fruilli ekzantrik değirmencinin dünya görüşü hakkında kaleme aldığı son derece etkili küçük monografda yaptığı gibi... Belki de bu düşünsel itimatsızlığın bir ögesi de doğa bilimlerinin rasyonalizmine karşıydı ve yüzyılın bitimine doğru bu daha da rağbet gördü. Akademisyenler arasında yapısaldan anlatımcı tarihe ya da eski tarz siyasî tarihe pek fazla geçiş olduğunu da söyleyecek değilim. Her halükârda, bildiğim kadarıyla, geçtiğimiz otuz yıl içinde, genç nesil tarihçiler, çözümlemeci olmayan anlatımcı tarih alanında, Steven Runciman'ın bu yazın türündeki *The Crusades* (1951-1954) adlı eseriyle başardığı geleneksel bilimsellik zaferiyle kıyaslanabilecek bir başarıyı ortaya koymadılar. Bununla beraber, 1945'ten başlayarak yarım yüzyıl boyunca, bariz derecede önemli meselelerin örtbas edilme ve sessizlik içinde aşılma boyutu, boşlukların doğrudan doğruya arşivlere dayanarak doldurulmasına ya da "olaylar tarihi"nin oluşmasına geniş bir sahaya yarattı. Bunu anlamak için, 1990'larda kamuoyunun bilgisine sunulan Sovyet arşivlerinin gizli kıtasını, Soğuk Savaş tarihini ya da Alman işgali altındayken Fransa'yla ilgili uzun süren resmî suskunları ve halk efsanelerini ya da İsrail'in kuruluşunu ve ilk yıllarını düşünmek yeterlidir.

1960'lara kadar eskilere karşı başarıyla savaşan tarihyazımındaki modernler, aralarında Marksistleri de barındıran bir ittifaktı ve üstünlüklerine meydan okuyan kesim ideolojik sağ değildi. 1933'ten 1956'ya kadar şekillenen ve benim de aralarında olduğum tarihçiler neslinin şayet gerçek ardılları yoktuysa, bunun nedeni soğuk savaşçıların okullarda ve tarih fa-

11 Lawrence Stone, "The Revival of Narrative", *Past & Present* 85, Kasım 1979, s. 9, 21.

12 Carlo Gingsburg, *Il formaggio ed I vermi* (Torino, 1997) [*Peynir ve Kurtlar*, çev. Ayşen Gür, Metis Yayınları, 1996].

kültelerinde zemin kazanması değil, –ki muhtemelen durum bunun tam aksiydi– bilakis 1960 sonrası solunun çoğunlukla başka bir şeyin arayışında olmasıydı. Ancak bir kez daha belirtmek gerekirse, bu özel olarak Marksizme karşı gelişen bir tepki değildi. Fransa’da Braudelci tarihle *Annales*’in 1968 sonrası sonu gelmişti ve derginin uluslararası çapta sahip olduğu nüfuz aniden düşüşe geçti.

Tarih biliminde yaşanan değişim hiç değilse bir açıdan 1960’ların sonundaki kültür devrimini anımsatıyordu; bu devrimin merkezüssü üniversiteler bilhassa da üniversitelerdeki sosyal ve beşeri bilimler alanı olmuştu. Ruh halinde yarattığı değişime kıyasla düşünsel anlamda pek fazla meydan okuduğu söylenemezdi. Britanya’da, 1968 sonrasında “tarih alanındaki sol kesimi” ifadesini en iyi “History Workshop’ta buluyordu. Hareketin önüne koyduğu hedefte tarihsel keşiflerde bulunmak, açıklama yapmak ve hatta teşhir etmek bile, esin, empati ve demokratikleşme yaratmak kadar önemli bir yer tutmuyordu. Bu aynı zamanda, halkın geçmiş hakkında dikkate değer düzeyde gelişen beklenmedik ilgisi nedeniyle, tarih olgusunun gerek ekranda gerek yazılı eserlerde şaşırtıcı bir şöhret kazanmış olmasını da yansıtıyordu. Amatörlerle profesyonelleri, işçilerle aydınları, kot pantolonlarıyla gelen ve uyku tulumları ve eğreti yapılmış crèches ile çok sayıda genci buluşturan History Workshop toplantıları, siyahların kilise ayinlerini andırıyordu. Bilhassa da topluluğa Galli bir muhteşem tarihçi olan Gwyn Alf Williams gibi yıldız niteliğine sahip icracılar gerekli *hwyl** ile hitap ettiğinde... Düşük belli pantolon giyen bu esmer adamın sahip olduğu şahane kekemelik, ona kürsüden yaptığı konuşmaların altını çizme fırsatı veriyordu. Britanya’da ilk kez yapılan Kadınların Kurtuluşu Konferansı’nın (Marlene’in “Yeni Sol”daki kadın arkadaşlarımız tarafından götürüldüğü konferans) 1960’ların sonunda önerilen bir History Workshop’tan doğmuş olması bir istisna değildi. Bunun ardından gelen Sheila Rowbotham’ın feminizmin tarihsel

(*) Galce güle güle demek – ç.n.

bildirgesi özüne yakışır şekilde *Hidden from History* diye adlandırılmıştı. Bu kişiler tarihe, dünyayı yorumlamanın bir aracı olarak değil de topluca kendini keşfetmenin, daha doğrusu topluca tanınmışlık edinmenin bir yolu olarak bakıyordu.

Bu konunun tehlikesi o zaman da bugün de, bilimsel araştırma ortamının evrenselliğinin altını oymasıydı; halbuki ilmi ve düşünsel bir disiplin olarak –Almanca’da ve daha dar anlamıyla İngilizce’deki ifadesiyle bir *Wissenschaft* olarak– tüm tarihin özü bu bilimsel araştırmaydı.¹³ Aynı zamanda gerek modernlerin gerekse de eskide kalanların ortak olarak sahip oldukları bir başka şeyin daha altı oyuluyordu: Tarihçilerin mantık ve bulguların genel kabul gören kurallarına göre yaptığı bilimsel araştırmalarının, kurguyla gerçeği, kurulabilecek olanla kurulamayacak olanı, olmasını istediklerimizle mevcut gerçeği birbirinden ayırdığı inancıydı bu. Ancak bu giderek daha tehlikeli bir hal aldı. Eski ve yeni devlet ve rejimlerinin, çeşitli kimlik gruplarının ve Soğuk Savaş’ın donmuş buz tabakası altında uzunca süre örtbas edilen güçlerin tarih alanına uyguladığı siyasi baskı ömrüm boyunca tanık olduğumdan daha büyüktü ve modern medya toplumu geçmişe daha önce eşine rastlanmamış bir ehemmiyet ve pazar potansiyeli atfetmeye başladı. Gerçek geçmişin değil de ancak kendi gayeleriyle örtüşen bir geçmişin arayışında olanlar tarafından günümüzde tarih hiç olmadığı kadar yeniden gözden geçiriliyor ya da keşfediliyor. Artık tarihsel mitolojinin büyük çağındayız. Tarihin, uzmanların tarafından savunulması siyasette bugün eskisine nazaran daha fazla aciliyet içermektedir. Bize ihtiyaç var.

Aynı zamanda bize çok görev düşüyor. İnsanlığın güncel sorunları artık esas itibarıyla hızır acil teknoloji uzmanları tarafından çözümlenirken, bununla hiç alâkası olmasa da, tarih, geçmişe nazaran dünyaya bakışımızda daha merkezî bir yerde duruyor. Geçmişin nesnel bir varoluşu hakkındaki münakaşaların ortasında, tarihsel değişim, evrendoğumdan (cosmogony)

¹³ Bkz. *On History* (Londra, 1997) kitabımdaki 21. bölüm. Orjinali “The Historian Between the Quest for the Universal and the Quest for Identity” başlığıyla yayınlanmıştı.

Darwin'in yeniden incelenmesine kadar doğa bilimlerinin önemli bir bileşeni haline geldi. Aslında molekül ve evrimsel biyoloji, palaeontoloji ve arkeoloji aracılığıyla insanlık tarihi de bizzat dönüşüme uğramaktadır. Bu, küresel hatta kozmik evrimin çerçevesine yerleştirildi. Bunu devrime uğratan DNA'dır. Böylelikle artık olağanüstü genç *homo sapiens*'in bir tür olarak nasıl olduklarını biliyoruz. Afrika'yı 100.000 yıl önce terk etmişiz. Tarımın ve kentlerin icadından itibaren "tarih" başlığı altında tarif edilen toplam, en fazla 400 insan nesli barındıran, jeolojik takvimde bir göz kırpmasına eşdeğer 10.000 yıllık bir zaman diliminden ibarettir. Bu kısa zaman dilimi içinde insanlığın doğa üzerindeki kontrolünde attığı adımların etkileyici bir şekilde, bilhassa da son on yirmi nesil sırasında hız kazandığı düşünülürse, tarihin bütününe bir nevi türümüzün patlaması olarak görebiliriz; bunu adeta meçhul bir geleceğe ilerleyen biyo-sosyal bir süpernovaya benzetebiliriz. Dileriz bu felaket getiren bir gelecek olmasın. Bu arada, ilk kez, gerçek anlamda küresel bir tarih için yeterli iskelet mevcut. Hem de bu kez eski merkezî konumuna kavuşmuş durumda; ne beşeri bilimlerin, ne doğa ve matematiksel bilimlerin içerisinde ne de onlardan ayrı ve fakat her ikisine de gerekli durumda. Keşke bu tarihi kaleme alacak kadar genç olsaydım.

Yine de benim neslimde de tarihçi olmak güzeldi. Her şeyden öte keyif vericiydi. Kendi entelektüel gelişimi hakkında yaptığımız bir konuşmada merhum arkadaşım Pierre Bourdieu şöyle söylemişti:

Entelektüel hayatı akademinin tekdüzeliğinden ziyade sanatçının hayatına daha yakın buluyorum... Entelektüel çalışmanın tüm biçimleri arasında, sosyoloğun yaptığı alışveriş kuşkusuz bana her anlamda en fazla mutluluk veren deneyim.¹⁴

Sosyolog kelimesinin yerine "tarihçi"yi koyun ve ben de buna imza atayım.

14 Pierre Bourdieu, *Choses Dites* (Paris 1987), s. 38.

Ömrünü bir akademisyen ve yazar olarak geçiren bir otobiyografi yazarı meslekî hayatını nasıl kaleme alır? Yazarken kağıtlarla ya da ekranla başbaşa kaldığında ne olur? Yazarlar başka bir uğraşla ilgilenirken ve yazmadıkları zamanlar da yazı için malzeme biriktirirler. Bu, aynı zamanda Julius Sezar gibi eylem adamlarının (ya da kadınların) yazma faaliyetleri için de geçerlidir. Galya'nın ele geçirilmesine ilişkin söylenecek pek çok şey vardır ve ortaokul çocuklarının hatırlayacağı gibi Sezar bunu çok iyi dile getirmiştir. Öte yandan *On the Gallic War* (Galya Savaşı Hakkında) adlı eserin kaleme alınması sürecine ilişkin, pek az şey söylenebilir – belki bir tek büyük Julius'un daha önemli işlerden vakit buldukça bunu bir köle sekretere dikte ettirdiği söylenebilir.

Aynı şekilde, akademisyenlerin mesailerinin çoğu da toplanırlar, öğretim, ve araştırma faaliyetlerinin tek düzelikleri arasında geçer. Bunlar, daha görkemli hayat tarzlarına kıyasla macera yaşama riskinden ve belirsizliklerden yoksun hayatlardır. Boş vakitlerinin çoğunu diğer akademisyenlerin camiasında geçirirler. Onlar da zaten tek tek bakıldıklarında ilginç olmakla beraber grup olarak heyecan uyandırmaktan uzak bir türdür. Bundan elli yıl öncesine kadar, bir tarihçiler birliğinin se-

nelik toplantısını üniversite öğretmenlerinin herhangi bir topluluğundan ziyade bir sigorta şirketinin yetkililerine benzetmekte haklı olabilirdiniz. Gelgelelim, 68' kuşağı akademiye girişi bu durum değişti.

Öğretmenlikten haz duyan birine kuşkusuz öğrenciler grubu daha ilginç gelecektir. Ancak bunun kaynağı, gruplar halinde öğrenciyle karşılaşmanın fazla bir beklenti doğurması değil, esas olarak coşku, tutku, umut, cehalet, toyluk gibi gençlikle anılan özellikler ve gençliğin erdemidir. Öğretmenlik hayatının çoğunu geçirdiğim iki kurum olan University of London'daki Birkbeck College ve New York'taki New School for Research'ün (artık New School University) Lisansüstü Fakültesi'nde ise durum tam olarak böyle değildi. Akademik dünyanın kısmen istisnâî bir kısmını teşkil eden her iki okul da kendine has öğrenci grupları barındırıyordu. 1825'in London Mechanics' Institution'un halefi olan Birkbeck, gündüz çalışıp geçimini sağlamak zorunda olanlar için bir gece okulu olma özelliğini hâlâ sürdürüyor. Britanya'daki meslekî hayatımın büyük kısmını burada geçirme nedenlerimden biri, normal okul çağı sonrası gençlere nazaran daha yaşlı ve olgun ve olağanüstü hevesli öğrencilere öğretmenlik yapmanın hazzıydı. Onlara öğretmenlik yapmak haftada bir bu mesleğin mutad sınavlarından birine maruz kalmak demekti: Tam gün çalışıp kafeteryada hızla birşeyler atıştırarak okula gelen, öncesinde de bir iki derse giren ve sizden sonra da evlerine gitmeleri bir saat sürecek olan bir grup insanın ilgisini akşamın sekiziyle dokuzu arasında canlı tutmaya çalışmaktı bu. Birkbeck iletişim kurma sanatını öğrettiği için de iyi bir okuldu.

New School's Graduate Faculty'nin garipliği, aykırı çizgilerle enternasyonalizmi birleştirmesinden ileri geliyordu. The New School for Social Research, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sınavların zorbalığı olarak gördükleri şeye karşı ayaklanan eğitsel, ideolojik ve politik radikal reformcular tarafından kurulmuştu. Klasik felsefeden yogaya istenen her konuda öğretim vermek üzere New York'ta bolca rastlanan birinci sınıf insanlara ulaştı. The Graduate Faculty, 1933'te önce Hitler Al-

manya'sından, sonrasında da Avrupa'nın işgal altındaki diğer yerlerinden kaçan akademisyen mülteciler için kurulmuştu. İkinci Dünya Savaşı sürerken, caz dersleri ve yapısalcılık hakkında seminer veren (Claude Lévi-Strauss ve Roman Jakobson tarafından) şüphesiz ilk kurum olarak tarihe geçti. Radikalizm ve aykırı çizgiler konusunda yaptığı ün, Amerika'nın sıradışı öğrencilerini ve hatta Latin ve Batı Amerika'dan daha ilginç ve yetenekli insanları cezbettti. 1980'lerde komünist rejimlerinden silkinip kurtulmak üzere olan ülkelerle ilişki kurdu. Sınıflardaki Brezilyalıların, İspanyol ve Türk öğrencilerin arasına, Polonyalılar, Ruslar, Bulgarlar ve Çinliler de katıldı. Bir keresinde kendi sınıfımda yirmi farklı milliyet saymışım. Kendi ülkeleri hakkında ve özel konularda bana nazaran daha fazla bilgi sahibi olduklarından, onların benden öğrendiği kadar ben de onlardan öğrendim. Kesinlikle hiçbir yerde bu denli farklı ve insanı bu denli şevke getiren bir öğrenci grubu yoktu.

İletişim, gerek yazının gerek öğretimin özüdür. Her ikisini de seven yazarın talihine diyecek yoktur zira, genellikle mahkum olduğumuz terk edilmiş adadan bu özellik sayesinde kurtulmak mümkündür: İnsan o zaman, okyanuslar ötesinden şişelerin içinde yollanan mesajlar gibi kitaplarını meçhul alıcılar için yazmak zorunda kalmaz. Bilakis öğretmen-yazar, okura doğrudan seslenir. Benim de mensubu olduğum akademik nesil için konuşma yapmak muhtemelen öğretmenliğin ana biçimlerindendi. Pek çok bakımdan dersi veren kişinin bir oda dolusu öğrenciyle ilişkisi, aktörün tiyatrodaki seyirciyle kurduğu ilişkiden farksızdır, tek farkla ders salonunun ışıkları hiç sönmez. Her ikimiz de bir gösteri sunarız ancak bizim gösterimiz onlar içindir. Seyircinin ilgisini kaybettiğimizde bizi bu konuda uyaracak olan tek araç derstir. Bununla birlikte öğretmenin görevi daha zordur. Çünkü seyircinin salt duygusal haz alması ona yeterli gelmez, oradan akılda tutup sindirmesini istediği bir yığın özel bilgi ve fikirle çıkıp gitmesini ister. En iyi öğretmen bile iletişim kurarken sahne duruşuna sahip herhangi bir aktörün yaydığı özelliklerden faydalanır; sözgelişi kişiliğin öne çıkan bir özelliği, bir mizaç özelliği, bir imge, pratik zekâ

unsuru olabilir bu – ve talih yardım ederse, orada oturan insanların hayalleriyle örtüşen bir kıvılcım ateşlenebilir. İstedığımız şekilde iletişim kurup kuramadığımızı sınıf tartışmaları sayesinde belirlerdik. Bu sebeple, bir üniversite öğretmeni olarak, meslek hayatım boyunca, uzmanlık isteyen konulardan ziyade genel olanları seçtim. Aslında tarihle ilgili genel konular hakkında kaleme aldığım kitaplar, ya verdiğim derslerden ortaya çıkmıştır ya da daha uzmanlaşmış başlangıç noktalarından sonra derslerde sınanmıştır.

Öğretmenlik mesleğinin hazzı asıl olarak bireylerle kurulan karşılıklı ilişkilerdedir. Ancak bu ilişkiler, defterlerini alıp ders tiyatrolarına katılan geniş kadınlı erkekli grubun içinden pek azını kapsar ve öğretmenin mesaisini dolduran dönem ödevleri ve sınav kağıtları tomarları arasında bu ilişkiler, meslekî hayatın ancak küçük bir kısmını kaplar. Hatta bunlar kesinlikle değişmez bir rutinin parçasıdır. 1970 ve 80'lerde, Londra'da Institute of Historical Research'de kendi verdiğim seminerleri düşünüyorum da, katılımcıları için bir araştırma semineri unutulmaz nitelikte olabilir. Halbuki dışarıdan bakan için görülen tek şey, akşamüstünün ilerleyen vakitlerinde, kitaplarla çevrelenmiş birkaç düzine insanın, içerinden ya da dışarıdan gelen birinin okuduğu bir konuyu tartışması ve sonra da birkaç yüz metre ilerideki birahaneye giderek bir iki tek atmasıdır. Olası bir film olarak düşünülse dahi, bundan bir sinema malzemesi çıkmaz.

Tıpkı Amerikan kırsalında tepelerden görülen ve kıtayı bir uçtan bir uca kateden yük trenlerinin upuzun vagonları gibi otobiyografi yazmaya koyulan akademisyenin hayatı da bellette geriye doğru uzanır. Geçmişe bakıldığında, birbirine eklemelenmiş vagon zinciri, trenin geçtiği değişik coğrafyalar kadar ilginç değildir. Benim trenim, üç kıtadaki –Amerika'yı iki kıta olarak hesaplarsak dört kıtadaki– farklı kampüs ve kentlerden geçti. Gerçi, Massachusetts Institute of Technology'de (1967) misafir öğretmen olarak geçirdiğim bir sömestiri ve Latin Amerika'daki yarı yıllık öğretmenlik ve araştırma görevini (1971) saymazsak –her ikisinde de ailemle birlikteydim–

emekliliğimden önce buralara gelişim nispeten kısa ziyaretler vesilesiyle olmuştu. Bununla birlikte, küçük çocuklarla beraber gezgin bir hayat sürmek bir akademisyen için ideal değildi ve nihayet çocukların okul sorunu da bunu imkânsız kılacaktı. Amerika'da kalıcı bir görevi kabul ederken ülkedeki mercilerin anti-komünistliği üzerinde durmamıştım. Kuzey Amerika'nın büyük üniversitelerinde arasına aldığım misafir görevler bana cazip gelecek olsa, hemen Marlene'in itirazı karşıma dikiliverirdi; küçük kentlere özgü akademik hayat ona göre değildi. Öte yandan bu tür yerlerden biri, Getty Center katı tutumunu yumuşatmıştı. O zamanlar hâlâ Santa Monica'da bulunan ve bilim adamları için bir cennet sayılabilecek bu yerde, 1989'da bir dönem kalmıştık. Zaten Los Angeles pek taşra olarak adlandırılmazdı. Ben de, Stanford'daki yazlık mahallede geçirdiğim kısa süreli deneyime dayanarak kampüs hayatına karşı bağışıklık kazanmıştım. Stanford muhteşem bir okuldu; o zaman da şimdi olduğu gibi dünyanın en iyi altı üniversitesinden biriydi, öte yandan Palo Alto adında, olabilecek en sıkıcı yerleşim birimlerinden birinin içine kurulmuştu. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra da, arabalı insanların birbirlerini güzel evlerde ağırladığı, bomboş sokaklardan ibaret bu hiçbir yere benzemeyen mekâna ziyaret için bile tekrar gidemedim.

Her ikimiz için de en ideal düzenleme bir büyük kentte kalıcı bir üs edinip akademik seyahatler vesilesiyle sık sık yurtdışına çıkmaktı. Ne de olsa 1960'larda hava yolu ulaşımında yaşanan devrim bunu epey kolaylaştırmıştı. Uçakla Finlandiya'dan Napoli'ye, Kanada'dan Peru'ya, Japonya'dan Brezilya'ya yolculuk ettik. Yaşadığımız dönemler, göçebe profesöre bir başka uğraş daha kazandıracaktı; öz olarak aynı kalan fakat değişik mekânlarla birlikte farklılaşan hayatın getirdiği saçmalıkları, sıkıntı ve zevkleri anımsamayı seven yabancı muhabir oldum. Meslek hayatının büyük kısmını, 20. yüzyılın en önemli iki kültür kentinin ya merkezinde ya da yakınında öğretmenlik yaparak geçirme fırsatına eriştim: Birincisi British Museum'a bir taş atımı mesafede, ikincisi de Greenwich Village'da, Manhattan'ın özbeöz caz mekânı Bradley's üstkatında

bir ofiste çalıştığım dönemdi. (Ne yazık ki, Bradley's 1996'da iflas etti ve o zamandan sonra New York benim için asla eskisi gibi olmadı.)

Gelgelelim, meslek yaşamı da tıpkı yük vagonları gibi geçtiği coğrafyada muhakkak muntazam bir hat izlemez. Savaş, mesleğimde atacağım adımları geciktirmiş, Soğuk Savaş da epeyce yavaşlatmıştı. Daha sonra bir durgunluk dönemi geçirmiştım, fakat 1960'ların ortasında Britanya'da ve yurtdışında başka teklifler gelmeye başladığında, bu en az geniş kesimler tarafından mimlenmiş biri olmak kadar ilginç bir durumdu.¹ Bununla beraber, kitaplarımı ancak kırk yaşından sonra yayımlayabildim ve Britanya'da "profesör" vasfını kazandığımda elli yaşlarındaydım ki, bu yaş, meslekteki pek çoğu için, kendilerinin hedeflediği ya da kendilerinden beklenen en iyi yere çoktan eriştikleri bir yaşı. Bu evreden sonra çoğumuz için vaatler de ulaştığımız başarılar da mazide kalır. Meslekî ifadeyle, bu konumdaki insanları bekleyen bir yarı ömür daha vardır; mevcut durumundan daha iyisini getirmeyecek ve sonu gelmeyen yarınlarla dolu bir yarı ömür... Bir tek cüppeyle kurdele –meslekî ve belki sosyal onurlar– kalmıştır geriye: Onlar da (en azından beşeri bilimlerde) fahri payeler alan kişiye tek bir şeyi anımsatır; hayat ağır ağır sona ermektedir, yarınların ne geçmişe ne bugüne bir katkısı olmayacaktır. İşte dünya savaşı ve Soğuk Savaş beni bu durumdan korumuştı. Talihin beklenmedik bir cilvesiyle bu sayede hem gençlik dönemi hem de vaatler orta yaşa sarktı. Aynı zamanda özel hayatımda da yeniden evlenmek ve çocuk sahibi olmak da yeni bir başlangıca vesile oldu.

Aslında meslekî gelişimin önündeki tek gerçek engel savaştı – bunun beni yaşitlarımdan daha fazla mağdur ettiğini söyleyemem. (Britanya'da savaş, mezun olan kadınların gelecek beklentilerini kuvvetlendirmişti.) 1950'lerdeki Soğuk Savaş ortamı iş sahalarını tıkamış, yayıncılarla yapılan sözleşmelerin önünü kesmişti, öte yandan *fin-de-siecle* [yüzyılın sonu] ibaresinde olduğu gibi "sokakta", yani çalışan tarihçiler ara-

1 Noel Annan, *Our Age*, (Londra, 1990), s. 267.

sında, asıl olarak genç tarihçilerin gayri resmî dünyasında, ilk andan ciddi bir itibar edinmiştim. Nispeten daha dar olan Marksist tarihçilerin camiasında yükselen bir yıldız sayılırdım.

Gurur ve entelektüel kibir nedeniyle, bu ünün yalnızca solun sempatisine ya da gerekli boşluğu dolduracak Marksistlerin nispeten az sayıda olmalarına bağlı olup olmadığını merak etmeye başlamıştım; Soğuk Savaş'tan bu yana, gelenekçi tarih bile "muhalifliğin" bu herkesçe bilinen yorumuna boşluk bırakmıştı. Ne o vakitler ne de şimdi, "Marksist Tarihçi Hobsbawm" tanımlamasıyla özdeşleşmeyi umursadığımı da söyleyecek değilim. Tıpkı öğretmenlerin porto şarabıyla İspanyol şarabını birbirine karıştırmalarını önlemek için birlik toplantı odalarında gezdirilen sürahiler gibi bunu hâlâ boynumda bir yafıt gibi taşıyorum. Genç tarihçiler bugün belki de eskisinden daha çok dikkatlerini materyalist tarih yorumuna yöneltmeliler. Zira tıpkı materyalist yorumun totaliter propaganda diye lanetlendiği günlerde olduğu gibi, günümüzde sol kanata mensup akademik üsluplar dahi onu saf dışı bırakmaktadır. Her şeyden önce, yarım yüzyıldan fazladır, insanları Marksist tarihin o güne kadar düşündüklerinden daha derin bir şey olduğuna ikna etmeye uğraştım ve her şeyden evvel bir tarihçinin adının onunla ilişkilendirilmesi bunu kolaylaştırıyorsa bundan da yararlandım. Gurur meselesi olarak gördüğüm şey daha ziyade sırf bir getto ününden muzdarip olmak; düpedüz, bir diğer 20. yüzyıl gettosu olan Britanya'nın Katolik Camiası'nda sivrilen kişilerin kaçmayı zor hatta imkânsız gördüğü konuma düşmekten korkuyordum. Kilise'yle yakın ilişkisi sebebiyle yetenekleri katolik dışı kesim tarafından hiç bilinmeyen G.K. Chesterton buna iyi bir örnekti. (İngiliz yazarların hiçbiri, bir vesileyle "Komünistlerin Chesterton'u olmayı" dilediğini belirten İtalo Calvino'yla aynı görüşü paylaşmaz.) Dost eleştirmenlerden dostça eleştiriler almak değildi sorun. Başarının ölçütü asıl olarak düşmanlık besleyenlerden ve tarafsız kesimden dostça eleştiriler almakti çünkü.

1960'tan itibaren getto ününün sınırlarını aşmakta olduğum giderek bariz hale geldi. *Primitive Rebels* (1959) adlı eserim ge-

rek sosyal bilimciler gerek tarihçiler arasında Amerika'da olumlu yankılar uyandırdı. Birkaç yıl içinde Almanca'ya, Fransızca ve İtalyanca'ya çevrildi. Daha geniş bir kesimi hedefleyen ikinci kitabım *The Age of Revolution 1789-1848* (1962) bir başarıydı. En azından sağlam bir yayıncı temsilcisi olan beyaz saçlı, iri cüsseli, bıyıklı ve *bon vivant* [iyi yaşamayı seven] David Higham'ı etkilemeyi başarmıştı. O kadar ki bana ekibine katılmayı isteyip istemeyeceğimi sorarak, Charlotte Sokağı'ndaki Etoile lokantasında cam önündeki masasında bana düzenli öğle yemeği ısmarlamayı teklif etmişti. Şu an bu satırları kaleme aldığım sırada hem Etoile (büyük oranda aynı yemek listesiyle) hem de cam önü masası hâlâ duruyor. Lokantaya mali desteği, yayıncı temsilcileriyle yazarlarının bir başka hamisi –edebiyat çevrelerine ait lokantaların ana kraliçesi ünvanını daha evvel Soho'da almış olan– Elena sağlıyor. Ben de hâlâ şirkette, Higham'ın yerine geçen ve ondan sonraki isim Bruce Hunter'ın kanatları altındayım. Tarih bir fûze hızında ilerliyor olabilir ama bazı şeyler hiç değişmiyor. *The Age of Revolution* adlı eserim, George Weidenfeld'in düzenlediği uluslararası bir ortak üretim serisinin parçası olduğundan, öyle ya da böyle bütün meziyetiyle hızla tercüme edilecekti. Bununla birlikte 1960'larda yapılan yabancı baskılar ve yedi ayrı tercüme yararlı oldu ve kitap her yerde olumlu tepkiler aldı. Daha sonraları, 1964 yılında kitabın son derece kötü yapılmış bir İspanyolca tercümesinin, İspanyol üniversitelerinde hızla gelişen Franco aleyhtarı hareket tarafından beğeniyle karşılandığını öğrenecektim. Pek çok Marksist yayından farklı olarak kitabım yasak değildi.

1960'larda epey eser yayımladım: Bunlar, işçi sınıfı tarihi üzerine daha evvel kaleme aldığım yazıların toplamı (*Laboring Men*, 1964), 18. yüzyıldan başlayarak İngiliz iktisat tarihi – *Industry and Empire*, 1968) hakkında bir metin, Ruslar Prag Baharı'na nokta koyarken Galler bölgesinde kaleme aldığım, dünyanın Robin Hood'ları hakkında efsane ve gerçeklerden ibaret kısa bir çalışma (*Bandits*, 1969) ve aynı yıl içinde arkadaşım George Rude'le beraber yazdığımız ve 1830'daki İngiliz

tarım işçilerinin kalkışmasını konu alan, hayli geniş bir araştırmayı temel alan (*Captain Swing* 1969) adlı monografı. 1971'de University of London'da profesörlük ünvanını resmen aldığımda akademi camiasına (en azından Amerika'da) giriyor ve fahri unvanları (en azından İşveç'te) alıyordum.

Dolayısıyla 1970'lerde siyasî olarak değilse de akademik anlamda saygın ve tanınmış biriydim artık. Bu on yıllık zaman dilimi, durumu daha da kuvvetlendirecekti. Jet uçaklardaki yeni akademisyenlerden farkım, Büyük Britanya Komünist Partisi'ne üyeliğimin, tanınan bir tarihçinin kişisel yakınlığından fazlası olmasıydı. Sadece Amerika bölücü Hobsbawm'ı tamamen unutmamış gibiydi. Zira 1980'lerin sonunda Smith Kanunu feshedilene kadar Amerika'ya giriş vizesi almam uygun karşılanmadı ve neredeyse her yıl oraya gitmem gerektiğinde hakkımda, bu engelden muaf tutulduğumu belirten bir "feragatname" gerekti. İngilizce yayın yapan en saygın tarih dergilerinden birinin kurucusu ve yayın kurulunun aktif üyelerinden biriydim ve saygın tarih konseylerinin ve komitelerinin de üyesiydim. Londra'daki seminerler, lisansüstü dersleri, ulusal ve uluslararası doktora öğrencileri yeni profesörü yeterince meşgul ediyordu. Diğer yerlerdeki görevler ve konferanslar içinse davetler artarak devam etti. Birkbeck'deki son yılımda Londra, Paris (Collège de France ve Ecoles des Hautes Etudes en Sciences Sociales) ve Amerika'daki (Cornell University'de serbest profesör olarak) kurumlarla aynı anda ilişki içindeydim. Bu durum hafiften anlamsız olsa da özellikle zevkliydi çünkü meslekî talihimin bu denli sıçrama göstermesi beklediğim ya da özendiğim bir durum değildi. Öyle ya da böyle, 1970'lerde kısmen Meksika'da (henüz genç bir aileyken) ve Kolombiya, Ekvator, Peru ve Japonya'da (alim olmadan) geçirdiğimiz dönem ara sıra gerçeküstüymüş gibi gelse de muhteşemdi. Kaç akademisyenin katısına, çocuklarını İngiliz antropoloğun çocuklarıyla beraber müzik dersine götürmek için, Peru'da Sierralar'ın ortasında tavuk dolu bir otobüsle, kayıt cihazlarıyla, 45 km'lik bir seyahat yapmak nasip olmuştur? Bu esnada akademisyen koca da

yeni kamulaştırılan *hacienda*'ya ait ve henüz kurulmuş Ziraat Arşivleri'ne gidecek belgeleri ağır ağır incelerdi – zira binalar 4000 metre yükseklikte bulunurdu.

Belki de söz konusu on yıllık dönem boyunca derin bilgiler içeren makaleler yazmama rağmen, akademik içerikli kitapları neden daha seyrek kaleme aldığım böylece açıklığa kavuşur. Sürekli onunla meşgul olarak yazdığım tek kitap *The Age of Capital*'di (1974). Başlangıçta niyetim bu olmasa da, 19. yüzyılın alabildiğine iddialı bir genel tarihini yazma göreviyle karşı karşıya kalmıştım. Aslında aynı dönemde, eşit düzeyde iddialı bir başka çalışma olan, 1978-1982'de Turin'deki Einaudi tarafından yayımlanan *History of Marxism* adlı eserin planlanması ve yazılması aşamasında da yoğun olarak çalışmıştım. Ancak eser İtalyanca dışında başka dillerde geniş kesimlere ulaştırılamadı, çünkü bu konulara yönelik genel ilgi 1970'lerin sonunda birdenbire düşüş göstermişti. Yine de 1980'lerde, büyük oranda New York ve Los Angeles'teki son derece elverişli koşullara bağlı olarak üretim faaliyetim yeniden hızlandı. 1984'te, işçi sınıfı tarihi üzerine bir dizi tez daha (*Worlds of Labour*, Amerika'da *Workers*) yayımladım. 1987'de 19. yüzyıl hakkındaki eserin üçüncü cildini (*The Age of Empire 1875-1914*) ve her ikisi de 1990'da yayımlanan davet edildiğim iki konferansı temel alan iki kitabı *Nations and Nationalism since the 1780s* (1985'te Belfast'ta bundan başka hangi konu hakkında konferans verilirdi ki?) ve *Echoes of The Marseillaise: Two Centuries Look back on The French Revolution*'u yayımladım. Aynı zamanda, *Past & Present*'in birkaç yıl önce düzenlenen bir konferansını temel alan ve beklenmedik etkilere yol açan *The Invention of Tradition* (1983) adlı eserin yayın kurulunda bulundum. Yaşını başını almış ekzantrik bir tarihçi ve mesleğin ileri gelenlerinden biri olarak hakkımdaki kanılar, Marksizmde ısrar ettiğim ve durmaksızın ürettiğim yönündeydi.

Aslında New School'un huzurlu ortamında (1984'ten beri her yıl bir sömester burada öğretmenlik yaptım) kaleme aldığım *The Age of Extremes 1914-1991* gerek ticari bakımdan ge-

rek aldığı eleştiriler açısından en başarılı kitabım olmuştu. Dünyanın her tarafında ideolojik yelpazenin tümünde olumlu karşılanmıştı. Sadece Fransa'yı saymazsak, Kanada'da ve Tayvan'da ödüller kazandı, İbranice ve Arapça'ya tercüme edildi, Tayvanca'ya ve kuzey Kuzey Çin Lehçesine, Hırvatça'ya, benim neslimin hâlâ Sırp-Hırvat dili olarak bildiği dile ve hem Arnavutça'ya hem de Makedonca'ya tercüme edildi. Yeni yüzyılın ikinci yılına girdiğimizde otuz yedi dilde birden ya basılmış ya da bu yönde hazırlıklar yapılmıştı.

Bununla birlikte tarih yazımı gibi gerek yerel gerek küresel siyasete batmış bir sahada ikisini birbirinden ayırmak gerçekçi olmazdı. Benim konumumda birisinin Marksist gettoda anılmaya içerlemesi ne kadar doğalsa da, bir tarihçi olarak yaptığım üne muhakkak bir Marksist olarak sahip olduğum ünün (1960 ve 70'lerdeki ticari başarının da) faydası dokunmuştu. Macaristan ve Slovenya haricinde "gerçekten sosyalizmin var olduğu" ülkelerde kitaplarımın basılmamış olması çelişkili gelebilir. Oralardaki ortodokslar için "Marksist yorum" tabiri sadece biteviye tekrarlanan ve resmî kabul gören katı fikirler anlamına geldiği için, kitaplarını ne bir inançsız ne de bir Marksist olarak basamayacakları ("bir Marksist değilse de kuşkusuz belli konularda başvurmaya değecek") bir tarihçiyle ne yapacaklarını bilemediler.

Batı'da ve daha ziyade o vakitler Üçüncü Dünya olarak adlandırılan bölgelerde 1960'lar benim yazdığım tarih türü için iyi bir dönemdi, ya da daha kesin bir dille ifade edersek, tarih-yazımındaki modernleştiricilerin ittifakı açısından –talihlerini en son bölümde tartıştım– iyi bir dönemdi. O tarihte, artık 1930'ların Cambridgeli genç radikallerinden biri değilse bile eski günlerin anısını unutmayan Jack Plumb'un (sonra Sir John olan) tavsiyesi üzerine Penguin Books'un sipariş ettiği üç ciltlik *Economic History of Britain* adlı eseri bir düşünün: Kitabın yazarları ben, M.M. Postan ve Christopher Hill'di. Kendileri bunu tercih etmedikleri sürece artık Marksistler gettoda değildi, bilakis tarih alanındaki döneme özgü ana eğilimin bir parçasını oluşturuyorlardı. Bunun yanı sıra, Avrupa ve Ameri-

ka'da okul ve üniversitelerde, radikal özelliğiyle tanınan insanları faal olarak bulup çıkaran yeni bir siyasî aydın sol filiz vermektedir. Altmışların ortalarında büyük başarı kazanan E.P. Thompson'un *The Making of The English Working Class* adlı eseri bundan ötürü, aniden yazarına hak ettiği ama bir o kadar da herkesi hayretler içinde bırakan uluslararası ün getirecekti. Daha yaşlı öğretmenler bir süreliğine öğrencilerinin neredeyse başka bir kitabı ellerine almadıklarından yakınacaktı. Ben de ne Edward'ın dehası ve karizması vardı ne de onun yakaladığı ticari başarıyı yakalamıştım, ancak ben de radikal genç öğrenci okurları cezbeden bir duyarlılıkla ve onların ilgisini çeken konularda yazmıştım.

Bilimsel düşünceyle siyasetin birbirine o denli bağlı olduğu Üçüncü Dünya dışında başka bir yer daha yoktur. Kuşkusuz Marksizm burada anti-emperyalist özelliğine bağlı olarak, sırf küçük bir akademik azınlığın yaftası değildi, aynı zamanda daha genç aydınlar arasında da hâkim ideolojydi. Brezilya buna iyi bir örnektir. Sol kesimle ilişkisi olan hemen herkesin, hapse girmediyse göçe zorlanarak sosyal hayattan dışlandığı askerî rejim döneminde bile (1964-85), yeni bir üniversitenin kadrolaşma aşamasında benim gibi insanların fikrine başvuruluyordu. Aslına bakarsanız, 1975'te beni "Tarih ve Toplum" gibi muğlak bir çerçeveye sahip bir konferans vermek üzere davet eden ve kadrolaşma sürecinde fikrimi aldıkları bu yeni üniversitenin öğrencileri ekseriyetle –belki de bu şaşırtıcı değildi– ateşli rejim karşıtlarıydı. Bu bir tesadüf değildi. Başka açılardan pek titiz olmayan ama bölgesel bir akademik olaya haddinden fazla yer ayıran basın (*The Estado de Sao Paulo* beni İrlanda doğumlu olarak tanıtmıştı) Marksist formasyonumu vurgulamak için fazladan çaba göstermişti. Aslında dost canlısı gazetecilerden duyduğum kadarıyla rejim, yetmişlerin ortalarına gelindiğinde biraz gevşemiş gibiydi ve Campinas Konferansı tamamıyla rejimin ne denli serbestiyet kazandığını sınımayı hedefleyen işlerin bir parçasıydı. Bunun için, akademik konular dışında kalan görüşleri muhtemelen öğrenciler tarafından kuvvetle alkışlanacak –sahiden

de öyle olmuştu—² tanınmış bir Marksistin davetini ilan etmekten ve olayı olabildiğince reklam etmekten daha etkili bir yol olabilir miydi? Bu durum diktatörlüğü asla kabullenmemiş ve onun hoşgörü sınırlarını esnetmekten asla vazgeçmemiş Brezilya'ya özgü medeni cesaret ve zekânın bir bileşimi idi. Brezilyalı generaller diğer Latin Amerika ülkeleri kadar öldürücü değillerdi belki ama onların rejimi de ziyadesiyle kanlıydı ve hapis ve işkence tehlikesi de gerçektir. Görünen o ki muhalefetin hesapları doğru çıkmıştı: Rejim yerini devretmeye hazırды.

Brezilya diktatörlüğüne karşı yürütülen mücadelede, yaptığım azıcık ve bilinçsiz katkının sonrasında bir yazar olarak bana da fayda sağlamış olması şaşırtıcı değildir belki. Batılı liberallerin pek yaygın fark etmediği sıradışı gerçeklikten de fayda sağlamıştım: Şöyle ki 1960'lardan 1980'lerin ortalarına kadar, ABD'nin deyimiyle "hür dünya", faşizmin düşüşünden beri en geniş çaplı anti-demokratik hükümetler evresinden geçiyordu; bunun en tipik tezahürü de askerî rejimlerdi. Bazen akıl almaz şiddetle susturulsalar da aydınlar ve şüphesiz öğrenciler, Yunanistan'da olsun, Türkiye'de olsun, İspanya'da, Latin Amerika'nın her zamanki mimli ülkelerinde veya Güney Kore gibi ülkelerde olsun söz konusu askerî müdahalelere şiddetle karşı çıkıyordu. Bu rejimler en ufak bir zemin sağladığında, muhalif yazını ulaşılabilir kılmak ve okumak siyasî demokratikleşme yönünde atılacak öncelikli adımlardan biri oluyordu. Söz konusu ülkelerde, ticaret dışında kalan seçkinlerin eğitim aldığı yerler üniversiteler olduğundan —ABD haricinde işletme fakülteleriyle MBA derecelerinin zamanı hâlâ gelmemişti— o yıllarda bu kesimin içinden siyasete, kamu hizmetine, akademiye, gazeteciliğe ve diğer medyaya girenler, sosyal bilimler ve tarihte sol görüşlere sahip isimlerle tanışıyordu. O dönemde böylesi bir üne sahip isimlerin sayısı çok fazla olmadığından, okur yazar muhitlerinde isimlerimiz hayli öne çıktı. Üstelik

2 The *Estado*, yerel *Times*, "ağıza kadar dolu bir oditoryumda... coşkulu ve uzun süre dinmeyen bir alkış koptuğu" yazdı, *Estado de São Paulo*, 28 Mayıs 1975.

eserlerimizin –yasal ya da korsan– tirajı da ahım şahım değildi. Haliyle demokratikleşmeyle birlikte bunda da artış olabilir. Gerçi bunun en yüksek rakamlara eriştiği ülke Brezilya olmuştu. 20. yüzyıl tarihi kitabının ilk baskısı burada bütün ülkelere nazaran daha çok satılmıştı. Gerçi bunu oldukça sıradışı bir yayıncı olan Luis Sczwarcz'ın yardımlarına borçluyduk.

Bu anlamda, Batı'da katı sağcı hükümetlerin yükselmesi, gevşemesi ve düşmesi sırasında ve daha sonrasında bir yazarın meslekî hayatının izlediği seyir, 20. yüzyılın ikinci yarısında "hür dünya"nın daha geniş ölçekli entelektüel tarihçesine de ışık tutabilir. Şöyle ki; 1960'tan itibaren eğitilmiş seçkin nesillerin yükselişi isyan ruhunu getirdi. Hatta bunlar kısa süre içinde "sistemle bütünleşseler" (o zamanki tabirle), ya da kendilerini "Sistemle" bütünleştirseler bile... Söz konusu yazarların okunmasına aşırı değer biçmek anlamına gelmez bu. Bazıları geçici bir süre siyasî ya da ideolojik moda gereği marka haline gelmişti. Söz gelişi, altmışların soundaki büyük öğrenci ayaklanmalarının olduğu yıllarda, politik filozof Herbert Marcuse'un eserleri Batı dünyasında hemen her üniversite kitapçısında sergileniyordu. Onun kitaplarına en azından ABD'nin Batı ve Doğu Kıyılarında, Paris'te, Stockholm'de, Mexico City'de ve Buenos Aires'de rastlamıştım. (Emekliye ayrılmış bir kayak öğretmenî olabilecek, bronz tenli, doğada gezmeyi seven biri olan Marcuse, Cambridge'de Massachusetts'te tanıştığımızda hiç düzgün giyimli değildi.) Yine de eserleri birkaç yıl içinde hevesli doktora öğrencilerinin umutsuzca tez konusu aradıkları ölü dünyaya geri dönecekti.

Bir ülkede dolayısıyla politik marka haline gelen yazarların, isimlerinin başına gelenlerin farkında olup olmadıkları konu dışıydı. Tıpkı 1987'de Güney Kore'yi ziyaretimde beş kitabımın da tercüme edilip yayımlandığını (korsan baskılarla) öğrendiğimde olduğu gibi, okurumun olup olmadığını daha bilmediğim ülkeler vardı. New School'daki İranlı arkadaşım olmasaydı, Ali Ekber Mehdian adlı birinin, 1995 baharında, Tahran'da *The Age of Revolution*'ı tercüme ettiğini ve "muhtemelen yayın izni almak için" 1789-1848'e, "Avrupa"yı da ekle-

yerek yayınladığım nereden bilecektim. Brezilya'da ve biraz olsun Arjantin'de ya da tanıdığım ve dostlara sahip olduğum ülkelerde, bu isimlerin nasıl olup da bu denli tanındığına ilişkin kurnazca bir fikir edinmiş olsam da, bu okur potansiyelinin boyutunu epey süre kavrayamadım.

Bu, Marksist otobiyografi yazarını, teknoloji ve kültürün kullanışlı sahasına, yani 1960'lardan başlayarak Batı'da yüksek öğrenimde yaşanan muazzam genişlemeye eşlik eden fotokopi makinelerinin kullanımındaki patlamaya götürür. Bu sayede, yeni öğretmen ve öğrenci kitleleri, orta halli bütçeleri için fahiş olan ve aksi takdirde kütüphanelerinin cılız kaynaklarına dahil edilemeyecek kadar pahalı, mühim yabancı akademik metinlere ekseriyetle para vermeden erişebildiler. Takdire şayan İspanyol yayınevim Gonzalo Ponton of Critica'nın Buenos Aires bürosu, dolayısıyla kitabının özel baskı yapmasının zemini olduğunu tahmin etmiş ve ben de genç okurlarının ya da en azından ismime olumlu tepki verenlerin boyutunu keşfettikten sonra 1998'de Buenos Aires'e yaptığım bir ziyaret sırasında bu işi teşvik etmiştim. Bunun tam aksine komünist dünyada bu tür aygıtların olmayışı nedeniyle, muhalif kültür ya karbon kağıdıyla kopya ediliyor ya binbir zahmetle daktilo ediliyor ya da ezberleniyordu.

Eserlerinin kaderinden hareketle komünizmin düşüş ve çöküşünün düşünce dünyasına yansımalarını ve aynı tarzda bunun neticelerini takip edebilecek yazarlar vardır kuşkusuz – ben onlardan değilim. İki nedenden ötürü bunu yapmak bir hayli zor. Söz konusu rejimlerin yıkılmasından önce, muhalif hatta yürürlükteki görüşe tamamen zıt fikirler içeren yazına yasal olarak güçbela izin veriliyordu. Pek çok okuyucuya basılı halde ulaşmamış eserlerin nasıl bir etki yarattığını ölçmenin bir yolu yok. Gerçi bu, böylesi eserlerin farklı yollardan tanınmasının önünde bir engel değildi elbet. Komünizmin sona ermesinden sonra, tarih ve siyaset üzerine ciddi eserlerin basılması takdire şayan George Soros gibi iyi niyetli dostarın yaptığı maddi desteğe bağlıydı. Bu durum yazara bilinçli, mevcut ya da muhtemel okurları hakkında pek az bilgi verir. Sahip ol-

duğu kurumlar ve yaptığı başka iyiliklerle neredeyse tek başına eski SSCB'deki ve pek çok Doğu Avrupa ülkesindeki düşünsel ve bilimsel faaliyetlerin "serbest piyasa" denen ortamın yangınında yanıp kül olmasına engel olan Soros sayesinde en azından kitaplarından ikisi –*The Age of Extremes* ve *Nations and Nationalism*– küçük Doğu Avrupa dillerinde basılmıştı. O kadar küçük bir kesime hitap edecek kitabın tercümesi için yapılması gereken masraf muhtemelen asla göze alınamazdı. Üstelik, kitaplardan biri, (*Nations and Nationalism*) dağılma sonrası oluşan küçük devletlerin dayanak noktasına –etnik ve dilsel milliyetçiliğe– yönelik bir eleştiriydi. Dolayısıyla Tiran, Üsküp ve Priştina'nın kitapçılarında ilgili kitaplardaki böylesi eleştirilere yönelik bir talep fazlası yaşanması epey uzak bir olasılıktı. Bununla birlikte dünya halen Babil kulesinin gölgesinde yaşadığına göre, bundan emin olabilir miydim?

Öte yandan, İngilizce konuşan diğer meslektaşlarıma nazaran sanırım Babil sorunuyla ben daha iyi başa çıktım. Zira meslekî hayatım sadece gezginci değil aynı zamanda çok lisanlıydı. Karşılaştırmalı edebiyat öğrencileri ve dilbilimciler sayılmazsa, tarihçilerin dile bütün bilim adamlarından daha çok gereksinimi vardır. Zira, katıksız yerel tarih haricinde pek az konu, en tekil devletlerde bile tek bir dil aracılığıyla bütünüyle incelenebilir. İki lisan öğrenerek yetiştirilmiş olmam, resmî öğrenimden ziyade konuşarak lisan öğrenme becerisi ve yabancılarla birlikte oradan oraya taşındığımız geçmiş zamanlara ait Yahudi deneyimleri sayesinde öğretmenliğimde, az da olsa yazılarımda, radyo ve TV çalışmalarımnda her zaman çok ustaca sayılmasa da muhtelif dillerden yararlandım. Bu durum meslekî hayatıma olması gerekenden daha kozmopolit bir renk kattı. Hele bir de kimi ülkelerdeki konferans ya da TV konuşmalarında, muhabirlerin sizden radyo ve TV mikrofonlarına yerel dilde iki çift laf etmenizi beklediğini düşünürseniz, bu özellik sayesinde gelen tanınmışlık da işin cabasıydı. Yıllar ilerledikçe, Birkbeck'teki bölüm bürosu, muhtelif aksanlarla Profesör Hobsbawm'ın odasını soran yabancılara, kafeteryada masamın etrafında oturan Anglo-Sakson olmayan seslere

ve Londra'daki hayata peyderpey ayak uyduran Perulu, Meksikalı, Uruguaylı, Bengalli ya da Orta Doğulu araştırma görevlilerine rastlamaya alışmıştı. Bu öğrencilerin hepsi iyi niyetli üniversite öğrencileri değildi. Geride bıraktığımız kırk yıl içinde İngilizce, küresel iletişimde öyle evresel bir role sahip olmuş ve bir diğer uluslararası dil olan Fransızca o denli hızlı inişe geçmişti ki, benim gibi bilim adamları eskiden sahip oldukları tercümanlık ve entelektüel aracılık işlevlerini büyük oranda yitirmişti. Yine de İngilizce'yi ne anlayan ne de konuşan, (zeki ve mutsuz Raymond Aron gibi nadir görülen örneklerin haricinde) tek dil bilen büyük Fransız aydınlarının kuşağı hayatta olduğu sürece en azından Avrupa'da bu rolün önemi vardı hâlâ. İktisadi Tarih Cemiyeti'nin hemen savaş sonrası konferanslarında, büyük tarihçi Ernest Labrousse'e tercümanlık yapmıştım. (Beni beyaz Bordeaux'dan uzak durmam için uyarmıştı, kendine saygısı olan bir Fransız'a layık olmayan bir içkiydi.) Fransızca dışında Fernand Braudel'le herhangi bir ilişki kurmam mümkün olamazdı. 60'ların ortasında, ikinci bir dil bilme konusunda daha gelişkin bir sonraki nesil olgunluğa eriştiğinde bile kullanılan dil katiyen akıcı değildi. Fransa'nın önde gelen tarihçilerinden Emmanuel Le Roy Ladurie, şayet Londra'ya ilk ziyaretini anımsarsa bu konuda beni onaylayacaktır. Doğu Avrupalı bilim adamları bir zamanlar Fransızca'ya bel bağlamışlardı; 1990'larda onların New School'daki öğrencileriye dönem ödevlerini İngilizce yazmakta hiç güçlük çekmiyordu. Bununla birlikte, akademisyenlerin içinde yaşamayı sürdürdüğü küresel kasaba çok dilliliğe dayanmayı sürdürmeli. Zira, herhangi bir Batılı aydın, Nanjing, Nagoya ya da Seul'da bir sokakta kendini sağır dilsiz ve zır cahil gibi rehbersiz hissedip hissetmediğini doğrulayacaktır. Oralarda yaşayan biri en az iki lisan konuşmalıdır.

Bununla beraber küresel kasaba da gerçektir. Zaman ve mekân sınırlamaları neredeyse tamamen ortadan kalktığından akademik meslek hayatı Avrupa Ortaçağ dönemindeki haline geri döndü yani, gezen ve bunu daha çok havayoluyla yapan bilim adamlarının hayatları haline geldi. Sanırım benim açım-

dan küresel kasabadaki hayatım kırk yıla erişti. Meslekî gelişimle özel hayatın sınırlarının muğlaklaştığı ya da tamamen ortadan kalktığı noktadayım. Belleğimde, akademik seyahatlerin yapıldığı mevsimlerde (yaz döneminin sona ermesi gibi) evimize gelen bir misafirle yediğimiz akşam yemekleri, ailenin yanı sıra, yerli ya da yabancı, geçici olarak bağımsız ya da mevsim ruhuna düşman Francis ve Larissa Haskell, Arnaldo Momigliano, Yolanda Sonabend gibi arkadaşların da bulunduğu Noel yemekleriyle karışıyor. Profesörlerin sadece diğer akademisyenlerin arasından arkadaş edindiğini söyleyecek değilim. Gerçi çoğu arkadaşımız böyleydi tabii... Marlene'le benim büyük kent ortamında yaşamayı seçme nedenlerimizden biri aslında, Londra ya da New York'taki hiçbir üniversite muhitinin oradaki sosyal hayata hakim olacak denli büyük olmamasıydı. Diğer taraftan ister akademisyenlerin, medya çalışanlarının ya da işadamlarının arasında olsun, küresel kasaba hayatın merkezi olduğundan daha çok tesadüflerin hakim olduğu bir yerdi. Küresel kasaba sakinlerinden her birinin ya "Burada" (Londra, Cambridge, Manhattan ya da artık neresi olursa) ya da bir başka yerde kökleri ve pek çoğunun da kalıcı ikâmetleri vardı. Gerek özel hayatlarına gerek meslekî hayatlarına bağlı olarak ekseriyetle birden fazla yere ait oluyorlardı. Sözgelışı benim her mevsim Londra'dan Manhattan'a taşınıyor olmam ya da kıtalar ve okyanuslar ötesi ayrı yerlerde çalışan ve sadece hafta sonları hatta bazen daha seyrek buluşan çiftler olduğu gibi...

Küresel kasaba, bu kişilerin modern dünya üzerinde yaptıkları biteviye Brown* hareketi sırasında, konferans ve sempozyumlar gibi beklenen vesilelerle ya da iş ve tatil gibi tesadüfî vesilelerle karşılaşmalarına dayanan bir dizi olanak barındırıyordu. "Burada ne yapıyorsun" sorusu, Santiago de Chile'de, Seul'da ve Mysore'daki hayatım süresince hep işittiğim bir so-

(*) Brown hareketi: Küçük parçacıkların bir gazın ya da akışkanın içine salındıklarında yaptığı düzensiz hareketler. Sözgelışı, toz zerreciklerini suya bırakırsanız ve onlara mikroskoptan bakarsanız zerreciklerin oldukça rastgele bir tarzda dans ettiklerini görürsünüz - ç.n.

ru olmuştı. Ancak bu, küresel kasabaya has tesadüflerden sadece biriydi. Geçicilik, inziva, CNN'le birlikte otel, bar ya da kiralık arabada karşınıza çıkabilecek beklenmedik olaylar bir başka boyutuydu. İş ya da meslekî turizm olarak adlandırılacak en iyi organize olmuş turneler bile –sözgelişi, güzel yerlerde düzenlenen akademik sempozyumlar, Lake Como'da Villa Serbelloni, Venedik'in sularında Fondazione Cini, kumsal ve golf olanağı barındıran lüks iş toplantıları– küresel kasabanın asıl faaliyet mahali değildi. Küresel kasaba, bölgenin yerlisi olan ailelerle, gezginlerin, yabancıların, projelerin, gelenlerin ve gidenlerin bir bütün oluşturduğu yerel insan ilişkileri ağı biçiminde kendini gösteriyordu. Kısacası küresel kasabanın esas faaliyet alanı dünyanın çeşitli yerlerindeki misafirperver ailelerdi. Helsinki'de olsun Manhattan'da olsun evde ağır-ladığımız misafirler “aile fertlerimiz” değildi. Ancak ister Yeni Delhi'den ister Floransa'dan geliyor olsunlar adeta ailemiz kadar bizden birileri gibiydiler. Küçük gündelik dünyalarımızın birer parçasıydılar. Arkadaşlarımız bizi ilk kez tanıştırdığında dahi –ki bu kesinlikle son görüşmemiz olmazdı– birbirimiz hakkında pek çok şeyi zaten biliyor olurduk. Başvurduğumuz kaynaklar, duyduğumuz haberler ve dedikodular ortakı. Yeni bir muhit içinde kalıcı ya da yarı kalıcı bir varlık edinmek için başka bir yerden beraber gelmiş de olabilirdik. Tıpkı 1980'lerde New School'daki ilk yıllarımda bizim için söz konusu olduğu gibi. Onlar bizim aramızda, biz onların arasında komşuluk ilişkileri içinde yaşıyorduk.

Benim açımdan bu, Marlene'in artan eşliğine dayanan, olağanüstü eğlenceli, rahat, seyahatlerin renklendirdiği, iş, tatil, keşifler, yenilikler ve eski dostlukların iç içe geçtiği bir hayat oldu. Yoksulluk, durmaksızın felaket ve ölümler yaşayan insanların da gülebildiğine, ya da en azından güzel şakalar yapabildiklerine tanık olmak bana şunu söyleme cesareti veriyor: Çok eğlenceli bir hayattı. Çarpıcı eylemlerin, güçlüklerin ve yahut (zihindekiler sayılmazsa) tehlike ve korkunun damgasını vurduğu bir meslek hayatı değildi. Tıpkı ait olduğum şanslı azınlığın diğer fertleri gibi, ben de “kendi hayat deneyimlerim

.... 20. yüzyılın gerçekleri... ve insanlığın tanık olduğu korkunç olaylar silsilesi arasındaki karşıtlık" karşısında şaşkınlığa kapılıyorum.³ Meslekî başarı ölçütleri içinde bakarsak hayatım tatmin ediciydi. Özel hayatımdaysa hiç ummadığım kadar mutluluk tattım.

Gençken hayalini kurduğum hayat bu muydu? Hayır. Bu doğrultuda gelişmiş olması sebebiyle pişmanlık hissetmek saçma, hatta aptalca olur. Öte yandan içimden bir ses, "Böyle bir dünyada insan huzurla yaşayamaz", diye fısıldıyor. Gençliğimde okuduğum adamın dediği gibi; "Mesele onu değiştirmekte."

3 Julio Caro Baroja'dan alıntı, E.J. Hobsbawm *The Age of Extremes*, (Londra 1995) s. 1.

Marseillaise

İkinci Dünya Savaşı haricinde 1933'ten sonra Fransa'ya hemen her yıl gitmiştim. Bu ülke hayatımda neredeyse yetmiş yıl –ve aslında annemin evde çocuklarına Fransızca öğretmeye başladığı tarih düşünülürse galiba daha uzun bir süre– yer tuttu. Annem bunun için baba Dumas'ın *Les Trois Mousquetaires* adlı kitabından faydalanmıştı – kalın ciltli kitabı bitirmeyi asla başaramamıştık. Annem ve kız kardeşleri Fransızcalarını ilerletsinler diye Belçika'da bir pansiyona gönderilmişlerdi. Fransızca'yı evrensel ikinci dil olarak kabul eden Avrupalıların o son nesline aitim. Uzun yıllar seyahatlerle geçen bir hayatın ardından bile, herhangi başka bir yabancı kente nazaran sanırım Paris'e daha sıklıkla gittim. Ve hepimiz açısından Paris Fransa'ya dair yaşadığımız her ne varsa onların özünü teşkil ederdİ, hâlâ da ediyor.

1933 ilkbaharında Berlin'den İngiltere'ye giderken kısa bir mola sırasında bu kentle ilk kez tanışıyordum. Amcamla birlikte yola çıkmıştık. Belli ki hâlâ Berlin'de bir takım son ayarlamalar yapması gerekiyordu ve Paris'te bir işi vardı. Zira Londra'ya giderken bu kente uğramak biraz dolambaçlı bir yol seçmek olurdu. Galiba film işiyle ilgiliydi yapacakları, çünkü Paris'te daha ileriki tarihlerde gerçekleşen faaliyetleri Fransız

sinema ortamına ait kapsamlı bir şebekeye dayanıyordu. Şüphesiz Universal'de geçen günlerinden kalan ve Berlin'de göçmen film teknisyenleriyle olan tanışıklığının güçlendirdiği bağlantılardı bunlar.

Bizim gibi ailelere sahip delikanlılar er ya da geç Paris'e gitmeyi beklediği için heyecanlanmış ancak şaşırmamıştım. Aslında heyecanının tek nedeni de Paris değil, Nazi sınırını iyi giyimli genç bir orta sınıf mensubu bir komünistle birlikte geçecek olmamızdı. Yanlış anımsamıyorsam adı Hirsch'ti ve onun da Fransa'ya neden gittiği pek belli değildi. Tren koridorunda tanışmıştık ve Fransızca'nın konuşma dilinde ilk cümleyi ondan öğretmiştim ("*merde alors*"). Bibliothèque Nationale –o zaman buna dikkat etmemiştim– ile Comédie Française arasında kalan Richelieu sokağındaki Montpensier Otel'i'ne yerleşmiştik. Bu otel binası sayesinde, Üçüncü Cumhuriyete kadar değişmeden kalan 1930'lardaki Fransız asansörlerinin temel modeliyle tanışmıştım. (Amcam Paris'e gerçekleşen sonraki iş seyahatlerinde, o kadar eski olmayan binalarda kalmıştı – en kanlı döneminde Georges Cinq'te.) O akşam ve muhtemelen ertesinde beni Grands Boulevard'lara gezmeye götürmüştü; doğuda Republique'ten batıda Madeleine'e uzanan sıra sıra kafelerle dolu caddeler o tarihlerde de, tıpkı Haussmann'ın zamanından itibaren olduğu gibi Paris'in ana gezinti yerleriydi. Bir yandan da o zamanlar *grues* denilen fahişeleri ve Sèbastopol bulvarının etrafındaki kırmızı ışıklı o bölgeyi eliyle işaret ediyordu. Bölgedeki genelevlerden biri arazinin yıkılıp yeniden yapılandırılması sırasında yıkımdan tarihi eser sıfatıyla kurtulmuştu. Gelgelelim, o binaların birinin kapısından ancak çok uzun yıllar sonra girecektim; bir Macar komünistiyle geçirdiğimiz akşamın ardından, şu anda adresini anımsamadığım müesselerden birinde, dört bir yanı aynalarla çevrili bir yatakta bir grup hanımla bakirliğe veda etmiştim. Gyorgy Adam adlı Macar, Macaristan'a gitmem konusunda bana aşırı ısrar etmişti; ona kalırsa orta yaşlı evli hanımlar yazı geçirdikleri Balaton gölü civarında sadece bizim gibi erkekleri bekliyordu. İleriki tarihlerde Stalinist tasfiyeler sırasında hapse

aılmasına rağmen inançlı bir Marksist olmayı sürdürmüştü. Balaton gölü hakkında ileri sürdüklerini birlikte sınamadığım tek evli hanım Hungarian Academy'nin misafirhanesinde birlikte kısa bir tatil geçirdiğim karım oldu. Misafirlerin bir yemekten diğerine kendi şaraplarını getirdikleri oldukça sevimli bir aile tesisiydi.

Ertesi gün, tek başıma Louvre civarına gittim. O tarihte Gambetta anısına yapılan aşırı süslü devasa mimari anıt hâlâ onun yan tarafındaydı. Bu anıt da Alman işgali ve savaş nedeniyle heykellerin (büyük oranda Cumhuriyetçi) maruz kaldığı yıkımdan kurtulamamıştı. *Venus de milo*'nun ebatı karşısında şaşkınlığa kapılmışım ve daha da çok *Victory of Samothrace* karşısında ve hiç şüphesiz *Mona Lisa*'nın karşısında dikilmiştim. Ancak bana hitap etmiyordu. Halbuki başka bir resim Manet'nin *Olympia*'sı öyle miydi... Belki de on beş yaşında bakır bir delikanlının, *luxe* ve *calme* ile gururlanan ve o an için *volupte*'yle ilgilenmeyen çıplak bir kadına ait hayret verici resimdeki yetişkin ve harika bakış nedeniyle çarpılması kadar doğal bir durum yoktu. Öte yandan bu başyapıtla ilk karşılaşmamı bu denli unutulmaz kılan şehvet duygusu değildi – her şeyden evvel Louvre seksi çıplaklarla dolup taşıyordu. Bilakis bu muhteşem ressam izlenimlerle ortaya çıkan duygularla değil “hakikat”le ilgileniyordu. Bir sonraki yeni yetmelerin tabiriyle, yapmak istediği “olduğu gibi anlatmaktı”. *Olympia* Paris'e yaptığım ilk seyahatten aklımda kalan tek şey. Fransız olmaya ihtiyaç hissetseydim buna Manet vesile olurdu.

Benimse dönüşümden ziyade bilgilenmeye ihtiyacım vardı. İlerleyen üç yıl zarfında ilkin Fransızca sınav geçme yükümlülüğüyle karşı karşıya kalınca, bu bilgiyi kitaplardan ve öğretmenlerden edinecektim. Bunların arasında *agrégation* ya da *thèse*ini hazırlamakta olan, haliyle kendisini Fransız kültürünün öncü konumunda gören bir Fransız aydını da vardı. Çağdaş yazarlardan sadece üçünün ciddi yazarlar sınıfına girdiğini söylemişti; üç “G” yani André Gide, Jean Giono ve Jean Giraudoux'ydu bunlar. Böyle bir tercihi sözgelişi, neden Malraux, Céline ve Gide üçlüsüne yeğlediğine dair bir fikrim yoktu.

Hepsini gerekli ihtimamı göstererek incelemiştim ve Gide'yi sıkıcı bulmuştum, itiraf edeyim bugün de hâlâ bana sıkıcı gelir. Berlin'deki *Vossische Zeitung* sayesinde Jean Giono'yu zaten tanıyordum. Yukarı Provence'in kırsal yaşamına dair yazdığı rapsodileri tefrikalar halinde gazetede basılmıştı. Güneş, toprak, tutku ve taşra yabaniliğini harmanladığı *g ve ten*  ylesine etkilenmiştim ki, Akdeniz'de yaptığım bir uzun yürüyüş sırasında yolumu değiştirip Basses Alpleri'nde yaşadığı yere, Monosque'a uğramıştım. Amacım yazara bağlılığımı ifade etmek –orada değildi– ve yazdığı insancıl oyunların tanığı olan Durance nehrinin buz gibi sularına dalmaktı. Bu uzun kutsal yolculuğu aynen yapan bir hayranı daha olduğunu görmüştüm: Polonyalı göçmen bir ailede doğmuş pek çekici olmayan bir genç kız da, insanın içini dağlayan o hatiplik karşısında sarhoş olmuştu. Bir Provence akşamında saf duygularla notlarımızı karşılaştırmışuk. O dönem yayınlanan romanlarının ucuz baskılarını hâlâ saklıyorum ancak o günden beri bir daha okumaya cüret edemedim.

Öte yandan, seçkin Jean Giradoux'nun yazılarını bugün bile hâlâ ara sıra okurum. Büyük aktör-menajer Louis Jouvet'nin sahneye koyduğu oyunlarıyla o tarihlerde de Fransız halkı tarafından aydınca eğilimlere sahip ve çok başarılı bir oyun yazarı olarak tanınıyordu. Başka bir dünyanın düpedüz kaçınılmaz olduğunu gösteren melakolik bir kanaat sergileyen *La guerre de Troie n'aura pas lieu* (Truva savaşı gerçekleşmeyecek) adlı oyunu, 1930'larda Fransız kurumu içinde öğrencilerin h len ana metinlerinden biriydi. Roman biçimindeki kendi kendine konuşmalarına hayrandım. Bilhassa da Fransızlar için Fransa'nın maņasıyla, Almanlar için Almanya'nın taşıdığı mana arasındaki düpedüz bağdaşmazlığı ve her iki uygarlığın birbirini tamamlayıcı taraflarını sergilemeyi hedefleyen, Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra yazdığı *Siegfried et le Limousin*'deki m kemm l, heyecanlı nutuklara hayran kalmıştım. Aşırı derecede  ne çıkan bir Vichy taraftarı ya da işbirlikçisi olmadığı halde Kurtuluş'un ertesinde bu oyun yazarının neden Fransız düşün ortamından yok olduğunu belki bu açık-

layabilir. Arzuladığı iki rakip arasında kalan aşık gibi, kültürler ve diller arasında muallakta kalan Giraudoux'nun hem içgüdüsel hem düşünsel anlamda ateşli bir Fransız olup hem de Almanya'yı sevebilme becerisine hayrandım, hele de bunu ikisiyle de dalga geçerek yaptığında...

Bana Almanlardan söz etmesine ihtiyacım yoktu ancak Fransa'ya dair yeni bir şeyle karşılaşılıyor ve tanışıyordum; bu Giraudoux'nun köklerinin bağlı olduğu ve tarihçi dostum Richard Cobb'un hakkında herkesten iyi yazılar yazdığı Üçüncü Cumhuriyet'in Fransa'sıydı. Romanlarının inanılmaz ortamı sayesinde tanıştığım Fransa, kendi üstünlüğünden emin olan –Britanya'da yalnız Eton Collegelilerin olduğu gibi– yüksek tabaka aydınların Fransa'sı değildi. Gerçi Paris Ecole Normale Supérieure'nün bir mezunu olarak kendisi de bu türe oldukça iyi bir örnekti. Kendi adıma Jakoben Fransa'sını bizzat onun sözcülüğünü yapan yayın organı sayesinde keşfedecek ve o da 1930'larımla Fransı, *Canard Enchaîné** Cumhuriyeti olacaktı.

Mali desteği ya da devlet desteği olmayan, her tür reklam almayı reddeden, kendisini açıkça, “Çarşamba günleri çıkan taşlama gazetesi” olarak adlandıran ve Dunkirk'ten Perpignan'a, Cafés du Sport ve Cafés du Commerce'in yarım milyon müdavimi tarafından haftada bir takip edilen o dört –ya da nadiren de olsa altı– gri gazete sayfasından ibaret yorum, fıkra ve karikatürler Üçüncü Cumhuriyet'in belki de tek milli ifadesiydi. Aslında gazetenin dili, geleneği, düsturu ve tavrı o denli esrarengizdi ki, onunla birlikte doğmamış ve yetişmemiş olanlar için büyük oranda anlaşılmaz olarak, ya da hiç değilse yorum-suz kalırdı. General de Gaulle'den sonra, Dük Saint Simon'un, 14. Louis'in anılarını kaleme aldığı klasik tarzdaki haftalık bir “saray bülteniyle” de Gaulle'u alaya aldığından, asıl okurlarından, yani radikal sosyalistlerden ve Clochemerle'nin sosyalist hatta komünist seçmenlerinden ziyade üniversite öğrencilerine ya da politik grupçuklara hitap eder olmuştu. (Clochemer-

(*) *Canard Enchaîné*: 1915'te kurulan ve on beş günde bir yayımlanan bir siyasi taşlama, mizah gazetesi. Canard Fransızca hem “ördek” hem de argoda “gazete” anlamına geliyor – ç.n.

le Üçüncü Cumhuriyet'in prototipi bir topluluktu. *La france profonde*'da cep telefonlarının yaygın hale gelmesinden ötürü, taşradaki kulübeleri kaldıran bir ülkede artık bulunamayacak bir özellikti bu.)* Zira, Cumhuriyet'in solda hiç düşman sahibi olmadığına dair sahip oldukları temel inancı ifade eden bir makaleydi. (Diğer makaleler Özgürlüğe, Eşitliğe, Kardeşliğe ve Akla inanç, anti-klerikalizm, savaşa ve savaşçı siyasete duyulan nefret ve iyi bir şarabın erdemleri üzerineydi.) Hükümetlere düpedüz şüpheli yaklaşıyordu. Gazetenin 1930'lardaki okurları, vergilerini artıran hükümetlerde yolsuzluk yapan ve kendilerini sömüren zenginler hakkında veya "kafamızı şişirmeye" (*bourrage de cranes*) çalışan gazetecilerle siyasetçiler hakkında hiç aldanmadıklarını düşünüyorlardı. *Canard* onların fikirlerini doğrulamakla birlikte tıpkı okurları gibi, o da tam olarak sistemin aleyhine *ifşaat* yapmıyordu. O tarihlerde meslekî ilerleme ve servet edinmenin yolunun cumhuriyetçi erdemler olmadığını –hatta devletin, eğitimin erdemlerini tanıması ve berikinin hasretini çektiği** *Palmes Academiques*'in düzeni bile olmadığını– fark eden idealist bir okul öğretmeninin anlatıldığı Marcel Pagnol'un ünlü komedisi *Topaze*'de olduğu gibi, yolsuzluklar savaş yürütülmesi gereken bir durumdan ziyade acı kahkahalarla karşılanacak bir durumdu.

1936 yılının yaz ayları boyunca Porte de Versailles'deki dairelerinde yaşadığım, öğretmenim Madame Humblin Croissant kadar hiç kimse *Canard*'ın dünyasına o denli uzak olamazdı. Londra Yerel Yönetim Konseyi'nin verdiği bir burs vesilesiyle oradaydım ve Cambridge'e gitmeyi bekliyordum. Norman kökenli kır saçlı bir hanım olan Madame Croissant, arp çalıyor, muhafazakâr ve ilkel *Revue des Deux Mondes* alıyor ve pek çok başka meselenin yanı sıra Proust okumalarını onaylamıyordu.

(*) Gabriel Chevalier'in iki savaş arasında yazdığı romanıyla ölümsüzleşen bu Burgund kasabasında siyaset, sağ ve sol arasında uyuşmazlık yaratan –Üçüncü Cumhuriyet'in özelliklerinden biri sayılan– bir umumi pisuarın konacağı yere bağlıydı.

(**) *Topaze* kaçınılmaz olarak aklıma gelmiş ve Fransız hükümeti beni "Palmes Academiques" ödülüne layık gördüğünde gülmek için kendimi zor tutmuştum.

Kitabı, Montparnasse'daki D me kadar sıklıkla ziyaret ettiğim, Raspail Bulvarı'nda ödünç kitap verilen Gallimard kütüphane-sinden almıştım. (Gallimard kitapçısı da hâlâ aynı blok  ze-rindedir.) Ona sorarsanız Proust, kötü bir Fransızca'yla yazı-yordu. Öte yandan bana Fransız sofrasının katı hakikatlerini öğretmişti; söz gelişi sebzeler ve et yemekleri karman  orman bir şekilde aynı tabakta servis edilmemeli, ayrı yenmeli ve ba-lıĝın yanında şarap olmalıydı ("*le poisson sans boisson est po-ison*"). Sınırlı ve resmî bir sosyal hayatı vardı. Olaĝan st  bir kuzeni olmasına raĝmen sanırım her ikimiz de birbirimiz için bir hayal kırıklıĝı idik. Onun Fransa'sıyla benimki farklıydı.

Benim kuřaĝımın aydınları 1930'larda Fransa'yla tanışacak denli şanslıydı. (Kentin, aynı kuşaktan genç kadınlara sundu-ĝu açılım kesinlikle daha sınırlıydı.) 1933 ilkbahar aylarında adımlarımı attıĝım ve o tarihten başlayarak İkinci Dünya Sava-řı'na kadar yaz aylarını ge irdiĝim Fransa hakkında tarihçiler özel bir coşku beslemiyordu.    nc  Cumhuriyet son nefesi-ni vermek üzereydi. Kültürel olarak Fransa Birinci Dünya Sa-vaşı'ndan önce biriktirdiĝi sermayeye dayanıyordu, ki buna 1918'den sonra Fransızlar pek az ek yapmışlardı. İki savaş ara-sındaki dönemde *Ecole de Paris*'in yerli ya da göçmen büyük isimlerinin  oĝu olgunluk  aĝlarına ve sahip oldukları şöhrete 1914'ten önce erişmiş sanat ılardı. Boks sporu, New Orleans, siyaset ve gastronomi üzerine en iyi Amerikan yazarlarından biri olan A.J. Liebling'in ifade ettiĝi gibi, iki savaşın arasında, tıpkı Paris'in kaliteli fahişeleri gibi, Fransız *haute cuisine* bile çoktan altın  aĝını geride bırakmıştı.

Halbuki bizim g rd ĝ m z bu deĝildi. Her şeyden önce Matisse ve Picasso'nun etkisi hâlâ g r l g r l hissediliyordu ve Fransız sinemasının en iyi yeteneklerinden Renoir'in oĝu her yıl yeni bir başyapıt üretiyordu. Bizim g rd ĝ m z, inişe geçmiş bir ülke deĝildi, nerede kaldı Fransızların –yarım yüz-yıl sonra dahi uzlaşmakta zorlanacakları– İkinci Dünya Sava-řı'nda yaşanan utanç verici ve sefil faslının eřiĝinde olduĝunu düşünelim. Bilakis bizim g rd ĝ m z 18. yüzyıl Aydınlanma-sı'ndan itibaren uygarlık ve iyi yaşamın cevheri olarak imgesi

egitimli batı üzerinde damgasını vuran Fransa'ydı. İyi Amerikalıların ölümden sonra Paris'e gittiklerine dair o meşhur anekdot –ilk olarak 1867 yılında Fransız entelektüellerinin *Paris Guide* adlı alametinde, tek ciltlik ansiklopedide yazılmıştı bu– hâlâ bu konudaki düşünceleri eksiksiz yansıtıyordu. (Kuzey, Güney ya da Orta) Amerikalılar, diğer bütün yabancılara nazaran çok daha uzun süre Paris'i bir cennet diyar olarak görmeyi sürdürdüler. Nazi Almanyası dahi bu inançtan tam anlamıyla sıyrılmamıştı. Askerî olsun sivil olsun Alman savaş dönemi seçkinlerinin işgal altındaki Fransa'ya dair anılarında –mağlup olanın diğeri karşısında kendini aşağı hissedeceği şüphe götürmezse de– fatihlerin kendilerini bir anlamda Romalıların Atinalılar karşısındaki konumlarında buldukları belirtilir. Fransız hayranı yabancılar, Fransızların hâlâ sahip oldukları sarsılmaz kanıyı kabul ediyorlardı; ülkeleri onlar için dünya medeniyetinin merkezi ve kendisine benzeri biçimde tartışmasız üstünlük payesi biçen diğer kültür Çin gibi, usun “orta krallığı”ydı.*

Bizlerin Fransa'ya bakışımızda onların değer ölçütünü göz önüne alma nedenimiz neydi? Neden bizim için Paris hâlâ bir anlamda, 19. yüzyılda olduğu gibi “20. yüzyılın da başkentiydi”? Resim, heykel ve Fransız romanının sıradışı geleneği sayılmazsa, Fransa'nın üst düzey düşün ve kültür hayatıyla ilgili hiçbir şey kesinlikle “dünyanın en iyi” örnekleri değildi ya da öyle gibi görünmüyordu. Diğer önemli Avrupa dillerindeki edebiyatın Fransızca'dan aşağı kalır bir yanı yoktu. En ateşli Fransız hayranları bile, Rabelais'in ya da Racine'in, Goethe'ye, Shakespeare'e, Dante'ye ya da Puşkin'e nazaran daha üstün olduğunu öne sürmüyordu. Bütün özgünlüğüne rağmen Fransız müziği Avusturya müziğinden sonra geliyordu. Fransız felsefesi Alman felsefesinden bariz derecede daha geriplandaydı. (Orta Avrupa geçmişine sahip gençler açısından) o dönemin Fransız bilimi, Britanya'nın ve 1933'ten önce Almanya'nın ulaştığı birinci sınıf muazzam oylumdan yoksundu.

(*) Orta krallık: Çinlilerin dünyanın merkezi olarak düşündükleri Çin İmparatorluğu için verdikleri ad – ç.n.

Fransız teknolojisi Eyfel Kulesi ve *art nouveau* Metro zamanına çakılıp kalmış gibiydi. Ve günlük hayattaki modern konfora gelince... O tarihlerde Anglo-Sakson kültürüne yabancı olan *bidet* sayılmazsa, hayatlarının sonuna kadar otelde kalmaya yetecek kadar paralı genç Amerikalılarla Britonları, buralarda cezbeden herhalde Fransız tuvalet tesisatı değildi.

Kısmen daha hafif düzeyde olsa da Fransız medeniyetinin üstünlüğü tartışmasız kabul ediliyordu. Voltaire'den itibaren Fransız anlayışı Batı dünyası için bir örnek teşkil etmişti. Hiç kimse, Fransız kadınlarının *couture* ve kozmetiklerinin, Fransız yemekleri ve şarabının dünyanın en iyileri olduğuna dair şüphe duymuyordu. Fransız (heteroseksüel) cinsel yaşamına en maceraperest ve inceliklisi gözüyle bakılıyordu. Bütün bu ve benzeri konularda Fransız tarzı ve tadı benim kuşağımın takip etme eğiliminde olduğu tarzdı. Bu bile, Fransa'nın seçilmiş üstünlüklerini, ülkenin özüne dair genel bir üstünlük olarak algılama konusundaki epeydir yerleşmiş alışkanlığa dayanıyordu. Fransa'nın üstün olmadığını gayet iyi bildiğimiz bir yığın konu vardı. Öte yandan Fransa'ya duyduğumuz hayranlık, benim kuşağımdan Kuzey Amerikalı, Orta ya da Kuzey Avrupalı kadın ve erkeklerin muhakkak fark edecekleri bir hakikatten de etkilenmiyordu: Şöyle ki, iki savaş arasındaki Fransız hayatı kapalı alanlar dışında pek az faaliyet içeriyordu. Bu hayatın doğayla pek bağı yoktu. Tek tek ya da yalnız yapılan uzun yürüyüşlere, dağcılığa, kayağa, egzersize pek önem verilmiyor, takım oyunu seyirciliği hatta futbol bile önemsenmiyordu. 1930'larda açık hava faaliyetlerine yönelik ilgi hâlâ ideolojik olarak sosyal Katoliklerden tutun da aleni gericiilere kadar, muhafazakâr cephenin elinde gibiydi. Buna karşılık, ülkede halkın desteğini kazanan tek spor tutkusu olan bisikletçilerin Tour de France'ı, birkaç komşu ülke haricinde Fransa'nın dışında hiç ilgi uyandırmıyordu.*

(*) Bununla birlikte, 1930'lardaki Amerikan ve Avusturya tenisinin yükselişinden birkaç yıl önce, "Four Musketeers",- Cochet, Lacoste, Brugnon ve Borotra - ve o zamanın önde gelen ender kadın sporcularından Suzanne Lenglen sayesinde Fransa'nın uluslararası tenis camiasında öne çıkan bir rolü oldu.

Diğer taraftan, Fransa'nın bir önemli meziyeti vardı. İsteyen her yabancıya medeniyetinin kapılarını açıyordu. Paylaşmamız için bize sunuyordu. Bunun tek nedeni Mussolini ve Hitler'in Alman ve İtalyan kültürlerini kirletmiş olmaları değildi –zira benim kuşağım faşist Venedik ve Roma'da tatil yapmayı aklından bile geçirmezdi– İngiliz kültürü haddinden fazla tecrit olmuş gibiydi ve Amerikan kültürü de bariz derecede bizden farklı bir kabileye ait gibiydi. Batılı bir eğitimle yetişen dünyadaki herkes açısından modern dünya tarihinin başlangıç noktası olan Fransız Devrimi, en itibarlı ve eşi benzeri olmayan saray kültürlerini demokratize etmiş ve şovenliğiyle meşhur bir milletin kapılarını, özgürlük, kardeşlik, eşitlik ilkeleriyle tek ve bölünmez Fransız dilini kabul eden herkese açmıştı. 19. yüzyılda Fransa, Avrupa'da göçmen kabul eden başlıca ülkeydi, aynı zamanda –bilhassa da 1830-1848 devrimleri arasında– bütün Avrupa'dan gelen uluslararası politik ve kültürel muhaliflere kapısı açık bir ülke olmuştu. 20. yüzyılın başlarındaki, İspanyol, Bulgar, Alman, Hollandalı, İtalyan, Rus sanatçıların Latin Amerikalı, Norveçli ve elbetteki yerli Fransız sanatçılarla omuz omuza verdiği *Ecole de Paris* başka nasıl mümkün olabilirdi? Başka hiçbir ülkede savaş sırasındaki Direniş hareketi orada olduğu kadar ülkenin yerleşik yabancılarına – sözgelişi mülteci İspanyol Cumhuriyetçilere, muhtelif Polonyalıları, Orta Avrupalılara, Ermenilere ve Komünist Parti'nin *MOI'sine* (*main d'oeuvre immigree* – mülteci emekçiler) ait Yahudilere bel bağlamamıştır. Cambridge'e gitmezden önce Paris'teki geçirdiğim günlerden aklımda kalanlar Left Bank'ın sanat galerilerindeki Amerikalılar, tavan aralarındaki Alman sürrealistler, Rusya'dan ve Orta Avrupa'dan gelip tanınmayı bekleyen züğürt sanatçı dehalarla dolup taşan Montparnasse'daki Dôme Kafesi'nin masalarıydı. Cambridge'e okumaya gittikten ve Komünist Parti'ye katıldıktan sonraki anılarımda ise, Rue de la Harpe'ta bulunan Restaurant des Balkans'da anti-faşist Orta Avrupalılarla yaptığımız toplantılar; İtalyanlarla, Almanlar ve sonrasında İspanyol mültecilerle, zulüm mağduru Yugoslavlar ve muhtelif As-

yalılarla dolup taşan ve düzenlenmesi için James Klügmann'ın sadık genç Cambridgelilerini seferber ettiği uluslararası konferanslar yer tutuyor.

Zira Hitler, Fransa'nın sadece görülmedik bir enternasyonal odak haline gelmesine sebep olmamıştı. Bilakis burası 1933-1939 arasında Avrupa uygarlığının korunabileceği son sığınak ve faşizmin ilerleyişiyle birlikte Avrupa solunun ayakta kalan en son karargâhı olmuştu. İltica talebiyle gelenleri ve mültecileri pek hoş karşılamasa da, Münih'ten önce Britanya'dan faklı olarak kitlesel göçlere alışkın olması hasebiyle Fransa, onları uzak tutmak için hiç çaba sarf etmiyordu. İltica edilecek başka yerler de vardı; sözgelişi, küçük Benelüks ülkeleri, (Münih'e kadar) Çekoslovakya, gönülsüz İsviçre, Brecht'in gittiği Danimarka, hatta apolitik Yahudiler için Mussolini 1938'de ırkçılığı getirene kadar İtalya... (Ancak Büyük Terör dönemlerinden itibaren Stalin Rusya'sı bunlara dahil değildi.) Bu ülkeler zulüm kurbanları için sadece sığınacak bir delikti. Fransa ise farklıydı. İyi zamanlarında sürgünler oraya gönderilmeye can atardı. Cehenneme doğru gidişatın son demlerinde, parçalanmış bir Avrupa manzarası tabloya hakimken, 1937'de düzenlenen Uluslararası Fuarın – o son etkinliğin Paris'te yapılması o zaman da bugün olduğu gibi herkese doğal görünmüştü. Başka nerede yapılabilirdi ki? Kesinlikle bu etkinliği hem uluslararası hem de Fransız niteliğiyle anımsayan bir ben değilim: Bu fuar sadece Picasso'nun Guernica'sı ya da birbirlerine öfkeyle bakan Alman ve Sovyet pavyonlarıyla değil, Fransız sanatının o güne kadar gördüğüm en güzel, en parlak sergisiyle de akılda kalmıştı.

Derken kısa bir süre için Fransa yalnız uygarlığın sığınağı değil bir de umut diyarı haline gelmişti. 1934'te cumhuriyetçi halkçı politikanın yerel içgüdüleriyle (Cumhuriyetin savunulması için soldan düşmanı olmayan birlik), Fransız KP'siyle Komintern'de yer alan Orta Avrupalı, harareti bir Fransız hayranı "Yoldaş Clément" in beklenmedik düzeyde gerçekçi anlayışının birleşiminden, faşizmin görünüşe göre durdurulamaz ilerleyişine karşı savaşmak için en iyi strateji yani "Halk Cep-

hesi"¹ kotarılmıştı. 1936'da Halk Cephelelerinden biri İspanya'da seçimleri kazanmıştı. Mayıs'ta Fransa'da seçimleri kazandı. Fransız tarihinde resmî makamlara ilk kez bir sosyalistin başkanlık ettiği ilk hükümeti getirmişti – komünistler Kabin'e'ye girmeyi başaramamıştı. Bunun yanı sıra, kendiliğinden gelişen olağanüstü bir işçi sınıfı umuduna ve neşe patlamasına neden olmuş, işyerinde yapılan oturma grevleri dalgasını, daha doğrusu 1936 Haziran ayının fabrika işgallerini gündeme getirmişti. Paris'e geldiğimde bu sıradışı ve gözle görülür derecede iyi huylu zafer kutlamaları bitmek üzereydi. Ancak her şey sona ermemişti; birkaç hafta içinde o yılın 14 Haziran gününü unutulmaz kılan olay gerçekleşecekti. Olup bitenleri mümkün olan en iyi yerden izleme şansına sahiptim: Hiç şüphesiz amcamdan satın aldıkları makara filmleri kullanarak büyük günü fotoğraflayan Fransız Sosyalist Partisi'nden bir grup radyo habercisiyle beraber bir tırın içinde Paris'in etrafını dolanıyorduk.

Sofu Katolikler için Papa'yı görmeye giden kitleler ne anlam taşıyorsa, benim kuşağımın genç devrimcileri için de kitle gösterileri aynı anlama gelirdi. Ancak 1936'da, Place de la Republique'in doğusu Bastille'in alınışının yıldönümü, Fransız solutionun tüm büyük kitle gösterilerinden daha büyüktü. (O yıl hiç kimse milli tatil sırasında kentin burjuva kısmında gerçekleşen askerî geçit törenleri ve diğer kutlamalara ilgi göstermemişti.) Paris halkının hepsi yürümek, daha doğrusu bitmeyen bekleyişler arasında sağı solu gezmek, ya da yürüyüşü izlemek ve ıpkı yeni evlilerin ardından ailelerin yaptığı gibi yürüyüşçülere tezahürat etmek üzere hazırды. Kızıl bayraklar ve üç renkli bayraklar, önderler, Renault'un başarılı erkek grevcilerinden ve Printemps'in ve Galeries Lafayette'in başarılı kadın

1 Bu çarpıcı kişiliğin Annie Kriegel ve S. Courtois tarafından kaleme alınan biyografisine bakınız: Eugen Fried: *Le Grand Secret du PCF* (Paris, 1997). Halk Cephesi'nin yaratılmasında Moskova'nın ve Paris'in görelî rolleri üzerine çok tartışıldı. Ancak bugün görünen o ki, cephenin gerçek anlamda icat edilmesi, sözüm ona "Birleşik Cephe" adı verilen şeyin diğer sosyalistlerden, sosyalist olmayan liberalere ve nihayetinde komünizme ne kadar karşı olursa olsun tüm anti-faşistlere kadar genişlemesi fikrine komünistlerin hazır olması Fransa menşeliydi.

grevcilerinden oluşan takviye işçi destek kuvvetleri, kendi bayrakları altında yürüyen Özgürleşmiş Britonlar, Star of North Africa'nın yeşil bayrakları altında yürüyenler kaldırımlara dizilmiş kitlelerin, kalabalık pencerelerin, misafirperverce el sallayan kafe sahiplerinin, garson ve müşterilerin, ve hepsinden daha büyük coşkuyla toplanıp alkışlayan genelev tayfasının önünden geçiyordu.

Hiçbir şey düşünmeden zihnimi serbest uçuşa bıraktığım ender günlerden biriydi. Sadece hissediyor ve yaşıyordum. O gece Montmarre üzerinden fırlatılan havai fişekleri izlemiştik ve parti binasından ayrıldıktan sonra Paris sokaklarını, geri-singeri adeta bulutların üzerinde gezercesine usul usul kat etmiştim. Kimbilir kaç sokak başı *bals*'da durup birşeyler içtim ve dans ettim. Pansiyona geldiğimde şafak söküyordu.

Aslına bakılırsa, Halk Cephesi neredeyse gençler için tasarlanmıştı zira ("spor ve sağlık" adlı Leo Lagrange'ın atandığı yeni bakanlık müsteşarlığının çıkardığı yeni bir yasanın ödeneğine bağlı olarak) ilk kez devletin ödediği tatiller ve ucuz tren biletleri gündeme geliyordu. Hayatta milli piyangodan kazandığımı yegâne ikramiye olan -165 frank'la, (ya da 1936'nın kurlarına göre 2-3 pound civarıydı), Pireneler'de ve Languedoc'ta sırt çantasıyla yapılan on beş günlük bir geziye çıkmıştım. Böylelikle, Gare d'Orsay'dan gece treniyle Luchon'a giderek Loi Lagrange'ın sunduklarından ilk nasiplenenden biri oluyordum. Başlayalı haftalar olan İspanya İç Savaşı'yla tek doğrudan karşılaşmam da bu yolculuk vesilesiyle gerçekleşmişti. Bu bir başka bölümün konusu (20. bölüm). Ayrıca (yolda karşılaştığım bir Çekoslovak aracılığıyla) otostop yapmayı öğrenmiştim. Başiboş küçük bir azınlık olan genç Orta Avrupalı *Tippler* (otostopçular) sayılmazsa, bu yöntem Avrupa'da o tarihte neredeyse hiç bilinmiyordu. Bu son derece kolaydı, hele de orta sınıf arabalıları elinizi çabuk tutup Napolyon hakkında ne düşündüklerini sorarsanız, komünistlere ve Leon Blum'a* yönelik tiksintilerini sunmalarını engelleyebiliyordu-

(*) Leon Blum: Fransa'nın 1870'ten sonra iktidara gelen ilk sosyalist başbakanı - ç.n.

nuz. Bu konu hakkında hiç yoksa 200 kilometre boyunca konuşabilirlerdi. Daha sonraları da her yıl sırt çantalarımla yaptığım uzun gezilerde otostop sayesinde Fransa hakkındaki bilgimi geliştirecektim.

Savaş başladığında kuşağımın diğer fertleri gibi ben de Paris'i gayet iyi –hatta belli açılardan Londra'dan bile iyi– bildiğimi sanıyordum. Merkezî Londra'nın eş değerdeki bir geniş kütlesine nazaran Montparnasse, Pantheon, Pont Saint Michel ve sere serpe uzanan Raspail Bulvarı'yla Rue de Rennes'te muhtemelen kendimi daha rahat hessediyordum. Dillerini iyi konuştuğum için Fransızlar tarafından tebrik edilme aşamasını çoktan geride bırakmıştım, Fransızca'yı yeterli düzeyde kullanıyordum. Fransız siyasetini de en az Britanya'nınki kadar biliyordum ya da bildiğimi sanıyordum; tiyatro kumpanyalarında kimin moda olduğunu (Jouvet, Dullin, the Pitoëffs) biliyordum; Renoir'ın *Le régle du jeu* adlı filmini gösterime girer girmez görmüştüm; tıpkı Jean Gabin gibi dudağımın kenarıyla Gauloises sigaraları içiyordum; ve hem Saint-Just'ın eserlerini hem de Robespierre'in konuşmalarını satın alıyordum. Aslına bakılırsa sandığımızdan çok daha az şey anlıyorduk. Fransız işleriyle herhangi bir akademik, meslekî ya da ailevi bağımız olmadığı düşünülürse kendimizi Paris'te evimizde hissediyorduk. Fransa'yla aramız iyiydi, Fransa'da kalmaktan da memnunduk.

Öte yandan, Fransa'yla ilişkimde şaşırtıcı bir taraf vardı. Göçmenlerden ya da aşağı yukarı kalıcı bir yer edinmiş yabancılardan ziyade Fransız halkı, yani doğma büyüme Fransızlar ilişkilerime dahil değildi. 1930'lardaki yabancıların çoğu için Fransızlar, kendi ülkelerinin ana film setinde figüran ya da hizmet sektöründe çalışan kişiler olarak mevcuttu. Misafir gelen yabancıların ve göçmenlerin haricinde Paris'te Fransız arkadaşlar edinmem ve Fransızlarla zaman geçirme alışkanlığı kazanmam ancak 1950'lerden sonra söz konusu oldu.

Fransızlar o zamanlar –ve kuşkusuz hâlâ da– çarpıcı derecede resmî insanlardır ve toplumları da açıkça saptanmış roller ve usullerden menkul bir oyundur. Hovardalığıyla meşhur muhakkak orta yaşlı bir felsefecinin, 1950'lerde sahip olduğu

tek sermayenin dizlerinin üzerine çökerek bir hanıma gül takdim etmek olduğu bir başka ülke daha var mıdır bilmem. Samimi dostluklar dışında, Fransız erkekleri günlük mektuplaşmalarını hâlâ titizlikle derecelendirilmiş geleneksel hürmet ifadeleriyle bitirirdi (Mösyö, en içten duygularımı/hürmetlerimi/en derin hürmetlerimi kabul etmeniz dileğiyle). Fransız Akademisi'ne veya College de France'a seçilmek için –bunun için hâlâ birisi tarafından resmen aday gösterilmeniz gerekir– aday oy toplamak için bütün kurul üyelerini tek tek ziyaret ederdi. Hiçbir yerde katıyen bu denli törensel bir işlem yoktur, bu bir onur ve başarılı akademisyenin o günlere gelmesine katkıda bulunanların, berikinin törensel kılıcını hayranlıkla izlemek üzere toplandıkları kabul görmüş bir sosyal yükümlülüktü. Teklifsizliğin bile kendine göre yükümlülükleri vardı. Solcu aydınlar bu konumları sebebiyle konuşurken Belleville söz dağarcığını kullanmaları gerektiğine inanırlardı. Bununla birlikte, onların hayatlarına bir şekilde takdim edilmeden giremezsiniz, aynı şey belki bugün de geçerlidir. Yalnız Fransa gibi bir ülkede, büyük tarihçi Ernest Labrousse'un –birbirimizi Britanya'da düzenlenen iktisat tarihi konferanslarından gayet iyi tanıyorduk– evine misafir olduğunuzda, *cher ami*, *cher collègue* hitaplarıyla çalışma odasına buyur edilmeden önce, on dakika boyunca kurallar gereği girişte bekletilmeniz söz konusu olurdu. Sorbonne'da bir profesör ve Leon Blum'un kabinesinde eski bir Chef-de-Cabinet yapılması gerekenin ne olduğunu bilirdi. Jean Paul Sartre, böyle bir kamusal statü anlayışından bütünüyle yoksun görünen, bugüne kadar tanıdığım, tek konumu gereği “büyük Fransız aydını”ydı.

Eşitliğin kendisi bile resmileşmişti. Kısmen benden genç Fransız meslektaşlarım Ecole Normale Supérieure ve benzeri seçkin eğitim kurumlarında okuyan ya da buralardan mezun olan öğrencilerin birbirine hitap ettikleri tarzda bana *sen* dediklerinde, onlardan bir aydın olarak kabul gördüğümü biliyordum. (Elbette, Doğu Alman Cumhuriyeti haricinde, bütün komünistler de konumu ne olursa olsun ve hangi ülkeden gelirse gelsin haliyle böyle hitap ediyordu. Ancak vaktiyle Par-

ti'de yer alan Fransız tarihçilerin çoğu ben onları iyi tanımaya başladığımda Parti'den ayrılmıştı.) Bunun kişisel samimiyet anlamına geldiğini söyleyecek değilim. Bunu samimimiyetten ayıramadığımdan, gerek yaşça gerek sahip olduğumuz ün açısından benden daha kıdemli olan Fernand Braudel'le kişisel ilişkimiz, büyük tarihçi birbirimize *sen* diye hitap etmeyi önerdikten sonra hiç düzelmeyecek şekilde kötürümleşmişti. Eskişi gibi "siz" diyemediğiniz ve o "sen" de bir türlü dudaklarınızın arasında çıkmadığı için konuşmak çok zorlaşmıştı; tıpkı George Perec'in yaptığı gibi "e" harfini kullanmadan bir roman yazmaya benziyordu bu. Bir türlü ona sıradan bir samimi arkadaşım gibi davranmaya alışamadım, daha ziyade, lütülfâr bir biçimde bana tenezzül eden patron gibi gördüm ve onu sevmeyi ve ona hayranlık duymayı bu rol içinde öğrendim. (Bu kusursuz oynadığı bir roldü.)

Böyle bir ülkeye coğrafi olarak giriş kolaydı. Öte yandan birinin takdimi ya da o zımni tanınmışlık emareleri olmadan insan ilişkilerine girmek o kadar kolay değildi. Bunlar tıpkı Parisli arkadaşları oturdukları dairelerinde ziyaret ederken bilmeniz gereken dış kapı kodları gibiydi – öyle ya geleneksel *kapıcı* karanlık çöktükten sonra ya da hafta sonları gelip gidene dikkat etmiyordu. Benim açımdan giriş kodları Komünist Partisi ve Fransız tarihçilerinin en azından bir klanıydı. 1950 yılında düzenlenen Paris Tarihbilimcileri Enternasyonal Kongresi için ve onun sayesinde bana kapılar açılmıştı. Büyük akademisyen girişimci Fernand Braudel ve mükemmel kurmaylarından Clemens Heller, 17. bölümde anlatılan bu kongrede tanıştığım insanlardan seçerek, çok geçmeden Sorbonne'a muadil olacak bir kuruma şekil verecekti; Ecole Pratique des Hautes Etudes'in "Altıncı Bölümü"ydü bu. Günümüzde bu Maison des Sciences de L'homme'un siyah cam binasında "Sosyal Bilimler Yüksek okulu" adıyla faaliyetlerini sürdürüyor. Gestaponun yıllar önce mahkumlara işkence yaptığı eski Cherche-Midi hapishanesinin bulunduğu yere Braudel ve Heller'in inşa etmeyi başardığı bu siyah cam bina, Hôtel Lutetia'nın konforlu odalarına bakıyor. Ve Maison'un resmî bir kurum olarak getir-

digi yenilik sadece bununla sınırlı değildi; Braudel'in ama bilhassa da Heller'in sayesinde, okul Fransızlarla yabancıları sistematik olarak bir araya getirmeye çalıştı ve her şeyden öte teklifsizliğin ve senli benli konuşmanın önemini teslim etti.

Haliyle bu durum, Braudel'in ve *Annales*'in etrafındaki tarihçiler grubuyla kurulan kişisel ilişkileri kolaylaştırdı – bilhassa da ellilerin ortalarında tanıştığım reis hariç, onların henüz büyük hatta önemli bile sayılmayan, isimlerini tanıtacak eserleri bulunmayan tarihçiler oldukları düşünülürse... Bir anlamda meslekî hayatlarımız sosyal ilişkilerimiz beraber ilerledi. Bu durum hiç değilse, Fransız aydınları cephesinde Soğuk Savaş döneminin komünizm aleyhtarlığına mezara gömülmesinden çok sonraları yani 1990'larda şaşırtıcı bir geri dönüş yaşanana kadar devam etti. Öte yandan akademik ortam aracılığıyla kurulan dostluklar 1960'lara kadar tam anlamıyla gelişmemişti; Maison ve Ecole'le (senede bir ay ders veriyordum burada) ve College de France'la yakın temas kurmam da 1970'e kadar söz konusu olmadı. Bu da asıl olarak az bulunur şahsiyet Clemens Heller'e bağlıydı.

Paytak paytak yürüyen, akli başında değilmiş gibi görünen, elli saniyeden uzun süren telefon konuşmalarından haz etmeyen, bir anda dilleri birbirine karıştırmaya* meyilli Clemens için yapılacak en iyi tanımlama, savaş sonrası Avrupa'sının en özgün aydın tiyatro yöneticilerinden biri olduğudur. Tiyatro benzetmesi duruma uygun. Karl Kraus'un acı alaylarına maruz kalma şanssızlığına sahip bir kültürel girişimci ve kitapçı olan Hugo Heller'in oğlu olarak meslekî gelişimine Max Reinhardt Theatre School'da başlamıştı. Hitler Avusturya'ya girdikten sonra beriki ABD'ye gönderildi. Meşhur Salzburg Seminar faaliyetlerini ABD'de bir yönetici olarak başlatmak üzereyken ABD'deki cadı avı sırasında bu oluşum da ülke dışına çıkarıldı ve Paris'te kurumsallaştı. Burada Braudel'le ikisi sık nadir rastlanan bir ortaklık kurdular. Heller bu ortaklığa ağırlıklı olarak,

(*) Macaronic: Bir ya da birden fazla dili, ya da eski Latince kelimeleri hiciv amacıyla bir arada kullanmak – ç.n.

memleketinden koparılan bir Orta Avrupalı'ya has o kozmopolit kültürünü, entelektüel bakımdan gelecek vadeden fikirlerini, insanlar hakkında sezgilerini, uluslararası ilişkiler ağını ve akademik projeleri için American Foundation'dan para alabilme becerisini taşıdı. Fransa Fransa olduğundan, bu, zaman içinde CIA ajanı olarak itham edilmesine yol açtı neyse ki bunlar boşa çıkacaktı. Müzik ve akıl bu olağanüstü sıcak ve cömert adamın önde gelen tutkularındandı. Uzun bir ömrün bana sunduğu arınanlardan biri de onun arkadaşı olmak.

1950'lerdeki arkadaşlıklarım Tarih Kongresi aracılığıyla kurulmasına rağmen, aydınların siyasî ortamı buna aracılık ediyordu. O dönemde tanıştığım insanların çoğu hâlâ parti içinde olmasına rağmen bu ilişkilere vesile olan asıl ortam Komünist Parti değildi. Görünüşte siyasî çavuşlar tarafından idare edilen bir örgütlenme olan Fransız KP'sinin oldukça sıradışı bir mahareti vardı; Direniş geçmişi partiye cezbedtiği çok sayıda aydına ilkin dayılanıp ardından onlarla zıtllaşıyordu. Britanya ve İtalya Komünist Parti'lerindeki daha gerilimsiz tarza alışkın olan bizlere bu durum şaşırtıcı geliyordu. Ancak sonraları dostum Antonin Liehm'in işaret ettiği gibi, iki savaş arasındaki yegâne kitle partisi olarak, tıpkı Çek KP'si gibi, dışarıdan dayatılan bir "bolşevikleşmeden" geçmek yerine kendi kendisini Stalinleştirmişti. 1947'den sonra savunmada kalarak, özel bir kültürel ve siyasî ortam haline dönüştü: Dış dünyadan gelecek ayartmalara karşı takındığı tavır, bana Vatikan dönemi'nde Roma Katolik azınlıklarda var olan ve Britanya'da her halükârda karşılaşılabileceğiniz tarzı anımsatıyordu. (Katolik bir ülkede yetişmiş olmaktan ötürü Fransız Komünist aydınlar, Parti'yle Kilise arasındaki yapısal benzerlikleri pekâla yoğunluğuna hissediyorlardı.) Aydınlarla karşı proletarların hissedeceği tarzda bir güvensizlik söz konusuydu. İngiliz Tarihçiler Grubu, Fransa'dan da eşit sayıda üye edinmek istediğinde FKP'nin hiç yardımını dokunmamıştı. Savaş-öncesi partisi akademisyen değil militan istiyordu. Bundan ötürü, genç Marksistleri cezbeden 1950 yılının Tarih Kongresi'ne o zamanlar KP'nin katı çizgisinden yana olup da sonrasında ünlenen ve en sonunda da bi-

rer komünizm aleytarı haline gelen François Furet, Annie Kriegel, Alain Besançon, Le Roy Ladourie gibi dönemin genç tarihçilerinden bazıları gelmemiştir. Onları ancak post-komünist zamanlarında tanıma fırsatım olacaktı.

Bütün bu yıllar süresince Paris'teki üssüm Henri Raymond ve büyüleyici Helène Berghauer'in Kellerman Bulvarı'ndaki işçi sınıfı daireleri olacaktı – ta ki evlilikleri hazin bir şekilde sona erece kadar. Tatillerimin ve boş vakitlerimin çoğunu Raymond'larla birlikte geçirdim. İlk evliliğimin sona ermesini izleyen yıllar boyunca bana aile namına en yakın insanlar onlardı. Paris'ten ayrılmalarından sonra, canımızın istediği her yere, Loire vadisine, İtalya'ya vs. küçük arabalarıyla seyahat ederdik. Onlar kentteyken yanlarında kalırdım: Flore ya da Rumerie gibi tescilli kafelerde oturup gelip geçeni seyreder, aydın kesim içindeki Lucien Goldman, Roland Barthes, Edgar Morin gibi tanıdıklarını kollar ve onlarla zaman geçirirlerken ben de onlara eşlik ederdim. Onlar yokken dairelerini bana özel terk edilmiş bir ada gibi tek başıma kullanırdım. Tasarruf amacıyla dairelerindeki eşya azlığını Helène'in akıl almaz ısıltılı ruhu ve bir Lurçat gobleni – sonraki bir parasızlık döneminde satılacaktı– telafi ediyordu. Tıpkı Henri'nin çapkın romancı Roger Vailland ve Marksist filozof Henri Lefebvre'le olan dostluğu gibi bu goblen de berikinin çok genç yaşta katıldığı Direniş günlerinden yadigardı. (Kongrede tanıştığım ve yine Direniş geçmesine sahip genç bir kadın tarafından Raymond'ların dairesine ilk götürüldüğümde Lefebvre'le tanışacaktım)

Yaşça benden biraz küçük olan Henri, kendi deyimiyle Orléanaisli bir köylü ailesinden geliyordu. Kendisinin ve arkadaşlarının şiirlerini, Helène'in çizimleri eşliğinde küçük *plaquettes* ya da broşürler halinde bastırmış ve onun için benden de caz üzerine bir yazı kaleme almamı istemişti. O sıralarda kamulaştırılan demiryollarında çalışıyordu. Lefebvre'nin izinden giderek sosyoloji ve şehircilik okumuş ve nihayetinde Beaux Arts'ta öğretmenlik yapmıştı. Böylelikle, başlangıçtan itibaren iyi niyetle tezler üreten bir akademisyen olan ve İslam loncaları üzerine dünya çapında bir uzman haline gelen Fransız şark

biliminin temel direklerinden ağabeyi André'yi belli oranda yakalamıştı. Hem önemli ölçüde Parisli özelliklere sahip, hem de daha kozmopolit olan ve savaş dönemini ailesiyle birlikte Brezilya'da geçirmiş olan H  lene ise bir ressam olmak i  in   ok   alışmıştı. D  r  st olmak gerekirse, hi  bir zaman   ok iyi bir ressam olamamıştı. Ger  i insanlar onun gibi   ekici ve son derece sevimli bir kadının y  z  ne kar  ı bunu itiraf etmeye biraz   ekinseler de, herhalde bu denli zeki bir kadının kendi sınırlarının farkında olmamasına imk  n yoktu, dolayısıyla bunun zararını g  rd  . Bu esnada Brezilya konsoloslu  unda   alışarak ge  imini temin ediyordu. Ticaretle me  gul olan Polonyalı babasıyla araları gergindi, ağabeyi, *couture* gibi bir i  teydi – veya en azından erotik   ok k  lt  rl  l   e e  ilimi olan ilk g  zel Japon modellerinden birinin arkada  ıydı. Belki de bu durum, hen  z *haute couture* markalarının b  t  n d  kk  nlerde satılmadığı g  nlerde H  lene'in nasıl olup da Balmain giyebildiğini a  ıklar. Henri gibi o da, proletarların ya  adığı 13. *arrondissement*'da bir *k     k h  cre* de kalan bir kom  nistti. Ancak siyasete ilkin Stern Gang olarak bilinen Filistinli Yahudi ter  rist bir   rg  tlenmeyle veya onun aşırı sol kanadıyla atılmıştı. Do  rudan eylemlili  e kar  ı e  ilimi vardı. Cezayir OAS ter  rizmi d  neminde, beni Londra'da ziyaret etmişti. OAS kar  ıtı bir solcu bombalama kampanyası adına, zaman ayarlı   alter satın almaya gelmişti. Onları nereden temin edece  ini sordu  umda bana, "Harrods'dan tabii ki, " diye yanıtlamıştı. Şöyle ya ba  ka nereden alabilirdi ki?

Raymond'ların ili  ki a  ı i  indeki insanların bir kısmı ilerleyen tarihlerde kendi sahalarında epey   n kazansalar da faaliyetleri Paris solcu aydın muhitinin alt kademelerinde s  r  yordu. Ger  i H  l  ne, daha tepede, zirvede olup biten skandallar konusunda, edebiyat   d  lleriyle ilgili dedikodular ve KP liderli  inde kimin aya  ının kaymak   zere oldu  u vb. gibi konularda uzman oldu  unu iddia ederdi. S  z konusu muhit *Le Monde* ve ara sıra bug  nde oldu  u gibi *L'Humanit  * okurdu. Ancak tanıdığımız insanların   o  u, (onlar hakkındaki dedikodu yapmaktan farklı olarak) aydınların kamusal meseleler i  in yaz-

dıkları bildirilere imza atması istenebilecek türden insanlar değillerdi. Bu, önde gelen “medya aydınları”nın, günlük ve haftalık yayın organlarında kendi süreli köşelerine kavuşmalarından önceki zamanlara has sık başvurulmuş bir yöntemdi. Büyük oranda 1968 – öncesi özellikler gösteren bir ortamdı; eski sol parçalanıp dağıldıkça ve Stalin’le, Cezayir meseleleriyle oyalandıkça; Fransız KP’sinin eski tüfekleri de değişimden söz eden herkesi bilhassa da aydınları sıkıcı buldukça, 1950’ler ve 60’lar bu ortamın peyderpey unufak oluşuna tanıklık edecekti. Komünist dostlarım Parti’den ayrılıp daha küçük bir yapıya Sosyalist Birlik Partisi’ne (PSU) geçmeye meyletti. Bu da çözüm getirmeyince, tüm vakitlerini araştırmaya, yazmaya verdiler, siyaset içinde kalmak isteyenlerse eski Sosyalist Parti’ye geçti. Doğrudan harareti bir komünizm aleyhtarlığına geçiş yapan eski komünistleri o sıralar tanımadığımdan, ya da sadece hayal meyal tanıdığımdan, siyasî olarak nasıl bir rota izlediklerini de takip edememiştim.

Raymond’ların evliliğinin sona ermesi benim de Paris’e yaptığım ziyaretlerin şeklini kaçınılmaz olarak değiştirdi. Zaten öyle ya da böyle, 1961’den sonra hayatıma Marlene’le olan birlikteliğim şekil verecekti. Tıpkı caz tutkusu gibi, Paris için sahip olduğum tutku ne denli kalıcı olursa olsun, artık orta yaşlı, evli ve derken çocuklu bir erkek olarak bu kentin hayatındaki yeri aynı kalamazdı. Eşim, kişisel arkadaşlarım ve ailece görüştüğümüz dostlar dışında kendi arkadaşlarını da edindi. Ayrıca 1957’den sonra yine bir Parisli çiftle –Richard ve Elise Marienstras’la– kurduğumuz dostluk da bugüne kadar sürdü. Raymondlarla birlikte İtalya’nın Gargano yarımadasında bir sahil kasabasına gitmeye karar vermiştik. İtalya’nın “çizmesinden” Adriyatik Denizi’ne çıkıntı yapmış bir “mahmuz” andıran bu yarımadaya gitmeye, komünist –ya da yakın zamana kadar komünist olan– Roger Vailland’ın orayı konu alan *La Loi* adlı romanı sebebiyle karar vermiştik. Henri onu Direniş günlerinden beri tanıyordu. Orada plajda, Marienstras’larla karşılaşmıştık; adam uzun boylu ve geniş göğüslü, kadın ufak tefek, esmer ve zayıftı. Kadın o sıralar bağımsız olmasına kar-

şın hâlâ Fransız eğitim kurumlarıyla bağı vardı ve Tunus'a bir ortaokul öğretmenliği vazifesine gidiyordu. 1959'lar Fransız aydınlarının Kuzey Afrika'yla en çok haşır neşir oldukları zamanlardı; Tunus ve Fas bağımsızlıklarını ilan etmişti ve Ceza-yir de bunun için savaşıyordu. Dolayısıyla konuşacak çok şeyimiz vardı. 19. yüzyılın başlarından itibaren Mağrip'in Fransız yazarlar ve ressamların hayal dünyasında her halükârda önemli bir rolü olmuştu, ancak, oraya öğretmen olarak giden geleceğin akademisyenleri –genç *agrégés*– için de eşit oranda bir entelektüel saikti. Fernand Braudel tarihçilerin arasından Pierre Bourdieu da sosyologların arasından verilecek iki isim-di. Marienstras'ların akademik ilgileri Akdeniz'e ya da Şark'a dair değil bilakis Anglo-Sakson'du – bu da bizim için başka bağlar anlamına geliyordu. Richard, Shakespeare üzerine önemli bir otorite olacak ve Elise de ABD tarihçisi olarak ün kazanacaktı.

Her ikisi de Polonyalı Yahudi ailelerine mensuptu. Neyse ki savaş zamanında Fransa'nın işgal edilmemiş bölgesinde hayatta kalmayı başarmışlardı. Richard on altı yaşındayken güneydoğu tepelerinde silahlı Direniş'e katılmıştı ve bu dönemi Yahudi kökeniyle kimsenin ilgilenmediği yegâne zaman olarak anımsıyordu. Uzun yıllar sonra, Direniş yoldaşları arasında hayatta kalan ve yaşı ilerlemiş tek aydın olması hasebiyle, Rhône vadisinin bir yerlerinde ellinci yıldönümleri anısına bir konuşma yapması istendiğinde bir hayli duygulanmıştı. Haliyle solcu olmalarına karşın Marksizm Marienstras'lara cazip gelmiyordu. Laik, özgürleşmiş diaspora Yahudiliğiyle gurur duydukları için Siyonizm de öyle... Onları belki de giderek artan bir biçimde Fransız Yahudiliği içinde bir azınlık konumuna dönüştü. Bu, esas olarak eski Fransız Kuzey Afrika'sından gelen kitlesel göçler sayesinde Avrupa'nın en geniş Yahudi cemaati olmuştu ve SSCB'nin yıkılışından sonra da eski dünyanın herhangi bir ülkesine kıyasla en geniş cemaati olacaktı.

1960'larda Paris kentiyle ilişkimi değişikliğe uğratan bir üçüncü ve daha akademik bir sebep vardı. Fransız tarihçilerinin *Annales*'te yaptıklarıyla bizim *Past & Present*'ta yaptıkları-

mızın birbirine yakın olduğu giderek bariz bir hal almıştı. Giderek daha fazla Fransız akademi dünyasına ve bilhassa da Fernand Braudel'in akademik hegemonyasına doğru çekiliyordum. Aslında 1970'lerde, yeni Ecole Des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de, yılın bir kısmında ortak *director de recherche* sıfatıyla buna bir süre resmen iştirak da ettim. Kısacası 1960'tan itibaren akademik bağlantılar gitgide Paris'e yaptığım, ya da yaptığımız ziyaretlerin ritmini belirler oldu.

Bir bakıma bütün bu değişiklikler aynı anda gerçekleşti. Akademik dünya hakkında çok kısıtlı bilgisi olan Marlene'le evlendikten sonra Paris'e ilk kez gittiğimde, Braudel'ler ondan haklı olarak çok etkilenmişler ve bizi evlerine öğle yemeğine davet etmişlerdi. Fernand, iyi bir koca olmanın, iyi bir tarihçi olmanın önemli bileşenlerinden biri olduğunu belirtince Marlene'in hayır dualarını aldı. Bu tür durumlar için Fransız düşün hayatının üst rütbelileri yeminli olmasalar da, bunları bir lütufmuş gibi değil de samimiyetle ve duruma uygun bir şekilde ifade etmekte usta olduklarından söyledikleri hepimizi tatmin ediyordu. Tam aksine, Marlene, hem Emmanuel Le Roy Ladurie'ye –onu davet ettiğim Londra'daki bir seminerin ardından–, hem de yıllar sonra manik evrelerinden birini yaşayan Louis Althusser'e –bunu takip eden bir depresyon sırasında karısını öldürecekti– ev sahipliği yapmıştı. Akademik dünyanın içindeki diğer ailelerde olduğu gibi, özel ve meslekî ilişkileri tam olarak birbirinden ayırmamız mümkün değildi.

Üçüncü ve hatta Dördüncü Cumhuriyet'in Fransa'sından farklı olarak, de Gaulle'un ve onun haleflerinin Fransa'sında kendimi artık o kadar rahat hissetmiyordum. Ne de yeni bir tür jargon geliştiren Mitterand'ın Fransa'sında rahattım; siyasetçilerin ülkelerini “Altıgen” olarak adlandırdıkları ve “*La france profonde*”dan bahsettikleri, enerjilerini “*tous azimuths*” ilerleyerek gösterdikleri bir ülkeydi bu: Paris, lüks ve pahalı hale getirilen, Avrupa'daki en büyük, devasa bir burjuva gettosu olmuştu ve sokak başlarındaki kafeler artık haftasonları kapanıyordu. Zira hafta ortası kentte çalışan Paris'in eski ahalisinin artık orada yaşamaya bütçesi el vermiyordu. Semt pazarla-

rının kent merkezinden göç etmesinden sonra merkezde beliren boşluk ve Richard Roger'ın tasarladığı Beaubourg sayılmazsa, Başbakan Mitterand kenti mimari dinazorlarıyla donatıp doldurana kadar Paris az çok tanınır haldeydi. (Tarihteki yerinin sağlam olduğundan emin olan General, kendisini anıt mimarisi aracılığıyla ölümsüzleştirmeyi küçük görmüştü.) Paris, turistler için daima bir rüya kenti oldu. Öte yandan sağcı belediye yönetimlerinin yolsuzlukları geçici skandallar yaratmadığı takdirde, Paris Komünü'nün ana vatanında solun tek bir meclis üyesi seçmesi fikrine alışmak bir tarihçi için kolay değildi. Diğer yandan, hayatını Britanya'da sürdüren hiç kimse, Fransız savaş sonrası modernizasyonunun avantajlarını teslim etmekten geri duramazdı; Fransız gıda pazarının ve yemeklerin değişmez niteliği ve çeşitliliği TGV'yle* ve toplu taşımacılıkta yeraltı ve yerüstü ulaşım araçlarıyla takviye edilmişti.

Önceleri, başlangıçta gönülsüzce, General'in büyüklüğünü teslim etmeyi ve tarzından bir şekilde tad almayı öğrendim. Daha da büyük bir gönülsüzlükle Mitterand'a saygı duymayı öğrendim. Her ikisi de Üçüncü Cumhuriyet'te gelişmiş olamazdı. Her ikisi de Üçüncü Cumhuriyet'in (haklı olarak) "tepki" diye adlandıracağı ortamdan çıkıp gelmişlerdi. De Gaulle sağın adamıydı; öte yandan onun için Cumhuriyet –sol kanat da dahil olmak üzere– savaşın ardından yeniden yarattığı "Fransa fikri"nin esas parçasıydı. Onun Fransası içinde hem monarşiyi hem de Devrim'i barındırıyordu; 1793'ten beri bunu ilk gerçekleştiren siyasetçiydi. Aslında 14. Louis'le mukayese edilmekten bütünüyle rahatsız olmuyordu; anılarını düzelten bir yayıncıya kralın hizmetçilerine hitap ediş şekliyle hitap etmişti. Beriki 1940-1944 yılları arasında de Gaulle'cu olmayan bir geçmişi kabul ettiğinde (olasılıkla ilgili dosyaları düzelttiren) büyük adam "Anlıyorum." demişti, "demek hapisanelerimden birindeydiniz". Hapisanelerim derken hem şahıs zamiri hem de çoğul kullanımı tam da de Gaulle'un tarzıydı.**

(*) Hızlı tren – ç.n.

(**) "*Alors vous avez bien connu mes prisons*", Bana anekdotu anlatan yayıncının kendisiydi.

Ölümünden beri François Mitterand'ın meslekî hayatındaki karmaşıklık ve belirsizlikler üzerine pek çok eleştiri yapıldı. Öte yandan, şaşırtıcı denebilecek bir süreklilikle savaş öncesi aşırı sağından Vichy'den ve Direniş'ten siyasî ilerlemeye ve giderek sola kayan bir çizgiye sahip oldu. Bu da ona yeniden yapılanmış bir Sosyalist Parti'nin inşacısı ve başkanı olma sıfatını verdi; üstelik Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi komünistlerin tecrit edilmediği ve tüm solun kontrolünü elinde bulunduran bir partiydi bu. Gerek Üçüncü gerek Dördüncü Cumhuriyet'te siyasetçiler tam ters istikamette gideceklerdi. O ve de Gaulle bir çağa aitti— aslında o çağın inşacılarıydılar; Fransız siyasetinin artık büyük Devrim hakkında sürdürülen ve sağ ve sol görüşleri bölen mücadeleden ibaret olmadığı zamanlardı. Yine de Amerikan Anayasası ABD için ne anlam ifade ediyorsa, Devrim'in de kendi yönetikleri ülke için aynı anlama geldiğini her ikisi de iliklerine değin hissediyorlardı. Bu konuda ılımlı liberalizm ideologlarından, ılımlı olmayan komünizm aleyhtarlarından ve Fransa'da daima ayrıksı bir azınlık olarak kalan fakat 1980'lerin sonunda 90'ların başında Paris'in entelektüel tarzına hakim olmaya başlayan pazar toplumundan daha gerçekçydiler.

Yine de şayet de Gaulle'cu ve Mitterand'cı Fransa'da kendimi rahat hissetmediysem bunun nedeni, benim bildiğim Fransa'yla —geçmişe ait mavi-beyaz-kırmızı üç renkli “anılarda kalan tepeler”— bu dönemin arasındaki bağlantıyı kuramamaktı. Öyle ya da böyle *Canard Enchaîné*'in Fransası henüz ölmemişti. Aslına bakılırsa, skandallar ve daha sornaki Gaulle'cu ve Mitterand'cı dönemlerde gittikçe artan yolsuzluk bu yayının kısmetini açtı.

Ne de dönemin entelektüel ruh hali nedeniyle kendimi rahat hissediyordum. Küresel solda yer alan herkes gibi ben de 1968 ayaklanmasıyla heyecanlanmıştım ancak olanlara şüpheci yaklaşıyordum. 1970'lere kadar Fransız sosyal bilimlerinin çekirdek disiplini biçimlendiren ve Hamon ve Rotman'ın Paris'e özgü çok sayıdaki “intellocratlarını”² tedarik eden Fransız

2 Herve Hamon ve Patrick Rotman, *Les Intellectuels: Expédition en Haute Intelligentsia* (Paris, 1981) s. 330.

tarihçileriyle daha yakın temastaydım. Bununla birlikte, 1960'lardan sonra, belli bakımlardan pek çok Fransız kültür akımıyla ve teorik tartışmalarla temasımı yitirmiştım. Her ne kadar, Queneau ve Perec hayranı herkesin yapacağı şey, dil oyunları yapan Fransız entelektüel geleneğine sempati beslemek olsa da, Fransız düşünürleri "post modernizmin" sahasına girdikçe, onları yavan, anlaşılmaz buluyordum, zaten tarihçiler için pek bir faydaları da yoktu. Kelime oyunu yapanlar bile onları anlamıyordu.

1968'deki kısa süreli dalganın ardından eski olsun yeni olsun sol kanat Fransa'da geri çekilme yaşadı. Fransız Komünist Partisi hakkında sahip olduğum kanılar 1945'ten beri pek parlak değildi ve uzun süreden beri George Marchais'in liderliğini bir felaket olarak yorumluyordum. Bununla birlikte Fransız işçi sınıfının büyük kitle partisi konumundan yüzde dörtlük bir oy oranına sahip bir parti konumuna inışı itiraf etmeliyim ki ben de eski bir komünist yaraya dokundu. Yine aynı şekilde, Fransa'da "Marksizm" bayrağı altında kalan ne varsa bunların ekseriyetle donuk olduğunu da itiraf etmek gerek. Diğer yandan bilhassa da 1980 ve 90'larda, bir zamanların çok sayıda solcu "intellocratı"nın artan şekilde militan ve kötü huylu komünizm aleyhtarlığı, içlerinden bazılarıyla ilişkilerimi daha da güçleştirdi. Birbirimize saygı duymamıza ve bazen birbirimizden hoşlanmamıza rağmen, entelektüel ya da sosyal anlamda Paris'te kurduğum bu ilişkilerin bir kısmında siyasî açıdan karşılıklı bir huzursuzluk yaşıyorduk. Ben, 1956'dan beri neysem oydum; tanınmış ve fakat eserleri asla SSCB'de yayımlanmamış, ayrıksı bir komünist... Onların içindense gençliğinde benden daha Stalinist hatta daha Maoist olabilmiş bazıları aynı yoldan gitmeye karşı kasti itirazlarını dile getiriyorlardı. Buna karşılık bense, bazı en yetenekli ve saygın isimlerin bile 1980'lerde itibar ettiği Soğuk Savaş hamaseti ve serbest piyasa liberalizminden nefret ediyordum. Sözgeşi, Le Roy Ladurie gibi bir adamın (hangi açıdan bakılırsa bakılsın büyük bir tarihçi olan) Normandiyalı atalarından yadigâr bir muhafazakârlığa dümdüz dönüş yaşaması böyle bir örnekti. Çelişkili görü-

necektir ama, Komünist Partiler iniş yaşadıkça, Soğuk Savaş sona erince ve Sovyetler Birliği ve imparatorluğu çökünce anti-komünist ve anti-Marksist polemğin tonu acımasız, daha doğrusu isterik bir hal aldı. Büyük bir zekâ ve nüfuza –belki de bu eğilimin *chef d'ecole*'ü olmaya en yakın konuma– sahip merhum yayıncı ve tarihçi François Furet, Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yıldönümünü entelektüel bir saldırı aracı haline getirmek için elinden geleni yapmıştı. Birkaç yıla kalmadan *Le passe d'une illusion* adlı eserinde 20. yüzyılın tarihini tehlikeli komünizm düşünden kurtuluş süreci olarak açıklayacaktı. Görüşlerini eleştirmiş olmam şaşırtıcı değil.³ Artık gayet iyi tanınan bir Marksist tarihçi olarak, kendimi bir süreliğine kuşatılmış durumdaki ve savaş veren Fransız solunun şampiyonu gibi hissetmiştim.

Bu durum ilişkileri daha da karmaşıktırdı, bilhassa da şans eseri *The Age of Extremes* adlı kitabım, 20. yüzyıla dair benim yazdığım tarih, tam Furet'in kitabından önce çıktığı için. Değeri teslim edilip başka ülkelerde muhafazakârlığı su götürmeyen eleştirmenler tarafından bile sükûnetle karşılanmasına rağmen, kitap Fransa'da –en azından intellocratların nüfuzlu bir kesimi tarafından– esas olarak anti-komünist liberalleri hedef alan salt siyasî, ideolojik polemiklerden ibaret görüldü. Entelektüel yayınlarda tartışılmasına rağmen (İngilizcesi üzerinden) tercüme edilmedi. Güya, hitap ettiği sınırlı kitle düşünülmüş, tercüme etmek için çok pahalı bulunmuştu. Bu sav akla aykırıydı, zira kitap çevrildiği diğer tüm Batı dillerinde gayet iyi satıyordu. Doğrusu, o yıllarda Fransız düşün dünyası o kadar garip bir şekilde kendi içine gömülmüştü ki, Avrupa Birliği ülkelerinin dilleri arasında ve (Çince ve Arapça da dahil) bütün dünyanın kültür dilleri arasında, kitabın basılmadığı ya da bu yönde hiçbir sözleşme yapılmayan tek dil yıllarca Fransızca oldu. Nihayet Belçikalı bir yayıncının girişimiyle ve yılmak bilmez sol yayınlardan biri olan *Le Monde Diplomatique*'in etkin

³ Fransız Devrimi üzerine, *Echoes of the Marseillaise: Two Centuries Look Back on the French Revolution*, (Rutgers, 1990) ve *Le Debat* 89 Mart-Nisan 1996 sayısının s. 128-129'daki "Histoire et Illusion"a bakınız.

yardımı sayesinde 1999'da, Fransa'da da yayımlandı. Ölüm döşegindeki Mitterand'dan ziyade Fransız solunun vicdanına daha az yük getiren Lionel Jospin, 1997'de başbakanlığa geldiğinden beri ideolojik ruh hali muhtemelen değişmiştir. Muhafifler tarafından yeterince iyi karşılanmıştı. Kitaba eleştiri yöneltmesi muhtemel olan doksanların başlarındaki kesim ya sessizliğini koruyordu ya da baltaları kuma gömmüştü. En azından bir süreliğine iyi sattı. Fransa coğrafyasının muhtelif yerlerinden kitabın çevrildiği diğer yerlerde olmadığı kadar çok sayıda kişisel mektup alıyordum. Ayrıca, Fransız soluyla sevgi bağları 1936 yılında Bastille Day'de, bir radyo tırının üzerinde kurulan bu kadim Fransız hayranı, aradan altmış üç yıl geçtikten sonra, Sorbonne'un Büyük Anfisinde ona benzer bir deneyimle filmi geriye sarıp yeniden izleme şansı yakalayacaktı: Bir zamanlar Paris'in tek üniversitesi olan bu okulda, aralık bir aile reisi olan adam, yeni basılan kitabının söyleşisini dinlemeye gelmiş Parislilerle çevrili vaziyetteydi. Devasa oditoryumu dolduran çok sayıda insandan pek azı kitaplarından herhangi birini okumuştur. Tıpkı beni geri çeviren yayıncıların söylediği gibi, kitaplarım altıgen piyasada sadece *succés d'estime* sahibiydi. Oraya gelme sebepleri, eski parti payelerinin ve ortodoksluğun artık itibarının kalmadığını savunan bir solla gurur duyan, nedamet getirmeden ve dürüstçe konuşan, eleştiril, şüpheli birini –yani beni– dinlemektir. Bu olayı, Paris aydın solunun abluka sürecinden bir anlığına da olsa çıkışına tanıklık etmek diye değerlendirmek beni memnun eder.

Hayatımın bu kesitine dair olayları sonlandırmak için uygun bir fasıla bu. Benim kuşağım için Fransa özel bir yere sahipti. Benjamin Franklin'in dilinin zaferi karşısında Voltaire'in dilinin yaşadığı mağlubiyetten ötürü Fransızların hissettikleri kaybı paylaşabilirim. Bu yalnızca dilsel değil kültürel bir dönüşümdü de, zira bu, azınlık kültürlerin, uluslararası iletişime sadece seçkinlerin gerek duyduğu azınlık kültürlerin sonu anlamına geliyordu. Ayrıca bu değişimin aracısı olan dilin dünya çapında yaygın konuşulup konuşulmaması –hatta ölü dillerde olduğu gibi hiç kullanılmıyor olması bile– önemli değildi. Bir

zamanların hegemonyacı Fransız kültürünün altıgen bir getto-ya gerileyişini anlayabilirim. Bu durumu biraz olsun telafi eden tek şey, Amerikan üniversite öğrencileri arasında Fransız post-modern ideologlarının rağbet görmesi olsa da, onların da söz konusu ideologları anladığı söylenemezdi. Bunun Paris'in gönlünde yatan durum olduğunu söyleyecek değilim. Ancak işlerin yürüyüş biçimi, yani dünyanın geri kalanının Paris'e bakmaması ve artık onun peşinden gitmemesi kolay kolay alı-şabilecekleri bir durum değildi. Bir nesilden diğerine küresel hegemonyadan bölgeciliğe geçiş yaşamak başa çıkılması güç bir kaderdi. Hepsinden daha zor olan da dünyanın bunların hiçbirini umursamadığını keşfetmek. Ancak benim neslimin Avrupalıları, Latin Amerikalıları ve Orta Doğuluları için bu- nun bir önemi vardı. Aynı zamanda daha genç nesiller için de bunun bir önemi olmalı. Fransa'nın kültürünü ve dilini sa- vunmaya yönelik verdiği azimli artçı mücadele yenilmeye mahkum olabilir, öte yandan hiçbir biçimde yenilmeye yazgılı olmayan bir mücadele daha var: Küreselleşme süreciyle bera- ber özünde çoğul olan insanlığın türdeş hale getirilmesi karşı- sında bütün dillerin, kültürel ve ulusal bütün özelliklerin sa- vunulmasına duyulan ihtiyaç bu...

Franco'dan Berlusconi'ye

I

Belli bir hedefe sahip romancılar asla konu sıkıntısı çekmez. Biri işe yaramasa, aile ve yaşam öyküsü yararlanılmaya hazırdır. Belli bir hedefe sahip tarihçilerinse geçmişin hangi kesitini araştırmak istediklerine ilişkin, dolayısıyla hangi konuda—Tudorlar mı, İngiliz Devrimi mi yoksa 17. yüzyıl İspanya'sında mı— isim yapacaklarına dair hali hazırda bir rehberleri yoktur. Genellikle üniversite yıllarında bir konu seçer, doktora yapmak için ona bir başlık verir (ya da o zamanlar Oxbridge böylesi başlıkları hor gördüğünden, bir doktora tezi yapılır) ve ekseriyetle, ileriki yıllarda da çalıştıkları “alana” ya da “döneme” sadık kalırlar. Benimse bu minval üzere yaptığım girişimler savaş sebebiyle kesintiye uğramıştı. Bu sebeple bir tarihçi olarak yazdığım ilk kitap olan *Primitive Rebels* önceleri üzerinde çokça düşünmediğim, hatta aslına bakılırsa kimselelerin pek düşünmediği bir konuyla ilgiliydi.¹ Kitabıma kaynaklık eden, asıl olarak 1950'lerde İspanya ve İtalya'ya sıklıkla yaptığım ziyaretlerdi. O tarihten itibaren, her iki ülkeyle de

1 *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (Manchester University Press, 1959).

gerek hayatım gerek kaleme aldığım eserler açısından bağım kopmadı.

İtalya'dan farklı olarak –bir anti-faşistin orada ne işi olabilirdi ki?– 1951'de gidip gelmeye başladığım İspanya, uzun süre hayatımın bir parçası oldu. Hatta diyebilirim ki bu ülke benim hayatıma, iç savaşa bağlı olarak akranlarımla hayatında rol oynamaya başlamadan çok önce girmişti. Her şeye rağmen, 1945 sonrası diğer Avrupalılar için hâlâ tuhaf bir ülkeydi; pek çoğumuzun zihninde burası, kırıç topraklarda devrim, savaş ve yenilgi imgeleriyle flamenko, kastanyet, boğa güreşi, Don José, Escamillo gibi egzotik imgelerin ve Don Quixote, onur, kibir ve sessizlik gibi "İspanyolluğu" akla getiren genel özelliklerin birbirine karıştığı bir garip diyardı. Amcam orada kaldığı sırada Universal Film'de çalışırken orada birileriyle ahbaplık kurmuştu. Oraya yaptığı ziyaretlerinden getirdiği eşyalar –üzerindeki kan çoktan kurumuş bir *banderilla*, boğa güreşi üzerine bir kitap, yaşlı, asker görünümlü bir Katalan otonomcu liderin imzalı resmi– vb. gibi yadigârlar evimizin kıyısını köşesini doldururdu. 1934'teki Austrias ayaklanmasının ardından bir arkadaşı ona resimli İspanyol gazeteleri –herhalde etkileyici resimlerle dolu monarşi yanlısı ABC gazetesinden– yollamıştı. Derken, 1936 yılının yaz mevsiminde, generallerin kalkışmasının ilk haftalarında, tarihsel koşulların garip bir cilvesiyle bu ülkeyi kısa süreliğine görme şansına erişecektim.

Cambridge'de okula başlamadan önce, Londra Yerel Yönetimi'nin Fransızcamı ilerletmem için verdiği ödenekle Paris'e gelmeli üç ay olmuştu. Derken temmuzun sonunda bir gün piyangodan ikramiye kazandığımı fark ettim. Miktarı çok fazla değildi, 165 frank, ya da 2-3 pound civarıydı. Şansıma, Fransa'da kurulan yeni Halk Cephesi hükümeti, pek rastlanmayan bir kalıcılığa sahip bir takım yenilikleri henüz yürürlüğe sokmuştu. Bunlar, *les congés payés* (ücretli izin) ve tüm halkın yararlanabileceği şekilde, spor ve sağlık bakanlığının demiryolu seyahatlerini alabildiğine ucuz tutmasıydı. Dolayısıyla, piyangodan kazandığım parayla gençlik yurtlarında kalıp kamp yaparak ve yürüyerek on beş günlük bir tatil geçirmek üzere Orsay istas-

yonundan trene bindim – istasyonun 19. yüzyıl Fransız sanatına ayrılan bir müze haline getirilmesinden henüz elli yıl önceydi. Bu şahane yolculuğun ortalarında tanıştığım genç bir Orta Avrupalı gezgin sayesinde ucuz seyahat etmenin çok daha seri bir yolunu öğrendim; beriki o vakitler Atlantik’in bizim bulunduğumuz yakasında otostopçuluğun (“Tippeln”, “Autostop”) öncülüğünü yapıyordu. Böylelikle Atlantik’ten Pireneler’in Akdeniz tarafına giderek, İspanyol sınırına yakın bir kasaba olan Puigcerda’daki bir gençlik yurduna vardım. Durum çok baştan çıkarıcıydı. Sınıra gittiğimde sınır muhafızı genç adamlar tarafından geri çevrildim. Gerekli evraklar yoktu yanımda. İki üç kilometre uzaklıktaki bir sonraki sınır geçişine yürüdüm, bir sorun çıkmadan sınırı geçtim ve gün boyu Puigcerda’nın içini dolaştım. O tarihte kent, POUM (Marksist Birliğin İşçi Partisi) üyelerinin de içinde yer aldığı ve fiilen anarşistlerin hâkimiyetinde bağımsız bir devrimci komündü. (O sıralarda tek bir parti çatısı altına giren PSUC– Katalonya Sosyalist Partisi’nden komünistler ya da sosyalistlere hiç rastlamamıştım.) Habersiz gelen bir yabancıyı, aslında bütün yabancıları ilginç bulan yerel halkla ne şekilde iletişim kurduğumu anımsamıyorum. Ancak burası İspanya’yla Fransa’nın fazlasıyla birbirine karıştığı bir bucaktı. Katalanca da zaten her iki dile de benziyordu. Herhangi bir sorun yaşadığımı anımsamıyorum. Bu unutulmaz günden aklımda kalan en silinmez görüntü ise ana meydana park etmiş durumdaki kamyonlardı. Anlatılanlara göre, yeterli sayıda gönüllüyle dolan her kamyon sınıra gidiyordu. Uzun yıllar sonra bu deneyim hakkında şöyle yazmıştım:

C'est magnifique, mais ce n'est pas la guerre sözü böyle bir durum için icad edilmiş olmalı. *Muhteşemdi* ancak bu deneyimin üzerimde bıraktığı etkiyle, İspanyol anarşizmini sadece acıklı bir güldürü olarak görmem için yirmi yıl geçmesi gerekti.²

Aslına bakılırsa, Puigcerda savaşa göre teçhizatlanmış bir halk izlenimi vermiyordu, ne de orayı, daha sonraki devrimle-

2 E.J. Hobsbawm, *Revolutionaries: Contemporary Essays*, (Londra, 1973), “Anarşizm üzerine Görüşler”, s. 84.

rin tarzında, askerî donanımlı silahlı erkeklerle dolu bir yer olarak anımsıyorum. (Sözgelişi, İspanyol kentlerin hiçbirinde üniformalı kadınlara dair bir emare yoktu.) Eğer ille de bir fark aranacaksa siyaset, sohbet ve tartışma dolu, insanların gruplar halinde dikildiği ya da kahvehane masalarında gazeteleriyle oturdukları bir yerdi.

Ne yazık ki gün kötü sona erdi. İlk sınır bölgesinde beni geri çeviren anarşist sınır muhafızı o gece izinliydi ve beni meydana sohbet edip yemek yerken görünce komiserine rapor etmişti. Askerî giysiye benzer bir şey giyen asık suratlı bir adam tarafından yeterince kibarca ve fakat katı bir tarzda tutuklandım. Eminim orada bulunuşum hakkında ne düşüneceğini bilemiyordu, ben biliyor muydum sanki... Gerçi, sadece sınırı ihlâl etmekle kalmayıp, onu engellemeye çalışan karara da düpedüz meydan okumuş bu İngiliz'in devrime halel getirecek bir hali pek yoktu ama, işçilerin gücü de kuşkusuz böyle hafife alınmamalıydı. Karşı devrimcileri gözetleyen eli tetikte amatörlerin elinde sorgulanmanın hiç ferahlatıcı bir tarafı yoktu. Aynı gece, ilerleyen saatlerde, silahlı askerler tüfeklerini sırtıma doğrultup nişan almış vaziyetteyken, Fransız sınırına doğru giden karanlık yol boyunca yürümem söylendiğinde korktuğumu itiraf etmeliyim. Böylelikle İspanya İç Savaşı'yla kurduğum firarî temas da İspanya Cumhuriyeti'nden sürgün edilişimle son bulmuştu.

O gün Puigcerda da ne arıyordum? Burası tarihçinin otobiyografi yazarıyla karşılaşip yenilgiyi kabul ettiği nokta. O güne ilişkin anımsadıklarımı altmış küsur yılın ardından gözden geçirirken, olanların zihnimde bozulmaya uğraması değil söz konusu olan, bilakis o gün bile, tabiri caizse, sınırı geçmekteki amacım pek açık görünmüyor. Şayet ziyaretim böyle kesintiye uğramamış olsa orada ne yapacaktım? İspanyol İç Savaşı'nın herkese mal olduğu düşünülürse, tıpkı bazı İngilizler gibi, benim de faşizme karşı savaşta Cumhuriyet güçlerine katılmayı düşünmüş olmam gerek belki. Benim kuşağımdan pek çok insan gibi, ateşli bir solcu olarak derhal İspanyol Halk Cephesi hükûmetiyle kendimi özdeşleştirmiş olmama rağmen, devri-

min neye benzediğine bir göz atmak için oraya gittiğimde, kesinlikle böyle bir şey yapmayı aklımdan geçirmediğimi söylemeliyim. Gün içinde bunu düşünmüş olabilir miyim? Bunu söyleyemem, ya da eğer duygularımı yeniden canlandırmak mümkün olsaydı, ABD Anayasası'nın 5. maddesindeki ek uyarınca susma hakkımı kullanmayı isteyebilirim, zira ilerleyen günlerde kurulan Enternasyonal Tugaylar* ışığında her yanıt ayıp karşılanabilir. Eğer bunu göz önünde bulundurmadıysam, neden bulundurmamıştım? Ya da katılmayı düşündüysem neden katılmamıştım? Kişisel belleğim dışında bir kaynak olmadığı düşünülürse, meseleye ilişkin daha az önyargıya sahip bir başka tarihçi, İspanya Devrimi'ndeki genç EJH'nin tuhaf durumuyla ilgili nasıl sonuçlar çıkarırdı? Bunlar, tarihi bir yaşam öyküsü olarak kaleme almanın getirdiği sorunlar veya insan doğasını anlamaya ilişkin daha geniş sorunların ta kendisi. Her halükârda, Puigcerda'da geçirdiğim gün, "eğer şöyle olsaydı" tarzındaki alıştırmaların tarih alanında bir işe yaramadığını göstermektedir – ki bu alıştırmalar artık "karşı gerçekler" başlığıyla literatürde kendilerine yer edindi. Şayet o anarşist muhafız sınırı geçmeme izin vermiş olsaydı, kimbilir ileriki hayatım bundan nasıl etkilenecekti, buna ilişkin sayısız hipotez arasından bir seçim yapmanın yolu yok. Aynı zamanda bu, tarihçiye gözünü kulağını iyi açması gerektiğini gösteren bir örnek, hele de doğru zamanda doğru mekândaysa... Puigcerda sayesinde "İlkel Asilerin" yani İspanyol anarşizminin özünün yetiştiği yerle tanıştım ve bende bıraktıkları hayranlık dolu etkiden hayat boyu kurtulamadım. Muhtemelen 1950'de ikinci baskı yapan Gerald Brenan'ın *The Spanish Labyrinth* adlı çarpı-

(*) İlk birimleri resmî olarak enternasyonal gönüllülerinden, ağustos sonuna kadar İtalyan *Guistizia e Liberta* grubuyla oluşmuştu. Komintern'in Enternasyonal Tugayları hayli sonra geldi. İlk yabancı birimlerin çoğu, generallerin isyanı sırasında "Halk Olimpiyatı" (1936 yılında Berlin'de düzenlenen olimpiyatlara katılınayp protesto eden İspanya Halk Cephesi hükûmeti alternatif bir olimpiyat düzenlemişti – ç.n.) için Barcelona'da bulunan yabancılardan kurulmuştu. Benim sınıra ulaştığım sırada Barcelona'ya gelmiş olan John Cornford (bölüm 8'e bakınız), "oldukça ani bir biçimde" bir hafta sonra birliklere yazılma-ya karar vermişti. (Peter Stansky ve William Abraham, *Journey to the Frontier*, Londra, 1966, s. 328.)

cı eserinden esinlenerek, 1950'lerde "bu alanda" araştırmalara başlamıştım. Kitabı İspanya'yla ilk karşılaşmamdan önce mi yoksa büyük olasılıkla ondan sonra mı okuduğumu şu an anımsamıyorum. İspanya'yla ilk sahici tanışmam bende "bu ülkeyi tanıyanların paylaştığı sonsuz ve derin izlenimi bırakmıştı."³ İspanya'ya yaptığım yolculukların en azından ikisi anarşist geleneği incelemek içindi: 1956'da yolum, vaktiyle (1933'te), tek başına dünya devrimi yapmaya soyunan bir köy olan Casas Viejas'a düşmüş ve 1960'ta yakın zamanda ölmüş anarşist guerrillero Francisco Sabate'nin⁴ izini sürmüştüm.

1951'in Paskalya tatilinde neden İspanya'ya gitmeye karar verdiğimi şu an anımsamıyorum. Zaten uluslararası nitelikteki ideolojik kelime dağarcığı ve üç aşağı beş yukarı İç Savaş slogan ve şarkıları sayılmazsa dilini de bilmediğim bir ülkedydi. Daha sonra İtalya'da yaptığım gibi arada bir sözlüğe başvurarak konuşma dilini öğrenmek zorunda kalmıştım. Bunu yapmak İtalya'da daha kolaydı çünkü diyaloglarda eğitimli İtalyanca kullanılıyordu, öte yandan İspanya'da bana bilgi verenler tahsilli kimseler değildi. (Zaten öyle olsalardı muhtemelen iletişimi Fransızca sağlardık.) Öyle ya da böyle, epey kısa sürede her iki dilde de, dilbilgisi kurallarına uymasa da akıcı bir konuşma alışkanlığı edinmem gerekti. İlk adımlarımı, Barcelona'ya varır varmaz Paralelo'da (beş pesetaya kahve ve gösteri sunulan) Café Nuevo'da geçirdiğim bir akşam sırasında iş aramak için Murcia'dan yeni dönmüş mason olan bir komşum sayesinde atmıştım: Beriki, küçücük sahnenin üzerindeki sanatçıları işaret ederek, "güzel", "çirkin", "şişman", "sıska", "sarışın", "esmer" kelimelerinin karşılıklarını öğretmişti.

O zaman yazdıklarımı bakılırsa⁵ ulaşım ücretlerinin pahalı oluşuna karşı, mart başında Barcelona'da yapılan başarılı büyük

³ Gerald Brenan, *The Spanish Labyrinth: An Account of The Social and Political Background of the Spanish Civil War* (Cambridge, 1943), Önsöz. Bariz sebepten ötürü İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılan ilk baskısı pek az ilgi gördü.

⁴ Sonuçlar *Primitive Rebels* adlı kitabın 5. ve *Bandits* adlı kitabın 8. bölümünde. (1968).

⁵ Bunlar ilk ziyaretimin bugünkü açıklamasının temeli.

tramvay boykotu ve arkasından gelen genel grev haberlerinden etkilenmiş olmalıyım; döndükten sonra bu konuda bir iki satır yazmışım. O tarihte, “Franco’nun güç aldığı pasiflik ve *attentisme*’in (güçlü bir illegal örgütün olmadığı düşünülürse) kabuğunu kırdığını,” düşünmekle gereğinden fazla bir umuda kapılmışım...⁶ Rejimin ilk çatlakları bu on yılın ikinci yarısında belirmiş olsa da, bu aşırı derecede iyimser bir değerlendirmeydi. O zamanlar tanıdığım Franco karşıtı sürgünlerin hepsi sadece Cumhuriyetçi geçmişten gelmiyordu –mesela göçmenler tarafından halen gölge bir cumhuriyetin ismen başıymış gibi algılanan bir adamın oğlu olan tarihçi (ve sonrasında Franco sonrası kültür hizmetlerinin başı) Nicolas Sanchez Abornoz’un cumhuriyetçi bir geçmişi vardı– bilakis aralarında Franco kurumlarını oluşturan ailelerin çocukları da vardı. Onlardan birisi, sevgili dostum Vicente Girbau Leon, generalin Dışişleri hizmetinden dosdoğru Franco dönemi hapishanelerinden birini boylamıştı. Paris’te, Ruedo Ibérico adlı yayınevini kurduğu tarihten evvel birlikte Bloomsbury’deki dairemde kalmıştık. Iç Savaş hakkında Hugh Thomas’ın çığır açan kitabı da dahil olmak üzere yayınevinin bastığı kaçak kitaplar altmışlı yıllarda İspanya’da hızla gelişmekte olan muhalif gençlik içinde nüfuz kazanmıştı. Daha sonraları beni anarşistlerle temasa geçiren de oydu.

Öyle ya da böyle, 1951’de Barcelona’ya ilişkin ilk deneyimim “Kamuflej üniformalarını giyinmiş, tüfek ve yarı makinelili silahlarla donanmış polislere”, dairdi. “Kent merkezinde ve fabrika kapılarında her yüz metrede bir bitiveriyorlar”dı. Polisler, Franco İspanya’sında kent merkezinin sokak manzarasına ait bir simge olan, adeta aç halkın tepesine çökmüş ege-menlerin kalelerini andıran saraylara benzeyen bankaların önünde nöbet tutuyorlardı. Birkaç gün sonra, birkaç tren yolculuğu ve otostop yaparak sahilden aşağıya Valencia’ya, derken Murcia’ya, oradan da Madrid, Guadalajara, Zaragoza’ya gidip tekrar Barcelona’ya dönmüştüm.

6 “Franco in Retreat”, *New Statesman and Nation*, 14 Nisan 1951, s. 415. Geri döndüğüm zaman kaleme aldığım bu makale “Barcelona’da bir İngiliz’in defterine düştüğü notlardan seçmeler” olarak tarif edilmişti.

1950'lerin başında İspanya'da yoksulluk ve açlık hakimdi, belki de bu görüp göreceğim en büyük açlıktı. İnsanlar patates, karnabahar ve portakal yiyerek besleniyordu. Roma İmparatorluğu'nun harabeleri arasındaki o muhteşem altın sarısı katedrale bakarken düşünüyordum; acaba tarihte Tarragona'nın bu denli talihsiz olduğu bir başka zaman dilimi daha olmuş muydu? İspanya'da halkın sesini duyurabileceği bir kanal yoktu. Barcelona'dan gelen haberler İspanya'nın geri kalan kısmına dedikodular şeklinde, benim gibi yolcular, gezgin satıcılar, kamyon şoförleri ya da yabancı radyoları dinleyen insanlar aracılığıyla ulaşıyordu. Basında yalnızca üstü kapalı taşlamalar vardı. Yetenekli insanların çoğu göç ettiğinden ülkenin düşünce hayatı adeta boğazlanmıştı. ("Ciddi" kitapçılarda pek az İspanyol eseri" vardı – çeviriler ve hatta İspanyol klasikleri bile Latin Amerikan baskılarıyla mevcuttu.)

İspanya kederliydi. Kafelerde, kamyon kabinlerinde, anlatılmayacak denli korkunç *correos*'ta [postanel], bütün istasyonlarda duran yavaş ve ucuz trenlerde defalarca "Dünyanın en kötü ülkesi burası.", ya da "Buranın insanları dünyanın en fakir halkı olmalı", gibi cümlelerin sarf edildiğine tanık olmuş-tum. Kelepir mal ticareti yapan bir ailenin beni himayesine alan reisi, "Primo de Rivera'dan (1923-1930) itibaren bu ülkenin her şeyi mahvoldu", diye ifade ediyordu durumu. İspanya, Iç Savaşı unutmamıştı ve ne kadar umutsuz ve güçsüz olurlarsa olsunlar, mağlupların görüşleri de eskiye nazaran değişmemişti. Bununla beraber, konu ne zaman açılrsa, her seferinde "Iç savaş mı? Ondan daha berbat bir şey olamaz", dışında bir söz de sarf edilmezdi. 1950'lerin başlarındaki Franco İspanyası, Thomas Hobbes'un malum savına dayanan ve herhangi bir etkili siyasî düzenin, düzensizliğe yeğlendiği bir rejimdi. Rejim, bütün adaletsizliğine ve kitlesel memnuniyetsizliğe rağmen ayakta kaldı, bilhassa da ülkenin gidip gördüğüm doğu kısımlarında. Bunun nedeni, rejimin her an şiddete başvurmayaya hazır oluşu ya da gücü değildi, asıl neden hiç kimsenin yeni bir Iç Savaş istemiyor olmasıydı. Amerikalılar ve İngilizler aksi yönde karar vermiş olsalardı ve çoğunu İspanyol Cumhu-

riyetçileri'nin oluşturduğu silahlı direniş birliklerinin İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Fransa'nın güneyinden giriş yapmasına izin verselerdi, Franco belki de ayakta kalmayacaktı. Ama buna izin vermemişlerdi.

Her şeyden evvel, İspanya tecrit edilmişti. Kanlı rejim, hâlâ modernlik karşıtı kalın kabuğun, gelenekselci Katolikliğin ve kendi içine kapalı yeterlik duygusunun içine hapsedilmişti. Ülkeyi tanınmaz hale getirecek ve hatta ilerleyen otuz kırk yıl içinde İspanyolların fiziksel görünümelerini bile değişikliğe uğratacak olan sıradışı sanayileşme süreci daha yeni yeni başlıyordu. En az İspanya kadar kendi içine kapalı Portekiz sayılmazsa, 1914-öncesi Habsburg taşra kentlerini anımsatan Murcia gibi bir kente Avrupa'nın hangi ülkesinde rastlayabilirdiniz? Nehir gezinti yerlerinde, çocukları gezdiren siyah beyaz üniformalı dadılar ve yerel kışlalardan onları gözetleyen askerler; yanlarında kendilerine eşlik eden kızlarla gezen orta sınıftan kadınlar; market kafelerde domuz satıcılarıyla tüccarların pazarlıkları vb. gibi manzaralardı bunlar... Turist sayısı milyonlarla değil yüzlerle ölçülüyordu. Akdeniz sahilleri hâlâ boştu. 1950'li yıllar denince Endülüs *costas*'ından [kıyısından] aklımda kalan manzara, tozlu beyaz bir sıcaklık, deniz ve taşlık arasında ıpıssız bir yol ve ölmüş bir eşek ya da atın organlarını parçalamakla meşgul bir akbaba güruhuna katılmak üzere gökten alçalan diğer akbaba sürüleri idi. Belki de ahlakî çöküntünün baş sebebi olan ve yoksullara ait topraklarda zenginlere hizmet sunma aracı olan turizm o zaman henüz başlamadığından, İspanyollar geleneksel gururlarını hâlâ muhafaza ediyordu. O günlerde yoksul halkın karşılıksız bir şey almaktan ısrarla kaçınması beni en çok etkileyen şeydi. Kendileri ikram etmeden bir sigara almazlardı, ya da karşılığını veremeyecekleri için, kendilerinden daha iyi durumda olduğunu bile bile bir İngiliz'in brendi teklifini geri çevirir, kahve teklifini kabul ederlerdi. Gördüğüm kadarıyla yabancılar, yoksul yerliler için henüz bir gelir kaynağı haline gelmemişti. Tıpkı bizim yaptığımız gibi –okuldan arkadaşlarla bir İngiliz yatıyla gelip o tarihte henüz gelişmemiş olan Triana'nın barlarının tam karşı-

sına demirlemiştik— yabancılar 1952'de Sevilla'ya geldiklerinde bile durum hâlâ değişmemişti.

İspanya kendi tarihinin içinde dlonmuş gibi görüldüğünden ve bu durum hâlâ da sürdüğünden, dışarıdan tahlil ve gözlem yapacaklar için bir nevi ender rastılanan tehlikeli alandı. Değişmez gibi görünen ezici bir geçmişin varlığı —ki buna yakın geçmiş de dahildi— Avrupa'daki bütün ülkelerden daha etkili ve geri dönüşü olmayan bir tarzda, on onbeş yıl içinde ülkeyi dönüştürebilecek iç ve dış dinamiklerin üzerini örttü. Ülkenin tarihini anlamaya çalışıyordum ancak Francoculuk'un sona ermeyeceğini idrak etmek dışında gidişat hakkında en ufak bir ipucuna sahip değildim. Öte yandan, 1966'lara gelindiğinde, "bu ülkede kapitalizm mütemadiyen yenilgiler yaşadı ve bütün geçici patlamalara, daima bir tehdit olarak varlığını hissettirmesine rağmen sosyal devrim de öyle...", diye belirtiyordum. Bu cümlelerin o zaman ne kadar çağdaşı olduğunu fark etmemiştim. 1950'lerde Franco karşıtı muhalefetle ya da İspanyol aydınlarıyla daha sıkı temasta olsaydım, bu bana gerçekler hakkında daha sağlam bir ipucu verir miydi? Sanmıyorum zira, tek etkili muhalefet partisi Komünist Parti, o tarihte illegal kadroların ülke dışından getirdiği ve yakın gelecekte rejimin devrilmesinin söz konusu olmadığı yolundaki bilgilere karşı hâlâ direniyordu. Vaktiye İspanyol işçi hareketi içinde o denli güçlü olan anarşistler İç Savaş'tan ciddi bir güç olarak çıkamamıştı. Öte yandan, geriye dönüp bakınca 1950'lerde, İspanya'da siyasî ve entelektüel açıdan öne çıkan kişilerle; 1960'lar öncesi yeni nesil İspanyol öğrencilerle; solcu olduğumu duyup bana gelen eski öğrencilerle; ya da 1964'ten itibaren bilmediğim yayınevleri tarafından —bazen kötü çevirilerle— yayımlanan kitaplarının okurları sıfatıyla gelen kişilerle ne denli az temasım olduğunu görmek beni şaşırtıyor. Kitaplarının yayımlanması, eğitilmiş gençlerin kültürel ve siyasî baskısı karşısında rejimin ağır ağır da olsa zayıfladığı anlamı taşıyordu. 1960'ların İspanyası, otoriter bir rejimin sönmesinden benim gibi bir yazarın kazanç sağladığını kanıtlayan birkaç tarihî andan ilkiydi.

1952'de gerçekleşen İtalya keşim her bakımdan İspanya deneyiminden farklıydı. Bir kere İtalya'da ne açlık vardı ne de durgunluk. Fazla para harcamadan etrafı gezerken bile –1950'lerde bir günlük yorgunluğun karşılığında 1 poundluk bütçe yapıyordum– İspanya'daki gibi yamalı giysilerle gezen güya orta sınıf mensubu insanlara rastlamayacaktım. İktisadî mucizelerin yaşandığı dönem, sıradan İtalyanların hayatını 1960'ların ortalarına kadar değiştirmediyse de, kuzeyde bile, ilk canlanma emareleri görülüyordu. Sözgelişi, çağdaş, rengarenk yol kenarı istasyonları epeydir yalnız benzin satılan yerler olmaktan çıkmıştı; yakın zamanda tüm dünyayı fethedecek olan evrensel yüksek teknoloji espresso makineleri; ucuz araba dönemini haber veren mopedli sürücüler bunlardan bazılarıydı. Mamafih, İtalya'nın –bilhassa da adalarda ve güneyde– tepeden tırnağa Batılı "modernlik" yolunda olduğunu söyleyecek değilim. Doğrusu, kitabım *Primitive Rebels*'in şayet tek bir kaynağı vardıysa o da, 1952'de Profesör Ambrogio Donini'nin Roma'daki evinde yediğimiz akşam yemeği idi. Daha doğrusu, yemekten sonra yaptığımız sohbetlerdi; Donini'lerin eşitlikçi inançları gereği aile, misafirler ve hizmetçiler hep bir arada yemek yiyordu. Ev sahibi, "Tuscan'ın Lazzaretticileri'ne ve Güney İtalya'nın sekterlerine ilişkin bazı şeylerden" bahsetmişti.⁷ Zira hem İtalyan Komünist Partisi merkez komite üyesi –aslında katı bir Stalin çizgisi yanlısıydı– hem de dinler tarihi uzmanıydı. Verdiği bilgilere göre, Tuscan kırsalında bir Mesih'in 1878 yılında öldürülmesinden sonra, müritler, İtalyan KP lideri Palmiro Togliatti'ye suikast girişiminden sonra, 1948'de yeniden ortaya çıkarak yeni bin yılda bir kez daha denemek için bir araya gelmişti. Ayrıca, bir takım taşra parti kollarının sekreterliklerine Seventh Day Adventists* ve benzeri tarikatlardan üyelerin seçilmesi yönündeki ısrarlar

7 E.J. Hobsbawm, *Primitive Rebels*, (1959 baskısı) Önsöz, s.v.

(*) Seventh Day Adventists: İsa'nın yeryüzüne ikinci gelişinin çok yakında gerçekleşeceğini savunan bir Hristiyan mezhebi. Diğer Hristiyanlardan farklı olarak ibadetlerini Pazar değil Cumartesi yaparlar.

nedeniyle –1949-1950 yılları güneyde büyük radikalleşme dönemiydi– Parti liderliğinde ortaya çıkan sorunlardan da söz etti; Marksist bir partinin olağan kadro kaynağı sayılmazdı bu kesimler. Ortaçağ için hayli alışıldık sayılan bu düşünceleri 20. yüzyılın ortasında hayata ge cirmeye kalkan bu insanlar kimdi? Lenin ve Stalin'in çağına aynı zamanda Martin Luther'in  ağıymış gibi davrananlar kimlerdi? Zihinlerinde ne vardı? Gücünü, kendilerine verilen destekten alan siyasî hareketlerden farklı olarak onların dünya görüşü nasıldı? Antonio Gramsci gibi sıradışı İtalyan düşünürleri hariç kimse niye onlara doğru düzgün ilgi göstermiyordu? Görünüşe bakılırsa İtalya onların izleriyle doluydu. Beni fazlasıyla b y ledikleri için, onları keşfetme arzusuyla birkaç yıl boyunca Akdeniz'in arka yollarından yolculuk etmeye karar verdim. Bir takım antropologlar da Afrika'daki sömürge karşıtı hareketler üzerine araştırmaya yaparken tesadüfen benzeri sorunlara eğilmişlerdi. Son derece özgün bir adam ve müthiş bir akademi başkanı olan Manchesterli Max Gluckman her hafta, b l m ndekileri Manchester United maçlarına –tabii ki uygun antropojik tavırla– destek vermeye götürürdü.    konferanslık bir seminer verinemi ayarlamıştı. Bu arada *The Seven Year Itch* filmini izleyerek Marilyn Monroe'yla (kabilesi de bizimle gelmişti) ilk kez onun sayesinde tanışmıştım ve konferanslarımı birer kitap haline getirecek şekilde genişletme kararı aldım.

Sicilya'ya 1953'te ilk gidişimi anımsıyorum da... 1893 yılından beri kızıkların kalesi olan Piana degli Albanesi'nin belediye başkanı ve meclis  yesi Michele Sala'nın himayesindeydim. Eski adı Piana dei Greci olan bu yerin halkına, 1893 yılında soylu Dr. Nicola Barbato, Portella Della Ginestra adlı ücra dağ geçidindeki bir kayanın üzerinden –günümüzde hâlâ bu kaya Barbato Stone olarak bilinir– sosyalizmi müjdelemişti. (O ci-varlarda doğmuş olan Michele Sana da gençliğinde, yeni hareketin öncüsünün dudaklarından dökülen övgü sözleri duymuştu.)⁸ Hava şartları nasıl olursa olsun, savaş, barış ya da fa-

⁸ "Palermo Komünist Federasyonu'nun daima hatırlı liderlerinden olan" ve ömür boyu bir militan olarak kalan bu kişinin biyografisi için (1900-1973)

şizim döneminde, 1 Mayıs gösterisi için Piana halkı buraya muhakkak birilerini gönderirdi. Giuliano adlı eşkiyanın katledildiği 1947'deki 1 Mayıs gösterisini, Francesco Rosi'nin harkasıyla filmi *Salvatore Giuliano* mükemmel bir biçimde canlandırır. Bundan kısa bir süre sonra Parti, Sicilya'nın bu karmaşık bölgesinde yönetimi ele almak için Sala'yı bölgeye gönderdi. Sicilya usulü gerçekçilikten nasibini almış biriydi. Gençliğinde, başkalarının yanı sıra, Komintern döneminin lider komünistlerinden biri olan ve o tarihte Palermo'da öğrencilik yapan Giuseppe Bertì'yi de Parti'ye kaydetmişti. Zira, sosyalist büroyu, bilhassa bir genelevin tam çıkış kapısına bakan bir daireye konumlandığından, kızıl propaganda dinlemeye hazır, Parti'ye kaydolması muhtemel kişilerle yapılacak görüşmelerin gerilimsiz bir havada gerçekleşmesini güvence altına alıyordu. Brooklyn'den getirdiği uzlaşmaz siyasî tecrübelerini bununla birleştiriyordu. Siyasî göçmen olarak orada geçirdiği yirmi yıl İngilizcesini de ilerletmişti: Sağlı sollu vatandaşlara selam vererek ("Bu kentte kime selam vermem gerektiğini biliyorum") belediye makam aracında kent çevresini turlarken, kentin varoşlarını dolduran inşaat işlerini ("birçok insanın işe ihtiyacı var") bana göstermesine yetecek kadar biliyordu bu dili.

Beni, Matranga, Schino, Barbato, Loyacano ailelerine ve 15. ve 16. yüzyıllarda güney İtalya ve Sicilya'ya göç eden diğer Arnavutluk Hristiyan ailelerine ait mezarlığa daha doğrusu eski mezarlığa götürmüşlerdi. Modern mezar taşlarının hepsinde merhumun küçük ya da büyük bir fotoğrafı vardı. Ölüm, saygı duyulan ve unutulmayan bir olgu olarak Piana'da daima kendini hissettiriyordu. Sokaklarda yüzleri eve doğru dönük vaziyette oturan ve siyahlar giyinmiş kadınlar bana tartışmasız kâbul edilen şeyin ne olduğunu göstermişti. Meydanın bir yanından yürüyorduk; anti-komünistler ve Mafya üyeleri diğer tarafta yürüyordu, bir anlığına durup beni "İngiliz olduğunu burada kimseye söyleme". diye uyardı. "Burada öyle insanlar

(Ed.) Franco Andreucci ve Tommaso, Detti *Il movimento operaio italiano: dizionario biografico* adlı kitabın 4. cildindeki (Roma 1978) "Sala, Michele" adlı makaleye bakınız.

var ki seninle olmamdan hoşlanmayacaktır. Onlara Bolonyalı olduğunu söyleyeceğim.” dedi. Hayli mantıklıydı; Sicilya’da bile Bolonya’nın kızıl olduğu biliniyordu, dolayısıyla bir komünistin diğerini ziyaret etmesi son derece doğaldı. Tek bir sorun vardı: Gün boyu herkesin duyabileceği şekilde İngilizce konuşmuştuk. Kendi halkını iyi tanıyan Sala bunun sorun olmadığını belirtmişti: “Bu adamlar Bolonya’da nece konuşulduğunu nereden bilecek?” Doksan kusur yıl önce gerçekleşen İtalya’nın birleşmesinden kısa bir süre sonra sahiden de bu dediği harfi harfine gerçekleşmişti. Şöyle ki; 1865 yılında Sicilyalı çocuklara Dante’nin İtalyancasını öğretmek üzere yeni krallığın gönderdiği okul öğretmenlerini halk İngiliz sanmıştı. Bu bakımdan ulusal televizyon programları başlayana değin Sicilya’nın iç kısımlarında hiçbir köklü değişim olmamıştı. Ancak İtalya’nın o denli geri kalmış sayılmayacak bölgeleri bile hâlâ Üçüncü Dünya’ya has özellikler taşıyordu. Sicilya, Calabria ya da Piedmonte dili yerine İtalyanca konuşan ve iki dil bilenler de dahil olmak kaydıyla, sakinlerinin pek çoğu için İtalyanca iki dilden ibaretti; biri günlük dil, ötekiyse resmî demeçlerde, kitap ve gazetelerde kullanılan, köklerini barok kullanımdan alan resmî dildi. Halkın aydınlara duydukları güven ve saygıda bile bu dil geçmişin bir kahntısıydı. Anti-faşist, göçmen ve akademisyen bir aileden gelen Bruno Trentin gibi herkesçe tanınan bir aydının, önce ana sanayi kollarına ait bir sendikada, derken işçi sendikalarının ulusal birliğinde lider olarak kabul edildiği bir başka Avrupa ülkesi olduğunu sanmam.

İtalya’ya yönelik keşfi farklı kılan bir unsur daha vardı. 1945’ten sonra, patırtılı bir biçimde faşist geçmişiyle bağlarını koparan bu ülkede, vicdan azabı duymadan, eğlence ve sanat gayesiyle turizm amaçlı geziler yapmak yeniden olanaklı hale gelmişti. Bu konuda olabilecek en iyi rehberlere sahiptim: Bunlar, planları yapan Francis Haskell ve İtalya’nın en ücra köşelerindeki, en meşhur hazinelerini büyük bir coşkuyla arkadaşlarına tanıtan ansiklopedik sanat bilgisine sahip Enzo Crea’ydı. İtalya’ya yalnız gittiğim veya oraya vardığımda İtalyan dostlarım tarafından karşılanmadığım anlar pek vaki de-

gildi. Ayrıca, Marlene'le evlendikten sonra, bizim tanışmamızdan birkaç yıl önce Roma'ya yerleşen eşimin arkadaşları da tanıdıklarımız listesine dahil olacaktı. Hepsinden öte, ismi İtalyan soluna ve başka pek çok iyi yere ait bütün kapıları açan bir adam, yani Pierro Sraffa tarafından takdir edilmenin muazzam avantajlarından da nasipleniyordum. Epey süredir Cambridge'in kadrosunda bulunan Pierro Sraffa, Trinity'de Maurice Dobb'un odalarının karşısında bir dizi muhteşem odada, Maurice Dobb'la beraber iktisatçı David Ricardo'nun çalışmalarından bir anıt yapıtı hazırlamakla meşguldü. Ufak tefek, kibar, kır saçlı, konuşkan olmayan ve pek fazla yazmayan bu adam muhteşem bir eleştiri gücüne sahip bir zekâ olarak tanınırdı. Onun doğal ortamı perde arkasındaydı. Başka her konuda olduğu gibi siyasî meselelere ilişkin fikirlerini de açığa vurmasına rağmen, Antonio Gramsci'nin yakın dostu olduğu biliniyordu ve 1926'dan Gramsci'nin 1937'deki ölümüne kadar komünist liderin hapisten dış dünyayla kurduğu tek bağlantısı olmuştu. Gramsci'nin ölümünden sonra, bankacılık işinde nüfuzlu bir dostunun da yardımlarıyla, berikinin yazdıklarının korunduğu aracı vazifesi görmüştü. O olmasa Gramsci'nin etkileyici el yazmaları belki de hiç olmayacaktı; zira tutuklanmasının ardından Sraffa, (hali vakti yerinde bir Torinolu aileden geliyordu) hapisteki Gramsci için bir Milano'lu kitapçıda sınırsız hesap açtırmıştı. Parti'nin o zamanki lideri Togliatti'yle aralarındaki yakın dostluk üniversite yıllarında başlamıştı. Söylendiğine göre, savaş sonrası İtalya'ya dönmeyi aklından geçirmiş, ancak sosyalist komünist ittifak için vehametle sonuçlanan 1948 seçimlerinden sonra bu fikrinden vazgeçmişti.

Anti-faşist camiadaki herkesi tanıdığından –her şeyden evvel Torino gerek liberal gerekse de komünist anti-faşizmin başkentiydi– Sraffa'nın adı Parti'ye mensup aydınlar arasında derhal kabul görmemi sağladı. O vakitler, yabancı bir komünist, doğrudan kardeşliğin bir üyesi, "lei" değil "tu" olarak hitap edilen bir "*compagno*" sayılırdı. Aslında Sraffa'nın listesinden Roma'da telefonla aradığım ilk isim, o zamanın en kıdem-

li komünist tarihçilerinden Delio Cantimori'ydi. Yavaş hareket eden, 16. yüzyılın dinsel sapkınları konusunda sağlam bir uzman olan, muzip bir zekâya sahip ve olduğundan yaşlı görünen Delio, kendisi ve Marx'ın eserlerini tercüme eden eşi Emma'yla birlikte kalmam için beni Trastevere'deki dairelerine davet etmişti. Oradan, onun yardımıyla, o vakitler ezici çoğunluğu Parti taraftarı ya da komünist olan Roma'daki anti-faşist aydınlarla temasa geçmiştim. Doğal güzellikler ve sanat tarihi dışında İtalya'ya ilişkin ne öğrendiysem, bunlar, öyle ya da böyle İtalyan komünistleri ya da 1950'lerin başında hâlâ komünistlere yakın duran İtalyanlar aracılığıyla bana ulaşacaktı. İtalyan sol kanat aydınları arasındaki arkadaşlarım, bilhassa da tarihçiler, genellikle şansıma pratikle teoriyi birleştiren çözümleyici ve gözlemci gazeteciler olarak da rol sahibiydiler

Bununla birlikte 1950'lerde İtalya'nın daha ücra kırsal bölgelerine giden herkes oradaki insanların yabancılarla iletişim kurmaya hazır olduğunu görürdü. Burası her şeyden evvel, yüz yüze sözlü iletişimin hâkim olduğu bir ülkedi. Spezzano Albanese gibi kentlerde (Calabria bölgesi, Cosanza eyaleti) bölgeye gelen son derece sınırlı sayıda gazete, kafelerdeki, zanaatçı atölyelerindeki ve İtalyan KP'sinin "Sezione"sindeki okuma yazma bilmeyen kesime hâlâ sesli okunurdu. 1955'te, büyük ortaçağ binyıl teorisyeni Florali Abbot Joachim'in doğum yeri olan Fiore-San Giovanni'ye telefon ancak birkaç ay önce bağlanmıştı. Dışarıdan gelen ya da İtalyan yabancıların getirdikleri haberleri duyanlar, onları beğensin ya da beğenmesin kaçınılmaz olarak yeni bir dönemin başlamakta olduğunu biliyordu. 1955'te çok kereler "Her şey değişiyor" sözüne tanık olmuşum. "Âdetlerimiz Kuzey'in alışkanlıklarına benzemeye başladı, örneğin kadınlar dışarı çıkıyor. Nihayet Kuzeylilere benzeyeceğimizi sanıyorum."

Bu sırada, İtalyan KP'si bu yeni döneme açılan ana kapı gibi görünüyordu. Üye sayısı iki milyona ulaşmıştı, ülkedeki seçmen sayısının dörtte biri kadardı bu. 1970'lerin sonunda zirveye ulaşınca kadar her seçimde bu sayı katlandı; o tarihte aşağı yukarı oylar değişmez hükümet partisi Hristiyan De-

mokratların yüzde 34'üne eşitlenmişti –kimi coşkulu taraftarlara bakılırsa onu geçmek üzereydi. İtalyan KP'si sosyal olarak bir sınıf partisi olduğu kadar, aynı zamanda İtalyan toplumunu yansıtan bir kesitti de. Bilhassa da kuzey-orta İtalya'daki partinin kitlesel destek gördüğü kalelerinde; sözgelimi Emilia-Romagna, Toskana, Umbriya gibi kültür, bolluk, teknolojik-ticarî canlılık ve dürüst yönetimin olduğu bölgelerde durum böyleydi. İtalyan komünizmi İtalya'nın tamamını temsil etmiyordu ancak, ülkeye uygarlık getirmekte kusursuz bir işleve sahip merkezî bir ögeydi. Bununla birlikte tıpkı Britanya'da Anglikan Kilisesi'ne karşı gelenlerin muzdarip olduğu gibi o zaman da bugün de bir azınlık olarak kaldı.

Yine de hayli geniş ve köklü bir hareketti. Kadroların deyişiyle *popolo comunista* (komünist halk) sadece oy veren veya hut seneden seneye üyelik kartlarını yenileyen insanlar topluluğundan ibaret değildi. Parti'nin *L'Unita* adlı günlük yayın organına (İtalyanlar'ın geneli ne kadar günlük gazete okuyorsa komünistler de bu gazeteyi o kadar takip ediyordu) maddi destek toplama adına düzenlenen, her köy ya da kent bölgesinde yapıldıktan sonra nihayet *Festa Nazionale de L'Unita*'yla doruğa ulaşan, halkın rağbet ettiği bir dizi festival en önemli düzenli etkinliklerden biriydi. İtalyan siyasetiyle benim ilk bağlarım da, 1953'te, Po civarında bir köyde düzenlenen böyle bir festivalde, Tanrı bilir ne sebeple, konuşmacı olarak yer aldığım ve “kardeş örgüt delegesi” olarak tanıtıldığım gün kurulmuştu. *Festa*, asıl olarak dava uğruna para toplansın ve çocuk çocuk aileler, saygın parti liderleriyle birlikte topluca güzel zaman geçirsın diye ayarlanmış bir ulusal aile gezisiydi. Söylenenlere bakılırsa ilk festival Napoli'de düzenlendiğinde, kentin yerel nüfusu, akın akın gelen ziyaretçilerin, söğüşlenmesi gereken turistler değil de sıradan halk ve *compagni* olduğunu fark etmiş ve liderlerinin çağrısına kulak vererek, yirmi dört saat boyunca herkesçe bilinen faaliyetlerinden uzak durmuştu. *Festa* aynı zamanda siyasî mahiyeti olan bir toplanmaydı; zira televizyonun olmadığı koşullarda, inançlı kesimin görüp görebileceği en büyük toplu eğlence, gelen bir yıldızın

ne kadar uzun olsa o kadar makbule geçen ve açık hava tiyatroculuğuyla desteklenen siyasî içerikli konuşmasıydı. "Komünist halk", İtalyan orta sınıfı dışında kalan ve kendi kendini eğitmeye ve okumaya alışkın yegâne kesim olduğundan, ilerici yayınevleri yıllık satışlarının büyük bir kısmı için –bilhassa da çok ciltli ansiklopediler, tarih kitapları ve diğer dayanıklı tüketim mallarının satışları için– bu tür festivallere en çok da ulusal Festa'ya bel bağlıyordu. Yayıncım Guilio Einaudi, iç piyasa hakkındaki malum sezgisinden hareketle, çok ciltli *Storia del Marxismo*'yu (başkalarıyla beraber hazırlamıştık), Enrico Berlinguer yönetimindeki İtalyan KP'sinin hem zirvede olduğu hem de (öngörülemeyen) düşüşünün başladığı dönemde çıkarmaya karar vermişti. Ne yazık ki, tıpkı İtalyan KP'sine yönelik ilgi gibi, Marksizme karşı genel ilgide de giderek azalmış, yine de *Storia*'nın ilk cildi iyi satış yapmıştı. İngilizce'ye tercüme edilen yalnız birinci ciltti. Her şeye rağmen, büyük çadırların altında yemek dolu masaların başında ailelerle, otelin bekleme salonunda selamlaşan arkadaşlarla ve umut dolu komünist liderlerle (sessiz Berlinguer sayılmazsa) mavi denizin üstündeki devasa amfitiyatroda unutulmaz bir konuşma olmuştu.

İtalya'nın savaş öncesi döneminden ve Direniş'ten kalan oldukça etkileyici bir grup komünistin rehberliğinden yararlanmak benim için bir şanstı. Bu kişilerin arasında yer alan, Giorgio Napolitano, Bruno Trentin, iri yarı Giorgio Amendola ve ufak tefek, tombulca ve her konuda geniş ilim irfan sahibi Emilio Sereni gibi vaktiyle tam zamanlı siyasetin içinde olan eski tanıdıklarım siyasî duruşlarını yazarlar ya da aydınlar olarak sürdürme eğilimindeydi. Roma'nın kadim Yahudi ailelerinden birine mensup Emilio, savaş zamanı kentte Almanlar tarafından tutsak edilmişti. İtalya'nın doğal güzellikleri ve Ligurya'nın tarih öncesi dönemine ilişkin yazdıkları da en az tarih konusunda yazdıkları kadar özgündü. Söz konusu kişilerden akademisyen olanlar aynı zamanda siyasette de rol alma eğilimindeydi. Bir kısmı Merkez Komite üyesiydi. Bir ekonomi tarihçisi olan Renato Zangheri, kusursuz tarzda eski haliyle

korunmasına rağmen çağdaş özellikteki ortaçağ kenti ve İtalya'nın en büyük "kızıl" kenti olan Bolonya'nın belediye başkanını olarak parlak başarılar sergilemişti. Guiliano Procacci ve Rosario Villari (karısı Anna Rosa'yla birlikte yakın dostlarımız) bir süre parlamentoda görev almışlardı.

Başlangıçtan itibaren İtalyan komünistleriyle ilişkilerim istisnâî şekilde iyiydi. Muhtemelen bunun sebebi çoğunun aydın olmasıydı ancak aynı zamanda dost canlısı bir kibarlıkları vardı. Pek az ulusal lider Giorgio Napolitano'nun yaptığını yaparak, ölmekte olan ve çaresizce bunaklıkla mücadele eden Piero Sraffa'nın elini tutmak için sessiz sedasız Cambridge'i ziyaret ederdi. Ya da pek azı, ülkenin İçişleri Bakanlığı'ndaki işini bırakıp da 80. doğum günümü kutlama vesilesiyle Cenova'da yapılan herkese açık kutlamaya katılırdı. İtalya'ya gelişimi izleyen birkaç yıl zarfında, Ocak 1958'de düzenlenen Gramsci Araştırmaları Kongresi'nde Britanya'dan gelen tek kişi ve resmî başkan olarak, İtalyan KP kurumunun içine çekilmekte olduğumu fark ettim. Moskova'daki ideolojik ortodoksluğun bekçi köpekleri İtalyan komünistlerin kuramcısını, Kongre vesilesiyle resmî olarak ilk kez tanıyordu. Parti lideri Palmiro Togliatti'yle sadece orada karşılaşmıştım. Bunun karşılığında, İtalyan komünizmine kanım ısınmıştı: Artık hayatta olmayan guruları Gramsci'yi son derece heyecan verici buluyor ve İtalyan komünizminin 1956'dan sonraki siyasî duruşunu da beğeniyordum. Britanya'dan farklı olarak İtalya'da 1956'dan sonra bile hâlâ partiye katılmaya değerdi.

İtalyanlarla anlaşmak neden bu kadar kolaydı? Fransızlardan ve İngilizlerden farklı olarak, İtalyanlar yabancıların iç işlerine karışmalarından hoşlanıyor, bundan cesaret alıyor ve memnuniyet duyuyorlardı. Galiba, bilhassa da kendilerinden bariz derecede farklı veya benim durumumdaki gibi, İtalyanca'sı zayıf, ülke hakkındaki bilgisi yüzeysel yabancılar söz konusu olduğunda. Sanırım bunun nedeni kısmen, uzun tarihsel dönemi boyunca dış dünya tarafından büyüleyici bulunmakla birlikte pek ciddiye alınmayan bir ülke olmaktı: 1860'ta birleşmesine rağmen barış ve savaş arasında, alt seviyede bir

seyir izlemiş bir ülkeydi. Galiba bu durum köklü bir marjinal-lik ve taşralılık hissine yol açmıştı. İtalyanlar, gerçek anlamda tarihe mal olan faaliyetliğin, medeniyet odaklarının ve düşün otoritelerinin başka bir yerde olduğuna kendilerini inandırmışlardı. 17. yüzyıldan itibaren müzik haricinde, kültürel ve entelektüel başarılarından ötürü kimsenin İtalya'yı model aldığı yoktu, 19. yüzyıldan sonra operada bile aynı şey geçerliydi. Faşizm bir bakıma ulusal kimliği güçlendirmeye yaradıysa da, İtalyanların siyasî ve askerî bakımdan hissettikleri aşağılık duygusunu iyileştirme çabalarında başarılı olamadı ve İtalyan kültürünü taşralı özelliğinden kurtarmak içinse hiçbir şey yapamadı. Görünen o ki, post-faşist İtalya'nın kültürel olarak kapaması gereken muazzam bir açık vardı ve öyle ya da böyle bunu bulabilecekleri yer yurtdışındaydı. Aynı büyüklükte bir başka ülkeyle kıyaslandığında, İtalyan kitap piyasasında, yabancı yazarlardan yapılan tercümeler hâlâ daha fazla yer tutar. İtalya'ya has bir başarının dışarıda tanınması da bundan ötürü memnuniyetle karşılanıyordu. Guilio Einaudi, Gramsci'nin *Prison Notebooks* üzerine Gerratana'nın kaleme aldığı muhteşem eleştiri kitabını, 1979 gibi geç bir tarihte bastığında bile ne yaptığının gayet iyi farkındaydı; tıpkı çok ciltli *Storia d'Italia*'yı Oxford'da yayınladığı gibi, bu kitabı da Roma'da değil Paris'te yayınlamıştı. Paris'ten tasdik alınması ya da Oxford'da itibar görmesi kitapların İtalyan piyasasında satılmasının bir yoluydu. Kuşkusuz 18. yüzyıldan sonra İtalyan kültürü büyük oranda taşralı özellikler gösteriyordu; bu durum Gramsci'nin okunalarında ve eserlerinde de bellidir. En iyi zamanlarında bile, matematik, opera ve fütürizme yönelik geçici bir merak bir kenara bırakılırsa, dışarıdan hiç kimse İtalya'da üretilen şeylere ilgi göstermiyordu.

Belki de anti-faşist Direniş'ten doğan İtalyan Cumhuriyeti'nin en etkileyici ve beklenmedik başarısı bunların hepsini değiştirmesi oldu. Böylelikle ön yargılı olmayan yabancılardan o apaçık kabul ettiği gerçek de doğrulanmış oldu: İtalyanların, 14. ve 17. yüzyıllarda o kadar şaşırtıcı ve evrensel anlamda takdire şayan başarılar sergileyen düşünsel, sanatsal ya da giri-

şimci özelliklerinden hiçbirini kaybetmediklerine dair beslenen inanç bu. Belli bakımlardan savaş sonrası Fransız ve İtalyan kültürleri tam zıt yönlerde doğru bir yol izlemişti. 1945'ten sonra Fransa, kültür alanındaki uzun süre tartışmasız kabul edilen hegemonyasını yitirip, ait olduğu yere, Fransız hayranı bir gettoya geri çekilirken, İtalyan sanatı, bilimi, sanayii, tasarım ve hayat tarzı yükseliyor, İtalya imgesi Batılı kültürün uç kısımlarından merkezine doğru kayıyordu. Faşizm zamanında gelişen ya da mûsamaha gösterilen yetenekler bile –Rossellini, Visconti ve de Sica gibi İtalyan sinemasının önde gelen isimleri Mussolini düşmeden önce faaliyetlerine başlamıştı– Direniş'le beraber özgürleştiler. Uluslararası büyük moda sanayiinin yüzünü bir gün gelip de Paris yerine Milano ve Floransa'ya çevireceğini 1950'lerde kimse aklına bile getiremezdi.

Bununla birlikte, matematik ve doğa bilimleri gibi tamamıyla milletlerüstü alanlar sayılmazsa, İtalyan düşünce tarzının geçmişin taşralı özelliğinden silkinmesi zor görünüyordu. Bunun kısmî nedeni, İtalyan üniversite sisteminin uzun süre boyunca ayak diremesiydi; ulusal bürokratlar ve siyasetçilerin kontrolü ve etkili hamilik sistemine dayanan “baronların” manevraları köklü bir şekilde iç içe geçmişti. Laterza, Einaudi, Feltrinelli gibi ticarî yayınevlerinin savaş sonrası otuz kırk yıl içinde İtalyan düşün hayatında sahip oldukları önem bundan ileri geliyordu. Aslında tıpkı savaş sonrası Federal Almanya'da olduğu gibi, bunlar da kültürel ve düşünsel odaklar olarak değişen koşullara ayak uyduramayan üniversitelerin yerini tutup 1989 sonrasının meşhur tabiriyle söylersek, “sivil toplumun” organları olarak görev gördüler.

Faşizm sonrası İtalya'da bu kültürel mimarların prensi dostum ve yayıncım Guilio Einaudi'ydi (1912-1999). İtalya'nın en güzide serbest piyasa iktisatçılarından birinin oğlu olan Einaudi, 1933'te yirmi bir yaşında kendi yayınevini kurmuş ve sonrasında elli yıl boyunca onun başında durmuştu. Çelişkili olsa da, kendisi pek tahsilli biri değildi, ancak sıradışı zekâyı, ilim irfanı, kozmopolit kültürü, nükteyi ve edebî yaratıcılığı birleştirebilen danışmanlardan kurulu bir ekibe sahipti. Onları

bir araya getiren anti-faşist nitelikleri ve komünist ya da Gius-tizia e Libertá'nın liberal sosyalist saflarında gösterdikleri aktif Direniş'ti. Çoğunu bir araya getiren de Torino'nun bağımsız ve şiddetli entelektüel ortamıydı ve 1945 yılını müteakip on beş yıl içinde kesinlikle dünyanın en iyi yayınevini yaratmışlardı.

"Prens" tabirini özellikle kullandım, zira komünizme ver-diği desteğe rağmen Giulio'nun tarzı ve kentteki ya da ülkedeki *bella figura*sı krala ya da en azından feodaliteye ait gibiydi. Hampstead'de bir misafir koltuğunda bile, senyörlere has al-çakgönüllülük yayardı etrafına. Havana kıyısında mayolu hal-deyken bile patron olduğu her halinden belli olurdu. Feodal ruhu, ticarî borçlarına yaklaşımına da yansiyordu, buna ya-zarlara olan borçları da dahildi ve bu sonunda iflasına yol aç-tı. (Öte yandan, yazarlara Yeni Yıl hediyesi olarak Einaudi bağlarından kasalarla Barolo şarabı göndermesi kuvvetle muhtemeldi; o kadar ağır bir şaraptı ki, Einaudi mahzenleri içilmeden en az sekiz saat önce havalandırılmasını tavsiye ederdi.) Mutlak monarşilerde olduğu gibi krallığını kendi şahsının bir uzantısı olarak düşünürdü. Mali tavsiye almaya yanaşmaması ya da hanedanın Guilio sonrası geleceğini göz önünde bulundurmaması neticede sonunu hazırladı. İtalyan anti-faşist kurumunun tesadüfıyla, büyük banker Raffaele Mattioli'nin iş birliği sayesinde birçok kereler, milli servet olarak iflastan kurtardığı şirketin itibarı böyleydi. (Raffaele Mattioli, 1937'de ölen Gramsci'nin el yazmalarını, ta ki Pierro Sraffa aracılığıyla İtalyan KP'sinin yurtdışındaki karargâhları-na ulaştırılana kadar banka kasasında saklayan bankerdirdi.) Seksenlerde nihayet kontrolü kaybetti ve 1991'de Giulio Ei-naudi Editore, Silvio Berlusconi'nin medya imparatorluğuna satıldı. Giulio'yu en son ne zaman gördüğümü anımsamıyo-rum. Muhtemelen Cenova kenti yakınlarında 1997'de, 80. doğum günüm için düzenlenen partide görmüştüm, kendi ih-tişamlı döneminden epey farklı bir İtalya'da ihtiyarlamıştı; üzgündü ve artık eskisi kadar dürüst değildi. Vaktiyle o ve İtalo Calvino, Togliatti'nin tabutunu taşıma onuruna erişen-lerden biriydi. Bizzat Togliatti'nin kendisi, Einaudi'nin yayı-

nevine Antonio Gramsci'nin eserlerini basma hakkını vererek, berikinin siyasî duruşunu ve saygınlığını teslim etmişti. Ne yazık ki Togliatti liderliğindeki İtalyan KP'sinin de bulunduğu konumu kaybettiği günlerdi.

1952 ve 1997 yılları arasındaki İtalya, dondurulmuş siyasetle etkili sosyal ve kültürel değişimi aynı potada birleştirdi. Soğuk Savaş'ın bitiminde geleneksel olarak fakir bir ülke olan İtalya'da kişi başına düşen araba sayısı, fiilen dünyanın diğer bütün ülkelerinden daha fazla bir orana sahipti. Papa'nın ülkesinde doğum kontrol ve boşanma yasallaşmıştı; birincisi coşkuyla karşılanırsa da ikincisinden özellikle kaçınıldı. Farklı bir ülkeydi. Öte yandan 1947'deki Doğu-Batı karşılaşmasından itibaren, ABD'nin İtalya'da komünistlerin iktidara ya da seçimle hükümet makamına gelmesine hiçbir şart altında izin vermeyeceği anlaşıldı. SSCB ve İtalyan KP'si varlığını sürdürdükçe ve sonrasında da birkaç yıl daha, bu, Washington'un temel ilkesi, denebilir ki "varsayılan duruşu" olarak kaldı. Aynı zamanda kitlesel desteğe sahip bir Komünist Parti'nin ne polis baskısıyla ne de anayasal hilelerle ortadan kaldırılamayacağı da bir o kadar aşikâr hale geldi. Gerçi, ortaya çıkardığı yan ürünlerle, dikkatimi "ilkel isyanlara" yöneltimeme vesile olan İtalya'nın güney kırsalındaki büyük ayaklanma, 1950'lere gelindiğinde sönmüştü. Gerçekçi olan Hristiyan Demokratlar bölgelerinde kültür ve medyada İtalyan KP'sine siyasî alan tanıyarak bunu kabul ediyordu. Her şeyden önce Cumhuriyeti beraberce kurmuşlardı. İtalya'nın içinde Soğuk Savaş, her iki kesimin de aynı anda kaybedip aynı anda kazanabileceği bir oyundu.

Bundan ötürü benim geldiğim İtalya, öngörülebilir bir geleceğe doğru ilerlerken, daha ziyade Japonya gibi, rüşvet batağında, ABD'nin sömürgesi bir siyasî sistem olarak, tek bir parti çatısı altında – yani kalıcı iktidarını ABD vetosuyla sağlayan Hristiyan Demokratların yönetiminde bir ülkeydi. İtalya'ya ilk gittiğimde savaş sonrasına ait en iddiasız Sicilya mafyasının neredeyse hiç belgelenmemiş ve tanımlanmamış olduğunu görmüştüm. Öte yandan, bugün muhtemelen daha güçlü olan

Napoliten Camorra'nın o zaman esamesi okunmuyor gibiydi.⁹ Her ikisi de Soğuk Savaş'ın siyasî sisteminin ürünüydü. 1950'den sonraki zaman zarfında İtalya Cumhuriyeti tuhaf, labirent gibi, ekseriyetle absürd, ara sıra tehlikeli ve vatandaşlarının yaşam gerçekliğiyle git gide mesafeyi aralayan bir kurum haline geldi. İtalya örneğinin, bir ülkenin devlet olmadan da var olabileceğini gösterdiğini belirten ve dolayısıyla Bakunin'i Marx karşısında haklı çıkaran latife, bütünüyle doğru değildi. Zira İtalyanlar vakitlerinin çoğunu kağıt üstünde güçlü, her yere kolu uzanan müdahaleci devletten yan çizebilmek için harcıyordu. İtalyanlar bu oyunu oynamakta o zaman da şimdi olduğu gibi maharetliydi, zira ulus çapında yaygın olan adam kayırma ve haraç alma düzeninin içine halkın gücünü, kaynaklarını ve istihdamını nakletmek için, siyasî bedenin zaman içinde tıkanmış atardamarlarına milyonlarca kılcal damardan kan pompalamanın yollarını bulmak giderek daha elzem hale gelmişti. Basit rüşvetten ziyade ilişkiler sayesinde "iş i ayarla ma" İtalyan ulusal düsturu olmuştu.

Her daim güven telkin eden ve gelişmekte olan bir sivil toplumla, devletin esrarengiz faaliyetlerinin arasında, sessizlik ve muğlaklık katmanlarıyla örtülü iktidarın alanı uzanıyordu. Bunun bir anayasası ya da resmî bir yapısı yoktu. Birbiriyle yerel ya da ulusal anlamda anlaşmak zorunda olan –özel, kamusal, yasal, yasadışı, yeraltı, resmî, gayri resmî– iktidar odaklarından menkul başsız bir karmaşaydı. Söz gelişi, FIAT'ın ve daha pek çok şeyin sahibi olan ailenin reisi olan Gianni Agnelli'nin – "avvocato"nun ulusal bir iktidar odağı olduğunu herkes biliyordu. O da bütün İtalyan hükümetlerinin kendisiyle iyi geçinmesi gerektiğini ve buna karşılık Roma'da düğmeye basan her kimse işini onunla görmesi gerektiğini biliyordu. İktidarının bir kısmı yeraltında ve gizliydi ve yalnızca 1970'ler ve 80'ler gibi kriz dönemlerinde yarım yamalak ortaya çıkardı. Bu tür zamanlarda, İtalyan siyaseti operavari bir havaya bürü-

9 "Mafya hakkındaki en bilimsel ve hassas yazının çoğunluğu 1890 ve 1910 yılları arasında ortaya çıktı; bu konudaki karşılaştırmalı modern tahlil konusundaki kıtlık üzücüdür", *Primitive Rebels*, s. 31, dipnot 3.

nür ya da Borgia* tarzında seyir izlerdi: *Cadaveri eccellenti*'nin** ya da şöhretli cesetlerin kime ait olduğundan ya da katillerin kimliğinden ziyade, cinayetlerin ardındaki güçler, bunların gizli kapaklı ve fakat nüfuzlu mason localarıyla olan bağlantıları ve İtalyan KP'sini siyasî araneya sokmamak için –icabında askerî darbeler de dahil olmak kaydıyla– yapılan kararlık planlar hakkında sonu gelmeyen tartışmalar yapılırdı.

1990'larda bu sistem çöktü. Soğuk Savaş'ın sona ermesi İtalyan rejimini tutunduğu tek gerekçeden mahrum bıraktı ve sosyalist başbakanın ve partisinin sahiden muazzam hırsına karşı kamuoyunun beslediği hakiki isyan da işine yaradı. 1994 seçimlerinde, nispeten hak ettikleri dürüstlük namıyla İtalyan KP'si ve daima muhalefette kalan Neo-faşistler hariç savaş sonrası partilerin hepsi silindi. Ne yazık ki, daha başka yerlerde de örneğine rastlandığı üzere, 1990'lar eski ve kötü bir rejimi yıkmanın mümkün olduğunu fakat bunun muhakkak daha iyi bir rejim için gerekli koşullar anlamına gelmediğini gösterecekti.

III

Yarım yüzyıl boyunca gerek benim gerek ve eşimin hayatında yer tutan bir ülkeye ilişkin otobiyografi yazarı olarak ne söylemem gerekir? Yakınlarımızdan bazıları İtalyandı. Çocukların anlamasını istemediğimizde evde kendi aramızda İtalyanca konuşurduk. İtalya bize hep iyi şeyler verdi; güzel yerlerde dostlar edinmemizi, geçmişine ve geleceğine ait yaratma kapasitesini sınırsızca keşfetmemizi sağladı ve hepsinden öte, gençlik sona erdikten sonra insanın pek ümit edemeyeceği düzeyde, hayattan zevk alma olanağı sağlayan nadir anlar yaşattı. Bir

(*) Borgia: Machiavelli'nin *Prens* adlı eserini kaleme alırken kendine örnek aldığı Cesare Borgia'nın mensup olduğu, içinden Papalar da çıkarmış olan kararlık suç odası aile – ç.n.

(**) Francesco Rosi'nin, Sicilyalı yazar Leonardo Sciascia'nın bir romanından uyarlanan 1976 tarihli filminin adı.

tarihçi olarak bana konu sağladı. Ülkenin okurları bana bir yazar olarak cömert davrandı.

Tarihçi olmak bir ülkeyi anlamakta insana yardım ediyorsa şayet, neden bundan elli yıl önce hayal ettiğim ülkenin 2002'deki Senyör Berlusconi'nin Italyası olmadığını dönüp kendime sormam gerek. Italya'nın gidişatını tespit etmekte gözlemlerim eksik ya da ön yargılı olduğu için ne kadar yanılmıştım, ülkenin izleyeceği yolun kıvrımları henüz muğlak olduğu için ne kadar yanılmıştım? Yaşlı tarihçilerin ilişki içinde olduğu, ülkenin azınlıktaki aydın ve eğitilmiş kesimiyle geri kalan halk arasındaki –yani pek az gazete okuyan ve kitaba para harcama oranının Avrupa Birliği'nin en fakir iki ülkesi sayılmazsa insan başına en alt düzeyde seyrettiği– halk kesimi arasındaki uçurumun açılma sebebi tüketim toplumunun demokratikleşmesi miydi? Akıl almaz iktisadî dönüşüm ve dolaşısıyla gerçekleşen kültürel ve sosyal dönüşümün boyutları karşısında, daha önceki örneklerde olduğu gibi Italya'da da öngörü mağlup mu oluyordu?

Şüphesiz, İtalyan KP'sinin büyük kentlerde ve ulusal çapta oy potansiyelinin doruğa ulaştığı, darbe tehditiyle yüklü, korku ve gerilim dolu o döneme özgü, yani 1970'lere has işaretleri pek az insan doğru yorumladı. Etkili sınai dönüşümün, Italya'nın iktisadî çekirdeğindeki, yani kuzeydeki İtalyan KP'sinin siyasî nüfuzuna ağır darbe indirdiğini göremedik: Torino'daki FIAT montaj hattı binası bugün artık Kitap Fuarı'na ev sahipliği ediyor. Parti 1968'den sonra asıl siyasî değerini, yani faşizmin kalıntıları sayılmazsa, sol üzerindeki ve topyekün tüm muhalif kesimler üzerindeki hegemonyasını kaybettiğini fark etmedi. O vakitler, İtalyan KP'sinin Sekreteri olan Giorgio Napolitano'yla beraber yaptığımız küçük geçici kitaba baktığımda, kitabın, Italya Başbakanı Aldo Moro'nun Kızıl Tugaylar tarafından –Avrupa'daki solun en çetin terörist örgütü tarafından–¹⁰ kaçırılıp öldürülmesiyle doruğa ulaşan o yıllarda yazıldığını gösteren bir emare bulamıyorum. Belki de hepsinden

¹⁰ Giorgio Napolitano ve Eric Hobsbawm, *Intervista sul PCI* (Bari, 1975).

beteri, ıpki diğerk yerlerdeki işçisınfı hareketlerinde olduğı gibi, Parti'nin *popolo comunista*'yla –yani Parti'yi direniş, kur-tuluş, sosyal umudun ve fakirlerin savunucusu olarak gören kesimle– bağlarının kopmasıydı. 70'lerin başlarında Torinolu arkadaşlar bana şöyle demişti: “Artık bir hareket değiliz, ıpki ötekiler gibi biz de ‘bir fikir partisi’ haline geliyoruz.” Parti'nin günlük yayın organı (artık çabalayan) *L'Unita*'dan telefon eden kurnaz medya ustası genç gazetecilerle, partizanlar ve kurtu-luş günlerindeki gazeteci nesliyle konuştuğunuz gibi siyaset konuşmak mümkün müydü? Kadrolarını gençleştirmenin Parti'nin karakterini değiştirdiğini gördüler. İsmiyle birlikte görkemli geleneğinin büyük kısmını geçmişte bırakıp ağır ağır gerileyen Parti, 1990'lardan sonra yoluna, yeni icat edilen, çam ve zeytin ağacından ibaret bitkisel logolarının ne idüğü belirsiz gölgesinde devam edecekti.

Berlinguer'in ölümünü izleyen beş yıl zarfında Berlin Duvarı yıkıldı ve sembollerıyla geleneklerini terk eden İtalyan KP'si, içten gelen sert muhalefete rağmen kendini Demokratik Sol adıyla (eski Moskova Komünist Partileri'nin geri çekildikten sonra seçtikleri malum etiketti bu) yeniden yapılandırıp isim-lendirdi; bu arada içlerinden Yeni Kurulan Komünizm Partisi adlı bir yapı ayrılmıştı.

Dolayısıyla uzun vadede İtalya'da hayatın tadını çıkarmak ül-keyi tahlil etmekten daha kolaydı. Çelişkili görünse de, Cum-huriyet'in kriz döneminde bunu yapmak daha kolaydı. 1980'lerde fildişi kuleden görünen İtalya, aşinalığın güzellikle-rinden bir şey kaybettirmediğı yerlerde yapılan bir dizi toplu eğ-lenceden, akademik sohbetlerden, ekseriyetle Rosario ve Anna Rosa Villari'nin çiftlik evinin civarında geçirdiğimiz günlerden ibaretti. Öğle yemeğinin ardından üst kat odalarından birindeki pikapla Callas'ın sesinden “Casta Diva” yı dinleyerek Val d'Or-cia'ya nazır bir terasta uzandığımız gerçekdışı bir dünyaydı bu.

Bu sırada, İtalya'nın 1980'lerdeki müşterek durumu, kamu-sal hayatın bir nevi *reductio ad absurdum** olduğu, orta düzey-

(*) Saçmalığa indirgemek – ç.n.

de kanlı bir Üç Ahbap Çavuşlar (Marx Kardeşler) siyaseti çağına tanık oluyordu. Craxi'nin adamları eski "ilerici aydınları" satın alırken refah içinde yaşayan sosyalist bakanlar yeni yıldız adaylarıyla gece kulüplerinde –faturaları bakanların çevresini cezbeleme telaşında olan müdüriyetlerce ödenmek kaydıyla– boy gösteriyor; büyük depremlerin ardından muazzam miktarlarda hükümet ödenekleri sırra kadem basıyor; Mafya bağlantılı bankerler sebebiyle Vatikan'ın mali işlerinde karmaşa yaşanıyor; bankerlerden biri Londra'nın Blackfriars Köprüsü'nde asılı bulunuyor ve kitaplarında kelimesi kelimesine Alman doktora tezlerini tercüme edip intihal yapan Napolili bir profesör bunun ayırdına varamayan ünlü meslektaşlarının birlikteliği sayesinde, araştırmalarına güvenerek kendisine bir belediye sarayında akademik bir hükümrancılık kuruyordu.

Bu yıllardan aklımda kalan en canlı hatıra Roma'ya yaptığım bir gece yolculuğuydu. Bunun iki bakımdan Marx adıyla ilgisi vardı: İtalyan televizyonu, büyük adamın yüzüncü ölüm yıldönümü anısına yapılan *Karl Marx'la Bir Akşam* adlı programa katılmam için beni davet etmişti.

Gerçi programı ne yazık ki hiç izleme şansım olmadı ve dolayısıyla ünlü klasik avangard şarkıcısı Cathy Berberian'ın yaptığı gösteriyi de kaçırdım ama gerçeküstü bir program olduğunu söyleyebilirim. Devasa RAI (İtalyan Televizyonu) hangarının içine, kocaman bir kartonpiyer Karl Marx kafasının etrafına süslü bir dekor hazırlanmıştı; maketin tepesi yerinden çıkabiliyordu. Tanınmış bir komedyen olan sunucu onun içinden ara sıra üzerinde SINIF MÜCADELESİ, DİYALEKTİK vb. yazılar olan büyük kartonlar çıkarıyordu. Bunun yanısıra dekor olarak Çehov'un kırsal eyaletlerine has bir sayfiye evi yapılmıştı. Evin verandasında, başarılı bir eski komünist akademisyen olan merhum Lucio Colletti'yle beraber oturmuştuk. Marx'ın kafasından EMEK DEĞER TEORİSİ yazılı kağıt çıkıverdiğinde ikimizden konuyu beş dakikadan az süre içinde açıklamamız istenmişti. Beriki nihayetinde Silvio Berlusconi'yi destekleyecekti, öte yandan 1983 yılında böyle bir şey aklının ucundan bile geçmezdi.

Karl Marx'la Bir Akşam adlı programın devamında neler olup bittiğinden haberim yok. Ancak, nakit verilmesi teklif edilen ücretimi almak için İtalyan kamu hizmetinden genç bir bayana gittiğimde bana şöyle bir tavsiyede bulunmuştu: “Bakın, bu kadar çok parayı ülke dışına çıkaramazsınız. Bence bunu bavulunuza gömleklerinizin arasına yerleştirin, oraya bakmak akıllarına gelmeyecektir”.

1990'ları keyifle yad ediyorum. *Il Secolo Breve* (Aşırılıklar Çağı) İtalya'da hatırı sayılır bir başarı elde etmişti. Kamusal görünümde İtalyan halkı Soğuk Savaş Cumhuriyeti'ne has partileri düpedüz ortadan silerek Avrupa'nın en yoz rejimini yıkmıştı. 1994 seçimleri sırasında 630 koltuğa sahip temsilciler meclisi için Hristiyan Demokratlar 32 ve Sosyalistler de 15 koltuk elde ettiklerinde biz de İtalya'daydık. Berlusconi'nin sağ koalisyonuna ait zaferin maskeleyiği, o zaman dahi zayıf olan bir galibiyetti. Yine de, İtalyan KP'sinin vaktiyle bulunduğu yerden geldiği durum, hayranları açısından beklenmedik değilse bile ümit kırıcıydı. Nihayetinde ilerici bir demokratik hükümetin başında yer alması gerektiğinde, bu işi kotarmak için yetersiz kaldı. Britanya, Fransa ve Almanya sol kanattan hükümetlerce idare edilirken İtalya yeni bin yıla, faşizmin düşüşünden beri ilk olarak bariz sağ kanattan bir hükümetle giriyordu.

İtalyanların pek çoğu açısından, geride bıraktıkları yarım yüzyıllık mucizevi ilerlemeden beri, hayat muhtemelen en tatmin edici seyrinde devam ediyordu. Öte yandan, ömrüm boyunca okuduğum en iyi İtalyanca kitap olan Italo Calvino'nun o mükemmel *Görünmez Kentler*'inden böyle bir kanıya varmak (en azından bence) mümkün müydü? (Onu vakitsiz ölümünden kısa süre önce, esmer tenli, incelikli bilgi ve nükte dolu yüzünden yayılan istihzalı yarım gülüşüyle, Roma'da Campo Marzio'nun üstündeki çatı katı terasında anımsıyorum). Kitap, Marko Polo'nun seyahatleri sırasında karşısına çıkan Çin İmparatoru Kubilay Kağan'a anlatılan gerçek ya da hayal ürünü hikâyelerden oluşuyordu. Yalnızca dışarıdan bakıldığında görülebilen Irene adlı bir kenti konu alıyordu. İçinden bakıldığında görülen şey neye benziyordu? Bunun bir önemi yoktu.

“İrene uzaklardaki bir kentin adıydı, bir kez ona yaklaşmaya görün artık eskisi gibi kalmıyordu.” Aynı zamanda Kubilay’ın atlasında olup da, Ütopya, Güneşin Kenti gibi henüz keşfedilmemiş ve vadedilen kentlerden de söz ediyordu kitap. Ancak onlara nasıl ulaşip kapılarından nasıl girileceğini bilmiyorduk. Ve sonunda İmparator, isimlerini bildiğimiz kabus kentler hakkında ne soruyordu?

“Ve Polo: Biz canlıların cehennemi gelecekte var olacak bir şey değil, eğer bir cehennem varsa, burada, çoktan aramızda; her gün içinde yaşadığımız, birlikte, yan yana durarak yarattığımız cehennem. İki yolu var acı çekmemenin: Birincisi pek çok kişiye kolay gelir: cehennemi kabullenmek ve onu görme-yecek kadar onunla bütünleşmek. İkinci yol riskli: sürekli bir dikkat ve eğitim istiyorup cehennemin ortasında cehennem olmayan kim ve ne var, onu aramak ve bulduğunda tanımayı bilmek, onu yaşatmak, ona fırsat vermek.”*

Yakasını faşizmden yeni kurtarmış bir ülke için Calvino da dahil olmak üzere benim neslimin İtalya’yı değerlendirdiği ruh hali bu değildi.

(*) Italo Calvino, *Görünmez Kentler*, çev. Işıl Saatçioğlu, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 204.

Üçüncü Dünya

1962 yılında *Primitive Rebels* adlı son kitabımın konusuyla ilgili araştırma yapmak üzere Güney Amerika'ya gitmek için Rockefeller Vakfı'nı bana bir ödenek sağlamaya razı ettim. Ne de olsa konunun, 20. yüzyıl ortalarında Avrupa'da oynadığı role nazaran yaşadığımız dönemde bu kıtada daha fazla öne çıkması muhtemeldi. O tarihte vakıflar yolcularını hâlâ uçakların birinci mevkilerinde yollardı. Panamerican, Panair do Brasil, Panagra, TWA gibi o zaman kullanılan havayolları artık mazide kalmış olsa da Peru haricinde ulusal havayolu işletmeleri hâlâ kullanılıyor gibi. 1962-1963 yıllarında üç ay boyunca, köylü isyanlarını araştıran biri için pek inandırıcı olmayan bu lüks yolla Brezilya, Arjantin, Şili, Peru, Bolivya ve Kolombiya'dan geçen bir Güney Amerika seferi yaptım. Bu, daha sonraki tarihlerde gerek Meksika'ya gerekse de Güney Amerika'nın muhtelif yerlerine, Guyanalar'a ve Venezuela'ya, daha doğrusu o kıta çizgisi üzerindeki tüm ülkelere yaptığım ziyaretlerin ilkiydi. Muhtemelen 1933'ten sonra Britanya'dan uzak kaldığım en fasılasız dönem, 1971 yılında Meksika'yla Peru arasında, öğretmenlik, araştırma ve yazı faaliyetleri yürüterek ailemle beraber geçirdiğim altı aylık zaman dilimiydi. Bu kıtada edindiğim öğrenciler ve dostlarımla bağlarım kırk yıldır

kopmadı ve neden bilmiyorum bana oldukça keyif veren şeyler yaşadım. Burası, geçmişte başbakanlık yapmış, halen yapan veya yapması muhtemel kişilerle tanışmanın beni şaşırtmadığı tek yerdi. Gerçekten de tanıştığım ilk başbakan olan Bolivyalı kurnaz Víctor Paz Estenssoro, La Paz'daki bürosunun balkonundan meydandaki lamba direğini işaret ederek, bunun kendisinden önceki başbakan Gualberto Villaroel'in isyancı bir Kızılderili güruhu tarafından 1946 yılında asıldığı direk olduğunu söylemişti.

Fidel Castro'nun zaferinden sonra, hatta 1961 yılındaki Domuzlar Körfezi çıkarmasıyla onu iktidardan düşürmeye çalışan ABD'nin mağlubiyetinden sonra, ne Avrupa'da ne de ABD'de Latin Amerika'nın büyüüne kapılmamış bir aydın bulamazdınız. Burası sosyal devrim lavları püskürten bir kıta olmuştu. Beni de cezbeden bu olmasına rağmen, benim daha ziyade pratikle ilgili yani dil sorunuyla ilgili bir sebebim vardı. Sıradan insanların faaliyetleriyle ilgilenen tarihçilerin onlarla yüz yüze iletişim kurabilmesi gerekir, Üçüncü Dünya olarak bilinen yerler içinde Latin Amerika halkın çoğunun benim anlayabildiğim dilleri konuştuğu bir bölgeydi. Zira ilgilendiğim sadece bir coğrafi bölge değil daha büyük bir muammaydı; 20. yüzyılın son otuz yıllık kısmına kadar, asıl olarak (teorik olarak) beyaz tenli halkın ikamet ettiği yerlerin dışında yaşayan yüzde 80'lik bir kadın ve erkek nüfustuydu söz konusu olan.

Ömrümün ilk yarısı boyunca, aşağı yukarı birkaç bin insandan menkul bu yüzde 80'lik kesim, dünyadan tamamen bihaberdi, dünya da onlar hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Benim yaşımdaki biri için, Üçüncü Dünya halklarının 1970'ten itibaren sıradışı bir biçimde Birinci Dünya'yı keşfetmeleri kadar veya –bu terimler Soğuk Savaş yıllarına ait olduğundan– dünyanın herhangi bir yerindeki fakir insanların zengin ülkelere taşınarak hayatlarını iyileştirebileceklerini keşfetmeleri kadar etkili bir başka şey yoktur. Kuşkusuz ABD gibi istisnalar sayılmazsa, 1960'lardan sonra onlara ihtiyacımız olsa dahi gelmelerini istemiyorduk. Her açıdan kâr amaçlı üretim sektörlerinin küresel hareketine hizmet eden bir dünya, fakirlerin hiç şüp-

hesiz arzulanmış küreselleşme biçimini de durdurmaya hizmet eden –yani fakirlerin zengin ülkelerde daha iyi ücretler karşılığı iş bulmalarına engel olan– bir dünyaydı. Bu yüzyılın insanlık dışılığına öylesine alıştık ki, tıpkı 1880’lerde doğdukları *pasesi* ya da *shtetl*’lerde ölmek zorunda olmadıklarını keşfeden İtalyanlar ve Rus Yahudileri gibi, insan simsarları tarafından tabut gibi gemilerle nakledilen insanların mülteciler mi, Afgan ya da Kürt göçmenleri mi olduğunu artık ayırdetmiyoruz.

Hayatımın ilk kırk yılı boyunca durum sadece bundan ibaret değildi. Dil unsuru halkları birbirinden tecrit ediyordu; “ulusal” dilden değil de, elli kilometre öteye gidince neredeyse anlaşılmaz hale gelen ve cahillerin gerçekte konuştukları ağırlıklı olarak yerel lehçelerden ya da *patois*’ten söz ediyorum. Cahillik, ama daha ziyade radyo ve televizyonun olmayışı, sırf bir iki önemli dünya olayıyla sınırlandırılmayacak “haberler” dediğimiz şeylerden yalıtılmış kalmalarına sebep oluyordu. 1970’lerde bile, bir Meksika çiftçisine nereli olduğumu söylediğimde bana, “İngiltere neresi ki?” diye sormuştu. (Sözlü iletişimin ağır bastığı tüm topluluklarda, ordular da dahil olmak üzere, yabancılara sorulan ilk soru daima “Nerelisin?” olurdu.) Açıklamalarının bir faydası olmamıştı. Biz de Atlantik hakkınca hiç düşünmemiştik. Nihayet şöyle böyle işittiği bir yer üzerinde buluşmamızı sağlamıştı; “Rusya’ya yakın mı?” dediğinde çok uzak olmadığını belirtmiştim. Bu onun için yeterliydi.

O tarihlerde, ABD’deki Afrika-Amerikalılar sayılmazsa, “Kafkasyalı”* ülkelerde beyaz olmayan nüfusa nadiren rastlanıyordu. Latin Amerika’ya göçler o kadar azdı ki 1960’tan önce Güney ve Orta Amerika’daki nüfus sayımı, tek tek ülke isimleri belirtilmeksizin topluca yapılıyor. Fransız-Cezayir-lileri (asıl olarak İspanyol menşeli olanlar) ve Filistin’deki Yahudi yerleşimciler sayılmazsa, büyük yerli nüfusa sahip ülkelerde yaşayanlar beyazlardı. Günlük hayatın akışı içinde sıradan beyazların bugünün büyük Batılı kentlerindeki çok ırklı sokak manzaralarıyla karşılaşması pek muhtemel değildi. Tü-

(*) Beyaz ırka mensup – ç.n.

rünün özelliklerini göstermeyen küçük sayıdaki azınlıklar hariçinde, deniz aşırı ülkelerde yaşamayan beyazların pek azı diğer ten renklerine sahip halklar hakkında bilgi sahibiydi ve çok daha azının onlarla bir arkadaşlık ilişkisi vardı. 1960'tan önce bunlar asıl olarak iki gruba ayrılıyordu; Hristiyanlar (bu yastanın Quaker'ları da kapsadığını varsayarsak) ve komünistler. Her ikisi de farklı yollarla da olsa özgürleştirici ve eşitlikçi bir tarzda ırkçılığa karşı nefret besliyordu. Ve yine her ikisi de, bilhassa da Marksistler, gerek fiili emperyalizm karşıtlığı ve gerekse de Doğu devriminin gerçekleşme olasılığı bağlamında, beyazlar dışındaki insanlık tarihine özel bir ilgi duyuyordu. Öğrenciyken Parti'deki "sömürge grubu"na girmeme neden olan ve beni önce Kuzey Afrika sonunda da Latin Amerika üzerine araştırma yapmaya sevk eden de aynı sebepti. Ve "sömürgelerden" gelen arkadaşlarımız –benim açımdan Güney Asyalılar– bu diyarlara açılan ilk pencerelerimizdi.

Bu kişilerin geldikleri toplumu ne derece az yansıttıklarını ancak çok sonraları fark edecektim. Sömürgelerin kurtuluşunun gerçekleşmesiyle anlaşıldı ki, Cambridge'e, Oxford'a ve London School of Economics'e gelenler "yerli" sömürge nüfusunun içindeki seçkinlerin de en seçkinleriydi. Ayrıca bizden çok daha hali vakti yerinde kimselerdi. Bunlar, İndira Nehru'nun Feroze Gandhi'yle flört etmesi için Primrose Hill'da sığınak temin eden LSE'den P.N. Haskar gibi, Nehru'ların aile dostlarıydı. Haskar, onu daha sonra 1968'te ülkesinde ziyaret ettiğimde, bağımsız Hindistan'da kamu hizmetindeki en önemli isimlerden biri olmuştu. Uçağım indiğinde beni karşılamaya gelense, King's'den okul arkadaşım Mohan Kumaramangalam'dı. Yakın zamana kadar bir komünist olan Mohan, o tarihte Hindistan Havayolları'nından sorumluydu, yakın gelecekte bir bakan olacak ve 1973 yılında hazin bir uçak kazasında yaşamını yitirene değin Bayan Gandhi'ye muhtemelen en yakın bakanlardan birisi olarak kalacaktı. Mohan'ı Cambridge'deyken ziyaret eden küçük kızkardeşi Parvati, yeniden saçlarını uzatmaya başlamış, Komünist Parti Genel Sekreteri'yle evlenmiş ve Parlamento'ya girmişti. Kardeşleri gibi bir

Etonlu olan fakat komünist olmayan bir diğer ağabeyleri de Hindistan ordusunun başkumandanı olmuştu. Yani Madraslı Kumaramangalam'lar işte sözünü ettiğim seçkin ailelerden biriydi. Ne kadar küçük olursa olsun bütün hayvanları öldürmekten kaçınan katı Jainler mensubu Ahmedabadlı Sarabhai'ler de böyle bir aileydi. Onları, ilk eşimin LSE zamanlarında edindiği bir arkadaşı –evini Le Corbusier'e yaptırmış olan Manorama– vesilesiyle tanımıştım. Sarabhai'ler, tekstil yüksek teknolojisinden yararlanmaya başladığında, Kongre'yi destekleyen Guceratlı ticaret hanedanlarının en büyüklerindendi. Kültür, muhtemelen en görünen kamusal etkinlikleriydi ancak Sarabhai'lerden biri Hindistan nükleer programından sorumlu olacaktı. Bağımsızlık sürecinin ilk kuşağı boyunca, birkaç yüz milyonluk nüfusa sahip Hindistan'ın gerek kamusal gerek özel gerek iktidara gerekse de muhalefete dair işleri, sıradışı bir tarzda İngilizleşmiş, çağdaş zihniyete sahip, çok iyi eğitim almış (haliyle varlıklı) ailelerden gelen, aşağı yukarı yüz bin kişilik bir "Kurum" tarafından idare edildi: Bunların arasında Raca'ya hizmet etmiş kişiler kadar, özgürlük hareketini inşa etmiş olanlar da vardı. Bu bileşimin acayipliği o zamanlar bir KP üyesi ve Kalküta'da bir güç merkezi olan ceylan gözlü Renu Chakravarty'nin evinde verilen bir Noel yemeğinde kendini belli edecekti, henüz KP bölünmemişti. Bir zamanlar, Kalküta Kulübü'nün kapısından içeri hizmetçiler dışında hiçbir Hindistanlı'nın adım atmadığı o günlerde yapılan yemekler aynen devam ettiriliyordu. Renu'nun kuzeni tarafından hazırlanan domuz budu ve hindiden sonra biryani ve nihayet yine Kulüp'ün mamûlü Hristiyan pudingiyle chewing pan (betel ağacı yemişi) gelmişti. Dil konusunda bile İngilizleşmişlerdi ve evde konuşurken, okuyup yazarken hiç zorlanmıyorlardı. Zira, içlerinde bir tek Bengallilerin ve galiba daha geleneksel olan Müslüman ailelerin zihinsel anlamda tam olarak anadillerine bağlı oldukları izlenimine kapılmıştım; bu ailelerin radikal genç fertleri Urduca yazan (eski dostlarımla ve Ralph Russell'la Victor Kiernan'ın hayranlık duyduğu) ilerici şairler okurdu.

Kişisel ilişkiler aracılığıyla bir toplum hakkında ancak bu kadar –ki bu pek fazla sayılmaz– bilgi edinmek mümkündü. Dostlar, geldikleri toplumun garipliklerini algılayamayacak kadar ona derin köklerle bağlı olabilir. Her halükârda sınıf olgusu en az mesafe, kültür ve dil kadar deneyim farklılığına yol açar. Takdire şayan dostum ve King's'den yoldaşım olan, sonraları Komünist Parti Genel Sekreterliği ve İçişleri Bakanlığı yapan merhum İndrajit (“Sonny”) Gupta’yı parti ilkin Kalküta’daki tramvay çalışanlarından sonra da (Batı) Bengal jüt işçilerinden sorumlu kıldığında, beriki herhangi bir yabancıymış gibi Kalküta’nın işçi kesimini tanımak zorunda kalmıştı. Irkçılık karşıtı temelde, öğrencilikteki komünist hayatımın bir parçası olan bu arkadaşlıklar sayesinde, sanırım, ten ya da saç rengine, fiziksel görünümüne ya da kültüre bağlı gelişen bilinçle eşitlik anlayışını birbirine karıştırmamayı öğrendim. 20. yüzyılın ticarî, bilimsel, teknolojik küresel köyü ve üniversiteleri öylesine çok-renkli ki, bu artık bir sorun sayılmayabilir – gerçi buna pek emin olmadığımı da belirteyim. 1960’tan önce, bir takım sanat dalları sayılmazsa, Batılı güçlerin tüm alanlarda akıl almaz ağırlığa sahip oluşu ve bu ırkların genel olarak aşağı görülen ve dolayısıyla psikolojik olarak küskünlüğe yol açan, bilhassa beyaz erkekler tarafından bastırılan akıl almaz bedensel üstünlükleri Batılı beyazlar arasındaki ırksal üstünlük anlayışını kuvvetlendiriyordu. Araplar’ın *intifadası* Filistin topraklarındaki İsrail işgaline yönelik sessiz kabullenışı kırmadan önce, bilhassa da 1987’den önce, İsrailli Yahudiler, “Arapları” küçük gördüklerini saklamıyorlardı. 1984’te Batı Şeria’ya yaptığım bir ziyarette bana da onlardan biriymişim gibi muamele edilmesi tuhaf ve fakat öğretici bir deneyim olmuştu; hayatımda ilk kez kendimi yabancı bir askerî yönetimin altında bulmuştum.

Bilhassa da dostlukla pekiştiğinde komünizmin en büyük avantajlarından biri yoldaşınıza eşit davranmak dışında bir seçeneğin bulunmayışıydı. “Sömürgelerden” gelen beyaz olmayan birkaç varlıklı öğrencinin sahip olduğu bariz kendine güven savaş öncesi dönemin İngiliz Üniversiteleri’ne şekil ver-

mişti. Tıpkı atların, binicilerinin hissettiği korkuyu duyumsaması gibi, insanlar da karşılıklı ilişkide ikinci derece muamele görme beklentisini hissederler. Egemen sınıflar ve fatihler daima bu üstünlük beklentisini kullanmışlardır. Savaş öncesi “sömürgelerden gelen” arkadaşlarımsa ikinci sınıf muamele görme beklentisi yoktu.

Öte yandan, gelecekte Üçüncü Dünya adını alacak o yere, bebekliğimde Mısır'ı terk ettikten sonra ilk kez 1938 yılında, üniversite tarafından Fransız Kuzey Afrika'sına gitmem için verilen ödenekle gidecektim. Tunus'ta ve doğu-orta Cezayir'de seyahat ettim, denizden Sahara'ya gittim ancak Fas'a ve batı Cezayir'e hiç gitmedim. Bu seyahatler sırasında, her gelen tahsilli misafirle konuşmaya can atan yalnız yaşayan bir Fransız idareci sayesinde, kırsal bölgeler hakkında yapılan istatistiklere ömür boyu şüpheyile yaklaşıma alışkanlığı edinecektim. (“Hükümet benden büyükbaş hayvanların sayısını istediğinde ancak göz kararı bir soruşturma yaparım, sürüler tepelere doğru kaçarlar aksi takdirde. Ben de son söylediğime bakıp inandırıcı bir rakam koyarım.”) Bunun yanı sıra, Kabilya bölgesinin dağlarına ve halkına; Fransız Mağrip ve İslam uzmanlarının –tıpkı o tarihteki İngiliz antropolojisi gibi çoğu ilgili hükümdarlığa hizmet etseler de– bilgi ve anlayışına saygı duymaya başladım. 1939'dan sonra Sahara'ya sürgüne gönderilen ve öldürülen ve fakat o tarihte en önemli devrimcilerden biri sayılmayacak küçük Cezayir Komünist Partisi'nin lideri Mes-sali Hadj'la tanışmıştım. Bu seyahatlerim sırasında başlamaya karar verdiğim, “Fransız Kuzey Afrika'sında Tarım Sorunu” başlıklı araştırmaya savaştan sonra şayet geri dönmüş olsaydım acaba daha iyi bir tarihçi mi olurum diye ara sıra merak ederim. Büyük tarihçi Braudel, dostum Pierre Bourdieu ve merhum Ernest Gellner gibi hayranlık beslediğim insanlara Mağrip'te çalışmak daima esin vermiştir ve bunun nedenini anlamak zor değil. Gelgelelim eğer bunu yapmış olsaydım, pek az insan fark edecekti. Sahara'nın altında kalan Afrika hariç, imparatorlukların sona ermesi, kendi tarihiyle ilgili hafıza kaybı yaşayan bir neslin doğmasına yol açtı. Bunun yanı sıra

1950'lerin kanlı Cezayir savaşı ve bağımsız Cezayir'in son derece ümit kırıcı sicili o zamandan itibaren bu çalışma sahasını bir hayli marjinal hale getirmişti. Bu konuda son olarak şunu söyleyebilirim ki, 1938 yılında müstakbel başbakan Habib Bourguiba yönetimindeki Tunus'un geleceği görülebilirken, görünüşte hiçbir şey Cezayir'i nihayetinde kurtuluşa götüren kuvvet, yani FLN'ye (Ulusal Kurtuluş Cephesi) ilişkin tahmin yapılmasına olanak tanııyordu.

II

Fidel Castro'nun 1959'da yaptığı devrim Latin Amerika'yla ilgili her şeye ilginin birden kabarmasına neden olmuştu. Burası, Amerika'lar haricinde o zamanlar pek az bilgi pek çok dedi-kodu içeren bir bölgeydi. İspanyol savaş mültecileri ve Kuzey Amerikalılar hariç, buranın yerleşik Avrupalı nüfusu, ıpki dışarıdan evliliği kabul etmeyen ve kendilerini memleketlerinden sürülmüş İngilizler ya da en azından Avrupalı mülteciler olarak gören Şilili akrabalarım gibi, kendi dünyalarında yaşı-yordu. (Sanırım beş kuzenim de İkinci Dünya Savaşı'nda Britanya Ordusu'nun üniformasını giymişti.) Kıtada sömürgecilik dönemi sona erdiğinden, bu ülkeleri randımanlı bir şekilde yönetmek adına onları anlamayı iş edinen emperyal yöneticilerin temin ettiği geniş, belgelere dayanan, ustalıkla yazın da artık yoktu. Kayıtlara bakılırsa, memleketlerinden sürgün edilmiş işadamları topluluğu, faaliyet gösterdikleri ülkeye ilişkin bilgi kaynağı vazifesi görmekten kesinlikle uzaktılar. Gerçi Britanyalı işadamlarının, kendi zamanlarında kurduğu futbol kulüpleri Güney Amerika vatanseverliğinin kendini ifade ettiği bir alan olmuştu.

Latin Amerika, o tarihte Eski Dünya'nın herhangi bir yerinden bakıldığında akla gelebilecek en ücra yerdı – gerçi bu durum, teknik olarak bağımsız uydularını denetleyen kuzeydeki emperyal güç için geçerli değildi. Her iki dünya savaşını da sadece refah getiren olaylar olarak yaşamıştı. En kanlı yüzyıllar-

dan birini kendi topraklarında sadece bir tek uluslararası savaşla atlatmıştı. (1932-1935 tarihleri arasında cereyan eden Bolıvyaya-Paraguay arasındaki Chaco Savaşı), gerçi yine de ne yazık ki kendi memleketinden hatırı sayılır kayıplar vermişti. Tek bir dinin hâkimiyetinde bir kıta olarak, dünyanın dilsel, etnik ve inanca dayalı milliyetçilik salgınından şu ana kadar kendini korudu.

Latin Amerika'yla başa çıkmak kolay değildi. Oraya ilk olarak 1962'de gittiğimde, Birleşmiş Milletler'in Latin Amerika için İktisadî Komisyonu'na eklenmiş olması sayesinde kıta, yaygın iktisadî güven dönemlerinden birini yaşıyordu. Bu, Santiago Şili'de Arjantinli bir bankerin yönetiminde konumlanmış, tamamıyla Avrupa kıtasına özgü zihniyetlerden kurulu bir trösttü ve planlı, devlet destekli ve büyük oranda devlet sanayiileşmesi ve ithal ikameci bir iktisadî büyüme tavsiye ediyordu. En azından, enflasyon belasından muzdarip olsa da gelişmekte olan büyük Brezilya açısından bakıldığında işe yarıyor gibiydi. Çekoslovak menşeli bir başbakan olan Juscelino Kubitschek, Brezilya'nın devasa iç kısmını fethetmeye buraya yeni bir başkent inşa ederek başlayacaktı. Başkent in büyük bir kısmını, güçlü ve illegal Komünist Parti'nin üyelerinden ve ülkenin en tanınmış mimarlarından Oscar Niemeyer tasarlayacaktı. Daha sonraları bana, kenti tasarlarırken yanında Engels'in olduğunu hayal ettiğini söylemişti.

Kıtanın belli başlı ülkelerinde, çok yakında sona erecek anayasal sivil iktidarlar yönetimdeydi; geçici evrelerden biriydi bu. Öte yandan, *caudillo* ya da eski tip o kişisel reislik usûlü hiç değilse Karayipler dışında mazide kalmak üzereydi. İşkenceci rejimler kimliği belirsiz ve ekseriyetle renksiz subaylar topluluğundan ibaretti. Güney Amerika'da o tarihte askeri diktatörlük yönetimindeki tek ülke nadir rastlanacak denli demode Paraguay'dı: Ezeli ve ebedi General Stroessner yönetiminde, asıl olarak kaçakçılıkla geçinen dost canlısı, çekici ve böylesine sevimli bir ülkede, memleketinden kovulmuş Nazilere nazik davranan iğrenç bir rejim vardı. Graham Greene'in *The Honorary Consul* adlı romanı ülkeye ilişkin kusursuz bir

ön bilgi veriyordu. Belki de ben aşırı iyi yürekliyim kimbilir, zira resmî olarak bir Kızılderili dilini, Guaranî'yi kabul eden tek devlettir. Ve birkaç yıl sonra oraya gittiğimde *Revista Paraguaya Sociologia* adlı beklenmedik bir derginin editörünün *Rebeldes Primitivos*'un yazarı olarak beni tanıdığını fark edecektim. Hangi bilim adamı Paraguay'da şöhret sahibi olmaya itiraz eder ki?

Güney Amerika'yı keşfeden hiç kimse ona karşı koyamaz, hele de ilk teması Brezilya'yla gerçekleşmişse. Öte yandan, Güney Amerika ülkeleriyle ilgili derhal fark ettiğiniz şey, o günden bugüne hâlâ artımayı sürdüren muazzam iktisadî eşitsizlikten ziyade, misafir olarak giden akademisyenlerin ilişki içinde olduğu egemen ve aydın sınıflarla sıradan halk arasındaki devasa uçurumdur. Ekseriyetle rahat yaşayan ya da, ezici çoğunluğu beyaz olan "iyi" ailelerden gelen aydınlar görgülü, çok seyahat eden ve İngilizce ve (hâlâ) Fransızca bilen kişilerdi. (Arjantinlilerin ait olmayı bağıra çağıra reddettikleri) Üçüncü Dünya için şaşırtıcı olmayan bir tarzda, kıta genelinde en zayıf sosyal tabakayı teşkil ediyorlardı, zira eski kıtanın kafa yapısındaki suni "Avrupa" mefhumundan farklı olarak Latin Amerika onların zihninde değişmez bir gerçeklikti. Eğer siyasette yer alıyorsa, bir dönemlerini neredeyse kaçınılmaz olarak başka bir Latin Amerika ülkesinde sürgünde geçirir ya da Castro'nun Küba'sına mutad bir ziyarette bulunurlardı. Şayet akademisyenlerse, Santiago, Rio ya da Mexico City'deki çok uluslu kurumlardan birinin üyesi olarak bir dönem geçirirlerdi. Az sayıda olduklarından birbirlerini tanırlar ya da birbirleri hakkında bilgileri vardır. İşte 1962'de, ilk gittiğim andan itibaren, bir bağlanudan diğerine sevk edilerek, isimleri Avrupa'da hiçbir şey ifade etmeyen ama kendi ülkelerinde kilit konumda olan, halka mal olmuş aydın kesimin arasında benim gibi bir misafir çabucak yerini tayin edebilmişti. Ancak, bu insanların dolaştıkları çevrenin Paris'e, New York'a ve beş altı Latin Amerika baş kentine aynı oranda aşına bir dünya olduğu gerçeği, onları daha koyu tenli ve bu denli iyi bağlantılara sahip olmayan Latin Amerikalıların yaşadığı dünyadan ayırıyordu.

Hali hazırda kentleşmiş “güney konisi” (Arjantin, Uruguay ve Şili) sayılmazsa, bu insanlar, patlama yaşayan kentlerin gecekondu bölgelerine beraberlerinde kırsal alışkanlıklarını da getirerek akın ediyordu. São Paulo kentine gittiğim tarihte, kent on yıl öncesine nazaran iki katı genişlemişti. Tıpkı kırsal bölgede, büyük konakların kullanılmayan köşelerinde yaptıkları ve sıradan ev haline getirdikleri barınak ve derme çatma kulübeler gibi, kent yamaçlarında da gecekondu inşaatları ediliyorlardı. İnşaat sırasında kullandıkları yöntem da köydekinin aynıydı: Yardım eden eş dost ve hısım akraba işin bitiminde verilen bir partiyle ödüllendirilirdi. Yeni yeni yükselen binaların gölgesinde kalan São Paulo’nun sokak pazarlarında, kuzeydoğunun kavruk iç kısımlarından gelen kitleler, taksitli gömlek, kot pantolon ve bölgelerindeki büyük eşkıyaları konu alan, ucuz, resimli balad kitapçıkları satın alırdı. O tarihte aldığım bu tür kitapları hâlâ saklıyorum. Peru Lima’da Quechua’dan yayın yapan radyolar bile vardı artık; beyazların henüz yataktan kalkmadığı sabahın erken saatlerinde yapılan yayınlar, bütün yoksulluklarına rağmen sayıları bir pazar oluşturacak kadar genişlemiş olan dağlı Kızılderili göçmelere hitap ediyordu. Büyük yazar, halkbilimci ve Kızılderili kültürü uzmanı Jose Maria Arguedas beni bir keresinde, Pazar sabahları dağlık yöre halkının “güneyliler” hakkında fıkra ve şarkı dinlemek için gittiği müzikhollerden birine götürmüştü. (“Ancashli kimse var mı aramızda? Huanucolu beyler bayanlar için duyalım!”) 1962 yılında, birisi kalkıp da, otuz yıl sonra bu insanlardan birinin oğluna New York New School’da doktora sırasında danışmanlık yapacağımı söylese kesinkes inanmazdım. Kayıtlı tarihin ilk nesliyle birlikte yaşamış olmak sıradışı bir deneyimdi; bu tarihin akışında, And dağlarının tepesindeki Quechua dili konuşan bir köyde doğan ve okuma yazma bilmeyen karısıyla yoksul bir delikanlı, kamyon şoförlüğü yapmayı öğrenerek, sendikalı bir hastane şoförü haline gelebiliyor ve dolayısıyla çocuklarına dünyanın kapılarını açabiliyordu. Kendi kendini yetiştirmiş biri olarak Kastilya imla kurallarına itina göstererek, düşünce taşına yazdığı mektubu hâlâ saklıyo-

rum. Bizim standartlarımız açısından zor bir hayatı vardı ancak gündelik işçiler, seyyar satıcılar ve muhtelif yoksullar düşünüldüğünde hepsinden iyi durumdaydı.

Kente gelen insanları en azından sokaklarda görmek mümkündü. Kırsal alandaki halk da ıpkı devrimcileri Che Guevara gibi, gerek coğrafi gerek sosyal mesafe sebebiyle orta sınıflardan iki kat uzaktaydı. Onlarla yakın ilişki içine girmeye hevesli olanlar bile hayat tarzlarındaki farkları ürkütücü bir mani olarak görüyorlardı, yaşam seviyesindeki fark da cabasıydı. Dışarıdan gelen uzmanların çoğunun kırsal alanla hatırı sayılır bağlantıları vardı ancak içlerinden pek azı –her zamanki gibi Birleşmiş Milletler’le bağlantılı muhtelif örgütlenmelerin her yerde hazır ve nazır araştırmacıları da dahil olmak üzere– gerçek anlamda köylülüğün arasında yaşıyordu.

Bütün yabancıların içinde en uzak kalanlar, Latin Amerika kırsalıyla ilgili bilgilerinde ülkenin aydın solcularına ya da uluslararası basına bel bağlayanlardı. Aydınlar, Fidelci umut ve siyasi ajitasyonla bilgiyi birbirine karıştırma eğilimi gösterirken, basın da büyük kentlerin büro şeflerine ulaşan her bilgiye güvenmek durumundaydı. Bundan ötürü Güney Amerika’ya ilk gittiğimde, en önemli “köylü” hikâyesi –artık o da ne denli bir hikâye olabilirse– 1955’te Francisco Juliao önderliğinde kurulan Brezilya Köylü Birlikleri hakkındaydı. Kuzeydoğu kökenli bir avukat ve siyasetçi olan Francisco, Fidel Castro ve Mao’ya desteğini ifade ederek ABD’li gazetecilerin dikkatini çekmişti. (Onunla on yıl sonra görüştüğümde, ufak tefek, hüzünlü, memleketinden uzaklaştırılmış bir Brezilyalı sürgün olarak, ideolog Ivan Illich’in himayesinde Meksika Cuernavaca’da kalıyordu.) 1962 sonlarında Rio’daki bürolarında geçirdiğimiz birkaç saat, hareketin ulusal çapta pek az varlık sergilediğini ve zirvede bulunduğu günlerin artık çoktan geride kaldığını anlamamıza yetmişti. Öte yandan, dikkatli bir gözlemcinin ülkeye geldikten birkaç gün sonra keşfedeceği diğer iki önemli Güney Amerika köylü ya da kırsal ayaklanması hemen hemen hiç kayda geçmemişti ve 1962’nin sonlarına kadar dış dünya tarafından neredeyse hiç bilinmiyordu. Bunlar,

Peru'nun dağlık ve sınır bölgesindeki en büyük köylü hareketleri ve Kolombiya'nın içine düştüğü "düzensizlik, iç savaş ve yerel anarşi durumu"ydü; Kolombiya'da bunu yaratan ünlü halk sözcüsü Jorge Eliezer Gaitan'ın¹ 1948'de suikaste uğramasının ardından ülkede aniden fitillenen ve esasında olası bir sosyal devrime eşdeğer iç patlamaydı.

Bununla birlikte bu tür olayların dış dünyaya bütün bütüne uzak olduğunu da söyleyemem. Köylülerin toprak işgali hareketi Cuzco'da zirveye ulaşmıştı. Yerel gazeteleri okumayan turistler bile, dağlık bölgenin soğuk akşamlarında İnka bloklarının etrafında gezerken, Köylü Federasyonu'nun bürolarının dışındaki sessiz Kızılderili yürüyüş kollarına mensup kadın ve erkekleri görebiliyordu. O tarihte başarılı köylü isyanı namına en etkileyici olay, La Convención'un vadilerinde, daha o zamanlar bile Güney Amerika'daki bütün turistlerin bildiği Macchu Picchu'nun mucizelerinden nehrin aşağısına doğru gerçekleşmişti. Büyük İnka mekânından demiryolu hattının bitimine değin yapılan yirmi otuz kilometrelik tren yolculuğu ve sonrasında bir kamyonun kasasında yapılan birkaç saatlik yolculuk sizi bir taşra baş kenti olan Quillabamba'ya götürürdü. Oraya gitmek için ilk yol tariflerinden birini ben yazmıştım. Dikkat kesilen bir tarihçi için, bilhassa da bir sosyal tarihçi için ilk ve hatta neredeyse tesadüfî sayılabilecek izlenimler dahi her şeyin birden karşınızda sükûn etmesi anlamına geliyordu; tıpkı birkaç sene sonra Bogota Gold Museum'a götürdüğüm sekiz yaşındaki oğluma müzenin hazine odasını gördüğü an olduğu gibi... Bu meçhul fakat tarihsel bakımdan tanıdık gezegeni incelememek mümkün müydü? Bir iki hafta sonra Boliviya'nın devasa sokak pazarlarında, Aymara'nın melon şapkalı, ağır örgülü, kısa boylu köylü kadınlarıyla dolu tezgahların durduğu bitimsiz bayırlarında kendimi buraya tamamen kaptırmıştım. Potosí'ye gidemediğimden, Noel'i Birleşmiş Milletler kırsal gelişim uzmanı, bir başka geçici yalnız bir Fransız'la, çoğunlukla La Paz'daki otelin lobisinde oturarak

1 E.J. Hobsbawm, "The Revolutionary Situation in Colombia", *The World Today*, (Royal Institute of International Affairs, Haziran 1963, s. 248.

geçirmiştik. Birlikte içki içtik ve onu dinledim; Altiplano'nun soğuk köylerinde belli bir süre geçirdikten sonra geri dönen bir adam, kendisini dinlemeye gönüllü, bulabildiği tek dinleyiciye deneyimlerini nasıl aktarırsa, işte öyle hararetle ve susmamacasına konuşmuştu. Tatil ruhu bakımından biraz kıt olmakla birlikte, entelektüel ve alkol tüketimi bakımından tatmin edici bir Noel'di.

O Noel'in ertesinde yeni yıl akşamını Bogota'da geçirdim. Kolombiya öyle bir ülkeydi ki Latin Amerika'nın dışında sanki kimse varlığından bile haberdar değil gibiydi. Bu benim ikinci büyük keşfimdi. Kağıt üstünde iki partili temsili anayasal demokrasi, fiiliyatta neredeyse tamamıyla askerî darbelerden ve dikta rejimlerinden muaf bir örnek, 1948'den sonra Güney Amerika'nın cinayet sahası haline gelecekti. Bu dönemde, Kolombiya kaba taslak bir oranla her yüzbin kişide elli adam öldürme vakasının yaşandığı bir yer oldu, gerçi 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde ülkenin cinayet şevki karşısında bu rakam da sönük kalacaktı.² O sıralar yerel gazetelerden kestiğim gitgide kararan gazete kupürleri bu satırları yazarken yanımda. Bu olanlar *genosidio* (jenosid) kelimesine aşinalık kazanmama sebep olmuştu; Kolombiyalı gazeteciler çiftliklerdeki ya da yolcu otobüslerindeki küçük katliamları böyle tanımlamaktaydı —on altı ölü şurada, on sekiz burada, yirmi dört ölü beriki yerde... Katiller kimdi, maktûller kimdi? “Savaş bakanlığının bir sözcüsü ... olayların faileri hakkında kesin bir bilgi vermenin mümkün olmadığını belirtmişti. Zira söz konusu bölgedeki (Santander'deki) bu yöreler (*veredas*) partizanlarla geleneksel siyasî yapılar arasında süreklilik arz eden bir dizi ‘kan davası’nın etkisi altındaydı”: Söz konusu geleneksel bağlar, Garcia Marquez okurlarının bildiği gibi, ailevi sebepler ya da yerel sadakat kuralları gereği her Kolombiyalı bebeğin doğar doğmaz ait olduğu Liberal ve Muhafazakâr Partiler anlamı-

2 Andres Villaveces, “A Comparative Statistical Note on Homicide Rates in Colombia” (Ed.) Charles Berquist, Ricardo Penaranda ve Gonzalo Sanchez G., *Violence in Colombia: 1990-2000: Waging War and Negotiating Peace* adlı kitabından (Wilmington, Delaware, 2001), s. 275-280.

na geliyordu. *La Violencia* olarak bilinen iç savaş dalgası 1948'de başlamış, resmen sona erdikten sonraki "o sessiz yıl" bile 19.000 civarı insanın ölümüne neden olmuştu. Kolombiya, o zaman da şimdi de, liberal demokrasi çerçevesinde kademe reformların sosyal ve siyasî devrimler –yarım kalmış ya da başarısızlığa uğramış devrimler de dahil– karşısında tek ve ya en makul seçenek olmadığını gösteren iyi bir örnektir. Bir sosyal devrimdeki başarısızlık sebebiyle, şiddetin genel hayatın değişmez, evrensel ve her yerde bulunan yegâne özü haline geldiği bir ülkeydi keşfettiğim.

Violencia'nın ne olduğuyorsa hiç mi hiç anlaşılır değildi. Gerçi şansıma, ona ilişkin ilk önemli araştırmanın çıkmak üzere olduğu bir zamanda orada bulunuyordum. Kolombiya'ya has sorunlarla³ ilk tanışmamı ülkenin yazarlarından dostum sosyolog Orland Fals Borda'ya borçluydum. *Violencia* konusunun başlıca öğrencilerinden birinin bir Katolik Monsenyör oluşuna ve *Violencia*'nın sosyal yan etkilerine ilişkin öncü bir araştırmayı, ülkenin kurucu klanlarının birinden gelen muazzam derecede yakışıklı bir rahibin Pader Camilo Torres'in –oligarşinin genç kadınları arasındaki tabirle bir kalp kıran– basmış olması daha fazla dikkatimi çekebilirdi. Birkaç yıl içinde sosyal olarak köktenci "Özgürleşme Teolojisini" başlatan Latin Amerika rahiplerinin konferansının, o zamanlar henüz uyuşturucuyla değil de hazır giyim sanayii girişimcileriyle tanınan bir Kolombiya kenti olan Medellin'de başlamış olması da bir tesadüf değildi. Camilio'yla bir iki sohbetimiz olmuştu ve o zaman aldığım notlara bakılırsa, ileri sürdüğü savları ciddi bulmuştum. Fakat üç yıl sonra, kendisini bugün hâlâ varlığını sürdüren Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun Fidelci gerillalarına katılmaya sevk eden sosyal radikalliğe o sıralar epey uzaktı.

Violencia'nın ortasında, Komünist Parti, Muhafazakâr ya da bazen Liberal katil çetelerinden uzak kalmak isteyen ya da buna mecbur olan köylülerin sığınması için "silahlı kendini sa-

3 Monsignor G. Guzman, Orlando Fals Borda ve E. Umana Luna, *La Violencia en Colombia*, 2 cilt, (Bogota, 1962, 1964).

vunma" bölgeleri ya da "bağımsız cumhuriyetler" oluşturmuştu. Bunlar ileride çetin gerilla hareketi FARC'nin (Kolombiya Silahlı Devrimci Güçleri) üsleri haline gelecekti. Bu türde "kurtarılmış" bölgelerin en meşhuru olan Tequendama ve Sumapaz'ın, Bogotá'ya dümdüz bir kuş uçuşu kadar yakın olması şaşırtıcıydı, ancak Kolombiya bir dağ ülkesi olduğu için at ve katır üzerinde ulaşım güçlkle sağlanırdı. 1930 reformuyla kamulaştırılan ve toprak sahiplerinin çekildiği kahve plantasyonları yöresi olan Viotá, mücadele etmeye gerek bile duymamıştı. Oraya Parti tarafından gönderilen ve eski bir birahane işçisi olan kadronun gözetiminde işlerini sürdürüp ve her zamanki tüccarlar aracılığıyla barış içinde kahvelerini dünya piyasasına satarlarken askerler bile uzak durmuşlardı. Özgür kadın ve erkekler için hudut bölgesi olan Sumapaz dağları oralarda yetişmiş bir kırsal liderin komutası altındaydı. Beriki, şair Grey'in o meşhur ağzında, "bir suskun şerefsiz Milton... ülkesinin dökülen kanında bir suçsuz Cromwell", diye hor görülen o yazgıdan kaçmayı başaran ender köylü yeteneklerindendi: Juan de la Cruz Varela, ne suskundu ne de barış taraftarıydı. Sumapaz'ın başkanı olarak meslekî hayatının muhtelif evrelerinde, bir Liberal olarak sivrilmiş, Gaitan'ın izinden gitmiş, bir komünist olmuş ve kendi tarımsal hareketinin ve Devrimci Liberal'in önderi olmuştu ancak her halükârda halktan yanaydı. 19 ve 20. yüzyıllarda insan ırkının çoğunun özgürleşmesine gerçek anlamda aracı olan o harika köy öğretmenlerinden biri tarafından keşfedilmiş ve hem okuma yazma öğrenmiş hem de pratikten yetişen bir düşünür haline gelmişti. Siyasî eğitimini, Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı eserine borçluydu; kitabı nereye gitse beraberinde götürüyor ve bilhassa kendi durumuna denk düşen, o zamanın siyasî durumuna uyan pasajları işaretliyordu. Birkbeck College'deki araştırma sürecinde onun biyografisini kaleme alan dostum Rocio Londoño, diğer kağıtlarıyla birlikte ondan bu kitabı almıştı. Juan de la Cruz'un Marksizm bilgisi –ya da Marksizm adına bildiği ne varsa– epey sonraları okuduğu, artık çoktan unutulmuş İngiliz ruhban sınıfından bir SSCB hayranı olan merhum Hew-

lett Johnson'un eserlerine dayanacak – belli ki onları Kolombiyalı komünistlerden almıştı. Canterbury yüksek rütbeli papazı olan (kaçınılmaz olarak dışarıdan herkesin başpiskopos sandığı biri) Johnson'un tarım devrimi üzerine eserlerini cazip bulmuştu. Uzun süre güç ve nüfuz sahibi biri olarak kabul edilen ve bölgesi hükümet birliklerince ulaşılamayan biri olarak bölgesi adına Kongre'de yer almıştı. Sumapaz, onun ölümünün ardından bile başkentini ulaşamayacağı bir yer olarak kalmıştı. Cenazeye katılan Rocio'ya bakılırsa, silahlı süvarilerinin gösterisiyle onurlandırılmıştı. Kolombiya hükümetiyle FARC arasındaki ilk ateşkes müzakereleri onun topraklarının iç kısımlarında yapılacaktı.

Kolombiya'ya ilk geldiğimde en çetin ve uzun erimli Latin Amerika gerilla hareketlerinden olan FARC henüz kurulmamıştı. Gerçi, oralarda yetişmiş bir başka taşralı olan ve uzun süredir hareketin askerî liderliğini yürüten Pedro Antonio Marin ("Manuel Marulanda") Güney Tolima'daki⁴ meşru müdafaa ve komünist tarımsal ajitasyonun eski kalesini birleştirerek dağlarda çoktan faal hale gelmişti. Ne zaman ki Kolombiya hükümeti ABD askerî uzmanlarının öncülüğündeki yeni kontrgerilla tekniklerini kullanarak, savaşçıları Marquetalia'daki kalelerinden sürdürdü, hareket de o zaman doğdu. Birkaç yıl sonra, seksenlerin ortalarında, gerilla faaliyetinin Chaparral'ın kahve yetiştiren *municipios*undaki doğum yerinde, orada evlenen dostum Pierre Gilholdes'in evinde birkaç gün kalacaktım. Her zamankinden daha güçlü olan FARC hâlâ kasabanın üst kısmındaki dağlardaydı; kasabaya artık Bogotá'dan arabayla rahatlıkla ulaşılabilirdi, dış dünyayla yeterince bağ vardı, hatta ana *plaza*daki yeni bayiide *Vogue* dergisi satacak kadar refaha bile ermişti. Yağmur suyunun açtığı sarp yarıklardan yukarı dağlara doğru çıkan katır ve insan ayak izleri hâlâ görülebiliyordu. Sessiz bir coğrafyaydı, ketumluğun burada altın kural olması şaşırtıcı değildi. Chaparral çiftçilerinin haşhaş üretimini keşfetmesine az kalmıştı ancak galiba henüz buna daha sıra gelmemişti.

4 Eduardo Pizarro Leongomez, *Las FARC (1949-1966): De la Autodefensa a Combinación de Todas las formas de Lucha* (Bogotá, 1991) s. 57.

Geri döndükten sonra yazdığım gibi, Kolombiya, "batı yarı-kürenin söz konusu tarihsel dönemi içinde, silahlı köylülerin (gerillalar, eşkiyalar ya da meşru müdafı grupları olarak) –Meksika Devrimi'nin⁵ belli dönemleri hariç– en büyük seferberliğine tanık oluyordu". Bu gerçeğin, Güney Amerika'nın gerek içinde gerek dışındaki o döneme has (Guevaracı gerilla ayaklanma girişimleri korkunç yenilgilerle sonuçlanan) aşırı sol tarafından gözardı edilmiş ya da önemsenmemiş olması şaşırtıcıdır. Bunun görünüşteki gerekçesi, hareketin ortodoks bir Komünist Parti'yle olan bağıydı, ancak bunun asıl nedeni, Küba Devrimi'nden ilham alanların, Latin Amerika köylülerini silaha sarılmaya iten nedenin tam olarak ne olduğunu anlamaması ya da anlamaya yanaşmamasıydı.

III

1960'ların başında bir Latin Amerika uzmanı olmak zor değildi. Fidel'in zaferi, ABD dışındaki üniversitelerin ve basın organlarının güçbela kapsadığı, bölgeye yönelik muazzam bir merakı tetiklemişti. Bölgeyle ilişkin uzmanlık yönünde bir ilgi geliştirmeye niyetim olmasa da 1960'larda ve 1970'lerin başında *New York Review of Books* ve başka yerlerde yazılar yazıp dersler vermiştim. Bunun yanı sıra *Primitive Rebels*'in İspanyolca baskısı için Kolombiya'nın *Violencia*'sı ve Peru köylü hareketi hakkında eklemeler yapmış, yedi yılda bir verilen ve *en famille* [ailece] geçirdiğimiz 1971'deki ücretli iznim sırasında Meksika ve Peru köylüleri üzerine daha etraflı araştırma yapmışım. Her iki dönemde de oralara pek çok kereler gittim, asıl olarak Peru'ya, Meksika ve Kolombiya'ya ve bilhassa hem Allende döneminden önce hem de Pinochet döneminde fırsat buldukça Şili'ye gittim. Her ne kadar, ekilip biçilebilirliğin sınırlarındaki yüksek Andean Altiplano; kaktüsler biten, yarı çöl Meksika ve dünyanın oturmaya en elverişsiz devasa kent-

⁵ E.J. Hobsbawm, *Rebeldes Primitivos*, (Barcelona 1968), s. 226.

leri –São Paulo ve Meksika City– gibi yeryüzünün en insanlık dışı ortamlarını barındırsa da, bu kıtanın sahip olduğu akıl almaz olaylar dizisi ve daha büyüleyici kısımlarının rengine karşı direnmeye kuşkusuz yeltenmedim bile. Yıllar geçtikçe Brezilya'daki Gasparyanlar, Peru'daki Pablo Macera ve Meksika'dan Carlos Fuentes gibi değerli dostlar edindim ve ilerleyen yıllarda dostlarım haline gelecek öğrenci ve meslektaşlarla tanıştım. Kısacası Latin Amerika beni geri dönüşü olmayan bir biçimde fethetmişti.

Bununla birlikte kendimi hiçbir zaman bir Latin Amerikalı olarak görmedim ve öyle olmaya da çalışmadım. Biyolog Darwin gibi, Latin Amerika'dan aldığım ilham benim için bölgesel değil geneldi. Ekseriyetle beklentileri karşılamayacak şekilde, geleneksel doğruların altını oymaya göre ayarlı bu kıta tarihsel değişimin laboratuvarıydı. Tarihsel evrim son derece hızlı ilerliyordu. Olup bitenlerin hepsini tek bir kişinin yarı ömrüne sığdırabilmesi mümkündü. Bunlar, ormanların büyük tarım ya da hayvan çiftlikleri için kesilmesinden başlayıp, köylülüğün ölmesiyle süren; mahsüllerin dünya pazarına ihracının alçalıp yükselmesinden; New York'tan daha akıl almaz göçmen nüfus karması barındıran ve Japon, Okinawalı, Calabrialı, Suriyeli, Arjantinli psikoanalistlere ya da "*CHURRASCO TIPICO NORCOREANO*" (Tipik Kore usulü mangal) gibisinden lokanta tabelalarına rastlayacağınız São Paulo megapolü gibi dev süper kentlerin patlamasına kadar gerçekleşen bir dizi değişimdi.

Bu kıta, gerek "gelişmiş" ve "Üçüncü" dünyalar arasındaki sınırı gerekse de tarihsel geçmişle bugün arasındaki sınırı eriterek, dünyanın geri kalanına dair sahip olduğum tarihsel bakışı kaçınılmaz biçimde değiştirdi. Tıpkı Garcia Marquez'in büyük eseri *Yüzyıllık Yalnızlık*'ta olduğu gibi, Kolombiya'yı tanıyan herkesin büyüünün yanında gerçekliği tanıması gibi, ilk bakışta inanılmaz görünenin sırrına varmaya zorladı. "Karşı-gerçekler" tahminleriyle asla yapılamayacak bir şeyi kazandırdı yani tarihsel koşullara bir dizi gerçekleşmiş alternatif netice getirdi: Burası, sağcı reislerin işçi hareketlerine esin verdiği (Arjantin ve Brezilya'daki gibi); toprağın köylüle-

re dağıtılacağı devrimi yapmak üzere faşist ideologların solcu maden sendikasına katıldığı (Bolivya'daki gibi); dünyada askeriyei lağveden tek ÷lkeye sahip (Kosta Rica); kadrosunu üniversitelerin en devrimci öğrencilerden devşiren Kurumsal Devrim Partisi yönetiminde, yolsuzluğuyla meşhur tek partili bir devlet yönetiminde bir ÷lkeye sahip (Meksika); Üçüncü Dünya'dan gelen göçmenlerin ilk neslinden başbakanların çıktığı ve Arapların ("Türcos") Yahudilere nazaran daha fazla başarı kaydettiği bir kıtayıdı.

Bu sıradışı kıtayı Avrupalılar için o denli erişilir kılan, tıpkı Macchu Picchu'nun arkasındaki patikada bulunan yabani çiçekler gibi, o beklenmedik aşinalık havasıydı. Bu, benim yaşımda olup da Akdeniz'i bilen herkesin, Rio de la Plata halicinin boz renkli sınırsız topraklarında yaşayanlara, iki uç nesildir sırf kocaman sığır etiyle beslenen İtalyanlar olarak bakması ve onları Avrupa'dan, oligarşik toplum yapılarının yanı sıra maço gurur, utanma, cesaret ve dostluğa sadakat gibi baskın Batı Hint adalarına özgü değerlerle tanınan topluluklar olarak görmesi kadar basit değildir. (Graham Greene'in *Our Man in Havana*'sında gayet iyi formüle ettiği gibi, genç seçkin devrimcilerle, askerî iktidarlar arasında 1970'lerde patlak veren mücadelelere kadar, en azından bazı ÷lkelerde temel sosyal ayırım, yani "işkence edilebilir" alt sınıflarla, "işkence edilemez" üst sınıflar arasındaki ayırım terk edilmemişti.) Biz Avrupalıların deneyimlerine iyice aykırı gelen kıtadaki bu tür durumlar, tarihçilerin aşına olduğu, Katolik Kilisesi ve İspanyol sömürge sistemi gibi, ya da 19. yüzyıl ideolojilerinden ütöpik sosyalizm ve Auguste Comte'un İnsanlığın Dini gibi bir takım kurumlarla içiçe girmiş ve onların içine gömülmüştü. Bu sebeple, bu kurumların bir biçimde Latin Amerika'ya göre değişime uğramış olmasındaki tuhaflık ve hem de aynı kurumların dünyanın geri kalanıyla taşıdığı ortak noktalar daha çok öne çıkıyor hatta abartılı hale geliyordu. Latin Amerika karşılaştırmalı tarihçiler için adeta bir rüyaydı.

Kıtayı ilk keşfettiğim sıralarda, 20. yüzyıl tarihinde en karanlık evrelerinden birine –askerî dikta, devlet terörü ve işkence

dönemine– girmesi an meselesiydi. Hitler'in Avrupa'yı işgal etmesinden beridir "hür dünya" olarak tabir edilen yerde olup bitenlere kıyasla 1970'lerden sonra, bu minvalde şeyler burada misli misli yaşandı. Generaller 1964'te Brezilya'da başa geçti ve 70'lerin ortalarında askeriye, Karayip sınırlarındaki devletler dışında Güney Amerika'ya bir baştan bir başa hâkim oldu. Meksika ve Küba'nın dışında kalan Orta Amerika ülkeleri, CIA ve ABD müdahalesinin tehditi ya da fiili varlığı sayesinde 1950'lerden itibaren demokrasiye yaklaşmadı. Latin Amerikalı siyasî mültecilerin diasporası, sığınma talebine yanıt veren yarıkürenin birkaç ülkesinde –Meksika'da ve 1973'e değin Şili'de– yoğunlaştı ve Kuzey Amerika'yla Avrupa'ya da dağıldı: Brezilyalılar Fransa ve Britanya'ya, Arjantinliler İspanya'ya ve Şilililer her yere gidiyordu. (Çoğu Latin Amerikalı aydın Küba'ya seyahat etmesine rağmen içlerinde pek azı bu ülkeyi sürgün yeri olarak seçiyordu.) Esas itibarıyla "goriller çağı" (Arjantin deyiimiyle) üçlü bir karşılaşmanın ürünüydü. Yerel egemen oligarşiler, köyde ve kentte gitgide seferber olan alt sınıfların tehditiyle ve bu sınıfları etkilemekte gözle görülür bir başarı sergileyen halkçı radikal siyasetçilerle nasıl başa çıkacaklarını bilmiyordu. Fidel Castro örneğinden ilham alan genç orta sınıf solcular, silahlı gerilla eylemleriyle hızlanan devrim sürecinin kıtada olgunlaştığını düşünüyordu. Ve Washington'un Küba devrimiyle de tasdiklenen takınılı komünizm korkusu ABD'nin 70'lerde uluslararası çapta işlerinin ters gitmesi nedeniyle perçinlenmişti; Vietnam yenilgisi, petrol buhranları ve SSCB'ye yönelişi beraberinde getiren Afrika devrimleriydi bunlar.

Kıtayı aralıklarla ziyaret eden bir Marksist olarak bu mevzularla ilgim şu düzeydeydi; kıtanın devrimcilerine –her şeyden evvel Avrupa'dan farklı olarak devrimler burada hem gerekli hem olasıydı– sempati beslerken aşırı sola eleştirel yaklaşıyordum. 1960-1967 yılları arasındaki⁶ Küba'nın ilham verdiği ge-

6 E.J. Hobsbawm, "Guerillas in Latin America", (ed.) J. Saville ve R. Miliband, *The Socialist Register*, 1970, s. 51-63, E.J. Hobsbawm, "Guerillas", (ed.) Colin Harding ve Christopher Roper, *Latin American Review of Books I*, (Londra, 1973), s. 79-88.

rillacılık hayallerine karşı kesinlikle eleştirel bir tutum takınarak, üniversite ihtilalcilerine yönelik tenkitlerin karşısında ikinci iyi seçeneği savunur buldum kendimi. O zamanlar şöyle yazmıştım:

Latin Amerika'nın tarihi, gerçek anlamda halk desteğine sahip ve nadiren ülkelerin kaderini belirleyecek denli güçlü olan sosyal devrimci solun yerini alan yedeklerle dolu bir tarihtir. Latin Amerika solunun tarihi, nadir görülen örnekler hariç... sivil olsun askerî olsun halkçı ya da milli burjuva olsun veya başka bir sıfatla olsun en berbat işleri ifa etmek ya da etkisiz dar grupçu saflık arasında yapılan mecburi tercihten ibaretti. Aynı zamanda bu tarih, epey sık görüldüğü biçimiyle, solun, bu iktidarlarla uzlaşmakta başarısız olup bundan duydukları pişmanlıkla daha kötü bir şeye dönüşmelerinin tarihiydi.

Peru'daki, General Velasco Alvarado komutasındaki (1969-1976) reformist militaristlerin cuntasını düşünüyordum; ona destek vermekle birlikte şüpheli yaklaşıyordum.⁷ Ülkenin büyük *haciendaları* kamulaştırılmıştı. Ve bu rejim, And dağlarının tepelerinden kıyıya, kentlere, ülkenin vatandaşları haline gelmek üzere modernliğin içine akın eden Quechua dili konuşan Kızılderileri – yani bu Perulu kitleyi tanıyan ilk rejimdi. 1958-1963'teki kitlesel toprak işgalleriyle toprak sahipleri oligarşisinin mezarını kazan köylüler de kısmen dahil olmak üzere, bu acınacak denli yoksul ve çaresiz ülkede geri kalan herkes başarısızlığa uğramıştı. Toprak sahiplerinin mezarını kazmışlar ancak ölüyü nasıl gömeceklerini bilememişlerdi. Perulu generaller harekete geçmişti çünkü harekete geçmeye yetli olan ya da geçecek başka hiç kimse yoktu. (Onların ardından gelenler daha beter olsalar da, generallerin de başarısızlığa uğradığını eklemeliyim.)

Küçük grupların eylemiyle tropikal sınır bölgelerinde devrim yapmaya yönelik intihar kabilinden Guevara düşünün hâlâ canlı olduğu bir zamanda, bu ne Latin Amerika'nın içinde ne

7 *New York Review of Books*'ta "What's new in Peru" ve "Peru: The Peculiar 'Revolution'" başlıklı yazılarıma bakınız, 21 Mayıs 1970 ve 16 Aralık 1971.

de dışında halkın kabul edeceği bir izah değildi. Lima'da –şairin gayet yerinde deyimiyle, “Korkunç Lima'da”– San Marcos University'de öğrencilerin huzuruna çıkışının neden hiçbir biçimde başarılı olmadığını belki bu açıklamaya yardımcı olur. Zira dağlardan gelen göçmen orta sınıf *cholo* (Amerika'daki İspanyolların özelliklerini kazanmış Kızılderililer) çocukların ideolojisi, en azından üniversiteden mezun olana kadar, şu veya bu şekilde Maoizm'in muhtelif alt türlerinden biriydi. Köylüler için askerlik hizmeti ve Avrupalı öğrenciler için *gap** yılı neyse Maoizm de onlar için geçilmesi gereken bir sosyal törendi.

Peki ama en güçlü Komünist Parti'nin bulunduğu o ülkede – hem kişisel hem siyasî bağlara sahip olduğum Şili'de hiç mi umut yoktu? Aslında, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeye yerleşen ve Powys Llanwrthwlli Bridget George'la beraber Hobsbawn ailesinin en geniş kolunu oluşturan büyük amcam maden uzmanı Berk'in (İke ya da Don Isidro) 1932'deki –ihtişamlı ismiyle Albay Marmaduke Grove'un önderliğindeki– geçici Şili Demokratik Cumhuriyeti'yle bir bağlantısı vardı. Daha yakın bir tarihte, o vakitler Londra'daki Chatham House'da** çalışan ve kıtaya ilgili ilk bilgilerimi borçlu olduğum Claudio Veliz sayesinde, güzel olmasının yanı sıra son derece zeki bir hanımla –ünlü bir Şilili sosyalistin eşi Hortensia Allende'yle– tanışmış ve onu İngiltere Cambridge'de gezdirmiştik. Santiago'ya yaptığım ilk ziyarette Allende'lerin evinde öğle yemeği yemiş, pek parlak olmayan kocası Salvador'un bu çiftin daha az etkileyici tarafı olduğunda karar vermiştim. Daha sonra olanlara bakılırsa, böyle düşünerek makamını savunmak adına ölen onurlu ve cesur bir adamın çapını ve sahip olduğu demokrasi anlayışını hafife almışım. Çoğu insan nasıl ki başkan

(*) Gap year: Öğrencinin üniversiteye girmeden önce gönüllü işler ya da deniz aşırı seyahatlerle geçirinesine olanak tanınan bir yıllık ya da daha az zaman dilimi – ç.n.

(**) Chatham House: Resmi olarak eskiden Royal Institute of International Affairs olarak bilinen kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşudur. Misyonunu önemli uluslararası meselelerin ve hali hazırdaki olayların anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Dünyanın bu alanda önde gelen kurumlarından biri olarak bilinir – ç.n.

Kennedy öldüğünde nerede olduğunu anımsarsa ben de bir radyo programı tarafından telefonla aranıp Allende'nin ölüm haberini aldığım da nerede olduğumu anımsarım: Linz ve Tuna'ya bakan bir yerde, işçi sınıfı tarihi üzerine uluslararası bir konferanstaydım. Şili'ye en son 1971 yılında gitmiştim. Bizzat Allende⁸ de dahil herkesi şaşırtarak demokratik seçimle başa gelen ilk sosyalist hükümetin ilk senesi hakkında bilgi almak için Peru'dan oraya uğramıştım. Başarılı olmasını ne kadar hararetle istersem isteyeyim, aleyhine olan handikapları görmezden de gelememiştim. Şili'ye bir daha gitmemiştim; ta ki, 1998 yılında, İngiltere Lordlar Kamarası'na mensup hukukçuların Şilili eski diktatör General Pinochet aleyhine verdikleri o çığır açan yargılarını Tencha Allende'yle, başka dostlar ve yoldaşlarla Santiago televizyonundan dinlerken yaşadığımız o muhteşem ana kadar... Bu sevincimi vaktiyle onun rejiminin destekçisi olmuş Şilili akrabalarım ile –en azından Santiago'da yaşamayı sürdürenlerle– paylaşmamıştım.

İşkencecilerin 1970'lerdeki zaferiyle birlikte Latin Amerika solu hakkındaki tartışma akademik hale geldi. 1980'lerde ABD destekli Orta Amerika'daki iç savaş ve Güney Amerika'daki askerî egemenliğin geri çekilişiyle birlikte daha da akademik bir hal alıp, derken SSCB'nin sonu ve Komünist Partilerin düşüşüyle beraber iyice gerçekdışı bir hale büründü. Belki de eski tarz silahlı gerilla devrimine yönelik tek kayda değer girişim "Aydınlık Yol"du. Fikirbabalığını Ayacucho Üniversitesi'nde uç bir Maoist öğretmenin yaptığı hareket 1970'lerin sonunda bu kenti ziyaret ettiğimde henüz silaha sarılmamıştı. Bu, 1960'ların Kübalı hayalcilerinin göstermekte başarısız kaldıkları şeyi göstermişti; yani Peru'nun kırsal alanında ciddi silahlı politikanın olanaklı olduğunu ama bir o kadar da –en azından bazıları– bizim adına konuşursak– bunun başarıya ulaşmaması gereken bir dava olduğunu göstermişti. Nitekim, köylülerin de yardımıyla –Senderista'lar onların düşmanlıklarını kışkırtacaktı– ordu tarafından olağan zalimane yöntemlerle basurılacaktı.

⁸ E.J. Hobsbawm, *New York Review of Books*'ta "Chile: Year One" 23 Eylül 1971.

Bununla birlikte kırsal alan gerillalarının en çetini ve en dayanıklısı olan Kolombiyalı FARC, serpilip büyüdü; gerçi kana bulanmış Kolombiya'da sırf devletin resmî kuvvetleriyle değil, uyuşturucu sektörünün iyi silahlanmış adamlarıyla ve toprak sahiplerinin vahşi "paramiliterleriyle" de baş etmek zorunda kaldı. Sosyal zihniyete sahip ve uygar bir Muhafazakâr aydın olan başbakan Belisario Betancur ABD'nin güdümünde değildi –en azından sohbetimizden bu izlenimi edinmiştim–. Gerillalarla barış müzakereleri siyasetini başlattı ve en azından gerilla hareketlerinden biriyle – aydınların gözdesi olan M19 adlı hareketle– barış sağlamayı başardı. (O sıralar Bogotá'da her partinin onların arasında bir mevsimi dağlarda geçiren bir iki genç profesyonel kadrosu bulunurdu.) Aslında FARC'ın kendisi "Yurtsever Birik" oluşturarak malum anayasal oyunu oynamaya niyetliydi; Liberallerle Muhafazakârlar arasındaki boşluğu hiçbir zaman yeterince doldurmayı başaramayan solun demokratik partisi olarak işlev görecekti. Büyük kentlerde pek az başarı kaydetti. Derken, silahları bıraktıktan sonra, 2500 civarı yerel yöneticisi, temsilcisi ve militanı öldürülünce FARC da silahlarla seçim sandığını takas etmeye karşı anlaşılır bir isteksizlik geliştirdi. Bu militanlardan birine Birkbeck College'in kafeteryasında uluslararası bir toplantıya gitmeden önce ya da oradan dönerken ev sahipliği yapmışım; burası, onun yasal siyasî faaliyetlerini sürdürdüğü Panama kıstağının yakınlarındaki muz plantasyonlarının vahşi sınırından, FARC ve Maoist gerillalar ve Urabà'daki yerel paramiliter güçler arasındaki savaşlardan çok uzakta bir yerdi. Sonrasında ondan haber almak için arkadaşlara sorduğumda çoktan ölmüştü.

IV

Latin Amerika'nın topraklarına ayak bastığımdan bu yana geçen kırk kusûr yıl içinde neler oldu? Beklenen, pek çok ülke açısından gerekli olan, yerli askerî kuvvetler ve ABD tarafından bastırılan devrim gerçekleşmemiştir. Bunun kısmen bir ne-

deni de içteki zayıflık, bölünmüşlük ve basiretsizlikti. Bundan sonra da olacağı yok. Küba Devrimi'nden bu yana izlediğim siyasi deneylerin hiçbiri daha kalıcı bir farka yol açmadı.

İçlerinden sadece ikisi böyle bir umut ışığı vadeder gibiydi, gerçi her ikisi için de yargıya varmak için erken. Birincisi, eski kızıkların yüreğine su serpecek, Brezilya'daki İşçi Partisi'nin (Partido dos Trabalhadores ya da PT) 1980'deki kuruluşundan beri ulusal çapta yaşadığı yükselişti; partinin lideri ve başbakanlık koltuğunun adayı "Lula" (Luis Inácio da Silva) muhtemelen dünyadaki İşçi Partileri içinde sanayi işçiliğinden gelen tek liderdi. Avrupa'da 1914'ten önce çıkan, klasik kitle İşçi Partisi'nin gecikmiş bir örneği idi. Bana, çok eskilerde kalan ve yeni bağlılıklarımı, PT'yle ve Lula'yla olan kimi zaman doku-naklı, kimi zaman hazin anılarımı –mesela partinin São Paulo araba fabrikalarında ve iç kısımlardaki ücra kent bölgelerindeki halktan eylemcilerle ilgili hikâyelerindeki gibi– anımsatması için Parti'nin amblemini anahtarlığımda taşıyorum. Bir de PT'nin ödüle layık kenti, dürüst, müreffeh, küreselleşme karşısı Porto Alegre'nin (Rio Grande Do Sul) demokratik ve eğitimsel şevkinin anısına taşıyorum onu; Belediye meclisini, ana meydanda, kentin gayet iyi işleyen taramvaylarının gürültüsünün ortasında, misafir gelen bir İngiliz tarihçiyle, tüm vatandaşlar için soru cevaplı bir açık hava toplantısı düzenlemeye ve belediye başkanlarını da toplantıyı yönetmeye ikna eden o kentin anısına...

İkinci ve daha etkileyici nirengi noktası ise, 2000'de Meksika'nın yetmiş yıl süren tek parti iktidarının (Kurumsal Devrim Partisi) sona ermesiydi. Ne yazık ki, ülkelerinin donmuş Soğuk Savaş rejimlerine karşı 1990'ların başlarında ayaklanan İtalyan ve Japon seçmenler dışında bunun daha iyi bir siyasi seçenek üretip üretmeyeceği şüpheli görünüyordu.

Dolayısıyla Latin Amerika siyaseti de, ıpkı kültür hayatı gibi uzun süreden beri neredeyse orada duruyor, (yalnızca yüksek öğrenimde yaşanan Latin Amerika Cumhuriyetleri'nin de nasiplendiği devasa küresel patlama hariç.) Geçtiğimiz son yirmi yılın büyük krizlerinden bile etkilenmeyen Latin Ameri-

ka'nın dünyanın iktisadî sahnesinde pek az rolü var. Siyaseten, Tanrı'ya her zamankiden daha uzak ve ABD'ye ise her zamankinden daha yakın,* dolayısıyla da dünyanın herhangi bir yerine kıyasla ABD'nin, "dünyanın pek çok yerine iyiliği geçtiği için"⁹ sevilen bir ülke olduğuna pek inanmıyorlar. Yarım yüzyıl boyunca gazeteciler ve akademisyenler geçici siyasî eğilimleri laik dönüşümler olarak yorumladılar, öte yandan bölge yüzyılın büyük kısmı boyunca, tüzükler ve hukukçularla dolu ve fakat siyasetin tatbikinde istikrarsız bir yer olmayı sürdürdü. Tarihsel olarak kıtadaki ulusal iktidarlar topraklarında olup bitenleri kontrol etmekten acizdi ve hâlâ da  yleler. Ege-men sınıflar, büyüklerinin istediği minvalde oy kullanacağından emin olamadıkları topluluklardan seçim demokrasisi mantığını uzak tutmaya çalıştılar; bunun için yerel yüksek soyluların kontrolünden, hamilik sistemine, genel yolsuzluğa ve ara sıra "halkın babaları" demagojisiyle göreve gelen askerî yönetime kadar muhtelif yöntemler söz konusuydu. Hepsi de hâlâ geçerliliğini koruyor.

Bununla beraber aradan geçen bu kırk yıl içinde düpedüz dönüşüme uğrayan bir toplumdu benim gördüğüm. Latin Amerika'nın nüfusu   e katlandı, esas olarak tarıma dayalı ve hâlâ büyük oranda boş olan kıta, köylü nüfusun çoğunu kaybetti. Bu nüfus, 19. yüzyıldaki İrlandalı ve İskandinav g  le-riyle ya da hatta okyanus aşırı yol alıp Endülüs hasatlarında  alı an Ekvatorlularla mukayese edilebilecek oranlarda dev kentlere ve Orta Amerika'dan ABD'ye ta ındı. Modernleşme umutlarının yerini göçmenlerden memleketlere yollanan paralar aldı. Ucuz hava seyahati ve telefon iletişimi sınırlamaları bağlı kalmayı ortadan kaldırdı. 1990'larda tanık olduğum hayatları 1960'ta aklımin ucundan bile ge iremezdim: Söz gelişi, New York'ta çalışan, hayatının yarısını ABD'de yarısını Ekvator'da geçiren, memleketinde karısı bir grafik atölyesi i leten

9 *International Herald Tribune* ve Pew Center Poll'un "kanaat önderleri", *International Herald Tribune* 20 Aralık 2001, s. 6

(*) Yazar burada ABD-Meksika savaşını anlatan *So Far From God* adlı kitaba gönderme yapıyor –  .n.

Guyaquil asıllı taksi sürücüsü; ya da California'dan, Teksas'tan tatil için Jalisco'ya ya da Oaxaca'ya geri dönen (yasal ya da kaçak) göçmen Meksikalılarla dolu kamyonlar; Los Angeles'in Orta Amerikalı göçmen *políticos* ve sendika liderlerinin kenti haline gelişi gibi... Doğrusu Latin Amerikalıların büyük kısmı hâlâ yoksuldu. Aslında 2001 yılına gelindiğinde son yirmi yılın iktisadî krizleriyle beliren tahribatı bir kenara bıraksak dahi, 1960'ların başlarındaki durumlarıyla kıyaslandığında neredeyse daha yoksullardı. Zira bu ülkelerde yalnızca eşitsizlik pekişmekle kalmamış, kıta da uluslararası arenada mevkiini kaybetmişti. Brezilya, brüt yurt içi hasılasıyla sıralamada dünyanın sekizinci ekonomisi ve Meksika da on altıncı ekonomisi olmasına rağmen, *kişi başına düşen pay* bakımından sıralamada Brezilya elli ikinci Meksika da altınıncı ülke durumundadır. Sosyal adaletsizlik lig tablosunda Brezilya başı çekmektedir. Bununla birlikte eğer Latin Amerikalı yoksullara, yeni bininci yılın başındaki hayatlarıyla anne babalarınınkini –dedelerininkini saymıyorum bile– karşılaştırmaları söylense, bir iki belalı yer dışında çoğu muhtemelen “daha iyi” diye yanıtlayacaktır. Ancak yine ülkelerin çoğunda gelecekte dair yaşanabileceklerin eskiye oranla daha muğlak ve tehlikeli hale geldiğini de söyleyeceklerdir.

Onlarla aynı fikirde olup olmamak değil benim sorunum. Her şeyden evvel, onlar bundan kırk yıl önce bulmak için gittiğim ve keşfettiğim Latin Amerika'nın ta kendisi: Pablo Neruda'nın kıtası hakkında yazdığı şiirler arasında, o muhteşem barok şiirde anlatılan, *Canto general*'in [Evrensel Şarkı] “Macchu Picchu'nun dorukları” bölümü. Şiirin sonunda, o ölü yeşil İnka kentinin meçhul inşacıları adına dile gelen şair, onların duasını okuyor.

Taşkesen Juan, Wirachocha'nın oğlu

Soğukyiyen Juan, yeşil yıldızın oğlu

Yalınayak Juan, turkuvazın torunu

Britanya'dan ayrılmazdan önce bana, “Şayet Latin Amerika'yı anlamak istiyorsan Macchu Picchu'ya gidip şiiri orada

okumalısın” demişlerdi. Öz unsuru dağlar değil de denizler olan, muhteşem evi hâlâ deniz manzaralı bir yerde bulunan bu dolgunca büyük şairle o zaman tanışmamıştım. Kendisine Londra’da ne görmek istediği sorulduğunda tek arzusunun Greenwich’teki *Cutty Sark* adlı yelkenliyi görmek olduğunu bilertmişti. Salvador Allende’nin düşürülmesini izleyen birkaç gün içinde üzüntüsünden ölmüştü. Şiirini, Macchu Picchu’nun* dik tepelerinde 1962 yılında, Şili’de bir kitapçıdan alınmış Arjantin baskısı bir karton kapak kitaptan gün batarken okumuştum. Bir tarihçi olarak kıtayı anlamama bu şiirin yardımı oldu mu bilmiyorum, ancak şairin ne demek istediğini biliyordum: Aklımdan geçen o geniş göğüslü, koka çiğneyen, esmer, sessiz kadınlarla erkekleri tanıyordum. Onlar, insan olmanın Güney ve Kuzey kutupları arasında kalan bütün diğer yerlere kıyasla çok daha zor olduğu Andların tepesindeki bu ülkede hayatını güçlkle temin etmeye uğraşan insanlardı. Latin Amerika denince benim de aklıma gelen o insanlar. Onların hakkını teslim etmek yalnız şairin değil tarihçinin de vazifesi olmalı.

(*) Macchu Picchu: Peru’da Urubamba Vadisi’nin üzerinde 2.350 metrede 15. yüzyılda kurulmuş İnka şehri.

Roosevelt'ten (FDR) BUSH'a

I

Nasıl ki benim kuşağımın bireyleri için iki ülke –kendi ülkesimizden hariç bir de Fransa– vardıysa, 20. yüzyılda da ilkin Batılı dünyadaki, derken dünyanın her yerindeki kent sakinlerinin tamamı için de, iki ülke vardı – yani ABD ve kendi ülkele-ri. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, okuma yazması olup da “Hollywood” ve “Coca Cola” kelimelerini bilmeyen birini bulamazdınız ve okuma yazması olmayanlardan da çok azı bu ürünlerden bütünüyle bihaberdi. Amerika'nın keşfedilmesine gerek yoktu: zira o zaten varoluşumuzun bir parçasıydı.

Öte yandan, çoğu insanın Amerika hakkında bildikleri, ülkenin kendisine ilişkin değil de sanatı vasıtasıyla ulaşan bir di-zi imgeye dayanıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın bir hayli son-ralarına kadar ABD'nin dışından insanlar, göçmenlik haricin-de, oraya seyahat etmemişti. Zaten 1920'lerin başından 1970'lere kadar ABD devlet politikaları göçleri son derece güç-leştirmişti. Kendi adıma ben 1960'lara kadar ABD kıyılarına ayak basmadım. Kuzey Amerikalılar her yerde karşınıza çıkabiliyordu. Sanırım bugünün “Orta Amerika”sıyla –o zamanlar henüz bu adı almamıştı– ilk gerçek temasım 1928'te Rotaryen-

ler'in uluslararası kongrelerini Viyana'da düzenlemeye karar vermesiyle gerçekleşmişti; iki dili de konuştuğum için tercüman olarak görevlendirilmiştim. O zamandan aklımda kalanlar, Ring'deki bir otelin lobisinde toplanmış, Viyana'da alışkın olunandan daha açık renk gömlekler giyen bir sürü adam; sonrasında pul koleksiyonum için bana pullar gönderen Midwest civarı bir yerden kibar bir anestezi uzmanı; ve Rotary'nin işlevinin tam olarak ne olduğunu çözmeye çalışmamdı. Bu konuda yapılan resmi açıklama ("Hizmet") bana içerik bakımından yetersiz gelmişti.

Avrupa kıtasına ait İngiliz hayranı bir çocuğun kafasında 1930'lardan önce oluşan ABD imgesini şu an hatırlamıyorum. Amcam bir Hollywood şirketi için çalıştığı halde benim açımdan bu imgenin Hollywood filmleri vasıtasıyla oluşmamış olması tuhafur. Gördüğümüz Tom Mix Kovboy filmleri türündeki şeyleri pek kaale almıyorduk zira Amerika'daki hayatın hiç de öyle olmadığı çocuklar açısından bile aşikârdı. (Bu ABD hakkında ne kadar az şey bildiğimizi gösteriyordu.) Amerika'daki Hollywood film setleri, ülkenin hayat tarzıyla ilgili olmaktan ziyade sinema izleyicilerinin hayal alemini süsleyen gerçek dışı bir diyar hakkındaydı. Şayet Amerika'ya ilişkin bakışımızı borçlu olduğumuz bir araç varsa o da teknoloji ve müzikti; biri yaşadığımız deneyim diğeriye sadece fikir olarak. Zira teknolojiyi ikinci elden izleyebiliyorduk. Çoğumuzun bir montaj hattını görme şansı olmamıştı ancak Ford arabalarının nasıl yapıldığını biliyorduk.

Öte yandan sanatlar bize doğrudan ulaşıyordu. Annem ve teyzemler fokstrot dansı ve shimmy* yapıyorlardı ve İngiliz grupları ve vokalistleri tarafından üretildiğinde bile Amerikan müziği dinliyorduk. Radyo ve gramofon sayesinde Jerome Kern ve Gershwin'le tanışmıştık. O zamanın yaygın kullanımıyla "caz", –saksofonların kullanıldığı ve yaylıların parmakla çalındığı, senkoplu ritmik bir müzik– yirmi yaşlarındaki büyük kent orta sınıfın dinlediği tarz olmuştu bile. Bu, Amerika

(*) Shimmy: 1920'lerde ünlü olan ve vücudun çok fazla sarsıldığı bir caz dansı – ç.n.

anlamına geliyordu ve Amerika'nın da simgelediği şeyden ötürü modernite, kadınlar için kısa saç ve makina çağına tekabül ediyordu. *Bauhaus*'un personeli bir saksofonla fotoğraflanmıştı. Dolayısıyla ben de İngiltere'ye gelip de kuzenim Dennis sayesinde caza gönül kaptırdığımda, bu kez önümde yalnızca yeni bir estetik deneyimin değil yeni bir diyarın da kapıları gerçek anlamda açılıyordu. Tıpkı *Granta*'nın benden önceki editörlerinden olan ve o sıralar *I Hear America Singing* adlı radyo serisiyle bir ABD yorumcusu olarak ömür boyu sürecek meslek yaşamına başlayan Alistair Cooke gibi, ben de Amerika'yı kulaktan keşfediyordum.

Caz ABD'yle tanışmak için iyi bir vesileydi zira, Britanya'da en azından bu türün etkisi ve taşıdığı sosyal önem –1930'lara has bir tabirle– bir arada gidiyordu. Bir cazsever olmak yalnızca kesinkes ırkçılık karşıtı ve Zenci yanlısı olmak (bu onların Siyahlar ve sonrasında da Afrika-Amerikalı olarak tanımlanmayı istemelerinden önceydi) anlamına gelmiyor aynı zamanda cazla belli belirsiz ilgisi olsa bile ABD'ye ilişkin her tür bilgiyi yalayıp yutmak anlamına da geliyordu: Zaten bu ülkeye ilişkin olup da şu veya bu şekilde cazla ilişkili olmayan pek az şey vardı. Dolayısıyla cazseverlerin hepsi de, ABD hakkında sonu gelmeyen, büyüleyici, incik cıncık bilgileri toplarlardı; Amerikan kentlerinin, nehir ve otoyolların isimlerinden tutunda, (Milwaukee, geniş Missouri, Aitchison, Topeka ve Santa Fe) gangster ve senatör isimlerine kadar... 1930'larda ABD hakkında bildiğiniz gerçekler size şöhretin kapılarını açabilirdi. Hayli içkici ve nihayetinde içtiği kadar çalışkan olmayan Cambridge'de siyaset öğreten Denis Brogan, her iki ülke üzerine uzmandı ancak radyodaki ününü –Avrupa'da medyada yer alan ilk üniversite öğretmenlerinden biriydi– bilgili bir tarihçi ve Fransa gözlemcisi olmasına değil, ABD'deki bütün eyaletlerin başkentlerini ve Irving Berlin'in tüm şarkı isimlerini ezbere bilen bir adam olmasına borçluydu.

Amerika'nın imgesi öylesine güçlü ve her şeyi kapsar durumda ki, "Amerikan yüzyılı" olarak bildiğimiz şeyin üzerinden bunun güçbela değişikliğe uğradığını varsaymak zor değil.

Öte yandan 1930'larda onun bilincine varan bizim gibiler açısından özellikle de solcuysak bu imge belli bakımlardan oldukça farklıydı. Bir kere ona hâkim olan şey gıpta değildi. Amerika hakkında ilk olarak düşünmeye başladığımızda, ABD ekonomisi refah ve üretim potansiyeli bakımından dünyanın geri kalanı için muzaffer bir örnek değildi. Büyük Buhran'ın gerçekleştiği on yıllık zaman diliminde *Gatsby*'nin değil *Gazap Üzümleri*'nin dünyasını görüyorduk. 1920'lerde 1930'ların başlarında Amerika utanmaz kâr hırsının, adaletsizliğin, zalimane, vicdansız ve vahşi baskının sembolü olmuştu. Öte yandan F.D. Roosevelt'in ABD'si bu ünü sadece yadsımakla kalmıyor, onu keskin bir şekilde sola doğrultuyordu. Bariz bir biçimde sendikalar ve yoksullar lehine bir hükümet olmuştu. Ayrıca Roosevelt Amerikan büyük sermaye tüccarları –yani bizim için herkesten çok kapitalizmin şeytanlarını temsil eden insanlar– tarafından hararetle lanetlendi ve şiddetle eleştirildi. Komünist Enternasyonal'in her zamanki gibi, aşırı sekter evrelerinden birine saplanıp kaldığı, herkesçe malum olanı anlamlandırmak için elini ağırdan aldığı doğrudur; New Deal aleyhine eleştiriler yöneltmiş ancak 1935'te o bile fikir değiştirmişti. Kısacası 1930'larda hem ABD'yi hem de SSCB'yi onaylamak mümkündü ve pek çok genç komünist de tıpkı geniş sayıda liberal ve sosyalistin yaptığı gibi böyle yaptı. Franklin D. Roosevelt'in Yoldaş Stalin olmadığı aşikârdı, öte yandan şayet Amerikalı olsaydık büyük bir şevkle bizler da ona oy verecektik. Herhangi bir ülkede benzer şeyler hissetmemizi sağlayan bir başka "burjuva" siyasetçi daha olduğunu sanmam. İngiltere'de, Cambridge'den altmış yılı aşkın süredir tanıdığım Arthur Schlesinger Jr.'la üzerinde hemfikir olduğumuz tek siyasî mevzu muhtemelen buydu. Onun FDR'ye beslediği hayranlığı bugün de geçmişte olduğu gibi paylaşıyorum.

Cambridge'den Atlantik'i geçmek yeterince yaygın olmasına rağmen, bunu savaştan önce yapma şansım hiç olmamıştı. Bunu yapmak, 1945 sonrası da Soğuk Savaş'tan ötürü imkânsız olacağa benziyordu. Zira ABD, topraklarında komünistleri istemiyordu. Yabancı komünistlere kesinkes karşıydı. Parti üye-

si olduğum için vize alınam otomatik olarak engelleniyordu. Ülkeye ancak elverişsiz durumumu ortadan kaldıracak özel bir feragatnameyle girebilirdim ki onu alınam da pek olası görünmüyordu. Özgürlerin camiasına, ne kadar geçici süre için olsa da, ancak kaçınılmaz bir koşulu yerine getirmek şartıyla kabul edilebilirdim: Kamuya açık biçimde günahlarımı ikrar eder ve görüşlerimi değiştirdiğime yemin edersem... Gerçi yabancılardan diğer komünistleri ihbar etmeye mecbur tutulduğunu sanmıyorum. Bunlar formalite icabı değildi. Hollywood'daki temizlik hareketinin mağdurlarından ünlü film yönetmeni Joe Losey'le olan konuşmamı anımsıyorum da... Billie Holiday'e olan ortak düşkünlüğümüz temelinde gelişen ve o konuşmanın ötesine geçmeyen bir arkadaşlığımız olmuştu. Birkaç yıl boyunca Avrupa'da takma isimler altında film yaparak, elinden geldikince cebelleşmişti. Nihayet 1960'larda başarıya ulaşmıştı. Yalnızca yeteneği değil, gişe yapma potansiyeli de fark edilmişti. Meşhur soru ("eskiden ya da şimdi olmuş muydunuz?") karşısına çıkmak üzereydi. Dostları ve girişimciler bu soruyu artık yanıtlamanın bir zarar getirmeyeceğini söylüyordu. Yanıtlamalı mıydı? Bunu bana soruş tarzından yanıtlamak üzere olduğunu anlamıştım. Onu suçlayamazdım, ancak ona istediği yanıtı vermek ya çok dürüstlük ya da riyakârlık olacaktı. Belki de vermeliydim. Büyük bir yeteneğe hayat vermek uğruna onurunu ve izzet-i nefsinin feda etmenin değip değmeyeceğini tartmak bir erkek için kolay bir iş değildir. Halen o sorunun ardındaki ıstırabını hissedebiliyorum.

Neyse ki ben kendi adıma böylesi bir ikilemle karşı karşıya kalmamıştım. Şayet ABD bana bu soruyu sorsaydı ve dürüstçe yanıtladığımda bana izin vermeyecek olsaydı, ben de oraya gitmezdim. Elbette gitmek istiyordum. Ayrıca oraya gitmek için birden fazla gerekçem vardı. Bir kere hiçbir şey yoksa, dar görüşlü İngiliz akademi camiasıyla kıyaslandığında Amerika'nın aykırı görüşler savunan birini tanımakta o zamanlar bile daha çabuk davranması söz konusuydu.

Ülkeye gitmek için tam o sıralar bir fırsat belirdi, o güne kadar benim için orası tabiri caizse bir sanal gerçeklikten ibaret-

ti. Savaştan önceki –1956'da Amsterdam'da ya da daha büyük olasılıkla 1959'da Stresa'da düzenlenen– eski Uluslararası Sosyoloji Kongrelerinden birinde iktisatçı Paul Baran'la tanışmıştım; 1930 tarihinde Almanya'dan iltica eden Paul, akademik imtiyaza sahip alenen Marksist olan tek isimdi.¹ Bu iri yarı, ateşli, ayaklarını sürüyerek yürüyen, mülayim bakışlı adamlarımız iyiydi sanırım. Zira beni 1960'ta Stanford Üniversitesinde bir yaz çeyreğinde ders vermem ve kendisiyle birlikte kalmam için davet etmişti. Walt Rostow'un yeni çıkan ve kendini bir “anti-komünist manifesto”, olarak tanımlayan, üzerinde çokça konuşulan *The Stages of Economic Growth* adlı kitabına karşı birlikte bir tez kaleme almaya karar vermiştik. Bunu daha sonra Tahoe gölünde bir kulübede gerçekleştirecektik.²

Bu gidişimde, vize sorunum, Londra'daki ABD Konsolosluğu'nun bürokratik tecrübesizliği sebebiyle ustalıkla idare edilmişti. Bana soruyu sormayı unutmışlardı. Massachusetts Institute of Technology'de misafir kürsü almak üzere çağrıldığım 1967 yılına kadar ABD'ye gidişte misafir statüm kalıcı bir biçimde hallolmadı. Neyse ki MIT, FBI ve CIA açısından zanlı sayılan mazilerle uğraşmaya ve Washington'un siyasî operasyonlarına alışıkta. Kurum, sahip olduğu itibar, başkanı ve ayrıca devlet için verdiği değerli hizmet sayesinde, hangi yabancıların davet etmeye değip değmeyeceği konusunda siyasetçilere baskı uygulamada yeterli tasarrufa sahipti. Yani, aksi halde önemsiz sayılacak bir İngiliz komünist akademisyene feragatname alınması için MIT'yi seferber eden iktidara has büro entrikalarıydı. Feragatnameyi aldım, ancak MIT'de, yabancılara “göz kulak olmakla” görevli, arkadaş canlısı ve fakat kararlı bir hanıma Boston bölgesinden her ayrıldığımda haber vermem şart koşulmuştu. “Sizin onayınız olmadan geceyi New York'ta

1 Bu gerçeğe çok yakındı ancak tamı tamına doğru değildi. Eminim benim de daha sonraki tarihlerde öğretmenlik yaptığım New York'taki New School for Social Research'ün lisans bölümündeki öğretmenlerden bazılarının Marksizmle ilgili görüşlerini beyan etmeyi sürdürüyorlardı.

2 P.A. Baran ve E.J. Hobsbawm, “The Stages of Economic Growth”, *KYKLOS*, 15. cilt 1961, fas. 2, s. 234-242.

geçirmemem mümkün değil mi yani?" diye sormuştum. O da durumun saçmalığını fark ederek ısrarcı olmamıştı. Daha sonraları da ABD'de özgürce dolaşmama kimse karışmadı.

ABD yetkili mercileri için benim vize sorunumun ne kadar zorlu olduğunu ancak çok sonraları keşfettim. İlk anda tüm bürokrasiler gibi suskunluk ve kaçamak yanıtlarla tepki vermişlerdi. Ancak, okyanus aşırı yapılan ve giderek çileden çıkarır bir hal alan bir dizi telefon konuşmasının ardından durumumu içinden çıkılmaz kılan şeyi biraz olsun fark ettim. Bu konuşmaların birinde sponsorum; "Davetimizi etkilemeyeceğine sizi temin edeceğim bir soru sorabilir miyim izninizle?" demişti. "Britanya Komünist Partisi'nin şimdi ya da geçmişte başkanlığını yapmış mıydınız?" Tembelliğe (zira casuslar istese Parti'de başkanlık yapanlara ait listeye rahatlıkla ulaşabilirdi) ve karışıklığa bağlı olarak tutulmuş tipik bir istihbarat dosyası kaydıydı. 1939'dan beri Parti'de, bildiğim kadarıyla kollar düzeyinde bile asla politik bir görev üstlenmiş değildim. Parti içinde olsun dışında olsun, üstlendiğim yegâne başkanlık görevini yani KP'nin Tarihçiler Grubu'nun başkanlığını (bakınız 12. bölüm), Komünist Parti başkanlığından ayırmaktan aciz birileri vardı. Her neyse, MIT, Göçmen Bürosu'nu altetti, ben de feragatnamemi aldım.

Bu andan itibaren sorunlarım hemen hemen sona ermişti. Önlerinde bir emsal oldu mu, bürokrasiler ne yapılması gerektiğini bilir: Öncekinin aynısı. O zamandan itibaren ABD'ye ciddi bir sorun yaşamadan gittim. Gerçi başlangıçta bir ya da iki kez feragatnamelerden sorumlu konsolos memuru tarafından soru yağmuruna tutuldum: Beriki dosyama bakar ve Sam Amca'nın gözünün üstümde olduğunu kanıtlamak için teklif-sizce, "Bakıyorum yine Küba'ya gitmişsiniz" diyerek feragatnamemi düzenlerdi. Tâbi ki hâlâ havayolu transit geçişlerinde bile ABD'ye vizesiz giremiyordum ama nihayet artık başvurularım rutin bir biçimde yapılır olmuştu ve yanıtlar da bir iki gün içinde veriliyordu. Ta ki komünistlerin ülkeye alınmak için *a priori* uygunsuzlukları ortadan kalkana ve İngiliz misafirler için vize lüzumu kalmayana kadar.

II

Dolayısıyla 1960 yılında ABD benim için sanal gerçeklikten sahici bir ülkeye dönüştü. Nasıl mı? Burada, en azından başlangıçta, gerek bir Marksist gerekse de bir akademisyen olarak kurduğum ilişkilere nazaran caz kimliğimin daha elverişli olduğu kesin. Zira 1960 yılında benim kuşağımdan Amerikan Marksistleri yaşadıkları dünyadan büyük oranda tecrit vaziyetteydi ve tanıdığım Amerikan akademisyen tarihçilerin de asıl bilgi sahibi oldukları konu bu değildi. New York'ta, aydın Marksizmin İngiliz hayranı en eski dergilerinden biri olan ve benim de yazılar kaleme aldığım *Science and Society*'deki dostlarla sermaye birikiminin ya da feodalizmden kapitalizme geçişin sorunları üzerine konuşabiliyorduk. Öte yandan dışarıdan gelen bir misafire Manhattanlı orta sınıfa mensup bir Yahudi'nin anlatacağından daha fazla şey öğretmiyorlardı: Sözgelimi, süt ürünleri satan iyi şarküterilerin ve ikinci el kitapçı dükkanlarının yerlerini (o zamanlar henüz Broadway ve Twelfth'le sınırlı değilken), Dr. Brown's Celery Tonic'inin ne olduğunu ve ABD'de sığır pastırması dedikleri şeyin İngilizlerin tuzlanmış sığır etiyle aynı şey olmadığını öğrenmiştim.

Daha ziyade West Coast'ta Paul Baran'la zaman geçiriyordum çünkü (o zamanlar sevgilisi olduğunu sandığım Kaliforniyalı Japon hanım sayesinde) Area Körfezi solunun temel taşı olan Harry Bridges'in Uluslararası Liman işçileri ve Depocular Sendikası'yla birlikte çalışan aydınları tanıyordu. Portland'dan San Diego'ya kadar tüm limanları örgütlüyor ve ek olarak Hawaii'de örgütlenme adına yapılacak ne varsa yapıyordu. Bridges'le tanışmak bana büyük haz vermişti: Kemerli burunlu, uzun boylu ve sıska bir kahraman, California koşullarında sendika aracılığıyla, hiç de masum olmayan Pasifik Kıyısı işverenlerine iki genel grev, sağlam bir iktidar anlayışı ve pazarlık stratejisi sayesinde işe gireceklerde sendikalı olma şartını kabul ettirmişti. Amerikan hükümetinin kendisini yabancı bir yıkıcı olarak sınırdışı etmeye yönelik birkaç girişimini de bertaraf etmişti. O sıralar, gönülsüzce de olsa Pasifik kıyı işçileri-

nin ötenazi sürecini denetliyordu; işlerini kaybeden sendika üyelerini ömür boyu yeterli emekli aylığından mahrum bırakacak ve insangücünün yerini alacak olan tanker ve konteyner teknolojisinin getirilmesini öngören görüşmeleri sürdürüyordu. Sendika hâlâ güçlüydü ve yarı ömrünü bir Amerikan sendika lideri olarak geçiren Bridges'in kendisine pek az imtiyaz sağlayan Avusturalyalı aksanıyla dile getirdiği devrimci görüşleri karartılamamıştı. Hâlâ kapitalist sistemi dizlerinin üstüne çöktecek cinsten dünyadaki bütün liman işçilerinin katıldığı bir genel grevin düşünüyordu. Zira kıyı sakinleri için okyanuslar, kıtaları birbirinden ayıran engeller değil bilakis birbirine bağlayan köprülerdi. Mamafih, denizcilere ayıracak fazla zamanı olduğunu da söyleyemem; onların hepsinin "başkalarının sırtından geçinen" insanlar olduğu kanısındaydı. Çünkü aile olgusu ve düzenli cemiyetler sayesinde bir arada tutulabilen liman işçileri gibi, denizciler *terra firma*'da [karalarda] sağlam bir sendikadan yoksundular. Ne de iyi bir Avusturalyalı olarak Avusturalya'ya göç eden İngilizlerle işi olurdu. Gençliğinde bir denizci olarak Londra limanında bir rıhtımcının kızıyla düşüp kalkmıştı. Bu vesileyle onların yalakalıklarından ve İngiliz işçileri tarafından sosyal olarak aşağı seviyede kabul edilmelerinden sonsuza kadar nefret etmişti.

1960 yılında olduğumuzdan başkanlık seçimlerini tartışmıştık. Bobby Kennedy'nin ve FBI'ın hedefi durumundaki kamyon şoförlerinden Jimmy Hoffa, sendikasının oylarını Kennedy'den ziyade Nixon'a vermeyi düşünüyordu. Kamyon şoförlerinin iyi niyeti California'nın hem işçi hem de sermaye kesimi için önemliydi ancak Hoffa'nın kötü bir ünü vardı. Her iki "burjuva partisine" de bir bağlılık beslemeyen Bridges bunu kesinlikle pragmatik bir tercih olarak görüyordu. Hoffa gangster çetelerinin pençesinde değil mi diye sormuştum ona. Bridges, tecrübeli ve kati bir edayla "Sokak serserileriyle birlikte çalışıyor olabilir," demişti, "ama sağlam adamdır ve tanıdığım kadarıyla *asla* adamlarını satmamıştır. Yediği kaymak, patronlardan geliyor işçilerden değil." Bridges'i hiç kimse ne zengin olmakla ne de üyelerini satınakla suçlamıştı. Onunla

görüştükten kısa bir süre sonra hayatını kaybettiğinde San Francisco artık Bridges'in ve Sam Spade'in kenti olmaktan uzaklaşmıştı. Onu hayranlık ve sevgiyle yad ediyorum. Bridges'in sendikası gangster çetelerini kesinlikle tanıyordu. Bir akşamüstü, sendikanın ileride akademi ortamına geçecek bir örgütçüsünün anlattıkları Mafya'yla müzakere yürütmek konusunda bir seminer mahiyetindeydi. ILWU, faaliyetlerini mafyayla eşgüdümlü yapmak zorundaydı zira, Pasifik liman sendikaları temiz olsa da, Atlantik ve Körfez kıyılarındaki sendikaları gangster çeteleri kontrol ediyordu. Mafyayla uğraşmak, iki temel varsayıma ve mafyanın sınırlarını bilmeye dayanıyor gibiydi. Birincisi karşılıklı saygı tartışmasız peşinen kabul edilmeliydi. Her iki kesimin de faaliyet alanı kıyılardı ve bu çocuk oyuncuğı değildi. Onun kurallarını bilirlerdi; en önemlisi gammazlamamaktı. Sağlam adamlar birbirine güvenmek zorunda değildi ancak birbirleriyle konuşabilirlerdi. İkincisi, ne derece sembolik ya da küçük olursa olsun mafyadan iyilik kabul edilmemeliydi, zira bu otomatik olarak bağımlılık tesis etmek olarak yorumlanırdı. Dolayısıyla, iki sendikanın ortak çıkarlara karar vermek üzere –söz gelişi sözleşmeleri sona erdirmek için tek bir gün gibi– Vegas gibi hoş bir ortamda bir araya gelmesine yönelik teklifler kibarca fakat kati suretle reddedilirdi.

Öte yandan kızıl bir sendika gibi siyasî olarak bilinçli bir örgütlenme, Mafya'nın sınırlarını bildiğı takdirde, gangster çetesine ciddi itibara layık bir gücün neye benzediğini gösterme olanağına sahip oluyordu. Elbette ILWU'nun hiç gücü yoktu, gerçi Hawaiiili vekil ve senatörler onu ciddiye alıyor gibiydi. Sadece stratejileri, ulusal siyasî bir ufku, adanmış ve bilgili aydınları vardı ve Capitol Hill'de nasıl faaliyet yürütmesi gerektiğini biliyordu. Öte yandan ILWU deneyiminde gangster çetesinin ekonomik bakış açısı kıttı, siyasî ufku yereldi. "Kentin meclis üyeleri ve belediye makamıyla konuştular. Onları bir kere Washington Kongre civarına götürdük," diye anlatıyordu örgütçü. "İnsanlarımızı gördüler, vekillerle ve her taraftan gelen senatörlerle selamlaştılar. FDR'nin oğlu Jimmy Roosevelt

Jr.'ı görmek isteyip istemediklerini sorduk. Bu onları etkiledi. Bundan sonra müzakereler daha kolay hale geldi." Bütün bunlar bana, ABD'nin siyasi kampanya yürüten adayları ve meslek erbabı olmayan kimselerinin mafyanın gücünü ve etki alanını abartma eğilimine karşı bir fikir aşılması. Ya da, New York'taki gerçek paranın standartıyla bakıldığında son derece vasat olan Mafya ailesinin kesin serveti ancak Amerika'nın mafya babalarıyla aşk macerasına girdiği (Hollywood aracılığıyla) ve İtalya kökenli Amerikalıların yeteneklerini sergilediği o on yılda – yani 1970'lerin başında saptanmıştı.³

Bu benim ABD hakkındaki görüşümü ne derece değişikliğe uğratmıştı? Atlantik'in öbür yakasından gelen tüm ABD gözlemcileri gibi ve Amerikan aydınlarının alt kültürünü keşfedince gangsterlerden büyüledim. Neyse ki 1950'lerde ABD'de organize suçların gelişimiyle ilgili bir dizi materyal ortaya kondu; haliyle bunlar işçi kesimiyle gangster çeteleri arasındaki etkileşime dikkat çekiyordu. (Bu genç solcuların Amerikan işçi sınıfı tarihine ilişkin imgesinde vurgulanmamıştı.) Sicilya Mafyası üzerine yaptığım araştırmalar, her halükârda mafya faaliyetlerinin Amerikan yönüne ilgi duymamı sağladı. Dolayısıyla "Gangsterin politik ekonomisi" başlığıyla, Pazar ekonomisinin bir alt cins çeşitliliği olarak kısa bir araştırma yazısı kaleme alacak kadar konuya aşinaydım. Neredeyse hiç anlaşılmadı bu yazı. Belki de bunun nedeni, yazıyı şaka olsun diye, en eski – adeta tarih öncesinden kalmış, hiç okunmayan ve yazımı hiç şikâyetli basan Tory dergisi *The Quarterly Review*'a göndermiş olmamdı.⁴ Dolayısıyla ABD'ye geldiğimde bu konular hakkında çokça bilgi sahibiydim (ancak, herkesçe malum nedenlerle, Kennedy ailesinin Fidel Castro'yu imha etmek için gangster bağlantılarını kullanmaya yönelik projelerinden bihaberdim). Bununla birlikte, belli anlamda temel ilkokul bakışı ya da Hollywood ahlakına sahiptim; iyilerin (dürüst insanların) iyi

3 Bkz. F. Ianni ve E. Reuss-Ianni'nin *A Family Business: Kinships and Social Control in Organized Crime* (New York, 1972)

4 E.J. Hobsbawm, "The economics of the Gangster", *The Quarterly Review*, 604, Nisan 1955, s. 243-256.

adam rolleri oynadığını ve bundan ötürü filmin kötü adamlarından (sahtekârlardan) daha iyi olduklarını, bir arada bulunmaları gerekse bile onlarla bir alâkalarının olmadığını düşünüyordum. Hiçbir şekilde kusursuz olmayan bir dünyada bunca süre ömür tükettikten sonra, keşke hâlâ buna inanıyor olabilseydim. 1950'lerin kanuna saygılı ve devlet denetimli Britanya adalarında, bu yalnızca bir düştten ibaret değil bilakis bir nevi gerçeklik gibiydi. Öte yandan ABD, dünyanın geri kalanındaki toplam avukat sayısından daha çok sayıda avukata sahip olsa da ne yasalara saygılıydı, ne de devlet idaresini tanıyan bir toplumdur, üstelik de hepsinden daha hevesli bir şekilde her düzeyde bürokratik olduğunu şaşkınlıkla fark etmiştim.

Beni Amerika'ya götüren şey siyaset ve profesörler olmasına karşın, bu sıradışı ülkenin gerçekliğine dair bir kavrayışa sahip olduğumu bana hissettiren yine caz olmuştur. Bir cazsever olarak Amerika'yı ziyaret etmek için 1960 yılı zamanlama olarak çok iyiydi. 1920'lerden ayakta kalanlardan tutun da Greenwich Village'in doğudaki varoşlarında çoktan kararlı bir avangard tarafından dinlenmeye başlanan Ornette Coleman ve Don Cherry'nin anarşist dolgun sesine varıncaya kadar, ne bu tarihten önce ne de sonra bu kadar geniş ölçekte canlı müziğin tadına varmak mümkün olabiliyordu. Doğrusu, caz insanların intihara meyilli hayat tarzlarına rağmen, bazı önemli istisnalara rağmen, benim kuşağımın birlikte büyüdüğü büyük isimler hâlâ faaliyettedir. Üstelik, Monk'un o güzide orijinalitesini ve *Milestones* ve *Kind of Blue*'daki kesinlikle sıradışı Miles Davis Quintet'i dinlerken ellilerin ikinci yarısının müziğin altın çağı olduğunu fark etmekten kendimizi alamıyorduk; görünen o ki sonuncusu olacaktı. Her ne kadar kırk yaşlarında bir tarihçi, Wordsworth gençliğinin cennetinden haz almak için biraz gecikmiş olsa da, o San Francisco ve New York gecelerine katılmak da katıksız bir mutluluktur.

Cazın soldaki siyasetten ayrılabilir olduğunu söyleyecek değilim. Gerçi 1960'larda cazın profesyonel akademi dünyasındaki yeri daha ziyade homoseksüellik gibiydi; bazı öğretmenlerin özel zevkiydi ancak akademik faaliyetlerinin bir parçası değildi.

Bundan ötürü, mesela Green Bay'e ve Wisconsin'e göre Orta Amerika özelliklerini daha az barındıran New York, muhtemelen benim gibi birini bu sıradışı ülkeyi anlamının hatta sevmenin mümkün olduğuna ikna eden en iyi yerd. *Le tout* Manhattan komünistlere yönelik cadı avını hakir görüyordu ve göçmen Yahudilerin, entelektüel yayınların, tiyatronun, popüler müziğin ve plak piyasasının merkezi olarak, kent sakinlerinin arasında geçmişte ya da o gün devrimci Marksizme inanan birileri olacağını tartışmasız kabulleniyordu. İnsanların siyasî inancı Büyük elma'da gerçekte yalnızca FBI'ı ırgalıyordu, zira benim gittiğim sıralarda burası milyarderlerin bile olasılıkla Demokrat olduğu bir kentti. Şaşırtıcı ancak caz, tam zamanlı çalışan Amerikan Marksistlerine cazip gelmiyordu; onlar içgüdüsel olarak klasik müzik ve siyasî halk şarkılarından tad alıyordu. (Paul Baran'ı San Francisco'daki Black Hawk'a Miles Davis dinlemeye götürdüğüm o feci akşamı hâlâ anımsıyorum.)

Caz bağlantılarımın çoğu erkekti; muhteşem piyanist Erroll Garner'in mesleğinde ilerlemesine kendini adayan çetin bir gösteri dünyası profesyoneli olan o kadın gibi istisnalar da vardı. Beriki, caz hakkında yeni basılan kitabımın tanıtımına yarayacağını düşünerek beni Garner'la beraber *Johnny Carson Show*'a çıkararak bana muazzam bir iyilik yapmaya çalışmıştı. (Britanya yayın piyasasından otuz yıl ileride olan Amerikan yayın dünyasının 1960'taki haline öylesine yabancıydım ki, yayında benimle röportaj yapılmak üzere ayrılan dört dakikalık sürede kitabının başlığını belirtmemiştim.) İlişkide olduklarımın çoğu belli bakımlardan 1950'lerdeki Amerikan geleneksel erkek hayatından –“erkeğin flanel takım elbise” giydiği yıllardı– kaçıp sığınan kişilerdi. Caz tarihine girişimci olarak geçiş yapan yetenek avcısı John Hammond Jr. bunların dışında kalıyordu. Şehir dışından gelen ve mesela Village Vanguard'ın* önünde ona rastlayan hiç kimse, bir arkadaşım-la San Francisco North Beach'te** dikilirken bana sorulan

(*) New York'ta yetmiş yıllık bir caz kulübü – ç.n.

(**) İtalyan usulü kafelerin ağırlıkta olduğu caz barlarla dolu muhit – ç.n.

“Affedersiniz ama siz iki bey hippi misiniz?” sorusunu ona yöneltmezdi. Kuşkusuz beni ilk kez götürdüğü Harlem’deki Small’s Paradise* dışında bir yerde kimse ona kim olduğunu sormaya gerek duymazdı. John Hammond Jr. neredeyse Ivy Leagueli Beyaz Anglosakson protestan üst sınıfın bir karikatürü gibiydi: Uzun boylu, asker traşlı, Edith Wharton romanlarındaki karakterlerin kullanacağı türde bir aksanla konuşan –kendisi de bir Vanderbilt’di– tereddütsüz bir sırıtmayla alay eden biriydi. ABD’de sık rastlandığı üzere bu büyük bir espri anlayışına tekabül etmiyordu. Teklifsiz ilişkiler ve kahkahaların adamını değildi, orkestrasındaki adamları bir sert bakışıyla donduran eski kayınbiraderi Benny Goodman kadar değil ama... John değişen koşullara göre görüşler edinmeden sonuna kadar, 1930’ların militanı bir solcu olarak kaldı. Gerçi buna rağmen FBI asla onu kayıtlı üye olarak hapsedememişti. İkinci Dünya Savaşı öncesinin ABD caz tarihini ve ayrıca, 1930’ların “swing müziği” modasını başlatmada muhtemelen tek başına nüfuz sahibi olduğundan ABD tarihini de onsuz anlayamayız. Ölüm döşegindeyken hayatı boyunca en çok gururlandığı şeyin ne olduğunu sormuştum. Bana, Billie Holiday’i keşfetmiş olmak demişti.

Onu tanıdığımda artık müziğin merkezinde değildi. Öte yandan Bob Dylan’ın başarıya ulaşmasına ön ayak olmak üzere olan bir adamı da kimse bütünüyle geçmişte kalmış biri olarak da değerlendiremezdi. Bir başka eski cazsever de –aynı zamanda en iyi Amerikalı dostum olan– bir gazeteci olarak genç yaşlı tüm nesillerle temasını korumayı kendine iş edinmekle kalmamış, bunu hepsini fetheden doğal, iyi huylu, gerçeküstü bir doğallıkla sağlamıştı. Diğer şeylerin yanı sıra Lenny Bruce’u da keşfeden bu adam, yani Ralph Gleason, Amerikan başkanlığına adaylığını koyan büyük bebop trompetçisi Dizzy Gillespie’nin kampanyasında seçim temsilciliği de yapmıştı – her ikisi için de şakaya gelir bir yanı yoktu bu işin. New York İrlandalılarından olan Ralph, *San Francisco Chronicle*’da eğlence

(*) Caz kulübü – ç.n.

dünyası ve popüler müzik üzerine köşe yazıları kaleme almak için kenti terk etmişti. Nazikâne tarzda muhalif, varlıklı ve karmatik bir kentte, karşılaştıkları hiçbir şeye şaşırmayan köşe yazarlarına sahip olmakla ve William Randolph Hearst'e* ait olmamakla övünen bir gazeteydi bu. Beriki Berkeley'in yukarı yamacında orta halli bir evde yaşıyordu; evi plak, teyp, müzik projeleri, muhtelif formda matbu malzemeler ve koruyucu ve çetin eşi Jeanie'nin gözetiminde çalışır durumda (genellikle genç) misafirlerle dolu olurdu. Benim içinse burası Palo Alto'dan kaçabileceğim bir sığınaktı. Aldığım ilk arabayla –yüz dolara satın alıp, dünyaca tanınmış bir matematik mantıkçısına yaz çeyreği sonunda elli dolara sattığım– 1948 model bir Kaiser'le gitmiştim oraya.

Müzik ve eğlence dünyası açısından, San Francisco Area sahili 1960'ta son moda bir yer, iyi bir pazardı fakat uçlardaydı. Herkes bu kentte çalışıyordu ancak, beyaz Dixieland müziğinin ilk sıkılğan dalgası hariç, oradan pek fazla bir şey çıkmadı. Büyük caz piyanisti Earl Hines gibi kıdemli üstadların iyi ve sağlam bir kulüp camiasında kaygısızca yerleştiği bir tür yerdı. Duke Ellington bile orada bir konserden ziyade bir kulüpte çıkmayı kabul etmiş, böylelikle bunun için tasarlanmış olan ortamda onları dinlediğim unutulmaz fırsatı, 1933'ten beri ilk kez bana sunmuştu. Sosyal içkicilerle dolu bu yerde orkestranın yaptığı etkinin ölçütü alkışlar değil de masalardaki konuşmaların aniden sönüvermesiyle beliriveren sessizlikti.

San Francisco henüz Homoseksüel Cumhuriyet veya Silikon Vadisi'nin iç bölgesi haline gelinemişti, ancak körfezin merak uyandıran güzelliği dışında da kent Amerika sahnesinde ulusal bir profile sahipti ve varlığını kabul ettirmişti. Komşusu Berkeley'in 1960'lardaki haline kıyasla daha az radikaldi öte yandan, muhalifleriyle gurur duyan (kısmen Harry Bridges'la da) siyasî bakımdan özgürlükçü bir kentti. O tarihte bile uyuşturucu konusunda gevşekti. California standartlarıyla bakıldığında ken-

(*) William Randolph Hearst: Zirvedeyken 28 önemli gazetenin 18 derginin ve bunun yanı sıra bir takım radyo istasyonlarıyla film şirketlerinin sahibi – ç.n.

tin vagonlar dolusu tarihi; (o zamanların) en meşhur Chinatown'u; Malta Şahini'nin* anısı ve 1950'lerdeki en avangard edebiyatın öne çıkan merkezi olarak yapıldığı ün; oraya giderken Ken Tynan'ın beni kutlamasına yetecek kadar moda olan "beat" hareketi vardı. Bir tür Pasifik'teki St-germain-des Prés olan "Orası", Broadway, North Beach etrafındaki bölgeydi. Ralph'le, City Lights kitapçısına bakan Enrico's lokantasında veya yerel Flore kafesinde buluşur ve burada gezinen kentin önemli şahsiyetleriyle selamlaşırdık. New York Broadway'den farklı olarak bu Broadway'de insanlar gezerdi. Bridge Körfezi'nin öteki yakasında Berkeley vardı. Altmışların ortalarında "orta sınıf Amerika'nın beyaz çocukları" orayı hippie gençliğin ve "çiçek çocukların" özbe öz sahnesi haline getirmişti; (Gleason'un belirttiği gibi) bunlar tesadüfen, siyah sound yapmaya çalışmayan, "country ve kovboy müziği yapanlardan sonra ilk Amerikan müzisyenleri"ni meydana getirecekti.⁵ Yaradılış itibariyle uyuşturucu ortamına ait olmasa da Ralph, Haight Ashbury müziğinin, Jefferson Airplane ve Grateful Dead gibi grupların sözcülüğünü yaptı. Doğrusu esrarı bırakmıştı. Pipo içen aydınlar kuşağına aitti, tıpkı benim gibi. Sağlığı asla iyi olmamıştı ve 1975 yılında elli sekiz yaşında öldü.

Üç sebepten ötürü Ralph benim Amerika'ya açılan pencere olmuştu. Yabancı bir müzik olan caz dünyasında yaşadığı için başkalarının kaçıracağı yakında gerçekleşecek olayların titişimlerini yakalardı – sözgelisi, siyah varoşlardan gelen seslerin değişen tonuna, siyah şehir blues'u ritminin gücünü keşfeden yeni yetişen beyaz kuşağın avangardına; 1964'ten sonra ulusal, 1968'den sonra küresel hale gelen Berkeley öğrenci ayaklanmasına yönelik öngörülerini gibi. Bunlar 1960'ın yazında başka bir yerde fark edilebilecek türde şeyler değildi. Berkeley fakültelerinde tanıdığım hiç kimse ve seçkin fakat kibirli Stanford'dan bir Allah'ın kulu bile o yaz Berkeley solcularının

(*) Malta Şahini: Humphrey Bogart'ın Sam Spade dedektif tiplmesiyle başrolde oynadığı polisiye film – ç.n.

5 S. Chapple ve R. Garofalo, *Rock'n'Roll is Here to Pay: The History of Politics of The Music Industry* (Chicago, 1977) s. 251.

düzenlediği siyasî kamp faaliyetine katılmamı önermemişti, çünkü kimsenin böyle bir etkinlikten haberi yoktu. Ne akademik ne de tanınmış bir siyasî bağlantısı olmasa da öğrencilerin konuştuğu Ralph'ten gelmişti bu öneri. Ralph'in örgütlü siyasî radikalizmin içinde olduğunu ya da Area Körfezi'nin solcu muhitlerinde gezdiğini söyleyecek değilim. Symbionese Liberation Army onun tarzına daha çok yakışıyordu; Area Körfezi milenyalizmine ait bu tuhaf *reductio ad absurdum*'u William Randolph Hearst Jr.'ın kızını önce kaçırıp sonra onu kendilerine yandaş haline getirmekle anımsanıyordu (şayet herhangi bir şekilde anımsanıyorsa tabii). Ralph, 1964 tarihli Berkeley Özgür Konuşma Hareketi asilerini alkışladı ve eğlendirdi, fizik öğrencisi liderleri biraz çekingen Mario Savio'nun kitle hitabeti kadar tertipsiz içtenliğine de hayrandı. Ve benim bir yardımım dokunacağını düşünerek Mario'yla ve karısını sürgünlerinden sonra, bana Birkbeck'e göndermişti. (J.D Bernal'in fizik bölümü hatırı için onu kabul etti ancak akademik hayat ve bilimsel araştırma onun yeteneklerine uygun değildi ve Berkeley Telgraf Bulvarı üzerindeki kafelere ve uyuşturucu öteberileri satan dükkanlara geri dönecekti, eski zaferlerine yakın bir yerdidi burası.)

Ralph'in altmışlar sonrası Amerika'sıyla tanışmak için kutsuz bir aracı olmasının ikinci sebebi, kendisinin de Californiy'nın kültürel olarak en ütopyacı köşesinde yaşayan bir göçmen olması ve bu sayede gençlerin meramını ve kültürel devrimlerini anlamasıydı. Bunun yanı sıra çocukça özelliklere pek az sahip olsa da yaşlanacak bir karaktere sahip değildi. Rock grupları için bile, benim paylaşmadığım türde dinmek bilmeyen bir coşku biriktirmeyi sürdürebilirdi. Bir de bu özelliği onu yaklaşan zamanların titreşimlerine karşı hassas kılardı. Genç yandaşlarından birine bir rock dergisi başlatabilmesi için yardım eden oydu; Chicago blues şarkıcısı Muddy Waters'in *Rolling Stone* adlı bir şarkısının ismini dergi için bulan da oydu. Ticaret kafasından yoksun bir adam olarak, bu sayede ve küçük bir caz ve uçlarda gezen bir taşlama markası olan Fantasy Records sayesinde alışkın olduğundan daha fazla kazandı

ve eski dostlarına sigara ve viski gönderebilecek bir konuma sahip oldu.

Son olarak ama diğerlerinden önemsiz sayılmayacak derecede, ABD dışında herhangi bir yerde anlaşılması imkânsız olan Ralph, tarz ve yaradılış bakımından ülkesinin anlaşılmasını kolaylaştırıyordu. Üstelik de Avrupalılar için bu uygarlık, belli bakımlardan –Japonya hariç– başka her yerden daha yabancıydı. Ralph, yabancılar için ani aşklar ve nefretlerin bileşimi gibi görünen tipik Amerikan bileşimine, aşırı duygusallık özelliğine (sözlü dünya dışında) sahip gibiydi. Bununla birlikte Amerikan kültür hayatındaki yerleşik üç tehlikeden –benmerkezcilik, Amerikan olmanın anlamı üzerine derin düşünme eğiliminden ve entelektüel ağırlıktan da muafı. “Amerikan değerleri” veya “Amerikan Rüyası” gibi zırva laflar onun lûgatında yer almıyordu; hoş bunlar ABD’nin özel konuşmalarına da henüz geçmemişti. Amerikalıları olduğu gibi kabul ediyordu. Retorik sadece kamusal hayatlarına ve aşkın resmi olarak onaylanan yorumlarına aitti. Ralph, Amerikan ütopyasını, rüşvet almaya alışmış şurada buradaki Chicago kent meclis üyelerinden; milyoner zampara radyo evanjelisti ya da evanjelistlerinden; ütopyaya bile aykırı düşen birkaç hararetli karşı kültür merkezinden ve Reno, Nevada’daki Sierra Club adlı önemli gazinolardan birinin dışından gördüğüm türde tesislerden – yani Horse Book ve Kosher Delicatessen’den ayrı düşünemezdi. Öte yandan dünyanın büyük düzlük kentlerinden birinde* yaşayan biri olarak Tanrı’nın bu Sodom kentini yıkmaktan sakınmasını dilerdi, zira kenti kurtaracak on adaletli adam her zaman mevcuttu. Ralph da onlardan biriydi.

Ralph, ABD’nin o güzide mahsûlüne aitti: Ülkeleri hakkında sevgi, nefret ve kalkık kaşla yazan çoğunluğu gazetecilerden oluşan gözlemciler sınıfına mensuptu. Bunların içlerindeki en iyi nesil muhtemelen Amerikan ana dilinde şarkı sözü ve mü-

(*) Düzlük kentleri (*city of the plain* veya *cities of the valley*; vadi kentleri): Hz. Lût’un kavminin ünlü şehirleri Sodom, Gomora, Edmah, Zeboyim, Zoar’ın yer aldığı vadi kastediliyor – ç.n.

ziğin şahlandığı tarihe denk gelen 1930-1950'ler nesliydi. Beni kendisi gibi olan diğerlerine yöneltmişti. Hiçbir blues severin kaçırmaması gereken bir kent olan Chicago'yla ilk onun vasıtasıyla tanışmaktan daha iyi ne olabilirdi ki...

Chicago'ya, Pasifik'ten doğuya doğru giden bir güzergâhtan varmışım; bu yol, Beat kuşağının orayı hakiki Amerikan isyanının başlangıç töreni olarak kutsamasıyla tanınmıştı. Masrafları, Kerouac'a hiç benzemeyen üç öğrenciyle bölüşmüştük. Avrupa standartları bakımından bu dağlık ve kırlık geniş arazilerde kafası zom olmamış biri için eğlence niyetine fazlaca seçenek yoktu. Dördümüz de gece gündüz durmaksızın nöbetleşe araba kullandığımız için kafa bulmak da zordu; gerçi bu Laramie Wyoming civarı bir yerlerde uçsuz bucaksız dümdüz otoryolda, yaklaşan araca az kalsın çarpacak kadar uykulu olmama yetmişti. Chicago da, bilhassa da ağustos ayında, herhangi bir soğutma tertibatından yoksun küçük bir YMCA [Genç Hristiyanlar Derneği] odasında kaldığım için bana hâlâ gittiğim en sıcak yer gibi geliyor. Yazın sıcaklığında olduğu kadar kışın keskin rüzgârlarıyla da dayanılmaz oluşu, tipik Amerikan inanışını simgeliyordu; fiziksel sınırlamalar teknoloji ve para tarafından alt edilmek içindir, şayet amacınız –bu durumda ticaret ve ulaşım– harcanacak çabaya değerse. Herhangi bir destek olmadan insanların yaşamasına bu denli elverişsiz büyük kent pek azdır.

Ne kadar çabalarsa çabalasın Chicago, İkinci Kent olmaktan kurtulamadı. Başlangıçta Mississippi deltasındaki en iyi müzisyen ve şarkıcıları cezbetme avantajına sahip olduğu caz alanında bile, yarışı Big Apple'a kaptırdı ve organize suçlarda gangster çetesi hâlâ önemini yitirmemiş olsa da Al Capone'dan sonra birinciliği kaybetti. Şehir blues'unun başkenti olarak kaldı. Ancak küresel olarak bilinen çocuğu rock and roll'dan farklı olarak, tıpkı zenci dini müzikleri gibi, Chicago blues müziği de Güney ve Batı yakasının tekdüze, tükenmiş, bitimsiz siyah gettolarına ait olarak kaldı. Hâlâ semt barlarında, store front* kiliselerde hatta açık hava pazarlarında icra edilen

(*) Store front kiliseler: Evlerden ya da dükkanlardan bozma, sosyal yardım da yapılan siyahlara ait kiliseler – ç.n.

yoksulların sanatıydı. Ulusal çapta liste başı olan tek bir isim vardı; kent patronlarının en büyüğü ve sonuncusu Belediye başkanı Daley'di bu. Beriki Cook Seçim Bölgesi'nin herhangi bir Demokratik adaya oy vermesini güvence altına alabilirdi ve Kennedy'nin şansına seçilmesinde belirleyici olmuşlardı.

Öte yandan tam da bu özellik ona yerel bir topluluk anlayışı kazandırdı. Hayranı olduğum Studs Terkel'in sanırım bir başka kentte olsa meslekî hayatında ilerleme kaydetmesi mümkün olamazdı. Sıradan hayatları belgeleyen biri olarak dünya çapında yaptığı ünü borçlu olduğu muhteşem kitapların ilkinin *Division Street: America*⁶ olması gayet tipikti: Chicago'da Near North Side'daki bir sokağın –1960'ta kentin en hoş yerlerinden birinin– adını alan kitap yetmiş kişinin ağzından Chicago'nun sözlü tarihini sunan bir nakış gibiydi ve yayıncı dostum Andre Schiffrin tarafından “dünyanın köyleri” başlığı taşıyan bir dizi kapsamında yayımlanmıştı. Belli açılardan bu kitabını daha sonra yazdığı ve daha iddialı olan meşhur *Hard Times: The Oral History of The Great Depression, Work, The God War* vb. gibi öteki çok sesli kompozisyonlarına yeğliyordum. Onunla tanıştığımda kırk sekiz yaşındaydı ve her zamanki gibi yerel radyoda okumalardan, müzik üzerine yorumlardan, bilhassa da röportajlardan ibaret bir günlük program yürütüyordu. Yegâne mahareti insanlara bir mikrofon karşısında konuştuklarını unutturması ve kendilerini papyon takmış palyaçoya benzeyen bir adam dışında kimsenin dinlemediğini sanmalarını sağlamasıydı. Ayrıca anlatılanlara kulak verecek, iyi günü kötü günü olmuş birine benziyordu. Doğrusu öyleydi de, bir aktör ve televizyon insanı olarak meslek hayatı anti-komünist cadı avı sırasında kesintiye uğramıştı. Önyargının ne demek olduğunu gayet iyi bilen Chicago müzisyenlerinin bir süre reklam işlerini yaptıktan sonra bir yerel radyoda iş bulmuştu; büyük paranın gerekmediği dolayısıyla söylecek çok şeyi olmayan bir yerdi. Yine de, manşetlere oynayan dışarıdakilere karşı Chicagoluların karşılıklı meşru müdafaa anlaşması saye-

6 Studs Terkel, *Division Street: America* (New York, 1967)

sinde, tanınmış biri haline geldikten sonra kimse onun karşısına komünizm hayaletini çıkarmadı. Her şeyden evvel, bütün büyük kentlerde bulunan o küçük camiamn; yorumculardan, muhabirlerden, kentli otobiyografi yazarlarından, diğer meyhaneye feylesoflarından ve üyelerini tanıyan gözlemcilerden menkul o camianın bir parçasıydı.

Bu bir yabancıнын ABD'yi keşfederken izleyeceği en iyi yol muydu? Ralph Gleason ve Studs Terkel gibi adamlar aracılığıyla tanıştığım kişiler "Orta Amerika"yı temsil etmiyordu. Onlar, 20. yüzyılın en büyük sanatçılarından biri olan görkemli zenci dinî müzik şarkıcısı Mahalia Jackson gibi, Studs'un basın danışmanlığını yaptığı ve pek az insana güvenen, beyazlara daha da az güvenen insanlardı. Afro-Amerikanlar arasında din olgusu, hem derin bir inanç, hem kamusal bir platform, rekabet içeren bir sanat ve kâr getiren bir sektördü. Geniş burjuva bir evde yaşayan iri bir kadın olan Mahalia, gösteri dünyasının insanları gibi halkın önünde taklit yapma gereği duymazdı; başarılı profesyonelle İsa'ya derinden bağlı bir yüreğin bileşimi onda sessiz bir güven yaratırdı. O sıralar ömrünün son aylarını sürmekte olan "Lord Buckley" gibi insanlardı bunlar: Beriki Viktorya dönemine özgü bir sirk göstericisiyle Shakespeare ve İncil'den bölümleri katıksız siyah sokak dilinde ezbere okuyabilen nev-i şahsına münhasır bir hippinin* bileşimi gibiydi ve sabah saat ikide Gate of Horn'da** sahne alırdı. Bunlar, Elvis Presley'i kuzeydeki seyircilere tanıştıran, mesleği diskjokeylik olan ve radyo tarihinde, Kızılderililer hakkında ve Amerika'yla ilgili diğer mevzularda kabiliyet bakımından amatör bir âlim olan, Clevelandlı Bil Randle gibi kişilerdi. (Erie Gölü boyunca uzanan dar bir kara parçası olan Cleveland'ın, rock and roll'un gelişiminde bu denli büyük rol oynamış olması beni hâlâ şaşırtır.) Hepsi bir kenara, bu insanlar aracılığıyla tanıştığım Amerika'nın sıkıcı olmadığını söylemeliyim.

(*) Hippi manasında hipster kullanılmış burada, aykırı anlamı verecek bir kelime – ç.n.

(**) Gate of Horn: Chicago'nun ünlü folk kulübü – ç.n.

ABD'ye ilişkin meslekî deneyiminin çerçevesini çizen Amerikan akademi dünyası ülkeyle tanışmak için hiç de böyle iyi bir aracı değildi. Bir kere üniversite öğretmenlerinin ve öğrencilerin küçük ulusal ya da küresel kasabalarındaki hayatı, gelişmiş ülkelerin pek çoğunda aynıydı. Amerikan akademisyenleri yeni gelenlerle çok kolay ilişki kurabiliyordu, zira farklı coğrafyalarda hareketlilik olgusu meslek hayatlarının yapısında hatta yerel hayat tarzlarının dokusunda yerleşikti. ABD, insanların ilişkilerini, işlerini, yerlerini diğer yerlere nazaran daha çok değiştirdiği bir ülke olma özelliğini hâlâ koruyor. Üstelik birkaç önemli istisna dışında üniversiteler, küçük ve orta ölçekli ve akademik işlere pek ilgi duymayan kentlere bağlı, kendi kendine yeten camialar olarak kalmıştı. Bu durum, en azından bilgi devriminin üniversiteleri ekonomik refah ve teknik ilerlemenin ana unsurları haline getirdiğinin fark edilmesine yani yüzyılın son otuz yılına kadar sürdü. Bunlar üniversite hayatına alışkın göçmenlerin yeterli İngilizce konuştukları takdirde -70'lerde artık bu dil dünyanın yaygın ikinci dili olmuştu- yüzeysel de olsa kolayca bütünleşebileceği camialardı. Cambridge'deki eski öğrencilerden birinin ağabeyi ve Cornell'de bir Kızılderili fizikçi bana şöyle demişti. "Şayet Britanya'da bir kürsü sahibi olsaydım kendimi daima yabancı hissedecektim. Oysa burada öyle hissetmiyorum çünkü herkes bir anlamda yabancı zaten." Geçici fertlerden menkul kalıcı camialar, geçici sosyal ilişkiler, komşuluk ilişkileri, karşılıklı yardımlaşma biçimleri geliştirdi. Öte yandan camia olarak dışarıda olup bitenlere pek fazla ışık tutmazdı.

Ziyaret ettiğim ve yaşadığım ABD'ye kırk yılın ardından bakınca, ilk yaz mevsiminde öğrendiklerimin ülkeye ilişkin sonraki on yıllarda öğrendiklerimle eşdeğer olduğunu söyleyebilirim. Tek bir farkla; New York'u hatta Manhattan'ı tanımak için orada yaşamak gerekir. Ne kadar süreyle mi? 1984 ve 1997 yılları arasında her yıl dört ayımı orada geçirdim. Ancak Marlene tüm yarı yıl boyunca benimle sadece üç kez kalmasına rağmen kendimizi misafirden ziyade oranın yerlisi gibi hissedtik. Öğretmenlik yaparak, muhteşem kütüphanelerde oku-

yup yazarak ya da eğlenerek veya Santa Monica'da Getty Center'da hep birlikte zaman geçirerek ABD'de epey kaldım. Öte yandan Amerika'yla şahsî tanışıklık babında ne öğrendiysem birkaç hafta ya da ay içinde öğrendim. Tocqueville olsaydım da bu süre yeterdi. Öyle ya ABD hakkında yazılan gelmiş geçmiş en iyi kitap olan *Democracy in America* dokuz ayı geçmeyen bir yolculuğu temel almıştı. Ne ben Tocqueville'im ne de ABD'ye olan ilgim onunkiyle aynı.

III

Şayet bugün yazılmış olsaydı Tocqueville'in kitabı kesinlikle Amerika karşıtı bulunup topa tutulurdu, zira ABD hakkında söylediği şeyler ekseri eleştiri mahiyetindeydi. Kuruluşundan bu yana ABD dünyanın geri kalanı için bir cazibe ve hayranlık ama aynı zamanda kınama ve yerine nesnesi oldu. Gelgelelim ancak Soğuk Savaş'ın başlamasından itibaren insanların ABD'ye yönelik tutumları esas olarak onama ve kınama bağlamında değerlendirilir oldu. Ve bu sadece kendi vatandaşlarında "Amerikan olmayan" bir davranış arayıp bulmaya meyilli ülke vatandaşları tarafından değil uluslararası düzlemde yapıldı. "ABD hakkında ne düşünüyorsun?" sorusunun yerini "ABD yanlısı mısın?" sorusu aldı. Üstelik başka hiçbir ülke ne kendisine yönelik böyle bir soru sorar ne de sorulmasını beklerken. SSCB'ye karşı Soğuk Savaş'ı kazanmış olan Amerika, hiç de inandırıcı olmayan bir tarzda, 11 Eylül 2001'de özgürlük davasının yine bir ölüm kalım savaşına bağlı olduğuna karar verdi. Bu kez başka bir belaya karşı yürütülecekti savaş; ancak bu seferki kesinkes kötü tanımlanmış bir düşmandı ve ABD ya da ABD siyasetine ilişkin herhangi bir şüpheci beyan bir kez daha zulümle yanıtlanacaktı.

Onaylanma konusundaki bu ısrar ne kadar uygunsuz hatta saçmadır! Uluslararası bağlamda konuşursak, ABD hangi açıdan bakılırsa bakılsın 20. yüzyıl devletleri arasındaki başarı öyküsüdür. Dünya ekonomisinin gerek hızını gerek şemasını

tain etmede dünya devi haline gelmişti, teknolojik başarı kapasitesi eşsizdi, hem doğa bilimlerindeki hem sosyal bilimlerdeki araştırmalarıyla ve hatta filozoflarıyla söz sahibi olmuştu ve küresel tüketim toplumundaki hegemonyası da rakipsiz gibi görünüyordu. Yüzyılı, ayakta kalan tek küresel güç ve imparatorluk olarak bitirdi. Üstelik, "Belli bakımlardan ABD 20. yüzyılın en iyi yanlarını temsil ediyordu."⁷ Şayet görüşü anketçiler aracılığıyla değil de göçmenler aracılığıyla ölçecek olsak, kendi ülkesini terk edip bir başka ülkeye gitmek durumunda olan ya da buna karar veren insanların çoğu açısından, hele de biraz İngilizce biliyorlarsa, tercih edilecek istikametin hiç kuşkusuz Amerika olduğu ortaya çıkardı. ABD'de çalışmayı tercih edenlerden biri olarak benim durumum da buna bir göstergedir. Herkesin kabul ettiği gibi Amerika'da çalışmak ya da orada –bilhassa da New York'ta– yaşamaktan hoşlanmak, her ne kadar bu durum ülke sakinleri açısından hâlâ anlaşılması zor bir şey olsa da Amerikalı olma arzusu anlamına gelmez. Bu durum insanların çoğu açısından, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, ya da bırakın 1990'lardaki telefon ve e-posta devrimini, 1960'ta havayolu ulaşımındaki devrimden önce olduğu gibi artık kendisinininkiyle bir diğer ülke arasında daimi bir tercih yapmak anlamı taşımaz. İki uluslu hatta çok uluslu bir meslek hayatı hatta iki ya da çok kültürlü hayatlar artık olağan hale geldi.

Ve para da cezbeden tek unsur değildir. ABD, yeteneğe, enerjiye ve yeniliğe diğer yerlere nazaran çok daha fazla açıklık vaad eder. Bunun yanı sıra, düşüşe geçmiş de olmakla birlikte özgür ve eşitlikçi entelektüel araştırma geleneğini de anımsatır: Dünyanın diğer yerlerindeki büyük kütüphanelerden farklı olarak, Fifth Avenue ya da Forty-second Street'te yer alan ve kapılarından içeri adımını atan herkese hazinelerini açan New York Halk Kütüphanesi'nde olduğu gibi... Öte yandan sistemin dışında kalanlar ya da "tutunamayanlar"a sistemin verdiği zarar da New York'ta aynı şekilde barizdi; en azın-

7 Eric J. Hobsbawm, *Intervista sul Nuovo Secolo a Cura di Antonio Polito* (Bari, 1999) s. 165.

dan bu kişiler orta sınıfın gözünün önünden ve sokaklardan, dünyada kişi başına düşen mahkum oranıyla başı çeken en geniş hapisane nüfusuna dahil edilip tarıfsız *univers concentrationnaire*'e [toplama kampı ortamı] tıkilana kadar... New York'a ilk gittiğimde Bowery hâlâ devasa bir insan çöplüğü ya da "serseri yatağı"ydı. 1980'lerde Manhattan'ın sokaklarına bu daha da eşit dağıtılmıştı. Bütün sokaktaki rastgele cep telefonu konuşmalarının arasında ben hâlâ, New York'un insandışı ve zalimane dönemlerinden birinde, istenmeyenlerin ve delirmiş olanların kent kaldırımlarında kendi kendilerine konuşmalarını işitirim. "Harcamak" kelimesinin argoda "öldürmek" anlamına geldiği bu ülkede insan harcamak Amerikan kapitalizminin bir diğer yüzüdür.

Yine de diğer uluslardan farklı olarak ulusal ideolojisinde ABD basitçe varolmaz. Sadece başarır. En iyi, en büyük, ötekilerden üstün ve dünyanın kabul edilmiş modeli olmak dışında bir kolektif kimliği yoktur. Futbol antrenörünün dediği gibi; "Kazanmak sadece en önemli şey değil, olabilecek her şeydir." Yabancılar için Amerika'yı o denli *tuhaf* bir ülke haline getiren şeylerden biri budur. New England'da geçirdiğimiz bir sömestre dönüşü, Portekiz'de dilini hiç anlamadığımız bir yoksul kıyı kasabasında kısa bir tatil için ailecek durduğumuzda, kendi memleketime gelmişim gibi hissettiğimi anımsıyorum hâlâ. Coğrafi yapıyla bir alakası yoktu bunun. Birkaç yıl sonra Portekiz'e yine benzer bir tatil için, bu kez Güney Amerika'dan bir daha gittiğimizde üstesinden gelinmesi gereken bir kültürel boşluk yoktu. Bu kültürel tuhaflıkların hiçbirinin, ABD'nin tuhaflığına ilişkin ülkenin sahip olduğu anlayışla ("Yalnız Amerika'da...") ya da en azından kendilerine ilişkin şaşırtıcı derecede oturmamış anlayışla ilgisi yoktur. Kendi ülkeleri hakkında ABD tarihçilerini meşgul eden "Amerikan olmak ne anlama geliyor?" sorusu Avrupa ülkelerindeki benim kuşağımdan tarihçileri nadiren ırgalamıştır. Her halükârda 1960'larda, karmaşık bir Orta Avrupa mazarine sahip olanlar açısından bile, misafir Britonların hiçbirisi için ne ulusal ne de kişisel kimlik, yerel akademik tartışmalarda görüldüğü kadar

bir sorun teşkil ederdi. Marlene böylesi tartışmaların birinden sonra bana, “Bu konuşup durdukları kimlik bunalımı da neyin nesi?” diye sormuştu. Bu terimi 1967’de Cambridge Mass.’e gelene kadar hiç işitmemişti.

ABD’yi 1960’larda keşfeden yabancı akademisyenler muhtemelen ülkenin tuhaflıklarını bugün gerçekleştirebileceğinden daha hızlı bir biçimde fark etmişlerdi. Zira bu kişilerin pek çoğu, ABD kültürünün son derece sabit benmerkezciliğinde hatta tekbenciliğinde ziyadesiyle yer bulan ve her yerde karşılına çıkan küreselleşmiş tüketim toplumunun diliyle henüz bütünleşmemişti. Zira, Tocqueville’in zamanındaki talep ne olursa olsun, artık eşitlikçilik tutkusu yerine bireyci –yani otorite karşıtı, ahlak kurallarına karşı çıkan, bununla birlikte şaşırtıcı derecede kanuna riayet eden– bir anarşizm ABD’deki değer sisteminin çekirdeği haline gelmişti. Eşitlikçilikten bugüne kalsansa, asıl olarak hiyerarşik üstünlüklere gönüllü riayetin reddiydi, ki bunun açıklaması –bizim standartlarımızla– gücün devreye girdiği günlük çiglik ve hatta acımasızlıklar, ABD’nin standartlarıyla da kimin kime emir verebileceğinin saptanması olabilir.

Amerikalılar öteki yerleşik devletlerin vatandaşlarının açıkça yapmadığı bir biçimde kendileriyle ve kendi ülkeleriyle meşgul gibi görünüyorlardı. Amerikan gerçeği eskiden de şimdi de yaratıcı sanatların ezici konusuydu. Avrupa’da hiç kimse “büyük İngiliz romanını” ya da “büyük Fransız romanını” yazmak için yola çıkmamıştı. Öte yandan ABD’deki yazarlar, artık bu deyiimi kullanmasalar da hâlâ “büyük Amerikan romanını” yazmaya kalkıyor (bugünlerde birkaç cilt halinde). Aslında böyle bir amacı başarmaya çok yaklaşan adam bir yazar değil bilakis şaşırtıcı derecede dayanıklı bir gücün yüzeyel imaj yaratıcısıydı. 1970’lerde onun önemine beni New York’ta ikna eden David Sylvester adlı İngiliz sanat eleştirmeniydi. Andy Warhol’un ABD’deki yaşam temaları üzerine yarattığı, çorba konservelerinden Coca Cola şişelerine, ülkenin mitolojilerinden düşlerine, kabuslarına, kahramanlarına ve eroinine varıncaya kadar muazzam iddialı ve özgün, bitimsiz

bir dizi çeşitlemeden ibaret külliyyatı Amerika dışında dünyanın başka neresinde varlık bulabilirdi ki... Eski dünyanın görsel sanatlar geleneğinde bunun bir eşi daha yoktur. Ancak ABD'nin yaratıcı ruhlarının ülkelerinin bütünlüğünü yakalama yönündeki diğer girişimleri gibi, Warhol'un bakışı, başarılı mutluluk arayışına, Amerikan siyasî jargonuna ve psycobabbleesine* göre "Amerikan Rüyası" hakkında değildi.

ABD benim ömrüm boyunca, ya da kırk küsur yıl önce oraya ilk ayak bastığımdan bu yana nasıl bir değişikliğe uğradı? Sürekli söylendiği üzere New York Amerika değildi. Ve Auden'in dediği gibi kendisini asla bir Amerikalı olarak göremeyenler bile New Yorklu olarak görebilirdi. Doğrusu Union Meydanı'na bakan ve peyderpey rantı yükselen bir dizi devasa kuledeki aynı daireye her yıl gelen insanların hepsi için de durum buydu; kapıda onları aynı Cezayirli kapıcı karşılar ve aradan geçen yıllar içinde herkesin ev işlerini yaptırmak için, kentte geçirdiği on iki yıl boyunca İngilizce öğrenmeye gerek duymamış aynı İspanyol hanımı çağırırdı. Tıpkı diğer New Yorklular gibi Marlene'le ben de, kent dışından gelen misafirlere en son JFK havaalanına ayak bastıklarından beri nelerin yenilendiğine, o sene nerede yemek yemek gerektiğine dair ipuçları verirdik. Gerçi (bir iki parti dışında) kentte her daim kalıcı olan arkadaşlardan –Schiff'in'ler, Kaufman'lar, Katznelson'lar, Tilly'ler ve Kramer'lerden– farklı olarak eğlenmek için evde kalmazdık. Tıpkı gerçek bir New Yorklu gibi ben de, New York Institute of Humanities'in öğle yemeklerinde, yazarlar, yayıncılar, gösteri dünyasının insanları, profesörler ve yerel entelektüel tabloyu oluşturan BM kadrosundan oluşan insanlarla –New York'ta zihinsel faaliyet akademisinin hakimiyetinde değildi– dedikodu yapabileceğim bir akrabanın gibi gözde bir mekânın olmayışına hayıflanırdım. Kısacası dünyada Big Apple'in eşi benzeri yoktur. Yine de ne kadar nevi kendine münhasır olsa da New York ABD dışında herhangi başka bir yerde var olamazdı. Tıpkı bir Harlem hastanesinde hema-

(*) Psychobabble: Psikolojinin ve psikiyatrinin terimlerini günlük hayatta saçma çıkarsama ve önermeler içinde kullanmak ve terimlerin içini boşaltmak – ç.n.

tolog olan ve tıbbi araştırma projesi için Bangladeş'e gönderilen cazsever dostumuz merhum John Lindenbaum gibi kentin en kozmopolit sakinleri bile bariz derecede Amerikalıdır. Beriki oraya beraberinde caz plağı koleksiyonunu ve dondurma kepçesini götürmüştü. New York'ta daha da çok sayıda Yahudi var ve ABD'nin diğer geniş bölgelerine nazaran bu kentte, dünyanın geri kalanı hakkında bilgisi olan daha fazla insan vardı. Bununla birlikte bir New Yorklu olarak öğrendiklerim Ortabatı ve California hakkında sahip olduğum sınırlı bilgiyle çatışmıyordu.

Şaşırtıcı ancak, ABD'ye ilişkin deneyim ya da altmışların tabiriyle "genel atmosfer" geçtiğimiz yarım yüzyıl içinde bildiğim diğer ülkelere nazaran çok daha az değişti. Benim gençliğimin Paris, Berlin ve Londra kentleriyle bu kentlerin 2002 yılındaki hali mukayese kabul etmez. Muzaffer geçmişin sergilendiği bir lunapark haline dönüşerek sosyal ve siyasî dönüşümünü kasti olarak örtmeye çalışan Viyana için bile geçerlidir bu. Benim yaşadığım Parliament Hill'in yamaçlarından Londra'nın silüeti bile değişikliğe uğramıştır; Parlamento artık güçbela görünür. Ve Paris'e gelince Messieurs Pompidou ve Mitterrand'ın bıraktığı izlerden bu yana kent değişmiştir. Bununla birlikte New York da diğer kentler gibi, endüstriden kaçıp hizmet sektörlerine yönelmiş olsa da ve rant artışı ve Üçüncü Dünya'dan kitlesel bir akın gibi aynı tür iktisadî ve sosyal çalkantılara maruz kalsa da ne onlara benzer ne de böyle bir his uyandırır. New Yorkluların hepsinin kentin her yıl değiştiğini bildiği düşünülürse bu şaşırtıcıdır. Ben kendi adıma New York hayatına gelen köklü yeniliklere tanık olmuştum; sözgelişi Kore meyve sebze dükkânları, New York'un orta sınıfının temel kurumlarından olan büyük Gimbel mağazaları ve Brighton Beach'in bir küçük Rusya haline gelişi bunlardan bazılarıydı. Öte yandan Londra'nın Londra olarak kaldığından daha fazla New York New York olarak kalmıştı. Manhattan'ın silüeti bile kentin 1930'lardaki hali gibiydi, hele de savaştan sonra yapılan en gösterişli eklemenin, Dünya Ticaret Merkezi'nin artık ortadan kalktığı düşünülürse...

Bu görünüşteki istikrar bir yanılsama mıydı? Her şeyden evvel 1945'ten sonra, kayıtlı tarihte hiç olmadığı kadar derin ve hızlı bir değişim yaşayan ABD küresel insanlığın bir parçasıdır. Oradaki bu değişimler bize o kadar etkileyici gelmiyordu çünkü batı Avrupa'ya 1950'lere kadar gelmeyen müreffeh yüksek teknoloji tüketime toplum tarzı Amerika için yeni bir şey değildi. Halbuki, Britonların ellilerin ortasından önce ve sonraki yaşayış ve düşünüş biçimlerini tarihsel bir uçurumun ayırdığını 1960'ta biliyordum. Zira ABD için 1950'ler, daha varlıklı beyaz vatandaşların iki nesildir zaten bildikleri, ülkenin 20. yüzyıldaki halinin daha büyük ve iyi biçimi ve Büyük Buhran'dan sonra yeniden kendine güven kazanmış olmasıydı. Dışarıdan bakıldığında aynı çizgisinde ilerliyor gibiydi. Gerçi vatandaşlarının bir kesimi, asıl olarak da yüksek okul eğitimi almış olanlar bu konuda farklı düşünmeye başlamıştı. Ve Avrupa Birliği'nin ülkeleri modernleştikçe Avrupalı turistlerin temasa geçtiği hayatın donatımları o kadar "gelişmiş" görünmemeye, hatta ucuz gelmeye başladı. California boyunca arabayla yolculuk etmek 1970'lerde, 80'lerde hatta 90'larda bile 1960'larda olduğundan farklı değişken, İspanya ve Sicilya için tam tersi söz konusuydu. New York hayatım boyunca bir göçmen kenti olarak kaldı; 1950'lerden sonra bir göçmen kenti haline gelen de Londra oldu. ABD'nin genel dokusuna ait ayrıntılar değişti ve değişmeye devam ediyor ancak ana motifi kısa vadede bakıldığında dikkate değer düzeyde aynı kalmaktadır.

Bir tarihçi olarak bu görünürdeki değişken istikrarın arka planında geniş ve uzun vadeli değişimlerin, belki de köklü olanların vuku bulduğunu biliyorum. Öte yandan, Amerikan kamu kurumlarının ve kaidelerinin değişime kasıtlı ayak diremesi, Amerikan hayat tarzının alışkanlıkları ve aynı zamanda Pierre Bourdieu'nun daha genel ifadeyle *habitus* dediği şey ya da birşeyleri yapma tarzı bu değişimleri gizliyordu. İki yüzyıldır avukatların talmud* kitabını tefsir edercesine yaptıkları yorumlarla güçlenen 18. yüzyıl anayasasından ibaret bir deli

(*) Musevilerin şeriat kitabı – ç.n.

gömleğinin içine tıktırılan cumhuriyetin teologları ve ABD'nin kurumları 2002 yılında diğer bütün devletlerin hepsine nazaran hareketsizliğe daha fazla boğulmuştur. Bu durum bugüne değin hükümetin başına bırakın bir kadını, bir İtalyan'ı ya da Yahudi'yi getirmek gibi küçük değişimlerin bile ertelenmesine neden olmuştur. Ancak aynı zamanda bu durum ABD hükümetini büyük adamların hatta herhangi birinin büyük kararlar almasından muaf hale de getirmiştir. Zira kısmen Başkan da dahil olmak üzere hızlı, etkili, ulusal karar almak neredeyse imkânsızdır. ABD en azından kamusal hayatında vasat kimseler tarafından idare edilmek üzere ayarlanmıştır, çünkü buna mecburdur. Ayrıca 20. yüzyılda bunu yapacak kadar güçlü ve zengindir. Siyasî hayatım boyunca üç maharetli başkanın yerine (FDR; Kennedy, Nixon) ne nitelikli olan ne de bu işi yapması beklenen adamların ha deyince geçiriliverdiği ve bunun ne ABD'nin ne de dünya tarihinin akışında kayda değer bir farka yol açtığı tek ülke ABD olmuştur. Büyük bireylerin ve yüksek siyasetin üstünlüğüne inanan tarihçiler için Amerika güç bir vakadır. Bu durum, merak uyandıran finans çevreleri ve baskı grubu kaynakları sebebiyle iyiden iyiye saydamlığını yitiren Washington'daki hakiki hükümetin puslu mekanizmalarını yarattı ve seçim sürecinin giderek kısıtlanmış siyasetin yapıldığı ülkeyle gerçek arasında bir ayırım yapamaz hale gelmesine neden oldu. Dolayısıyla SSCB'nin sona ermesinden itibaren ABD sessizce dünyanın tek süper gücü olarak işlev yüklenmeye hazırlandı. Sorunun kaynağı bu durumun tarihte emsalinin olmayışından ileri geliyor; siyasî sistemin New Hampshire'ın önseçimlerinin tepki ve hırslarına ve taşra korumacılığına göre ayarlanmasından; elindeki iktidarı nasıl kullanması gerektiğini hiç bilmemesinden ve iktisadî ya da askerî kaynakları ne denli büyük olursa olsun dünyanın herhangi bir tarihsel süreçte tek bir süpergüç tarafından hükmedilmecek kadar büyük ve karmaşık olmasından ileri geliyor. Korku tarafından kontrol edilmediği takdirde megalomani dünyanın muzafferlerinin işgal hastalığıdır. Bugün ABD'yi kontrol eden yok. Bundan ötürü, Nisan 2002'de yazdığım gibi

muazzam gücü dünyanın dengesini değiştirebilir ve bunu yaptığı da açıktır.

Sorunumuz Amerikanlaştırılmak değil. Kültürel ve iktisadi anlamda yoğun Amerikanlaştırmaya karşı dünyanın geri kalanı, hatta kapitalist dünya bile ABD'nin siyaset ve toplum modelini takip etmeye karşı bu güne kadar çarpıcı bir direniş gösterdi. Bunun nedeni muhtemelen Amerika'nın kapitalist liberal demokrasi adına tutarlı dolayısıyla ihraç edilebilir bir sosyal ve siyasî model olmayışındır. Liberal demokrasi ABD'nin yurtsever ideolojisi ve anayasa önerisinden ziyade bireysel özgürlüğün evrensel ilkelerine dayanır. Dünyanın geri kalanının taklit edebileceği sarıh bir örnek olmaktan çok uzakta olan ABD ne denli güçlü ve nüfuzlu olursa olsun, büyük sermaye ve kamusal duygular tarafından çarpıtılmış, 1787 Anayasası'nın metninde öngörülemeyen gerçeklerle kurumlarını uyumlu hale getirmek için özel ve kamusal kurumlarıyla kabaca onarılarak işleyen bitimsiz bir süreç aynı zamanda. Taklit edilmeye vasıta olmadı. Birçoğumuz onu taklit etmeyi yeğlemezdik Britanya sayılmazsa buluşa erdikten sonra ABD hayatının-en büyük kısmını geçirdiğim ülke oldu. Bununla birlikte çocuklarının orada yetişmemiş olmasından ve başka bir kültüre ait olmaktan ötürü memnunum. Yine de o bana da ait.

Bizim sorunumuz daha ziyade, ABD imparatorluğunun gücüyle ya da sınırlarıyla ne yapmak istediğini ya da yapabileceğini bilmiyor olması. Basitçe kendi yanında yer almayanları karşısında görmekte ısrar ediyor. Bu "Amerikan yüzyılının" doruğunda yaşıyor olmanın getirdiği bir sorun. Seksen beş yaşına geldim ama bunun çözümünü görebilmem olası değil.

Biyografiler öznenin ölümüyle sona erer. Otobiyografilerin ise haliyle böyle bir sonu yoktur. Bununla birlikte bu otobiyografi, 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yapılan saldırının sonucu olarak dünya tarihinde beliren dramatik ve inkâr edilemez bir durak anında bitme avantajına sahip. Muhtemelen dünya tarihinde, daha fazla sayıda insanın doğrudan etkilendiği böylesine beklenmedik bir başka olay daha yoktur. Ben olayı Londra'da bir hastane odasındaki televizyondan izledim. Rus Devrimi'nin gerçekleştiği yıl dünyaya gelen yaşlı ve şüpheli bir tarihçi için bu olay 20. yüzyıla has kötü olan ne varsa hepsini bağrında taşıyordu: Katliamları, yüksek fakat güvenilir teknolojiyi, gerçek hayat Hollywood filmlerini yansımlarken Tanrı ve Şeytan arasındaki davada kıran kırana bir mücadelenin ilan edilmesini... Kamusal ağızlar Batı dünyasını kaplayan köpükler saçarken fasa fiso yazarlar da söyle-nemez olanı aradılar ve ne yazık ki bulup çıkardılar.

O korkunç gün olup bitenlere ABD'nin yaklaşımıyla dünyanın geri kalanının yaklaşımı arasında –medya ve siyasette Amerikan çağının dünya ölçeğindeki imgesi ve hamasetine bağlı olarak da abartılan– bir ani uçurum beliriverdi. Dünya için bu muazzam sayıda kurbanla sonuçlanan ve ABD'nin ge-

çici bir süreliğine kibirinin kırılmasına yol açan dramatik bir terör saldırısıydı. Aksi halde durum Soğuk Savaş'ın bitiminden beri neyse, ondan farklı değildi ve dünyanın tek süpergücüne yönelik bir alarma gerek yoktu.¹ Washington 11 Eylül'ün her şeyi değiştirdiğini ilan etti ve böyle yaparak, gerçekte kendisini dünya düzeninin tek başına koruyucusu ve ona karşı yapılan tehditlerin muhatabı olduğunu belirttiğinden, bunu *sahiden değiştirdi*. Bunu kabul etmeyen herkes olası ya da fiili düşman olarak görüldü. Bu beklenmeyen bir gelişme değildi, zira ABD küresel askerî imparatorluğunun stratejileri, tam da bugün onları icra eden insanlar tarafından 1980'lerin sonundan beri hazırlanıyordu. Bununla birlikte 11 Eylül şunu kanıtlıyordu; tek bir küresel hiper-gücün hükmettiği bir dünyada yaşıyorduk ve üstünlüğünü ilan etmek dışında gücünü kullanma gayesi her ne kadar son derece muğlak olsa da, SSCB'nin sonundan beri bu hiper-güç gücünü kullanmakta hiçbir kısa vadeli sınır olmadığına ya da onu kullanma arzusunda sınır tanımamaya karar vermişti. 20. yüzyıl son erdi, 21. yüzyılsa alacakaranlık ve karanlıkla yaptı açılışı.

Böylesi bir zamanda gazetelerde ve ekranda sel gibi akan, Orwell'vari sıradışı söz ve imge baskını üzerine düşünüp taşınmak için, esir bir kurbanın özbe öz mevkii olan bir hastane yatağından daha iyi bir yer olamaz; bunların hepsi gerçekleri gizlemek ve bizzat açıklamaları yapanları da dahil olmak üzere kandırmak için tasarlanmıştır. Demeçlerin arasında basit yalanlar da, diplomatların, siyasetçilerin ve generallerin –hatta aslına bakılırsa bugün dürüstçe yanıtlamaktan korktuğumuz ya da yanıtlamak istemediğimiz soruların karşılığında hepimizin– verdiği türde kıvrak kaçamak yanıtlar da vardı. Saddam Hüseyin'in Irak'ının dünyayı tehdit eden “kitle imha silahları” nedeniyle imha edilmesi gerektiği gibi (doğrusu hayli cazip bir hedef) samimi olmaktan açıkça uzak iddialardan tutun da, ABD siyasetinin geçmişte Stalinizm'den kurtulduğundan yola

1 Sekiz yıl önce basılan *The Age of Extremes* adlı kitabımdaki dünyanın durumu hakkındaki özete bakınız, bölüm 19, “Milenyuma Doğru”, özellikle de s. 558-562.

çıkarak, daha iyi bilenler tarafından oluşturulması gerektiğine kadar uzanıyordu. Washington'un bugünkü siyaset yapanlarıyla stratejistlerinin saf iktidar siyaseti bağlamında konuşmalar yapıyor – kamuoyuna sızmayan konuşmaları dinlemeli, hatta bazen sızanlar bile yeterli. Bunlar, ABD küresel imparatorluğunu, ABD “uluslararası terörü” ortadan kaldırmadığı takdirde, adı meçhul korkunç barbarlar tarafından istila edilmek üzere olan bir medeniyetin müdafası olarak sunan akıl almaz yüzüstlüğü vurguluyor. Ancak elbetteki ENRON* ve ABD hükümeti arasındaki sınırların muğlak olduğu bir dünyada, kendi söylediği yalanlara inanmak bilhassa da söylerken bunu başarmak onları diğerleri için de daha inandırıcı kılıyor.

Ses ve kağıtla çevrelenmiş vaziyette yatakta yatarken 2000 yılının tarihçilere, bilhassa da şüpheci olanlarına her zamankinden daha fazla ihtiyacı olduğuna karar verdim. Belki de bu türün yaşlı bir üyesinin ömür boyu yaptığı bu keşfi okumak, gençlere 21. yüzyılın karanlık geleceğini sadece zaruri karamsarlıkla değil daha sarıh bir gözle, tarihsel bir bellek anlayışıyla ve hali hazırdaki tutkulardan ve tezgahtar ağzından uzak durabilmelerini sağlayacak bir kapasiteyle karşılamaları için yardımcı olur.

Burada yaş işe yarıyor. İstatiksel bakımdan beni az bulunur biri yapıyor. Zira 1998'de dünyadaki seksen ve üstü yaş grubuna dahil olan insan sayısı toplam 66 milyondur, ki bu kabaca dünya nüfusunun yüzde 1'i anlamına geliyordu. Sadece uzun bir ömür sayesinde kitaplardaki tarih bu küçük azınlığın hayatının ve anılarının bir parçasıdır. Yüksek öğrenime henüz başlamak üzere olan potansiyel okur için, yani 1980'lerin başında ya da ortasında doğmuş biri için 20. yüzyılın büyük kısmı uzak bir geçmiş ifade eder. Tarihsel kostümlü videolar ve film oyunları ve şu veya bu sebeple kolektif efsanenin parçası haline gelmiş yüzyıla ait bölük pörçük imgeler dışında –tıpkı İkinci Dünya Savaşı'ndan sahnelerin Britanya'nın kolektif efsanesinin bir parçası olması gibi– ondan günümüze gerçek bilinç düzeyine pek az şey kal-

(*) ENRON: Teksas menşeli büyük bir enerji üretim şirketi – ç.n.

mıştır. Bunun çoğu hayata ilişkin değil, sınavlar için yapılan hazırlığa ilişkindir. Son derece canlı anımsadığım Berlin'de soğuk bir kış günü Hitler'in iktidara gelişi yirmi küsur yaşlarındakiler için sonsuz uzak bir olaydır. Evlendiğim tarih olan 1962 Küba'daki füze krizinin ne onların ne de çoğunun anne babalarının hayatlarında bir önemi vardır. Zira kırk yaş ve altı insanlar o zaman hayatta bile değildi. Bunlar, benim yaşımdakiler için olduğu gibi kamusal bir dünyada özel hayatlarımıza şekil veren kronolojik olaylar dizisi değil, en iyi ihtimalle entelektüel kavrayış için birer mevzu ya da en kötü ihtimalle "bizim zamanımızdan önce olmuş" bir dizi rastgele olaydan ibaretti.

Benim yaşımdaki tarihçiler geçmişin can alıcı bir yamasına rehberlik eder: Biz birşeylerin farklı olduğu o başka memleketlerde yaşayanlardık çünkü. O vakitler, ne bizim ne de fiilen herhangi bir başkasının erişmesinin mümkün olmadığı kaynaklar ışığında bugün yazan genç meslektaşlarımız kadar dönemin tarihini bilmiyoruz belki. Yaş etkeni aşındırmadıysa bile anılar en az güvenilecek şeydir. Yazılı belgenin yardımı olmadan gerçeklerin yanlış anlaşılması neredeyse kesindir. Öte yandan bizler oradaydık, bunun ne demek olduğunu biliyorduk ve bu bizi orada olmayanların yaptığı tarih hatasından muaf kılıyor.

20. yüzyılda seksen yıllık bir ömür sürmüş olmak siyasî iktidarın, imparatorlukların ve kurumların farklılaşmasına ilişkin doğal bir ders niteliğindeydi. Avrupalı sömürge imparatorluklarının, kısmen onların en büyüğü olan Britanya İmparatorluğu'nun topyekün yıkılışına tanık olmuşum: Hava bombardımanıyla Kürdistan ve Afganistan gibi yerlerde düzeni sağlama stratejisinin başını çektiği zamanlarda, artık benim çocukluğumdaki kadar ne büyük ne de güçlüydü. Büyük dünya devlerinin küçük parçalara ayrıldığını, bin yıl daha ayakta kalma umudu besleyen Alman İmparatorluğu'nun ve sonsuza kadar baki olmayı umut eden bir devrimci iktidarın çöküşünü gördüm. "Amerikan yüzyılının" sonunu görmem pek muhtemel değil ancak bu kitabın okurlarının bunu göreceğine kuvvetle bahse girerim.

Üstelik yaşlılar gelip geçen modaları da gördüler. SSCB'nin sonundan bu yana bireyci kapitalist bir toplumdan ve siyasî

sistem olarak da liberal demokrasiden başka bir seçeneğin olmadığı fikri genel kanı ve politik ortodoksluk haline geldi. Organik olarak kapitalist sistemle ilişkili olduğuna inanılan liberal demokrasi neredeyse her yerdeki mutad hükümet çeşidi haline geldi. Bugünkü kadar olmamakla birlikte 1914'ten önce de buna dair yaygın bir kanı vardı. Bununla birlikte 20. yüzyılın büyük kısmı açısından bu kanılar hiçbir inandırıcılığa sahip değildi. Kapitalizmin kendisi dipsiz kuyunun eşiği gibiydi. Bugün ne denli tuhaf görünse de, 1930 ve 1960 arasındaki salim kafalı gözlemciler, SSCB'nin, en çok destek veren misafirlerin bile verimli olmaktan uzak ve ilkel bulduğu, Beş Yıllık Plan dahilindeki devlet denetimi iktisadî sisteminin Batılı "serbest girişim" modeli karşısında dünya ölçeğinde bir seçeneği temsil ettiği kanısındaydı. Bugün "komünizm" lehine ne kadar az oy çıkarsa o gün de "kapitalizm" için aynı durum söz konusuydu. Soğukkanlı gözlemciler bunun daha da ötesine geçilebileceğini düşünmüşlerdi. Kendimi yeniden kapitalizme karşı güvenini yitirmiş –bizim seçeneğimize inanmasa da– bir neslin arasında bulmak beni şaşırtmıyor.

Benim yaşımda biri için 20. yüzyıl boyunca bir ömür sürmek nadide tarihsel güçlerin etkisi nedeniyle kesinlikle bulunmaz bir dersti. Soğuk Savaş'ı müteakip otuz yıl içinde dünya ve yaşam adına var olan ne varsa insanlık tarihinde aynı uzunluktaki herhangi bir başka dönemde olduğundan çok daha hızlı ve köklü bir değişikliğe uğradı. Kuzey yarıkürede yaşayan yaşlıların, insanlığa ait bu kolektif uzay mekiğinin daha önceden bilinmeyen, günümüzde dünyanın içinde bulunduğu o sosyal ve kültürel çalkantıların içine doğru yaptığı sıradışı kalkıştan öncesine tanık olan ilk nesildik. İnsanları aileler, topluluklar ve toplumlar şeklinde o vakte kadar bir arada tutan kuralların, akitlerin işlevsiz hale geldiği tarihi ana tanıklık eden ilk nesildik. Eğer bunun ne demek olduğunu bilmek isterseniz size sadece anlatabiliriz. Geri dönüşü olduğunu sanıyorsanız, bunun mümkün olmadığını söyleyebiliriz.

Yaş insana bir tür tarihsel bakış kazandırıyor ancak umarım bana bir başka şey daha katmıştır; o da mesafe. Soğuk Savaş'ın tarihyazımıyla –“terörizme karşı savaş” şarlatanlığı bir yana– 17. yüzyılın Otuz Yıl Savaşları (Belfast hariç) tarihyazımı arasındaki can alıcı fark şudur: Kimse bizden artık ne Katolikler ve Protestanlar olarak saf tutmamızı ne de onların fikirlerini onlar kadar ciddiye almamızı bekler. Öte yandan tarihin mesafeye gereksinimi vardır; sadece tutkulara, duygulara, ideolojilere ve kendi din savaşlarımızın korkusuna yönelik bir mesafeye değil bilakis çok daha tehlikeli “kimlik” ayartmalarına karşı da mesafeye ihtiyaç duyar. Tarih hareketlilik ister; geniş bir araziye araştırıp incelemeyi yani köklerinizin bulunduğu yerden uzaklaşma maharetini gerektirir. Bundan ötürü doğal ortamını terk edemeyen bitkiler gibi olmayız, zira tek bir doğal ortam ya da çevresel ortam bir konuyu ayrıntılarıyla incelemeye kafi gelmez. Bizim için makbul olan bütün azametini rağmen ne meşe ne de sekoya ağacıdır, bilakis, hem kutuplarda hem de tropikal bölgede kendini evinde hisseden ve dünyanın yarısını uçarak kateden alıcı kuşlardır. Tarih hatası yapmak ve taşralılığa düşmek tarihin ölümcül günahlardır. Her ikisi de olayların başka yerlerde nasıl geliştiğine ilişkin akıl almaz bir cehaletin sonucudur –ki sınırsız okuma da hayalgücü de bunun nadiren üstesinden gelebilir. Geçmiş başka bir memlekettir. Sınırları ancak yolculuk edenlerce aşılabılır. Ancak (göçebe hayatı sürenler haricinde) yolcular tanım gereği kendi topluluklarından uzaklaşmış insanlardır.

Neyse ki beni buraya kadar takip eden okurlarımın bileceği üzere, eski Habsburg İmparatorluğu'ndaki bir geçmişin muazzam avantajıyla başlayan hayatım boyunca özgün azınlıklara mensup biri oldum. 20. yüzyılın akışı içinde çöken bütün büyük, çok lisanlı ve çok topraklı imparatorluklardan, Franz Josef'in imparatorluğunun zayıflayıp düşmesi –ki bilgili kişilerce hem uzun süre beklenen hem de gözlemlenen bir durumdu–

bize anlatısal yazınsal açıdan açık farkla en güçlü tarihi bıraktı. Avusturyalılar, imparatorluğun sonu ve dağılması hakkında düşünecek vakte sahip oldular; bu, en azından tarihsel takvimin ölçüsünde diğer bütün imparatorluklara, bariz derecede zayıflamış olan Sovyetler Birliği gibilerine de ani bir darbe indiriyordu. Ancak belki de monarşinin hissedilen ve kabul edilen çok dilli, çok inançlı ve çok kültürlü özelliği onlara daha karmaşık bir tarih anlayışı kazandırdı. Onun uyrukları aynı anda farklı sosyal ortamlarda ve tarihsel evrelerde yaşadılar. Moravya, 19. yüzyılın sonunda Gregor Mendel'in genetiğine, Sigmund Freud'un *Rüya Tabirleri*'ne ve Leos Janacek'in *Jenufa*'sına zemin teşkil ediyordu. Anımsıyorum da, 1970'lerde bir ara, Mexico City'de Latin Amerika köylü hareketleri üzerine bir uluslararası yuvarlak masa toplantısı için bir araya geldiğimizde birden bire paneli oluşturan beş uzmandan dördünün Viyana doğumlu olduğunu fark etmiştim...

Ancak bunun da ötesinde E.M. Forster'in, memleketlisi Iskenderiyeli Yunanlı şair İngiliz hayranı C.P. Kavafis'e söylediği gibi, "uzaya dar bir açılı objektiften bakmak", tabiri bana da uyuyor. Bu bir fotoğrafçı için olduğu kadar tarihçi için de iyi bir duruş noktası.

Hayatımın büyük çoğunluğu açısından benim durumum buydu; hayat hikâyemde hiçbir özel yeri olmayan Mısır'da doğduktan sonra, başka bir yerde doğmuş gibi, hep aynı rolleri üstlendim. Bazı ülkelerde kaldım ve orada kendimi evimde hissettim başka pek çoğuna ilişkin de birşeylere tanık oldum. Bununla birlikte, doğduğum ülke de dahil olmak üzere; ister Orta Avrupalıların arasında bir İngiliz, ister Britanya'da kıta Avrupalı bir göçmen, ister gittiğim her yerde –hatta özellikle İsrail'de– bir Yahudi, ister uzmanların dünyasında bir uzman karşıtı; ister çok dilli bir kozmopolit, ister siyasi ve akademik çalışmasını aydın olmayanlara adanmış bir aydın; isterse de bildiğim ülkeler içinde zaten bir siyasi azınlık durumundaki komünistler arasında bir anormalite olayım, hepsinin içinde muhakkak dışarıdan gelen biri gibi değil de, geldiği yere bütünüyle ait olmayan biri gibiydim.

Bu, beni Pascal'ın deyimiyle "aklın anlayamadığı kalbin nedenlerine"* –yani belli bir seçilmiş grupla kendimi özdeşleştirmeye– karşı direnmeyi kolaylaştırdı. Kimlik bir başkasına karşı tanımlandığı için bu, bir diğeriyle özdeşleşmemek anlamına gelir. Bu felakete götürür. Tam da bu nedenle sadece belli bir grup için yazılmış hizip tarihi ("kimliksel tarih") –siyahlar için siyahların tarihi, homoseksüeller için queer tarihi, sadece kadınlar için feminist tarih ya da herhangi bir tür etnik ya da milliyetçi grupçuk tarihi– daha geniş bir kimlik grubunun ideolojik alt koluna ait siyaseten eğri bir yorumu olduğunda dahi, bu tatmin edici bir tarih değildir. Hiçbir kimlik grubu ne kadar geniş olursa olsun dünyada tek başına var olamaz; ne de dünya ve geçmiş sadece ona uyum sağlamak üzere değiştirilebilir.

Bu bilhassa da kısa süren 20. yüzyılın ardından gelen yeni yüzyılda kaçınılmazdı. Eski rejimler dağılıp, eski siyaset biçimleri sönüp gittikçe ve yeni devletler çoğaldıkça, yeni rejimlere, devletlere, etnik hareketlere ve kimlik gruplarına uyum sağlamak üzere yeni tarihin dokusu küresel bir sektör haline geldi. İnsanlığın geçmişin devamı olmaya yönelik açlığı geçmişle bağların mütemadiyen koparılması üzerine kurulu bir çağda gelişti: Medya toplumu gişe türü ulusal tarih türevlerini, "miras"ı ve kadim fantazi kostümler içinde lunaparkları icad ederek bunu besledi. Hatta otoriter gücün artık geçmiş ve bugün hakkında söylenebilecekleri kontrol etmediği demokrasilerde bile, baskı gruplarının birleşik gücü, manşetlerin tehditi, sakıncalı reklam, hatta kamusal isteri, kaçamak yanıtların, sessizliğin ve "siyaseten doğruluk"ta kamusal oto sansürün üzerine geçmiş durumda. Medeni cesarete sahip ve daima Nazi karşıtı olmuş bir yazar olan Günther Grass, İkinci Dünya Savaşı'nın son evrelerinde yaklaşmakta olan Kızıl Ordu'dan bir gemiyle kaçan Alman mültecilerinin trajedisini konu alan bir roman yazdığında bugün bile (2002) şaşkınlık yaratıyor.

(*) Blaise Pascal'ın "kalbin öyle nedenleri vardır ki akıl bunları anlayamaz", sözü – ç.n.

Bir tarihçinin hayatı, kendisine ve dünyaya dair son derece önemli meseleler hakkında sorular –bilhassa da “eğer olsaydı” biçimindeki sorular– sorup bunlara yanıt verip verememesiyle sınanır; adeta uzak geçmişteki olayları haber veren gazeteciler gibi ancak bir yabancından ziyade derinlemesine ilgisi olan biri gibidir. Bunlar gerçek tarihle ilgili ya da olmasından memnunkluk duyacağımız olaylarla ilgili sorular değil, olup bitenlerle ya da aksi takdirde olabilecekken gerçekleşmeyen olaylarla ilgili sorulardır. Bunlar geçmişle değil gelecekle ilgili sorulardır, bundan ötürü genç ya da yaşlı, yeni yüzyılın başlangıcında yaşayanlar için bir önem arz ederler. Birinci Dünya Savaşı engellenememişti, dolayısıyla bunun engellenmesi mümkün olur muydu sorusu akademik bir sorudur. (Pek çok insanın hemfikir olduğu üzere) kayıplarının katlanılmaz olduğunu ya da Versay dünyasındansa Kaiser’in zaferinden çıkan bir Alman Avrupa’sının daha iyi bir öneri olacağını (benim yaptığım gibi) söylersek, olayların gidişatının farklı olacağını söyleyemem. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı’na ilişkin böyle bir soru sorulduğunda teoride bile sınamada başarısız olurdum. Büyük bir çaba sarf ederek, Franco’nun darbesi 1936’da başarılı olmuş olsaydı, İç Savaş’a engel olarak bunun İspanya için daha iyi olacağı yolundaki savı öngörebilirim. Lenin’in Komintern’inin iyi bir fikir olmadığını pişmanlıkla teslim edebilirim. Asla Siyonist olmadığımın bu kez zorlanmadan Theodor Herzl’in Yahudi ulus devleti için de aynı şeyi söyleyebilirim. Beriki, *Neue Freie Presse*’nin baş yazarlarından biri olarak gazetede kalmış olsaydı daha iyi ederdi. Ancak Nasyonal Sosyalizmin yenilmesinin 50 milyon insanın ölümüne ve İkinci Dünya Savaşı’nın dehşetine değmediği yolundaki öneriye kafa yormamı beklemeyin benden. Britanya İmparatorluğu’nun geçmişine baktığımda –ki vasat büyüklüğü onu megalomaniye kapılmaktan koruyordu– hissettiklerime nazaran daha fazla korku ve daha az heves besleyerek uzun vadede şansı zayıf bir Amerikan dünya imparatorluğu bekliyorum. Sınamadan aldığım pu-

an nedir? Şayet çok düşükse, o zaman, önlerinde bu kitabın yazarına biçilenden daha uzun bir hayat uzanan ve yeni yüzyı-
lı yaşayacak bu kitabın okurlarına kitabın pek yararı dokun-
mayacak demektir.

Bununla birlikte tatmin edici olmayan zamanlarda bile eli-
miz kolumuz bağlı kalmayalım. Sosyal adaletsizliğin ifşa edil-
mesi ve ona karşı mücadele hâlâ gerekli. Dünya kendi başına
bırakılırsa daha iyiye gitmeyecek.

Eric Hobsbawm

TUHAF ZAMANLAR

20. yüzyıl tarihini diğer asırlarinkinden ayıran en önemli izler; dünya savaşları, siyasal devrimler, imparatorluklardan ulus devletlere geçişler, kültürel alt üst oluşlar, toplumsal çatışmalar, iktisadi düzenler ve düzensizlikler ve tüm bunların etrafında oluşan modern kültürel bir hayat içerisinde sürülür. Eric Hobsbawm, bu yüzyıl boyunca sayılan değişimlere adeta ilk elden tanık olan, kişisel olarak değişimlerin insanlar üzerindeki etkilerini bizzatıhi yaşamış önemli Marksist tarihçilerden biridir. *Tuhaf Zamanlar* Viyana'dan Berlin'e, Londra'dan São Paulo'ya, Moskova'dan Küba'ya, Manhattan'dan Brezilya sokaklarına sadece kitaplarda yer alan büyük olayların küçük kahramanları olarak değil, olayların fiili kahramanları olarak yer almış insanların hikâyelerini büyük bir tarihçinin hayatına dahil ediyor. İspanya İç Savaşı'ndan LSE'ye, caz kulüplerinden müzisyenlere, Komünist Partiler'den İngiliz Marksist Tarihçileri'ne, faşizmden demokrasiye, sokaklardan üniversite anfilerine uzun ve dolu dolu yaşanmış bir hayatın mahir bir tarihçinin kaleminde nasıl bir araya geldiğine şaşıracak, Hobsbawm'un yaşam öyküsünü zevkle okuyacaksınız.

İLETİŞİM 1147

BIYOGRAFI 3